Marc Van De Mieroop

Historia

O ISTORIE A ORIENTULUI APROPIAT ÎN ANTICHITATE

(cca 3000 – 323 î.Hr.)

POLIROM

Colecţia *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

MARC VAN DE MIEROOP este profesor de istorie la Universitatea Columbia. A scris numeroase cărţi pe diverse teme legate de istoria antică a Egiptului şi Orientului Apropiat, dintre care amintim: *The Ancient Mesopotamian City* (1997), *King Hammurabi of Babylon* (2004), *The Eastern Mediterranean in the Age of Ramesses II* (2009) şi *A History of Ancient Egypt* (2010).

Marc Van De Mieroop, *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC*, Third Edition

Copyright © 2016 John Wiley & Sons, Inc.
All Rights Reserved. Authorised translation from the English language edition published by John Wiley & Sons Limited. Responsibility for the accuracy of the translation rests solely with EDITURA POLIROM and is not the responsibility of John Wiley & Sons Limited. No part of this book may be reproduced in any form without the written permission of the original copyright holder, John Wiley & Sons Limited.

© 2016 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Gardă Regală la Palatul lui Darius I, Muzeul Pergamon, Berlin

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

VAN DE MIEROOP, MARC

O istorie a Orientului Apropiat în Antichitate / Marc Van De Mieroop; trad. de Vlad Stângu. – Iaşi: Polirom, 2016
Conţine bibliografie. – Index

ISBN print: 978-973-46-2276-4
ISBN ePub: 978-973-46-6332-3
ISBN PDF: 978-973-46-6333-0

I. Stângu, Vlad (trad.)

94(5-15)

Printed in ROMANIA

Marc Van De Mieroop

O ISTORIE A ORIENTULUI APROPIAT ÎN ANTICHITATE

(cca 3000 – 323 î.Hr.)

Traducere de Vlad Stângu

POLIROM
2016

Cuprins

Lista ilustraţiilor 8
Lista tabelelor şi figurilor 9
Lista hărţilor 10
Lista controverselor 11
Lista casetelor 12
Lista documentelor 13
Prefaţă 15
Nota autorului 19

Capitolul 1. Probleme introductive 21
1.1. Ce este Orientul Apropiat antic? 21
1.2. Izvoarele 23
1.3. Geografia 26
1.4. Evoluţia preistorică 30

Partea I

Oraşele-state

Capitolul 2. Originile: fenomenul Uruk 41
2.1. Originea oraşelor 42
2.2. Dezvoltarea scrierii şi administraţiei 50
2.3. „Expansiunea Uruk” 56
2.4. Efectele Urukului 59

Capitolul 3. Oraşe-state în competiţie: perioada dinastică timpurie 62
3.1. Izvoarele scrise şi relevanţa lor istorică 63
3.2. Evoluţia politică în Mesopotamia de Sud 65
3.3. Restul Orientului Apropiat 72
3.4. Societatea în perioada dinastică timpurie 76
3.5. Cultura scribilor 79

Capitolul 4. Centralizare politică la sfârşitul mileniului trei 83
4.1. Regii Akkadului 83
4.2. A treia dinastie din Ur 93

Capitolul 5. Orientul Apropiat la începutul mileniului doi 103
5.1. Nomazi şi popoare sedentare 105
5.2. Babilonia 108
5.3. Asiria şi estul 113
5.4. Mari şi vestul 119

Capitolul 6. Dezvoltarea statelor teritoriale la începutul mileniului doi 125
6.1. Shamshi-Adad şi Regatul Mesopotamiei Superioare 127
6.2. Babilonul lui Hammurabi 129
6.3. Vechiul Regat Hitit 137
6.4. „Evul Întunecat” 140

Partea a II-a

Statele teritoriale

Capitolul 7. Clubul marilor puteri 147
7.1. Sistemul politic 148
7.2. Interacţiuni politice: diplomaţie şi comerţ 152
7.3. Competiţie regională: războiul 160
7.4. Ideologii şi organizări sociale comune 161

Capitolul 8. Statele occidentale de la sfârşitul mileniului doi 167
8.1. Mitanni 167
8.2. Noul Regat Hitit 172
8.3. Siria-Palestina 179

Capitolul 9. Kasiţii, asirienii şi elamiţii 187
9.1. Babilonia 187
9.2. Asiria 194
9.3. Regatul Elamului Mijlociu 199

Capitolul 10. Prăbuşirea sistemului regional şi urmările ei 205
10.1. Evenimentele 206
10.2. Interpretarea 212
10.3. Urmările 215

Partea a III-a

Imperiile

Capitolul 11. Orientul Apropiat la începutul mileniului unu 225
11.1. Statele orientale 226
11.2. Vestul 234

Capitolul 12. Ascensiunea Asiriei 244
12.1. Caracteristicile imperialismului asirian 245
12.2. Arhivele istorice 251

12.3. Expansiunea din secolul al IX-lea 253
12.4. Declinul intern al Asiriei 257

Capitolul 13. Dominarea lumii de către Asiria 261
13.1. Crearea unei structuri imperiale 262
13.2. Înfrângerea marilor duşmani 265
13.3. Administrarea şi ideologia imperiului 271
13.4. Cultura asiriană 273
13.5. Decăderea Asiriei 278

Capitolul 14. Mezii şi babilonienii 282
14.1. Mezii şi statele anatoliene 283
14.2. Dinastia neobabiloniană 287

Capitolul 15. Crearea unui imperiu universal: Persia 299
15.1. Izvoarele şi dificultăţile pe care le prezintă acestea 299
15.2. Ascensiunea şi expansiunea Persiei 301
15.3. Guvernarea statelor supuse 306
15.4. Crearea unei structuri imperiale 309

Capitolul 16. Guvernarea unui imperiu universal: Persia 315
16.1. Evenimentele politice 315
16.2. Administrarea imperiului 318
16.3. Forme locale ale administraţiei persane 322
16.4. Sfârşitul imperiului 328

Epilog 332

Listele regilor 333

Bibliografie recomandată 345

Bibliografie 351

Cronologie 365

Index 369

Lista ilustraţiilor

Ilustraţia 1.1. Secvenţă ceramică. 33
Ilustraţia 2.1. Vaza din Uruk 47
Ilustraţia 5.1. Stela lui Dadusha 118
Ilustraţia 9.1. Ruinele ziguratului din Dur-Kurigalzu 191
Ilustraţia 10.1. Tăbliţă cu un abecedar al alfabetului ugarit 217
Ilustraţia 14.1. Planul Babilonului în secolul al VI-lea 290

Lista tabelelor și figurilor

Tabelul 1.1. Cronologia preistoriei Orientului Apropiat 35
Figura 2.1. Exemple de sisteme de greutăţi şi măsuri folosite în documentele din perioada Uruk 52
Tabelul 7.1. Cronologie comparată a principalelor state din a doua jumătate a mileniului doi 149

Lista hărţilor

Harta 1.1. Orientul Apropiat antic 28
Harta 2.1. Modificarea tiparelor aşezărilor în Babilonia în perioadele Obeid şi Uruk 44
Harta 2.2. Expansiunea Uruk 57
Harta 3.1. Oraşele-state din Babilonia în perioada dinastică timpurie 66
Harta 3.2. Orientul Apropiat, cca 2400 73
Harta 4.1. Statul akkadian şi statul Ur III 88
Harta 5.1. Împărţirea politică a Babiloniei în primele secole ale mileniului doi 110
Harta 5.2. Orientul Apropiat la începutul mileniului doi 120
Harta 6.1. State teritoriale la începutul mileniului doi 126
Harta 7.1 Sistemele politice din Orientul Apropiat în a doua jumătate a mileniului doi 150
Harta 8.1. Statul Mitanni 169
Harta 8.2. Statul hitit în timpul Noului Regat 175
Harta 9.1. Statele din perioadele asiriană mijlocie, kasită şi elamită mijlocie 188
Harta 10.1. Orientul Apropiat şi estul Mediteranei, cca 1200 207
Harta 11.1. Orientul Apropiat la începutul mileniului unu 227
Harta 12.1. Etape ale expansiunii Imperiului Asirian 256
Harta 13.1. Anexarea de către Asiria a unor state din vest în secolul al VIII-lea 264
Harta 13.2. Babilonia în mileniul unu 267
Harta 14.1. Orientul Apropiat în secolul al VI-lea 283
Harta 15.1. Imperiul Persan 303

Lista controverselor

Controversa 1.1. Datarea istoriei Orientului Apropiat 37
Controversa 2.1. De ce oraşe? 60
Controversa 3.1. Ce s-a întâmplat în Cimitirul Regal din Ur? 81
Controversa 4.1. Putem avea încredere în relatările mesopotamiene ulterioare despre dinastia din Akkad? 101
Controversa 5.1. Cine erau amoriţii? 122
Controversa 6.1. Ce este Codul lui Hammurabi? 142
Controversa 7.1. Sincronizarea istoriilor din estul Mediteranei în Epoca Bronzului Târziu 165
Controversa 8.1. Cine erau *habiru*? 185
Controversa 9.1. De ce a dus Shutruk-Nahhunte monumente babiloniene la Susa? 203
Controversa 10.1. Ce s-a întâmplat cu statul hitit în jurul anului 1200? 221
Controversa 11.1. Despre scrierea istoriei antice a Israelului 241
Controversa 12.1. De ce au creat asirienii un imperiu? 259
Controversa 13.1. A fost regele Assurbanipal un cărturar? 280
Controversa 14.1. Unde se aflau grădinile suspendate ale Babilonului? 297
Controversa 15.1. Ce importanţă au avut victoriile grecilor asupra Persiei în istoria lumii? 313
Controversa 16.1. Au fost persanii decadenţi? 328

Lista casetelor

Caseta 1.1. Ce ascunde un nume? 24
Caseta 1.2. Utilizarea olăritului în cercetarea arheologică 32
Caseta 2.1. Vaza din Uruk 48
Caseta 2.2. Limbile Orientului Apropiat 54
Caseta 3.1. „Lista regilor sumerieni” 64
Caseta 4.1. Anul nominal 85
Caseta 5.1. Scrisorile din Mari 105
Caseta 6.1. Sistemul de datare bazat pe eponime 127
Caseta 7.1. Scrisorile de la Amarna 153
Caseta 8.1. Istoriografie hitită 173
Caseta 9.1. Analele regale asiriene 195
Caseta 10.1. Scrierile alfabetice 216
Caseta 11.1. Fenicienii în vestul Mediteranei 236
Caseta 12.1. Basoreliefurile asiriane 251
Caseta 13.1. *Epopeea lui Ghilgamesh* 276
Caseta 14.1. Izvoarele clasice şi istoria Orientului Apropiat în Antichitate 285
Caseta 15.1. Capitalele persane 310
Caseta 16.1. Monedele în Imperiul Persan 327

Lista documentelor

Documentul 2.1. Liste lexicale 52
Documentul 3.1. Conflictul de la graniţa dintre Umma şi Lagash 69
Documentul 3.2. Extras dintr-o listă de raţii 77
Documentul 4.1. Tradiţii târzii despre regii din Akkad 92
Documentul 4.2. Imnuri către regii dinastiei Ur III 94
Documentul 5.1. Fragment din edictul regelui Ammisaduqa al Babilonului 112
Documentul 5.2. Corespondenţa asiriană veche : exemple de scrisori scrise de femei sau adresate femeilor 114
Documentul 6.1. Scrisori către Zimri-Lim din Mari privitoare la Hammurabi şi Eshnunna 130
Documentul 6.2. O relatare din istoria hitită timpurie : extras din Edictul lui Telipinu 138
Documentul 7.1. Exemple din scrisorile de la Amarna 154
Documentul 7.2. Literatura babiloniană în Marele Orient Apropiat 163
Documentul 8.1. Scrieri huriene 172
Documentul 8.2. Fragmente din tratatul încheiat de Tudhaliya al IV-lea din Hatti şi Shaushga-muwa din Amurru 182
Documentul 9.1. Fragmente din *Legile din perioada asiriană mijlocie* 198
Documentul 9.2. Inscripţii din perioada elamită mijlocie 202
Documentul 10.1. Scrisori din Ugarit 209
Documentul 10.2. Reflecţii ulterioare asupra Evului Întunecat 213
Documentul 11.1. O descriere asiriană a munţilor Zagros 232
Documentul 11.2. Inscripţia bilingvă akkado-aramaică a lui Hadad-yith'i 240
Documentul 12.1. Regele Sargon şi Dur-Sharrukin 248
Documentul 12.2. Fragment din *Cronica eponimelor* 252
Documentul 13.1. Assurbanipal şi Egiptul 269
Documentul 13.2. Comentariile savante 277
Documentul 14.1. Fragmente din autobiografia lui Adad-guppi 290
Documentul 14.2. Contractele private neobabiloniene 294
Documentul 15.1. Cilindrul lui Cirus 306
Documentul 15.2. Biblioteca persană de la Sippar 308
Documentul 16.1. Inscripţia lui Darius de la Behistun 316
Documentul 16.2. Impozitele în provinciile persane, după spusele lui Herodot 321

Prefață

În anul 334 î.Hr., un tânăr rege din Macedonia şi armata sa bine antrenată au trecut din Europa în Asia, au înfruntat vastul Imperiu Persan şi l-au cucerit în decurs de un deceniu. Trupele lui Alexandru au străbătut o lume antică ce conţinea rămăşiţele a mii de ani de istorie şi mai îndepărtată. Precedenta lor întâlnire cu Grecia nu ar fi putut să-i pregătească pentru ceea ce au văzut în Orientul Apropiat şi în Egipt. Au intrat în oraşe precum Uruk, care exista de mii de ani, şi au vizitat piramide şi temple cu o istorie aproape la fel de îndelungată. Era o lume îmbibată de istorie, nu una în declin, în aşteptarea inspiraţiei. Locuitorii oraşelor ştiau că tradiţiile lor erau atât de străvechi, încât puteau pretinde că datau de la începuturile lumii. Oamenii foloseau scrieri vechi de aproape treizeci de secole, citeau şi copiau texte vechi de sute de ani. Acestea nu erau afirmaţii neîntemeiate, căci o lungă perioadă pământurile lor găzduiseră cele mai avansate culturi din lume, cu mult înainte ca Grecia să-şi dezvolte măreaţa civilizaţie clasică.

În Orientul Apropiat şi în Africa de Nord-Est îşi au originea multe dintre elementele pe care le asociem cu civilizaţia avansată, inclusiv agricultura, oraşele, statele, scrierea, legile şi multe altele. Întrucât această regiune se află la răscrucea a trei continente, aici s-au întâlnit practici şi concepte aparţinând unor popoare numeroase şi diverse, s-au inspirat şi s-au completat unele pe altele şi au fost folosite de locuitori pentru a controla mediul înconjurător. Mai degrabă şi-au creat mediul decât au reacţionat la el. Acest lucru s-a întâmplat de-a lungul multor secole, chiar milenii, prin intermediul unor procese cu evoluţii deopotrivă line şi abrupte, răsturnări de situaţii şi starturi false. Astăzi simţim în mod firesc nevoia să aflăm cum şi de ce s-au întâmplat aceste lucruri şi ce actori au fost implicaţi. Cercetătorii din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului XX găseau rădăcinile civilizaţiei moderne în istoria antică a acestei regiuni, dar o abordare de acest fel nu mai este acceptabilă, întrucât acum ştim că istoria nu este doar o evoluţie lungă şi neîntreruptă dintr-o singură sursă. Putem afirma totuşi că în Orientul Apropiat şi în Africa de Nord-Est putem studia, pentru prima dată în istorie, cum au trăit oamenii, în circumstanţe ce includ multe dintre elementele propriei noastre culturi. Putem efectua acest studiu atât pe baza izvoarelor scrise, cât şi a dovezilor materiale, din moment ce primele societăţi din istoria lumii care ştiau să scrie şi să citească se găsesc în această zonă. Iar acest studiu devine cu atât mai intens cu cât de multe ori observăm aici crearea indigenă a unor factori culturali, şi nu elemente împrumutate din alte părţi.

Orientul Apropiat şi Egiptul acoperă o suprafaţă vastă ce se întinde de la Marea Neagră până la barajul Aswan şi de la Marea Egee la ţinuturile muntoase din Iran, o zonă cu o densitate mare a populaţiei de-a lungul istoriei. Diversitatea culturilor şi istoriilor acestei regiuni este imensă, prea vastă pentru a fi descrisă într-o singură lucrare. De aceea mă voi ocupa doar de

Orientul Apropiat, adică de regiunile continentului asiatic, lăsând Egiptul în afara discuţiei. Chiar şi aşa, este vorba despre un număr enorm de popoare, culturi, limbi şi tradiţii. Există însă o anumită unitate în această diversitate, care face dezirabil studiul lor combinat. În această varietate putem identifica numeroase asemănări. Circumstanţele politice şi militare au apropiat uneori multe dintre aceste popoare în cadrul aceluiaşi sistem, şi putem remarca interacţiuni şi schimburi sociale şi culturale aproape constante, care au conectat diferitele regiuni.

Istoria Orientului Apropiat nu ar trebui să trateze doar începuturile sau să prezinte interes doar pentru că oferă primele răspunsuri la întrebările istoricului. Sunt implicate multe alte aspecte. Este o istorie de aproximativ 3.000 de ani, o perioadă ceva mai lungă decât cea care ne desparte pe noi de Homer. Această perioadă îndelungată, cu nenumăratele sale popoare, poate fi studiată cu ajutorul unei arhive istorice continue, care ne permite să urmărim circumstanţele schimbătoare şi reacţiile umane la un nivel mai detaliat decât oriunde altundeva în lumea antică. Trecutul a fost descris ca o ţară străină, iar studierea lui, ca o călătorie : întâlnim oameni care ne seamănă, dar care sunt totodată profund diferiţi. Ca şi atunci când călătorim, accesul ne este restricţionat şi nu reuşim să vedem totul. Cu toate acestea, dispunem de foarte multe informaţii despre Orientul Apropiat antic, iar această bogăţie de izvoare ne permite să vedem mult mai multe decât în cazul a numeroase alte culturi din Antichitate.

Ca turişti într-o ţară străină, nu înţelegem tot ce vedem, deoarece nu participăm cu adevărat la vieţile şi culturile întâlnite. Totuşi, învăţăm să înţelegem diferenţele ca reacţii la provocări şi oportunităţi la fel de omeneşti ca ale noastre. Descoperim că tiparele noastre comportamentale şi cognitive nu sunt singurele care au logică. Istoricii sunt precum ghizii de călătorie : pretinzând o mai mare familiaritate cu ţările străine decât cititorii lor, subliniază ceea ce li se pare interesant şi îşi exprimă entuziasmul într-o manieră pe care o consideră logică. Speră să-şi informeze cititorii, invitându-i totodată să cerceteze mai mult. Acesta e şi scopul cărţii de faţă : oferă o introducere într-un subiect bogat şi fascinant, care poate fi analizat în mai multe feluri şi din perspective diferite. Este *O istorie*, nu *Istoria*. Cum materialul disponibil este atât de abundent şi divers, o lucrare de sinteză ca aceasta va prezenta în mod inevitabil viziunea autorului asupra subiectului, iar interesele şi prejudecăţile mele se reflectă evident în temele abordate şi în interpretările sugerate. Intenţia mea nu este să scriu o istorie definitivă a acestei regiuni şi a acestei epoci din istoria omenirii, ci de a-i inspira pe cititori să călătorească mai departe pe cont propriu în lumea Orientului Apropiat antic.

Aceasta este a treia ediţie a cărţii în limba engleză, scrisă la un deceniu de la apariţia primeia*. Cititorii familiarizaţi cu ediţiile anterioare vor observa în text atât schimbări minore, cât şi majore. Acestea se datorează parţial rezultatelor noilor cercetări, care continuă cu toate că, din cauza actualelor evenimente tragice din Orientul Mijlociu, multe părţi ale regiunii nu mai pot fi vizitate. Unele schimbări sunt rezultatul propriei reconsiderări a lucrurilor şi al intereselor mele fluctuante, deşi îmi menţin abordarea de bază ce plasează în centrul naraţiunii istoria politică. Altele au fost inspirate de diferite recenzii publicate sau de sugestiile unor profesori care folosesc această carte la cursuri. Am adăugat un capitol la sfârşit şi am introdus o nouă secţiune, „Controverse", la fiecare capitol. Deoarece o asemenea sinteză se bazează, prin natura sa, pe aserţiuni şi ignoră discuţiile dintre cercetători pe marginea mai tuturor subiectelor, ofer secţiuni în care prezint o serie de abordări şi poziţii ale istoricilor asupra anumitor aspecte, precum şi referinţe bibliografice. Acestea sunt în număr limitat, dar sper să le dezvăluie studenţilor modul în care cercetătorii discută în contradictoriu şi îşi schimbă viziunile asupra anumitor subiecte.

---

* Prima ediţie : *A History of Ancient Egypt*, Wiley-Blackwell, Oxford, UK, 2011 (n.tr.).

Aş vrea să mulţumesc echipei de la Wiley Blackwell pentru sprijinul neîntrerupt oferit pentru această carte. Le sunt profund îndatorat mai multor generaţii de studenţi de la Columbia University şi, pentru o vreme, de la University of Oxford, care continuă să mă forţeze să dau un sens materialului pe care îl studiez şi care fac să merite tot efortul prin simpla lor prezenţă.

Marc Van De Mieroop
New York

Nota autorului

Am încercat să redau numeroasele nume de locuri şi persoane din această carte în aşa fel încât să fie cât mai uşor de recunoscut. Astfel, dacă există o variantă familiară, de exemplu, Nabucodonosor în loc de Nabu-kudurri-usur, Alep în loc de Halab, o folosesc pe aceea. Colegii mei îşi dau seama că practica mea nu este consecventă, dar ştiu care sunt diferitele forme ale unor asemenea nume. Pentru alţii, sper să uşureze lectura acestei cărţi. Nu am încercat să reprezint anumite forme fonetice ale limbilor din Orientul Apropiat, precum „s”-ul accentuat, pronunţat „ţ”, care aici apare, simplu, „s”. Vocalele lungi nu sunt indicate în mod deosebit decât atunci când un termen este în akkadiană.

Am încercat să folosesc cu măsură termeni din diferitele limbi antice ale Orientului Apropiat, dar când o fac urmez practica obişnuită a disciplinei de a le reda în italice, cu excepţia celor în sumeriană, care sunt cu stil normal.

În traducerile textelor antice, reconstituirile pasajelor incomplete nu sunt întotdeauna indicate, pentru ca textul să fie mai lizibil. Atunci când sunt indicate, apar între paranteze pătrate. Când un cuvânt este parţial între paranteze, înseamnă că o parte este încă lizibilă. Traducerile nesigure sunt în italice.

Capitolul 1

Probleme introductive

1.1. Ce este Orientul Apropiat antic?

Puţini oameni mai folosesc astăzi sintagma „Orientul Apropiat". Şi totuşi a supravieţuit în studiul istoriei antice în cadrul unei ştiinţe ce îşi are originea în secolul al XIX-lea, când desemna rămăşiţele Imperiului Otoman de pe coastele estice ale Mării Mediterane. Astăzi numim această zonă geografică Orient Mijlociu, dar cele două sintagme nu sunt tocmai echivalente – de aceea istoricii Antichităţii şi arheologii continuă să vorbească despre Orientul Apropiat. Această practică implică deja o oarecare confuzie în privinţa istoriei antice a zonei, iar limitele geografice ale regiunii pot diferi în mod substanţial de la un studiu la altul. Aşadar, sunt necesare câteva precizări referitoare la conţinutul acoperit de prezentul volum.

În această sinteză a istoriei, Orientul Apropiat reprezintă regiunea ce se întinde de la coasta orientală a Mediteranei la centrul Iranului şi de la Marea Neagră la Marea Roşie. Egiptul, a cărui istorie antică se intersectează cu cea a Orientului Apropiat în numeroase momente, nu este inclus aici, cu excepţia perioadei în care imperiul său s-a extins în Asia, în a doua jumătate a celui de-al doilea mileniu. Graniţele rămân neclare deoarece, în principiu, studiem un set de zone-nucleu, iar întinderea fiecăreia s-a schimbat de-a lungul timpului. Esenţială în orice cercetare a Orientului Apropiat în Antichitate este Mesopotamia, o denumire pe care o folosim pentru a desemna teritoriul dintre fluviile Tigru şi Eufrat din Irakul modern şi din nordul Siriei. A fost locul în care s-au dezvoltat multe culturi şi formaţiuni politice, a căror succesiune o cunoaştem destul de bine pe baza documentaţiei abundente de care dispunem. Uneori statele mesopotamiene s-au extins mult peste graniţele lor obişnuite, atrăgând în sfera lor de influenţă regiuni altfel puţin cunoscute, precum Peninsula Arabă. Acelaşi lucru e valabil şi în cazul altor nuclee din centrul Anatoliei, din sud-vestul Iranului şi din alte părţi. Ca istorici, ne bazăm pe izvoare ; acoperirea lor, atât geografică, cât şi în privinţa aspectelor de viaţă descrise, fluctuează enorm de-a lungul istoriei. Când menţionează o activitate într-un loc, acel loc devine parte a Orientului Apropiat ; când nu se întâmplă asta, avem puţine lucruri de spus. Istoria antică a Orientului

Apropiat e asemenea unei camere obscure în care izvoarele oferă fascicule izolate de lumină, unele mai strălucitoare decât altele. Luminează mai bine anumite locuri şi epoci, dar lasă în umbră mult din ce rămâne. Este sarcina istoricului să potrivească toate acestea într-un întreg.

Limitele cronologice ale istoriei Orientului Apropiat antic sunt de asemenea ambigue, atât data începutului, cât şi cea a sfârşitului epocii fiind variabile. Dacă socotim că istoria se bazează pe izvoare scrise, aşa cum adeseori se face în mod tradiţional, originea scrierii în Babilonia în jurul anului 3000 î.Hr. trebuie considerată începutul istoriei. Totuşi, scrierea e doar una dintre inovaţiile cu rădăcini în timpuri mai vechi, iar cele mai timpurii texte nu relevă nicio informaţie „istorică", în afara aceleia că oamenii puteau să scrie. Aşadar, majoritatea istoriilor Orientului Apropiat încep în aşa-zisa preistorie, deseori în jurul anului 10000, şi prezintă realizările de dinaintea existenţei scrierii. Atât de multe schimbări au avut loc în modul de viaţă al oamenilor în aceşti 7.000 de ani, încât merită o analiză profundă, bazată pe izvoare şi metode arheologice. Nu există destul spaţiu în această carte, al cărei scop este să trateze aprofundat perioadele istorice, pentru a prezenta cum se cuvine toate inovaţiile preistorice. Prin urmare, vom porni de la sfârşitul mileniului patru, când mai multe procese evolutive preistorice au culminat simultan şi, de asemenea, a apărut scrierea, care a schimbat natura izvoarelor noastre. Voi aminti doar superficial, în această introducere, realizările preistorice.

Istoria cunoaşte rareori sfârşituri clar delimitate. Chiar şi atunci când statele sunt distruse definitiv, ele lasă în urmă o influenţă a cărei durată depinde de aspectul istoric considerat : politic, economic, cultural sau altul. Dar istoricul trebuie să se oprească undeva şi să-şi justifice alegerea. Diferite date sunt vehiculate pentru sfârşitul istoriei antice a Orientului Apropiat, cele mai întâlnite fiind momentul căderii ultimei dinastii mesopotamiene autohtone, în 539, sau înfrângerea Persiei de către Alexandru Macedon, în 331. Am ales ca Alexandru să fie cel din urmă personaj din istoria politică, deoarece, chiar dacă schimbările impuse de el nu au fost esenţiale pentru majoritatea oamenilor acelor timpuri, accesul nostru la informaţia istorică se modifică începând din timpul domniei lui. Trecerea graduală de la izvoare indigene la cele externe clasice necesită o abordare istoriografică diferită. Infiltrarea elenismului constituie o limită convenabilă, pentru că accesul istoricului la evenimente se schimbă considerabil.

Aproape 27 de secole s-au scurs între anii 3000 şi 331. Puţine ramuri ale istoriei au de-a face cu o perioadă atât de lungă, comparabilă cu cea tratată în sintezele de istorie a Europei care leagă Grecia homerică de prezent. Deşi putem observa perioade distincte în istoria occidentală şi putem evalua schimbările fundamentale ce au avut loc de-a lungul timpului, este greu să se procedeze la fel în cazul istoriei Orientului Apropiat. Depărtarea noastră de acest Orient, atât în timp, cât şi în spirit, ne conduce uneori spre o viziune ce diminuează distincţiile şi reduce totul la o mare masă statică. Pe de altă parte, se poate utiliza o abordare diametral opusă, fragmentându-se această istorie în nişte segmente scurte, coerente şi uşor de gestionat. Discontinuitatea devine prin urmare punctul de interes. Această abordare stă la baza periodizării istoriei Orientului Apropiat, care reuneşte o succesiune de etape, denumite de cele mai multe

ori după dinastiile regale. Fiecare etapă a cunoscut ciclul său de dezvoltare, apogeu şi declin, asemenea unei entităţi biologice, iar între acestea au survenit aşa-numite „Evuri Întunecate", perioade de tăcere istorică.

În această lucrare mă situez pe o poziţie intermediară şi, cu toate că păstrez tradiţionala împărţire în perioade dinastice, le grupez în unităţi mai mari. Nu trebuie să supraevaluăm continuităţile, dar putem recunoaşte modele repetitive de bază. Din punct de vedere politic, de exemplu, deseori în Orientul Apropiat puterea era fragmentată şi existau doar perioade relativ scurte de centralizare sub conducători sau dinastii a căror întindere teritorială creştea tot mai mult. Dar aceste momente de centralizare tind să ne atragă în mai mare măsură atenţia, deoarece au scos la iveală un număr mare de izvoare scrise şi arheologice. Dacă luăm în considerare dezvoltarea tot mai accentuată a formelor de organizare politică, istoria e împărţită în epoca oraşelor-state, cea a statelor teritoriale şi cea a imperiilor, fiecare cu momentele sale de măreţie şi declin (dacă echivalăm puterea cu măreţia). Oraşul-stat a fost elementul politic principal între anii 3000 şi aproximativ 1600, statele teritoriale au devenit dominante în regiune din acel moment până la începutul primului mileniu, iar imperiile au fost caracteristice istoriei ulterioare. Statele mesopotamiene oferă cele mai convingătoare dovezi ale acestor etape de dezvoltare, dar este clar că acestea au existat şi în alte locuri ale Orientului Apropiat.

În fond, existenţa şi abundenţa izvoarelor definesc Orientul Apropiat antic ca subiect istoric şi îi marchează etapele. Numeroase dovezi scrise şi arheologice apar în anumite locuri şi în anumite momente, iar aceste locuri şi momente formează nucleul subiectului. Culturile mesopotamiene excelează din acest punct de vedere. Au fost în general cele mai importante civilizaţii ale timpului lor şi au avut impact asupra întregului Orient Apropiat. Pentru perioadele în care s-au aflat sub influenţa sau controlul lor, zonele nonmesopotamiene au intrat în sfera cercetării noastre ; în afara acestor perioade, deseori pierdem urma a ceea s-a întâmplat dincolo de graniţele Mesopotamiei. Explorările arheologice din ultimele decenii au arătat tot mai mult că alte regiuni ale Orientului Apropiat s-au dezvoltat independent de Mesopotamia şi că nu toate inovaţiile culturale pot fi atribuite acestei regiuni. Totuşi, rămâne dificilă realizarea unei istorii continue a acestor regiuni fără a urma modelul ce are Mesopotamia în centru. Mesopotamia conferă unitate geografică şi cronologică istoriografiei Orientului Apropiat antic. Folosirea unei scrieri străvechi, păstrarea tradiţiilor religioase şi continuitatea culturală de la al treilea până în primul mileniu ne permit să tratăm istoria sa ca pe un întreg. Studiul celorlalte culturi ale regiunii este ancorat în cel al culturii mesopotamiene, dar nu ar trebui să ignorăm contribuţia lor la istoria Orientului Apropiat.

1.2. Izvoarele

Prezenţa izvoarelor determină limitele istoriei Orientului Apropiat. Din fericire, aceste izvoare sunt abundente şi variate pe toată durata acestei istorii. Au supravieţuit sute de

mii – o estimare recent publicată menţionează mai mult de un milion – de texte, sursa primară pentru istoric. Din cele mai vechi timpuri, regii au cioplit inscripţii pe monumente din piatră, multe dintre acestea constituind primele descoperiri arheologice din Mesopotamia în epoca modernă. Mai importantă a fost totuşi tăbliţa de lut, materialul de scris inventat în sudul Mesopotamiei şi adoptat de toate culturile Orientului Apropiat. Tăbliţa de lut are o durată remarcabilă în solul arid al regiunii, iar texte de la chitanţa pentru o singură oaie până la cuprinzătoarea *Epopee a lui Ghilgamesh* sunt din belşug. Supravieţuirea a numeroase documente de uz cotidian diferenţiază Orientul Apropiat de alte culturi antice. În Egipt, Grecia şi Roma au fost înscrisuri similare, dar pe pergament şi papirus, materiale ce au supravieţuit doar în condiţii extraordinare. Scrierile din Orientul Apropiat antic sunt bogate nu doar în privinţa cantităţii, ci şi a conţinutului : sunt documentate economia, activităţi edilitare regale, campanii militare, chestiuni guvernamentale, literatura, ştiinţa şi multe altele.

Caseta 1.1. *Ce ascunde un nume?*

Așa cum utilizarea sintagmei „Orient Apropiat" este neobișnuită în zilele noastre în afara studiului istoriei antice și arheologiei, înțelesul exact al multor denumiri geografice este specific acestor discipline. De cele mai multe ori, folosirea ține de deprindere și rareori sunt explicate semnificațiile numelor. De regulă derivă din izvoare antice, dar înțelesul le-a fost modificat pentru a indica o realitate oarecum diferită, urmând de obicei terminologia imperială britanică a secolului al XIX-lea, când s-a dezvoltat studiul Orientului Apropiat antic. Un asemenea termen este „Mesopotamia", o denumire grecească pentru regiunea înconjurată de marele meandru al Eufratului în Siria, aplicată acum întregii regiuni dintre Tigru și Eufrat și uneori chiar și dincolo de aceste hotare. Două zone distincte alcătuiesc Mesopotamia: Asiria în nord și Babilonia în sud. La origine, aceștia sunt termeni politici ce se referă la state existente după 1450 î.Hr., dar sunt deseori utilizați doar ca denumiri geografice pentru orice perioadă istorică – în acest fel o să-i folosesc și eu în continuare. Mulți cercetători utilizează și un alt termen politic, „Sumer" (sau, uneori, nonexistentul „Sumeria"), pentru a se referi la jumătatea sudică a Babiloniei în mileniile patru și cinci. Eu nu urmez această practică.

În afara Mesopotamiei, istoriile Orientului Apropiat antic vorbesc deseori despre Levant, adică locul de unde răsare soarele, din perspectiva europeană, pentru a desemna regiunea ce se întinde de-a lungul coastei estice a Mediteranei, între Turcia și Egipt. La nordul ei, partea asiatică a Turciei moderne este desemnată cu numele Anatolia, derivat din cuvântul grecesc pentru răsărit. De asemenea, sintagma, de origine latină, Asia Mică se referă la aceeași regiune. Apar și nume de țări precum Iran, Siria, Egipt și Israel, dar granițele lor nu coincid perfect cu cele ale statelor-națiuni moderne. Utilizarea termenului „Irak" este rară, cu excepția publicațiilor britanice. „Siria-Palestina" și adjectivul „siro-palestinian" sunt termeni pur geografici. Toate acestea pot crea confuzii la început, dar devine foarte repede clar la ce se referă autorul.

Materialul arheologic a devenit tot mai important ca instrument de lucru al istoricului. Săpăturile ne permit nu doar să stabilim, de exemplu, prezenţa hitiţilor în nordul Siriei în secolul al XIV-lea, ci şi să studiem condiţiile materiale ale vieţii lor acolo. Orientul Apropiat e acoperit cu movile artificiale, lăsate în urmă de-a lungul secolelor de cei care au locuit aici. Acestea sunt numite *tell* în arabă, *tepe* în persană şi *hüyük* în turcă, termeni pe care îi găsim în denumirea majorităţii siturilor arheologice. Posibilităţile de excavare sunt atât de mari, încât până acum, în ciuda a mai mult de 150 de ani de muncă, nu am făcut decât să zgâriem suprafaţa pământului. Oraşe de mare importanţă, cum ar fi Uruk, Babilon, Ninive şi Hattusa, au fost explorate timp de mai multe decenii şi au scos la iveală numeroase clădiri, monumente, artefacte şi texte. Dar când se compară tot ce s-a descoperit cu ceea ce rămâne ascuns, devine clar că suntem doar la început. Rămân mii de situri neexplorate, nu toate putând fi investigate în mod sistematic. Pentru că sunt mereu construite baraje, şosele şi întreprinderi agricole care ameninţă să distrugă siturile antice, eforturile de salvare determină de multe ori selecţia a ceea ce trebuie excavat.

Nu ar trebui să subestimăm influenţa pe care suişurile şi coborâşurile explorării arheologice o au asupra viziunii noastre despre istoria Orientului Apropiat. În special circumstanţele politice din zilele noastre în Orientul Mijlociu au determinat locurile unde sunt permise excavări. Competiţia imperială dintre Marea Britanie şi Franţa de la mijlocul secolului al XIX-lea a făcut ca reprezentanţii acestor ţări să-şi îndrepte atenţia asupra marilor situri din nordul Irakului, regiunea Asiriei. Acolo au descoperit cele mai impresionante monumente pentru a fi expuse în muzeele naţionale, fapt ce a trezit un interes timpuriu legat de istoria asiriană. Doar ulterior, când au apărut întrebări referitoare la origini, arheologii au explorat în mod sistematic sudul Irakului, în căutarea sumerienilor care au trăit acolo anterior. Evenimente mai recente au avut un impact dramatic asupra cercetării arheologice. Revoluţia din Iran din 1979, războaiele din Irak din 1991 şi 2003, războiul civil în desfăşurare din Siria şi alte conflicte i-au obligat pe arheologi să abandoneze anumite proiecte, mai ales în inima Mesopotamiei. Au căutat noi terenuri în regiuni considerate anterior periferice, relevând astfel evoluţiile acestora. Ca o consecinţă, ne-au obligat să reconsiderăm întâietatea şi dominanţa Mesopotamiei în multe aspecte ale istoriei.

Trebuie notat un ultim aspect legat de distribuţia şi natura izvoarelor. În Orientul Apropiat antic există o corelaţie directă între centralizarea puterii din punct de vedere politic, dezvoltarea economică, arhitectura monumentală şi producţia în creştere de documente scrise de toate felurile. Aşadar, izvoarele, atât cele arheologice, cât şi cele textuale, accentuează momente de dominaţie politică. Prin natura sa, istoria este o ştiinţă pozitivistă (adică discutăm doar ce s-a păstrat) şi în chip necesar se concentrează pe acele momente pentru care există izvoare din abundenţă. Între acestea au apărut ceea ce numim „Evuri Întunecate". Totuşi, există o acoperire aproape completă pentru cele trei milenii de istorie a Orientului Apropiat antic, şi de multe ori izvoarele sunt abundente. Tot ce avem la dispoziţie pentru Babilonia secolului XXI, de exemplu, întrece ca număr şi conţinut documentele scrise în multe dintre perioadele ulterioare ale istoriei. Orientul Apropiat antic oferă primele culturi din istoria universală pentru

care se poate face cu adevărat şi în amănunt cercetare istorică. În această cercetare trebuie totuşi să rămânem conştienţi de natura izvoarelor. Din moment ce provin aproape exclusiv de la instituţii şi indivizi care deţineau puterea, acestea se concentrează pe activităţile acestora şi prezintă propriile lor perspective. Întotdeauna prezintă succesele regilor, de exemplu, niciodată eşecurile lor. Îi prezintă pe cei care deţin puterea ca fiind singurii actori ai societăţii, ignorând oameni sau procese ce se opuneau acţiunilor lor sau le slăbeau eficienţa. Este uşor să fim induşi în eroare şi să vedem istoria Orientului Apropiat antic drept o lungă succesiune de fapte glorioase ale regilor, a căror stăpânire asupra societăţilor era absolută. Cu siguranţă nu s-a întâmplat aşa, şi de-a lungul istoriei anumite politici au eşuat, s-au manifestat curente adverse, indivizi şi comunităţi au scăpat de sub controlul pe care izvoarele oficiale îl proclamau şi aşa mai departe. Au existat şi texte în opoziţie, dar nu le putem recupera din relatări explicite. Suntem nevoiţi, în schimb, să punem sub semnul întrebării relatările pe care le avem – să citim printre rânduri –, pentru a ne forma o imagine echilibrată.

1.3. Geografia

Orientul Apropiat e o vastă întindere de pământ aflată la intersecţia a trei continente : Africa, Asia şi Europa. Trei plăci tectonice se întâlnesc în acel loc şi mişcările lor determină geologia regiunii. Partea nordică a plăcii arabe, aflată sub cea iraniană, o împinge pe aceasta în sus, în timp ce ea se scufundă. La întâlnirea celor două plăci s-a format o lungă depresiune ce se întinde de la Marea Mediterană la Golful Persic şi de-a lungul căreia curg cele două fluvii, Tigrul şi Eufratul, care transformă zona deşertică într-un ţinut foarte fertil peste tot unde ajung apele lor. Placa africană şi cea arabă se întâlnesc la extremitatea occidentală a Orientului Apropiat şi sunt separate de o vale îngustă de-a lungul munţilor Aman şi Liban, ce se desfăşoară paralel cu coasta mediteraneeană. Există puţin loc pentru aşezări, cu excepţia sudului, unde câmpia devine mai lată. Nordul şi estul Orientului Apropiat sunt de asemenea dominate de lanţuri muntoase, Taurus şi Zagros, în care îşi au izvoarele toate râurile din zonă. Sudul regiunii este un uriaş teren plat, formând Deşertul Siriei şi Deşertul Arabiei. Acestea devin mai muntoase pe măsură ce ne îndreptăm spre sud şi sunt aproape în totalitate lipsite de apă.

Fenomenele geologice, cutremurele şi erupţiile vulcanice, precum şi efectele vântului, ale ploii şi ale apei au creat o zonă foarte diversificată. Deşi există imaginea generală a unui Orient Mijlociu ca o întindere plată şi monotonă, variaţia formelor naturale de relief este enormă, de la mlaştini întinse la vaste deşerturi aride şi de la zone aluvionare aflate la joasă altitudine la munţi înalţi. De asemenea, la scară locală există o bogată variaţie ecologică în microclimate distincte. Două exemple demonstrează acest fapt. Babilonia, zona dintre Golful Persic şi Bagdadul modern, poate părea o regiune cu puţină diversitate, care se baza pe irigaţiile din apele Tigrului şi Eufratului pentru a putea supravieţui. Dar această fâşie conţinea zone ecologice foarte diferite. Nordul era un platou deşertic unde agricultura era posibilă doar în văile înguste ale râurilor. Mai în aval, râurile intrau într-un teren aluvionar plat, dar încă aveau canale

bine definite, permiţând o agricultură bazată pe irigaţii în câmpuri paralele. La sud de oraşul Babilon, râurile se despărţeau în braţe ce îşi schimbau mereu cursul şi care curgeau aproape deasupra solului, iar numeroase canale construite de oameni aduceau apa pe terenurile cultivate. În sfârşit, lângă Golful Persic, mlaştini întinse făceau imposibilă agricultura. În fiecare dintre aceste zone existau nişe ecologice distincte foarte apropiate una de alta, depinzând de accesul la apă şi de alţi factori, fiecare oferind o varietate de resurse : peşte şi trestie în mlaştini, paie pentru turmele de oi în stepa nordică şi aşa mai departe. Dimensiunea şi poziţia acestor nişe se schimbau datorită factorilor naturali şi activităţii omului, iar peisajul a suferit modificări în timp. Dar diversitatea naturală a caracterizat întotdeauna zona pe care o numim, pe scurt, Babilonia.

În munţii Libanului exista o mai mare varietate de ecosisteme. Valea Beqa'a, între munţii Liban şi Antiliban, are o lungime de 100 de kilometri şi o lăţime de 25 de kilometri. Pe hartă, această zonă apare uniformă, dar găsim diferenţe locale. Munţii înalţi aduc multă ploaie în partea de vest ; în consecinţă, partea din est este aridă. Izvoarele, deşi numeroase, sunt împrăştiate inegal în regiune, iar fluviul Orontes nu constituie o sursă optimă pentru irigaţii. Zonele umede alternează cu cele foarte arid, iar zonele cu horticultură intensivă alternează cu cele potrivite doar crescătorilor de animale. Valea este aşadar o colecţie de microecologii, fiecare favorizând un alt mod de existenţă.

În cadrul acestei vaste întinderi trebuie să recunoaştem, aşadar, o mare variaţie a mediului înconjurător. Totuşi, există anumite caracteristici de bază cu importante repercusiuni asupra mijloacelor de trai ale locuitorilor. Agricultura, condiţie obligatorie pentru aşezarea permanentă a unui mare număr de oameni, este dificilă. Precipitaţiile sunt sărace aproape pretutindeni din cauza munţilor înalţi din vest care feresc de ploaie întinderi mari ale Orientului Apropiat. Agricultura bazată pe precipitaţii, aşa-numita cultură uscată, are nevoie de cel puţin 200 mm de apă anual. Izohieta de 200 mm, adică linia imaginară ce uneşte punctele cu acelaşi nivel de precipitaţii, descrie un larg arc de cerc din sudul Levantului până la Golful Persic. Munţii şi dealurile primesc mai multă apă, câmpiile mai puţină sau chiar deloc. Dar linia pe hartă este înşelătoare : variaţia anuală este mare şi există o întinsă zonă marginală care uneori primeşte suficientă ploaie, dar alteori nu. Agricultura bazată pe precipitaţii este garantată numai pe izohieta de 400 mm. Efectul asupra aşezărilor omeneşti este drastic. Sub izohieta de 400 mm, agricultura este posibilă doar în prezenţa râurilor care pot asigura apă pentru irigaţii. Tigrul şi Eufratul oferă acest ajutor câmpiei mesopotamiene, unde precipitaţiile sunt rare şi neregulate. Aceste două fluvii şi afluenţii lor, râurile Balikh, Habur, Zabul Mare şi Zabul Mic, Diyala, Kerkheh şi Karun, izvorăsc din munţii din Turcia şi Iran, unde sunt alimentaţi de zăpadă şi ploaie. Fiind cursuri perene, apa lor poate fi direcţionată pentru irigarea culturilor, cu o administrare judicioasă şi cu ajutorul unor tehnici despre care vom vorbi mai jos în acest capitol.

E foarte posibil să fi fost perioade lungi de secetă în intervalul pe care îl studiem. Deşi putem presupune că în ultimii 10.000 de ani clima Orientului Apropiat nu s-a schimbat în mod substanţial, fără îndoială că orice oscilaţie, cât de marginală, a avut

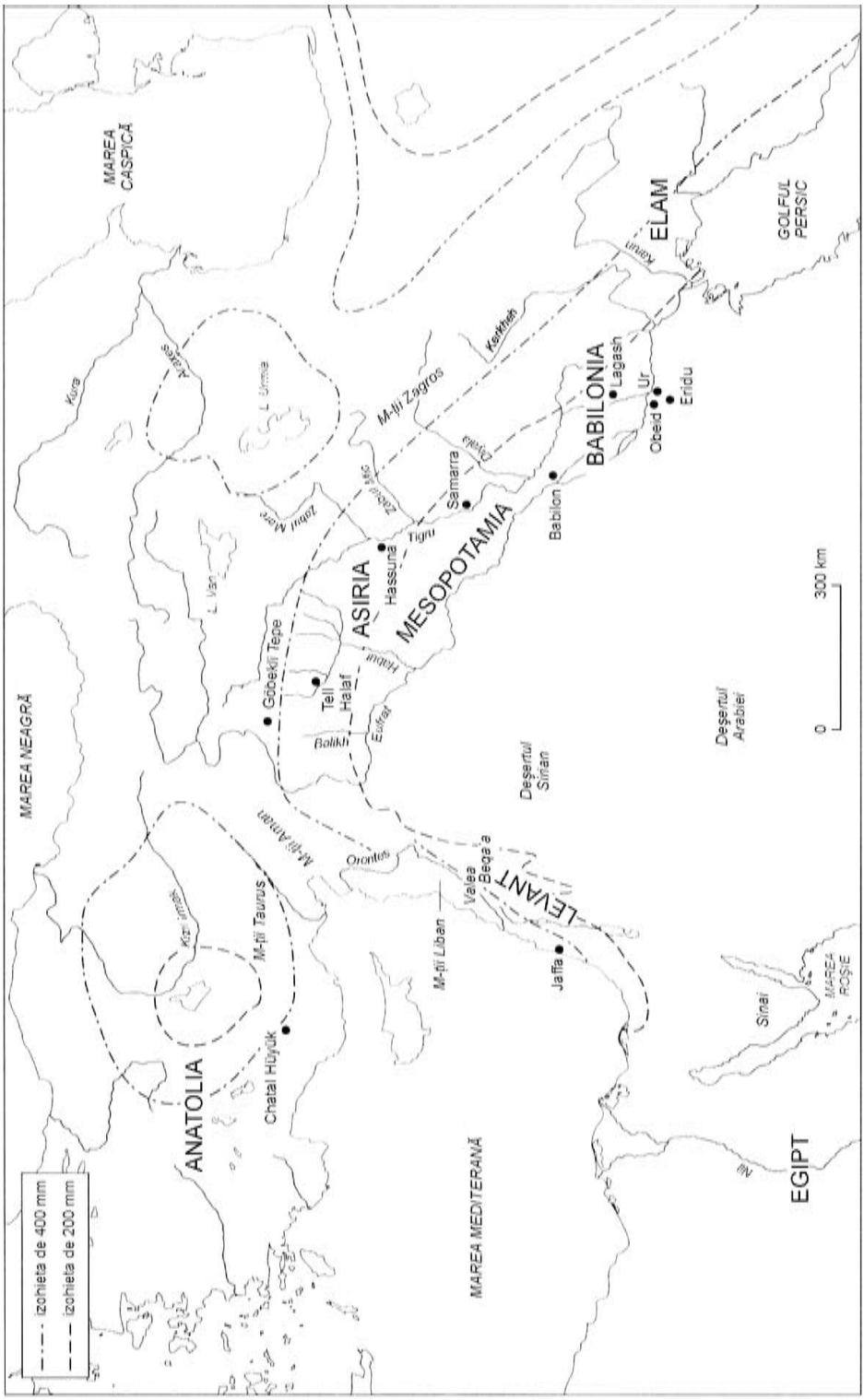

Harta 1.1. Orientul Apropiat antic

consecinţe serioase asupra locuitorilor şi a afectat evoluţia istorică. Oare aşa-numitul Ev Întunecat a survenit în urma faptului că clima a devenit uscată? Ar fi putut face imposibilă agricultura alimentată de ploaie în zonele care de obicei se baza pe ea şi ar fi putut scădea debitele râurilor într-atât încât suprafeţele irigate ar fi fost reduse substanţial. Sau ar trebui să ne bazăm pe factorul uman în încercarea de a explica asemenea perioade? Vom vedea că explicaţiile privind declinul şi prăbuşirea sunt întotdeauna complexe şi implică mai mulţi factori. Probabil clima a jucat de multe ori un rol important, dar din păcate nu dispunem de suficiente detalii asupra climei antice pentru a o considera o explicaţie istorică pentru profundele schimbări politice şi economice pe care le observăm.

O a doua caracteristică geografică importantă implică graniţele. Acestea au fost create de munţi, mări şi deşerturi, toate putând fi traversate, deşi doar prin anumite locuri şi doar cu ajutorul anumitor tehnologii. Munţii Taurus şi Zagros constituiau obstacole masive spre statele Mesopotamiei şi nu puteau fi trecute decât prin văile râurilor. Expansiunea militară era aşadar restrânsă în acest areal, chiar şi în cazul unei mari puteri ca Asiria. Lanţurile muntoase din Levant lăsau un coridor îngust pentru circulaţie doar din nordul Siriei spre Egipt, iar controlul asupra unei singure văi putea bloca trecerea între aceste două zone. În munţi locuiau şi multe populaţii pe care statele analizate de noi nu au reuşit să le guverneze. Pentru locuitorii câmpiilor, munţii erau întotdeauna o privelişte înfricoşătoare şi neospitalieră.

Mările formau alt fel de graniţe, cele mai importante fiind Mediterana şi Golful Persic. Într-adevăr, constituiau o graniţă, dar odată traversate ofereau acces spre regiuni îndepărtate. Astfel, Golful Persic şi mlaştinile din preajma lui erau limita sudică a Mesopotamiei, dar din mileniul cinci mesopotamienii navigau în ambarcaţiuni primitive spre regiuni de-a lungul coastelor Golfului. Pe la sfârşitul mileniului patru, navigatorii ar fi putut ajunge în Egipt pe această cale, iar în mileniul trei şi la începutul mileniului doi contactele pe calea apei cu valea Indului erau obişnuite. Mediterana oferă o perspectivă diferită. Existau puţine porturi de-a lungul coastei sale, niciunul mai jos de Jaffa. Cu toate acestea, până la finele mileniului trei, egeenii au ajuns pe coasta siro-palestiniană, iar în a doua jumătate a mileniului doi navigaţia era un lucru obişnuit în bazinul oriental al Mării Mediterane. În jurul anului 1200, inovaţiile tehnologice au permis locuitorilor din porturile siro-palestiniene să călătorească pe distanţe mai mari şi toată Mediterana a ajuns să le fie la îndemână. Fenicienii din mileniul unu au fondat colonii spre vest până în îndepărtata Spanie şi coasta atlantică a Africii de Nord.

O graniţă mai impresionantă o constituia marele deşert ce se întindea între Mesopotamia şi Levant. Timp de milenii oamenii nu puteau să călătorească decât de-a lungul văilor Tigrului şi Eufratului şi să străbată stepa din nordul Siriei. Odată cu domesticirea cămilei, în jurul anului 1000, a fost posibilă traversarea directă, deşi acest lucru nu se întâmpla prea frecvent. Chiar dacă grupuri mici puteau străbate deşertul direct, lipsa apei obliga armatele să ocolească prin Levant şi nordul Siriei pentru a ajunge din Egipt în Mesopotamia. În deşert, ca şi în munţi, locuiau grupuri duşmănite şi temute de ocupanţii stabili ai regiunii, nomazi al căror stil de viaţă era

dispreţuit şi care erau imposibil de controlat. Chiar dacă deşertul putea fi traversat, statele Orientului Apropiat nu-i puteau supune locuitorii.

Permisivitatea graniţelor nu numai că a îngăduit locuitorilor Orientului Apropiat să iasă afară, ci a oferit şi străinilor ocazia să intre în regiune. Poziţionarea zonei la întâlnirea a trei continente este unică în lume. Populaţii din Africa, Europa şi Asia au imigrat în regiune din preistoriei până în zilele noastre, provocând interacţiuni, schimburi de tehnologie şi sporind presiunea asupra resurselor naturale. Aşa se poate explica multitudinea de „revoluţii" ce au avut loc în modul de viaţă al locuitorilor : apariţia agriculturii, a oraşelor şi a imperiilor. În mod sigur au avut loc migraţii ale populaţiei de-a lungul istoriei antice, dar studierea lor e dificilă. Putem spune cu certitudine că triburile mongole care au invadat Irakul în secolul al XIII-lea d.Hr. au venit din interiorul Asiei, dar nu putem fi la fel de siguri în privinţa originii hitiţilor, de exemplu. E posibil ca vorbitori ai unei limbi indo-europene să fi venit dintr-o regiune din nordul Indiei şi să fi ajuns în Anatolia la începutul mileniului doi. Dar presupusa origine a indo-europenilor undeva la nord de India poate fi doar o himeră şi, la fel de bine, e posibil ca vorbitorii de limbi indo-europene să fi locuit în Anatolia încă din preistorie şi să fi fost documentaţi istoric doar la începutul mileniului doi. Acelaşi lucru e valabil şi pentru multe alte populaţii – sumerieni, hurieni, popoarele mării, israeliţi ş.a. – despre care se credea odinioară că invadaseră părţi din Orientul Apropiat. Reluând metafora de mai devreme, Orientul Apropiat este o pată de lumină într-o lume preistorică întunecată. Când un popor îşi face brusc apariţia este greu de stabilit dacă vine de departe sau din apropiere ori dacă au existat dintotdeauna în regiunea în care apar prima oară în documente.

1.4. Evoluţia preistorică

Trebuie să abordăm studiul îndelungatei evoluţii culturale din preistorie dintr-o perspectivă ce ţine cont de întregul Orient Apropiat. În ciuda imensei diversităţi ecologice a regiunii, observăm dezvoltări simultane în mai multe locuri. Cronologia exactă a evenimentelor este încă nesigură şi dezbătută, dar ştim destul de bine care au fost în mare tendinţele. Cu precădere de la începutul Neoliticului, în jurul anului 9000, s-au succedat o serie de evenimente culturale importante care au asigurat baza civilizaţiilor istorice ulterioare.

Cea mai importantă descoperire a fost agricultura, care a făcut ca grupuri mari de oameni să poată rămâne în acelaşi loc pe tot parcursul anului. Orientul Apropiat a fost cea dintâi regiune a lumii în care s-a practicat agricultura. Procesul a durat milenii şi a presupus aclimatizarea plantelor, în special a cerealelor, şi domesticirea animalelor. Siturile arheologice care prezintă aceste schimbări sunt localizate de regulă la marginile diferitelor zone ecologice, unde oamenii au profitat de varietatea resurselor vegetale şi au vânat diverse animale. Această diversitate naturală descrisă mai sus ar putea fi unul dintre motivele pentru care agricultura a apărut atât de timpuriu în Orientul Apropiat. Oamenii s-au obişnuit atât de mult cu accesul la diferite resurse alimentare, încât au căutat să-şi asigure provizii prin imixtiunea în ciclul de viaţă al

plantelor şi animalelor. Mai mult, şansa a făcut ca resursele sălbatice aflate la dispoziţia lor să fie mai potrivite decât altele pentru adaptarea la un cadru domestic. Grâul şi orzul recoltate pot fi depozitate pe o perioadă mult mai mare decât majoritatea plantelor africane, de exemplu.

Timp de milenii, omenirea supravieţuise procurându-şi hrana dintr-un anumit loc şi mutându-se când aceasta se termina. Vânătoarea suplimenta, probabil, o dietă bazată în principal pe cereale sălbatice, fructe, legume, peşte, crustacee şi orice altceva mai oferea mediul înconjurător. Modul lor de viaţă nu trebuie neapărat considerat aspru şi dificil. Studii etnografice arată că viaţa primilor agricultori era mai anevoioasă decât cea a vânătorilor-culegători, mai ales în zonele bogate în resurse ale Orientului Apropiat, unde mâncarea putea fi culeasă oricând, fără prea mult efort. În acest context, este greu să ne dăm seama de ce oamenii s-au îndreptat spre agricultură – poate dorinţa de a trăi în comunităţi mai mari a constituit motorul principal. În unele situri preistorice s-au găsit dovezi că a existat o puternică predispoziţie pentru cooperare chiar înainte de apariţia agriculturii. În situl de la Göbekli Tepe, din sud-estul Anatoliei, recent descoperit, s-au găsit structuri monumentale din piatră cu imagini gravate pe ele, care nu puteau fi construite decât de grupuri mari de muncitori. Aceştia proveneau probabil din numeroasele comunităţi ce căutau hrană în acea zonă şi care obişnuiau să se adune în acel loc pentru ceremonii religioase. Aşezările permanente făceau mai uşoare astfel de interacţiuni.

Controlul rezervei de hrană prin agricultura cerealieră a fost obţinut printr-o serie de paşi probabil accidentali din mileniul unsprezece până în mileniul şapte, pe măsură ce oamenii deveneau tot mai îndemânatici la semănat, cultivat, recoltat şi depozitat. Cerealele sălbatice au două caracteristici ce constituie o problemă pentru consumatorii umani – au tulpina slabă, astfel că seminţele se împrăştie uşor şi cad înainte de recoltare. De asemenea, este greu să se ajungă la sămânţă, aceasta fiind acoperită cu o coajă puternică, pentru a preveni germinaţia prematură. În timpul recoltei, oamenii adunau mai multe seminţe care nu căzuseră de la plante cu tulpini mai rezistente şi se axau pe cultivarea acestor soiuri. În mod conştient, alegeau probabil grâne cu coaja mai subţire, înmulţind astfel de specii. Timp de secole, oamenii au modificat genetic cerealele prin selecţie şi încrucişare. Alacul şi ghirca sălbatice din Orientul Apropiat s-au transformat în variantele moderne de grâu comun şi grâu pitic.

De asemenea, vânarea selectivă a animalelor sălbatice a înlocuit uciderea acestora fără discernământ de dinainte. Oamenii sacrificau animalele sălbatice pentru a obţine un echilibru de vârstă şi sex şi le protejau de prădători. Oaia şi capra au fost principalele animale domesticite, observându-se o preferinţă pentru rasele ce ofereau mai multe resurse, cum ar fi oile cu blana deasă. În timp, oamenii au devenit răspunzători pentru toate aspectele vieţii animalelor, al căror comportament s-a schimbat radical faţă de cel al strămoşilor lor şi ale căror trăsături fizice au devenit de asemenea foarte diferite. Oile au dobândit o blană lungă ce putea fi transformată în fir pentru ţesut. Câinii domestici mâncau cereale, lucru pe care strămoşii lor sălbatici nu l-ar fi făcut niciodată. Şi corpul oamenilor a suferit transformări. De exemplu, unii au dezvoltat enzimele necesare digerării laptelui neprocesat.

Prin urmare, nu a existat o trecere bruscă de la vânători-culegători la agricultori, fiind vorba mai degrabă de un proces lent, de-a lungul căruia oamenii se bizuiau tot mai mult pe mâncarea cultivată, dar încă îşi suplimentau alimentaţia cu resurse sălbatice. E clar că acest proces nu era ireversibil. Unele populaţii au fost nevoite să redevină vânători-culegători sau să-şi mărească porţia de hrană sălbatică atunci când stocul domestic nu le satisfăcea nevoile. Trebuie să ţinem cont de faptul că ambele moduri de trai au existat pe aceeaşi suprafaţă geografică : agricultura s-a dezvoltat acolo unde resursele sălbatice se găseau din abundenţă.

Agricultura le-a permis oamenilor să rămână în acelaşi loc perioade mai îndelungate. Diferitele culturi arheologice pe care le distingem între anii 9000 şi 5000 relevă o mai mare stabilitate a reşedinţei şi comunităţi mai numeroase. În materialul arheologic, casa este cel mai recognoscibil atribut al vieţii sedentare. În Levant, casele erau construite din piatră sau pe fundaţii de piatră ; în restul Orientului Apropiat, zidurile erau din lut turnat, iar mai târziu din cărămizi de lut. Aşezările au devenit tot mai mari, dovedind astfel capacitatea de a hrăni un număr mai mare de oameni. În mileniul nouă a avut loc o trecere de la case circulare la case rectangulare, ceea ce dovedeşte coabitarea unor grupuri mai mari de oameni în cadrul unei ierarhii sociale, încăperile având diferite funcţionalităţi. În satele vechi ale mileniului nouă, oamenii foloseau recipiente din lut pentru a-şi depozita cerealele sălbatice şi cele cultivate, dar în mileniul şapte au descoperit tehnica producerii obiectelor din lut ars. Nefiind, poate, chiar o inovaţie tehnologică majoră, din moment ce era doar o extensie a practicilor mai vechi de depozitare şi de folosire a lutului, a înlesnit totuşi gătitul şi a permis păstrarea în siguranţă a bunurilor. În acelaşi timp, ceramica îi oferă arheologului un instrument extrem de folositor pentru datarea materialului excavat, în mare parte deoarece a fost o tehnologie în continuă schimbare (vezi caseta 1.2).

Caseta 1.2. *Utilizarea olăritului în cercetarea arheologică*

Rămășițele ceramice sunt un instrument important pentru arheolog. Olăritul este prezent pretutindeni în materialul arheologic, cioburile sunt aproape indestructibile, iar stilurile decorației, precum și formele vaselor se schimbă relativ repede de-a lungul timpului, indicând preferințele diferitelor grupuri. Întocmai cum în zilele noastre forma și decorația sticlelor de suc se schimbă și putem data o fotografie după sticla din mâna unei persoane, tot așa schimbările în stilul olăritului în Antichitate pot fi utilizate ca modalitate pentru datarea siturilor și a straturilor arheologice din cadrul acestora. În consecință, culturile preistorice sunt adesea numite după tipul de olărit ce le reprezintă: Hassuna, Samarra, Obeid și așa mai departe, al căror stil a fost identificat prima oară în siturile cu aceleași nume (ilustrația 1.1). Când mai multe asamblaje ceramice sunt descoperite în aceeași secvență stratigrafică, putem stabili cronologia lor aproximativă. Toate *tell*-urile Orientului Apropiat sunt acoperite de cioburi ce reprezintă perioadele de ocupație. Astfel, chiar și fără săpătură, pe baza urmelor ceramice, arheologul poate stabili când a fost locuit respectivul sit.

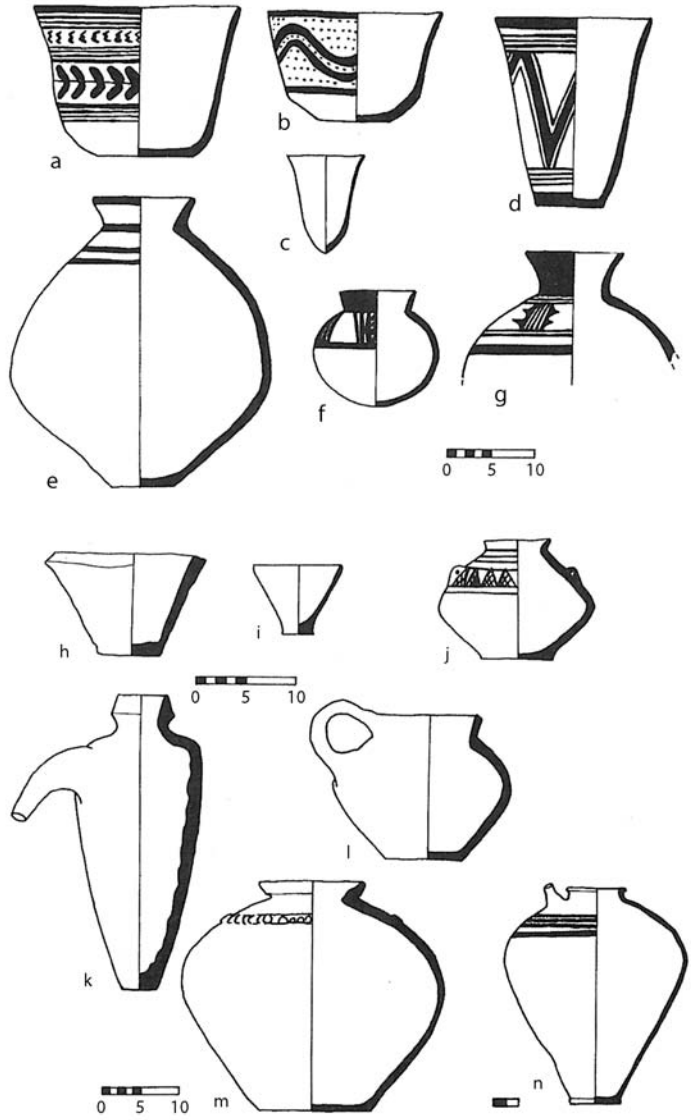

Ilustraţia 1.1. Secvenţă ceramică. Formele şi decoraţiile ceramicii pot fi foarte diferite între diversele culturi arheologice, apărând astfel ca indicatori ai identităţii lor. În secvenţa din sudul Mesopotamiei, ceramica pictată din Obeid (a-g) e foarte diferită de sobrele vase din Uruk (h-n), care au înlocuit-o, dar, pe de altă parte, olarii din perioada Uruk au experimentat forme noi. *Sursă*: S. Pollock, *Ancient Mesopotamia: The Eden that Never Was*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 4. După Neely şi Wright, 1994, fig. III.5c,f, III.4a,h, III7.d,f, III.8b,c; Safar *et al.*, 1981, 74/8, 80/1, 9. Originalele autorului, prin bunăvoinţa lui S. Pollock

Până în anul 7000, în Orientul Apropiat existau sate complet agricole, toate situate în zone cu precipitaţii suficiente pentru a permite cultivarea. Centrul următoarelor

inovaţii tehnologice se îndreaptă acum spre est, în special spre regiunea de sub zonele cu agricultură uscată, cu alte cuvinte, spre câmpiile Mesopotamiei. Imediat după anul 7000, comunităţi cultivatoare au apărut în zone din nordul Mesopotamiei cu precipitaţii insuficiente şi care aveau nevoie de irigaţii. Tehnologia devierii apelor râurilor şi bazinelor spre recolte fusese deja folosită cu mult înainte, în regiuni precum Levantul, dar odată cu relocarea în zone aride irigarea a devenit esenţială. S-a constatat o schimbare radicală în interacţiunea cultivatorilor cu culturile naturale. Dacă anterior preferau să cultive cereale care creşteau şi spontan, acum le duseseră în alte zone, care nu erau mediul lor natural şi unde depindeau în totalitate de îngrijirea oamenilor. Spre deosebire de Nilul egiptean, care se revarsă spre sfârşitul verii, exact atunci când e nevoie de câmpuri umede pentru semănat, nivelul apelor Tigrului şi Eufratului creşte la sfârşitul primăverii, când excesul de apă poate distruge culturile ajunse aproape la maturitate. Cele două fluvii au cele mai scăzute debite la începutul sezonului de însămânţare, iar agricultorii au fost nevoiţi să construiască bazine de acumulare şi canale pentru a controla apa şi a o elibera pe câmpuri doar la nevoie. Nu era necesar un sistem extrem de complex, ci unul pe care comunităţile mici să-l poată aplica, dar tot trebuiau să fie cunoscute ciclurile fluviilor şi ale culturilor, astfel că era nevoie de planificare şi organizare pentru a face posibilă irigarea cu ajutorul apelor curgătoare mesopotamiene.

Mici sisteme de irigaţie au apărut mai întâi pe colinele submontane de la poalele munţilor Zagros şi probabil în apropierea mlaştinilor din sudul Babiloniei. Tehnologia trebuia să fie însă perfecţionată înainte de a fi extinsă în sudul Mesopotamiei, unde netezimea câmpiei expunea culturile la inundaţii, în special din cauza Eufratului, a cărui vale e aproape inexistentă. Fluviul, cu numeroasele sale braţe şi canale antropice, trebuia controlat foarte atent, iar cultivatorii trebuiau să asigure nu doar irigarea recoltelor, ci şi protejarea lor de excesul de apă. La fiecare revărsare a unui braţ se forma un zăgaz natural din depozitele de aluviuni lăsate în urmă de apa care pierdea din viteză. Deşi aceste zăgazuri ar fi putut fi întărite artificial şi transformate în diguri veritabile, din cauza sedimentării, albiile râurilor ajungeau să fie mai înalte decât câmpurile pe care le străbăteau. Apa ce băltea pe aceste câmpuri nu se putea scurge natural şi temperaturile ridicate duceau la evaporare şi la un nivel crescut de sare în sol, oprind astfel dezvoltarea plantelor. În plus, nivelul pânzei freatice creştea după irigaţii, afectând rădăcinile atunci când ajungea prea aproape de suprafaţă. Totuşi, de-a lungul mileniilor, locuitorii Babiloniei au perfecţionat tehnologia pentru irigarea unor suprafeţe tot mai mari. Deşi ulterior agricultura bazată pe irigaţii a devenit trăsătura caracteristică a vieţii economice a regiunii, datorită fertilităţii crescute a solului, acest avantaj nu a fost de ajuns pentru a-i încuraja pe oameni să rămână în aceste locuri. Remarcabila abundenţă de resurse a mlaştinilor – trestie pentru construcţii şi nutreţ, peşte şi alte animale pentru hrană – a jucat şi ea un rol important. Diversitatea ecologică era foarte atractivă. Între anii 6000 şi 5500, aşezările permanente în câmpia din sudul Mesopotamiei au devenit ceva obişnuit şi au rămas o trăsătură constantă.

Bazându-se în principal pe stilurile de ceramică, arheologii pot contura în Orientul Apropiat o succesiune de culturi în perioada 7000-3800 : Proto-Hassuna şi Hassuna în zonele cu suficiente precipitaţii din nordul Mesopotamiei, în mileniul şapte, şi

Samarra în zona irigată din nord, la sfârşitul aceluiaşi mileniu. O cultură mai slab dezvoltată, identificată drept Amuq B, era caracteristică pentru vestul Orientului Apropiat în acea vreme. În mileniul şase, cultura Halaf s-a dezvoltat cu repeziciune în nordul Mesopotamiei, în întreaga zonă cu precipitaţii de la marginea câmpiei, şi s-a extins în Levant. În acelaşi timp, în sudul Mesopotamiei s-au aşezat oameni care foloseau un asamblaj cultural pe care îl numim Obeid. În jurul anului 4500, cultura Obeid a înlocuit cultura Halaf în nord şi în munţii Zagros.

Tabelul 1.1. Cronologia preistoriei Orientului Apropiat

Data î.Hr.	Levant	Anatolia	Mesopotamia de Nord	Mesopotamia de Sud
9000		Göbekli Tepe		
	Protoneolitic (PPN A)			
8500				
	Neolitic aceramic (PPN B-C)			
7000				
	Neolitic ceramic		Proto-Hassuna	
6500		Catal-Hüyük		
	Amuq B		Hassuna/Samarra	
6000				
	Halaf	Halaf	Halaf	Obeid timpuriu
5500				
5000				
4500	Obeid	Obeid	Obeid	Obeid târziu
4000				Uruk timpuriu
	Calcolitic			
3500			Uruk	Uruk târziu

Cele mai remarcabile aspecte ale acestor culturi sunt răspândirea pe mari arii geografice şi contactele la mare distanţă. Dacă ţinem cont de faptul că acestea erau comunităţi mici, fără alt nivel de organizare decât cel de sat, răspândirea unui asamblaj cultural precum cel al culturii Halaf, din munţii Zagros până pe coasta Mediteranei, este uimitoare. Au rămas puţine vestigii şi diferenţele locale sunt greu de distins, dar aspectele culturii materiale Halaf sunt destul de specifice, cum ar fi configuraţia caselor şi figurinele din teracotă. Mai mult, vedem că bunurile de lux sunt transportate pe distanţe mari. De exemplu, obsidianul se găseşte în mod natural doar în Anatolia Centrală, dar e răspândit în situri din întregul Orient Apropiat. Arheologii consideră că succesul oraşului Catal-Hüyük, un sit imens din Anatolia Centrală ce a existat între anii 7200 şi 6000, s-ar datora comerţului cu această rocă vulcanică. Şi bunuri mai puţin valoroase erau aduse din regiuni îndepărtate. Ceramică obeidă produsă în sudul Mesopotamiei s-a descoperit de-a lungul coastei Golfului Persic până în Oman, iar cercetătorii au interpretat aceste descoperiri ca fiind urmele unor expediţii de pescuit şi de scufundări după perle.

Altă caracteristică a acestor vechi culturi este longevitatea lor. Cultura Halaf a durat aproape o mie de ani, fiind înlocuită treptat de cultura sudică Obeid. Durata existenţei acesteia din urmă, mai mult de două milenii, şi gradul înalt de continuitate culturală pe care îl dovedeşte sunt uimitoare. Aceşti factori par să sugereze că, odată stabilite în sudul Mesopotamiei, comunităţile menţineau o dezvoltare locală stabilă. Păstrau aceeaşi cultură materială pe toată durata existenţei lor, devenind treptat mai extinse şi mai complexe.

De o importanţă deosebită în cadrul evoluţiei sociale au fost apariţia ierarhiei şi a centralizării puterii şi funcţiilor, rezultat al creşterii în mărime a comunităţilor. Există diferenţe fundamentale în această privinţă între nordul şi sudul Mesopotamiei. În cultura sudică Obeid, unii membri ai comunităţii aveau un statut aparte, după cum ne putem da seama din dimensiunea mai mare şi configuraţia specifică a clădirilor în care locuiau sau pe care le administrau. Se pare că autoritatea acestor elite recent apărute îşi avea originea în controlul asupra resurselor agricole. Dintre familiile din care era formată comunitatea se ivea câte una care administra depozitarea centralizată a recoltelor. Acest lucru era deja vizibil în sud, în timp ce cultura nordică Halaf din aceeaşi perioadă manifesta un grad mai mare de omogenitate socială. Când cultura Obeid s-a răspândit pe teritoriul Halaf, după anul 5500, a adus cu sine şi diferenţierea socială. Putem recunoaşte noile elite după pretenţiile lor la bunuri străine rare şi exotice. E posibil să fi fost imigranţi din sud care au impus familiilor locale mai şovăielnice un fel de autoritate politică şi care controlau comerţul între regiuni îndepărtate. Abia în epoca târzie a culturii Obeid au început să exercite acelaşi tip de dominaţie agricolă vizibilă anterior în sud.

Centrul material al acestor funcţii pare să fi fost o clădire ce poate fi numită deja templu. La începutul mileniului patru, situl Eridu de lângă Golful Persic prezintă o succesiune de construcţii din ce în ce mai mari în acelaşi loc, culminând cu un mare templu în mileniul trei. Proiectând în trecut funcţia templelor istorice timpurii, e foarte posibil ca, de la începutul perioadei Obeid, această clădire să fi funcţionat atât ca loc de adunare pentru ritualuri religioase, cât şi drept centru de colectare şi distribuire a bunurilor agricole. Unele dintre nivelurile arheologice de la Eridu conţineau grămezi de oase de peşte, ce par rămăşiţele ofrandelor aduse zeităţii. Prin urmare, în sânul comunităţilor lua naştere o formă de organizare socială ce depăşea limitele căminului individual, toate familiile aşezării contribuind la cultul templului. De asemenea, a apărut o ierarhie a aşezărilor în sudul extrem al Mesopotamiei, câteva măsurând între 10 şi 15 hectare (25-37 de acri), înconjurate de unele mai mici, de dimensiuni ce variau între 0,5 şi 2 hectare (1,2-5 acri). Acest lucru dovedeşte integrarea comunităţilor omeneşti într-o organizare teritorială cooperativă mai largă.

Progresele preistorice schiţate aici arată că multe dintre aspectele culturale ulterioare ale istoriei Orientului Apropiat au evoluat pe perioade îndelungate. Aceste procese au ajuns la apogeu în mileniul patru, când suprapunerea mai multor inovaţii a dus la apariţia civilizaţiei mesopotamiene. Vom discuta aceste evenimente în detaliu în capitolul următor.

Controversa 1.1. *Datarea istoriei Orientului Apropiat*

Urmând obiceiul majorității cărților de istorie, această lucrare folosește date absolute pentru a indica momentele în care s-au desfășurat evenimentele. Aceste date sunt plasate în interiorul construcției artificiale numite „era creștină" sau „era noastră" și, pentru că întreaga istorie a Orientului Apropiat se desfășoară înainte de începerea acestei ere, toate datele sunt î(nainte de) Hr(istos) sau î(naintea) e(rei) n(oastre), numerele mai mari precedându-le pe cele mai mici. Aceasta e doar o convenție pentru a ne ajuta să înțelegem succesiunea evenimentelor și distanța lor în timp, chiar dacă această delimitare a erei are o bază ideologică fără relevanță pentru Orientul Apropiat. Așadar, toate datele din acest studiu trebuie citite ca fiind î.Hr., cu excepția celor cărora li se adaugă d.Hr. (după Hristos; alternativ e.n.).

Numerele conferă o falsă impresie de precizie, cronologia absolută a istoriei Orientului Apropiat fiind o problemă iritantă și controversată. Mesopotamienii erau pricepuți la documentarea succesiunii conducătorilor, deși informațiile pot diferi în privința duratei domniei unui rege și a altor detalii. Pentru cronologia absolută, cea mai mare dificultate este să se stabilească un punct fix în timp căruia să i se poată atașa listele regale. Instrumentele folosite în acest scop sunt împrumutate din mai multe discipline (de exemplu, astronomie, arheologie, filologie), iar dezbaterile între cercetători sunt foarte tehnice. Cronologia mileniului unu este exactă datorită mai multor informații, printre care lista regală în greacă, înfăptuită de astronomul Ptolemeu din Alexandria în secolul al II-lea d.Hr., care coboară până în anul 747 î.Hr., și consemnarea unei eclipse de soare ce a avut loc pe 15 iunie 763, care ne permite să înlănțuim o lungă succesiune de eponime asiriene (vezi capitolul 6). Dar incertitudinea apare pentru primele secole ale acestui mileniu și devine mai accentuată pentru al doilea mileniu și pentru perioada anterioară. Cercetătorii au reconstituit o succesiune relativă acceptată, bazată în mare parte pe listele asiriene și babiloniene ale regilor, dar care nu poate fi datată cu certitudine. În anul 1912 d.Hr., un cercetător a crezut că a descoperit o probă astronomică solidă în apariția și dispariția planetei Venus în timpul domniei regelui Ammisaduqa, fenomene înregistrate într-o listă astrologică de proorociri, păstrată într-un manuscris din secolul al VII-lea î.Hr. Aceste fenomene ale planetei se potrivesc câtorva momente de la începutul mileniului doi și, după multe propuneri ale cercetătorilor, s-au preferat următoarele trei sisteme: cronologia lungă, cronologia medie și cronologia scurtă. Acestea datează domnia celui mai cunoscut rege al timpului, Hammurabi din Babilon, în 1848-1806, 1792-1750 și, respectiv, 1728-1686, iar sfârșitul dinastiei sale în 1651, 1595 sau 1531 (vezi Garelli *et al.*, 1997, pp. 225-240, Eder și Renger, 2007, pp. 8-9, și Pruzsinszky, 2009, pp. 23-30, pentru analize ale acestor cercetări). În anii 1950, mulți istorici au început să prefere cronologia medie, fapt ce a influențat și datarea absolută a evenimentelor din mileniul trei și de dinainte.

Această siguranță înșelătoare a început să fie atacată în ultima vreme. Au apărut îndoieli legate de credibilitatea informațiilor din *Tăblița lui Venus a lui Ammisaduqa*, scrisă cu o mie de ani după evenimentele pe care le descrie, după ce tăblița a fost reeditată (Reiner și Pingree, 1975), iar unii chiar au sugerat că ar trebui să fie complet ignorată (Cryer, 1995, p. 658), deși au fost unele încercări recente de a-i apăra valoarea (Mebert, 2010). Îngrijorările cauzate de faptul că

datarea căderii Babilonului în 1595 presupune un Ev Întunecat prea lung la mijlocul mileniului doi au stârnit o reevaluare majoră a dovezilor arheologice, textuale și astronomice, ce a dus la promovarea cronologiei ultrascurte și a datat evenimentul în 1499 (Gasche *et al.*, 1998). De aici a pornit o avalanșă de studii, incluzând și mărturii precum inelele copacilor de la clădirile din Anatolia, referințele istorice în prevestiri, incidența eclipselor solare și așa mai departe (vezi Pruzsinszky, 2009, pentru o analiză detaliată a tuturor dovezilor), dar în final nu există nicio certitudine. Cronologia medie rămâne astfel „prea convenabilă pentru a o înlătura" (Roaf, 2012, p. 171), precept pe care îl folosesc și eu aici, pentru a face mai ușoară consultarea de către cititori a altor studii[1].

1. Datele absolute pe care le folosesc pentru istoria asiriană şi cea babiloniană provin din lista pregătită de Regine Pruzsinszky pentru Gonzalo Rubio (coord.), *A Handbook of Ancient Mesopotamia*, de Gruyer (în pregătire).

Partea I

Orașele-state

Capitolul 2. Originile: fenomenul Uruk
Capitolul 3. Orașe-state în competiție: perioada dinastică timpurie
Capitolul 4. Centralizare politică la sfârșitul mileniului trei
Capitolul 5. Orientul Apropiat la începutul mileniului doi
Capitolul 6. Dezvoltarea statelor teritoriale la începutul mileniului doi

Capitolul 2

Originile: fenomenul Uruk

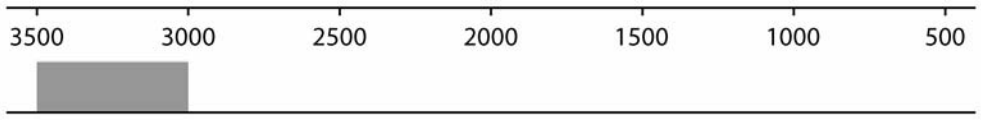

4000-3500	Perioada Uruk timpurie
3500-3100	Perioada Uruk târzie
3400-3100	Nivelul Uruk IV, sanctuarul Eanna, Uruk
3100-3000	Nivelul Uruk III, sanctuarul Eanna, Uruk

La sfârşitul mileniului patru, Orientul Apropiat a atins un moment critic în dezvoltarea sa. Mai multe procese preistorice au culminat cu numeroase inovaţii de o importanţă fundamentală pentru existenţa oamenilor; acestea au inclus oraşele, statele şi scrierea, toate relevând existenţa societăţilor urbane, cu o ierarhie socială şi muncă specializată. Aceste progrese au fost un fenomen întins în tot Orientul Apropiat şi se constată că în multe regiuni, din Anatolia până în Iranul Occidental, oamenii au început să trăiască în comunităţi mai mari şi mai complexe din punct de vedere economic şi social decât înainte. Însă doar în sudul extrem al Mesopotamiei, în apropierea Golfului Persic, după 3500 s-au dezvoltat în aşa măsură încât putem identifica primul oraş adevărat. În momentul său de apogeu, acest oraş, Uruk, şi-a lăsat amprenta asupra întregului Orient Apropiat.

Un indiciu al schimbărilor a apărut într-un domeniu banal – ceramica. La începutul mileniului patru, în întregul Orient Apropiat vasele modelate şi decorate cu grijă ale culturilor anterioare au fost înlocuite cu farfurii, boluri şi urcioare nefinisate şi nedecorate, făcute pe roata olarului, ce par a fi pur utilitare. Apariţia lor s-a datorat unei schimbări în sânul societăţii: mai mulţi oameni trăind laolaltă aveau nevoie de mai multe vase, iar producţia de masă a satisfăcut cererea în creştere. Ceea ce s-a întâmplat în perioada Uruk şi s-a întins pe toată durata mileniului patru, fiind în întregime rezultatul acţiunii forţelor indigene, a fost atât de radical, încât cercetătorii folosesc sintagma „revoluţie urbană”, la egalitate cu revoluţia industrială din secolul al XIX-lea d.Hr. Termenul „revoluţie” ar putea fi socotit impropriu pentru un proces ce a durat mai mult de o mie de ani, dar schimbările au afectat în mare măsură viaţa

oamenilor. Nu au constituit doar originea oraşelor. Multe alte inovaţii, în alte aspecte ale societăţii, economiei, tehnologiei şi culturii, au fost la fel de importante pentru omenire. În consecinţă, când studiază această perioadă, antropologii se axează pe apariţia statului şi subliniază relaţia dintre aşezări şi mediul înconjurător. Istoricii pun accentul pe originile scrierii, care ne oferă un nou mijloc de acces la oamenii pe care îi studiem. Istoricii artei se concentrează pe apariţia artei monumentale, simbolizând o relaţie cu totul nouă între artă şi societate. Faptul că aceste inovaţii au coincis nu a fost, cu siguranţă, accidental. Le vom discuta totuşi separat pentru a înţelege mai clar ce s-a întâmplat.

2.1. Originea oraşelor

Nu e uşor să definim în termeni absoluţi ce este un oraş. În mod intuitiv, ne gândim la un număr mare de oameni care locuiesc în strânsă apropiere unii de alţii şi la clădiri monumentale, dar acestea sunt idei relative, depinzând de circumstanţele istorice. Deşi astăzi considerăm că o comunitate de 30.000 de oameni formează un orăşel, pentru grecii clasici, de exemplu, ar fi constituit un oraş mare. De asemenea, monumentele nu definesc un oraş prin ele însele ; trebuie să fie parte integrantă în medii care le susţin şi care beneficiază de pe urma lor şi oameni legaţi de ele care locuiesc în proximitate. O trăsătură fundamentală a unui oraş e aceea că nu poate exista izolat. El nu numai că satisface nevoile propriilor rezidenţi, dar este important şi pentru oamenii care trăiesc în aşezări mai mici, târguri şi sate din împrejurimi. Aceştia poate nu apelează la oraş pentru trebuinţele cotidiene, dar se bazează pe el pentru obiecte sau servicii speciale. Oraşul este un mediator între oameni, atât pentru cei care locuiesc în interiorul său, cât şi pentru cei din aşezări permanente sau sezoniere amplasate în jurul lui ; are rolul de punct de colectare şi redistribuire a bunurilor şi oferă servicii centrale. Oraşul este un nod de legătură pentru regiunea geografică în care este localizat, punctul de interes atât pentru locuitorii săi, cât şi pentru cei care locuiesc la ţară. Şi invers, oraşul are nevoie de hinterland pentru a supravieţui.

Majoritatea istoricilor consideră că primul oraş adevărat din istoria universală a apărut în sudul extrem al Mesopotamiei, la Uruk, o aşezare masivă din ultimul sfert al mileniului patru, poate de zece ori mai mare decât orice altă aşezare din acea perioadă. Unii afirmă că existau precedente în câmpiile nord-mesopotamiene în acelaşi mileniu, dar, chiar dacă acestea erau într-adevăr aşezări foarte mari, nu au atins proporţiile urbane întâlnite în sud. E frustrant că această zonă rămâne puţin cunoscută din punct de vedere arheologic. Nivelurile aparţinând perioadei Uruk au fost săpate în mod temeinic doar într-un singur sit, chiar în Uruk, şi chiar şi aici a fost expusă doar arhitectura monumentală. Dar există şi o altă sursă de informaţii, care dezvăluie tendinţa spre urbanizare mai bine decât excavarea unui singur sit : studiul aşezărilor. Folosind această abordare, arheologii umblă în zonele rurale şi adună vestigii de olărit pentru a determina zonele locuite de oameni şi le datează prezenţa pe baza stilurilor de ceramică folosită de locuitori. Această tehnică le permite arheologilor să calculeze

mărimea aşezărilor în diferite momente, iar folosirea dimensiunii ca indicator de importanţă permite stabilirea unei ierarhii. Siturile cele mai mari şi centrale pot fi considerate oraşe, cele mai mici târguri, iar cele şi mai mici sate.

Această metodă evidenţiază dezvoltarea oraşelor Mesopotamiei în mileniul patru. În timpul perioadei Obeid, care a durat aproximativ două mii de ani, numărul aşezărilor a crescut treptat, acestea începând să se diferenţieze din punctul de vedere al mărimii. Unele erau mici centre cu sate auxiliare în jurul lor, fapt ce atestă prezenţa unor şefi locali cu autoritate asupra zonei rurale adiacente. La începutul mileniului patru, odată cu debutul perioadei Uruk, numărul şi mărimea acestor situri au crescut brusc în tot Orientul Apropiat. Au existat totuşi diferenţe între nord şi sud. În nordul Mesopotamiei, aşezări centrale dens populate apar înconjurate de o serie de aşezări mai mici. În timp, acestea au fuzionat şi s-au transformat în aşezări mai mari, ca, de exemplu, la Tell Brak, care avea 130 de hectare (320 de acri). Acestea erau împrăştiate pe o suprafaţă mare, cu spaţii vaste între ele. În schimb, locuitorii din sudul Mesopotamiei s-au aşezat în toată zona rurală. În perioada Uruk timpurie, numărul locuitorilor pare să fi fost egal în centrul şi în sudul Babiloniei, dar în centrul Babiloniei aceştia trăiau în trei aşezări principale, de circa 30-50 de hectare (74-123 de acri), în timp ce o singură aşezare, de aproximativ 70 de hectare (173 de acri), domina sudul Babiloniei : Uruk (vezi harta 2.1). Creşterea accelerată a populaţiei sedentare în acel moment nu poate fi explicată cu certitudine. Pare prea rapidă pentru a fi doar rezultatul înmulţirii populaţiei autohtone, chiar dacă noile condiţii agricole încurajau expansiunea demografică. Ar fi putut avea loc o sedentarizare crescută a popoarelor seminomade, nedescoperită de cercetările arheologice anterioare, sau în regiune ar fi putut veni străini datorită schimbărilor climatice sau din alte motive.

Primul oraş adevărat a apărut în perioada târzie a perioadei Uruk, într-o singură regiune, sudul Babiloniei. După mijlocul mileniului patru, creşterea neînsemnată a populaţiei sedentare în centrul Babiloniei poate fi explicată prin sporul natural. În sud, în jurul oraşului Uruk se constată o creştere foarte mare a suprafeţei ocupate de aşezări permanente. O mare parte a acestei creşteri a avut loc chiar la Uruk, ajuns acum la o suprafaţă de 250 de hectare (620 de acri), care a devenit un adevărat centru urban, înconjurat nu doar de un singur nivel de aşezări secundare, ci de o ierarhie de orăşele, sate şi cătune. Deşi estimările privind populaţia nu pot fi de încredere, cercetătorii consideră că locuitorii Urukului încă erau capabili să se întreţină din producţia agricolă a câmpurilor din jurul oraşului, la care se putea ajunge făcând zilnic naveta. Dar mărimea impunătoare a Urukului în regiune, care întrecea mult dimensiunile altor aşezări, atestă faptul că era un centru regional şi un adevărat oraş. Existenţa sa a determinat o restructurare a modului de viaţă pe spaţii întinse. Numărul oamenilor care locuiau în jurul său era prea mare pentru ca aceştia să fi venit doar din Babilonia. Se pare că unii au imigrat spre sud din vestul Iranului şi din nordul Mesopotamiei.

Creşterea masivă a numărului de oameni care conviețuiau a avut, în mod natural, consecinţe asupra modului de funcţionare a societăţii. În comunităţile preistorice timpurii existau puţine discrepanţe în privinţa bogăţiei şi puterii familiilor, ai căror membri erau preocupaţi mai mult de sarcinile agricole. Dar în timp au apărut diferenţe,

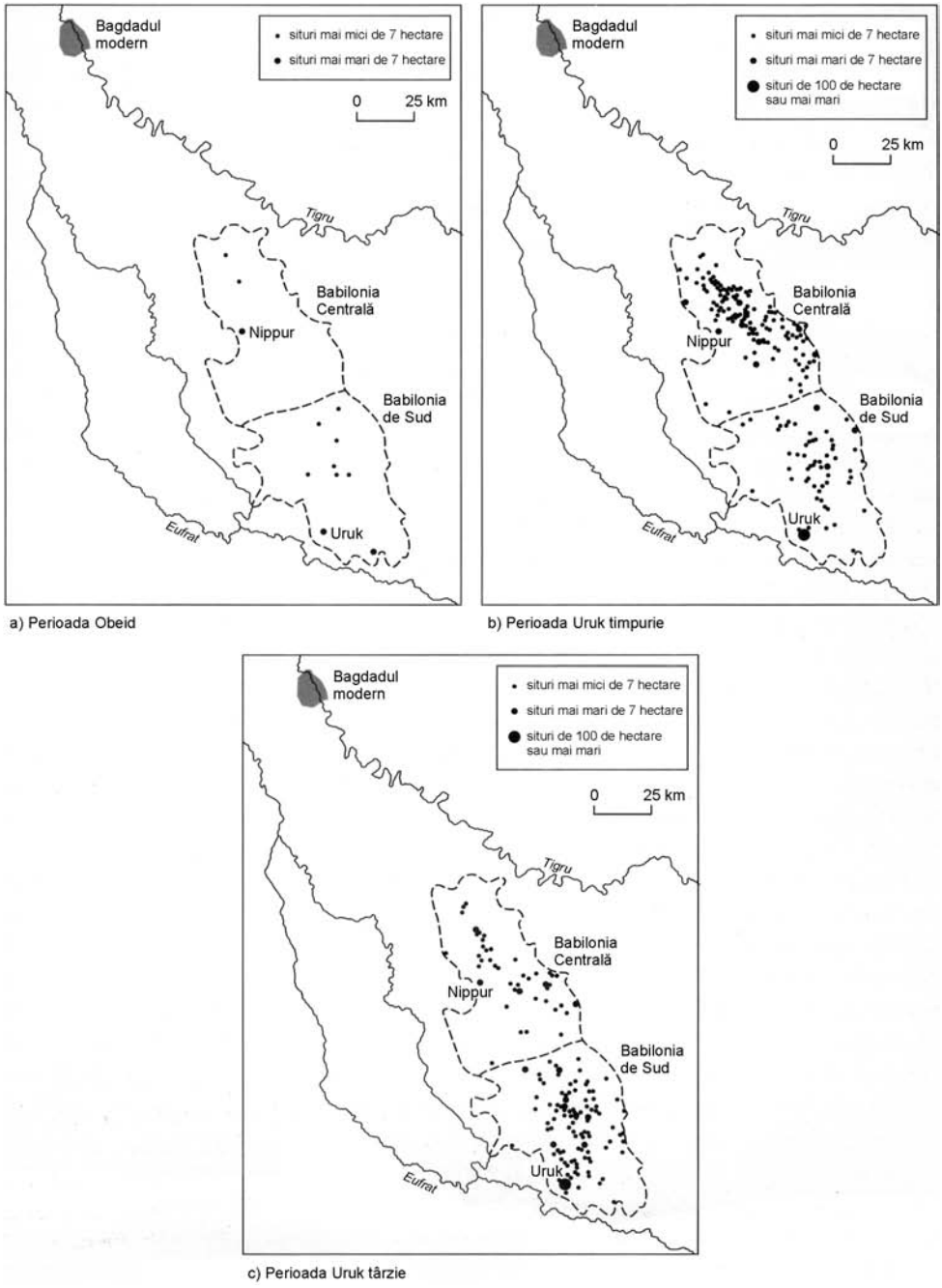

Harta 2.1. Modificarea tiparelor aşezărilor în Babilonia în perioadele Obeid şi Uruk. După Susan Pollock, *Ancient Mesopotamia : The Eden That Never Was*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 56-58

după cum ne arată dovezile materiale arheologice, vizibile în mărimea caselor şi în cantitatea de bunuri depuse în morminte. În societăţile urbane cu zeci de mii de locuitori exista o ierarhie complexă, în care elitele deţineau controlul asupra celorlalţi, şi o specializare a activităţilor economice. Vestigiile excavate la Uruk atestă această realitate. În două locuri din centrul său erau materiale din mileniul patru la suprafaţă, amândouă cu arhitectură monumentală : un complex numit Eanna, „Casa Cerului", cu o succesiune de niveluri numerotate de la Eanna XIV (cel mai vechi) până la Eanna III (cel mai târziu) şi asociat cu zeiţa Inanna, şi un complex unde se celebra cultul zeului cerului, Anu. Structurile complexului Eanna erau cele mai dezvoltate şi au fost reconstruite de mai multe ori în perioada Uruk IV (distingem vechiul nivel IVb de mai recentul IVa). Pe o suprafaţă înconjurată de un zid, mai multe clădiri enorme erau folosite simultan. Acestea nu erau doar mari, de aproximativ 50 pe 80 de metri, ci şi decorate cu o tehnică specifică perioadei târzii a perioadei Uruk. În ziduri erau introduse conuri de lut colorate în alb, negru şi roşu, care formau pe suprafaţă modele mozaicale. Într-o clădire, aceste conuri erau din piatră, material mai greu de procurat decât lutul în regiunea Uruk. Templul lui Anu – sau Templul Alb – era construit pe o platformă artificială, ridicată în mod repetat în perioada Uruk, ajungând în cele din urmă la 13 metri înălţime. La baza lui se găsea o clădire de 25 pe 30 de metri, făcută din calcar adus din deşertul îndepărtat.

Modelul arhitectonic al acestor două complexuri dovedeşte că acestea erau locuri de cult şi că accesul în anumite părţi era restricţionat. Măreţia lor ne spune multe despre societatea din Uruk. Puteau fi construite doar de o imensă forţă de lucru, care avea nevoie de organizare şi supervizare. Arheologii au calculat că pentru fiecare complex au lucrat aproximativ 15.000 de muncitori, câte 10 ore pe zi timp de 5 ani[1]. Chiar dacă erau motivaţi de o oarecare evlavie, probabil că au fost aplicate şi anumite metode de constrângere. Fiindcă asemenea proiecte aveau sorţi de izbândă doar în comunităţi mari, acestea întăreau şi legăturile sociale dintre oamenii implicaţi sau care aveau rude implicate. Generau sentimentul unui ţel comun.

Agricultura a rămas şi va fi pentru tot restul istoriei antice a Orientului Apropiat baza economiei, dar asemenea proiecte edilitare necesitau ca unii oameni să-şi îndrepte atenţia asupra altor sarcini şi să se specializeze în domeniile respective. Specializarea muncii e una dintre caracteristicile societăţilor urbane şi putem observa acest lucru atât în zona rurală a Urukului, cât şi în oraş. Uruk era aşezat în interiorul mlaştinilor de la marginea Golfului Persic. Aici, agricultura se baza pe irigaţii cu apă din Eufrat, permiţând cultivarea din belşug a cerealelor şi fructelor de livadă, în special a curmalelor. Între zonele irigate se întindea stepa, unde, pe lângă vânătoare, oamenii se ocupau cu creşterea oilor şi caprelor. În apropiere se aflau mlaştinile, cu o bogată rezervă de peşte şi păsăret, unde erau duse la păscut bivoliţele de apă pentru lapte, şi unde trestia putea fi recoltată pentru nutreţ. Diferitele nişe ecologice încurajau specializarea producătorilor : pescarii, agricultorii, horticultorii, vânătorii şi păstorii puteau fi mai productivi dacă îşi dedicau timpul exploatării resurselor pe care le aveau la îndemână. Este posibil ca anumite progrese tehnologice să fi făcut specializarea mai atrăgătoare. Astfel, inventarea plugului cu dispozitiv de însămânţare, o unealtă

ce împrăştia seminţele în brazdă în timp ce ara, a făcut agricultura mai dificilă şi necesita mâna unui expert.

Marea majoritate a populaţiei a rămas activă în agricultură, chiar şi cei care locuiau în oraş. Dar un segment al societăţii urbane a început să se concentreze pe sarcini nonagricole, ca rezultat al noului rol al oraşului, de centru al regiunii sale geografice. În cadrul sectorului productiv, meşteşugarii au devenit specialişti. Deja la începutul perioadei Uruk trecerea la ceramică utilitară nedecorată a fost probabil rezultatul producţiei specializate de masă. La începutul mileniului patru, în nivelul XII de la Eanna apare un nou stil de olărit, ce caracterizează foarte mult acest proces, aşa-numitul vas cu buză teşită (ilustraţia 2.1). Este un vas nu prea adânc, grosolan, făcut după o matriţă, deci într-un număr limitat de mărimi standard. Nu se ştie din ce motive multe au fost aruncate, chiar intacte, fiind găsite cu sutele de mii în întregul Orient Apropiat. Vasele cu buză teşită sunt unul dintre cele mai clare indicii pentru identificarea unui sit aparţinând perioadei Uruk. Întrebuinţarea lor va fi discutată mai târziu. Important aici este faptul că au fost produse rapid, în număr mare, cel mai probabil de specialişti, într-o loc special destinat acestui lucru.

O documentaţie bogată atestă că meşteşugari pricepuţi au produs în masă şi alte bunuri, pe care anterior fiecare familie le producea pentru uz propriu. Anumite imagini înfăţişează femei ţesând, activitate despre care ştim din textele din mileniul trei că era vitală în economie şi că era administrată central. Într-o mică zonă a Urukului este posibil să se fi excavat un atelier pentru topirea metalului. Conţinea o serie de canale aliniate lângă un şir de găuri, cu o adâncime de circa 50 de centimetri (19,5 inchi), prezentând urme de ardere şi pline de cenuşă. Această descoperire a fost interpretată ca rămăşiţă a unui atelier în care specialiştii turnau metalul topit din canal în modele aşezate în găurile respective.

Obiectele în sine dovedesc că sunt opera unor meşteşugari iscusiţi. În perioada Uruk târzie a apărut un tip de artefact ce a rămas caracteristic Mesopotamiei de-a lungul întregii sale istorii : sigiliul cilindric. Acesta era un cilindru mic, în mod normal nu mai înalt de 3 centimetri (1,2 inchi) şi cu un diametru de cel mult 2 centimetri (0,79 inchi), făcut din cochilii, os, faianţă sau diverse pietre (de exemplu, cornalină, lapislazuli, cristal), pe care era gravată o imagine în oglindă. Când era rulat pe un material moale – în principal pe lutul *bullae*-lor, tăbliţelor sau pe bucăţile de lut lipite pe cutii, vase sau zăvoare de uşi –, imaginea apărea în relief de câte ori se dorea, fiind foarte clară. Sigiliul cilindric era un instrument administrativ foarte important, despre a cărui utilizare vom vorbi mai târziu. Cunoştinţele tehnice necesare pentru sculptarea acestuia erau cu mult superioare celor pentru sigiliile-ştampilă, care apăruseră în perioada neolitică timpurie. Încă de la prima apariţie a sigiliilor cilindrice, scenele gravate puteau fi foarte elaborate şi rafinate, indicând măiestria cioplitorilor în piatră specializaţi. În mod similar, în perioada Uruk târzie apar primele obiecte de artă monumentală – basoreliefuri şi statui de sine stătătoare, realizate cu un grad de măiestrie pe care doar un profesionist îl putea arăta.

Ilustraţia 2.1. Vaza din Uruk. Scena gravată pe acest vas ceremonial îl arată pe liderul comunităţii urbane oferindu-i zeiţei Inanna produsele pământului. Descoperită în complexul de temple din Uruk, vasul reprezintă rolul acestei clădiri în colectarea resurselor regiunii pentru redistribuirea către comunitate. Muzeul Irak, Bagdad. *Sursa* : M. Van De Mieroop, *The Ancient Mesopotamian City*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p. 32

Odată cu această specializare a producţiei, nevoia de schimb a devenit imperativă, iar aici Uruk şi-a câştigat adevăratul statut de oraş, coordonând aceste schimburi pentru împrejurimile sale. Producătorii agricoli îşi ofereau diversele produse şi obţineau astfel unelte şi bunuri de lux, în timp ce meşteşugarii îşi procurau hrana tot prin acest sistem. Era necesar ca o autoritate să organizeze acest schimb, iar această autoritate trebuia să se bazeze pe un fundament ideologic împărtăşit de participanţii la sistem, pentru ca aceştia să fie de acord să contribuie cu o cotă din producţia lor în schimbul altor produse în viitor. În Mesopotamia perioadei Uruk, religia oferea această ideologie : zeul oraşului primea bunurile şi le redistribuia poporului. Templul monumental construit de comunitate, casa zeului, era instituţia centrală datorită căreia sistemul funcţiona. Clădirile sale ofereau o privelişte impresionantă şi un punct de reper în împrejurimile Urukului, situat într-o regiune extrem de plată. Aveau un rol ritualic prin aducerea de ofrande zeului (zeilor). Una dintre operele de artă majore ale perioadei, vaza din Uruk (ilustraţia 2.1 ; vezi caseta 2.1), exprimă grafic rolul complexului de temple Eanna în societatea acestui oraş : aici se colectau bunurile ţinutului ca şi cum

ar fi fost ofrande aduse zeiţei. Un om, diferenţiat de ceilalţi prin statură şi îmbrăcăminte, era mijlocitorul. Putem presupune că el era şeful organizării în templu, probabil cel căruia i se conferise titlul de „domn", EN în sumeriană.

Caseta 2.1. *Vaza din Uruk*

Într-un depozit de obiecte de cult din nivelul Uruk III a fost descoperită o vază din alabastru, înaltă de circa un metru, a cărei suprafaţă este în întregime gravată cu o scenă elaborată (vezi ilustraţia 2.1). Înfăţişează o procesiune de oameni goi ce cară boluri, vase şi coşuri cu produse agricole. Spicele de grâu, oile şi caprele din partea inferioară reprezintă în mare agricultura regiunii. Punctul culminant al naraţiunii în basorelief este reprezentat de întâlnirea faţă în faţă a unei figuri feminine cu un bărbat conducător îmbrăcat în haine cu multe ornamente şi căruia un slujitor îi poartă trena. Ulterior, imaginea bărbatului a fost înlăturată din scenă, dar putem reconstrui înfăţişarea din reprezentări de pe alte artefacte din aceeaşi perioadă. Simbolurile din spatele femeii dau de înţeles că este vorba de zeiţa Inanna: două mănunchiuri de trestie, care erau folosite ca tocuri de uşă la casele din trestie din acea vreme, formau baza numelui zeiţei în scrierea cuneiformă. În spatele acestor simboluri sunt reprezentate animale şi vase pentru depozitat şi, de asemenea, două mici figurine umane pe piedestale, probabil statuete. O femeie are simbolul Inannei în spatele ei, în timp ce un bărbat ţine în mână o stivă de vase şi ceva ce seamănă cu o cutie, care împreună alcătuiesc forma semnului cuneiform pentru „stăpân", EN în sumeriană. Acel semn este cel mai des întâlnit în tăbliţele din epocă şi pare să indice un înalt oficial al templului. Deşi nu are inscripţionat niciun text, pe vaza din Uruk se poate citi descrierea unei scene în care conducătorul omenesc îi oferă zeiţei produsele regiunii.

Rolul templului în colectarea şi redistribuirea bunurilor a dus la necesitatea unei noi categorii de specialişti – administratorii. Economia a devenit atât de complexă, încât era nevoie de instrumente pentru a ţine evidenţa bunurilor ce intrau în organizaţia centrală şi a celor care ieşeau. Pentru aceasta era nevoie de abilităţile unor oameni capabili să lucreze cu instrumentele şi tehnicile birocraţiei. Erau stabilite măsuri standard pentru bunuri lichide şi solide, pentru teren, pentru munca prestată şi pentru timpul lucrat, şi astfel a luat naştere scrierea, tehnica înregistrării pentru consultări viitoare. Când ne gândim la schimbările din societate, e important să înţelegem că toată această activitate birocratică era apanajul unui grup specializat.

Specializarea muncii caracteristice vieţii urbane din sudul Mesopotamiei a provocat o restructurare fundamentală a societăţii. Procesul diferenţierii sociale a culminat cu apariţia unei societăţi stratificate, în care profesia fiecăruia era principalul determinant al poziţiei în ierarhie. Marea majoritate a oamenilor erau încă fermieri, pescari, păstori etc., trăind în comunităţi cu o diferenţiere socială scăzută dincolo de familie. Aceste comunităţi aveau probabil o relaţie tributară cu oraşul şi îşi cedau o parte din profit către acesta, dar altfel rămâneau libere din punct de vedere social şi deţineau pământul pe care îl lucrau. Mulţi dintre orăşeni (deşi nu putem determina proporţia

lor) făceau parte din organizaţia templului, ai cărui membri depindeau întru totul de prima categorie menţionată pentru a supravieţui. Erau organizaţi în structuri ierarhice foarte stricte. Cel mai grăitor document despre ierarhia urbană este un text numit „Lista standard a meseriilor" (documentul 2.1). A apărut pentru prima dată la sfârşitul perioadei Uruk târzii, numărându-se aşadar printre primele texte scrise, şi a fost copiată cu fidelitate timp de aproximativ 1.500 de ani, versiunile târzii fiind mai clare decât cele timpurii. Lista conţine, pe mai multe coloane, titlurile demnitarilor şi numele meseriilor, ordonate într-o ierarhie ce începe cu rangul cel mai înalt. Deşi prima înregistrare e destul de neclară pentru noi, babilonienii de mai târziu au echivalat-o cu cuvântul akkadian pentru „rege", probabil un mod anacronic de a-l indica pe cel mai înalt demnitar al ţinutului. Următoarele intrări din „Lista standard a meseriilor" conţin o serie cu elementul NAM2, care credem că înseamnă „conducător", şi cu semnul GAL, care înseamnă „măreţ". Printre titluri se găsesc cel de „conducător al oraşului" sau „al plugului" şi „mai marele peste staulul de vite" sau „de miei". Lista conţine termeni pentru preoţi, grădinari, bucătari, fierari, giuvaergii, olari şi alţii. Chiar dacă nu este înţeleasă complet, e clar că reprezintă un inventar al profesiunilor specializate în cadrul oraşelor.

În vârful societăţii din Uruk se afla aşadar o persoană ale cărei puteri derivau din rolul său în templu. Cercetătorii îl numesc de obicei „rege-preot". La baza scării sociale a slujitorilor templului se găseau oamenii aflaţi în producţie, atât agricolă, cât şi de altă natură. Este imposibil de determinat cât de mare era acest grup, dar, printr-o proiecţie a condiţiilor din mileniul trei, presupunem că templul avea un personal suficient de mare încât să-i satisfacă toate nevoile. În mileniul trei, slujitorii primeau atât raţii, cantităţi fixe de orz, ulei şi pânză, cât şi o recompensă pentru serviciile lor. E de presupus că un asemenea sistem funcţiona încă în perioada târzie a perioadei Uruk. Tăbliţele Uruk IV conţin cantităţile de grâne distribuite lucrătorilor, ce par să fie precursoarele listelor de raţii de mai târziu. Distribuirea raţiilor unui număr mare de oameni poate explica abundenţa vaselor cu buza teşită în materialul arheologic. E posibil ca aceste vase, într-un număr limitat de mărimi, să fi funcţionat ca recipiente pentru măsurat raţiile de orz. Asemănarea dintre forma veche a semnului cuneiform pentru raţie (NINDA) şi vasul cu buza teşită vine în sprijinul acestei ipoteze. Dacă este corectă, înseamnă că apariţia vasului de acest tip la mijlocul mileniului patru atestă un sistem de împărţire a cerealelor în uz la acea vreme. O opoziţie fundamentală exista în această perioadă timpurie între slujitorii templului, cărora li se asigura hrana, dar nu erau liberi, şi locuitorii zonei rurale, liberi, dar neavând nicio asigurare în cazul dezastrelor, cum ar fi recoltele proaste. Cu toate acestea, templul, situat în oraş, era un punct de convergenţă pentru toţi şi prin colectarea tributului aduna laolaltă întreaga regiune. Până la sfârşitul mileniului patru, acolo unde oraşul deţinea controlul organizaţional se dezvoltase un stat, chiar dacă mic.

2.2. Dezvoltarea scrierii şi administraţiei

Birocraţia a permis controlul economiei regionale în centrele urbane. Până la sfârşitul perioadei Uruk exista un sistem de păstrare a însemnărilor cu ajutorul textelor care a constituit baza întregii scrieri cuneiforme administrative ulterioare ce va fi folosită în următorii trei mii de ani. Scrierea Uruk e numită protocuneiformă, deoarece semnele sunt desenate în lut cu linii subţiri, nefiind imprimate cu beţe, ca în scrierea cuneiformă de mai târziu. Cu toate acestea, nu trebuie să vedem vreo diferenţă conceptuală între scrierea cea mai veche şi dezvoltările sale ulterioare. Acesta este momentul în care oamenii au creat, pentru prima oară în istorie, un sistem de scriere, iar cele mai vechi mărturii pentru scrierea adevărată provin chiar din oraşul Uruk. Cele mai vechi tăbliţe apar în nivelurile arheologice Uruk IVa şi III ale sanctuarului Eanna. Aceşti termeni au ajuns să se refere la etape în evoluţia scrierii înseşi, fiind aplicaţi ca atare textelor descoperite în afara Urukului.

Însemnările oferă două tipuri de informaţii: o înregistrare a cantităţilor şi o identificare a persoanei sau biroului implicat în tranzacţie în calitate de participant sau supraveghetor. Acest al doilea element poate fi indicat prin alte tehnici decât scrierea. Sigiliile, de exemplu, presupun un controlor, fiind folosite cu mult înainte de perioada Uruk IV. Începând din mileniul şapte, sigiliile-ştampilă aplicate pe vase sau pe bucăţi de lut ataşate recipientelor indicau autoritatea ce garanta conţinutul. La mijlocul perioadei Uruk, sigiliul cilindric a înlocuit sigiliul-ştampilă. Oferea acoperire mai rapidă, deoarece cilindrul putea fi rotit pe suprafaţă dintr-o singură mişcare simplă. Sunt atestate numeroase sigilii cu o gamă largă de reprezentări pictoriale. Fiecare sigiliu aparţinea fie unui demnitar, fie unui birou administrativ a cărui identitate putea fi recunoscută cu ajutorul desenului. Abundenţa diferitelor sigilii demonstrează prezenţa în oraşul Uruk a unei clase de demnitari ce supravegheau tranzacţiile şi garantau legitimitatea prin ataşarea simbolului autorităţii.

Sigiliile nu dezvăluiau cantitatea sau conţinutul tranzacţiei. Sunt documentate, în diferite situri din Orientul Apropiat, diverse metode pentru a înregistra această informaţie, metode încercate simultan sau în succesiune rapidă. În Uruk, stratigrafia arheologică este prea încurcată pentru a stabili aici o succesiune a tehnicilor. Totuşi, în situl Susa din vestul Iranului vedem, anterior nivelului arheologic corespunzător etapei Uruk IV, un nivel în care apar pentru prima oară *bullae*-le, urmat de unul cu tăbliţe numerice. *Bullae*-le sunt sfere de lut goale în interior, acoperite cu sigilii pe toată suprafaţa, conţinând mici obiecte pe care le numim jetoane. Acestea sunt artefacte din piatră sau lut, în formă de conuri, sfere, discuri, cilindri şi multe altele, despre care se crede că înregistrau numărul articolelor (bunuri, animale, oameni). Chitanţa pentru trei unităţi de orz putea fi reprezentată, de exemplu, prin înmânarea a trei jetoane, fiecare reprezentând o unitate. Este foarte probabil că jetoane de aceeaşi formă, dar mai mari indicau o unitate mai mare a sistemului metrologic. Erau păstrate împreună în învelişul de lut, care era sigilat pentru a-i asigura conţinutul prin autoritatea celui care punea sigiliul respectiv.

Cum consultarea acestor însemnări nu era posibilă fără distrugerea lor, a apărut ideea de a face semne pe suprafaţa exterioară. Apar în acelaşi timp *bullae*-le pe care erau gravate semne, cel mai probabil chiar cu jetoanele care erau introduse înăuntru, şi tăbliţe cu serii de semne numerice. „Tăbliţele numerice" nu ne dezvăluie ce articole sunt înregistrate, dar sistemul metrologic şi forma simbolurilor pentru numere ofereau, fără îndoială, astfel de informaţii celor care le foloseau. Aceste instrumente de arhivare s-au găsit la Uruk şi în alte situri unde se făcuse simţită influenţa Urukului. Doar la Uruk şi în Susiana, în Iranul Occidental, apar înregistrări ce înlătură această neclaritate : numerele se combinau cu unul sau două semne ce indicau articolele în cauză : oi, cereale, textile etc. Chiar dacă cele două regiuni foloseau acelaşi sistem, în perioada imediat următoare şi-au creat sisteme de scriere veritabilă diferite şi independente. În nivelurile arheologice Uruk IVa şi III a apărut scrierea protocuneiformă ; ceva mai târziu, în Susiana a apărut scrierea protoelamită.

Scrierea protoelamită este în continuare nedescifrată, deoarece scrierile ulterioare din regiune au un caracter foarte diferit şi nu indică forme evoluate ale semnelor folosite. Sistemul de la Uruk este mai bine înţeles pentru că folosirea sa a continuat în scrierea cuneiformă de mai târziu, care este bine cunoscută. Scrierea folosea două tipuri de semne pentru a indica numere şi cuvinte. Existenţa unui sistem de semne numerice avea o importanţă fundamentală, din moment ce 90% din totalul tăbliţelor cu inscripţii protocuneiforme conţineau calcule. Trebuia înregistrat numărul bunurilor, al animalelor, oamenilor şi timpul. Notaţiile Uruk IV ne par complicate pentru că erau utilizate simultan şapte sisteme diferite, în cadrul fiecăruia forma simbolurilor variind în funcţie de ceea ce era măsurat. De exemplu, un sistem sexagesimal, bazat pe multipli de 6 şi 10, era folosit pentru a înregistra animale, oameni şi peşte uscat, printre altele. Un sistem bisexagesimal, care diferă de precedentul prin faptul că are şi multipli de 2, era folosit pentru produse cerealiere, brânzeturi şi peşte proaspăt. Volumul de cereale sau suprafaţa terenurilor erau măsurate diferit. Succesiunea de bază a unităţilor varia aşadar de la un sistem la altul (vezi figura 2.1). Chiar dacă forma semnelor numerice putea diferi de la un sistem la altul, găsim şi aceleaşi forme în mai multe sisteme, dar uneori cu valori diferite. De exemplu, ● indică 10 când se numără obiecte mici, dar 18 când e măsurată suprafaţa unui câmp. Existau 60 de semne diferite pentru numere.

Un grup mult mai mare de semne, aproximativ 900, desemna concepte nonnumerice. Fiecare semn reprezenta un cuvânt, o entitate fizică, precum orzul sau o vacă, ori o acţiune, cum ar fi distribuirea sau emiterea chitanţei. Originea formelor semnelor e o problemă controversată. Teoriile potrivit cărora ele s-ar baza pe desenele obiectelor reprezentate sau că erau interpretări bidimensionale ale formelor jetoanelor nu explică formele tuturor semnelor. Au fost implicate mai multe surse de inspiraţie. Unele contururi reflectau obiectul reprezentat sau părţi ale acestuia, cum ar fi un cap de bou pentru un bou. Altele aveau o formă pur arbitrară, precum o cruce într-un cerc pentru a indica oaia. Noi semne erau create combinând mai multe semne de bază, înclinându-le sau haşurând părţi din ele. De exemplu, zona gurii unui cap de om era haşurată pentru a indica cuvântul „gură", iar semnul pentru apă era adăugat celui pentru cap pentru a indica verbul „a bea". Pentru ca sistemul să funcţioneze, era

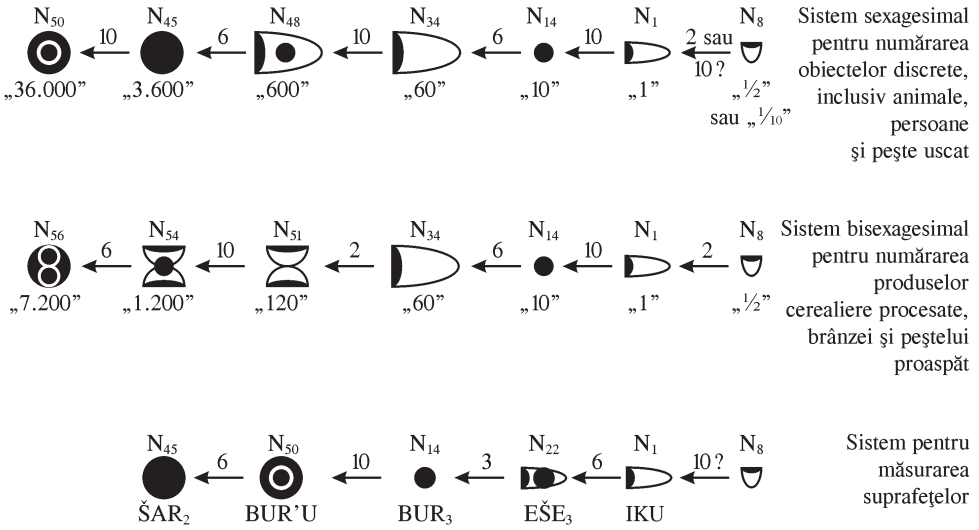
N50 10 N45 6 N48 10 N34 6 N14 10 N1 2 sau 10? N8
„36.000” „3.600” „600” „60” „10” „1” „½” sau „1/10”
Sistem sexagesimal pentru numărarea obiectelor discrete, inclusiv animale, persoane şi peşte uscat
N56 6 N54 10 N51 2 N34 6 N14 10 N1 2 N8
„7.200” „1.200” „120” „60” „10” „1” „½”
Sistem bisexagesimal pentru numărarea produselor cerealiere procesate, brânzei şi peştelui proaspăt
N45 6 N50 10 N14 3 N22 6 N1 10? N8
ŠAR2 BUR’U BUR3 EŠE3 IKU
Sistem pentru măsurarea suprafeţelor

Figura 2.1. Exemple de sisteme de greutăţi şi măsuri folosite în documentele din perioada Uruk. *Sursa*: adaptat după Hans J. Nissen, Peter Damerow şi Robert K. Englund, *Archaic Bookkeeping: Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East*, University of Chicago Press, Chicago şi Londra, 1993, pp. 28-29

nevoie ca toţi utilizatorii să cunoască semnificaţia acelor semne, astfel încât trebuie să fi existat convenţii pentru a permite cuiva să recunoască intenţia scribului şi pentru a reglementa crearea de noi semne.

Documentul 2.1. *Liste lexicale*

Încă de la începuturile scrierii în Mesopotamia, tăbliţele includeau un gen pe care îl numim text lexical. Conţineau lungi liste de cuvinte aparţinând aceloraşi categorii, cum ar fi numele profesiilor, animalelor, obiectelor şi aşa mai departe. Listele au rămas o parte importantă a scrierii până la sfârşitul folosirii scrierii cuneiforme, iar în primul mileniu conţineau compendii cu mii de înregistrări. Nu au apărut doar în Babilonia, ci în toate zonele în care se folosea scrierea cuneiformă începând din mileniul trei. Iniţial doar în sumeriană, ulterior au fost adăugate traduceri în alte limbi, în special akkadiană, indicând pronunţia termenilor sumerieni. Un exemplu timpuriu important este o listă a denumirilor profesionale, „Lista standard a meseriilor”, care a apărut la începutul perioadei Uruk IV şi a fost copiată cu fidelitate până în perioada babiloniană timpurie, 1.500 de ani mai târziu. Ne oferă o succesiune de 120 de termeni, despre care credem că erau organizaţi în aşa fel încât să reflecte o ierarhie ce începea cu cel mai important demnitar. Însă, din cauza vechimii listei, nu putem traduce majoritatea cuvintelor. Popularitatea listei era enormă, chiar dacă mulţi termeni prezenţi aici nu au fost folosiţi în documentele contemporane. Manuscrise ale sale au apărut în numeroase oraşe babiloniene în întreaga perioadă de la Uruk IV

la începutul mileniului doi. În afara Babiloniei, manuscrise au apărut la Ebla, în vestul Siriei, și la Susa, în vestul Iranului. În Ebla, lista era folosită ca model pentru o altă listă, care îi învăța pe scribi cum să pronunțe semnele sumeriene (silabarul de la Ebla).

Citim primele cinci linii în sumeriană în felul următor:

NAMEŠDA (scris cu semnele ŠITA.GIŠ.KU)
NÁM KAB
NÁM DI
NÁM NÁM
NÁM URU

Înțelesul acestor termeni nu ne este clar, deoarece cuvintele nu apar în context și nu este oferită o traducere într-o limbă mai bine înțeleasă. Totuși, chiar dacă lista nu a mai fost copiată după perioada babiloniană timpurie, termeni din ea apar în texte lexicale mai târzii, când scribii au inclus un îndrumar pentru pronunție și o traducere akkadiană. Scriau, de exemplu, pentru primul rând:

eš-da ŠITA.GIŠ.KU *šar-ru*.

Ultimul cuvânt este termenul akkadian pentru „rege", fiind o dovadă solidă că prima înregistrare sumeriană din „Lista standard a meseriilor" din Uruk se referă la cel mai înalt demnitar din societatea urbană.

Semnele pentru cuvinte sunt problema centrală a celui de-al doilea grup de tăbliţe găsite la Uruk, textele lexicale, care însumează 10% din corpusul de la Uruk. Sunt liste de cuvinte desemnând oraşe, demnitari, animale, plante şi bunuri manufacturate, întotdeauna în aceeaşi ordine. Scopul lor era să arate scribilor cum se scriu semnele, iar multe manuscrise sunt creaţii ale ucenicilor care au copiat părţi dintr-o listă. Asemenea texte fac parte din corpusul mesopotamian pe durata întregii sale istorii, extins mai târziu cu mii de articole cu traduceri în una sau mai multe limbi. Listele de cuvinte sunt o parte fundamentală a tradiţiei culturale a Mesopotamiei, reflectând o organizare a vocabularului în scopuri practice. Mai mult, considerente ideologice influenţau ordinea dată. În primul rând, gruparea semnelor în aceeaşi listă indica existenţa unui sistem de clasificare. În al doilea rând, ordinea cuvintelor într-o listă putea fi importantă : interpretarea că „Lista standard a meseriilor" reflectă ierarhia socială sugerează faptul că rangurile demnitarilor şi importanţa lor fuseseră sistematizate.

Semnele protocuneiforme prezintă puţine legături cu limba vorbită, dar există indicii că au fost elaborate de oameni care vorbeau sumeriana. Ei înfăţişau, de exemplu, cuvântul sumerian pentru mamă, AMA, desenând o stea în interiorul unui semn în formă de cutie. Cum semnul pentru stea putea fi citit AM, el sugera pronunţia întregului semn. Valoarea fonetică a semnelor le permitea să indice termeni dincolo de numele obiectelor concrete. Pentru a le extinde acoperirea, era folosit principiul rebusului. De exemplu, semnul pentru „trestie" era folosit pentru a indica verbul

„a (se) întoarce", pentru că aceste cuvinte sunau asemănător în sumeriană, GI. Majoritatea cuvintelor sumeriene erau monosilabice. Prin urmare, semnele folosite pentru a le reprezenta puteau fi folosite pentru a reda silabic un cuvânt mai lung sau un element gramatical. Numele unei persoane putea fi scris cu ajutorul mai multor silabe. Nu s-a intenţionat însă niciodată să se ofere prin scrierea cuneiformă o redare complet fonetică a unui text, chiar dacă se putea face asta. De-a lungul istoriei, un singur semn putea reprezenta un cuvânt, cum ar fi „rege", indiferent de limba textului sau de forma gramaticală a cuvântului. Doar la mijlocul mileniului trei au fost scrişi indicatorii conjugării verbelor sumeriene şi doar la începutul mileniului doi, când sumeriana era probabil o limbă moartă, s-a făcut un efort consistent pentru a înregistra toate elementele gramaticale existente într-o propoziţie. Este important de reţinut că semnele cuneiforme formau un sistem de scriere, nu o limbă. La fel ca alfabetul latin, scrierea cuneiformă putea înregistra orice limbă, şi un mare număr de limbi din Orientul Apropiat antic au fost scrise folosindu-se aceste semne (vezi caseta 2.2). Putem determina originea limbii doar bazându-ne pe scrierea silabică a cuvintelor sau pe elementele gramaticale. Scrierea creată în perioada Uruk târzie avea toate elementele scrierii cuneiforme. A evoluat reducând numărul semnelor, crescând utilizarea silabelor şi transformând chiar semnele, înlocuind liniile curbe trasate în lut cu linii tot mai drepte imprimate. O linie izolată seamănă cu un triunghi deoarece scribul presa iniţial capătul stiletului în lut şi apoi apăsa partea subţire pentru a crea un semn. Această formă a dus la denumirea modernă a scrierii cuneiforme, adică scriere în formă de cuie.

Caseta 2.2. *Limbile Orientului Apropiat*

În Orientul Apropiat au convieţuit întotdeauna populaţii ce vorbeau limbi diferite. Nu toate dialectele şi-au găsit calea spre arhiva scrisă şi de multe ori doar numele persoanelor ne dau o idee referitoare la limba pe care o vorbeau. Toate limbile puteau fi redate în scrierea cuneiformă, care a fost întotdeauna sistemul dominant de scriere în regiune până în ultimele secole ale primului mileniu î.Hr. În acest mileniu au început să fie folosite scrieri alfabetice pe tot cuprinsul Orientului Apropiat, înlocuind treptat scrierea cuneiformă.

Cele mai întâlnite limbi în care s-a scris în Mesopotamia au fost sumeriana şi akkadiana. Sumeriana nu era înrudită cu nicio altă limbă cunoscută, având o gramatică şi un vocabular unice. Era vorbită în mileniul trei în sudul Mesopotamiei. La începutul mileniului doi o mai utilizau doar birocraţii şi personalul de cult; data dispariţiei sale ca limbă vorbită rămâne incertă. Akkadiana era o limbă semitică, înrudită cu ebraica, araba şi multe alte limbi din Orientul Apropiat, dar cu o structură gramaticală oarecum diferită. Sistemul său verbal o clasifică drept o limbă „semitică orientală". Akkadiana a fost scrisă şi vorbită de la mijlocul mileniului trei până la sfârşitul mileniului unu pe o vastă întindere geografică. Existau două dialecte principale: cel asirian în nordul Mesopotamiei, cel babilonian în sud. Ambele dialecte prezintă variaţii lexicale şi gramaticale de-a lungul timpului şi în funcţie de natura textelor. Folosim termenii „babilonian vechi", „de mijloc" şi „nou" şi „asirian vechi", „de mijloc" şi „nou" pentru

fazele cronologice și „babiloniană standard" pentru a ne referi la un dialect literar întâlnit atât în sud, cât și în nord. Variante mai vechi ale limbii akkadiene au fost folosite anterior mileniului doi. Folosim sintagma „akkadiană veche" pentru dialectele întâlnite în textele din timpul dinastiilor din Akkad și din Ur III. Urmele limbii semitice întâlnite în texte anterior acestor perioade sunt mai dificil de identificat, folosindu-se termenul „protoakkadian". Babiloniana a fost limba culturii și a diplomației în întregul Orient Apropiat în timpul celei de-a doua jumătăți a mileniului doi. Era folosită din Anatolia până în Egipt, din Levant până la munții Zagros, întotdeauna în scriere cuneiformă pe tăbliță de lut. Exista în paralel cu limbi și scrieri indigene, cum ar fi ugaritica, o limbă semitică din vest, cu o scriere alfabetică în Siria Occidentală.

La mijlocul mileniului trei, și alte dialecte semitice se scriau în cuneiforme, cel mai cunoscut fiind cel din Ebla. Limba manifestă afinități cu limbi vest-semitice mai târzii, dar și cu akkadiana din Babilonia în acea perioadă. O limbă vest-semitică vorbită la începutul mileniului doi era amorita, din vestul Siriei până în sudul Babiloniei. Niciun text scris în întregime în această limbă nu a fost totuși descoperit și este cunoscută, în mare parte, pe baza numelor de persoane. Același lucru este valabil și pentru limba vest-semitică a primului mileniu numită aramaică, ce a avut o largă întindere vernaculară. Scrierea ei era în principal alfabetică pe materiale perisabile și sunt cunoscute relativ puține dintre acestea. În scriere cuneiformă au supraviețuit doar vreo două texte aramaice.

În timpul mileniului doi, hitiții din Anatolia Centrală au folosit numeroase limbi, dintre care câteva erau reproduse în scriere cuneiformă. Acestea includ hitita, o limbă indo-europeană, și huriana, înrudită lingvistic cu urarta, limbă folosită în estul Anatoliei în mileniul unu. Huriana a fost folosită în nordul Siriei începând cu mijlocul mileniul trei și a fost foarte importantă în acea zonă până la sfârșitul mileniului doi, dar s-au păstrat puține texte scrise în această limbă.

În cele din urmă, elamita a fost scrisă din al treilea până în primul mileniu în sud-vestul Iranului. Era diferită lingvistic de celelalte limbi din Orientul Apropiat și a evoluat de-a lungul timpului. În anumite perioade, akkadiana i-a luat locul ca limbă a administrației în vestul Iranului. Elamita încă era scrisă de perși în secolul al V-lea, dar acești conducători foloseau alte limbi pe cuprinsul vastului lor imperiu, inclusiv persana veche, pentru care foloseau un tip simplificat de scriere cuneiformă, special creată în acest scop.

Era nevoie de un sistem metrologic bine pus la punct pentru funcţionarea adecvată a contabilizării. În perioada Uruk târzie a apărut un sistem complet de greutăţi şi măsuri care a stat la baza tuturor sistemelor mesopotamiene ulterioare. Unităţile de bază erau inspirate din fenomenele naturale şi rânduite cu o combinaţie a sistemelor sexagesimal şi zecimal ce caracterizau numeralele. În măsurarea timpului, un an era alcătuit din 12 luni a câte 30 de zile fiecare, o lună adiţională fiind adăugată la răstimpuri pentru a ajusta ciclul anului solar. Pentru greutăţi, încărcătura pe care o putea manevra un om, talantul, era împărţită în 60 de mine, fiecare conţinând la rândul ei 60 de sicli. Pentru lungimi se folosea cotul ca unitate de bază, divizat în 30 de degete. Şase coţi însumau o trestie. S-a stabilit un sistem de echivalenţe pentru a uşura schimburile de bunuri ce erau măsurate diferit. Aceste echivalenţe au rămas în esenţă

neschimbate pe întreaga durată a istoriei mesopotamiene: un siclu de argint = un gur de cereale = şase mine de lână = 12 sile de ulei de susan.

Nu a existat aşadar o evoluţie de la precursori la scriere, de la *bullae* cu jetoane la tăbliţe cu semne imprimate pe ele, cum se sugerează deseori. Aceste presupuse etape au coincis şi trebuie văzute ca încercări diferite şi în opoziţie de a conceptualiza mediul înconjurător. Cea mai de succes şi cu cele mai multe consecinţe dintre aceste tentative a fost sistemul de scriere cuneiformă. Oferea o nouă metodă de a da semnificaţie lumii fizice din jurul utilizatorilor şi organiza această lume într-un sistem logic ce putea fi exprimat prin scris. Dezvoltarea scrierii a fost o inovaţie conceptuală, nu doar una administrativă.

Instrumentele birocraţiei – scrierea, sigiliile, măsurile şi greutăţile – au continuat toate să se dezvolte de-a lungul istoriei Orientului Apropiat pe bazele puse în perioada Uruk. În mare măsură, aceste elemente definesc Orientul Apropiat în Antichitate: scrierea cuneiformă pe tăbliţe de lut, sigiliul cilindric şi combinarea unităţilor zecimale şi sexagesimale în numerale. Chiar dacă au existat variaţii şi evoluţii locale de-a lungul timpului, prelungirea elementelor pe care le observăm pentru prima dată în perioada Uruk târzie dovedeşte cât de importantă a fost această perioadă pentru formarea culturii Orientului Apropiat.

2.3. „Expansiunea Uruk"

Toate progresele descrise mai sus au avut loc în sudul extrem al Mesopotamiei, în preajma oraşului Uruk. Nu putem stabili dacă procese similare au avut loc independent în alte părţi din sudul Mesopotamiei, din cauza lipsei generale de săpături la nivelul straturilor aparţinând perioadei Uruk din această zonă. Cu toate acestea, doar mărimea Urukului, aproximativ 250 de hectare (620 de acri), sugerează că era un centru neobişnuit, a cărui complexitate a dus la folosirea scrierii şi la forma de organizare a oraşului-stat. Ironic, pentru perioada Uruk, mult mai multe informaţii arheologice provin din regiuni din afara sudului Mesopotamiei, în special din vestul Iranului, nordul Siriei şi sudul Turciei. La mijlocul mileniului patru, în aceste zone dezvoltările locale au fost puternic influenţate de sudul Mesopotamiei. Sunt atestate numeroase interacţiuni între populaţiile locale şi oameni din regiunea Uruk şi este dificil de determinat de ce au avut loc aceste interacţiuni şi în ce măsură impulsul local sau cel străin a determinat schimbarea.

La est de sudul Mesopotamiei se găseşte zona Iranului de Sud-Vest, o câmpie aluvionară sub munţii Zagros, care este deseori numită Susiana, după marele sit Susa, poziţionat în centrul ei. Deşi similară din punct de vedere geografic cu Mesopotamia de Sud şi apropiată de aceasta, călătoriile între cele două regiuni sunt dificile din cauza mlaştinilor care le despart. Ruta de acces cea mai apropiată este pe la poalele munţilor Zagros, ocolind mlaştinile. Problemele de comunicare pot explica de ce culturile celor două zone au rămas distincte până în mileniul patru. La începutul mileniului patru, la Susa a apărut un mare centru, probabil datorită forţelor autohtone,

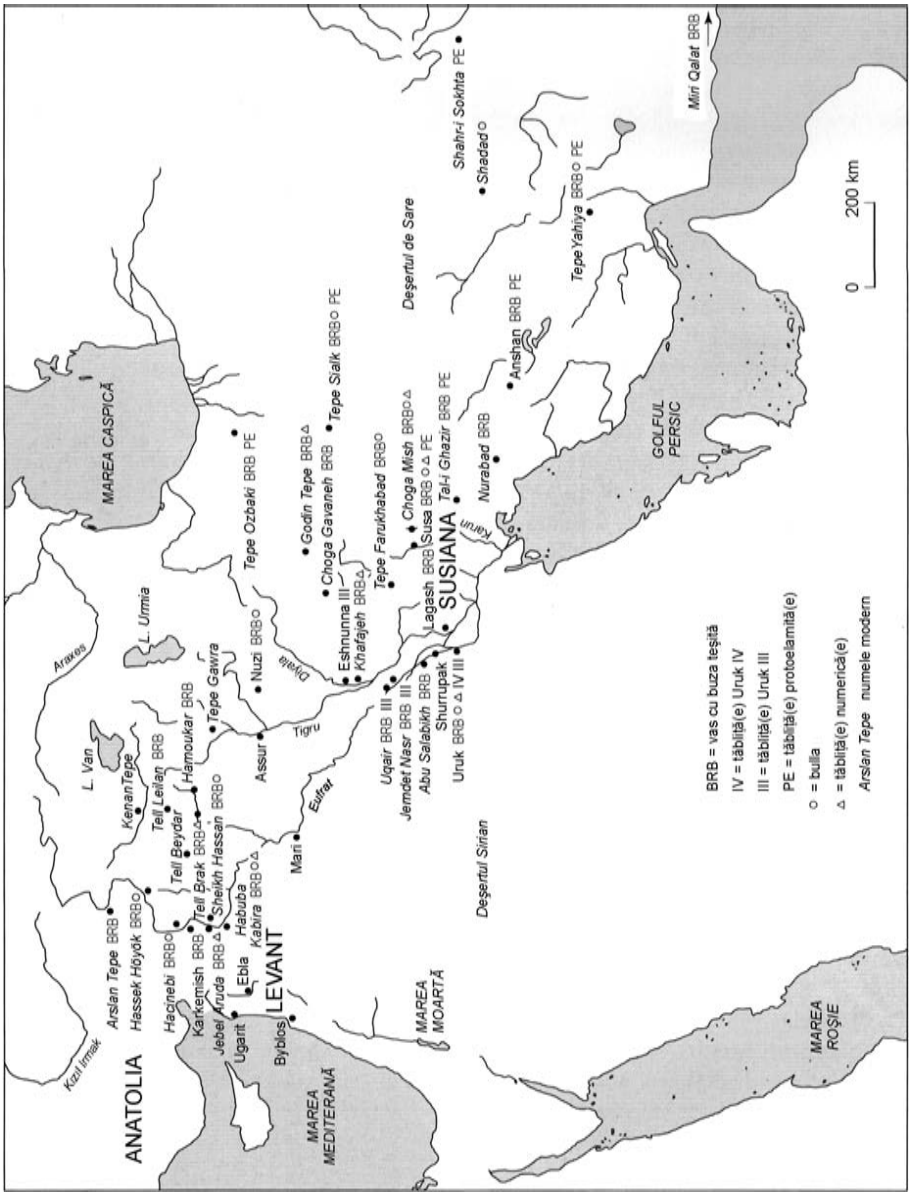

Harta 2.2. Expansiunea Uruk. După Michael Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, pp. 64-65

dar în timpul perioadei Uruk târzii cultura materială a Susei a fost influenţată în întregime de sudul Mesopotamiei. Găsim în număr mare ceramică tipică perioadei Uruk târzii şi precursorii scrierii cuneiforme: *bullae* cu jetoane, tăbliţe numerice, tăbliţe cu numere şi unul sau două semne pentru cuvinte. Inspirată de Uruk, se pare, Susa a devenit un oraş adevărat, stăpânind resursele din întreaga regiune susiană. Mai mult, Susa şi-a extins influenţa culturală pe o suprafaţă întinsă din Iran, după cum dovedeşte apariţia vasului cu buza teşită în mai multe situri din toată ţara. Astfel de vase au fost descoperite în munţii Zagros (de exemplu, Godin Tepe, Choga Gavaneh), în nordul Iranului (de pildă, Tepe Ozbaki, Tepe Sialk), în centrul Iranului (de exemplu, Tepe Yahiya) şi în sudul Iranului (de exemplu, Nurabad). Au fost descoperite chiar şi pe coastele Pakistanului modern (Miri Qalat). Unele dintre aceste locuri erau la o distanţă mai mare de o mie de kilometri de Susa, care presupunem că era punctul de tranzit pentru influenţele Urukului, deoarece contactele dintre aceste situri şi Susa au supravieţuit şi după încetarea expansiunii Uruk.

În nord situaţia era diferită. În nordul Irakului, Siria şi în sudul Turciei, elemente ale culturii Uruk apăruseră începând cu mijlocul mileniului patru, dar gradul în care acestea au influenţat culturile locale a variat. După perioada Obeid, influenţa sudică slăbise şi culturile locale atestate sunt numite Calcolitic târziu (vezi tabelul 1.1). În prima jumătate a mileniului au apărut în regiune mari centre cu arhitectură monumentală, dispunând de resursele din imediata apropiere ca urmare a eforturilor locale de a crea o putere centralizată. Unii cercetători le numesc oraşe, dar dezvoltarea lor s-a oprit la mijlocul mileniului patru, în timp ce în sud Urukul a crescut enorm în mărime şi complexitate. Noul oraşul sudic a încheiat legături strânse cu nordul, cu toate că influenţa sa a variat de la un sit la altul. În unele locuri, aşezări de proporţii urbane au apărut în zone anterior sălbatice, cu un asamblaj cultural împrumutat în întregime din sudul Mesopotamiei, cum ar fi Habuba Kabira pe Eufratul mijlociu, care a fost un oraş dens populat şi fortificat. Mulţi istorici consideră că imigranţii din sud au înfiinţat aceste oraşe ca nişte colonii.

În alte locuri, oamenii s-au stabilit în aşezări deja existente, creându-şi enclave. Interacţiunea lor cu populaţiile locale a generat inovaţii în contextul tradiţiilor autohtone. De exemplu, la Tell Brak, ceramica sudică, inclusiv vasele cu buza teşită, a devenit predominantă şi oamenii foloseau mozaicuri din conuri pictate, *bullae* ştampilate şi tăbliţe cu notaţii numerice, toate de inspiraţie sudică. Dar nu au înlocuit în totalitate produsele locale. Totuşi, în alte locuri, prezenţa Uruk se mărginea la câteva clădiri. Dar chiar şi acolo influenţele asupra populaţiilor indigene puteau fi drastice. La Arslan Tepe, în sudul Turciei, de exemplu, se pare că elitele au imitat practicile din sud şi au construit o clădire monumentală uriaşă. În sfârşit, existau şi aşezări străvechi, cum ar fi Kenan Tepe în Turcia, unde nu a existat niciun fel de influenţă Uruk.

Elementele culturale Uruk care au apărut în aceste zone sunt planurile şi decoraţia clădirilor, ceramica (în special vasul cu buza teşită) şi precursorii scrierii, *bullae*-le cu jetoane şi tăbliţele numerice. Scrierea protocuneiformă, descoperită în nivelurile Uruk IVa din sud, nu a ajuns în nord, aşadar contactele probabil că au încetat chiar înainte de realizarea acestui progres. Elementele materiale sunt mai puţin importante

decât schimbarea socială provocată de expansiunea Uruk. Au apărut brusc centre urbane, împreună cu ierarhia socială şi organizarea economică aferente. Nu e clar ce a fost mai important în acest proces, evoluţia autohtonă sau influenţa străină. Tendinţe locale spre aşezări mai mari şi spre o ierarhie a acestora există dinaintea expansiunii Uruk. Este posibil aşadar ca expansiunea Uruk să fi accelerat un proces ce-şi avea originea în culturile locale. Pe de altă parte, masiva influenţă străină observată într-un oraş ca Habuba Kabira dovedeşte în mod clar inspiraţia sudică.

Aspecte ale culturii Uruk au ajuns dincolo de sferele unde impactul său a fost direct. Vase cu buza teşită au fost găsite în mai multe situri lângă coasta nord-siriană, de exemplu. Fascinantă este posibilitatea ca Uruk să fi influenţat Egiptul timpuriu, unde la sfârşitul mileniului patru apar mai multe caracteristici similare celor din Mesopotamia : arhitectura cu cărămizi din lut, conuri decorative din lut, unele stiluri ceramice, sigilii cilindrice şi anumite motive artistice. Faptul că aceste elemente apar în centrul Egiptului, şi nu în partea de nord, sugerează că contactele s-au făcut mai degrabă prin Golful Persic şi Marea Roşie decât pe uscat, traversând Siria.

Cea mai mare provocare este explicarea motivului acestei expansiuni. Din ce cauză tinerele oraşe-state din sudul Mesopotamiei şi-au trimis oamenii în locuri îndepărtate pentru a se stabili acolo, ducând cu ei bagajul lor cultural ? Cei mai mulţi cercetători afirmă că oamenii din Uruk au avut nevoie de acces la resurse rare sau inexistente la ei acasă şi accentuează că Babilonia ducea lipsă de lemn, piatră şi metale. Această deficienţă este totuşi exagerată ; în plus, existau la nivel local materiale care puteau compensa această lipsă. Pare mai potrivit să luăm în calcul schimbările demografice şi ideologice ce au avut loc în sudul Mesopotamiei în perioada Uruk. Au apărut state cu un nou tip de ideologie şi o nouă structură socială. Anumiţi oameni deţineau funcţii de o importanţă nemaivăzută şi aveau putere asupra multor vieţi. Probabil că membrii elitei proaspăt apărute doreau să aibă acces la materiale exotice, care i-ar fi distins de restul populaţiei. Multe bunuri de lux erau disponibile doar în afara Mesopotamiei : pietre semipreţioase, aur, argint şi aşa mai departe. Aşezările de la est şi nord ar fi putut fi colonii ale celor din sud, asigurând accesul la aceste resurse prin interacţiuni cu populaţiile locale. Mai mult, convingerea că un zeu avea influenţă în afara limitelor oraşelor ar fi putut contribui la o ideologie expansionistă. Nu doar zona aflată în imediata vecinătate, ci şi regiuni îndepărtate puteau fi considerate dependente de zeul oraşului. Asemenea elemente ideologice, deşi imposibil de stabilit în documentaţie, nu ar trebui ignorate complet în interpretarea expansiunii Uruk.

2.4. Efectele Urukului

Sfârşitul perioadei Uruk a dus la schimbări fundamentale atât pe plan local, cât şi extern. Efectele din afara sudului Mesopotamiei ne sunt cele mai clare, deoarece vedem o întrerupere bruscă a contactelor. Habuba Kabira, aşezare a celor veniţi din sud, a dispărut fără motive cunoscute. În locurile în care culturile locale adoptaseră practici de tip Uruk au reapărut tradiţiile autohtone. Viaţa şi organizarea rurală au

redevenit obişnuite în nordul Mesopotamiei şi în Siria. În Susiana, imigranţi din munţii Zagros au preluat puterea în centrul de la Susa. În locul fragmentării politice, ca în nord, regiunea a devenit un stat echivalent cu cel pe care îl găsim în sudul Mesopotamiei. Îl numim statul protoelamit deoarece apare ca precursor al entităţilor politice ulterioare din zonă. Cultura protoelamită a păstrat unele tradiţii Uruk, dar le-a adaptat pe plan local. A creat o scriere distinctă, ce se diferenţia de scrierea Uruk şi care a fost folosită în mare parte din Iran timp de aproximativ 200 de ani. Tăbliţe cu scriere protoelamită au fost descoperite chiar şi la o distanţă de 1.200 de kilometri de Susa. Centralizarea puterii în regiunea Susei, de inspiraţie Uruk, a dus astfel la formarea aici a unui stat rival, care este răspunzător de blocarea accesului sudului mesopotamian spre platoul iranian şi regiunile aflate şi mai departe spre est. Momentul căderii sistemului Uruk este indicat de discontinuitatea practicilor de înregistrare în nord şi de dezvoltarea independentă a unei scrieri în Susiana. Precursorii tăbliţelor protocuneiforme se găsesc pretutindeni, dar nu şi tăbliţele de tip Uruk IV. Acestea din urmă se găsesc doar la Uruk, chiar la sfârşitul perioadei (în nivelul arheologic IVa), şi se pare, aşadar, că contactele cu zonele din afară fuseseră întrerupte cu puţin timp înainte.

Este mai greu să ne dăm seama ce s-a întâmplat în Uruk. Clădirile monumentale ce dominau complexul Eanna au fost dărâmate şi întreaga zonă nivelată. Peste acestea, în nivelul III, au fost construite noi clădiri, în interiorul cărora au fost descoperite multe tăbliţe, mult mai complexe decât cele din Uruk IV. Doar câteva tăbliţe asemănătoare au fost găsite la Jemdet Nasr şi Uqair, în nordul Babiloniei. În arheologie, această perioadă se numeşte Jemdet Nasr, după situl unde a fost găsit prima dată asamblajul cultural. Oraşul Uruk a rămas destul de mare, dar s-au dezvoltat şi alte centre din Babilonia, pe măsură ce oamenii au imigrat în ele din zona rurală, posibil ca urmare a revoluţiilor sociale sau a invaziilor. Contactele pe distanţe mari din secolele trecute au încetat, dar cultura Jemdet Nasr a penetrat mai profund regiunile adiacente, cum ar fi valea râului Diyala, care fusese marginală până în acel moment. Mai mult, este atestat contactul direct cu zona Golfului Persic. A existat aşadar o reorganizare a societăţii în sudul Mesopotamiei în mai multe centre de mărime apropiată şi cu o influenţă mai profundă asupra zonelor învecinate. Erau puse bazele pentru o evoluţie politică mai avansată în regiune.

Controversa 2.1. *De ce orașe?*

Ce i-a îndemnat pe oameni să se mute în număr mare pentru a trăi îngrămădiți într-un spațiu mic, cu mult zgomot, noroi și boală? Orașele antice erau capcane ale morții cu o rată a mortalității atât de mare, încât mulți cercetători cred că nu își puteau menține nivelul populației fără imigrare constantă. Dacă în perioada Uruk oameni din toată Babilonia, dacă nu și de mai departe, s-au relocat în Uruk și în împrejurimile sale, trebuie să fi existat ceva ce îi încuraja să facă asta – dacă nu acceptăm că e doar o coincidență faptul că mai mulți oameni au făcut același lucru (Ur, 2014).

Cercetătorii de azi preferă să nu pună problema în aceşti termeni, ci să se concentreze asupra proceselor care au dat naştere societăţilor urbane, care au fost de asemenea şi primele state din istoria universală (pentru sinteze, vezi Rothman, 2004, şi Ur, 2014). Scurta lucrare a lui Robert McC. Adams, *The Evolution of Urban Society* (1966), în care compara Mesopotamia timpurie cu Mexicul din mileniul unu d.Hr., a fost inovatoare. A văzut dezvoltarea oraşelor ca rezultat al diversităţii ecologice, care încurajează specializarea producţiei agricole şi face necesare schimburile. Variaţia mediului este şi mai accentuată într-un studiu foarte recent ce arată că primele oraşe din Babilonia au apărut într-o zonă rurală mlăştinoasă şi s-au bazat în principal pe resursele zonei respective (Pournelle, 2013). Specializarea muncii în agricultură, artizanat şi administraţie i-a făcut pe oameni să fie mai ataşaţi de colegii lor de profesie decât de membrii familiilor şi de o societate cu adevărat urbană, foarte diferită de comunităţile lor rurale de dinainte.

Alţi cercetători, chiar dacă recunosc importanţa mediului, îşi îndreaptă atenţia spre elemente diferite ca principale motoare spre urbanism. Unii văd o dezvoltare universală a regulilor birocratice şi accentuează înmulţirea instrumentelor în administraţie (Wright şi Johnson, 1975). Alţii văd schimburile pe distanţe lungi drept fundamentale şi pun accentul pe interacţiunile Urukului cu zone depărtate. Controlul asupra accesului la lemn, pietre semipreţioase etc. le-a confirmat elitelor urbane legitimitatea (Algaze, 2005). Cea mai recentă carte pe acest subiect abordează o perspectivă mai locală şi consideră fundamentale productivitatea crescută a muncii specializate şi nevoia de schimburi, precum şi prezenţa în acest scop a unei infrastructuri excelente pe cursurile de apă (Algaze, 2008). Mulţi cercetători consideră că doar un mic segment al societăţii, elitele, a beneficiat de pe urma noilor condiţii. Unii înfăţişează oraşul ca un mijloc de a domina şi exploata populaţia (Pollock, 1999). Dar nu toţi sunt de acord; s-a vehiculat, de asemenea, că societatea Urukului a fost egalitară şi că s-a încercat o distribuţie cât mai democratică a bunurilor (Charvát, 2002). Raţiile au fost un serviciu social pentru toţi sau o modalitate de a-i lega pe muncitori de angajatorii lor?

Sunt de asemenea voci care ne avertizează să nu vedem societăţile urbane ca un rezultat necesar al complexităţii sociale crescute. Întotdeauna au existat oameni care au locuit în afara instituţiilor urbane şi nu au căutat să facă lucrurile mai complexe, ci mai degrabă mai simple (Yoffee, 2005). Este uimitor totuşi cum în tot materialul pe care îl avem la dispoziţie din întreaga istorie mesopotamiană oamenii au văzut oraşul ca fiind centrul standard al activităţii politice, economice şi religioase. Nu găsim o alternativă la oraş sau o nostalgie pentru viaţa nonurbană.

Revenind la întrebarea de ce oamenii au preferat să trăiască în oraşe, putem face o paralelă cu istoria ulterioară. În timpul Revoluţiei Industriale din secolul al XIX-lea d.Hr., viaţa în oraşele engleze era cu adevărat mizerabilă, după cum atât de clar o arată scrierile lui Friedrich Engels şi Charles Dickens. Şi totuşi oamenii se înghesuiau în ele deoarece aici găseau mai multe oportunităţi de muncă decât la ţară. Poate situaţia fusese similară în Babilonia mileniului patru d.Hr.

Notă

1. Algaze, 2013, pp. 78-79.

Capitolul 3

Orașe-state în competiție: perioada dinastică timpurie

cca 2800	Urul arhaic
cca 2500	Tăbliţe de la Fara şi Abu Salabikh
cca 2500-2350	Conflictul de la graniţa Lagash-Umma
cca 2400	Uru'inimgina din Lagash
cca 2400-2350	Arhiva templului Bau din Girsu
cca 2350	Arhivele din Ebla

La sfârşitul perioadei Uruk, în jurul anului 3100, influenţa culturală a Babiloniei asupra Orientului Apropiat dispăruse, iar populaţiile din regiune au revenit la tradiţiile locale şi au încetat să mai înregistreze tranzacţiile prin înscrisuri. Cu toate acestea, în sudul Mesopotamiei numărul izvoarelor scrise a crescut considerabil, permiţând studiul evoluţiei politice şi culturale la un nivel mai profund decât înainte. Acestea arată că situaţia politică din zonă era caracterizată de o reţea de oraşe-state ce interacţionau şi se aflau mai mereu în competiţie unele cu altele. După câteva secole au reapărut contactele între Babilonia şi restul Orientului Apropiat, fapt ce ne permite să lărgim încă o dată cadrul geografic al studiului istoric şi ne dovedeşte că şi în alte zone statele mici constituiau forma predominantă de organizare politică.

Babilonia devine astfel centrul atenţiei noastre pentru intervalul de 550 de ani numit de obicei „perioada dinastică timpurie". Aceasta este împărţită în perioadele dinastică timpurie I (cca 2900-2750), II (cca 2750-2600), IIIa (cca 2600-2450) şi IIIb (cca 2450-2350), dar acestea sunt diviziuni arheologice bazate pe schimbări stilistice în dovezile materiale cu puţină valoare istorică. Perioada ar trebui văzută ca o unitate din punct de vedere politic, prezentând aceleaşi caracteristici de bază pe întreaga durată.

3.1. Izvoarele scrise şi relevanţa lor istorică

Izvoarele scrise pentru studiul acestei perioade acoperă o mare varietate de genuri. Documentele administrative continuă să fie majoritare, dar avem şi relatări politice pentru unii conducători din acea perioadă şi, mai târziu, povestiri despre alţii. Arhive administrative apar în situri diferite în număr tot mai mare. Informaţiile pe care le conţin acoperă o gamă tot mai largă şi înţelegem mai bine textele, deoarece reflectă mai clar limba vorbită prin notarea elementelor fonetice şi a celor gramaticale. La Ur au fost scoase la lumină aproximativ 280 de tăbliţe datând din jurul anului 2800. Tăbliţele administrative de la Fara (anticul Shuruppak ; cca 1.000 de tăbliţe) şi Abu Salabikh (numele antic nu este cunoscut ; cca 500 de tăbliţe) datează din jurul anului 2500 şi erau amestecate cu material lexical. Cel mai mare număr de texte provine de la sfârşitul perioadei, la Girsu descoperindu-se aproximativ 1.500 de tăbliţe. În cea mai mare parte a perioadei dinastice timpurii se pare că doar locuitorii Babiloniei au folosit scrierea şi doar mai târziu a apărut această inovaţie în Siria, unde au fost excavate arhive la Mari (cca 40 de tăbliţe), la Nabada (modernul Tell Beydar ; cca 250 de tăbliţe) şi în special în vest, la Ebla (cca 3.600 de tăbliţe), toate datând din jurul anului 2350.

Un nou tip de text, inscripţiile regale, ne oferă informaţii foarte folositoare pentru studiul istoriei politice. La început constau într-un simplu nume şi titlu pe un obiect votiv, indicând cine l-a dedicat – de exemplu, „Mebaragesi, regele Kishului", pe un vas de piatră datând din jurul anului 2650. Curând, inscripţiile regale aveau să includă scurte propoziţii, de exemplu, că conducătorul a poruncit construirea unui templu, iar în timp au devenit mai lungi, relatând faptele de arme împreună cu evenimentul comemorat. Acestea au culminat în mileniul unu cu rapoarte lungi şi detaliate pentru fiecare an, relatând campaniile militare şi descriind clădirile ridicate. Aceste înregistrări oferă date importante asupra activităţii conducătorului, atât în poziţia de ctitor, cât şi ca războinic. Din perioada dinastică timpurie au fost descoperite doar câteva texte în situri din Babilonia, ca Adab, Kish, Nippur, Umma, Ur şi Uruk. Mari, pe Eufrat, este singurul oraş sirian unde au fost găsite inscripţii regale. Dar cel mai consistent grup provine cu siguranţă din statul sudic al Lagashului, unde nouă membri ai dinastiei locale au lăsat 120 de asemenea inscripţii. Acestea prezintă o relatare detaliată a războaielor cu oraşul vecin Umma, în mod clar favorabil punctului de vedere din Lagash, din moment ce regii acestui oraş sunt autorii inscripţiilor. Aceste texte ne dau posibilitatea, pentru prima dată în istoria Orientului Apropiat, să descriem un eveniment bazat pe izvoare din acea perioadă.

În literatura mesopotamiană de mai târziu, de la sfârşitul mileniului trei şi începutul mileniului doi, câteva texte se preocupă de regii perioadei dinastice timpurii. Sunt de obicei foarte amănunţite şi de aceea sunt folosite foarte mult în reconstrucţiile istorice moderne, dar temeinicia lor ca izvoare istorice nu este de încredere. Cea mai influentă dintre acestea este aşa-numita „Listă a regilor sumerieni", ce include o lungă succesiune de oraşe-state şi regi din perioada dinastică timpurie (vezi caseta 3.1). Înregistrările

mai vechi consemnează domnii fantastic de lungi – 3.600 de ani, de exemplu – şi nume de regi, cum ar fi Câine, Scorpion şi Gazelă, şi sunt în mod clar nesigure. Deşi celelalte secţiuni par mai realiste şi pot fi uneori confirmate de alte izvoare, opera în ansamblul ei a fost fără îndoială un construct ulterior pentru a legitima situaţia politică de atunci. Prin urmare, lista pierde mult din valoarea sa ca sursă istorică, deşi conceptul de dinastii urbane rămâne modalitatea noastră principală de a structura istoria perioadei dinastice timpurii. Alte texte literare sumeriene, cunoscute şi acestea doar din manuscrise mai târzii, relatează despre trei regi ai oraşului Uruk (Enmerkar, Lugalbanda şi Ghilgamesh) şi descriu aventuri militare la distanţe mari şi conflicte locale. Aceste texte sunt mai importante pentru viziunea despre trecut a sumerienilor pe care o oferă decât ca izvoare pentru perioada dinastică timpurie.

Caseta 3.1. *„Lista regilor sumerieni"*

Dintre textele târzii ce tratează perioada dinastică timpurie, „Lista regilor sumerieni" a fost cea mai influentă în reconstrucțiile istorice moderne. Textul este cunoscut dintr-un manuscris din secolul XXI și 17 manuscrise din secolele al XIX-lea și al XVIII-lea, inclusiv din două situri din afara Babiloniei: Susa în vestul Iranului și Shehna în nordul Siriei. Înfățișează o lume în care regalitatea „a coborât din ceruri" și a trecut de la oraș la oraș, în funcție de dinastia locală ce deținea hegemonia temporară asupra întregii regiuni. Numărul dinastiilor a crescut în timp. Un fragment tipic sună în felul următor:

> La Ur a fost rege Mesannepada; a domnit 80 de ani; Meski'agnuna, fiul lui Mesannepada, a fost rege; a domnit 36 de ani; Elulu a domnit 25 de ani; Balulu a domnit 36 de ani; patru regi au domnit 177 de ani. Ur a fost învins în bătălie și regalitatea a fost dusă la Awan[1].

În forma sa finală, textul tratează cronologic perioada dintre apariția regalității, înainte de potop, și sfârșitul domniei lui Sin-magir din dinastia Isin (1817). În segmentul dedicat perioadei dinastice timpurii, statele-orașe menționate sunt situate în principal în Babilonia, cu o importanță specială acordată orașelor Ur, Uruk și Kish. Sunt incluse și trei orașe din afara Babiloniei: Awan în est, Hamazi în nord și Mari în vest. Din alte mărturii știm că unii dintre regii înșirați în succesiune au domnit simultan. Textul îi enumeră secvențial deoarece principalele elemente ideologice exprimate în text sunt faptul că există doar câte un singur conducător legitim din punct de vedere divin și că regalitatea hegemonică circulă între un număr restrâns de orașe. Au fost încorporate liste dinastice ale regilor din alte orașe și anii de domnie. Acuratețea părților mai târzii poate fi controlată cu informații din documente economice datate. Părțile timpurii ale „Listei regilor sumerieni" sunt totuși legendare, conferind domnii incredibil de lungi, de 3.600 de ani, de exemplu, unor figuri mitologice ca Dumuzi, cunoscut ca fiind soțul zeiței Inanna și care a fost probabil un personaj fictiv. Regii dinastiei Isin au folosit versiunea finală a textului pentru a-și legitima pretenția la puterea supremă în Babilonia, chiar dacă nu dețineau controlul politic asupra întregii zone acoperite în „Lista regilor".

1. Traducere după Glassner, 2004, pp. 120-121.

Cercetarea Babiloniei din perioada dinastică timpurie ar trebui să se facă în primul rând pe baza vestigiilor scrise ale epocii, iar până în 2400 anumite locuri ne oferă o combinaţie de scrieri ce ne permit să abordăm simultan probleme din unghiuri diferite. De exemplu, din statul Lagash avem inscripţii regale despre evenimente militare şi politice şi un număr mare de documente administrative ce înregistrează activităţile unei instituţii publice importante. Acestea ne dau posibilitatea să reconstituim administraţia regală şi să comparăm retorica oficială a documentelor cu înregistrări ale chestiunilor cotidiene. O problemă este aceea că unele cuvinte din aceste izvoare sunt înţelese doar pentru că apar în documente ulterioare mai elaborate. Trebuie să luăm în calcul posibilitatea ca sensul lor să se fi schimbat în timp datorită noilor circumstanţe şi nu putem aplica pur şi simplu înţelesul unui cuvânt din secolului XXI pentru a explica un termen dintr-un text din secolul XXV. De exemplu, titlul *énsi*, cunoscut mai târziu ca un guvernator provincial în serviciul regelui, apare în perioada dinastică timpurie pentru a se referi la un conducător ce acţionează autonom. Schimbările situaţiei politice, precum şi alte circumstanţe au afectat înţelesul unor astfel de termeni.

Numărul crescut al izvoarelor scrise şi temele pe care le înfăţişează sunt un capital valoros pentru istoric, dar trebuie să fim conştienţi că ele conţin o părtinire majoră. Ele sunt doar produsul conducătorilor organizaţiilor statale – regi, conducători de temple şi aşa mai departe – şi dezvăluie numai interesele acestora. Acest lucru este valabil şi pentru operele de artă vizuală produse în aceste timpuri. Nu doar că orizontul lor este cel al oraşelor-state, ignorând în mare parte ce se găseşte în afara lor, dar, de asemenea, pot înfăţişa mai mult dorinţele autorilor lor decât realitatea. E mai probabil ca regii să-şi fi dorit să înfrângă armata adversarului decât să fi realizat efectiv asta. Această părtinire în documentaţia scrisă rămâne o provocare de-a lungul întregii istorii a Orientului Apropiat, dar se simte mai mult în această perioadă timpurie în care vocile actorilor nonstatali lipsesc cu desăvârşire.

3.2. Evoluţia politică în Mesopotamia de Sud

Elementul de bază al organizării politice în Babilonia perioadei dinastice timpurii a fost oraşul-stat : un centru urban ce controla direct, pe o rază de 15 kilometri (10 mile), un hinterland în care oamenii trăiau în sate. Cum agricultura regiunii depindea în totalitate de apă pentru irigarea lanurilor, aşezările trebuiau să fie situate în apropierea râurilor, în principal pe lângă numeroasele braţe ale Eufratului sau a canalelor săpate de-a lungul acestora. Existau aproximativ 35 de oraşe-state în Babilonia, răspândite mai mult sau mai puţin egal în toată regiunea (harta 3.1). Unele dintre acestea cuprindeau mai multe centre urbane, cel mai important fiind Lagash, care încorpora trei oraşe : Girsu, Lagash şi Nina. Între zonele cultivate şi cele locuite se găsea stepa, folosită pentru păstoritul sezonier şi vânătoare. Aceste zone şi locuitorii lor erau controlaţi în mod indirect de puterile urbane.

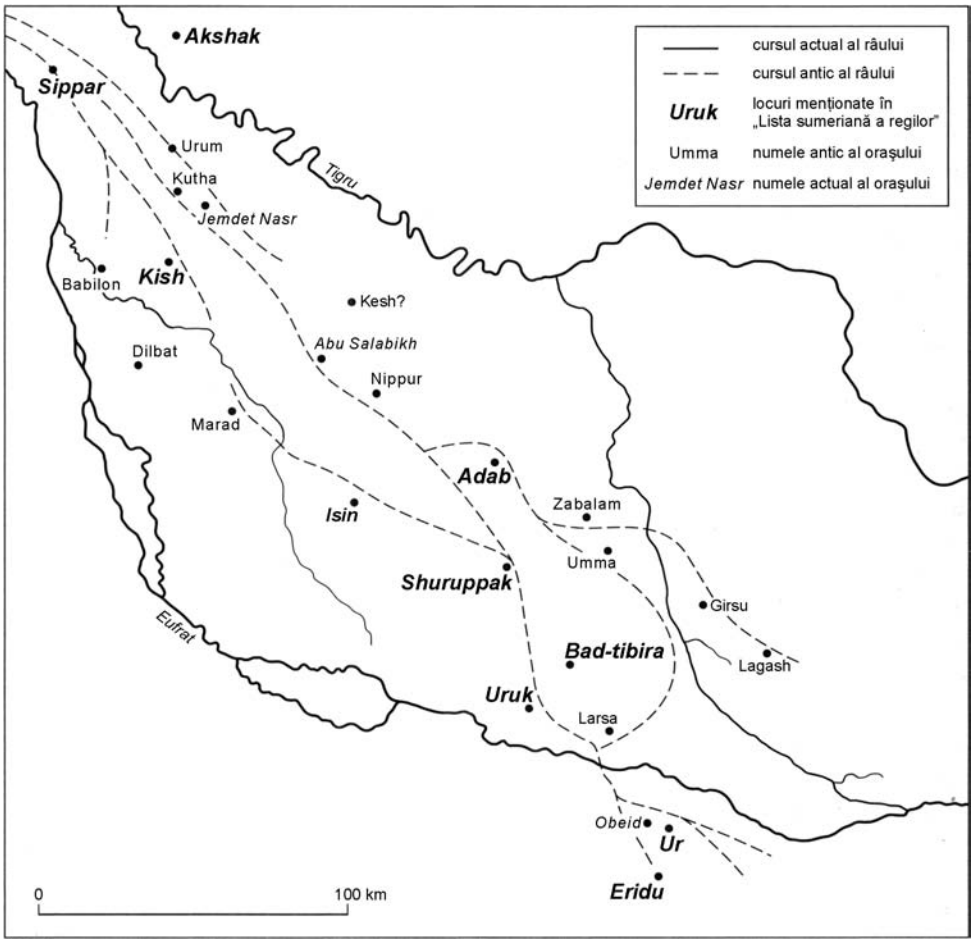

Harta 3.1. Oraşele-state din Babilonia în perioada dinastică timpurie.
După Joan Oates, *Babylon*, Thames and Hudson, Londra, 1986, p. 13

La începutul mileniului trei, în Babilonia are loc o creştere generală a populaţiei, accelerată probabil de imigrare sau de sedentarizarea grupurilor seminomade. În întreaga regiune are loc şi o creştere generală a numărului de oraşe, a mărimii lor şi a densităţii populaţiei. Fiecare constituia un mic stat cu o ierarhie politică ce avea la vârf un singur conducător. La început, aceste oraşe-state erau situate la distanţe suficient de mari unele de altele pentru a fi separate de stepă şi de pământurile ce nu făceau parte din zonele lor agricole. Dar creşterea continuă a populaţiei a necesitat expansiunea suprafeţelor cultivate, astfel că graniţele oraşelor-state, în special în sud, s-au apropiat unele de altele sau chiar s-au suprapus. Este posibil ca acest proces să fi fost agravat şi de o uscare a climei, ce a provocat scăderea nivelului mării şi o restrângere a râurilor în mai puţine braţe. Dispariţia zonelor-tampon a avut repercusiuni importante atât în interiorul statelor, cât şi în regiune. Printre aceste schimbări au fost secularizarea puterii în cadrul oraşelor-state şi centralizarea ei în termeni regionali.

Un element fundamental în ideologia mesopotamiană era conceptul că fiecare oraş era reşedinţa unui anume zeu sau a unei zeiţe. Oamenii credeau că oraşele fuseseră construite în timpurile primordiale ca locuinţe ale zeilor, care deveniseră zeităţile lor ocrotitoare. Astfel, Ur era casa lui Nanna, Uruk a lui Inanna, Nippur a lui Enlil şi aşa mai departe. Acest concept era legat de rolul templului – căminul zeului (vezi mai jos) – în cadrul oraşului. Funcţia templului ca punct de colectare şi distribuire a resurselor agricole era fondată pe ideea că zeul le primea ca ofrande şi le redistribuia oamenilor. Astfel, şeful administraţiei templului era conducătorul oraşului şi, începând cu perioada Uruk, legitimarea ideologică principală a conducătorului oraşului o dădea poziţia lui în cadrul templului. Templul era de fapt instituţia dominantă în faza timpurie a oraşului şi cea mai mare clădire din interiorul zidului, fiind construit uneori pe o platformă de pământ, astfel încât să fie mai înalt decât celelalte clădiri. Se credea că zeii locuiesc într-o lume paralelă cu cea a oamenilor, aşa că fiecare zeu avea o reşedinţă, o soţie, copii şi servitori. Zeităţile inferioare aveau şi ele în oraşe temple mai mici şi altare, de dimensiuni pe măsura statutului lor, fiecare oraş având, astfel, o multitudine de temple.

Odată cu extinderea zonelor de influenţă ale oraşelor-state a crescut şi competiţia pentru zonele libere rămase, ceea ce a dus la lupte între oraşe pentru terenurile agricole. În aceste situaţii, a devenit mai important rolul militar al liderului decât cel cultic. În naraţiunile sumeriene de mai târziu ce tratează această perioadă vedem că, în momente de criză, oamenii încredinţau temporar autoritatea unui lider militar. Adunarea populară alegea ca şef militar un om puternic din punct de vedere fizic şi exercita un control strâns asupra lui. Istoricii moderni consideră deseori această practică o dovadă a „democraţiei primitive" ce s-a dezvoltat într-un sistem dinastic în care conducerea era transmisă din tată în fiu de-a lungul mai multor generaţii. Idealul dinastic al liderului militar nu era compatibil cu acela al şefului templului, ales de zeu pentru competenţele sale administrative. Bazele autorităţii lor erau diferite, una izvorând din priceperea militară, cealaltă dintr-o percepţie a bunăvoinţei divine. Asociem noua clasă militară cu palatul şi regalitatea. În perioada dinastică timpurie a apărut şi un nou tip de clădire monumentală, palatul, identificat ca atare pe baza planului său. Mai mult, documentele timpului pomenesc o nouă instituţie centrală, *é-gal*, literal, „casa cea mare", care în perioadele ulterioare se referă în mod clar la reşedinţa regală. Aceasta era diferită de *é*, „casa" zeului oraşului, templul. Aceste două surse de autoritate nu trebuie considerate inerent antagonice, dar contopirea lor într-una singură nu a fost o sarcină uşoară.

Vestigiile din Lagash, statul cel mai bine documentat al perioadei, ne arată cum au fost armonizate cele două baze ale puterii. În jurul anului 2450, conducătorul Eannatum a ridicat o stelă mare de piatră plată, gravată pe ambele părţi cu inscripţii şi imagini pentru a comemora o victorie în războiul împotriva Ummei. Numele modern este *Stela vulturilor*. O faţă îl înfăţişează pe zeul ocrotitor Ningirsu capturând inamicii în plasă şi supunându-i cu sceptrul său. Pe faţa cealaltă, regele îşi conduce trupele în bătălie. Zeul şi regele sunt ca două feţe ale aceleiaşi monede : reuşesc împreună, dar sunt două entităţi diferite. Însă ultimul rege al Lagashului se pare că

a înlăturat această distincţie. A fost un uzurpator pe nume Uru'inimgina. La începutul domniei a proclamat o reorganizare a statului, luând în mod ostentativ controlul asupra terenurilor agricole de la el şi de la familia sa şi acordându-l zeului oraşului, Ningirsu, şi familiei acestuia. Mai mult, a abolit o serie de dări şi impozite şi a anulat anumite obligaţii ale familiilor datornice. În plus, vedem o schimbare fundamentală în administrarea celei mai bine documentate instituţii din statul Lagash. Ceea ce se numea *é-mí*, „casa soţiei" (conducătorului oraşului), a fost redenumit *é-Bau*, „casa zeiţei Bau", soţia lui Ningirsu. Însă apăreau ca administratori-şef însuşi Uru'inimgina, la început, apoi soţia lui, deşi bunurile proprietăţii aparţineau zeiţei Bau. Schimbarea de nume a instituţiei a coincis cu o creştere substanţială a activităţii, dublându-se numărul slujitorilor şi suprafaţa agricolă printr-un transfer de resurse de la alte temple. Aceste manevre par să indice o încercare de a contopi diferitele gospodării ale oraşului sub conducerea unei singure familii. Ca rege şi căpetenie militară, Uru'inimgina a transferat, în aparenţă, zeului ocrotitor şi familiei sale posesia asupra terenului şi proprietăţilor, dar în realitate el şi familia lui preluaseră controlul asupra bunurilor zeului. Regele conducea prin bunăvoinţa divină, dar avea puterea totală asupra posesiunilor de pe pământ ale zeului, aşa că dispăruse orice distincţie anterioară între puterea seculară şi cea divină. Această idee şi-a găsit expresia completă în perioada următoare, sub dinastia akkadiană. După cum vom vedea, al patrulea rege al acestei dinastii, Naram-Sin, s-a declarat zeu, iar când şi-a înfăţişat o victorie pe stelă, a unit cele două feţe ale *Stelei vulturilor* într-o singură imagine: regele-zeu Naram-Sin conducându-şi armatele în luptă.

Competiţia tot mai mare pentru pământ între oraşele-state este cel mai bine descrisă într-o serie de inscripţii descoperite în statul sudic Lagash (vezi documentul 3.1). Pe o perioadă de 150 de ani, aproximativ între 2500 şi 2350, regii au scris relatări legate de un conflict la graniţă cu vecinul nordic Umma. Au descris conflictul în termenii unei dispute între Ningirsu, zeul ocrotitor al Lagashului, şi Shara, zeul Ummei, asupra unui câmp numit Gu'edena, însemnând „marginea câmpiei". Regii s-au înfăţişat ca delegaţi acţionând în numele zeilor. Pe *Stela vulturilor*, Eannatum se descrie ca fiind fiul uriaş al lui Ningirsu, care l-a născut pentru a-i apăra cauza. Conform relatărilor din Lagash, zeul suprem Enlil trasase în trecutul îndepărtat graniţa dintre cele două state, hotar ce trecea prin Gu'edena. Inscripţiile confirmă că, din punct de vedere istoric, un rege din Kish pe nume Mesalim, care trăise în jurul anului 2600, efectuase această acţiune. Aşadar, chiar de timpuriu, cele două oraşe-state au avut dispute teritoriale şi au căutat arbitraj din afară. Este dificil de stabilit succesiunea evenimentelor, din moment ce doar punctul de vedere lagashit este documentat. Când era puternic, statul încerca să-şi impună pretenţiile asupra terenului, fie justificat, fie nu. Regi succesivi afirmă că Umma a ocupat ilegal terenul şi că armata Lagashului a îndepărtat duşmanul în mod repetat. Cu toate acestea, conflictul s-a întins pe mai multe secole, ceea ce arată cât de neconcludente erau bătăliile, precum şi cât de importantă era zona agricolă pentru ambele state. Putem presupune că şi alte state au încercat, în mod similar, să-şi extindă zonele de cultivare prin anexarea celor aparţinând vecinilor.

Documentul 3.1. *Conflictul de la graniţa dintre Umma şi Lagash*

Războiul între oraşele-state sudice Umma şi Lagash pentru o suprafaţă agricolă asupra căreia ambele emiteau pretenţii este evenimentul cel mai bine documentat al perioadei dinastice timpurii. De-a lungul a 150 de ani, cinci conducători ai Lagashului şi unul din Umma i-au dedicat inscripţii regale, inclusiv monumente mari, ca *Stela vulturilor*. Fiecare dintre aceştia s-a plasat în cadrul contextului istoric al întregului război. De exemplu, Enmetena afirmă în inscripţia sa că graniţa originală fusese stabilită în timpul lui Mesalim, rege al Kishului în jurul anului 2600. Regele Ush al Ummei a încălcat prima dată graniţa la puţin timp după 2500, iar zeul Lagashului, Ningirsu, l-a împins înapoi. (Akurgal, care era regele Lagashului la acea dată, nu este menţionat.) Povesteşte apoi cum unchiul său, Eannatum, a restabilit graniţa pe vremea când Enakale era conducătorul Ummei. Într-un pasaj care nu este citat aici, el afirmă că tatăl lui, Enanatum, a început un război cu Ur-lumma, pe care Enmetena l-a continuat. Ultimul adversar a fost Il, care a ajuns fraudulos pe tronul Ummei în jurul anului 2425. În mod surprinzător, acest tip de profunzime istorică dispare din inscripţiile regale asiriene şi babiloniene de mai târziu.

Fragmente din relatarea regelui Enmetena

Enlil, rege peste ţinuturi, părinte al zeilor, a trasat graniţa dintre Ningirsu şi Shara[1]. Mesalim, regele Kishului, la porunca zeului Ishtaran, a măsurat câmpul şi a ridicat o stelă. Ush, conducătorul Ummei, a fost arogant. A smuls stela şi a intrat pe câmpul Lagashului. Ningirsu, eroul lui Enlil, la porunca acestuia, a purtat bătălia cu Umma. La porunca lui Enlil, el a aruncat marea sa plasă de luptă peste Umma. Movila pentru îngroparea lui a fost ridicată în câmpie. Eannatum, conducătorul Lagashului, unchiul lui Enmetena, conducătorul din Lagash, împreună cu Enakale, conducătorul Ummei, au stabilit graniţa. A extins canalul Inun în Gu'edena, lăsând 2.105 nindan (cca 12,5 kilometri sau 7,8 mile) din câmpul lui Ningirsu în partea Ummei. A stabilit că e un câmp fără stăpân. La canal a pus o stelă, iar stela lui Mesalim a pus-o la locul său. Nu a trecut în stepa ce aparţinea Ummei...

În acele timpuri, Il, care era şeful templului din Zabalam, s-a retras din Girsu la Umma. Il a primit conducerea Ummei. În canalul de graniţă al lui Ningirsu şi în canalul de graniţă al lui Nanshe, digul lui Ningirsu – fiind la marginea Tigrului şi pe graniţa Girsului – Namnundakigara al lui Enlil, Enki şi Ninhursag, apele sale au fost redirecţionate. Din orzul pentru Lagash a plătit doar 3.600 gur_7. Când Enmetena, conducătorul Lagashului, a trimis oameni la Il pentru aceste canale, Il, conducătorul Ummei, cel care fură terenurile, a spus duşmănos: „Canalul de hotar al lui Ningirsu şi canalul de frontieră al lui Nanshe sunt ale mele. Voi schimba digul de la Antasura la Edingalabzu", a spus. Dar Enlil şi Ninhursag nu i-au permis aceasta. Enmetena, conducătorul Lagashului, numit de Ningirsu, la porunca dreaptă a lui Enlil, la porunca dreaptă a lui Ningirsu, la porunca dreaptă a lui Nanshe, a construit acel canal de la Tigru la canalul Inun. A construit fundaţii pentru Namnundakigara din piatră. Pentru stăpânul care îl iubeşte, pentru Ningirsu, pentru stăpâna care îl iubeşte, pentru Nanshe, el l-a restaurat. Enmetena, conducătorul Lagashului, căruia Enlil i-a dat sceptrul, căruia Enki i-a dat înţelepciune, ales în inima lui Nanshe, dregător-şef al lui Ningirsu, cel care ia poruncile de la zei, fie ca zeul său personal Shuturul să stea întotdeauna înaintea lui Ningirsu şi înaintea lui Nanshe pentru viaţa lui Enmetena. Dacă omul din Umma, pentru a fura câmpurile, trece canalul de frontieră al lui Ningirsu şi canalul de frontieră al lui Nanshe, fie el din Umma sau un străin, fie ca Enlil să-l distrugă, fie ca Ningirsu, după ce îşi aruncă plasa de luptă, să-şi pună mâinile şi picioarele pe el. Fie ca oamenii propriului oraş, după ce se ridică împotriva lui, să-l omoare chiar în oraşul său!

Traducere după Cooper, 1986, pp. 54-57

1. Adică între Lagash şi Umma.

Totuşi, nu toate interacţiunile statelor erau ostile. Casele regale comunicau una cu alta de la egal la egal şi aveau relaţii diplomatice. Schimburile de daruri întăreau aceste legături. Într-un tezaur de obiecte preţioase găsit la Mari se afla o mărgea înscrisă cu numele lui Mesannepada, regele Urului: cel mai probabil obiectele îi fuseseră dăruite de un alt rege. Se ştie că soţia conducătorului din Lagash, Baranamtara, a făcut schimb de daruri cu omoloaga sa din Adab, aceasta fiind probabil o practică obişnuită.

Chiar dacă oraşele-state caracterizau situaţia politică a perioadei, acţionau diferite procese de centralizare a puterii în unităţi teritoriale mai largi, atât datorită interacţiunilor ostile, cât şi a celor paşnice ale statelor. Războaiele între state puteau duce la ocupaţie teritorială. În jurul anului 2400, de exemplu, un rege din Uruk, Lugalkiginedudu, a pretins regalitatea asupra Urului, un oraş aflat la 50 de kilometri (31 de mile) spre sud. Procesul cuceririi şi unificării a culminat la sfârşitul perioadei dinastice timpurii, când regele din Umma, Lugalzagesi, a cucerit Urul şi Urukul şi apoi l-a învins pe Uru'inimgina din Lagash, punând stăpânire astfel pe tot sudul Babiloniei. E adevărat că probabil şi-a exagerat realizările în propriile inscripţii, în care pretindea controlul de la Marea de Sus la cea de Jos, adică de la Mediterană la Golful Persic. Dar în mod sigur stăpânirea lui depăşea graniţele tradiţionale ale unui oraş-stat.

Aproximativ din anul 2600 sunt atestate alianţe politice ale căror membri au fost de acord să accepte autoritatea unei persoane din afară. Un exemplu al acestei suprastructuri regionale poate fi dedus din titlul „Rege al Kishului". Când zeul Enlil a stabilit graniţa dintre Umma şi Lagash, Mesalim, „Rege al Kishului", a fost cel care a măsurat-o şi a ridicat indicatorul graniţei. Faptul că Mesalim a avut un fel de autoritate în Lagash reiese dintr-un cap de sceptru ceremonial inscripţionat cu numele său găsit în acest oraş; dar textul se încheie cu menţiunea că în acel moment Lugalsha'engur era conducătorul (în sumeriană *énsi*) oraşului Lagash. De asemenea, o inscripţie a lui Mesalim din oraşul Adab, în centrul Babiloniei, atestă existenţa conducătorului local, Ninkisalsi. Titlul „Rege al Kishului" apare în mod repetat în inscripţiile de la sfârşitul perioadei dinastice timpurii şi nu se poate spune că indica doar regii care controlau oraşul Kish din nordul Babiloniei. Eannatum din Lagash, de exemplu, după înfrângerea mai multor oraşe din sud, a fost încoronat rege al Kishului de zeiţa Inanna. De ce avea domnia în Kish o astfel de însemnătate? E puţin probabil că titlul conferea controlul asupra întregii Babilonii şi că ceilalţi conducători ai oraşelor ale căror inscripţii le-am citit să fi fost simpli vasali ai unei dinastii din Kish. Se pare că puterea regelui din Kish deriva dintr-un fel de înţelegere politică în zonă. Având în spate o forţă militară (să ne amintim că Eannatum a devenit regele Kishului după ce a învins mai mulţi vecini), el deţinea o autoritate acceptată la nivel regional.

O altă înţelegere politică similară e atestată în textele administrative din Shuruppak, datând din jurul anului 2500. În acest mic oraş erau păstrate însemnări despre soldaţi din Ur, Adab, Nippur, Lagash şi Umma. Se menţionează că aceşti oameni erau „staţionaţi la KI.EN.GI"[1], termen ce mai târziu avea să însemne Sumer, jumătatea sudică a Babiloniei, dar care în acel moment se referea probabil la o singură localitate. Aceleaşi texte fac referire la o coaliţie într-un loc numit Unken, termenul sumerian

pentru „adunare", formată din Lagash, Umma şi Adab. Aceste aranjamente erau temporare : ultimele două erau deranjate de conflictul dintre Umma şi Lagash. Erau, probabil, rezultatul problemelor caracteristice epocii : oraşele încheiau diferite alianţe pentru a face faţă duşmanilor.

Exista totuşi convingerea comună că toate oraşele-state aparţineau unui sistem religios comun, care le ţinea laolaltă pe timp de pace şi de război. Acest lucru e deja atestat în jurul anului 3000, când tocmai se dezvoltaseră mai multe oraşe, şi nu e surprinzător că cel mai vechi dintre acestea, Uruk, juca un rol important în acest sistem. Existenţa unor ritualuri comune în Uruk este indicată de un grup de sigilii de pe tăbliţe şi bulgări de lut prezentând simboluri pentru numele altor câtorva oraşe. Sigilii de pe tăbliţe din perioada Jemdet Nasr (3100-2900) prezintă o succesiune fixă de simboluri de oraşe, inclusiv cele pentru Ur, Larsa, Zabalam, Urum, Arina, poate, Kesh. Probabil că tăbliţele înregistrau ofrande pentru zeiţa Inanna la Uruk şi că locuitorii diferitelor oraşe o venerau. În nivelul perioadei dinastice timpurii I de la Ur, puţin mai târziu, s-a descoperit un număr mare de sigilii prezentând combinaţii uşor diferite de simboluri ale oraşelor şi deseori în combinaţie cu simbolul-rozetă al Inannei. Erau folosite preponderent pentru sigilarea uşilor, indicând astfel că un depozit din Ur fusese rezervat materialelor pentru cultul ei.

La un moment dat în perioada dinastică timpurie, nucleul cultului unificat s-a mutat în oraşul Nippur din centrul Babiloniei. Familiile divine ale oraşelor au fost unite într-un panteon babilonian comun care, până la sfârşitul perioadei dinastice timpurii, avea să fie condus de Enlil, ocrotitorul Nippurului. El deţinea puterea supremă în lumea divină şi, după cum am văzut, stabilise graniţa dintre Umma şi Lagash. Oraşul lui Enlil, Nippur, câştigase un statut unic pe care avea să-l păstreze până în secolul al XVIII-lea. La sfârşitul mileniului trei, toate oraşele din Babilonia trebuiau să asigure cele necesare cultului de aici, iar la începutul mileniului doi controlul politic asupra lui oferea unui rege dreptul de a pretinde suveranitatea. Într-un fel, preoţii acestui oraş, neimportant din punct de vedere militar, aveau puterea să confere un statut special unuia dintre rivali. Se pare că aveau deja această putere în perioada dinastică timpurie, când regii Adabului, Kishului, Lagashului, Ummei şi Urukului au lăsat scurte inscripţii la Nippur, sugerând astfel că urmăreau să-şi asigure bunăvoinţa preoţimii de aici.

Acest simţ al unităţii nu era restrâns doar la vorbitorii unei singure limbi. Putem afirma cu certitudine că cel puţin două limbi erau vorbite în Babilonia în perioada dinastică timpurie : sumeriana şi o limbă semită numită uneori protoakkadiană. Cele două limbi aveau caractere foarte diferite, dar aveau câteva cuvinte comune şi gramatica sumeriană a influenţat-o pe cea akkadiană, de unde reiese că erau folosite simultan de aceiaşi oameni. Nu este uşor de stabilit limba vorbită de cineva într-o societate antică poliglotă. Toţi literaţii din Babilonia (chiar din întregul Orient Apropiat) participau în această perioadă la o cultură comună a scribilor, care va fi descrisă mai târziu. Deşi erau capabili să-şi folosească propria limbă, toţi scriau mai mult în sumeriană. Un text scris în sumeriană nu este, prin urmare, o dovadă a faptului că sumeriana era limba maternă a autorului. Scribii din Abu Salabikh din jurul anului

2500 purtau nume semitice, dar scriau aproape exclusiv în sumeriană. Într-adevăr, numele oamenilor sunt indicatori mai buni ai limbii pe care o vorbeau. În Orientul Apropiat antic, numele persoanelor era adesea format din scurte propoziţii, oferind aşadar o indicaţie a apropierii lor de o limbă. De exemplu, numele sumerian Aba-a'a-gin înseamnă „Cine este asemenea tatălui?". Tindem să considerăm limba în care sunt date numele – sumeriană, akkadiană, iar mai târziu amorită, aramaică etc. – o mărturie pentru limba vorbită în casă. Observăm aşadar în societatea din perioada dinastică timpurie un amestec de nume sumeriene şi semitice, primele predominante în sudul Babiloniei, iar cele din urmă în nord. Această diferenţă nu a dat naştere unor conflicte etnice, aşa cum s-a afirmat uneori. Membrii celor două grupuri lingvistice trăiau laolaltă. Babilonia din perioada dinastică timpurie era divizată din punct de vedere politic, dar nu şi cultural.

3.3. Restul Orientului Apropiat

Babilonia din perioada dinastică timpurie nu exista într-un vid (harta 3.2). Era înconjurată de ţări considerate străine şi cu care întreţinea diverse relaţii. Situaţia politică din restul Orientului Apropiat trebuie reconstituită în principal pe baza informaţiilor arheologice, deoarece oamenii din acele locuri nu au utilizat scrierea decât spre sfârşitul perioadei, când s-a înregistrat apariţia câtorva texte în situri siriene. Cam pe atunci încep şi documentele din Babilonia să se refere la lumea din afară. Partea nefericită în această situaţie este că trebuie să acordăm o pondere importantă contactelor cu Babilonia şi să ne îndreptăm atenţia spre sud. Odată cu sfârşitul expansiunii Uruk, la sfârşitul mileniului patru, contactele între Babilonia şi lumea înconjurătoare s-au schimbat radical. La începutul mileniului trei, în nord şi est au reapărut în forţă tradiţiile locale, Orientul Apropiat prezentând o mare diversitate culturală. A dispărut orice influenţă sudică anterioară. În acelaşi timp, anumite regiuni adiacente au devenit tot mai atrase de Babilonia, inclusiv una care nu făcuse parte din sfera de influenţă Uruk, Golful Persic.

Golful oferea acces la minele de cupru din Oman, cruciale pentru noua tehnologie a bronzului. Interesul Babiloniei pentru această regiune nu era aşadar surprinzător. Textele au început să se refere la tărâmul „Dilmun" ca la un partener comercial important şi o sursă de lemn şi cupru. Dilmun fusese atestat o singură dată în textele Uruk IV, dar în perioada dinastică timpurie referirile devin mai numeroase. Localizarea sa nu este sigură: pentru această perioadă, nord-estul Arabiei sau insula Bahrain sunt cele mai probabile. În orice caz, Dilmun nu era producător de lemn şi cupru, ci mai degrabă un centru de negoţ, comercializând bunuri obţinute de mai departe. Materialul arheologic din estul Arabiei şi din Oman dovedeşte un grad ridicat al contactelor cu Babilonia. Multe vase ceramice erau importuri mesopotamiene, dar au fost găsite în contexte care nu au deloc caracter mesopotamian. În Oman, de exemplu, au fost construite în această perioadă numeroase morminte circulare cu grămezi de pietre peste ele, o practică absolut deloc mesopotamiană. Vedem aşadar o altfel de interacţiune

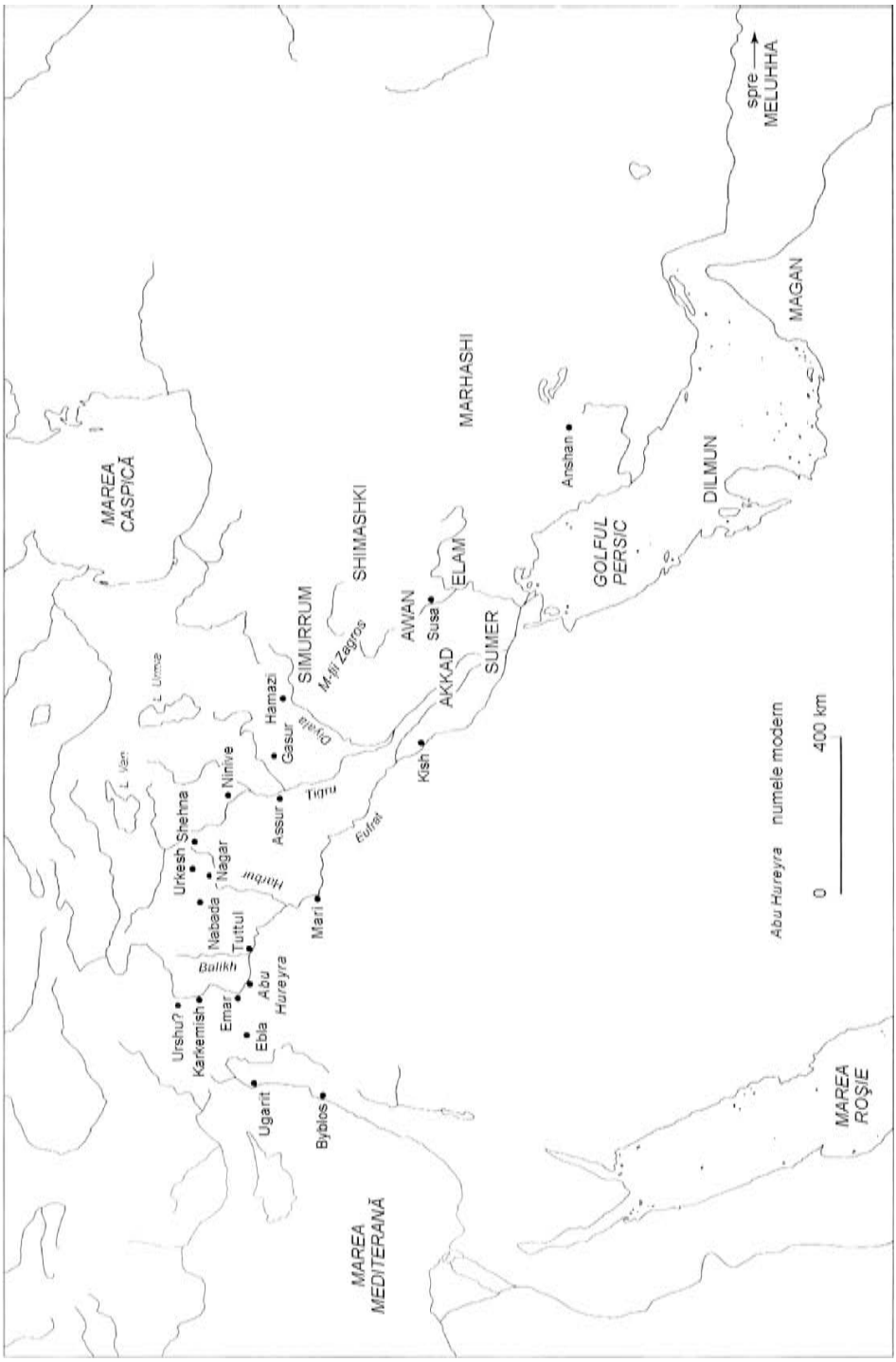

Harta 3.2. Orientul Apropiat, cca 2400

faţă de cea atestată în perioada Uruk : se pare că atunci babilonienii făceau comerţ prin intermediul coloniilor, în timp ce în perioada dinastică timpurie făceau acelaşi lucru fără o prezenţă permanentă în zonă.

Ţările din estul Babiloniei fuseseră încorporate de expansiunea Uruk, iar cultura Uruk IV a influenţat puternic Susa, principalul centru urban din zonă. Acest lucru s-a schimbat la începutul mileniului trei, când apare o cultură locală pe care o numim protoelamită, mai apropiată de Iranul Oriental. La 400 de kilometri (250 de mile) sud-est de Susa, un alt centru, Anshan (în prezent Tal-i Malyan), s-a evidenţiat şi a crescut considerabil. Susa domina terenurile joase din vestul munţilor Zagros, iar Anshan, terenurile înalte ale lanţului muntos sudic. Este puţin probabil să se fi dezvoltat atât de timpuriu un stat teritorial care să includă cele două oraşe şi spaţiul dintre ele, deşi texte de la mijlocul mileniului trei din Babilonia se referă la o ţară a Elamului. Aceasta era probabil o coaliţie liberă a statelor din regiune, dintre care unele apăreau şi independent în texte mesopotamiene. Unii conducători ai Lagashului de la sfârşitul perioadei dinastice timpurii au organizat campanii militare împotriva Elamului, probabil pentru accesul la rutele comerciale ce duceau în locuri îndepărtate. De exemplu, mărgele de cornalină din valea Indului şi lapislazuli din Afganistan apar în contexte arheologice în Babilonia. Se pare că Babilonia era destinaţia finală, importând bunurile de lux cerute de noua elită. În schimb, erau exportate cel mai probabil ţesături şi alte bunuri manufacturate ce puteau fi transportate uşor. Cultura materială a Iranului nu dovedeşte influenţe puternice din Babilonia, ceea ce sugerează că acolo nu exista o prezenţă permanentă a comercianţilor din Babilonia.

În nordul Irakului şi Siria, la est de Eufrat, a apărut o cultură materială nouă la începutul mileniului trei, pe care o denumim pe baza stilului ceramicii, „Ninivită 5”. Urmele ei se găsesc de obicei în situri de-a lungul rutelor importante pe uscat şi se pare că purtătorii acestei culturi deţineau controlul asupra comerţului. Zonele mai îndepărtate în vest prezintă o varietate de culturi materiale, sugerând absenţa unei entităţi regionale. Aceste societăţi nu erau urbanizate, cel puţin în comparaţie cu Babilonia. Mai multe aşezări care mai târziu au devenit centre importante îşi au originea în această perioadă, însă caracteristicile urbane adevărate lipsesc până în jurul anului 2600. Abia atunci au reapărut zidurile oraşelor şi a crescut densitatea populaţiei. Chiar dacă influenţa sudică a putut fi un catalizator în această dezvoltare urbană târzie, ea a fost de fapt un proces indigen şi există diferenţe clare faţă de sud.

Regimul agricol din nordul Mesopotamiei şi Siria era diferit de cel din Babilonia prin aceea că, pentru cultivarea cerealelor, se baza pe precipitaţii, nu pe irigaţii. Cu toate acestea, producţia la hectar era mai scăzută decât dacă s-ar fi folosit irigaţii, astfel că erau cultivate suprafeţe mai mari pentru hrănirea aceluiaşi număr de persoane, dar cu mai puţină muncă. În consecinţă, oraşele din nord aveau tendinţa să fie mai mici decât cele din sud, iar o parte mai mare a populaţiei trăia în satele din jur. O altă diferenţă era rolul palatului în societatea nordică. Spre deosebire de sud, unde templul era cea mai importantă instituţie, în nord autoritatea seculară era mai importantă, iar palatul domina peisajul urban.

Oraşele nordice erau nucleele unor mici state ce încorporau zonele rurale din jur în care sătenii se ocupau cu agricultura. Aşezarea în aceste state era mai dispersată decât în sud şi hinterlandurile erau mai mari, dar, datorită concentrării pe oraşul central, acestea erau, în esenţă, oraşe-state. Cunoaştem numele multora dintre ele – de exemplu, Nagar, Shehna şi Urkesh în regiunea Habur, Mari, Tuttul, Emar şi Karkemish de-a lungul Eufratului, Assur şi Hamazi în est şi Ebla, Ugarit şi Byblos în vest. Aceste state erau unite între ele prin legături diplomatice şi comerciale. Comerţul constituie subiectul principal al documentelor de la palat găsite la Ebla, ceea ce sugerează vaste contacte diplomatice. Regi şi alţi reprezentanţi oficiali străini vizitau Ebla în mod obişnuit, aranjau căsătorii diplomatice şi îşi făceau constant daruri. Şi războiul făcea parte din aceste contacte. Ebla avea un conflict de durată cu Mari pe Eufrat, probabil pentru controlul rutelor comerciale cu Babilonia, iar o vreme chiar a plătit tribut greu până ce ultimul conducător al Eblei din acea perioadă, Ish'ar-Dammu, a schimbat situaţia. Se pare că unele dintre aceste centre – Mari, Nagar şi Ebla – au reuşit să-şi impună voinţa asupra statelor din jur, dar detaliile acţiunilor militare nu sunt cunoscute. În paralel cu centralizarea puterii seculare s-a dezvoltat şi un simţ al unităţii religioase, conducătorii diferitelor oraşe depunând jurăminte în templul lui Dagan din Tuttul, pe Eufrat. Se poate ca acest oraş să fi avut un prestigiu regional comparabil cu cel al Nippurului în Babilonia.

O altă asemănare între Babilonia şi regiunea din nordul ei este că amândouă aveau societăţi poliglote. Majoritatea oamenilor vorbeau dialecte semitice, dar găsim şi dovezi ale hurienei, o limbă care nu este nici semitică şi nici înrudită cu sumeriana. Din nou, numele persoanelor sunt semnele cele mai importante ale existenţei numeroaselor limbi. Hurienii erau probabil predominanţi în nordul Siriei, unde a apărut mai târziu un stat hurian în Urkesh şi Nawar, dar oameni cu nume huriene au apărut imediat după perioada dinastică timpurie chiar şi la Nippur, în Babilonia. De asemenea, persoane cu nume semitice au trăit în Siria şi în nordul Mesopotamiei. Această eterogenitate lingvistică nu a provocat, din câte ştim, niciun conflict social sau etnic.

Organizarea politică a nordului – o suprafaţă mult mai mare decât Babilonia – era, în esenţă, similară celei din sud. Centrele urbane erau sediul puterii şi dominau zona rurală înconjurătoare, chiar dacă în nord oraşele erau, din punct de vedere geografic, mai întinse. Exista totuşi o diferenţă în privinţa bazei ideologice a puterii : în nord era mai degrabă seculară decât religioasă. Oraşul Kish, din nordul extrem al Babiloniei, era un punct intermediar între aceste două lumi. Întreţinea contacte apropiate atât cu statele sudice, cât şi cu cele siriene şi se poate să fi avut o organizare politică bazată mai mult pe puterea seculară decât pe cea religioasă. Nu este aşadar de mirare că un om din Kish, Sargon, avea să deregleze întregul sistem.

3.4. Societatea în perioada dinastică timpurie

Pentru studiul istoriei sociale a perioadei dinastice timpurii trebuie să ne bazăm în primul rând pe documentele administrative. Caracteristică perioadei – şi pentru întregul mileniu trei – era organizarea societăţii în „gospodării". Acestea erau entităţi ai căror membri locuiau împreună, incluzând generaţii diferite ale familiei, precum şi slujitori. Gospodăriile îşi aveau originea în grupuri înrudite independente economic, dar conceptul a fost extins pe măsură ce structura marilor instituţii s-a concentrat pe zei şi regi. Astfel, cuvântul sumerian pentru palat era *é-gal*, „marea gospodărie", cel pentru templu era *é* urmat de numele zeului, de exemplu, „gospodăria zeului Ningirsu". Toate arhivele importante de tăbliţe provin din aceste unităţi şi înfăţişează o lume ce are în centru gospodăria, lăsând nedocumentate alte activităţi. Fiecare gospodărie poate fi privită ca o unitate autonomă şi autarhică : deţinea pământ, şeptel, unelte şi bărci pentru pescuit şi includea fermieri, păstori, pescari şi oameni care produceau şi pregăteau alimentele şi manufacturau bunuri. Gospodăriile mari încorporau mai multe departamente cu sarcini diferite, care de multe ori erau desemnate şi ele cu termenul *é*. La sfârşitul perioadei dinastice timpurii, membrii elitei aveau şi ei propriile gospodării. În Lagash, de exemplu, regina deţinea şi ea una, denumită gospodăria femeilor (în sumeriană *é-emi*), pe care o conducea independent. Proprietatea ei era mai mică decât cea a regelui, dar era autarhică şi se pare că femeile administrau bunurile reginei. Nu putem documenta acest lucru pentru perioada dinastică timpurie, dar în perioada Ur III târzie majoritatea demnitarilor săi erau femei.

Pe plan intern, personalul fiecărei gospodării era organizat ierarhic. Muncitori bărbaţi şi femei (în sumeriană *gurush* şi *géme*) se aflau la baza acestei ierarhii şi erau de departe cei mai numeroşi membri. Deşi nu erau lipsiţi de libertate, în sensul de sclavi, erau lucrători dependenţi. Puteau locui cu familia sau în locuinţe instituţionalizate oferite de organizaţia pentru care munceau. Erau plătiţi cu raţii : cantităţi standard de orz în fiecare lună şi de ulei şi lână o dată pe an (vezi documentul 3.2). Persoanele care primeau aceste bunuri erau în general bărbaţi activi şi femei active, dar erau şi copii şi bătrâni. E clar că raţiile constituiau ajutorul oferit tuturor slujitorilor din gospodărie, fie că erau sau nu productivi. Cantităţile erau calculate în funcţie de sexul şi statutul unui muncitor : un bărbat primea de obicei de două ori mai multe cereale decât o femeie, supraveghetorii primeau mai mult decât subordonaţii lor, meşteşugarii specializaţi mai mult decât muncitorii necalificaţi şi aşa mai departe. Acest model, în care gospodăria se îngrijea de aparţinători oferindu-le minimul necesar de alimente şi îmbrăcăminte, a rămas o trăsătură fundamentală a societăţii Orientului Apropiat de-a lungul întregului mileniu trei. Din moment ce bunurile oferite nu satisfăceau în totalitate necesarul de hrană, trebuie să deducem că aceşti oameni aveau acces la alimente şi prin alte mijloace decât cel al sistemului raţiilor. Legumele şi peştii erau probabil din producţie proprie sau procurate din altă parte de membrii familiei ; ori poate lucrătorii dădeau la schimb o parte din raţiile lor pentru aceste produse.

Documentul 3.2. *Extras dintr-o listă de raţii*

Multe documente administrative prezintă foarte detaliat raţiile stabilite pentru cei care depindeau de templu. Oferă numele celor care le primesc sau îi identifică prin sex şi vârstă şi înşiră cantităţile de orz alocate acestora. De obicei, textele se încheie cu un sumar al totalurilor şi cu identitatea funcţionarului responsabil pentru distribuire. De exemplu:

În total: 1 om la 50 de litri
1 om la 40 de litri
5 oameni la 15 litri fiecare
23 de oameni la 10 litri fiecare
Aceştia sunt bărbaţi
56 de femei lucrătoare la 20 de litri fiecare
72 de femei lucrătoare la 15 litri fiecare
34 de femei la 10 litri fiecare

În total 192 de oameni, inclusiv tineri şi adulţi, au primit orz.
Orzul a fost 2.935 de litri. Raţii de orz. Femeile lucrătoare şi copiii sunt proprietatea zeiţei Bau.
Shasha, soţia lui Uru'inimgina, regele din Lagash.
În luna în care se mănâncă malţ pentru Nanshe, Eniggal, inspectorul, a distribuit din grânarul lui Bau. E a noua distribuţie a anului 4.

Traducere după Selz, 1989, pp. 93-94.

Majoritatea lucrătorilor efectuau muncă manuală repetitivă. Femeile erau angajate în special pentru măcinat şi ţesut. În această epocă, măcinatul era o muncă foarte grea, ce necesita ca grânele să fie frecate manual pe o lespede cu o piatră-mai. Femeile trebuiau să producă zilnic norme stabilite de făină şi ţesături. Cantităţile depindeau de calitatea produsului finit, ce varia enorm. Aflăm, din textele perioadei Ur III, că aceste norme erau mari : o femeie trebuia să producă zilnic 10 litri de făină obişnuită sau 20 de litri de făină grosieră. Normele pentru ţesături puteau ajunge până la 2 metri pătraţi (21,5 picioare pătrate) pe zi. Erau sarcini greoaie, care puteau duce la răniri, după cum dovedesc scheletele de femei excavate în situl neolitic din mileniul şapte Abu Hureyra din Siria : genunchii, încheieturile şi partea lombară arătau semne de artrită, în timp ce degetele mari de la picioare le erau deformate pentru că trebuiau să le poziţioneze constant sub tălpi, poziţie pe care erau nevoite s-o adopte în timpul măcinării[2]. Chiar dacă relatările din perioada dinastică timpurie sunt pentru grupuri de femei, probabil că acestea lucrau individual acasă, având grijă în acelaşi timp şi de copii. Aceste sarcini erau în principal casnice.

Apartenenţa la o gospodărie mare le oferea celor mai slabi din societate şi un mijloc de supravieţuire. Văduvele şi copiii incapabili să se întreţină singuri intrau în gospodăriile templelor, unde primeau asistenţă minimă. Gospodăriile nu existau doar în oraş, ci şi în sate, unde comunităţile rurale, alcătuite din familii mari ce deţineau pământul în comun, au supravieţuit în afara controlului instituţional. Prezenţa lor în

societatea din perioada dinastică timpurie – dar şi declinul importanţei lor – apare limpede în vreo 50 de documente de vânzare de pământ. Când o bucată de teren agricol era vândută, de obicei ea trecea de la mai mulţi vânzători la un singur cumpărător. Vânzătorii aveau drepturi inegale asupra pământului. Cei asociaţi direct cu el primeau recompensa cea mai mare, alţii ceva mai puţin, iar grupurile mari de oameni primeau daruri simbolice, cum ar fi ospeţe la finalizarea tranzacţiei. Iniţial, pământul era deţinut probabil în comun. Dar toţi cumpărătorii înregistraţi sunt persoane individuale, membri ai elitei care puteau dobândi drepturi de proprietate individuală, uneori poate chiar prin forţă. Aceste elite erau probabil membri ai gospodăriilor instituţionale, care profitau de statutul lor pentru a obţine o proprietate personală.

Mai multe gospodării instituţionale coexistau în cadrul fiecărui oraş-stat : unele aparţineau zeilor, altele autorităţii seculare. În cadrul templului exista o ierarhie asemănătoare celei a zeilor din panteonul local. De exemplu, în Lagash, gospodăria zeului tutelar Ningirsu era mai mare decât cea a soţiei sale divine Bau ; iar a acesteia era, la rândul ei, mai mare decât cele ale fiilor lor, Shulshagana şi Igalima. E remarcabil cât de cuprinzător putea fi controlul acestor instituţii ; arhivele din Shuruppak, de exemplu, atestă un control foarte centralizat al economiei. Însemnările pentru orz înregistrează cantităţi ce puteau asigura raţiile zilnice pentru 10.000 de oameni timp de un an, iar silozurile de cereale excavate aici arată că toată această cantitate putea fi depozitată la un loc. Suprafeţele agricole aferente gospodăriilor instituţionale erau la fel de mari. Totuşi, din moment ce toată documentaţia textuală pe care o avem din sudul Babiloniei provine de la temple, se considera că templele dominau întru totul societatea din perioada dinastică timpurie. Pentru că templul zeiţei Bau este sursa noastră primară de texte, Lagashul era odată descris ca un stat-templu, unde zeii deţineau tot pământul şi toate bunurile. Astăzi, cei mai mulţi cercetători resping această idee, admiţând că şi alte sectoare ale societăţii participau la fel de mult la viaţa economică, dar pur şi simplu nu sunt documentate.

Natura cuprinzătoare a administraţiei centrale este şi mai clară în cazul Eblei, în nord-vestul Siriei. Toată documentaţia de aici a fost descoperită în arhiva palatului şi arată felul în care această instituţie controla activitatea economică. Administra mai multe unităţi, inclusiv gospodăria regelui, şi entităţi denumite cu un termen care în Babilonia însemna „sat”. Nu este clar dacă folosirea acestui cuvânt indică faptul că comunităţile rurale coincideau cu unităţi administrative sau că fuseseră transformate în unităţi administrative odată cu apariţia puterii centralizate. Putem afirma totuşi că pe teritoriul Eblei agricultura a rămas răspunderea satelor sub supraveghere regală, spre deosebire de Babilonia, unde în mare parte de aceasta se ocupa forţa de muncă instituţională.

Abilitatea anumitor indivizi de a atrage părţi inegale din resurse e atestată cel mai clar în mărturiile arheologice. Aşa-numitul Cimitir Regal din Ur relevă clar existenţa unui mic grup de oameni care puteau dispune ca mari cantităţi de bunuri de lux să fie îngropate odată cu ei. Şaisprezece din cele aproximativ 2.000 de morminte excavate aveau încăperi complexe din piatră şi cărămidă în care erau aşezate bunuri extrem de

valoroase : coifuri din aur, pumnale, instrumente muzicale gravate şi aşa mai departe. Cel mai relevant pentru puterea celor îngropaţi este faptul că unii dintre ei sunt însoţiţi de slujitori, ucişi sau dispuşi să moară la înmormântarea stăpânului sau a stăpânei. Nu ştim cu exactitate cine sunt cei onoraţi cu asemenea funeralii elaborate, dacă erau membri ai palatului sau elite ale templului. Acest lucru demonstrează coexistenţa, la sfârşitul perioadei dinastice timpurii, a structurilor de putere legitimate pe baze ideologice diferite şi că atunci încă lipseau ierarhiile sociale şi politice.

3.5. Cultura scribilor

În timpul perioadei dinastice timpurii în Babilonia, tehnologia scrierii, apărută de curând, a evoluat atât în privinţa capacităţii de a reda limbile vorbite, cât şi a varietăţii informaţiilor oferite. Sistemul s-a schimbat în mai multe feluri. La început, scribii imprimau semnele în lutul tăbliţei folosind o tulpină de trestie cu vârful teşit, în loc să le traseze. Când vârful trestiei era împins în lut, acesta forma un mic triunghi şi o linie subţire, creând astfel forma de cui pe care o numim cuneiformă. Semnele au devenit tot mai schematizate şi standardizate, devenind posibilă imprimarea lor rapidă cu un număr limitat de mişcări. La sfârşitul perioadei, puţine semne mai semănau cu elementele pictoriale din care erau inspirate.

S-a extins şi folosirea semnelor pentru redarea silabelor, indicând tot mai multe elemente ale limbii vorbite. Cu toate acestea, au rămas predominante semnele reprezentând cuvinte întregi şi pentru care cititorul trebuia să intuiască elementele gramaticale. Chiar dacă, de exemplu, indicaţiile privind conjugarea verbelor lipseau din textele protocuneiforme de la Uruk, exprimarea acestor elemente a devenit tot mai explicită, deşi nu exista în sistemul scrierii cuneiforme nicio obligaţie de a le exprima. Folosirea din ce în ce mai des a semnelor silabice a făcut posibilă scrierea altor limbi, în afară de sumeriană ; scribii puteau scrie nume de persoane în dialecte semitice şi în huriană, introduceau prepoziţii semitice în text şi aşa mai departe.

De asemenea, au standardizat organizarea tăbliţelor, împărţindu-le în casete dispuse pe una sau mai multe coloane pentru a fi citite de sus în jos, majoritatea conţinând un singur cuvânt, cu sau fără elemente gramaticale. Succesiunea semnelor reflecta mai bine pronunţia cuvintelor, chiar dacă în textele cele mai târzii ale perioadei dinastice timpurii acestea încă erau confuze. Aceste îmbunătăţiri au făcut ca textele să fie mai inteligibile pentru cititorii din Antichitate şi pentru noi, astăzi. Însemnările administrative au devenit mai explicite, indicând, de exemplu, dacă o anumită persoană a dat sau a primit bunuri. Inscripţiile regale s-au extins de la simple mărci ale apartenenţei la naraţiuni ample. Scrierea a căpătat aşadar o funcţie extinsă şi şi-a mărit capacitatea de a oferi informaţii noi, în timp ce această informaţie era păstrată pentru generaţiile viitoare. Un rege care a lăsat un obiect votiv într-un templu putea să indice că el l-a oferit, pentru ca viitorii vizitatori să-i poată recunoaşte gestul.

Aceste progrese au avut loc în Babilonia, unde scrierea s-a folosit continuu începând cu perioada Uruk. În afara regiunii, chiar şi popoarele care au luat contact cu

scrierea Uruk sau cu cea protoelamită abandonaseră această tehnologie. A fost reluată abia spre sfârşitul perioadei dinastice timpurii de locuitorii mai multor oraşe din Siria, în mod clar sub influenţa Babiloniei. Folosirea tot mai des a semnelor silabice a uşurat adaptarea scrierii pentru grupuri diferite de limbi. Scribii sirieni au importat din Babilonia formele tăbliţelor, formele semnelor şi interpretarea lor şi, deşi foloseau semne pentru cuvinte sumeriene pentru a-şi scrie textele, e clar că le pronunţau în limba pe care o vorbeau. La Ebla, scribii introduceau în mod regulat între cuvinte elemente gramaticale semitice.

Textele arhaice din Uruk ne arată că scrierea nu era restrânsă doar la tranzacţiile economice, chiar dacă aceste texte continuă să domine numeric corpusul. Listele lexicale, cuvinte într-o anume succesiune, oferă prima dovadă sistematică a gândirii speculative şi asociative. Includ liste de nume ale zeilor, profesii, păsări, metale, tipuri de lemn, nume de oraşe şi aşa mai departe. În perioada dinastică timpurie, acest gen a înflorit şi atestă acceptarea aceloraşi tradiţii pe o suprafaţă geografică vastă. Şi mai remarcabilă este fidelitatea cu care aceste texte au fost copiate în fiecare oraş în care s-au descoperit. Liste de la Abu Salabikh sunt duplicate, cu mici modificări, la Ebla, la 900 de kilometri (560 de mile) depărtare. Sunt şi alte texte literare din această perioadă, de obicei scurte compoziţii ce conţin incantaţii, imnuri şi literatură sapienţială, adică culegeri de proverbe sau proverbe într-un dialog artificial, în care tatăl îşi sfătuieşte fiul. Acestea sunt dificil de înţeles, fiindcă sistemul de scriere era încă foarte lapidar. Aceleaşi compoziţii sunt găsite deseori în situri diferite (în special cele de la Shuruppak şi Abu Salabikh se suprapun destul de mult), ceea ce demonstrează existenţa unui izvor comun ce a inspirat diferitele şcoli ale scribilor. Deşi o mare parte a materialului este în sumeriană, există un imn protoakkadian către Shamash, descoperit atât la Ebla, cât şi la Abu Salabikh.

Vedem aşadar, la mijlocul mileniului trei, o *koiné* culturală în Orientul Apropiat erudit. Centrul intelectual era Babilonia, unde au apărut practicile scribale şi au fost scrise primele texte literare. După dezvoltarea culturilor urbane în Siria şi în nordul Mesopotamiei, acestea au adoptat într-un mod nou tehnica din Babilonia, anumite oraşe constituind intermediari în acest proces. Kish din nordul Babiloniei a fost foarte important, la fel ca Mari pe Eufratul mijlociu. Unele texte din Ebla afirmă că „tinerii scribi au venit din Mari", ceea ce sugerează că acest oraş oferea instruire scribilor sirieni. Oamenii din vestul Siriei citeau aceleaşi texte ca şi cei din sudul Irakului. Foloseau aceleaşi practici scribale, dădeau forme similare tăbliţelor de lut, scriau cu aceleaşi semne cuneiforme, le dispuneau în acelaşi fel pe suprafaţa tăbliţei şi aşa mai departe. Statele din sud erau relativ mici ca întindere teritorială, în timp ce statele din nord şi din vestul Siriei erau mai extinse. Statele se confruntau prin mijloace militare şi de altă natură, iar conducătorii câştigau supremaţia asupra vecinilor sau încheiau cu ei alianţe efemere. Aceste acţiuni au pregătit terenul pentru Sargon din Akkad, care a dat naştere unei noi epoci în istoria Orientului Apropiat ducând până la extrem o politică de cucerire.

Controversa 3.1. *Ce s-a întâmplat în Cimitirul Regal din Ur?*

În anii 1920, arheologul britanic Leonard Woolley, săpând în oraşul sudic Ur, a descoperit în centrul oraşului un cimitir care fusese folosit timp de 500 de ani şi care conţinea aproximativ 2.000 de morminte. Cele mai vechi erau din perioada dinastică timpurie şi datau din jurul anului 2600 până în 2450, o perioadă în care Ur era unul dintre oraşele-state independente ale Babiloniei. Un mic număr de morminte i-a luat pe cercetători prin surprindere: conţineau o cantitate vastă de bogăţii şi, un lucru şi mai uluitor, şapte dintre acestea prezentau urme de sacrificii umane. Imediat, Woolley şi-a anunţat descoperirea, sub denumirea de Cimitirul Regal din Ur, în publicaţii populare ca *Illustrated London News*, atrăgând atenţia la fel de mult ca şi descoperirea mormântului lui Tutankhamon în Egipt cu câţiva ani în urmă.

Woolley nu a ezitat să numească mormintele „regale", dar acestea conţineau un număr foarte de mic de inscripţii regale, toate foarte scurte, şi niciunul dintre numele înregistrate în ele nu apare ca fiind regal în alte izvoare. Aşadar, puterea ocupanţilor deriva probabil din alte izvoare, poate cele ale templului (Moorey, 1977). Unii cercetători au argumentat detaliat regalitatea acestor oameni (Marchesi, 2004), dar incertitudinile rămân. Ştim foarte puţine lucruri despre ei.

Totuşi, mai uimitor este cum au reuşit să obţină asemenea îngropări distincte. La urma urmei, Ur nu controla un teritoriu vast în acel moment, şi chiar dacă constituia portul la mare al Babiloniei, se pare că oraşul nu era excepţional de bogat. Cu toate acestea, bunurile din cimitir erau produse din materiale preţioase foarte scumpe importate – aur, argint, lapislazuli, cornalină şi altele – şi erau atât de bine finisate, încât meşterul lor trebuie să fi fost foarte priceput şi să fi lucrat multe zile. În plus, cum este posibil ca aceşti oameni să dispună ca alţi oameni să moară pentru a-i servi în viaţa de apoi? Până la 74 de oameni fuseseră depuşi într-un singur mormânt ca muzicieni, slujitori şi paznici. Woolley credea că acceptaseră să moară, sinucigându-se prin otrăvire în cadrul unei ceremonii acompaniate de muzică (Woolley, 1982, pp. 74-76). Dacă e adevărat, atunci cum au putut fi convinşi să accepte această soartă? E posibil să fi fost spălaţi pe creier şi să creadă că îşi aduceau contribuţia la bunul mers al societăţii, iar ritualurile ce includeau banchete – deseori reprezentate pe obiecte descoperite în morminte – îi îmbiau să facă acest lucru (Pollock, 2007).

O reexaminare recentă a câtorva schelete sugerează totuşi o alternativă mai înfiorătoare. Oamenii fuseseră omorâţi cu o lovitură de topor în spatele capului. După care trupurile au fost încălzite, îmbălsămate cu mercur şi îmbrăcate (Baadsgaard *et al.*, 2011). Apoi au fost aranjaţi pentru a forma grupuri muzicale, şiruri de paznici şi aşa mai departe (Vidale, 2011). Este posibil totuşi ca oamenii să-şi fi acceptat de bunăvoie soarta, dar şi ca aceste ocazii să fi fost afişări de cruzime pentru a-i speria pe oameni, astfel încât să se supună (Dickson, 2006). De asemenea, se poate ca victimele să fi fost prizonieri de război.

De ce considera cineva că acest lucru era necesar? Înmormântările puteau fi ocazii ritualice care, se spera, sporeau sprijinul public pentru instituţia domniei dinastice şi arătau că moartea unui rege sau a unei regine nu afecta instituţia (Cohen, 2005). Faptul că s-a întâmplat relativ devreme în istoria statului în Babilonia poate indica faptul că sursele puterii politice erau încă nesigure şi că

aveau nevoie de confirmare. Practica a luat sfârşit în jurul anului 2450 şi nu a mai apărut niciodată în regiune. Probabil că atunci când regii s-au simţit mai încrezători nu au mai avut nevoie să atragă atenţia asupra puterii lor cu ajutorul vieţii şi morţii altor oameni.

Note

1. Sunt folosite majuscule pentru a scrie numele KI.EN.GI deoarece nu suntem siguri cum se citeşte.
2. Molleson, 1994.

Capitolul 4

Centralizare politică la sfârşitul mileniului trei

2288	Accederea la tron a lui Sargon din Akkad
2211-2175	Naram-Sin din Akkad
cca 2100	Gudea din Lagash şi Puzur-Inshushinak din Awan
2110	Începutul perioadei Ur III
2003	Căderea Urului

Ultimele secole ale mileniului trei au fost caracterizate de perioade succesive de centralizare a puterii sub două dinastii urbane : una din Akkad, în nordul Babiloniei, în secolele XXIII şi XXII, cealaltă din Ur, în sudul extrem, în secolul XXI. Acestea nu au exercitat doar un control direct asupra sudului Mesopotamiei, însă armatele lor au avut o influenţă mare asupra unor regiuni vaste din Orientul Apropiat. Există o creştere substanţială a izvoarelor disponibile pe care istoricii moderni le înţeleg de asemenea mai bine, iar acest lucru permite o reconstituire mai detaliată a acestor perioade decât a celor anterioare. Cele două state aveau nişte trăsături comune : au fost create pe calea armelor în Babilonia şi regiunile din jur ; au luat măsuri de centralizare pe baze politice, administrative şi religioase ; şi s-au destrămat în urma unei combinaţii între opoziţia internă şi forţele externe. Totuşi, erau diferite în ceea ce priveşte întinderea lor şi coeziunea internă.

4.1. Regii Akkadului

„Lista regilor sumerieni" înfăţişează dinastia din Akkad[1] în acelaşi fel cum o face şi pentru dinastiile de dinainte : o listă de conducători ai oraşelor învestiţi cu regalitatea universală ce fusese acordată oraşului Akkad (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 1 din listele regilor de la sfârşitul cărţii). Natura domniei acestei dinastii a fost totuşi diferită de tot ce fusese înainte, iar Akkadul a suspendat temporar sistemul oraşelor-state

ce caracterizase Babilonia până în acel moment. Procesele centralizării politice în Babilonia şi răspândirea influenţei sale în Orientul Apropiat, vizibile deja în perioada dinastică timpurie, au atins un climax fără precedent. Mai mult, nicio armată a Babiloniei nu mai susţinuse campanii militare sistematice atât de departe până atunci şi nici dominaţia politică a vreunui oraş nu mai fusese atât de mare. Punctul de interes al acestor realizări îl reprezintă Babilonia de Nord. Se pare că fondatorul dinastiei, Sargon, era un om de rând care s-a făcut remarcat în oraşul Kish. Probabil a uzurpat puterea aici, luându-şi numele akkadian Sharru-kin, care înseamnă „regele este legitim", predestinat celor care urcau pe tron. Cei doi succesori ai săi încă purtau titlul de „rege al Kishului", deşi Sargon mutase centrul domniei sale la Akkad, fie un oraş cu totul nou, după cum afirmă izvoare ulterioare, fie un loc fără prea mare importanţă înainte. Deşi localizarea sa nu este cunoscută, cu siguranţă se găsea în nordul extrem al Babiloniei, probabil mai jos de Bagdadul modern. Această poziţie geografică reflectă dublul interes al dinastiei : dominaţia totală în Babilonia şi o prezenţă extinsă în Orientul Apropiat.

Akkadul a devenit atât de important datorită puterii sale militare. Se scrie despre Sargon că „5.400 de oameni mâncau zilnic la masa lui"[2], afirmaţie ce se poate referi la existenţa unei armate permanente, superioară celor formate prin recrutare, pe care le trimiteau pe câmpul de luptă duşmanii. Activitatea militară constituie singurul subiect al inscripţiilor sale. A avut campanii active în sudul Babiloniei, unde oraşele-state de la sfârşitul perioadei dinastice timpurii erau parţial unite. Lugalzagesi, care conducea Urukul, Umma şi alte câteva oraşe sudice, era principalul rival al lui Sargon, acesta pretinzând ulterior că a capturat „cincizeci de guvernatori… şi pe regele Urukului"[3], o victorie ce i-a asigurat controlul asupra întregii regiuni.

Trebuia creat un nou sistem de guvernare : oraşele-state, ce fuseseră independente, trebuiau integrate într-o structură mai largă din toate punctele de vedere : politic, economic şi ideologic. Politic, majoritatea conducătorilor oraşelor au rămas în funcţii, dar acţionând acum ca guvernatori ai regelui din Akkad, deşi Sargon afirma că aceştia erau funcţionari akkadieni. Aşa că regii Meskigal din Adab, Lugalzagesi din Uruk şi, poate, Uru'inimgina din Lagash sunt încă atestaţi sub primii conducători sargonizi. Titlul sumerian *énsi*, care în perioada dinastică timpurie desemna conducători de oraşe independenţi, acum a ajuns să fie folosit în întreaga Babilonie pentru a-i indica pe guvernatori. Totuşi, acest sistem nu a funcţionat prea bine. Sentimente de independenţă puteau fi coalizate în jurul guvernatorilor băştinaşi şi de-a lungul întregii perioade regii Akkadului au avut de-a face cu rebeliuni, după cum vom vedea mai târziu în acest capitol.

Cu toate acestea, curtea urma în mod activ politici de centralizare. A dezvoltat un nou sistem de impozitare în care o parte din venitul fiecărei regiuni era trimisă în capitală sau folosită pentru a susţine birocraţia de stat locală. În timpul domniei lui Naram-Sin se observă, în anumite niveluri ale administraţiei, o standardizare a contabilităţii pentru a uşura controlul central. Pentru acele aspecte ale economiei care priveau coroana, scribii trebuiau să folosească un sistem standard de măsuri şi greutăţi. Vedem astfel introducerea „gurului akkadian", de aproximativ 300 de litri, unitate

de măsură pentru orz. Forma şi modelul tăbliţelor pentru înregistrări şi alcătuirea semnelor cuneiforme erau prescrise de la centru. Pentru a dispune de o metodă constantă de datare în contractele controlate de centru, pe tot cuprinsul statului au fost folosiţi anii nominali (vezi caseta 4.1).

Caseta 4.1. *Anul nominal*

Un aspect al centralizării administrative a statului akkadian a fost introducerea unui sistem de datare anuală care avea să fie utilizat în întreaga Babilonie, deşi nu în detrimentul altor sisteme folosite pentru înregistrările locale. A fost ales un sistem care exista de ceva timp, sistemul anului nominal. Fiecare an era identificat printr-un nume ce se referea la un eveniment major din timpul anului precedent sau chiar de la începutul anului respectiv. De exemplu, distrugerea oraşului Mari de către Sargon a fost folosită pentru a denumi anul următor. Sistemul a rămas în uz în Babilonia până în jurul anului 1500 şi ne oferă o listă a ceea ce înşişi conducătorii au considerat că erau evenimente importante. Numele menţionează de obicei campanii militare, construirea sau restaurarea templelor ori a zidurilor oraşelor, săparea de canale, numirea marilor preoţi sau preotese sau donarea de obiecte de cult. Datele apar în principal pe documente economice (nu pe scrisori). Pentru a ţine minte ordinea corectă a anilor, au fost alcătuite liste oficiale de ani nominali începând cu perioada Ur III. Chiar dacă nu am recuperat succesiunea numelor pentru întreaga epocă, sunt sigure fragmente ample. Acestea oferă o imagine extrem de folositoare a ordinii cronologice a evenimentelor şi ne permit să datăm numeroasele documente administrative care au rămas până astăzi.

Sub dinastia kasită, în Babilonia, în a doua jumătate a mileniului doi, un sistem cu cifre folosind anii de domnie ai fiecărui rege a înlocuit anul nominal. Primul an oficial începea cu prima zi a Anului Nou a domniei regelui. Perioada dintre moartea unui rege şi această zi era numită „anul accederii". Acest sistem a fost folosit până în epoca seleucidă.

Scribii locali, obligaţi să adopte noi tehnici de contabilitate, trebuiau de asemenea să se adapteze unei noi limbi. Akkad era un oraş din nordul Babiloniei, situat în regiunea în care oamenii vorbeau o limbă semitică, şi nu sumeriana din sud. De fapt, a ajuns să fie cunoscută ca limba din Akkad, de unde termenul „akkadian". Însă scrierea cuneiformă existentă fusese dezvoltată ca mijloc de expresie pentru sumeriană, cu rădăcini într-o familie lingvistică total diferită. Akkadiana necesita o mai mare flexibilitate şi precizie în indicarea formelor gramaticale, lucru ce putea fi obţinut prin folosirea tot mai deasă a semnelor silabice. Inscripţiile regale ale regilor sargonizi au fost scrise predominant în akkadiană, fie singure, fie, mai rar, cu o traducere sumeriană. Puţine dintre aceste texte sunt cunoscute doar din texte sumeriene. Totuşi, sumeriana a rămas scrisă în mod obişnuit în zonele Babiloniei ce aveau tradiţia acestei limbi. Administraţia regală necesita folosirea akkadienei şi a practicilor centralizate doar pentru actele pe care avea nevoie să le consulte. Acestea trebuiau să fie uniforme ; problemele locale erau rezolvate prin metode tradiţionale.

Casa regală atrăgea pentru sine multe resurse economice, iar regii akkadieni au confiscat probabil bunurile deţinute de foştii conducători de oraşe. Dar se pare că nici acestea nu erau suficiente pentru nevoile lor. Obeliscul regelui Manishtushu, unul dintre monumentele majore ale epocii, e un stâlp de diorit înalt de 1,5 metri (59 de inchi) pe care a fost scris un text ce înregistrează cumpărarea de către acesta a opt terenuri mari din nordul Babiloniei, totalizând aproape 3,5 kilometri pătraţi (865 de acri). Chiar dacă suma plătită nu era neobişnuit de mică, e aproape sigur că Manishtushu a impus această vânzare proprietarilor pentru a putea împărţi parcele susţinătorilor săi. Crearea de proprietăţi agricole oferite de rege persoanelor privilegiate constituie o noutate introdusă de regii sargonizi. Luau pământul necesar de la proprietarii locali, ceea ce a dus cu siguranţă la resentimente şi opoziţie faţă de stăpânirea akkadiană.

Dinastia a încercat să unifice Babilonia şi din punct de vedere ideologic şi a căutat să lege sistemul de cult al regiunii, care împărţea acelaşi panteon, de familia regală. De exemplu, Sargon şi-a învestit fiica mare preoteasă a regelui lunii Nanna la Ur, unde a devenit soţia zeului. Pentru această funcţie a primit un nume pur sumerian, Enheduanna, „preoteasă, bijuterie a cerului". Prin urmare, o prinţesă akkadiană a locuit în unul dintre principalele centre sumeriene din sud şi a participat activ la viaţa religioasă şi culturală de acolo. Îi sunt atribuite mai multe texte literare în sumeriană (făcând din ea primul autor identificat al literaturii universale), printre care o serie de imnuri pentru temple din 35 de oraşe din Babilonia. Reunirea acestor imnuri într-o singură scriere dovedeşte că diferitele culte ale regiunii erau văzute ca aparţinând unui sistem integrat. Pentru următoarele cinci secole, controlul marii preotese a lui Nanna de la Ur va rămâne un indicator al dominaţiei politice în Babilonia. Orice conducător care îşi impunea autoritatea asupra Urului îşi instala aici fiica, oferindu-i acces la considerabilele beneficii economice ale templului. Naram-Sin a extins această cutumă, punându-şi mai multe fiice ca mari preotese ale unor culturi importante în alte oraşe din Babilonia, o încercare limpede de a dobândi un sprijin solid în întreaga regiune. De asemenea, a explicat propria deificare (vezi mai jos) ca fiind rezultatul unei decizii luate de zeii diferitelor oraşe ale statului său.

Regii Akkadului nu îşi exercitau puterea doar în Babilonia. Unii regi din perioada dinastică timpurie declaraseră că au efectuat campanii în diferite zone ale Orientului Apropiat, însă niciunul nu se compară nici pe departe cu ceea ce au realizat regii sargonizi. Pentru a stabili întinderea regională şi natura influenţei, trebuie să ne întoarcem la inscripţiile regale şi la anii nominali. Sunt păstrate multe inscripţii regale akkadiene, al căror conţinut e dominat de chestiuni militare. La origine erau gravate pe statui ridicate de regi în curtea templului din Nippur, continuând tradiţia perioadei dinastice timpurii care a conferit oraşului importanţa sa regională. Aceste statui nu s-au păstrat, dar scribii de la începutul mileniului doi au copiat textele în care primii cinci regi akkadieni se mândreau cu faptele lor de arme, iar unele cópii s-au păstrat. Declaraţiile lui Sargon şi ale lui Naram-Sin ies în evidenţă datorită întinderii geografice : au fost cu siguranţă cei mai măreţi oameni de arme ai timpului lor. Totuşi, din cauză că Naram-Sin a trebuit să repete multe dintre campaniile bunicului său, se pare că acestea se rezumau deseori la simple raiduri.

Regii şi-au concentrat atenţia militară asupra regiunilor din vestul Iranului şi nordul Siriei. În est au întâlnit o serie de state, cum ar fi Elam, Parahshum şi Simurrum, pe care nu le putem localiza cu precizie. În nord au intrat în zona Eufratului superior, ajungând la oraşul Tuttul, aflat la confluenţa cu râul Balikh, centrul cultului zeului Dagan, ce funcţiona ca punct de maximă importanţă pentru nordul şi vestul Siriei. Au distrus oraşele Mari şi Ebla, cele mai importante centre ale regiunii până în acel moment. Aceste locuri care, din punct de vedere cultural, fuseseră atât de apropiate de nordul Babiloniei în perioada dinastică timpurie erau acum considerate mari inamici.

Relatările menţionează multe alte locuri mai îndepărtate, cum ar fi pădurile de cedri din Liban, izvoarele Tigrului şi Eufratului în Turcia Centrală, Marhashi, la est de Elam, şi regiuni de dincolo de „Marea de Jos", adică Golful Persic. Regii akkadieni pretind că au ajuns pe aceste meleaguri în incursiuni îndepărtate pentru a găsi materiale rare, cum ar fi piatra, lemnul şi argintul, iar prada din aceste regiuni era trimisă în Babilonia. Mai multe vase de piatră descoperite la Ur şi Nippur erau gravate cu declaraţia că erau pradă din Magan (Oman), de exemplu. Cu toate acestea, pare neverosimil ca Akkadul să fi stabilit un control ferm asupra acestor regiuni. Mai degrabă raidurile aveau ca scop asigurarea accesului la rute comerciale. Se spune că vase din regiuni de peste mare, cum ar fi Dilmun (Bahrain), Magan şi Meluhha (valea Indului) acostau în portul Akkadului. Aşa că, atunci când Naram-Sin pretinde că a cucerit Maganul, pare mai degrabă că şi-a folosit puterea militară pentru a asigura livrarea de resurse de acolo.

Circumstanţele locale au determinat în mare măsură felul în care Akkadul şi-a menţinut influenţa în această regiune vastă. Observăm o diversitate de interacţiuni. De exemplu, după ce Rimush a preluat controlul deplin asupra Susei în vestul Iranului, limba birocraţiei de acolo a devenit akkadiana, iar demnitarii locali purtau titluri sumeriene, precum cel de guvernator (*énsi*) sau general (*shagina*), ceea ce indică o dependenţă deplină faţă de Akkad. Totuşi, conducătorii Susei au păstrat o oarecare autoritate. Naram-Sin a încheiat un tratat cu un conducător sau înalt demnitar nenumit din Susa, document scris în limba elamită, dar folosind scrierea cuneiformă din Babilonia. Acordul nu specifica nicio supunere faţă de Akkad, ci doar o promisiune a elamitului de a urma calea lui Naram-Sin în chestiunile internaţionale: „Duşmanul lui Naram-Sin este duşmanul meu. Prietenul lui Naram-Sin este prietenul meu". Nu ar trebui subestimată autonomia Elamului.

În Siria, akkadienii au stabilit avanposturi în diverse centre existente, indicate prin prezenţa garnizoanelor militare sau a reprezentanţilor comerciali. La Nagar (Tell Brak de azi) au construit o clădire monumentală din cărămizi pe care s-a încrustat numele lui Naram-Sin. Caracterul său – militar sau administrativ – nu poate fi totuşi stabilit. La Ninive se spune că regele Manishtushu a construit un templu dedicat zeiţei Ishtar, ceea ce sugerează că voia să promoveze cultul unei zeiţe de o importanţă aparte pentru dinastia sa.

Rămâne de stabilit cât de mult se simţea prezenţa akkadiană la periferie. În întregul Orient Apropiat apar documente în stilul administrativ akkadian: în regiunea Diyala,

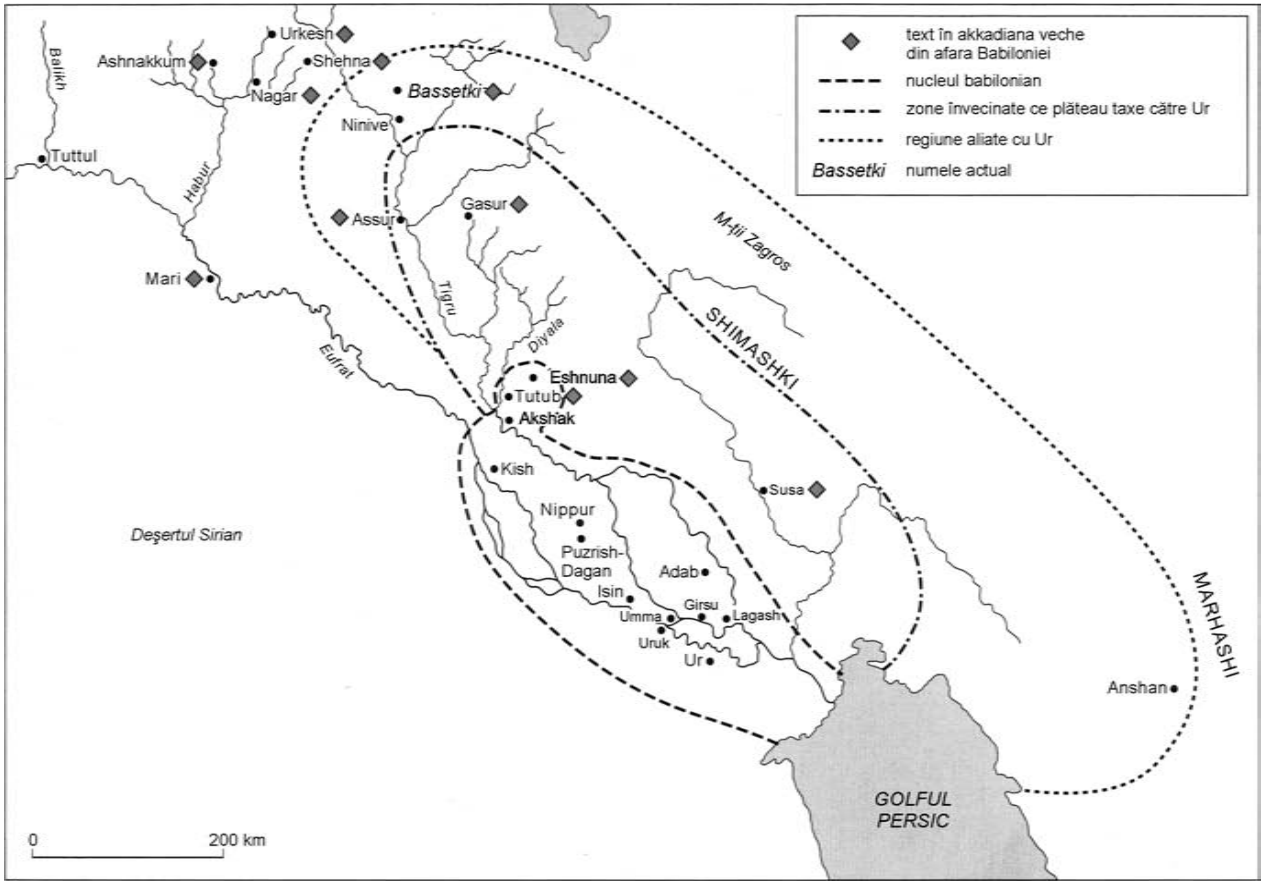

Harta 4.1. Statul akkadian şi statul Ur III. După Piotr Steinkeller, „The Administrative and Economic Organization of the Ur III State : The Core and the Periphery", în McGuire Gibson şi R.D. Biggs (eds.), *The Organization of Power : Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, The Oriental Institute, Chicago, 1987, p. 38

care probabil făcea parte din nucleul akkadian ; la Susa, în Elam ; Gasur şi Assur, în Asiria ; Mari pe Eufratul mijlociu şi în nordul Siriei în câteva situri, Nagar, Urkesh (acum Tell Mozan), Shehna (actualul Tell Leilan) şi Ashnakkum (astăzi Tell Chagar Bazar). Totuşi, însemnările utilizând stilul akkadian nu sunt neapărat dovada unei administraţii regale akkadiene : la fel ca la sfârşitul perioadei dinastice timpurii, acest lucru poate indica întinderea practicilor scribale din sud. Nu pare verosimil să fi existat un control teritorial al întregii regiuni. Probabil vechii regi akkadieni au stabilit puncte prin care îşi puteau canaliza interesele comerciale, cum ar fi Nagar, iar pentru a obţine ceea ce voiau se prea poate să fi trecut şi la ameninţări cu acţiuni militare.

Zone şi mai îndepărtate erau legate de Akkad prin mijloace diplomatice, inclusiv căsătorii. În oraşul Urkesh din nordul Siriei s-au găsit sigilii ale fiicei lui Naram-Sin, Taram-Agade, care probabil locuia aici ca soţie a conducătorului local. Invers, o prinţesă a statului estic Marhashi s-a căsătorit cu Sharkalisharri sau cu fiul acestuia. Asemenea mariaje atestă că vechiul stat akkadian nu exista într-un vid politic, ci era înconjurat de state cu care trebuia să negocieze pe picior de egalitate. Din păcate, acestea nu ne sunt cunoscute decât prin ochii akkadienilor, aşa că nu putem evalua cu certitudine întinderea sau puterea lor.

Influenţa vastă a Akkadului a avut un efect deosebit asupra felului în care regii se vedeau pe ei înşişi şi se înfăţişau dinaintea supuşilor. Deja sub Sargon tradiţionalul titlu de „Rege al Kishului" a ajuns să însemne „rege al lumii", pe baza asemănării dintre numele oraşului Kish şi termenul akkadian pentru „întreaga lume locuită", *kishshatum*. Naram-Sin a dus această glorificare de sine la extrem. În primul rând, a introdus un nou titlu, „rege al celor patru colţuri ale universului". Succesele sale militare l-au îndemnat să proclame un statut şi mai înălţător. După ce a zdrobit o rebeliune mare în Babilonia, a făcut pasul nemaiîntâlnit de a se proclama zeu. O inscripţie unică, descoperită în nordul Irakului, dar care nu se afla acolo neapărat din timpul lui Naram-Sin, pretinde că locuitorii capitalei au cerut acest lucru de la zeii cei mari ai statului. Ca oraş nou-fondat, Akkadul avea nevoie de o zeitate tutelară, iar Naram-Sin dovedise că poate îndeplini acel rol când a protejat oraşul împotriva numeroşilor răzvrătiţi :

> Naram-Sin, cel puternic, regele Akkadului : când cele patru colţuri ale universului i-au fost împreună duşmănoase, a rămas învingător în nouă lupte într-un singur an mulţumită dragostei pe care Ishtar i-o purta şi i-a luat prizonieri pe acei regi care se ridicaseră împotriva sa. Pentru că a putut apăra oraşul în timpul crizei, locuitorii din oraşul său au cerut de la Ishtar din Eanna, de la Enlil din Nippur, de la Dagan din Tuttul, de la Ninhursaga din Kesh, de la Enki din Eridu, de la Sin din Ur, de la Shamash din Sippar şi de la Nergal din Kutha ca el să fie zeul oraşului lor Akkad şi au construit un templu pentru el în mijlocul Akkadului[4].

De aici înainte, numele său apare în texte precedat de semnul cuneiform derivat din imaginea unei stele ; indica faptul că următorul cuvânt era numele unui zeu.

Teoretic, acest lucru îl plasează într-o sferă foarte diferită de conducătorii anteriori. Regilor de dinainte li se instituiseră culte după moarte, dar Naram-Sin obţinuse unul

în timpul vieţii. Curtea iniţiase un proces de glorificare regală şi prin alte mijloace. Probabil cel mai vizibil efort în această direcţie a fost în arte. Schimbări stilistice, cu origini în domnia lui Sargon, au culminat în rafinament, naturalism şi spontaneitate uimitoare în timpul domniei lui Naram-Sin. Cea mai impresionantă este stela victoriei, un bloc de piatră înalt de 2 metri (79 inchi) sculptat în basorelief, care înfăţişează regele conducându-şi armata în bătălie în munţi. Naram-Sin domină compoziţia cu o înfăţişare grandioasă şi este mult mai mare decât cei care îl înconjoară. Poartă însemnele regalităţii – arc, săgeată şi topor de luptă – şi este încoronat cu simbolul divinităţii, coiful cu coarne. Sprijinul curţii a dus la excelenţă tehnică şi stilistică şi în alte domenii. Statuara prezintă acum un enorm rafinament. Statuia de cupru de la Bassetki (cea care poartă textul privind zeificarea lui Naram-Sin), de exemplu, manifestă un înalt grad de naturalism în reprezentarea corpului uman. Ea constituie şi o inovaţie tehnică, fiind realizată prin metoda cerii pierdute, o tehnică ce fusese mult timp atribuită grecilor clasici. Eleganţa stilistică a acestor sculpturi este vizibilă şi în artele minore. Sigiliile membrilor familiei regale şi ale multor altora din administraţia akkadiană sunt remarcabile opere de artă. Chiar şi scrisul din acel timp prezintă un înalt nivel de eleganţă în scrierea simbolurilor cuneiforme. Impresia pe care o obţinem din dovezile materiale ale perioadei este una a măiestriei, atenţiei la detalii şi talentului artistic.

Cu toate acestea, vechea hegemonie akkadiană nu era stabilă. I s-a opus rezistenţă atât în Babilonia, cât şi în restul Orientului Apropiat, problemă exacerbată de presiuni exterioare asupra statului. În Babilonia, opoziţia faţă de Akkad a fost o trăsătură permanentă a perioadei şi ar putea constitui motivul principal al căderii sale. Revoltele erau reprimate violent ; în mai multe dintre inscripţiile lui, Rimush susţine că a ucis sau a trimis în exil zeci de mii de oameni din oraşele sudice. Chiar şi dacă ţinem cont de exagerări, acestea erau măsuri foarte drastice. Cea mai cuprinzătoare descriere a unei revolte provine din timpul domniei lui Naram-Sin, care a înfruntat două coaliţii de oraşe din Babilonia : una în nord, condusă de Iphur-Kish, regele Kishului, şi una în sud, condusă de Amar-girid, regele Urukului. Faptul că şi regiunea Kishului din apropierea capitalei s-a alăturat opozanţilor Akkadului e un semn că ideea domniei centralizate nu era acceptată niciunde. Bătăliile sunt descrise ca având loc în câmp deschis între două armate bine organizate, cu efective numeroase. Capacitatea rebelilor de a iniţia o asemenea opoziţie militară arată că structurile locale au continuat să existe în timpul mai multor decenii de stăpânire akkadiană. Naram-Sin a obţinut victoria într-o succesiune rapidă de bătălii şi probabil după aceea s-a proclamat zeu. Ameninţarea la adresa domniei sale fusese una serioasă. Probabil nu fără ironie a afirmat că tocmai zeii acelor oraşe rebele au fost rugaţi să-i ofere statutul divin.

Opoziţia faţă de Akkad în alte zone ale Orientului Apropiat a exacerbat aceste probleme din Babilonia. Din moment ce informaţiile noastre despre prezenţa akkadiană în diferite locuri sunt, cel mult, superficiale şi natura acestei prezenţe a variat de la început, este dificil să stabilim când şi cum a fost respinsă cu succes. La Susa în Elam, guvernatorul local, Epir-mupi, apare cu titlul „cel puternic”, un epitet rezervat de obicei regilor. Ititi din Assur a prădat Gasurul, o acţiune probabil imposibilă dacă

stăpânitorul akkadian ar fi avut un control ferm asupra celor două oraşe. Din moment ce nu ştim cât de directă era dominaţia asupra acestor regiuni, nu putem stabili dacă acest lucru reprezintă o slăbire serioasă a stăpânirii akkadiene.

De fapt, Akkadul era frecvent în defensivă, împotriva ameninţărilor armate din partea unor grupuri din zona sa de influenţă sau din împrejurimi. Statul iranian Marhashi, la est de Susa, fusese întotdeauna un mare duşman. Se pare că, în timpul domniei lui Sharkalisharri, a cotropit Elamul şi, împreună, cele două state au purtat o bătălie împotriva Akkadului lângă Akshak, la confluenţa râului Diyala cu Tigrul, foarte aproape de capitală. Ameninţarea cea mai severă venea din partea unei populaţii din est, gutienii, al căror cămin era cel mai probabil în munţii Zagros. În timpul domniei lui Sharkalisharri, aceştia apar în număr tot mai mare în Babilonia, fiind colonişti, ceea ce a necesitat numirea unui interpret gutian în Adab. Chiar dacă se pare că au intrat în Babilonia ca migratori, sosirea lor nu a fost întotdeauna paşnică. Sharkalisharri s-a luptat cu ei într-un loc necunoscut şi avem cel puţin o scrisoare în care sunt acuzaţi de furt de vite.

Presiunea internă şi cea externă au dus împreună la o cădere bruscă a Akkadului în timpul domniei lui Sharkalisharri. Întregul Orient Apropiat a revenit la un sistem de state independente, unele dintre ele fiind acum guvernate de populaţii noi. În Babilonia, gutienii au preluat câteva oraşe-state şi par să fie cea mai mare putere în regiune. Conducătorii gutieni chiar s-au prezentat ca moştenitori ai dinastiei akkadiene. Unul dintre ei, Erridu-pizir, a ridicat statui la Nippur, imitând regii akkadieni, şi a preluat titlul lor de „rege al celor patru colţuri ale universului" adăugat la cel de „rege al Gutiumului". Totuşi, nu au luat locul Akkadului, pentru că alături de ei existau mai multe oraşe-state independente. Cel mai cunoscut este statul Lagash, unde o dinastie locală a lăsat numeroase mărturii arheologice şi scrise. Statuile şi inscripţiile unuia dintre conducători, Gudea, se numără printre capodoperele artei şi literaturii din Mesopotamia în mileniul trei. În oraşul Akkad, dinastia lui Sargon a continuat să domnească. Situaţia era atât de confuză, încât găsim în „Lista regilor sumerieni" exclamaţia: „Cine era rege? Cine nu era rege?".

În afara Babiloniei, dispariţia influenţei akkadiene a permis dezvoltarea unor state noi. În nordul Siriei, vorbitorii limbii huriene au creat un regat mic numit „Urkesh şi Nawar", după numele a două oraşe ale sale situate foarte aproape unul de celălalt. La Mari, o „dinastie de generali" (în akkadiană *shakkanakku*) a existat probabil încă de pe vremea domniei lui Manishtushu şi a condus oraşul ca un stat independent pentru următorii 300 de ani. Susa a devenit capitala unui stat numit Awan, o entitate politică ce ar fi putut exista din perioada dinastică timpurie, întins de la munţii Zagros Centrali la zona din sudul Susei. Şi totuşi, când Akkadul şi-a pierdut puterea, un nou rege de aici, Puzur-Inshushinak, a pornit o măreaţă campanie de cuceriri militare. A unificat întregul sud-vest al Iranului şi a ocupat de asemenea părţi din nordul Babiloniei şi valea râului Diyala, în timp ce gutienii contrabalansau situaţia în sud. Probabil în acest timp a început să fie folosită în Iranul de Vest o nouă scriere autohtonă. Chiar dacă Puzur-Inshushinak a comandat mai multe inscripţii în scriere cuneiformă akkadiană, există şi câteva scrise în aşa-numita elamită liniară, vag înrudită cu protoelamita

şi nedescifrată încă. Împreună cu un mic număr de inscripţii scurte pe obiecte precum vase de argint, ele constituie mărturii ale dezvoltării unei scrieri locale ce a dispărut odată cu Puzur-Inshushinak. Acesta a devenit ţinta campaniilor militare ale lui Gudea din Lagash şi a primului rege din perioada Ur III, Ur-Nammu, care a reuşit să distrugă statul şi să cucerească Susa. Dar se pare că Puzur-Inshushinak a fost cel care a pus bazele centralizării politice din regiune de mai târziu.

Secolul de stăpânire şi influenţă akkadiană în întregul Orient Apropiat a fost o premieră importantă în istoria regiunii. Niciodată până atunci armatele nu au purtat campanii atât de consistent pe o suprafaţă atât de vastă, iar mesopotamienii nu au uitat niciodată acest lucru. Sargon şi Naram-Sin au devenit modele ale conducătorilor puternici şi au fost subiectul a numeroase poveşti amănunţite, create şi păstrate pentru aproape două milenii. În aceste poveşti, faptele s-au amestecat cu ficţiunea, atribuindu-li-se realizări din ce în mai mari (vezi documentul 4.1). Aceste creaţii literare, deşi ne oferă o abundenţă de informaţii, constituie şi o mare provocare pentru istoricul modern (vezi controversa 4.1). Cum recunoaştem faptele istorice în materialele de care dispunem? Cât de mult au îmbogăţit mesopotamienii de mai târziu sau alţi locuitori ai Orientului Apropiat imaginile acestor doi conducători în interes propriu? Dacă nu includem informaţii din naraţiunile târzii în reconstrucţiile noastre istorice, deşi acestea sunt mult mai detaliate şi mai explicite decât textele din timpul domniilor acestor regi, se pare că ignorăm date importante. Totuşi, unele dintre aceste amănunte pot fi în întregime fanteziste sau încărcate de anacronisme şi pot produce doar consideraţii despre cum au fost percepuţi aceşti regi în timpuri mai târzii. Este imposibil ca aceste două tipuri de izvoare să rămână complet separate; istoricii vor completa întotdeauna golurile din înregistrările acelor vremuri bazându-se pe o cunoaştere a poveştilor ulterioare. Dar ne putem strădui să fim conştienţi de anacronismele şi „îmbunătăţirile" pe care aceste poveşti de mai târziu le conţin. Şi le putem folosi pentru a-i studia pe autorii lor, oameni depărtaţi în timp, ca asirienii secolului al VII-lea, şi să încercăm să înţelegem de ce vechii conducători akkadieni i-au influenţat atât de mult.

Documentul 4.1. *Tradiţii târzii despre regii din Akkad*

În special Sargon şi Naram-Sin au fost rememoraţi în istoria mesopotamiană în multe texte ce le atribuiau succese militare în locuri tot mai îndepărtate, încât aproape au ajuns să stăpânească întreaga lume. Aceste texte includ totuşi şi elemente critice, destul de devreme pentru Naram-Sin, însă doar din mileniul unu pentru Sargon. Un exemplu de legendă ulterioară despre Sargon se găseşte într-o cronică din mileniul unu ce analizează mai mulţi regi timpurii:

Sargon, rege în Akkad, s-a ridicat la putere în epoca lui Ishtar. Nu avea nici duşman, nici egal, şi-a împrăştiat splendoarea în tot ţinutul şi a traversat marea din răsărit. În al unsprezecelea an al său a cucerit ţinutul de vest, până la cel mai depărtat punct al său, şi l-a adus sub ascultarea sa. Şi-a ridicat statuile în vest şi a trimis prada peste mare pe plute. Pe curtenii săi i-a pus să locuiască la intervale de câte cinci mile duble şi guverna toate ţinuturile odată. A mers la Kazalla şi l-a lăsat în ruine, a distrus şi ultimul loc unde

putea să se aşeze o pasăre. După aceea, la vârsta bătrâneţii, toate ţinuturile s-au ridicat împotriva lui şi l-au asediat în Akkad. Dar Sargon a ieşit să lupte şi i-a învins, i-a răsturnat şi le-a supus armata cea mare. Mai târziu, Subartu s-a ridicat în plină forţă şi a fost silit să ridice armele din nou. Sargon a organizat o ambuscadă, l-a învins, l-a răsturnat, a supus armata lui cea mare şi a trimis toate posesiunile la Akkad. A scos pământ din groapa de lut a Babilonului şi a făcut echivalentul Babilonului lângă Akkad. Din cauza acestei nelegiuiri, marele stăpân Marduk s-a înfuriat şi i-a nimicit poporul cu foamete. De la est la vest s-au răsculat împotriva lui, iar el (Marduk) l-a năpăstuit cu insomnie.

Traducere după Glassner, 2004, pp. 268-271.

Nu toate relatările târzii prezintă regii akkadieni într-o lumină pozitivă. Mult timp, Sargon a fost văzut ca un războinic eroic, până la mijlocul mileniului unu, când apar acuzaţii de aroganţă. Naram-Sin fusese deja învinuit pentru insolenţa sa la sfârşitul mileniului trei. S-a spus că a distrus templul lui Enlil de la Nippur, pentru care a fost pedepsit cu pierderea statului său. Aşa că mesopotamienii au văzut şi aspectele negative ale acestor excese de putere militară şi preamărirea de sine pe care aceşti regi o exprimau în textele şi arta lor.

4.2. A treia dinastie din Ur

Perioada de fragmentare a puterii de după hegemonia Akkadului a fost de scurtă durată. Deşi cronologia este confuză – „Lista regilor sumerieni" consemnează 32 de regi, majoritatea, de altfel, necunoscuţi –, probabil au trecut doar vreo 50 de ani de la moartea regelui Sharkalisharri până la începutul reunificării Babiloniei, care a început cu alungarea gutienilor. Regele Utu-hegal al Urukului relatează cum i-a izgonit din sudul Babiloniei şi a readus regalitatea în Sumer. Fratele şi succesorul său, Ur-Nammu, a impus stăpânirea unei noi dinastii asupra întregii Babilonii, Ur devenind capitala sa. Ur-Nammu a continuat munca lui Utu-hegal : i-a obligat să se supună pe conducătorii independenţi şi pe cei dependenţi de gutieni, dar detaliile sunt vagi. Nici inscripţiile şi nici numele anilor săi nu acordă vreo atenţie bătăliilor din Babilonia. A existat o opoziţie slabă sau nu a vrut să prezinte felul cum a câştigat supremaţia ? În orice caz, la sfârşitul domniei sale putea pretinde să poarte un nou titlu, acela de „rege al Sumerului şi Akkadului", cu referire la întreaga Babilonie. Expulzarea gutienilor nu s-a oprit totuşi la graniţă. Ur-Nammu a luptat cu ei şi în regiunea Diyala, ceea ce l-a pus în conflict cu Puzur-Inshushinak din Awan, care unificase o suprafaţă vastă în vestul Iranului. Curând, Ur a ocupat oraşul-capitală Susa.

În jurul anului 2100, Ur-Nammu a iniţiat a treia dinastie din Ur (sau dinastia Ur III), o succesiune de cinci regi din aceeaşi familie (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 2 din listele regilor de la sfârşitul cărţii). Conform „Listei regilor sumerieni", era a treia oară când Urul deţinea regalitatea, de unde şi denumirea modernă. Timp de aproximativ 70 de ani, această dinastie a condus Babilonia şi regiunile învecinate

din est, folosind o birocraţie complexă ce a produs un mare număr de documente scrise. Nicio altă epocă a Orientului Apropiat antic nu-i oferă istoricului o documentaţie atât de bogată şi variată. Chiar şi în istoriile antice ale Greciei şi Romei există puţine perioade unde se găseşte o asemenea abundenţă a materialului textual. Şi cum succesiunea anilor nominali e bine cunoscută de la începutul domniei lui Shulgi până la sfârşitul celei a lui Ibbi-Sin, putem reconstrui succesiunea de bază a evenimentelor politice pe aproximativ 90 de ani. Curtea regală a produs de asemenea inscripţii celebrând campanii militare şi activităţi edilitare, iar scribii săi au compus în onoarea regilor o serie de imnuri care se referă la unele dintre faptele lor mai importante (vezi documentul 4.2).

Cele mai multe sunt textele de arhivă ale acestei epoci. Sunt publicate aproape 100.000 dintre ele şi încă multe mii există în muzee şi alte colecţii. Se întind de la o simplă chitanţă pentru o oaie la calcularea recoltei de 38 de milioane de litri de cereale. Documentează multe aspecte ale vieţii economice, inclusiv agricultura în toate aspectele sale, meşteşugăritul, comerţul, impozitarea şi vânzarea de bunuri, şi provin din multe oraşe ale statului. Cele mai multe sunt din Ur, Umma, Girsu, Puzrish-Dagan, Nippur, Garshana şi Iri-Sagrig (nu este cunoscută localizarea exactă a ultimelor două oraşe), în jumătatea sudică a Babiloniei. Dar descoperiri mai mici s-au făcut în Sumer şi Akkad. În mod ironic, această abundenţă prezintă o mare provocare. Confruntaţi cu această masă de documente, cercetătorii au fost nevoiţi să creeze metode ce le-au permis să abordeze mai degrabă grupuri de texte decât documente individuale. Această sarcină e complicată de faptul că jefuitorii le-au dezgropat pe cele mai multe şi le-au împrăştiat în nenumărate colecţii prin intermediul pieţei de antichităţi. Mai serioasă este imaginea creată de această masă de texte, anume că oferă o acoperire completă a activităţii economice. Nu este însă cazul. Înregistrările sunt părtinitoare, fiind produse aproape în exclusivitate de stat, şi lămuresc doar această parte a societăţii, lăsând în umbră alte aspecte, cum ar fi afacerile private. Chiar dacă aceste documente oferă informaţii despre viaţa economică a epocii, apar şi figuri politice : când sunt menţionaţi regi, regine, înalţi dregători şi demnitari străini, putem înţelege mai bine când şi unde erau activi, ce legături existau între ei şi alte aspecte ale vieţilor elitelor statului.

Documentul 4.2. *Imnuri către regii dinastiei Ur III*

Odată cu dinastia Ur III a apărut o nouă formă literară de omagiere regală, compunerea de imnuri care-l lăudau pe rege. Realizările sale se întindeau pe mai multe domenii, în special aptitudinile militare, dar și ca sportiv, partener sexual viril, înțelept și conducător just. Imnurile îl legau pe rege de panteon, pretinzând că zeii îl protejau și îl susțineau și uneori afirmau că era înrudit cu eroii mitici din trecut, cum ar fi Ghilgamesh. Genul a fost popular până la sfârșitul vechii dinastii babiloniene și folosea limba sumeriană. Compozițiile sunt cunoscute în principal din manuscrise scrise de băieți de școală la începutul mileniului doi, când constituiau o parte importantă a pregătirii scribilor. Regelui Shulgi din epoca Ur III îi sunt dedicate cele mai multe astfel de imnuri, probabil datorită

îndelungatei sale domnii de 48 de ani. Fragmentul prezentat înfăţişează abilităţile sale ca elev şi ca războinic, folosind un limbaj metaforic.

Eu sunt rege, vlăstar zămislit de un rege şi născut de o regină. Eu, Shulgi cel nobil, am fost binecuvântat cu un destin favorabil chiar din pântece. Când am fost mic, am fost la şcoală, unde am învăţat arta scribilor din tăbliţele din Sumer şi Akkad. Niciunul dintre nobili nu putea să scrie pe lut asemenea mie. Acolo unde oamenii se duc pentru a învăţa arta scrierii, eu am dobândit pricepere în scădere, adunare, socoteli şi contabilitate. Frumoasa zeiţă Nanibgal, zeiţa Nisaba mi-au oferit din plin înţelepciune şi putere de înţelegere. Sunt un scrib experimentat care nu scapă niciun detaliu.

Când am ţâşnit, cu muşchii ca ai unui ghepard, alergând asemenea unui asin de rasă în plin galop, bunăvoinţa zeului Anu mi-a adus bucurie; spre încântarea mea, zeul Enlil a spus cuvinte bune despre mine şi mi-au dat sceptrul datorită virtuţii mele. Îmi pun piciorul pe grumazul celorlalte ţări; faima armelor mele e statornicită până departe în sud, iar victoria mea este dovedită în munţi. Când plec la bătălie spre locul poruncit de zeul Enlil, ies înaintea armatei şi curăţ terenul pentru iscoadele mele. Am o pasiune desăvârşită pentru arme. Nu port doar lance şi suliţă, căci ştiu să mânuiesc şi praştia cu pietre. Proiectilele de lut, bilele înşelătoare pe care le arunc, zboară ca o furtună năprasnică. În mânia mea nu le las să rateze.

Traducere de Jeremy Black *et al.*, http : //etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi ? text = t.2.4.2.02#.

Trebuie remarcată lipsa de interes a mesopotamienilor de mai târziu faţă de această perioadă, spre deosebire de cât de mult şi-au amintit de regii akkadieni şi de mulţimea poveştilor create despre ei. În primele secole ale mileniului doi, regii Ur III erau cunoscuţi în principal prin intermediul programei şcolare. Elevii din vremea aceea copiau imnuri, corespondenţă regală şi unele inscripţii, dar s-au creat puţine compoziţii noi despre regii Ur III. Eşecul Urului, mai degrabă decât succesul său, a constituit subiectul acestor noi texte literare. La scurt timp după prăbuşirea sa au fost compuse mai multe plângeri ce descriau distrugerea Urului, a Nippurului şi a altor state din sud. Acestea nu relatau ruina statului Ur III din interes istoric, ci probabil se dorea să se justifice prezenţa noilor dinastii, care puteau pretinde că au restabilit ordinea după mari dezastre. În secolele mai târzii apar doar câteva referinţe la regii Ur III. Acestea se mărginesc aproape în totalitate la prevestiri ce oferă remarci vagi despre decesele regilor, ca aceea care susţine că Amar-Sin a murit din cauza „unei muşcături a încălţămintei sale", o referinţă pe care nu o putem înţelege. Aceşti regi nu au influenţat conştiinţa mesopotamiană la fel de mult ca regii akkadieni.

Statul Ur III a avut cu adevărat un caracter diferit de cel al predecesorului său : mai restrâns din punct de vedere geografic, dar mai centralizat pe plan intern. Statul însuşi era compus din două părţi : vatra Sumerului şi Akkadului şi o zonă controlată militar la est, între fluviul Tigru şi munţii Zagros. Dincolo se întindea restul Orientului Apropiat, cu care Ur menţinea relaţii diplomatice sau unde armatele sale efectuau raiduri de jaf. Acest sistem a fost dezvoltat în principal în timpul domniei de 48 de ani a regelui Shulgi, care a restructurat vatra statului şi a cucerit zonele învecinate din est începând cu al douăzecilea an al domniei sale. Nu a fost instaurat peste noapte –

şi nici nu a rămas neschimbat de-a lungul timpului –, dar, în principiu, cadrul general funcţiona după cum urmează.

Vatra era regiunea tradiţională a Babiloniei, inclusiv valea Diyalei inferioare. Era împărţită în aproximativ 20 de provincii, în principal teritoriile fostelor oraşe-state independente. Acestea erau administrate de guvernatori în numele regelui, identificaţi cu termenul sumerian *énsi*, care în perioada dinastică timpurie era titlul acordat conducătorului suveran al oraşului-stat. Bărbaţii proveneau de cele mai multe ori din familii locale de vază, iar demnitatea de guvernator era transmisă de regulă din tată în fiu. Alţi membri ai familiei deţineau funcţii înalte în cadrul provinciei. O parte din strategia regelui consta în păstrarea, în acest fel, a acestor familii de partea sa, obiectiv pe care l-ar fi putut urmări şi prin căsătorii. Shulgi, de exemplu, se ştie că s-a căsătorit cu cel puţin nouă femei, care, probabil, au făcut parte din diferite familii locale importante. Guvernatorii controlau în primul rând bunurile templului, foarte bogate în sud. Erau responsabili cu îngrijirea sistemului de canale şi erau judecătorii supremi ai provinciei. Când îl reprezentau pe rege, numeroase prerogative erau concentrate în mâinile lor.

O administraţie militară condusă de generali (în sumeriană, *shagina*) funcţiona în paralel cu cea civilă a guvernatorilor, deşi zonele lor de autoritate nu coincideau întotdeauna cu provinciile. Provincia Umma, de exemplu, avea un guvernator şi mai mulţi generali, fiecare ocupându-se de câte un district separat. Generalii nu erau băştinaşi ai provinciei în care staţionau şi nici urmaşi ai unor vechi familii importante, ci erau aleşi de rege dintre bărbaţii care îşi construiseră carierele în serviciul regal. Mulţi dintre ei aveau nume akkadiene sau străine (huriene, elamite, amorite) ; aceştia din urmă, se pare, sosiţi recent în Babilonia. Erau legaţi personal de rege, deseori căsătoriţi cu femei din familia regală, iar veniturile lor proveneau din terenuri agricole regale şi din alte proprietăţi.

Administraţia centrală a stabilit un sistem de impozitare care aduna o parte substanţială a resurselor provinciilor. Acest sistem a primit numele sumerian *bala*, care însemna „schimb”. Era un fond imens la care toate provinciile erau obligate să participe şi din care retrăgeau bunuri, permiţând statului să folosească resurse din toate teritoriile sale. Cantitatea şi varietatea contribuţiei fiecărei provincii depindea de potenţialul economic şi de natura sectorului productiv. De exemplu, oraşul Girsu asigura cereale, de care dispunea din belşug, în timp ce oraşul vecin Umma contribuia şi cu bunuri artizanale din lemn, trestie şi piele. Multe impozite erau folosite pe plan local de ataşaţii coroanei, dar unele erau trimise în puncte speciale de colectare, de unde erau distribuite când şi unde era nevoie de ele. Contribuţia fiecărei provincii era calculată în avans, pe baza potenţialului agricol şi meşteşugăresc. În cazul cerealelor, de exemplu, oficialii măsurau suprafaţa agricolă şi estimau recolta probabilă. Pe baza acelui număr, stabileau cantitatea care trebuia remisă statului. La sfârşitul anului, contribuţiile erau comparate cu ceea ce se ceruse şi de multe ori bilanţul, pozitiv sau negativ, era transferat în anul următor. De asemenea, contribuţia periferiei, în special sub forma şeptelului, era adăugată fondului *bala* (vezi mai jos). Provinciile puteau retrage din fond pentru nevoile lor, dobândind pe această cale acces la resursele vecinilor. Administratorii statali înregistrau în detaliu toate aceste transferuri de bunuri.

Sub dinastia Ur III, Sumerul şi Akkadul au înflorit din punct de vedere economic, parţial datorită acţiunilor regale. Materialul arheologic arată că exista un grad înalt de urbanizare la momentul respectiv şi că densitatea populaţiei nu fusese niciodată mai ridicată. Prin anii nominali, regii comemorau des faptul că săpaseră canale pentru a mări suprafeţele agricole disponibile. Era necesară o mare forţă de muncă pentru aceste lucrări, iar organizarea lor arată probabil cel mai bine cât de mult influenţa coroana viaţa economică. Sute de bărbaţi în deplinătatea forţelor şi multe femei (*gurush*, respectiv *géme* în sumeriană) se recrutau pentru a efectua muncă în folosul statului, iar această muncă făcea şi ea parte din fondul *bala*. Pot fi distinse două clase de muncitori : cei care lucrau tot anul în folosul statului şi cei cărora li se cerea să facă acest lucru doar o parte din an. Prestaţia era de obicei plătită cu raţii – orz, ulei şi lână – ale căror cantităţi depindeau de statutul lucrătorului. Li se atribuiau în mod normal sarcini specifice, precum ţesutul sau tăierea trestiilor, dar, la nevoie, puteau fi transferaţi în agricultură, la recoltat sau la întreţinerea canalelor. Se pare că oamenii cărora li se cerea să muncească doar o parte din an se angajau în slujba statului în restul timpului. Din moment ce proprietăţile statului erau atât de mari, inclusiv câmpurile, locurile de pescuit, atelierele de manufactură şi aşa mai departe, cererea de forţă de muncă era foarte mare. Arhiva Garshana, dintr-un loc necunoscut al provinciei Umma, menţionează că mari grupuri de femei puteau fi angajate ca muncitoare necalificate în proiecte de construcţii, în acest caz construirea domeniului unei prinţese în zona rurală. Erau angajate să care cărămizi de la locul de producţie până la locul construcţiei. Statul Ur III nu era totalitar, iar locuitorii lui nu erau supuşi complet birocraţiei, aşa încât muncitorii trebuiau recrutaţi în schimbul unei remuneraţii suficiente. Multe texte înregistrează alocarea raţiilor, care trebuiau să fie luate din resursele centralizate ale statului. Cei mai mulţi le suplimentau cu legume cultivate în grădină sau cumpărate şi cu alte alimente. Unii îşi primeau însă întreaga rezervă de hrană de la stat. Arhiva dintr-un orăşel a cărui localizare exactă nu o ştim, Iri-Sagrig, include înregistrări cu distribuiri de supă, carne, peşte, pâine, dulciuri şi bere mesagerilor regali şi demnitarilor.

Rigorile acestei organizări erau aplicate în întreaga vatră a statului, ce includea regiunea aluvională a Mesopotamiei, unde se practica agricultura pe bază de irigaţii. Ur controla teritoriile din est prin mijloace diferite de cele folosite în vatră. Deja Ur-Nammu desfăşurase campanii în zona dintre Tigru şi munţii Zagros, iar până la sfârşitul domniei lui Shulgi Ur controla în totalitate această zonă, de la Susa, în sud, până la câmpia Mosulului, în nord. Regii Ur III au impus o guvernare militară în această zonă. Au instituit un sistem de exploatare directă condus de generali (*shagina*), care puteau fi mutaţi dintr-un centru în altul. Cancelarul regal (*sukkal-mah*) reprezenta interesele coroanei şi supraveghea din capitală sistemul. Însărcina generalii cu colectarea tributului calculat în număr exact de vite, oi şi capre pe care instituţia militară trebuia să le strângă. Nu se spune cum dobândeau soldaţii aceste animale, dar cel mai probabil le rechiziţionau de la populaţia locală. Multe animale erau duse în Babilonia, unde erau strânse într-un loc de lângă Nippur, numit Puzrish-Dagan, pe care Shulgi l-a întemeiat special pentru acest scop în al treizeci şi optulea an de

domnie. Aici intrau în sistemul de impozitare *bala* şi puteau fi folosite ca hrană pentru administraţie sau ca ofrande în numeroasele temple. Multe animale erau păstrate pentru lâna lor. Numărul animalelor implicate, atât din teritoriile estice, cât şi din Babilonia propriu-zisă, este uimitor : arhivele arată că până la 200 de oi şi capre şi 15 capete de vite puteau trece prin Puzrish-Dagan într-o singură zi. Periferia estică era aşadar exploatată pentru bogăţia în animale, care intra astfel în economia vetrei.

Dincolo de aceste stăpâniri estice existau regiuni mari considerate ostile şi care erau frecvent ţinta campaniilor militare. Inscripţiile regale pomenesc de populaţii numeroase şi locuri atacate pentru pradă şi prizonieri. Unele dintre statele întâlnite existau încă din timpul Akkadului şi rămăseseră inamici înverşunaţi. Regii Ur III au folosit diplomaţia pentru a-i împăca pe aceşti conducători : trei dintre cei cinci regi ai Urului şi-au pus fiicele să se căsătorească cu prinţi din Iran. În cele din urmă, această politică a dat greş : state orientale ca Shimashki au rămas duşmănoase şi chiar au jucat un rol important în distrugerea statului Ur III. În Golful Persic, Urul a păstrat relaţiile comerciale care existau încă din perioada akkadiană timpurie. Ur-Nammu pretindea deja că a restabilit comerţul cu Magan, iar de-a lungul perioadei Ur III descoperim documente ce pomenesc această regiune. Însemnările negustorilor arată că ţesăturile, produse din abundenţă în Babilonia, erau trimise acolo în schimbul cuprului şi al pietrei, cum ar fi dioritul. Relaţiile Urului cu estul şi sudul aveau aşadar ca scop obţinerea resurselor minerale, pe calea comerţului, diplomaţiei şi a raidurilor militare.

Regii Ur III au abordat regiunile de la nord şi din vest în mod diferit. Au încheiat relaţii diplomatice cu statele de aici şi nu au făcut nicio încercare de a le controla militar. Ur-Nammu a aranjat căsătoria unei prinţese din Mari cu fiul său Shulgi, probabil cu speranţa că acest stat de pe Eufratul mijlociu va acţiona ca zonă-tampon şi intermediar pentru regiunile din nord. Statele siriene au păstrat relaţii amicale cu Urul, dar contactele erau rare. Mărturiile arheologice arată că în Siria urbanismul a intrat în declin la sfârşitul mileniului trei. De-a lungul râului Habur, oraşele aproape au dispărut, în timp ce în alte zone s-au redus ca întindere. Unii savanţi au sugerat că acest lucru s-ar datora schimbării climatice, însă această teorie este contrazisă. E posibil ca raidurile regilor akkadieni să fi provocat o criză economică şi doar oraşele care controlau rutele comerciale să fi păstrat relaţii cu Babilonia. În izvoarele Ur III din Babilonia întâlnim referiri la oameni din oraşele siriene Tuttul, Ebla şi Urshu, precum şi la mesageri din portul mediteraneean Byblos. Nu există nicio indicaţie că un singur oraş domina Siria, politic sau militar. Se pare că aceste evenimente au permis ca populaţiile seminomade să dobândească o mai mare influenţă şi e posibil ca rândurile lor să se fi îmbogăţit cu oameni care au renunţat la viaţa urbană.

Interacţiunile militare ale Akkadului cu Siria au fost aşadar înlocuite în perioada Ur de diplomaţie. Chiar dacă regii Ur III se proclamau „regi ai celor patru colţuri ale universului”, întinderea lor militară era mai mică din punct de vedere geografic decât cea a conducătorilor akkadieni. În schimb, coeziunea internă a statului Ur III era mai mare. Pentru o mai bună funcţionare a statului, în Babilonia au fost instituite mai multe reforme. Sistemul de dări *bala* era o imensă structură ce asigura colectarea şi distribuirea resurselor în Sumer şi Akkad. Statul se implica profund în economiile

locale, impunând o recrutare pentru muncă pe scară largă a bărbaţilor şi femeilor. Era nevoie de o birocraţie complexă pentru a ţine rânduiala tuturor transferurilor de bunuri, ceea ce explică abundenţa înregistrărilor administrative. Scribii care le scriau trebuiau instruiţi să folosească tehnicile şi formulele contabile potrivite. Observăm o uniformitate a sistemului de scriere în documentele oficiale pe tot cuprinsul statului Ur III şi probabil că au fost înfiinţate şcoli pentru o educaţie în acest sens. Sistemul de măsuri şi greutăţi a fost simplificat şi e posibil ca Shulgi să fi încercat introducerea pe tot teritoriul a unui calendar standard. Chiar dacă fiecare oraş a continuat să folosească propria succesiune de denumiri pentru luni, în timpul domniei sale a apărut un calendar care a fost folosit la Puzrish-Dagan şi în alte locuri pentru afacerile coroanei. Însă nu a fost niciodată impus întregii regiuni, nici chiar pentru însemnările pentru centru, ceea ce demonstrează că practicile locale erau foarte rezistente. Doar în secolul următor, când regiunea a fost din nou fragmentată politic, a început să fie folosit un singur calendar în întreaga Babilonie, cel din Nippur.

Regii au urmat activ şi o politică de unificare a ţinutului şi în termeni ideologici. Şi-au pus copiii în funcţii de mari preoţi şi preotese în cultele majore şi au construit şi reabilitat temple în tot regatul. Înainte de al douăzecilea an de domnie, Shulgi a fost zeificat, iar succesorii săi au preluat acest statut la urcarea pe tron. Erau consideraţi zei ai întregii ţări, nu ai unor oraşe individuale, iar culte consacrate lor existau pe tot cuprinsul statului. Temple şi statui ale regilor în postură de zei au fost ridicate în diverse oraşe, oferind o manifestare a centralizării şi prin intermediul cultului. Mulţi demnitari foloseau sigilii cilindrice pentru a certifica activitatea întreprinsă, iar acestea conţineau de obicei o inscripţie cu numele şi titlul proprietarului. Trebuie remarcat că întotdeauna se refereau la statutul lor ca „slujitori ai regelui", indicând faptul că autoritatea lor izvora, în fond, de la acesta. Mai mult, oamenii le puneau copiilor nume referitoare la rege ca zeu, iar funcţionarii erau încurajaţi să-şi schimbe numele pentru a cuprinde o referire la rege. Nume precum „Shulgi este zeul meu" erau obişnuite. Ideologia statului centralizat a pătruns în acest fel la nivelul tuturor cetăţenilor.

Ne putem îndoi totuşi că, în practică, acest proiect regal a fost îndeplinit. Economiile şi ierarhiile locale au rămas destul de independente, chiar dacă trebuiau să plătească impozite şi să prezinte omagii regelui de la Ur. Acest lucru este demonstrat cel mai bine de evenimentele de după căderea statului Ur III. Babilonia nu a trecut printr-o perioadă de declin atunci, dar regiunile care făcuseră parte din stat s-au întors la tradiţiile locale fără vreo mărturie a întreruperii. Acest lucru nu ar fi fost posibil dacă economiile lor ar fi fost specializate şi ar fi fost părţi interdependente ale unui sistem unic. Să ne amintim de polarizarea documentaţiei : aproape toate textele provin de la birocraţia de stat şi descriu activitatea statului. Ar fi aşadar uşor să vedem statul Ur III ca unul foarte autoritar, documentând şi controlând toate mişcările supuşilor săi. Dar în cadrul acestei abundenţe a arhivelor statale observăm urme de activitate economică necontrolată de stat. De multe ori oamenii îşi ofereau serviciile statului, interacţionând în acelaşi timp economic unii cu alţii în folos personal. Vedem, de asemenea, că în multe privinţe a supravieţuit varietatea regională : în sud, statul

administra marile proprietăţi prin templele care existau de secole, în timp ce în nord se baza mai mult pe agenţi individuali care, în paralel, se puteau ocupa şi de alte afaceri. Şi alte tradiţii au supravieţuit de-a lungul perioadei, şi nu trebuie să uităm această multitudine de sisteme locale.

Sfârşitul hegemoniei Urului a venit pe neaşteptate şi (ca de obicei) nu putem înţelege deplin ce s-a întâmplat sau care au fost cauzele principale. Au fost implicaţi atât factori interni, cât şi externi. În Babilonia, fostele oraşe-state şi guvernatorii lor au nutrit întotdeauna sentimente de independenţă. La începutul domniei ultimului rege al Urului, Ibbi-Sin, provinciile au încetat să mai plătească impozite, iar până în al nouălea an al domniei sale sistemul *bala* dispăruse. După al treilea an de domnie al lui Ibbi-Sin, scribii nu-şi mai datau documentele cu ani nominali specifici Ur III în Puzrish-Dagan, Garshana şi Iri-Sagrig, după al cincilea, în Umma, după al şaselea, în Girsu, ceea ce atestă că aceste oraşe rupseseră legăturile cu Urul. În al optulea an al domniei lui Ibbi-Sin, un bărbat pe nume Ishbi-Erra a fondat o dinastie independentă la Isin, lângă Nippur, centrul religios al Babiloniei, şi în curând a anexat oraşul. În acelaşi timp, o foamete pare să fi lovit regiunea Ur. Corespondenţa regelui, cunoscută doar din cópii târzii şi poate fictivă, conţine scrisori în care Ibbi-Sin îl imploră pe Ishbi-Erra să cumpere cereale din nord, la orice preţ. Se pare că la Ur preţul cerealelor crescuse de 15 ori şi nu mai puteau fi folosite ca nutreţ pentru animale. Nu este clar dacă acest lucru era cauzat de o recoltă proastă sau de refuzul provinciilor de a-şi plăti impozitele. Ideea că schimbările climatice, inundaţiile sau secetele au contribuit la aceste probleme pare contrazisă de faptul că anumite segmente ale economiei au funcţionat foarte bine în momentele respective. Urul avea un atelier care producea bunuri preţioase pentru temple şi palat, iar înregistrările arată că în al cincisprezecelea an de domnie al lui Ibbi-Sin s-au folosit aproximativ 18 kilograme de aur şi 75 de kilograme de argint. Vistieria statului avea încă stocuri bogate şi, cu toate că puterea lui slăbise, Ibbi-Sin a rămas rege timp de 25 de ani.

Lovitura decisivă a venit din afara Babiloniei. Conducătorul statului Shimashki, care a fost adversarul principal al Urului în est, a cucerit Susa şi Elamul când autoritatea lui Ibbi-Sin a început să slăbească, în al treilea an de domnie. Două decenii mai târziu s-a îndreptat împotriva Babiloniei. A cucerit capitala Ur şi l-a exilat pe regele Ibbi-Sin la Susa. Elamiţii au ocupat oraşul vreme de aproximativ şapte ani, până când Ishbi-Erra din Isin i-a alungat. Ishbi-Erra şi urmaşii săi s-au proclamat moştenitorii regilor Urului, dar nu au reuşit să controleze aceeaşi suprafaţă geografică. Pe cuprinsul Babiloniei au început să apară tot mai multe oraşe-state independente, situaţie pe care o vom examina în capitolul următor. Atenţia acordată Babiloniei secolului XXI este atât de mare, încât restul Orientului Apropiat este deseori ignorat în reconstrucţiile istorice. Regiunile pot fi studiate de cele mai multe ori doar în perioada când se aflau sub influenţa Urului. Dar statele din est, cum ar fi Shimashki în Iran, s-au sustras controlului Urului. Iar aceste forţe externe au profitat de opoziţia internă faţă de conducerea centralizată a Urului pentru a desfiinţa acest stat.

La apogeul puterii, curtea regală din Ur sprijinea activitatea literară, lucru care, în mare măsură, era în interes propriu, din moment ce textele includeau multe imnuri

închinate regilor (vezi documentul 4.2). De asemenea, e posibil ca multă literatură sumeriană despre eroi ca Ghilgamesh să fi fost scrisă în această epocă, iar regii Ur III au pretins că erau înrudiţi cu aceştia (de exemplu, Shulgi pretindea că era fratele lui Ghilgamesh). Dar nu a supravieţuit aproape niciun astfel de manuscris din perioada Ur III. Ştim de ea din cópii pe care ucenicii le-au făcut în timpul instruirii lor, de la începutul mileniului doi. Imnurile de laudă la adresa regilor Ur III făceau parte din programă, scribii aflând despre măreţia dinastiei la o vârstă fragedă.

În acelaşi timp însă, au copiat şi literatură care se concentra pe eşecurile Urului. Două tipuri de texte tratau acest subiect. Cele mai explicite constau într-un grup de poeme pe care le numim „plângeri asupra oraşelor". Acestea descriu cum zeii au ajuns să fie nemulţumiţi de oraşele de vază ale statului Ur III, adică Ur, Nippur, Eridu şi Uruk, le-au abandonat şi le-au lăsat pradă elamiţilor. *Plângerea asupra distrugerii Sumerului şi Urului* relatează cum regele Ibbi-Sin a fost dus în lanţuri în Elam. Un al doilea tip de text pe care învăţăceii l-au copiat ar fi fost părţi din corespondenţa purtată de regii Urului cu funcţionarii. Aceştia vedeau principalul duşman al statului într-un grup de populaţii numite amorite, care constituie subiectul altor texte ale vremii ce le înfăţişează ca antiteza vieţii civilizate. Rolul amoriţilor în istoria Orientului Apropiat reprezintă o chestiune dificilă (vezi controversa 5.1) şi există puţine mărturii din timpul perioadei Ur III care confirmă imaginea prezentată de corespondenţa regală. Cu toate acestea, la începutul mileniului doi le-a fost atribuită o mare parte din vină pentru căderea Urului.

După perioada babiloniană timpurie, amintirile despre Ur III par să fi devenit vagi. Spre deosebire de dinastia akkadiană, succesele sale militare au fost ignorate, iar în prevestiri, Ibbi-Sin a ajuns să fie modelul conducătorului a cărui domnie se sfârşeşte dezastruos. Sfârşitul dinastiei prezenta mai mult interes decât victoriile sale. După cum spune *Plângerea asupra distrugerii Sumerului şi Urului*: „Ur a primit regalitatea, dar nu a primit şi domnia eternă".

Controversa 4.1. *Putem avea încredere în relatările mesopotamiene ulterioare despre dinastia din Akkad?*

Dinastia Akkadului nu a fost niciodată uitată în Mesopotamia antică: în epoca persană, la aproape 2.000 de ani de la moartea lui, unei statui a regelui Sargon încă i se aduceau ofrande ca unui zeu. El şi alţi urmaşi ai săi, în special Naram-Sin, constituiau subiectul unei lungi tradiţii de legende care, de-a lungul timpului, a pus pe seama lor fapte din ce în ce mai măreţe (Westenholz, 1997). Citeau despre ei nu doar babilonienii, ci şi asirienii, hitiţii, chiar şi egiptenii. Sunt descoperite încontinuu noi texte, inclusiv o relatare despre calităţile eroice ale lui Sargon, scrisă de asirieni în secolul al XIX-lea şi descoperită recent în colonia lor anatoliană de la Kanesh (Günbatti, 1997). Înţelesul acestui text este îndelung dezbătut: unii susţin că este o parodie (de pildă, Foster, 2005, pp. 71-75), alţii spun că ar trebui luat în serios (de exemplu, Dercksen, 2005). La mijlocul mileniului unu, Sargon a fost înfăţişat trăind la marginea lumii cu unicul supravieţuitor al potopului, Utnapishtim, iar o descriere a „imperiului" său îl prezintă

ca întinzându-se din Creta, din Mediterană, până în Oman și din Anatolia până în Egipt (Van De Mieroop, 1999a, pp. 59-76).

Cât de sigure sunt aceste informații și cât de folositoare pentru a înțelege dinastia akkadiană? Unii cercetători urmează o abordare maximalistă și spun că am greși dacă am ignora datele pe care ni le oferă aceste povestiri. Autorii lor au trăit mult mai aproape de evenimente decât noi și trebuie să fi avut acces la informații acum pierdute (Hallo, 1998, 2001; vezi tot acolo despre termenii *maximalist* și *minimalist*). Bineînțeles, trebuie să ignorăm exagerările, dar există un „nucleu istoric" care trebuie descoperit prin examinarea critică a legendelor în combinație cu alte izvoare (Potts, 2001). Care ar fi atunci mărturiile externe ce pot proba afirmațiile legendelor? De obicei se pare că existau raționamente circulare. De exemplu, literatura prorocirilor pretinde uneori că descrie semne care au apărut atunci când s-a întâmplat ceva unui rege akkadian – de pildă, când Naram-Sin a cucerit orașul Apishal, probabil în nord-vestul Siriei. Unii cercetători au afirmat că aluziile istorice din prevestiri sunt singurele informații de încredere pe care le-au lăsat mesopotamienii (Finkelstein, 1963). Dar aceste referințe provin în mod clar din același mediu din care pornesc și legendele despre regi (vezi Liverani, 1993a, pentru o sinteză a literaturii de până atunci).

Apar și atitudini minimaliste mult mai critice, iar unii spun că nu există niciun indiciu că evenimente reale ar fi fost sursa de inspirație pentru creațiile literare din Mesopotamia (Cooper, 2001). Este mai important să studiem contextul scrierii unui text decât amănuntele istorice pe care pretinde că le oferă, pentru că toate istoriile sunt o parte a unei lumi mentale (Beckman, 2005). În acest fel, cercetătorii au încercat să conecteze legendele despre regii din Akkad cu momente ulterioare din istoria Mesopotamiei. De exemplu, când conducătorul din Isin, Ishme-Dagan, a plănuit să reabiliteze templul Ekur din Nippur, în jurul anului 1950, un grup de la curtea sa a creat o poveste despre tratamentul rău aplicat de Naram-Sin sanctuarului, pentru a-l forța pe rege să-l readucă la gloria sa preakkadiană (Liverani, 1993a). Problema în cazul unei asemenea analize este că de cele mai multe ori nu știm cu exactitate când a fost scrisă o anumită operă literară. Studiem manuscrise ce pot reproduce sau edita povești existente de sute de ani. Așa că e mai potrivit să ne întrebăm de ce ar fi scris cineva o istorie despre regii akkadieni la momentul în care sunt datate manuscrisele (Van De Mieroop, 1999a). Legendele nu sunt surse de informații despre regii pe care îi înfățișează, ci despre oamenii care au crezut că aceste povești sunt suficient de interesante pentru a fi citite.

Note

1. Există mai multe denumiri pentru stat, cele mai obișnuite fiind „vechi akkadian" sau „sargonid". Numele scaunului dinastic, Akkad, este uneori anglicizat ca Agade sau Accad.
2. Frayne, 1993, p. 31.
3. *Ibidem*, p. 16.
4. Traducere după Farber, 1983.

Capitolul 5

Orientul Apropiat la începutul mileniului doi

2019	Ishbi-Erra fondează dinastia din Isin
cca 1970-1719	*Karum*-Kanesh
1898	Începutul conflictului deschis între Isin şi Larsa
1835	Dinastia Kudur-Mabuk fondată în Larsa
cca 1800-1762	Arhivele de la Mari
1793	Rim-Sin din Larsa cucereşte Isinul
1763	Hammurabi din Babilon cucereşte Babilonia de Sud
1762	Hammurabi pradă Eshnunna
1761	Hammurabi cucereşte Mari

În cele patru secole scurse între anii 2000 şi 1600, în Orientul Apropiat au existat structuri politice şi sociale similare. Numeroase state erau răspândite în regiune, din vestul Iranului până la coasta Mediteranei, iar conducătorii lor, toţi oameni de arme, luptând pentru putere, au încheiat alianţe mereu schimbătoare şi efemere. Un fragment al unei scrisori descoperite la Mari şi scrisă la începutul secolului al XVIII-lea rezumă clar situaţia :

> Niciun rege nu este puternic pe cont propriu. Între 10 şi 15 regi îi urmează pe Hammurabi din Babilon, pe Rim-Sin din Larsa, pe Ibal-pi-El din Eshnunna sau pe Amut-pi-El din Qatna, dar 20 de regi îl urmează pe Yarim-Lim din Yamkhad[1].

O mână de conducători puternici din sudul Babiloniei până în vestul Siriei au modelat Orientul Apropiat, obligându-i pe regii mai mici să le fie vasali. Corespondenţa diplomatică abundentă, în special din palatul de la Mari, situat strategic la graniţa dintre Babilonia şi Siria, ne oferă amănunte unice despre situaţia politică şi militară a vremii. Arată că s-au purtat războaie aproape neîntrerupt şi că regii au format şi au rupt alianţe în mod repetat, s-au trădat unii pe alţii şi s-au întors împotriva foştilor

prieteni fără nicio reţinere. Se pare că nu aveau încredere în nimeni, nici măcar în cei de la curtea proprie, iar supravieţuirea lor nu a depins doar de calităţile militare, ci şi de abilităţile diplomatice. După 1800, unii au reuşit să stăpânească teritorii mai vaste, cel mai celebru fiind Hammurabi din Babilon; dar aceste unificări au fost de scurtă durată. Nu există o împărţire cronologică clară între momentele de fragmentare şi cele de centralizare politică. Aici vom analiza prima situaţie, care încă exemplifică structura politică de bază a istoriei timpurii a Orientului Apropiat, oraşul-stat atât de răspândit. În capitolul următor ne vom ocupa de perioadele de centralizare. O prezentare pur cronologică a istoriei nu este posibilă în acest caz.

Odată cu începutul mileniului doi, imaginea Orientului Apropiat devine foarte cuprinzătoare pentru noi din punct de vedere geografic. Scrierea cuneiformă a devenit o deprindere comună, cunoscută din sud-vestul Iranului până în Anatolia Centrală şi vestul Siriei. Babilonia a continuat să fie sursa celor mai multe tradiţii scribale. Limba sa, care acum poate fi identificată ca un dialect distinct al akkadienei, a fost folosită aproape peste tot de vorbitorii altor limbi (amorită, hurianâ, elamită), care au adoptat stilul de scriere şi ortografia din sud. Cea mai importantă excepţie apare într-o colonie din Anatolia Centrală a negustorilor din Assur, care foloseau un alt dialect al akkadienei, asiriana veche. Utilizau alte forme ale semnelor cuneiforme şi de multe ori le citeau într-un mod original. Acest lucru e cu atât mai remarcabil cu cât textele oficiale găsite în oraşul lor de provenienţă erau babiloniene ca stil. Sumeriana a înflorit ca limbă a culturii, dar aproape exclusiv în Babilonia.

Întâlnim o mare varietate în originea textelor disponibile, unele fiind instituţionale, iar altele private. Sursa primară variază însă în funcţie de regiune. În Babilonia, însemnările cuneiforme recuperate provin în principal din izvoare private, spre deosebire de epoca Ur III, când majoritatea proveneau din arhivele centrale. Este remarcabil cât de mult s-a răspândit ştiinţa de carte în regiune; chiar şi în satele mici existau oameni care ştiau să citească şi să scrie. De asemenea, şi în coloniile asiriene din Anatolia găsim doar însemnări private, dar în restul Orientului Apropiat palatele şi alte instituţii regale sunt cele care furnizează majoritatea textelor la începutul mileniului doi (vezi caseta 5.1). În special în nordul Siriei, cancelarii regali deprinşi cu practicile din Babilonia sunt cei care au lăsat scrierile pe care le avem acum. Unul dintre genurile care au înflorit în aceste secole este scrisoarea, şi avem urme ale corespondenţei oamenilor de afaceri din Babilonia şi Assur, a membrilor curţilor regale, a generalilor, a ambasadorilor şi aşa mai departe. În principal îşi scriau unul altuia despre probleme de afaceri, dar din când în când surprindem câte o altfel de relatare – despre sănătate, dragoste, duşmănii… Scrisorile ne oferă o imagine mai personală a oamenilor pe care îi studiem, perspectivă inaccesibilă înaintea acestei perioade.

Caseta 5.1. *Scrisorile din Mari*

Săpăturile francezilor începând din anii 1930 de la situl Mari din Siria au scos la iveală un mare palat regal din secolele al XIX-lea și al XVIII-lea, în care s-au descoperit aproximativ 20.000 de tăbliţe. Multe dintre acestea sunt scrisori trimise între palat şi reprezentanţii curţii, atât în ţară, cât şi în străinătate. Datorită localizării sale între Babilonia și Siria și între zonele agricole de pe valea Eufratului și stepa folosită de triburi seminomade, Mari oferă informaţii despre o gamă largă de probleme politice și militare din Orientul Apropiat și despre interacţiunile dintre oamenii stabiliţi în anumite zone și populaţiile de păstori. Scrisorile sunt documente întocmite cu grijă, în care scribii rezumau de obicei chestiunile sau ordinele iniţiale înainte de a răspunde. Erau compuse în stilul pur babilonian: limba, maniera de scriere și formele tăbliţelor sunt de inspiraţie sudică, deși majoritatea oamenilor din Mari și de la alte curţi cu care Mari se afla în legătură vorbeau mai degrabă o limbă semitică vestică, nu akkadiana. În scrisori din diferite regiuni pot fi identificate influenţe ale limbilor autohtone. În 1761, când Hammurabi a cucerit Mari, scribii săi au inventariat arhivele palatului și au identificat și extras scrisorile referitoare la chestiuni babiloniene, care au fost duse probabil în capitală. Acest lucru arată câtă importanţă acorda el acestei arhive.

Curtea de la Mari nu era singura care deţinea astfel de arhive. Palatele descoperite la Qattara (Tell Rimah), Shushara (Shemshara), Shubat-Enlil (Tell Leilan) și în alte locuri au scos la iveală arhive diplomatice de mai mică amploare, dar similare. Acest lucru arată că întreaga Sirie și Mesopotamia formau un sistem integrat de regate, ai căror regi trebuiau să rămână informaţi pentru a supravieţui.

5.1. Nomazi şi popoare sedentare

Toate textele şi vestigiile arheologice de care dispunem provin din oraşe şi alte aşezări permanente. Oraşele au înflorit în această perioadă în tot Orientul Apropiat, iar zone ca Siria de Nord, care trecuseră printr-un declin al oraşelor la sfârşitul mileniului trei, au devenit din nou complet urbanizate până în secolul al XIX-lea. Cu toate acestea, foarte importante pentru viaţa politică şi socială a Orientului Apropiat au fost populaţiile a căror existenţă nu era legată de agricultura cerealieră care susţinea centrele urbane. Este vorba de păstori seminomazi care îşi petreceau o parte din an mergând din loc în loc cu turmele în căutare de păşuni în stepe, iar restul timpului şi-l petreceau în sate de lângă râuri. Aceste populaţii au constituit o trăsătură permanentă a Orientului Apropiat, dar în anumite perioade au devenit mai vizibile în mărturiile urbane, datorită interacţiunii mai strânse cu locuitorii oraşelor ce se luptau pentru puterea politică. Li s-au atribuit diferite denumiri, întotdeauna din perspectiva oamenilor din oraşe care au scris textele. La sfârşitul mileniului trei şi începutul mileniului doi apar grupaţi sub numele de „amoriţi”, care coincidea cu termenul pentru „vest”, în akkadiană *amurru*. Cuvântul „amorit” nu se referea la un grup bine definit din punct de vedere etnic sau tribal, ci era flexibil, fiind aplicat în principal populaţiilor

despre care se considera că aveau un trecut seminomad şi rădăcini în occident. Identitatea amoriţilor şi rolul lor în societăţile Orientului Apropiat de la începutul mileniului doi sunt foarte disputate (vezi controversa 5.1). Aici ne vom concentra asupra stilului lor de viaţă pastoral.

Elementul esenţial al vieţii păstorilor îl constituau turmele. În întregul Orient Apropiat milioane de oi şi capre erau crescute pentru ceea ce numim resurse regenerabile : în special lână şi blană şi, când mureau, piele, oase, coarne şi tendoane. Deşi oamenii mâncau şi carnea, aceasta era considerată un lux, aşa că erau sacrificate puţine animale. Mediul natural, cu veri secetoase, a făcut necesară transhumanţa către alte păşuni. În timpul verii stăteau pe lângă văile fertile ale râurilor, aproape de oraşe şi sate, pe când iarna stepa avea destulă vegetaţie pentru a paşte animalele acolo. Traseele erau bine calculate, iar grupurile foloseau aceleaşi păşuni de iarnă ani la rând. Păstorii aveau aşadar un stil de viaţă hibrid – sedentar în sate pe timpul verii, nomad în stepe în timpul iernii –, aşa încât cercetarea modernă foloseşte în privinşa lor termenul „seminomad".

Interacţiunile dintre nomazi şi sedentari au avut loc pe mai multe niveluri. Cele două grupuri erau complementare din punct de vedere economic, unul oferind produse animale, celălalt bunuri agricole şi meşteşugăreşti, iar schimbul era în beneficiul amândurora. Trebuiau făcute aranjamente pentru a se asigura că animalele nu distrugeau recoltele de cereale păscându-le sau călcând peste ele, dar agricultorii lăsau şi terenuri necultivate pentru păscut, ceea ce ajuta creşterea plantelor şi oferea îngrăşământ natural. Datorită acestei interacţiuni, oraşele şi statele puteau avea un oarecare control asupra păstorilor. În funcţie de apropierea satelor şi păşunilor păstorilor de centrele de putere, aceştia erau mai mult sau mai puţin supuşi dominaţiei politice, îndatoririlor militare şi de muncă şi impozitelor.

De fiecare dată când păstorii intrau pe orbita societăţilor sedentare, ei apăreau şi în cuprinsul documentaţiei scrise pe care o studiem. De la începutul mileniului doi avem o arhivă unică din punct de vedere informativ, de la palatul din Mari de pe Eufratul mijlociu. Acest oraş controla o suprafaţă mare din valea Eufratului, care includea sate de păstori ce foloseau stepa siriană pentru păşunatul de iarnă. Organizarea socială a acestor păstori seminomazi era tribală. Oamenii pretindeau că descind dintr-un strămoş comun, real sau fictiv, dar aceste afilieri erau destul de haotice : câteodată, unele triburi le absorbeau pe altele, iar unii membri schimbau triburile. Triburile erau unităţi sociale flexibile. Cele care existau în jurul oraşului Mari erau împărţite în două mari ramuri : „din stânga", adică cei din nord, cum ne uităm spre răsărit, sim'aliţii, şi „din dreapta", adică cei din sud, yaminiţii. Aceştia din urmă locuiau mai aproape de oraş şi le cunoaştem mai bine diviziunile. Îi includeau, de exemplu, pe Amnanu şi Yakhruru, grupuri atestate şi în Babilonia. Aşadar, aceste denumiri aveau deja o lungă istorie la începutul mileniului doi, iar triburile de pe o suprafaţă geografică vastă puteau pretinde o descendenţă comună. Numele tribale erau date atât celor sedentari, cât şi celor nomazi, o practică ce dovedeşte caracterul hibrid al modului de viaţă al păstorilor.

În cadrul interacţiunilor dintre Mari şi grupurile pastorale, palatul îi controla pe cei ale căror sate erau mai apropiate de zonele agricole. Locuitorii lor erau supuşi

recensămintelor, trebuiau să presteze muncă şi serviciu militar, iar căpeteniile erau răspunzătoare de contactele grupului cu palatul. Triburi mai depărtate, cum ar fi suteii, eludau acest control, iar relaţiile lor cu Mari sunt deseori înfăţişate în termeni negativi. Erau constant acuzaţi că ar fi tâlhari şi ucigaşi, o imagine derivată parţial din prejudecăţile pe care sedentarii le aveau în mod obişnuit în privinţa nonsedentarilor. Pe de altă parte, nu putem ignora aceste relatări pentru că sunt părtinitoare : competiţia pentru resursele limitate între agricultori şi păstori putea deveni aprigă şi violentă.

Cercetările etnografice arată că sedentarizarea păstorilor nomazi are loc de obicei în rândurile celor mai bogaţi şi ale celor mai săraci membri ai grupului. Păstorii mai prosperi nu puteau să-şi mai mărească turmele, pentru că deveneau foarte greu de controlat, aşa că investeau o parte din avere în teren şi se aşezau pentru a avea grijă de el. Cei mai săraci aveau prea puţine animale pentru a se întreţine şi încercau să-şi găsească slujbe la sedentari, inclusiv ca mercenari în armată. La trecerea din mileniul trei în mileniul doi, observăm o creştere majoră a numărului de amoriţi în oraşele din întregul Orient Apropiat, iar în primele patru secole ale mileniului doi mulţi oameni afirmau că sunt de descendenţă amorită. Amoriţii fuseseră prezenţi în Orientul Apropiat începând de la mijlocul mileniului trei, după cum atestă documente din Shuruppak şi din timpul vechii dinastii akkadiene. În textele Ur III apar din ce în ce mai mult : îi putem recunoaşte fie pentru că sunt în mod explicit identificaţi ca amoriţi, fie pentru că numele lor sunt în limba amorită, un idiom semitic diferit de akkadiană. Deşi erau activi la toate nivelurile societăţii, inclusiv ca generali în armată, legendele începutului de mileniu doi au pus o mare parte din vina pentru căderea statului Ur III pe seama amoriţilor. Literatura acelor timpuri conţine portrete foarte negative. Un poem intitulat „Căsătoria lui Martu" afirmă, de exemplu :

> (Amoritul) e îmbrăcat în pielea oilor ;
> Locuieşte în corturi, în vânt şi ploaie ;
> Nu oferă sacrificii.
> [Umblă hoinar] prin stepă,
> sapă după trufe şi nu are odihnă.
> Mănâncă carne crudă,
> îşi duce viaţa fără un cămin,
> iar când moare nu e îngropat după ritualurile cuvenite[2].

Viaţa amoriţilor era aşadar total opus vieţii urbane civilizate.

La dispariţia statului Ur III şi odată cu fragmentarea politică ce a urmat în Babilonia, începând de la mijlocul secolului XX, unele dintre noile dinastii şi-au susţinut descendenţa amorită. Pomeneau acest lucru cu mândrie, în opoziţie cu descrierea negativă a amoriţilor în literatură. După 1800, Hammurabi din Babilon, care a ajuns să stăpânească un mare teritoriu urbanizat, încă se considera „rege al amoriţilor", iar sub al patrulea succesor al său, Ammisaduqa, o listă a strămoşilor dinastiei recunoştea în mod explicit că erau amoriţi. Aceleaşi nume apar într-o listă a strămoşilor regelui Shamshi-Adad descoperită la Assur, existând probabil un grup de strămoşi comuni recunoscuţi de toţi amoriţii. Nu mai exista niciun stigmat aplicat amoriţilor.

Din informaţiile fragmentare şi, uneori, contradictorii reiese această imagine. Grupuri pastorale seminomade au existat în Orientul Apropiat de la începutul agriculturii ; păstoritul şi agricultura au fost activităţi complementare, care au apărut în acelaşi timp. La mijlocul mileniului trei, termenul „amorit" a început să se refere la păstori, iar unii dintre aceştia au urcat în ierarhia oraşelor-state existente, deseori prin intermediul unei cariere militare. La începutul mileniului doi, când în Babilonia puterea centralizată s-a destrămat, persoane cu nume amorite au reuşit să pună mâna pe tron în mai multe oraşe-state. Probabil datorită competiţiei între vechile şi noile dinastii ale autorităţii, între sumerienii şi akkadienii urbani şi amoriţii neurbani, se punea accent pe originile lor. Recunoaşterea clară a rădăcinilor dinastiilor în afara oraşelor, prezentă în listele ancestrale, poate indica faptul că ideea de oraş-stat ca centru al întregii puteri pălea şi începea să se dezvolte conceptul unui teritoriu mai larg ca unitate politică. Cu toate acestea, prezenţa amoriţilor în Orientul Apropiat nu a determinat şi crearea unui nou ideal cultural. În Babilonia, amoriţii au adoptat complet cultura existentă, inclusiv folosirea sumerienei şi akkadienei pentru literatură ; amorita nu a devenit nicăieri limba oficială a documentelor scrise.

5.2. Babilonia

Sfârşitul hegemoniei Urului în Sumer şi Akkad nu a dus imediat la o fragmentare a puterii politice în Babilonia. La începutul domniei lui Ibbi-Sin, ultimul rege al dinastiei Ur III, Ishbi-Erra a fondat o dinastie în Isin şi a preluat controlul asupra unei mari părţi a Babiloniei. Când elamiţii au cucerit Urul, Ishbi-Erra a fost cel care a eliberat oraşul, iar urmaşii săi au preluat titlul de „rege al Urului". Chiar şi aşa, forţele descentralizatoare erau puternice şi un număr tot mai mare de dinastii locale au apărut în secolele XX şi XIX. Cele mai importante au fost familiile regale din Isin şi Larsa, în sud, şi din Babilon, în nord, dar şi oraşe ca Uruk, Kish şi Sippar au avut uneori regi proprii. În regiunea de la est de Tigru, dinastii independente au apărut în Eshnunna şi Assur, în timp ce Elamul a rămas în afara sferei de influenţă politică a Babiloniei. Conducătorii s-au folosit de dreptul de a formula ani nominali, iar prezenţa tăbliţelor datate cu numele unor dinastii de oraş ne permite să identificăm ce zone controlau şi în ce perioadă. Până la începutul secolului al XIX-lea, rivalitatea s-a înteţit sub forma conflictului deschis şi s-a transformat în ceea ce nouă ni se par războaie neîncetate. În orice caz, statele din Babilonia recunoşteau că făceau parte dintr-un sistem comun, cu centrul în capitala religioasă Nippur. Controlul politic asupra acestui oraş, care a trecut prin mai multe mâini, dădea unui rege dreptul de a se numi „rege al Sumerului şi Akkadului". În regiune se folosea oficial un calendar cu numele lunilor de la Nippur, iar bunăvoinţa preoţimii de la Nippur îi oferea regelui un statut special. O altă tradiţie care a supravieţuit şi demonstrează că oraşele se considerau partenere într-un sistem comun era numirea marii preotese de la Ur. Din timpul lui Sargon din Akkad, fiica marelui conducător al regiunii deţinuse această poziţie. La începutul mileniului doi, marile preotese proveneau din dinastia urbană care conducea Urul, dar

marea preoteasă în funcţie nu era înlocuită imediat ce se schimba controlul politic. De exemplu, fiica regelui din Isin Ishme-Dagan a rămas în funcţie după ce Gungunum din Larsa a cucerit Urul, iar cultele preoteselor decedate au rămas în memorie mult mai mult decât autorităţile dinastiilor din oraşele lor natale. Convingerea că oraşele-state ale Babiloniei făceau parte dintr-un sistem unic le-a permis conducătorilor să adopte ideologia conform căreia în Babilonia exista o singură instituţie a regalităţii, care trecea de la un oraş la altul. Cel pe care preoţimea din Nippur îl recunoştea, acela era rege al Sumerului şi Akkadului, chiar dacă în realitate puterile sale erau limitate. În acest context trebuie să privim mesajul „Listei regilor sumerieni", un document ce promovează ideea că la un moment dat exista doar un singur rege.

Isin şi Larsa au fost principalii actori pe scena politică din sudul Babiloniei. La început, dinastia Isin era moştenitoarea statului mult redus Ur III (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 3 a listelor de regi de la sfârşitul cărţii). Preoţimea de la Nippur a recunoscut aceşti regi, care au menţinut controlul asupra celor mai sudice oraşe, inclusiv Ur, şi au întreprins lucrări publice în câteva dintre ele. Timp de un secol, în regiune a fost pace. Totuşi, mai târziu, în secolul XX, în Larsa a fost fondată o dinastie rivală (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 4 a listelor de regi de la sfârşitul cărţii) care a preluat curând puterea în sudul şi estul Babiloniei, în timp ce puterea Isinului a fost limitată la Babilonia Centrală. În 1898, Abisare, regele Larsei, şi-a atacat omologul din Isin, ceea ce a determinat şi alte oraşe să refuze supremaţia Isinului. În acest moment, regiunea avea cel mai mare număr de dinastii rivale din întreaga perioadă, multe dintre ele putând cere, la rândul lor, sprijinul preoţimii din Nippur.

Existau şi forţe centralizatoare, iar iniţiativa a venit din partea oraşului Larsa. După o perioadă de instabilitate internă, cu o serie de domnii de scurtă durată a mai multor familii, o familie de la est de Tigru, aşa-numita dinastie Kudur-Mabuk, a pus mâna pe tronul Larsei. Părintele Kudur-Mabuk şi-a stabilit reşedinţa în oraşul cel mai estic al Babiloniei, Mashkan-shapir. L-a pus pe fiul său Warad-Sin (1834-1823) pe tronul Larsei, dar s-a amestecat şi el în problemele locale. La moartea lui Warad-Sin i-a urmat fratele său Rim-Sin, care a avut cea mai lungă domnie documentată din istoria Mesopotamiei, 60 de ani (1822-1763). Viaţa sa ilustrează vicisitudinile politice şi militare ale epocii, pe care le putem reconstitui din numeroase izvoare, printre care anii nominali, însemnările economice şi scrisorile. La accederea sa, teritoriul controlat de familia lui Rim-Sin era o fâşie în estul Babiloniei lungă de 230 de kilometri (145 de mile), de la Nippur şi Mashkan-shapir, în nord, până la Golful Persic, în sud, unde se întindea spre vest şi cuprindea Larsa şi Ur. Statele Babilon, Isin şi Uruk se învecinau cu acest teritoriu, de la nord la sud. Moartea lui Kudur-Mabuk, cu puţin înainte de al optulea an al lui Rim-Sin, a pus întreaga zonă sub controlul celui din urmă, care s-a afirmat curând şi pe plan militar. În al treisprezecelea an (1810) Rim-Sin a învins o coaliţie condusă de Uruk, Isin şi Babilon şi a cucerit sate din apropierea Urukului. După alte succese militare lângă Larsa şi o recucerire a Nippurului, pe care îl pierduse în favoarea Isinului în al nouălea an, a distrus Urukul în 1800.

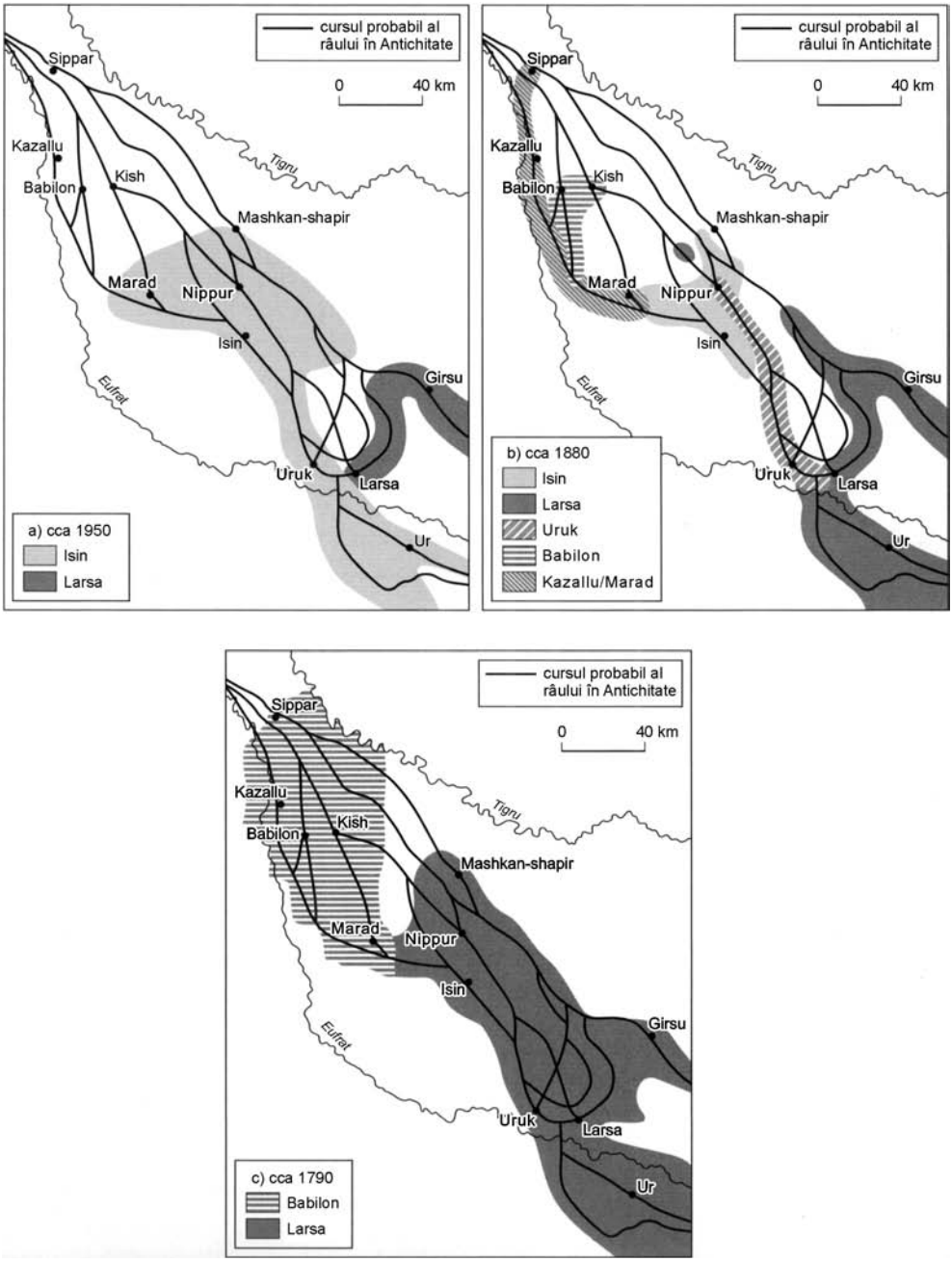

Harta 5.1. Împărţirea politică a Babiloniei în primele secole ale mileniului doi. După Michael Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, p. 109

Când Rim-Sin a învins Isinul în 1793, al treizecilea an al său, singurul rival al Larsei în Babilonia rămăsese statul Babilon, unde Hammurabi a moştenit tronul în anul următor. Rim-Sin a petrecut următorii 30 de ani întărindu-şi dominaţia asupra sudului prin concentrarea de funcţii administrative în capitală, şi se pare că a redus independenţa economică a fostelor oraşe-state. Hammurabi a aşteptat ca Rim-Sin să îmbătrânească pentru a iniţia cucerirea rapidă a tuturor vecinilor, inclusiv a Larsei, pe care a ocupat-o în 1763. A păstrat organizarea lui Rim-Sin şi a continuat să se bazeze pe oameni din Larsa pentru a supraveghea administrarea Babiloniei de Sud. În acest fel, Rim-Sin pusese bazele statului centralizat al lui Hammurabi, despre care vom discuta în capitolul următor.

În ciuda fragmentării politice şi a conflictelor extinse, nu există niciun indiciu cu privire la un declin economic al Babiloniei în primele trei secole ale mileniului doi. Urbanizarea a rămas densă, iar documente dintr-un număr tot mai mare de oraşe atestă un nivel înalt al activităţii economice. Chiar şi Urul înflorise, deşi fusese privat de sistemul regional pe care se bazase înainte. S-au produs totuşi schimbări fundamentale în administrarea economiei. În secolul XXI, birocraţia de stat supraveghea absolut tot şi folosea mari segmente ale populaţiei ca forţă de muncă, sprijinită cu raţii. La începutul mileniului doi a avut loc ceea ce am putea numi o „privatizare" parţială a economiei printr-un proces treptat şi probabil neintenţionat. Marile instituţii, palatele şi templele, deţineau încă resurse extinse. Deţineau mari suprafeţe de teren şi alte proprietăţi şi erau mari consumatori de bunuri şi servicii. La începutul mileniului doi exista o continuare a practicilor Ur III, însă doar la nivel local, din cauza fragmentării puterii politice. De exemplu, avem o arhivă a unui atelier al palatului de la Isin care trebuia să producă bunuri din lemn, trestie, piele şi lână pentru gospodăria regală. Intendenţi regali supravegheau atelierul, dar meşteşugarii lucrau şi pentru alţii. Şi alte instituţii au început să contracteze muncă şi servicii. În loc să aibă personal dependent care să le cultive terenurile, dădeau pământul în arendă, iar cei care-l lucrau trebuiau să predea o parte din recoltă şi să păstreze restul pentru nevoile lor. Turme de oi şi capre erau atribuite păstorilor, care erau obligaţi să predea cantităţi stabilite de lână şi blană şi să mărească turma cu un număr fix de capete. Produsele excedentare erau pentru uzul producătorului, care, în schimb, trebuia să compenseze eventualul deficit din partea sa. Când instituţiile aveau nevoie de forţă de muncă, angajau oameni, plătindu-le salarii doar pe perioada angajării, nu raţii pe toată durata anului. Treptat, tot mai multe sarcini au fost preluate de oameni din afara instituţiilor, iar unele dintre vechile funcţii, cum ar fi cea de berar al templului, au devenit sinecuri divizate în părţi foarte mici, de până la o jumătate de zi pe an. Acestea erau comercializate, deoarece garantau un mic procent din venitul instituţiei pe durata deţinerii funcţiei.

Existau şi contractori independenţi care preluau sarcini administrative. În loc să angajeze şi să întreţină un personal birocratic extins, instituţiile cereau antreprenorilor privaţi să intermedieze între acestea şi cetăţeni, strângând dări, emiţând plăţi şi organizând colectarea şi distribuţia resurselor. În plus, aceşti antreprenori converteau dările, plătite în produse perisabile şi de puţin folos instituţiilor simplificate, în argint,

care putea fi depozitat uşor. Izvoarele nu înregistrează cum făceau acest lucru, dar cel mai probabil vindeau produsele unor organizaţii sau persoane, în schimbul argintului. Ca recompensă pentru serviciile lor, antreprenorii păstrau o parte din bunurile transferate. Privatizarea administraţiei era mai potrivită noilor circumstanţe politice. În perioada Ur III birocraţii erau numiţi de rege, iar o schimbare a dinastiei putea duce la o întrerupere a practicilor administrative. Oamenii de afaceri privaţi contractaţi pentru serviciile lor nu erau afiliaţi politic niciunei dinastii şi erau lăsaţi să funcţioneze şi în vremuri de nesiguranţă politică.

În cele din urmă, totuşi, acest sistem de organizare economică şi management al societăţii din Babilonia s-a dovedit a fi dezastruos. Contribuţiile cerute de la producători par să fi fost ridicate, iar într-o regiune ca Babilonia, unde recoltele proaste nu erau un lucru neobişnuit, oamenii se aflau de multe ori în imposibilitatea de a satisface cererile. Puteau doar să ceară cu împrumut de la cei care strângeau dările. Mai mult, când nu puteau nici măcar să supravieţuiască până la recolta următoare cu ceea ce puseseră deoparte pentru propriile nevoi, apelau la aceiaşi oameni pentru împrumuturi de urgenţă. Acestea erau împrumuturi cu dobândă mare : cutuma şi edictele regale permiteau o dobândă de 20% pentru împrumuturile în argint şi de 33% pentru cele în cereale. Dobânzile erau strânse indiferent de durata împrumutului şi, din moment ce aceste împrumuturi erau de obicei de scurtă durată, înapoierea lor cu dobândă integrală după o lună sau mai puţin constituia o povară imensă pentru debitori. Însemnările găsite în casele oamenilor de afaceri cuprind un număr mare de contracte de împrumut şi demonstrează că nivelul de îndatorare era crescut. Faptul că exista o criză a datoriilor reiese limpede şi din edictele repetate în care regii susţineau că au restabilit ordinea prin anularea împrumuturilor excepţionale. Referiri la asemenea acţiuni sunt clare în declaraţiile oficiale ale regilor din Isin, Larsa şi Babilon. Un singur edict original, emis de Ammisaduqa al Babilonului (1646-1626), este suficient de bine păstrat pentru a înţelege amănuntele. În el sunt anulate toate datoriile pe care producătorii le-au făcut pentru a supravieţui sau pentru a plăti impozite excepţionale, dar nu şi datoriile oamenilor de afaceri care doreau capital pentru acţiuni comerciale (documentul 5.1). Palatul era cel care absorbea aceste pierderi, dar făcea lucrul acesta în virtutea tradiţiei conform căreia regele trebuia să păstreze ordinea şi dreptatea în ţară – şi pentru că, la urma urmei, o populaţie îndatorată nu putea forma o bază stabilă de impozitare, ci ar fi existat doar pentru a îmbogăţi o clasă competitivă de oameni de afaceri.

Documentul 5.1. *Fragment din edictul regelui Ammisaduqa al Babilonului*

Regii din Babilonia de la începutul mileniului doi au intervenit mult în economiile statelor lor, abolind la intervale neregulate datoriile exagerate ale producătorilor. Numeau acest lucru restaurarea ordinii în ţară şi îl considerau o parte din datoria lor de păzitori ai poporului. Toate textele care s-au păstrat sunt deteriorate, în afară de „Edictul regelui Ammisaduqa", care rămâne enigmatic în multe din părţile sale.

§ 1: Tăbliţa [decretului prin care ţara a primit poruncă] să o asculte când regele a stabilit dreptatea în ţară.

§ 2: Datoriile agenţilor agricoli, păstorilor, celor din provincii care distrug carcasele de animale şi ale altor persoane care plătesc tribut coroanei – ...ale acordurilor ferme şi notele de garantare... ale plăţilor lor sunt prin aceasta absolvite. Funcţionarul însărcinat cu colectarea nu are voie să dea în judecată, pentru a obţine plata, pe cel care plăteşte tribut coroanei.

§ 4: Oricine a dat orz sau argint unui akkadian sau amorit ca dobândă pentru împrumut sau ca dare şi i s-a făcut chitanţă – pentru că regele a stabilit dreptatea în ţară, chitanţa este nulă; nu poate să recupereze orzul sau argintul pe baza documentului său.

§ 8: Un akkadian sau amorit care a primit orz, argint sau (alte) bunuri, fie ca marfă pentru o călătorie comercială, fie ca întreprindere comună pentru câştigarea de profit, documentul său nu este nul; trebuie să plătească conform stipulaţiilor din documentul său.

Traducere după Pritchard, 1969, pp. 526-527.

5.3. Asiria şi estul

În tot Orientul Apropiat, situaţia politică era comparabilă cu ceea ce am văzut în Babilonia. De la Iranul de Vest până la coasta mediteraneeană, dinastii locale conduceau mici state care deseori se luptau pentru putere. Studiul istoriilor lor este uşurat foarte mult de faptul că în numeroase locuri s-a găsit documentaţie scrisă proprie, dar mărturiile sunt încă parţiale, iar acestea se focalizează pe aspecte ce diferă de la un sit la altul. La începutul mileniului doi, materialul din regiunea Asiriei iese în evidenţă pentru că pune un mare accent pe comerţul internaţional, condus de negustorii din Assur. Localizat pe Tigru, în sudul extrem al Asiriei, Assur era punctul central al unei reţele care comercializa cositor din est, textile din Babilonia şi argint şi aur din Anatolia. Sistemul ne este cunoscut datorită celor aproximativ 22.500 de tăbliţe lăsate de negustorii asirieni într-o colonie de la marginea oraşului Kanesh, din centrul Anatoliei, cam la 1.200 de kilometri de Assur. Deşi aflată sub controlul conducătorului local, colonia funcţiona ca o entitate autarhică, iar textele asiriene o numesc *Karum*-Kanesh, portul Kanesh.

Succesele coloniei depindeau de evenimentele locale din Anatolia, puţin cunoscute de noi. Arheologii au distins mai multe perioade de ocupare. Aproape toate tăbliţele provin din case din nivelul II, datate între cca 1970 şi 1834, când aşezarea a fost distrusă. A fost imediat reocupată, în nivelul IB, care a durat până prin 1719, dar din această perioadă sunt păstrate mult mai puţine tăbliţe. Aproximativ 90% din materialul scris datat provine din perioada 1895-1865 şi oferă o imagine extrem de amănunţită a activităţilor negustorilor asirieni din acele timpuri.

Assur funcţiona aproape exclusiv ca punct de tranzit comercial. Importa cositor din surse necunoscute din Iran sau de mai departe (Afganistan, poate chiar din vestul Chinei) şi textile din Babilonia. Cositorul era necesar pentru producerea bronzului, proces care necesita o măsură de cositor pentru fiecare zece măsuri de cupru. Ţesăturile din Babilonia trebuie să fi fost de foarte bună calitate şi făcute din lână

bună ; textele conţin pentru acestea termeni pe care nu îi înţelegem, dar se pare că includeau covoare şi pături, mantale şi tunici. Din moment ce în întregul Orient Apropiat oamenii produceau textile înseamnă că acestea erau extrem de bine lucrate şi la mare cerere. Ştim că femeile din Assur ţeseau şi ele textile, dar se pare că cele din Babilonia erau cele mai bune. Nu există nicio documentaţie directă despre cum ajungeau cositorul şi textilele în Assur şi cum erau plătite aceste mărfuri.

În schimb, sunt foarte bine cunoscute legăturile cu Anatolia. Se organizau caravane de asini în Assur, fiecare animal fiind încărcat cu o sarcină de 70 de kilograme (150 de livre) de cositor şi 30 de articole textile. Grupurile de negustori împărţeau cheltuielile investind propriile resurse sau pe cele încredinţate de alţii : achitau animalele, marfa, oamenii care însoţeau caravana şi diferitele impozite şi cheltuieli care apăreau în timpul călătoriei. Drumul până la Kanesh dura cel puţin 50 de zile şi era cu neputinţă în cele patru luni de iarnă, când vremea făcea imposibilă trecerea prin munţii Taurus. La sosirea caravanei în Kanesh, majoritatea măgarilor erau vânduţi, iar marfa era schimbată pe aur şi argint, care era transportat înapoi în Assur. Negustorii asirieni, care de obicei erau fraţii sau fiii celor din Assur şi rezidenţi permanenţi în Anatolia, distribuiau în Anatolia bunurile importate folosind o reţea de aşezări comerciale mai mici. De asemenea, colectau metalul preţios pentru caravana următoare. Deşi e dificil de estimat volumul acestor tranzacţii, s-a calculat pe baza mărturiilor existente că în Kanesh erau importate anual 4.000 de textile şi 10 tone de cositor, adică încărcăturile a 150 de asini. Antreprenorii privaţi erau promotorii acestei activităţi, iar palatul nu era direct implicat. Din moment ce negoţul era făcut de familii, femeile erau şi ele direct implicate. De obicei rămâneau acasă în Assur în timp ce soţii, taţii sau fraţii lor erau plecaţi în Anatolia şi păstrau mereu contactul cu ei prin scrisori în care le scriau despre afaceri. Femeile erau responsabile de textilele folosite în comerţ şi trebuiau să aranjeze ţesutul în Assur, dacă nu se ocupau chiar ele de lucrul ăsta. Bărbaţii criticau deseori calitatea produselor ce le erau trimise, iar femeile se plângeau că li se lăsaseră puţine resurse sau chiar că nu aveau suficientă hrană. Situaţia domestică ducea uneori la probleme în căsnicie. Bărbaţii stăteau departe timp de mulţi ani şi se căsătoreau cu femei din Anatolia, în timp ce soţiile lor din Assur se simţeau abandonate şi ignorate (documentul 5.2).

Documentul 5.2. *Corespondența asiriană veche: exemple de scrisori scrise de femei sau adresate femeilor*

În miile de scrisori găsite la Kanesh sunt prezenți mulți corespondenți, printre care și un număr substanțial de femei. Cum majoritatea afacerilor erau afaceri de familie, toți membrii acesteia erau implicați, iar femeile le scriau deseori soților, taților și fraților pentru a-i informa despre ce se întâmpla în Assur, unde stăteau cât timp bărbații erau plecați la Kanesh. De departe, majoritatea misivelor sunt despre probleme de afaceri, dar sunt indicii clare că se simțeau abandonate și insuficient apreciate pentru munca depusă. Câteva exemple:

Spune-i lui Pushuken; Lamassi[1] zice:

Kulumaya îţi aduce nouă ţesături, Iddin-Sin trei. Ela a refuzat să se ocupe de textile, în timp ce Iddin-Sin a refuzat să se ocupe de (încă) cinci.

De ce continui să-mi scrii: „Ţesăturile pe care mi le trimiţi sunt întotdeauna de calitate proastă!"? Cine este persoana care locuieşte cu tine în casă şi critică ţesăturile care îi sunt aduse? Eu, pe de altă parte, mă străduiesc să produc şi să-ţi trimit textile pentru ca la fiecare călătorie afacerile tale să-ţi aducă zece sicli de argint.

Traducere după Michel, 2001, p. 430, n. 302.

Spune-i lui Innaya; Taram-Kubi[2] zice:

Îmi scrii după cum urmează: „Ai grijă de brăţările şi inelele pe care le ai; vor fi necesare pentru a cumpăra mâncare". E adevărat că îmi trimiţi jumătate de livră de aur prin Illi-bani, dar unde sunt brăţările pe care le-ai lăsat în urmă? Când ai plecat, nu mi-ai lăsat nici măcar un siclu de argint. Ai curăţat casa şi ai luat totul cu tine.

De când ai plecat, o foamete [cumplită] a lovit oraşul (Assur). Nu mi-ai lăsat nici măcar un litru de orz. Trebuie să cumpăr în continuare orz pentru hrana noastră. [mai multe rânduri neclare] Unde este bogăţia despre care tot scrii? Nu avem nimic de mâncare. (Crezi că) ne putem permite să facem mofturi? Am strâns tot ce am avut şi ţi-am trimis ţie. Acum locuiesc într-o casă goală şi anotimpurile se schimbă. Fă bine şi trimite-mi valoarea în argint a ţesăturilor mele, să pot cel puţin să cumpăr zece măsuri de orz.

Cu privire la tăbliţa cu lista martorilor obţinută de Assur-imitti, fiul lui Kura: a adus multe necazuri afacerii şi a luat servitorii ca garanţie. Apoi reprezentanţii tăi au rezolvat problema. A trebuit să plătesc două treimi dintr-o livră de argint ca să nu depună plângere până la întoarcerea ta. De ce pleci în continuare urechea la bârfe şi îmi trimiţi scrisori supărătoare?

Traducere după Michel, 2001, p. 466, n. 344.

Puzur-Assur zice; spune-i lui Nuhshatum:

Tatăl tău mi-a scris despre tine, ca să mă căsătoresc cu tine. Mi-am trimis slujitorii şi o scrisoare despre tine către tatăl tău pentru a te lăsa să pleci. Îţi cer ca atunci când îmi citeşti scrisoarea să-i ceri tatălui tău (permisiunea) şi să vii aici împreună cu slujitorii mei. Sunt singur. Nu am pe nimeni care să mă ajute şi să îmi pună masa. Dacă nu vrei să vii cu slujitorii mei, o să mă căsătoresc cu o fată tânără din Wahshushana. Ai grijă. Tu şi servitorii mei să nu întârziaţi şi să veniţi degrabă!

Traducere după Michel, 2001, pp. 507-508, n. 397.

1. Soţia lui Pushuken.
2. Soţia lui Innaya.

Marja de profit în acest comerţ era mare: cositorul costa de cel puţin două ori mai mult în Anatolia decât în Assur, iar textilele îşi triplau valoarea. Un negustor putea realiza uşor, la un transport, un profit de 50 sau 100%. Aceasta era răsplata pentru o acţiune de mare risc. Comerţul funcţiona într-un cadru politic în care nu se putea baza pe o singură putere pentru protecţie şi ajutor. Caravanele spre şi dinspre Anatolia, Babilonia şi Iran călătoreau prin teritoriile multor conducători independenţi şi, uneori, ostili. Assur nu era mai puternic decât vecinii săi, dar putea negocia acorduri comerciale. Astăzi sunt documentate doar patru tratate, care s-au păstrat parţial. Assurul cerea ca negustorii săi să fie judecaţi corect dacă intrau într-o problemă

legală, proprietatea lor să fie protejată şi ca anatolienii să nu facă comerţ direct cu Babilonia. Era important ca Assurul să păstreze monopolul asupra comerţului, iar în secolul XX, regele Assurului, Ilushuma, a proclamat ca toţi negustorii din Babilonia care călătoreau dinspre Golful Persic spre Assur să fie scutiţi de impozite. Deşi aflăm că au fost multe războaie în acele vremuri, se pare că interesele comerciale nu le permiteau statelor să oprească negustorii.

Cele mai puternice state din sud-estul Assurului erau Eshnunna, în regiunea Diyala, şi Elam, în sud-vestul Iranului. Istoriile lor pot fi doar vag reconstituite, din cauza lipsei de informaţii cronologice privind duratele domniilor şi, uneori, chiar succesiunea corectă a regilor. În schimb, aceste state au urmat modele similare de acţiuni pe scena internaţională. Eshnunna (astăzi Tell Asmar) devenise independentă faţă de Ur la începutul domniei lui Ibbi-Sin. Guvernatorul local s-a autoproclamat conducător, dar regalitatea statului aparţinea zeului oraşului, Tishpak. După primul conducător independent, Shu-ilija, care s-a deificat singur şi care a luat titlul de rege (în sumeriană *lugal*), conducătorii statului au folosit timp de peste un secol doar titlul de „guvernator (în sumeriană *énsi*) al zeului Tishpak". Doar la începutul secolului al XIX-lea conducătorii au reluat titlul de „rege". Acţiuni similare sunt observate şi în alte locuri care fuseseră dominate politic de Ur. La Assur, conducătorii locali independenţi au devenit „guvernatori (în sumeriană *énsi*) ai zeului Assur", iar în Elam titlul cel mai înalt era „mare regent" (în sumeriană *sukkal-mah*), deţinut odinioară de cel mai de vază demnitar al regiunii din perioada Ur III. Acceptarea de către Eshnunna, în cele din urmă, a titlului de „rege" ar putea fi urmarea pierderii controlului deţinut de Isin asupra Nippurului. Dacă în Babilonia devenise neclar cine era adevăratul rege, probabil vecinii săi se simţeau mai în largul lor să pretindă acest titlu. În aceste momente Eshnunna îşi extinde controlul în valea Diyalei până la confluenţa cu Tigrul, anexând oraşe independente până atunci, cum ar fi Nerebtum (astăzi Ishcali), Shaduppum (astăzi Tell Harmal) şi Dur-Rimush (localizare necunoscută). Fiii lui Ipiq-Adad, Naram-Sin şi Dadusha, au continuat politica lui expansionistă, ceea ce a antrenat Eshnunna în vârtejul ce a caracterizat Mesopotamia la începutul secolului al XVIII-lea, devenind astfel unul dintre cei mai puternici jucători din regiune (pentru o listă a regilor Eshnunnei, vezi secţiunea 5 din listele de regi de la sfârşitul cărţii).

Eshnunna concura cu celelalte state din apropiere şi combina războiul şi diplomaţia pentru a câştiga importanţă. De exemplu, regele Dadusha şi-a unit forţele cu regele Shamshi-Adad al Regatului Mesopotamiei Superioare în 1781 pentru a cuceri regiunea dintre cele două râuri Zab şi a celebrat campania într-o stelă a victoriei, în care spune că a predat pământul cucerit lui Shamshi-Adad (ilustraţia 5.1). Ceva mai târziu, acesta din urmă s-a întors împotriva fostului său aliat şi a cucerit unele dintre teritoriile Eshnunnei, însă rolurile s-au inversat la moartea lui Shamshi-Adad, Eshnunna cucerind oraşe din apropierea Assurului. Atunci era deja cel mai puternic stat din regiune.

Trecând graniţa nordică a statului încă izolaţionist Babilon, Eshnunna a intrat pe valea Eufratului şi a ajuns la Mari. Pe vremea când aici domnise Yasmah-Addu, fiul lui Shamshi-Adad, relaţiile fuseseră ostile. Dar odată cu instalarea la Mari a unui

nou rege, Zimri-Lim, Ibal-pi'el al II-lea al Eshnunnei a căutat să încheie o alianţă, pe care Zimri-Lim a respins-o. Într-o scrisoare către trimisul său la Alep, el spune:

> Când te găseşti în prezenţa lui Yarim-Lim (regele Alepului), vorbeşte-i despre Eshnunna în felul următor: „Regele din Eshnunna îmi tot trimite solii privitoare la o alianţă. Prima dată mi-a trimis un mesager şi l-am trimis înapoi la graniţă. A doua oară mi-a trimis un mesager şi l-am trimis înapoi la graniţă. Apoi a venit un înalt demnitar şi l-am trimis înapoi la graniţă, spunând: «Cum pot încheia o alianţă cu Eshnunna fără consimţământul lui Yarim-Lim?»"[3].

A izbucnit un război între cele două state, iar Eshnunna a supus Mari. Totuşi, trei ani mai târziu, conducătorul Elamului s-a aliat cu Mari, Babilon şi probabil Larsa şi a atacat şi prădat Eshnunna în 1766. A numit un conducător-marionetă, care curând a fost înlocuit de un rege născut în Eshnunna, pe nume Silli-Sin. Silli-Sin l-a ajutat pe Hammurabi din Babilon la distrugerea statului elamit, dar în 1762 Hammurabi s-a întors împotriva fostului său aliat şi a jefuit Eshnunna. Nu a inclus şi regiunea Diyala în statul său, dar a avut grijă să nu aibă un conducător puternic. Istoria ulterioară a statului nu e clară.

Elamul a fost un actor important în toate evenimentele descrise mai sus, dar rolul său exact rămâne vag din cauza rarităţii izvoarelor autohtone din această perioadă. În aceste secole pare mult mai implicat în Mesopotamia decât în toată istoria sa. Elamul cuprindea atât câmpia din jurul Susei, cât şi înălţimile munţilor Zagros din jurul Anshanului, o dualitate reflectată în titlul de „rege al Anshanului şi Susei". *Sukkal-mah*-ul, „marele regent", care continua să folosească titlul din perioada Ur III, deşi acum era conducător independent, conducea organizaţia politică. Alături de el lucrau demnitari cu titluri ca „*sukkal* al Susei" sau „*sukkal* al Elamului", deseori fiul surorii celui care era *sukkal-mah*. Când acesta murea, uneori nepotul îi lua locul, dar nu suntem siguri că aceasta era regula de succesiune.

La puţin timp după ce Elamul şi-a câştigat independenţa faţă de Ur, s-a întors împotriva fostului stăpân, iar trupele sale au capturat capitala şi l-au luat prizonier pe regele Ibbi-Sin. Imediat după aceea armata Isinului a eliberat Urul, împiedicând astfel Elamul să aibă prea multă influenţă în Babilonia. Cu toate acestea, un secol mai târziu, când alte oraşe din Babilonia şi-au declarat independenţa faţă de Isin, acestea căutau deseori ajutor din afară şi au atras Elamul în alianţele şi conflictele lor nestatornice. Mai mulţi regi ai Larsei au cucerit oraşe elamite, iar Elamul a încheiat alianţe cu Urukul, Isinul şi cu alţii în războaiele locale din Babilonia. Este posibil ca ultimii regi ai Larsei, Warad-Sin şi Rim-Sin, să fi fost de origine elamită: erau fiii lui Kudur-Mabuk şi nepoţii lui Simti-Silhak, conducători ai unor triburi de la est de Tigru. Nu este cunoscută relaţia lor cu statul Elam, dar e posibil să fi acţionat ca reprezentanţi ai săi în conflictele din Babilonia, complicând şi mai mult situaţia politică şi militară.

Până la dispariţia Eshnunnei ca putere majoră, Elam a păstrat distanţa faţă de problemele Babiloniei de Nord şi Mesopotamiei în general, chiar dacă importanţa sa

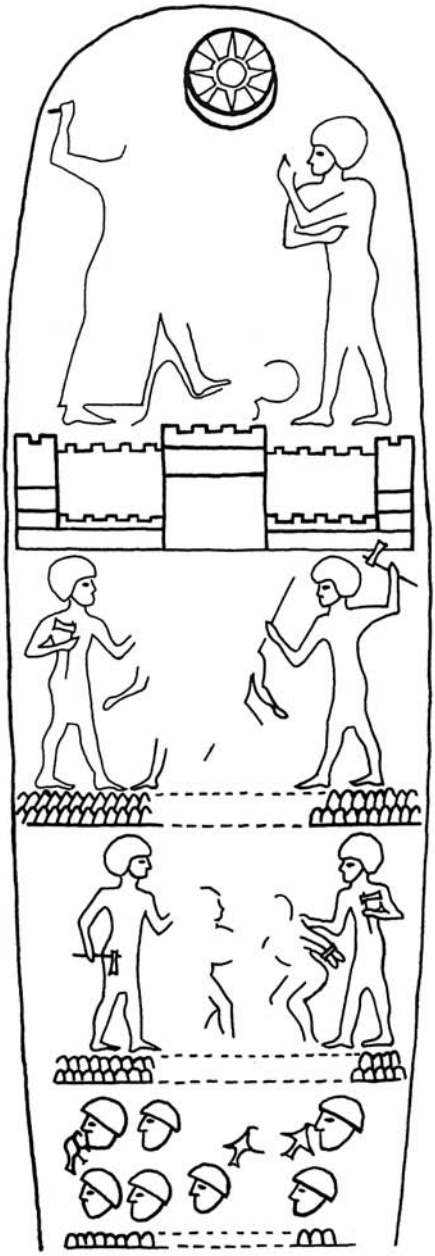

Ilustraţia 5.1. Stela lui Dadusha. Această stelă de piatră, descoperită accidental în 1983 în timp ce se săpa o fântână lângă Eshnunna şi deteriorată la mijloc, arată cum regele cucereşte Qabara şi îl înfrânge pe regele Bunu-Eshtar. Lunga inscripţie (220 de rânduri împărţite în 17 coloane) descrie unele dintre scenele basoreliefului. De exemplu, afirmă că zidurile înfăţişate sunt cele ale Qabarei. Muzeul Irak, Bagdad ; înălţime : 180 cm, lăţime : 37 cm, grosime : 18,5 cm (71 × 14,5 × 7 inchi). *Sursa* : desen de Frans van Kopen, în Mark W. Chavalas (ed.), *The Ancient Near East : Historical sources in Translation*, Blackwell, Oxford, 2006, p. 100

era recunoscută de toată lumea. Eliminarea Eshnunnei de o coaliţie formată din Babilon, Mari şi Elam a adus ultimul stat în contact direct cu statele mesopotamiene. Influenţa sa era acum remarcabilă şi ajungea departe. Conducătorul din Qatna, în vestul Siriei, de exemplu, s-a oferit să se supună Elamului pentru a primi ajutor în conflictul său cu Alep. *Sukkal-mah*-ul primea scrisori de la Hammurabi din Babilon, de la Zimri-Lim din Mari şi de la alţii. Toţi au declarat că erau „fiii" săi, şi nu „fraţii" săi, termenul folosit de obicei când îşi scriau unul altuia. Pentru ei, el era „marele rege din Elam". Armatele sale puneau regi pe tron până în Shubat-Enlil, în nordul Siriei. Puterea Elamului provenea din mărimea statului său şi din efectivele militare pe care le putea convoca. La importanţa sa contribuia şi faptul că deţinea controlul asupra transportului de cositor iranian spre vest, după căderea coloniei *Karum*-Kanesh. Acest material important pentru producerea bronzului ajungea din Elam la Mediterană prin Mari. Elamul avea şi legături strânse cu Dilmun, la Golful Persic, aşa că ar fi putut monopoliza accesul şi spre alte resurse şi rute. Succesul său a fost însă efemer. Hammurabi din Babilon a încheiat o alianţă cu Mari şi Alep împotriva Elamului, iar în al douăzeci şi nouălea an al său (1764) l-a înfrânt. Cum Elamul nu a fost încorporat în statul babilonian, influenţa sa a luat sfârşit şi nu mai ştim nimic despre el.

5.4. Mari şi vestul

Ambasadorii regelui din Mari au trimis stăpânului lor rapoarte despre ultimele zile ale Larsei, Eshnunnei şi Elamului, rapoarte care ne permit să studiem aceste evenimente în detaliu. Datorită aşezării sale şi rolului său ca intermediar între Mesopotamia de Sud şi Siria, arhivele din Mari clarifică în mare măsură problemele din vest, unde numeroase state au intrat sub influenţa trimişilor din Mari. Sunt pomenite oraşe îndepărtate, cum ar fi Hazor în Israelul modern. Zona occidentală a Orientului Apropiat constituia un sistem unic de state integrate politic. Casele regale ale statelor mărunte erau deseori înrudite prin sânge şi căsătorii, iar regele din Mari vizita oraşe la mare distanţă, cum ar fi Ugaritul, de pe coasta mediteraneeană. Istoriile câtorva state vor demonstra că modelul de competiţie, coaliţie şi hegemonie întâlnit în partea estică a Orientului Apropiat exista şi în vest. Voi prezenta aici istoriile statelor Mari şi Yamkhad, cele mai puternice din regiune, dar la fel de bine s-ar putea scrie şi despre încă o jumătate de duzină.

Mari fusese independent de statul Ur III, în ciuda existenţei unor relaţii diplomatice strânse între ele. Cu toate acestea, căderea Urului a coincis cu o scădere a succesului oraşului Mari: deşi dinastia de conducători, care deţineau titlul de „general" (în akkadiană *shakkanakku*), a rămas la putere pentru încă un secol, importanţa oraşului s-a diminuat considerabil. În cele din urmă dinastia a dispărut, din motive necunoscute, şi este posibil ca oraşul să fi fost abandonat. Cu toate acestea, la mijlocul veacului al XIX-lea apărea o nouă dinastie şi începea cel mai prosper secol al oraşului Mari (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 6 din listele de regi de la sfârşitul cărţii).

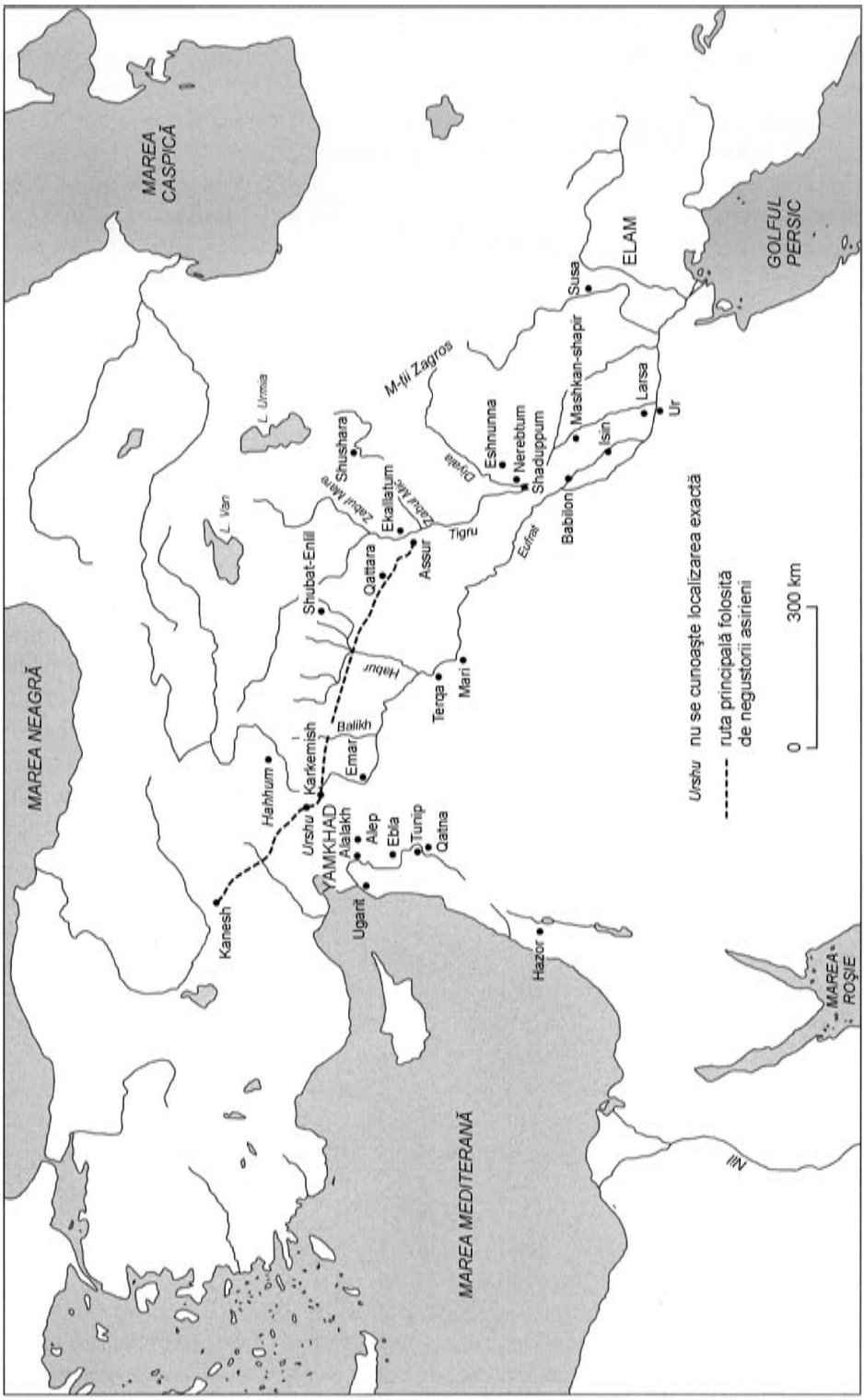

Harta 5.2. Orientul Apropiat la începutul mileniului doi

Noua dinastie îşi avea originile în nord-vestul Siriei, în ramura sim'alită a amoriţilor, care cuceriseră diverse oraşe pe Eufratul mijlociu înainte de a se stabili la Mari. Primul conducător pe care îl putem studia este Yahdun-Lim, care, în ciuda rădăcinilor sale occidentale, a introdus limba şi scrierea din Babilonia ca standard în cancelarie, inclusiv practica anilor nominali. A făcut din Mari statul dominant pe Eufratul mijlociu, stat ce se întindea spre nord până la confluenţa cu râul Balikh, şi i-a urmărit pe yaminiţi spre vest, până la munţii Liban. Stăpânirea a fost consolidată de acţiuni edilitare, cum ar fi construcţia de sisteme de irigaţii şi fortăreţe. Expansiunea în regiunea râului Habur l-a adus în conflict cu noul Regat al Mesopotamiei de Sus şi a purtat mai multe bătălii împotriva lui Shamshi-Adad. Yahdun-Lim a fost asasinat în urma unei lovituri de palat, iar fiul său, Sumu-Yaman, nu a mai trăit mult timp după aceea. Doi sau trei ani mai târziu, în 1795, Shamshi-Adad a cucerit Mari şi l-a inclus în marele său stat (despre care vom vorbi în capitolul următor). Shamshi-Adad l-a pus pe tronul din Mari pe fiul său mai tânăr, Yasmah-Addu, pentru a supraveghea statele occidentale şi triburile amorite.

Domnia lui Yasmah-Addu a durat aproximativ 20 de ani şi s-a sfârşit brusc, în 1775, când a murit tatăl său. Regatul lui Shamshi-Adad s-a destrămat, părţile sale fiind preluate de oameni ambiţioşi. La Mari, un astfel de om a fost Zimri-Lim. Deşi a declarat de multe ori că este fiul lui Yahdun-Lim, este clar că nu era aşa, putându-i fi cel mult nepot. Când acesta a preluat puterea, Mari a început din nou să-şi urmărească propriile interese. Zimri-Lim a restabilit relaţii strânse cu Babilonia şi mai ales cu Alepul, cu a cărui prinţesă, Shiptu, s-a căsătorit. Statul său cuprindea valea Eufratului de la sud de Mari, până la graniţa cu Alep, şi valea inferioară a Haburului. În nord îşi exercita controlul prin vasali şi se asigura că conducătorii independenţi erau de partea lui. Mari a înflorit: palatul lui Zimri-Lim este unul dintre cele mai măreţe monumente arhitecturale de la începutul mileniului doi care ne este cunoscut şi era celebru în epocă pentru opulenţa sa. Regatul era respectat de rivalii din regiune şi ţinea la distanţă triburile nomade. Deşi Zimri-Lim a fost un aliat credincios al lui Hammurabi din Babilon, prestigiul şi bogăţia de care se bucura l-au determinat pe acesta din urmă să se întoarcă împotriva lui. În al treizeci şi doilea an de domnie (1761), Hammurabi l-a învins pe Zimri-Lim şi a cucerit Mari. Doi ani mai târziu, mâniat din motive necunoscute, Hammurabi a atacat zidurile oraşului şi palatul şi a încorporat în statul său valea Eufratului până la Mari. Mari şi-a pierdut importanţa, iar centrul de putere de pe Eufratul mijlociu s-a deplasat cu 100 de kilometri (60 de mile) spre nord, la Terqa.

Oraşul Alep a fost capitala statului Yamkhad (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 7 a listelor de regi de la sfârşitul cărţii). Situat strategic pe ruta comercială ce lega valea Eufratului de Marea Mediterană, se pare că Alep a căpătat importanţă abia la începutul mileniului doi, probabil după declinul Eblei. Pentru că Alep a fost ocupat în permanenţă din acele timpuri până în zilele noaste, săpăturile sunt dificile şi nu cunoaştem nicio sursă scrisă din această perioadă care să provină din oraş. Dar arhivele din Mari fac lumină asupra istoriei Alepului de atunci. Acestea arată că era un centru major al cultului zeului furtunii, Addu, al cărui templu a fost excavat în

citadela oraşului. În ceea ce priveşte istoria politică, textele de la Mari dezvăluie că cel mai îndărătnic duşman în vest era Qatna, un oraş din centrul Siriei situat la sud de Alep, care primea ajutor de la Shamshi-Adad al Regatului Mesopotamiei Superioare. Primii doi regi cunoscuţi ai Yamkhadului, Sumu'epuh şi Yarim-Lim, au fost implicaţi în războaie cu Shamshi-Adad, ceea ce i-a atras pe ei şi pe urmaşii lor în politica schimbătoare din sud. Moartea lui Shamshi-Adad a creat spaţiul necesar ca Yarim-Lim din Yamkhad să se extindă pe valea Eufratului până la Mari, al cărui rege, Zimri-Lim, era ginerele său. Importanţa lui Yarim-Lim în vest este evidentă din scrisoarea din Mari citată la începutul capitolului, în care se spune că îl urmau 20 de regi, mai mulţi decât pe oricare conducător din vremea aceea.

Când Hammurabi din Babilon şi-a eliminat vecinii rând pe rând, Yamkhad, ca şi Mari, i-a oferit la început ajutor. Dar apoi Babilonul s-a întors împotriva vechilor săi aliaţi şi a cucerit Mariul. Yamkhad rămânea pur şi simplu mult prea departe pentru trupele babiloniene, aşa că cele două mari state nu au intrat în conflict direct. Ca o consecinţă, izvoarele sudice încetează să se preocupe de chestiuni ce privesc Yamkhadul. În schimb, în acest moment, texte din micul oraş Alalakh, din vestul Yamkhadului, relatează că Abba'el din Alep şi-a aşezat fratele pe tronul de acolo. Yamkhad rămânea forţa dominantă în nord-vestul Siriei şi controla un mare număr de vasali şi aliaţi în oraşe precum Karkemish, Urshu, Hashshu, Ugarit, Emar, Ebla şi Tunip. El constituia astfel principalul obstacol în calea expansiunii militare hitite din Anatolia spre Siria în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Regele hitit Hattusilis I afirmă în analele sale că, de-a lungul timpului, a atacat şi distrus mai mulţi vasali ai Yamkhadului, precum Alalakh, Karkemish şi Hashshu. Se pare însă că nu a încercat să cucerească şi Yamkhadul. Această sarcină a rămas în grija fiului său, Mursili I, care a capturat şi distrus oraşul în drumul său spre Babilon în 1595, punând astfel capăt situaţiei politice care, timp de patru secole, caracterizase Orientul Apropiat.

Controversa 5.1. *Cine erau amoriții?*

Scrierile din Orientul Apropiat de la începutul mileniului doi conţin numeroase referiri la o populaţie pe care o numim *amorită*. Ce înseamnă de fapt termenul şi cine a fost acest popor constituie una dintre cele mai controversate probleme ale istoriei acestei perioade. Când vorbesc despre amoriți, cercetătorii amestecă de obicei diverse date antice. Nicio persoană nu s-a numit vreodată pe sine „amorit"; era un termen folosit de alții. Textele afirmă despre cineva că este *martu* (sau *mardu*), în sumeriană, ori *amurru*, în akkadiană, sau folosesc oricare dintre acești termeni pentru a se referi la o anumită categorie de oameni: „Edictul regelui Ammisaduqa", de exemplu, vorbește despre akkadieni și amoriți. Cei din Antichitate distingeau, de asemenea, o limbă amorită, dar nu a supraviețuit nicio propoziție completă scrisă în această limbă. Cercetătorii de azi recunosc limba amorită când analizează gramatica unor nume de persoane, care apar în număr mare în texte din orașe din întregul Orient Apropiat la începutul mileniului doi. Sunt numeroase în special cele din Mari, care includ nume de regi, cum ar fi Yahdun-Lim, care înseamnă „El îl bucură pe Lim", acesta fiind un zeu des invocat în numele amorite. Termenii Martu și Amurru erau folosiți în toată istoria

mesopotamiană pentru a indica vestul, iar în a doua jumătate a mileniului doi exista un regat Amurru în vestul Siriei. În plus, Biblia ebraică pomenește o populație preisraelită, emori, nume redat ca „amorit". În mod sigur, aceștia din urmă nu aveau nicio legătură cu cei de la începutul mileniului doi și, pentru a evita confuzia, unii savanți preferă să folosească termenul „amorit" doar cu referire la perioadele mai timpurii (Fleming, 2004; pentru toate aceste uzanțe, vezi Whiting, 1995). Chiar dacă cercetătorii recunosc că referințele divergente nu pot indica toate aceeași populație, cei mai mulți consideră că a existat un grup identificabil de amoriți la sfârșitul mileniului trei și începutul mileniului doi. Totuși, ce îi caracterizează?

Până la jumătatea secolului XX era un lucru obișnuit ca amoriții să fie considerați unul dintre numeroasele valuri de nomazi semitici care au invadat zonele agricole mesopotamiene, venind dintr-o regiune deșertică de undeva din vest. Akkadienii au procedat așa înaintea lor, iar arabii și arameenii mai târziu (de exemplu, Moscati, 1960, pp. 30, 204-205). O analiză profundă a mărturiilor de la Mari a înlocuit acest model cu unul în care amoriții, ca păstori seminomazi, au încercat în repetate rânduri să se așeze în zone agricole, acțiune respinsă și considerată jignitoare de populațiile sedentare (Kupper, 1957). Mulți cercetători încă îi consideră pe amoriți păstori din vestul Orientului Apropiat care s-au infiltrat în societățile sedentare și au pus mâna pe putere la începutul mileniului doi (de exemplu, Charpin și Ziegler, 2003; Jahn, 2007). În opinia lor, acești imigranți au avut atât de mult succes în plan politic, încât începutul mileniului doi ar trebui să fie numit „epoca amoriților" (de pildă, Charpin, 2004, adoptat și de Milano, 2012: ilustrația XXVII, și Frahm, 2013, p. 135). Amoriții ar fi adus schimbări radicale în structurile sociale și politice ale Babiloniei și Orientului Apropiat în general.

Studiul interacțiunilor dintre sedentari și nomazi în Orientul Apropiat de-a lungul istoriei resping ideea că exista o dorință permanentă a celor din urmă de a se așeza. Grupurile erau complementare, fiecare oferind resurse diferite, și împărțeau același spațiu, chiar dacă în scopuri diferite. Așa-numiții nomazi erau păstori, prezenți în societățile Orientului Mijlociu de la începutul agriculturii până în epoca modernă (Briant, 1982). Alți cercetători consideră că nu există suficiente dovezi ale unui impact fundamental al amoriților asupra vieții și politicii din Babilonia. Nu există nicio implicare clară a amoriților în căderea statului Ur III, nicio indicație a unei infiltrări sau invazii amorite, nu există nici măcar dovezi că cei numiți amoriți locuiau în vestul Babiloniei. În schimb, în perioada Ur III amoriții erau deja bine integrați în toate domeniile societății babiloniene. Termenul nu se referea la un grup etnic distinct (Michalowski, 2011).

Ar fi o greșeală să strângem toate tipurile de referiri la amoriți (ca grup, ca indivizi, ca limbă a numelor de persoane) și să considerăm că se referă la același grup, ușor identificabil, indiferent când, unde și în ce context apar. Termenul „amorit" se referea de obicei la un stil de viață pastoral, dar numeroși amoriți locuiau în orașe. Mulți oameni din Orientul Apropiat revendicau rădăcini amorite, dar nu ne este clar ce însemna acest lucru. Uneori termenul era folosit într-un sens foarte negativ (în „Căsătoria lui Martu", de exemplu), alteori diferența un grup de oameni de altul (ca în „Edictul regelui Ammisaduqa") – și mai existau și alte înțelesuri. „Amorit" este unul dintre numeroșii termeni „etnici" pe care îi descoperim în istoria Orientului Apropiat, al căror sens depinde de contextul

în care sunt folosiţi. Alţi termeni asemănători sunt „gutian”, „kasit”, „arameean”, „suteu” şi mulţi alţii. Apar în înregistrări în contexte multiple şi nu putem presupune că avem de-a face cu categorii simple şi bine delimitate de populaţii din cadrul societăţilor Orientului Apropiat. Folosirea lor era flexibilă şi depindea de circumstanţe pe care astăzi rar le putem distinge.

Note

1. Traducere de Jack Sasson, în Sasson (ed.), 1995, p. 906.
2. Traducere după Bottéro şi Kramer, 1989, p. 434.
3. Traducere după Durand, 1997-2000, volumul 1, pp. 441-442.

Capitolul 6

Dezvoltarea statelor teritoriale la începutul mileniului doi

1807	Shamshi-Adad preia puterea în Assur
cca 1795	Yasmah-Addu aşezat pe tronul din Mari
1792	Hammurabi moşteneşte tronul Babilonului
1775	Moartea lui Shamshi-Adad
cca 1740	Samsuiluna pierde controlul asupra sudului Babiloniei
cca 1650	Apariţia statului hitit
1595	Regele hitit Mursili jefuieşte Babilonul

În talmeş-balmeşul dinastiilor rivale ce a caracterizat prima jumătate a mileniului doi, un mic număr de conducători desăvârşiţi ies în evidenţă. Pentru perioade scurte, aceşti bărbaţi au reuşit să-şi extindă controlul politic asupra unei vaste arii geografice, făurind state teritoriale cu o existenţă scurtă. Aceste state nu erau radical diferite de altele din aceeaşi perioadă, însă au avut doar mai mult succes în competiţia cu vecinii. Erau rezultatul succeselor militare ale câte unui individ şi se destrămau curând după moartea lui. La început, Shamshi-Adad a unificat Mesopotamia de Nord, apoi Hammurabi Babilonia, iar mai târziu Hattusilis I Anatolia Centrală (harta 6.1). În ciuda naturii efemere a statelor lor, schimbările iniţiate de aceşti oameni au pus bazele sistemului de state teritoriale din secolele următoare.

Pentru că aceste evenimente s-au suprapus cu cele descrise în capitolul anterior, izvoarele istorice de care dispunem sunt în mare măsură aceleaşi. În Babilonia şi Mesopotamia Superioară, cele mai clare izvoare nu provin din capitale, ci din alte oraşe pe care regii teritoriali le-au cucerit şi controlat. În schimb, în cazul Vechiului Regat Hitit, aproape toate informaţiile provin din capitala Hattusa, dar textele sunt datate la câteva secole după producerea evenimentelor şi pot fi doar cópii ale analelor regale originale. Datele din acestea trebuie aşadar verificate cu izvoare contemporane evenimentelor descrise.

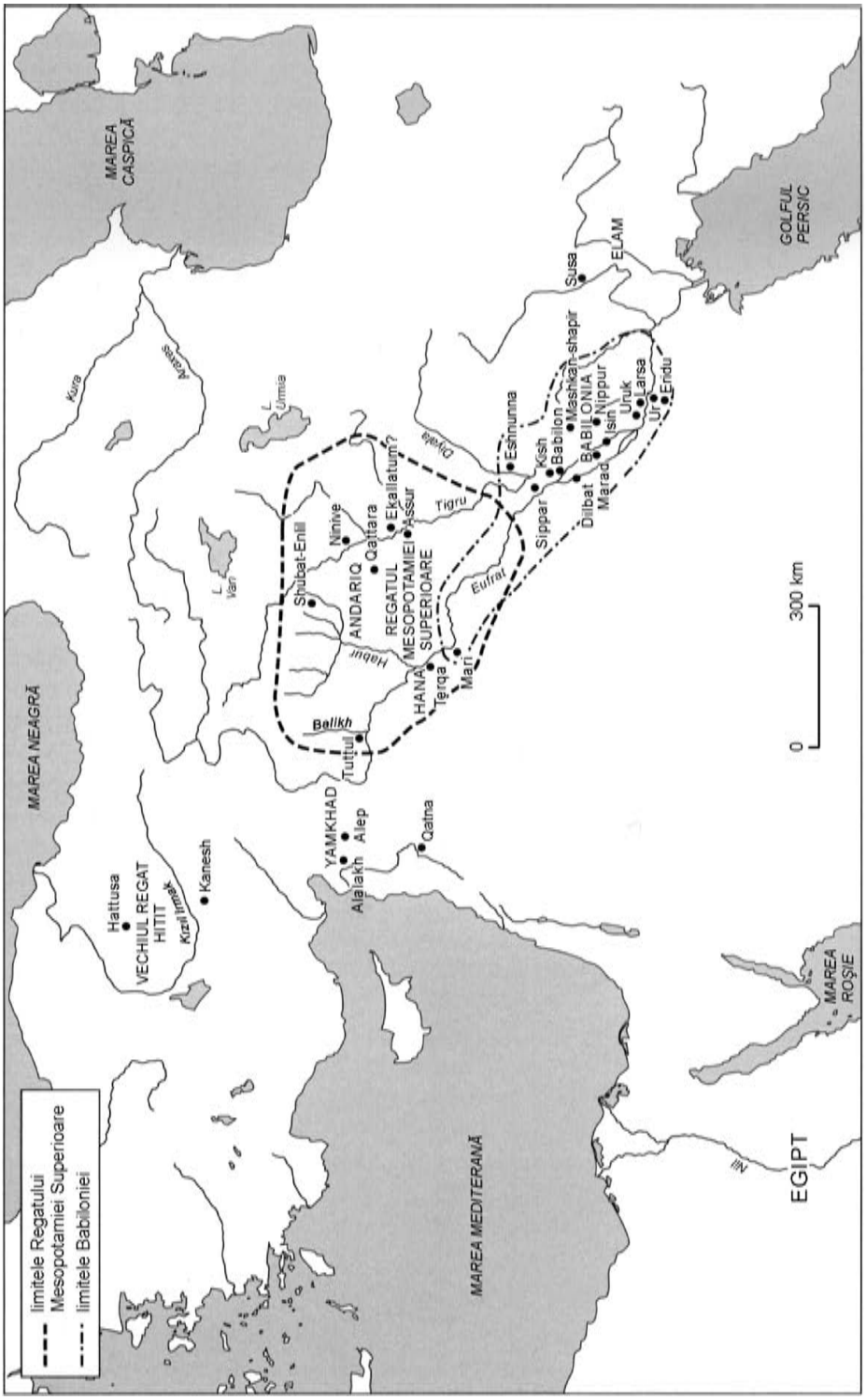

Harta 6.1. State teritoriale la începutul mileniului doi

6.1. Shamshi-Adad şi Regatul Mesopotamiei Superioare

Începutul istoriei regelui Shamshi-Adad nu ne este cunoscut. Nu putem stabili nici măcar unde şi când a urcat pentru prima dată pe un tron mesopotamian. Cel mai probabil a moştenit conducerea în jurul anului 1830 de la tatăl său, Ila-kabkabu, în Ekallatum, un oraş care încă nu a fost localizat, dar aflat cu siguranţă în vecinătatea Assurului. A domnit aici timp de zece ani, după care a trebuit să fugă în Babilon când Naram-Sin din Eshnunna a cucerit Ekallatumul. Peste şapte ani, Shamshi-Adad a profitat de moartea lui Naram-Sin pentru a se întoarce din exil, iar trei ani mai târziu a cucerit şi Assurul. Aici şi-a pus strămoşii pe lista conducătorilor oraşului şi se spune că a fost rege timp de 33 de ani (pentru o listă a conducătorilor asirieni, vezi secţiunea 18 a listelor de regi de la sfârşitul cărţii). Acest lucru ne permite să datăm accederea sa la tronul Assurului în 1807.

Pe atunci era încă un actor minor în regiune. Totuşi, curând şi-a extins influenţa spre vest, în nordul Siriei, unde s-a lovit de Yahdun-Lim din Mari. Shamshi-Adad a preluat controlul asupra văii Haburului de Nord şi a anexat regate ca Apum, a cărui capitală, Shehna, a transformat-o în scaun regal şi a redenumit-o Shubat-Enlil. Măreţul regat Mari din sud a devenit o pradă uşoară după ce Yahdun-Lim fusese asasinat şi probabil în 1792 Shamshi-Adad a cucerit capitala. Stăpânea acum o zonă ce se întindea de la Assurul de pe Tigru, în est, până la Tuttul, pe Balikh, în vest. Întreaga regiune de la nord de Babilonia a fost încorporată în statul său, pe care îl vom numi aici „Regatul Mesopotamiei Superioare".

Shamshi-Adad a fost foarte tolerant faţă de practicile existente în diferitele state pe care le-a unificat. La Assur a luat titlul regal obişnuit, „guvernator al zeului Assur", iar la Ninive a restaurat templul zeiţei Ishtar, despre care se spunea că fusese construit de Manishtushu cu cinci secole mai devreme. Anumite oraşe, cum ar fi Qattara, şi-au păstrat vechii conducători, care acum deveniseră vasalii săi. Au supravieţuit şi procedurile administrative locale, chiar dacă demnitarii foloseau sigilii care indicau că se aflau în slujba lui Shamshi-Adad. Poate că administraţia sa a impus totuşi o schimbare crucială – datarea documentelor cu sistemul eponim din Assur pentru a indica anii (vezi caseta 6.1). Sub Shamshi-Adad a fost folosit în mai multe locuri, cum ar fi Mari, Tuttul, Shubat-Enlil şi Terqa. Acest sistem „asirian" de datare a devenit astfel practica oficială în Regatul Mesopotamiei Superioare.

Caseta 6.1. *Sistemul de datare bazat pe eponime*

Spre deosebire de Babilonia, unde anii erau identificați prin nume bazate pe evenimente importante din anul precedent, în nordul Mesopotamiei exista un sistem în care fiecare an era numit după o persoană. Termenul akkadian folosit pentru referirea la o asemenea persoană era *limmu*, însemnând un fel de rotație, pe care îl traducem prin cuvântul de proveniență grecească „eponim". Sistemul își are originea probabil în orașul Assur și a rămas sistemul oficial în Asiria până la sfârșitul Imperiului Asirian, în

secolul al VII-lea (vezi documentul 12.2). Persoanele care deveneau eponime erau iniţial alese prin tragere la sorţi, dar în mileniul unu *limmu* era constituit de o rotaţie fixă a demnitarilor în frunte cu regele. În mileniul unu, funcţia era de natură cultică.

La începutul mileniului doi, funcţia de eponim avea în Assur un caracter administrativ şi, aparent, era mai implicată în comerţ decât regele. Cele mai timpurii atestări cunoscute ale eponimilor anilor provin de la Kanesh. Au fost folosite şi în alte colonii asiriene din Anatolia, care corespund temporal fazelor ulterioare de ocupare a acestui sit. Practica este atestată în nordul Mesopotamiei[1], iar răspândirea s-a produs, fără îndoială, datorită unificării nordului de către Shamshi-Adad: vedem că în anumite locuri, ca Mari, eponimele au înlocuit anii nominali doar sub stăpânirea sa. Când statul lui s-a destrămat, mai multe oraşe au continuat să folosească eponimele şi au aderat la un sistem comun în toată regiunea. În acest fel, chiar dacă erau politic independente, au ales să-şi alinieze sistemele de datare pentru a uşura interacţiunile.

Pentru a ţine evidenţa succesiunii anilor, au fost alcătuite liste eponime, câteodată cu adaosuri succinte despre evenimente. Acestea sunt reconstruite cu certitudine din secolul al X-lea până în secolul al VII-lea. Situaţia nu este întotdeauna limpede pentru mileniul doi, dar noi descoperiri continuă să ne îmbogăţească cunoştinţele. Liste eponime de la Kanesh, recent publicate, au fost extrem de importante pentru cronologia începutului de mileniu. Cunoaştem acum aproape întreaga succesiune de eponime între 1972 şi 1718.

Având de controlat un regat întins, Shamshi-Adad, care îşi avea reşedinţa la Shubat-Enlil, i-a pus pe cei doi fii ai săi în locuri strategice. Cel mai vârstnic, Ishme-Dagan, a urcat pe tronul din Ekallatum, casa strămoşească, în timp ce fiul mai tânăr, Yasmah-Addu, a fost instalat la Mari. Graniţelor de sud-est şi de sud-vest li s-a acordat aşadar o atenţie mai mare. În est, Regatul Mesopotamiei Superioare se învecina cu Eshnunna şi cu statele de la poalele munţilor Zagros, în vest se învecina cu Yamkhadul şi cu stepa controlată de grupuri seminomade. Celor doi fii li s-a încredinţat, la rândul lor, supravegherea unui număr de districte prin guvernatori care să-i reprezinte : Ishme-Dagan se ocupa de cele dintre Tigru şi Zagros, Yasmah-Addu de cele de-a lungul Eufratului, pe cursul inferior al Balikhului şi Habur. Shamshi-Adad guverna direct regiunea Shubat-Enlil, în timp ce guvernatori militari erau însărcinaţi cu oraşele din sud. E limpede că Ishme-Dagan avea mai multă autoritate decât fratele său mai tânăr şi deseori îl certa pe Yasmah-Addu pentru inerţia lui. Totuşi, autoritatea supremă o deţinea tatăl, care le trimitea fiilor săi numeroase scrisori. Cele către Mari îl acuzau pe Yasmah-Addu că era un molâu indolent. Spunea în repetate rânduri :

> Până când ar trebui să te conducem cu statornicie ? Tu rămâi un copil, nu eşti un bărbat, nu-i fir de barbă pe bărbia ta. Până când vei continua să nu-ţi conduci casa ? Nu-l vezi pe fratele tău cum comandă armate mari ? Condu-ţi deci singur palatul tău şi casa ta ![2*]

---

* Sabatino Moscati, *Vechi imperii ale Orientului*, traducere de A. Lăzărescu, Editura Meridiane, Bucureşti, 1982, p. 91 (n.tr.).

Implicarea marilor conducători în probleme locale nu era ceva neobişnuit, iar acest management la scară mică era idealul regalităţii din acea vreme, după cum voi arăta în discuţia despre Hammurabi din Babilon. Faptul că supuşii lor nu apreciau întotdeauna acest lucru apare limpede dintr-un episod în care Shamshi-Adad aranjase căsătoria lui Yasmah-Addu cu Beltum, prinţesa din Qatna, un aliat important în conflictul cu Yamkhad. Regele din Qatna dorea ca fiica lui să aibă un rol important la Mari, dar Yasmah-Addu avea deja o soţie principală, pe fiica lui Yahdun-Lim. Aşa că Yasmah-Addu a preferat să o păstreze pe Beltum într-o poziţie secundară, în afara palatului, laolaltă cu femeile de rang inferior. Shamshi-Adad l-a certat aspru şi l-a obligat pe fiul său să o ţină alături de el. Ierarhia puterii în regat era fără echivoc.

Statul lui Shamshi-Adad a dispărut brusc şi în circumstanţe neclare. Când a ajuns la bătrâneţe, cei doi vecini importanţi, Yamkhad şi Eshnunna, au atacat simultan, iar el a murit în bătălie sau din cauze naturale, în 1775. Puterile locale s-au reafirmat rapid. Zimri-Lim, un nou-venit amorit, l-a alungat pe Yasmah-Addu din Mari, în timp ce Ishme-Dagan a pierdut controlul asupra teritoriilor tatălui său, cu excepţia Ekallatumului şi Assurului. Siria de Nord a devenit un amestec de mici state independente, în timp ce în sud Eshnunna acapara bucăţelele din vecinătate. Unele dintre istoriile noilor state pot fi încă scrise, deoarece Mari le-a urmărit îndeaproape evoluţia, dar şi pentru că unii dintre regii locali au păstrat o birocraţie de curte şi au comunicat unii cu alţii prin scrisori. Regiunea divizată politic era expusă atacurilor Eshnunnei, Elamului şi Babilonului, ai căror regi puteau învesti şi destitui conducători locali. Intrigile politice şi conflictele militare erau multe şi complicate. Zimri-Lim din Mari era cel mai puternic conducător din regiune, dar era prea izolat din punct de vedere geografic pentru a controla tot ce se întâmpla. Deşi în Mesopotamia Superioară existau dinastii locale, unii regi, cum ar fi cel al Andariqului, au exercitat o influenţă puternică asupra vecinilor, uneori impunând conducători pe tronurile acestora. Palatele din aceste oraşe au continuat să domine economia şi să păstreze o administraţie centralizată. Cu toate acestea, până în 1720, Mesopotamia de Nord a ajuns să nu mai poată susţine acest stil de viaţă. Multe oraşe au fost abandonate din motive pe care le putem doar bănui. Probabil o combinaţie de opoziţie populară faţă de dominaţia curţii şi schimbări climatice a impulsionat o trecere la viaţa seminomadă în sate şi în stepă. Odată cu sfârşitul palatelor au dispărut şi mărturiile istorice.

6.2. Babilonul lui Hammurabi

În ultimele decenii de viaţă ale lui Shamshi-Adad, tronul din Babilon a fost ocupat de un bărbat care avea să devină unul dintre cei mai vestiţi regi ai istoriei mesopotamiene : Hammurabi. Babilonul exista de câteva secole, fiind cunoscut începând cu perioada akkadiană timpurie, iar predecesorii lui Hammurabi au reuşit treptat să creeze un stat ce încorpora mai multe state nordice anterior independente, precum Sippar, Kish, Dilbat şi Marad. Dar era înconjurat de state mai importante, ca Eshnunna, Larsa şi Regatul Mesopotamiei Superioare. Când Hammurabi a devenit rege în 1792, Rim-Sin

tocmai unificase întreaga Babilonie sudică, în timp ce Shamshi-Adad era conducătorul suprem în nord. La început e posibil ca Hammurabi să fi fost nevoit să i se supună lui Shamshi-Adad : un contract încheiat la Sippar în 1782 conţine jurăminte către ambii regi, ceea ce indică autoritatea lui Shamshi-Adad în acest loc. Hammurabi a inaugurat ceea ce numim astăzi „perioada babiloniană timpurie", începutul dominaţiei politice a Babilonului asupra Mesopotamiei de Sud în următorii 1.500 de ani (pentru o listă a regilor din perioada babiloniană timpurie, vezi secţiunea 8 din listele de regi de la sfârşitul cărţii).

În aceste timpuri extrem de nestatornice, tânărul rege nu putea evita să fie atras în conflicte regionale. Primii ani nominali ai domniei lui pomenesc campanii împotriva tuturor vecinilor săi puternici, dar rezultatele sunt ambigue. Se pare că atenţia lui Hammurabi era îndreptată mai cu seamă spre dezvoltarea internă a statului său, în principal săpând canale şi fortificând oraşe. Când s-a hotărât să acţioneze pe scară largă, manevrele sale militare au fost rapide şi devastatoare, folosindu-se cu mare pricepere şi de abilităţile lui diplomatice. După ce a devenit destul de puternic, s-a îndreptat împotriva celor care-l ajutaseră anterior, folosind iniţial trupele unor aliaţi ca Mari. Corespondenţa diplomatică de la Mari arată că, pentru a-şi atinge scopurile, mai întâi a folosit diplomaţia, apoi acţiunile militare (vezi documentul 6.1). În doar cinci ani, din 1766 până în 1761, Hammurabi a dobândit stăpânirea totală a Mesopotamiei de Sud, după moartea lui Shamshi-Adad şi când Rim-Sin era bătrân. A înfrânt Elamul, Larsa, Eshnunna şi Mari într-o succesiune rapidă şi a încorporat Larsa şi regiunea Eufratului mijlociu, până la Mari, în statul babilonian. A lăsat Eshnunna fără conducător şi Elamul fără posibilitatea de a-şi exercita influenţa asupra Mesopotamiei. Singura zonă nesigură rămăsese nordul Mesopotamiei, unde Hammurabi a purtat două campanii în anii următori, fără a dobândi însă un control total. Nu există totuşi nicio îndoială că era cel mai puternic rege din Mesopotamia. După aceste evenimente, putea să se proclame „regele care a adus la ascultare cele patru colţuri ale pământului"[3].

Documentul 6.1. *Scrisori către Zimri-Lim din Mari privitoare la Hammurabi și Eshnunna*

În calitate de coleg şi uneori aliat al lui Hammurabi din Babilon, Zimri-Lim din Mari voia să aibă informaţii despre interacţiunile acestuia cu alte state. Ştia foarte bine că alianţele sunt efemere şi că toţi regii mari ai vremii urmăreau să-şi întărească poziţiile căutând ajutor în afară. Mai jos sunt două exemple de scrisori pe care Yarim-Addu, care era staţionat în Babilon, le trimitea stăpânului său despre posibilitatea unui tratat între Hammurabi şi Silli-Sin din Eshnunna, rege pe care şi Zimri-Lim îl curta pentru o alianţă. Yarim-Addu raportează că Silli-Sin fusese rezervat în acceptarea ofertei lui Hammurabi şi că Hammurabi demarase discuţii directe cu Elamul pentru o eventuală manevră împotriva Eshnunnei. Ştim că până la urmă Hammurabi a reuşit să încheie alianţa şi că s-a căsătorit cu fiica lui Silli-Sin. Dar curând după aceea a mărşăluit împotriva Eshnunnei şi a înfrânt-o în 1762.

Spune-i stăpânului meu (Zimri-Lim); Yarim-Addu, slujitorul tău, zice:

Am scris stăpânului meu despre instrucţiunile referitoare la omul din Eshnunna către care Hammurabi a emis [...]. Când Hammurabi a fost în Borsippa, au venit la el mesageri ai omului din Eshnunna, dar nu i-a primit. S-au întâlnit cu el doar a doua zi. După ce i-a pus să aştepte o noapte, a dat un răspuns veştilor. A dat instrucţiuni lui [Sin-...], fiul lui Kakkaruqqum, şi Mar[duk-mushallim, fiul lui...] şi i-a trimis acolo. Au luat cu ei mica tăbliţă (adică schiţa tratatului) şi îl vor face pe bărbatul din Eshnunna să-l accepte. Se va duce [...] şi Hammurabi va accepta. După ce vor fi acceptat tăbliţa cea mică, Hammurabi va trimite o tăbliţă mare, adică tăbliţa tratatului, omului din Eshnunna şi îl va face să jure asupra ei. Omul din Eshnunna va trimite tăbliţa cea mare, tăbliţa tratatului, înapoi la Hammurabi şi vor stabili o alianţă. Alianţa dintre Hammurabi şi omul din Eshnunna este încheiată sau e sigur că va fi încheiată curând. Până în acest moment, răspunsul misiunii diplomatice a lui Sin-[...] şi Marduk-mushallim nu a sosit din Eshnunna. Nu pot da veste despre asta domnului meu. După această scrisoare voi scrie stăpânului despre toate noutăţile pe care le aflu din Eshnunna.

Scrisoarea continuă cu informații despre Larsa și Andariq.

Traducere după Charpin, 1988, volumul 1, partea a 2-a, pp. 179-182.

Spune-i stăpânului meu (Zimri-Lim); Yarim-Addu, slujitorul tău, zice:

I-am scris mai devreme stăpânului meu că vorbele lui Hammurabi sunt secrete. Hammurabi a reluat discuţiile deschise cu conducătorul din Elam, cum a mai făcut-o. Mesageri elamiţi care au venit de la conducătorul Elamului la Hammurabi aşteaptă chiar acum la intrarea în palat. După ce regele din Elam le-a dat instrucţiuni, au fost escortaţi de la Susa la Der, oraşul zeului Ishtaran. Omul din Der i-a primit şi i-a trimis cu escortă până la Malgium, iar omul din Malgium trebuia să le ofere escortă până la Babilon. Dar armata Eshnunnei le-a blocat calea şi nu au putut intra (în teritoriu). Hammurabi a aflat că trupe din Eshnunna blocau drumurile. Nu a mai trimis misiunile regulate către Elam prin Malgium şi Der, cum făcuse până acum. Dar sunt zone deschise pe teritoriul Eshnunnei prin care curierii săi merg la conducătorul din Elam. Mesajul conducătorului din Elam nu a ajuns încă la el.

Scrisoarea continuă cu vești despre Malgium și despre Ishme-Dagan din Regatul Mesopotamiei Superioare.

În cele din urmă, în privinţa tăbliţei mici cu tratatul pe care Hammurabi a trimis-o regelui din Eshnunna, Silli-Sin. Silli-Sin continuă să refuze şi nu a încheiat niciun tratat cu Hammurabi.

Traducere după Charpin, 1988, volumul 1, partea a 2-a, pp. 182-184.

Cu toate acestea, din inscripţiile sale reiese limpede că inima statului său era Babilonia. Multe dintre fostele oraşe-state de aici şi cultele lor au beneficiat de sprijinul lui Hammurabi. În această regiune putem studia modul său de guvernare: în calitate de conducător, se preocupa de cele mai mici detalii. Ca urmare a reconstruirii de mai târziu şi a creşterii recente a pânzei freatice, această perioadă a oraşului Babilon

este practic necunoscută din punct de vedere arheologic, supravieţuind doar un mic număr de tăbliţe din oraş. Informaţiile noastre provin în principal din alte oraşe, unde agenţi regali reprezentau interesele Babilonului. De exemplu, în Larsa, aceşti oameni erau Sin-iddinam şi Shamash-hazir şi se păstrează cam două sute de scrisori pe care regele le-a trimis lor. Acestea tratează probleme aparent de mică importanţă – de exemplu :

> Lui Shamash-hazir, astfel îi vorbeşte Hammurabi : „Din câmpurile ce aparţin palatului, dă unul ce măsoară un hectar (2,47 acri), de lângă poarta Larsei, un câmp necultivat care să fie de bună calitate şi aşezat lângă apă, lui Sin-imguranni, cel care taie sigiliile”[4].

Această grijă nu se potriveşte, poate, cu imaginea noastră despre un mare conducător, dar reflectă foarte bine ideologia regalităţii în acele timpuri. Regele era un păstor şi un agricultor. Trebuia să se îngrijească de poporul său, asigurându-le ogoare pentru întreţinere şi făcând fertile aceste ogoare prin proiecte de irigaţie. Oamenii aşteptau din partea lui o astfel de atenţie.

Aceeaşi ideologie a fost exprimată în repetate rânduri în introducerea şi încheierea celui mai cunoscut monument al său, codul de legi al Hammurabi. El afirma acolo :

> Aşa am devenit eu păstorul binefăcător al cărui sceptru este dreptatea ; a cărui umbră odihnitoare este întinsă peste toată cetatea, la sânul meu am purtat popoarele ţării lui Sumer şi Akkad ; ele au înflorit sub protecţia mea*.

Funcţia codului de legi a fost mult discutată, dar există un consens că denumirea lui actuală este greşită : nu este un cod de legi, ci un monument care îl prezintă pe Hammurabi ca un rege exemplar al dreptăţii (vezi controversa 6.1). Textul este cel mai bine cunoscut de pe o stelă de bazalt negru acoperită aproape în întregime cu inscripţii. Trei sute de enunţuri sunt încadrate de un prolog şi un epilog, toate fiind structurate pe acelaşi model : „dacă…, atunci…”. De exemplu : „Dacă un om comite un jaf şi este prins, omul acela va fi omorât” (§ 22). Pentru că se preocupă de multe aspecte ale existenţei, articolele nu acoperă în niciun caz toate delictele posibile, apărând chiar şi unele contradicţii. Mai mult, numeroasele documente legale din vremea aceea, inclusiv înregistrări ale cazurilor, nu fac nicio referire la cod. În loc să fie o listă de precepte legale, întregul monument este o expresie vie a lui Hammurabi ca rege care împarte dreptatea în stat. O spune chiar el :

> Tot cel apăsat ce are un proces să vină în faţa statuii mele, regele dreptăţii, şi să citească cu luare-aminte stela cea scrisă, să dea ascultare cuvintelor mele preţioase, stela mea să-i facă limpede pricina lui ; să înţeleagă el cauza lui şi să se liniştească în inima sa (zbuciumată). Să spună : „Hammurabi… conduce ţara cu dreptate”[5**].

---

* *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, studiu introductiv de Constantin Daniel, traducere şi note de Athanase Negoiţă, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1975, p. 353 (n.tr.).

** *Ibidem*, pp. 354-355 (n.tr.).

Pentru a-şi dovedi capacitatea de a garanta dreptatea, Hammurabi a înşirat aceste trei sute de cazuri şi i-a îndemnat pe viitorii regi să studieze şi să-i urmeze exemplul.

Cu toate acestea, conţinutul codului oferă informaţii despre societatea babiloniană a timpului. Dovedeşte o ierarhie socială cu o structură tripartită de oameni liberi (în akkadiană *awilum*), dependenţi (*mushkenum*) şi sclavi (*wardum*). Pedepsele variau în funcţie de statutul victimei şi de autorul delictului: rănirea unui om liber atrăgea o pedeapsă mai mare decât rănirea unui dependent. Dar aceşti termeni nu sunt absoluţi, ei definind deseori poziţia unui om în relaţie cu altul. Un înalt demnitar al curţii era totuşi un „sclav" al regelui. Statutul grupului intermediar al dependenţilor (*mushkenum*) este cel mai greu de definit. Termenul poate sugera o relaţie cu palatul sau cu altă persoană, dar nu înţelegem exact care era baza sau gradul dependenţei. Structura societăţii se schimbase în mileniul trei, parţial prin procesul de „privatizare" descris în capitolul anterior. Dependenţii permanent de palat erau puţini, oamenii angajaţi oferind cele mai multe servicii. Aşa încât clasa dependentă din Codul lui Hammurabi se găsea deseori în situaţia de a îndeplini sarcini faţă de cetăţeni particulari. Folosirea antreprenorilor care se îngrijeau de treburile palatului era o caracteristică a epocii, iar cămătăria a dus la tulburările sociale descrise în capitolul 5. Contractele de împrumut continuă să fie numeroase în arhivele private. Se ştie că Hammurabi şi câţiva dintre succesori săi au decretat anularea datoriilor în mai multe rânduri, dar nevoia de a repeta asemenea hotărâri demonstrează neputinţa lor de a îndrepta situaţia.

Până la sfârşitul domniei sale, Hammurabi a schimbat fundamental peisajul politic al Mesopotamiei. Babilonia rămânea singura mare putere, înconjurată de rămăşiţele unor foşti inamici puternici: Elam, Eshnunna şi Assur. Doar în vestul Siriei state ca Yamkhad nu au fost afectate de acţiunile sale. Totuşi, unificarea Babiloniei realizată de el a fost de scurtă durată. La mai puţin de zece ani de la moartea lui, fiul său Samsuiluna s-a confruntat cu mari revolte, mai ales în sud. Acolo, după ultimul rege al Larsei, un om care îşi spunea Rim-Sin a fost declarat rege al Larsei, Urului, Nippurului şi al altor oraşe, în timp ce un anume Rim-Anum a devenit în acelaşi timp rege al Urukului. Lui Samsuiluna i-a luat mai mult de doi ani pentru a-i învinge pe aceşti rebeli şi pe alţii, prin ceea ce se pare că au fost acţiuni militare nemiloase, deşi, la fel ca în trecut, diplomaţia a avut rolul său – Rim-Anum a schimbat taberele în favoarea Babilonului. Dar stăpânirea lui Samsuiluna asupra Babilonului începea să pălească. Texte datate cu anii săi nominali au dispărut din oraşele sudice în al zecelea sau al unsprezecelea an al domniei lui. Până în al treizecilea an de domnie, Nippur şi alte oraşe din centrul Babiloniei nu se mai găseau sub controlul Babilonului. Problemele nu erau totuşi pur politice. Arheologia arată că oraşe ce fuseseră înfloritoare, ca Ur şi Nippur, au fost în mare parte abandonate. Segmente ale populaţiei, cum ar fi preoţimea din Uruk, au migrat în oraşele din nordul Babiloniei. Este dificil de stabilit ce s-a întâmplat. E posibil ca reacţia Babilonului la revolte să fi fost atât de cumplită, încât infrastructura urbană a sudului a fost distrusă în mod ireparabil, cursurile apelor au fost probabil deviate, terenurile agricole transformându-se în stepe. Este de asemenea posibil ca politicile lui Hammurabi şi ale predecesorului său în

regiune, Rim-Sin, să fi avut în cele din urmă un rezultat negativ. Au integrat economiile locale ale Babiloniei de Sud într-un sistem în care districtele au devenit interdependente. Când centrul necesar coordonării producţiei a slăbit, schimbul de bunuri au luat sfârşit, ducând la un declin economic în toate regiunile. O „dinastie a Ţinutului Mării" vag cunoscută a apărut în sudul Babiloniei şi a preluat controlul asupra câtorva oraşe, dar, din câte ştim, activitatea economică şi culturală a fost minimă, astfel încât până în 1712 regiunea intrase deja într-un Ev Întunecat.

În schimb, nordul Babiloniei a continuat să prospere. Hammurabi a avut cinci urmaşi cu domnii necontestate timp de 155 de ani asupra zonei pe care o moştenise iniţial ca rege tânăr, cu tot cu valea Eufratului până la Mari. Samsuiluna a purtat campanii militare în nord şi probabil a anexat noul stat nordic Hana, care se ridicase în jurul oraşului Terqa după sfârşitul Mariului. În 1728, trupele sale au ajuns chiar la Haburul superior şi au jefuit vechea capitală a lui Shamshi-Adad, Shubat-Enlil, numită din nou Shehna. Au apărut noi duşmani, ceea ce dovedeşte că situaţia politică nu era deloc liniştită. Un grup de populaţii neatestate anterior, numite kasite, a devenit ţinta activităţii militare a Babilonului. Aceştia aveau să devină conducătorii Babilonului în secolul al XVI-lea.

Părăsirea rapidă a oraşelor din centrul şi sudul Babiloniei conduse de Samsuiluna, la mijlocul secolului al XVIII-lea, a avut ca efect secundar păstrarea celor mai multe dintre manuscrisele textelor literare sumeriene ce ne sunt acum cunoscute. Tinerii care erau şcoliţi ca scribi în case particulare le-au copiat sau le-au rezumat, iar rămăşiţele muncii lor au fost excavate în Ur şi Nippur. În mod normal, tăbliţele ce conţineau exerciţiile lor erau reciclate, iar lutul refolosit, însă atunci când activitatea scribală a luat sfârşit, ultimele opere au fost lăsate în urmă. Putem analiza programa şcolară pe baza acestor exerciţii, inclusiv matematica, topografia şi muzica. Cel mai complex era studiul scrierii cuneiforme şi al limbii sumeriene. Regula era învăţarea prin repetare. Elevii trebuiau să deprindă la început cum să facă linii individuale cu stilul. Aceasta ducea la învăţarea semnelor cuneiforme şi a pronunţiei lor. Memorau semnele cu ajutorul formei sau al sunetului implicat de pronunţie, iar învăţarea se făcea în ordinea crescătoare a complexităţii. Apoi învăţăceii treceau la copierea listelor de cuvinte sumeriene. Corpusul lexical, cunoscut deja din tăbliţele perioadei Uruk târzii, constituia aşadar o parte importantă a programei. În această perioadă au avut loc mai multe revizuiri majore. Listele lexicale se axau pe elementele ce formau cuvinte şi au început să apară primele traduceri în akkadiană ale cuvintelor sumeriene. Gramatica era învăţată în acelaşi fel, prin repetarea paradigmelor substantivelor şi verbelor la diferite forme.

Elevii învăţau sintaxa scriind compoziţii sumeriene, alese pentru complexitatea lor gramaticală. Astfel a fost introdus acum studiul anumitor imnuri regale din perioada Ur III. În cele din urmă, instrucţia culmina cu copierea unor pasaje din operele clasice ale literaturii sumeriene. Sunt reprezentate genuri variate : mituri, imnuri, proverbe, scrisori literare şi altele. De multe ori, exerciţiile elevilor sunt singurele manuscrise ale acestor texte de care dispunem, a căror dată a compoziţiei nu ne este cunoscută. Patronajul curţii este limpede : multe dintre aceste creaţii erau menite să glorifice regele în viaţă sau strămoşii lui îndepărtaţi. Mesajul este evident mai ales în imnurile

regale şi în istorisirile despre regii legendari. Curţile de la începutul mileniului doi au continuat tradiţia perioadei Ur III de a-l omagia pe rege cu imnuri. Îl prezentau în termeni supraumani, perpetuând astfel ideologia care îl vedea ca pe o divinitate. Idei asemănătoare erau exprimate într-un ciclu de poveşti cu privire la conducătorii legendari ai Urukului : Enmerkar, Lugalbanda şi Ghilgamesh. Jumătate oameni, jumătate zei, ei erau consideraţi strămoşii regilor Ur III, iar crearea poveştilor în cadrul acestei curţi pare verosimilă. Popularitatea lor de la începutul mileniului doi sugerează că acele idealuri ale regalităţii erau încă vii.

Imnuri regale dedicate unor regi de la începutul mileniului doi, ca Rim-Sin, demonstrează capacitatea unor scribi de a compune texte complexe în sumeriană, care probabil atunci nu mai era vorbită. E posibil ca şi alte genuri literare să fi fost compuse în acele secole, în timp ce compoziţiile existente au fost scrise într-o formă finală. Intensitatea activităţii scribilor în limba sumeriană se poate să fi fost determinată de faptul că limba era ameninţată : păstrarea pe cale orală nu mai era garantată, aşa că erau necesare versiuni scrise, cu indicarea clară a tuturor elementelor gramaticale. Principalii redactori ai manuscriselor existente erau băieţi instruiţi să compună contracte şi documente administrative pe baza unor fraze standard. Educaţia lor depăşea abilităţile de care aveau nevoie în viaţa de zi cu zi. Erau instruiţi în casele particulare ale unor oameni învăţaţi, unde fiecare lucra cu un grup de băieţi, ajutat de un elev asistent. Profesorii erau probabil afiliaţi la temple, iar când era necesară compunerea unui text în sumeriană, cu ocazia unei vizite regale, de exemplu, mai mult ca sigur ei erau autorii.

De asemenea, în nordul Babiloniei oamenii culţi studiau literatura sumeriană. Majoritatea compoziţiilor descoperite acolo sunt de natură liturgică şi deseori scrise într-o manieră mai silabică decât în sud. Însă aptitudinile scribale nu erau neapărat inferioare. Modelele din Babilonia au inspirat numeroasele scrisori din Orientul Apropiat. Curţile erau clienţi importanţi ai scribilor şi e posibil ca instrucţia să fi fost mai degrabă centralizată în palate decât în casele particulare ale celor afiliaţi templului. Situaţia în Babilonia nu este cunoscută, deoarece nu avem acces la urme arheologice ale perioadei. Cu toate acestea, s-a continuat crearea de opere literare în limba babiloniană, precum şi în sumeriană. Unele dintre inscripţiile regale ale lui Samsuiluna, inclusiv exemple bilingve sumero-akkadiene, au o înaltă calitate literară. Aceasta a fost şi prima epocă semnificativă a compoziţiilor literare în akkadiană. Anumite texte cu o lungă istorie în Mesopotamia, cum ar fi *Epopeea lui Ghilgamesh* sau *Legenda potopului*, sunt atestate pentru prima oară în perioada babiloniană timpurie şi, de asemenea, sunt cunoscute foarte multe imnuri şi incantaţii akkadiene din vremea aceea. Tonul lor reflecta situaţia politică a timpului : nesiguranţa şi violenţa sunt teme dominante. Autorii acestor texte nu au fost feriţi de greutăţile cu care se confruntau locuitorii vechiului stat babilonian.

Din această perioadă avem prima documentaţie scrisă extinsă cu privire la o ştiinţă pentru care Babilonia era faimoasă în lumea antică : matematica. De la începutul scrierii, administraţia din Babilonia şi-a arătat abilităţile matematice măsurând terenuri, recolte, volume de pământ, numărând cărămizi şi multe alte lucruri importante pentru birocraţi. Instrumentele pentru calcularea acestora trebuiau învăţate, dar, ca

şi în literatură, aptitudinile manifestate în textele şcolare prezintă un nivel mai avansat decât cel necesar în activitatea cotidiană. La început, elevii copiau repetat liste standard cu volume, greutăţi, suprafeţe şi lungimi, împărţiri şi înmulţiri. Sarcinile cele mai solicitante erau formulate ca probleme în cuvinte, dar acestea nu aveau o valoare practică foarte mare, chiar dacă formularea lor era legată de sarcini reale de contabilitate. De exemplu, exerciţiul dădea mărimea unei grămezi de orz şi cerea modalitatea de calculare a conţinutului sau dădea circumferinţa şi panta unei grămezi de cereale pentru a se afla înălţimea :

> O grămadă. Circumferinţa este 30. La un cot panta este 0 ; 15. Care este înălţimea ? Tu : dublează 0 ; 15, panta. O să vezi 0 ; 30. Ia reciprocul lui 0 ; 30. O să vezi 2. Înmulţeşte 0 ; 30, circumferinţa, cu 2. O să vezi 1, : înălţimea. < Aceasta este > metoda[6].

Cunoştinţele matematice demonstrate în asemenea texte sunt foarte sofisticate şi bazate pe logică algebrică. De exemplu, babilonienii au calculat radicalul lui 2 foarte exact şi l-au aplicat în calculele geometrice. Erau conştienţi de principiile ce stăteau la baza teoremei lui Pitagora că într-un triunghi dreptunghic pătratul ipotenuzei este egal cu suma pătratelor catetelor. Baza majorităţii acestor socoteli o constituiau informaţiile oferite de tabele, care înşirau numere în notaţie sexagesimală şi reciprocii acestora (adică 60 împărţit la numărul respectiv), iar crearea acestora este una dintre numeroasele realizări ale şcolilor babiloniene.

Supremaţia politică a Babilonului a mutat centrul religios al regiunii în acest oraş. Regii Hammurabi şi Samsuiluna au privilegiat zeul tutelar al Babilonului, Marduk. Acesta a fost integrat în panteonul sumerian din Nippur, făcând din el fiul lui Ea, el însuşi zeul oraşului Eridu din sudul extrem. Chiar dacă în acele timpuri cultul lui Marduk predomina doar în regiunea din jurul Babilonului, câteva secole mai târziu avea să devină cultul principal al Babiloniei. Popularitatea zeităţilor din nordul Babiloniei a crescut şi oameni din întreaga Babilonie le-au adoptat ca zeităţi personale. Aşadar, în secolele dinastiei din perioada babiloniană timpurie s-au dezvoltat multe dintre elementele culturale ce au caracterizat Orientul Apropiat în a doua jumătate a mileniului doi, iar centrul politic, religios şi cultural al Babiloniei s-a deplasat permanent în partea nordică.

Sfârşitul acestei epoci este învăluit în mister. Fiecare dintre urmaşii lui Hammurabi a domnit mai mult de două decenii, situaţie care de obicei indică stabilitatea politică. Au păstrat Babilonia de Nord unită vreme de 155 de ani, mai mult decât întreaga perioadă Ur III, de exemplu. Mărturiile scrise din regiune atestă o continuare a practicilor administrative şi economice şi nu există niciun indiciu al slăbirii vechiului stat babilonian. Şi totuşi exista în vid, înconjurat de regiuni slab populate. Singurele puteri politice pe măsura sa erau localizate la mare distanţă, în nord-vestul Siriei (Yamkhad) şi în Anatolia (Vechiul Regat Hitit). Conflictul dintre aceste state a afectat în cele din urmă Babilonul. În 1595, după o campanie în nordul Siriei, regele Mursili al hitiţilor şi-a condus trupele în josul Eufratului, aparent fără să întâmpine rezistenţă. Şi a jefuit Babilonul, punând capăt faimoasei sale dinastii şi lăsând regiunea fără conducător.

6.3. Vechiul Regat Hitit

Anatolia Centrală a devenit acum un jucător esenţial în istoria Orientului Apropiat. Formarea unei armate hitite în inima Mesopotamiei era rezultatul unui scurt proces de centralizare a puterii şi creare a unei entităţi pe care astăzi o numim Vechiul Regat Hitit. Istoria anterioară a Anatoliei este învăluită în mister : nu există izvoare scrise până în perioada Vechiului Regat, iar informaţiile noastre despre acele prime secole ale mileniului doi provin doar din coloniile negustorilor asirieni din regiune. Aceste izvoare înfăţişează o reţea de mici regate, deseori în conflict unul cu altul şi cu populaţii ce foloseau limbi diferite. Multe dintre aceste limbi au supravieţuit şi în secolele următoare : hattica, luviana, palaica, huriana şi ceea ce numim astăzi hitita. În tradiţia autohtonă, aceasta din urmă era numită nesili, limba din Nesa, care era denumirea indigenă pentru Kanesh, locul unde era situată principala colonie comercială asiriană. Nesili a devenit limba scrisă oficială a statului hitit, chiar dacă nu era vorbită de mulţi dintre supuşii săi. Mai multe limbi anatoliene din mileniul doi, în special hitita, erau indo-europene. Sub influenţa unei idei depăşite cum că patria de origine a indo-europenilor s-ar afla în nordul Indiei, s-a acordat multă atenţie în cercetare descoperirii locului şi momentului când indo-europenii au intrat în Anatolia şi găsirii dovezilor unei invazii. O temă de cercetare care, totuşi, este inutilă. Nu există niciun motiv pentru a presupune că vorbitorii limbilor indo-europene nu fuseseră prezenţi tot timpul în Anatolia şi nici nu putem spune că la începutul mileniului doi ar fi constituit un grup clar identificat. Tot ce putem observa este că, atunci când izvoarele textuale ne informează despre limbile folosite în Anatolia, unele popoare vorbeau limbi indo-europene, iar altele nu.

Faptul că hitita era considerată limba din Nesa, adică din Kanesh, oferă o legătură între perioada coloniilor asiriene vechi şi istoria hitită ulterioară. Altă legătură este descoperirea în citadela acelui oraş a unui pumnal inscripţionat cu numele Anitta, identificat drept conducător. Era inscripţionat cu scrierea şi în limba asiriană veche, ceea ce pare să indice că negustorii asirieni au importat tehnica scrisului la acea dată. Anitta este personajul central al uneia dintre cele mai vechi însemnări ale hitiţilor, aşa-numitul „text Anitta". Descrie cum acesta şi tatăl său, Pitkhana, regi ai oraşului nelocalizat Kussara, au cucerit mai multe oraşe din Anatolia Centrală, inclusiv Nesa, care probabil a devenit atunci noua capitală. Au unificat înreaga vale a fluviului Kızıl Irmak (numit Halys în Antichitatea clasică) până la gura de vărsare în Marea Neagră. Asemenea operaţiuni militare ar fi putut provoca sfârşitul reţelei comerciale asiriene. Chiar dacă regatul lui Anitta s-a prăbuşit curând după moartea sa, păstrarea amintirii sale în însemnările mai târzii sugerează că era considerat strămoşul casei regale hitite de mai târziu.

Istoria Vechiului Regat Hitit este scrisă folosind izvoare foarte diferite de cele disponibile pentru restul Orientului Apropiat. Arhivele din palatale statului hitit de mai târziu conţineau un set de texte care relatau campanii militare ale acestor regi timpurii sau care se preocupă de probleme succesorale (vezi documentul 6.2). De exemplu, campaniile regelui Hattusilis sunt descrise în anale care, dacă datează într-adevăr din

timpul domniei lui, ar fi cele mai vechi texte de acest fel din Orientul Apropiat. Însă majoritatea manuscriselor pe care le avem sunt scrise în secolele al XIV-lea şi al XIII-lea şi nu este sigur dacă sunt cópii ale textelor mai vechi sau compoziţii târzii datate în timpurile vechi în scopuri politice. De cele mai multe ori oferă descrieri amănunţite ale unor evenimente, dar acurateţea lor istorică este greu de stabilit. Însemnările referitoare la probleme de succesiune trebuie considerate foarte părtinitoare, din moment ce scopul lor era de a-l înfăţişa pe conducătorul sub care au fost scrise drept succesor legitim. Obiceiul hitit de a oferi sinteze ale domniilor anterioare constituie o binefacere pentru istoric, dar poate fi o capcană unde sunt reiterate poveşti fictive.

Documentul 6.2. *O relatare din istoria hitită timpurie: extras din Edictul lui Telipinu*

Scrierile hitiților se remarcă în arhivele Orientului Apropiat din mileniul doi prin faptul că oferă narațiuni despre evenimente politice și militare anterioare într-un cadru cronologic clar. Acestea apar de cele mai multe ori la începutul documentelor legale, cum ar fi tratatele, unde lămuresc natura relațiilor anterioare dintre state, sau în acest edict al regelui Telipinu, care a domnit în jurul anului 1500. A sperat să rezolve problema succesiunii regale și a demonstrat nevoia de schimbare, descriind violența ce caracterizase istoria timpurie a regatului. Toate manuscrisele păstrate datează din secolul al XIII-lea și, deși majoritatea savanților consideră că ar fi un sâmbure de adevăr în relatare, nu există nicio garanție că descrierea nu a fost intens redactată pentru a demonstra o idee relevantă pentru epoca mai târzie a istoriei hitite.

Apoi a fost rege Hattusilis, iar fiii săi, fraţii săi, rudele sale, membrii familiei sale şi armatele sale au fost uniţi. Oriunde pleca în campanie, controla pământul duşmanului cu forţa. A distrus ţară după ţară, le-a luat puterea şi a făcut din ele graniţe ale mării. Când se întorcea din campanie, fiecare dintre fiii săi pleca într-o altă ţară, iar în mâinile sale oraşele prosperau. Dar, mai târziu, când slujitorii prinţilor au devenit corupţi, au început să devoreze proprietăţile, conspirau mereu împotriva stăpânilor lor şi au început să le verse sângele.

Când Mursili era rege în Hattusa, fiii săi, fraţii săi, rudele sale, membrii familiei sale şi armatele sale au fost uniţi. A controlat pământul duşmanului cu forţa, le-a luat puterile şi a făcut din ele graniţe ale mării. A mers la oraşul Alep, a distrus Alepul şi a dus deportaţii şi bunurile din Alep la Hattusa. După aceea s-a dus la Babilon şi a distrus Babilonul. De asemenea, a luptat împotriva [trupelor] huriene. A dus deportaţii şi prada din Babilon la Hattusa. Hantili a fost paharnic şi o avea pe Harapshili, sora lui Mursili, drept soţie. Zidanta l-a îmbrobodit pe Hantili şi au făcut o faptă rea: l-au ucis pe Mursili şi au vărsat sângele lui.

Traducere după Hallo, 1997-2002, volumul 1, pp. 194-195.

Pe baza acestor izvoare putem încerca o reconstituire a istoriei Vechiului Regat Hitit. Un conducător numit Hattusilis a creat statul hitit la începutul sau la mijlocul secolului al XVII-lea (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 9 din listele de regi de la sfârşitul cărţii). Moştenitor al tronului Kussarei, i-a învins repede pe rivalii săi din Anatolia Centrală. Printre cuceririle sale s-a numărat şi Hattusa, situată în centrul

regiunii, într-o zonă strategică şi bine protejată, datorită poziţiei sale pe vârful unui deal. A făcut din Hattusa capitala sa şi e posibil să-şi fi schimbat numele pentru a corespunde cu cel al oraşului (ştim că oraşul avea acest nume dinaintea domniei sale). Oraşul era localizat în centrul Anatoliei, dar nu în inima statului hitit, care s-a extins iniţial spre sud, în Siria. Situarea spre nord îl expunea atacurilor grupurilor de pe ţărmurile Mării Negre, în special ale kaskienilor, care îl jefuiau la răstimpuri. Chiar dacă unii conducători de mai târziu au stabilit capitale mai spre sud, Hattusa a rămas centrul politic şi religios al statului hitit până la sfârşitul existenţei acestuia.

Hattusilis a iniţiat o politică de expansiune spre sud. Pentru că Anatolia este împărţită în văi ale râurilor cu zone agricole limitate, nevoia de a câştiga acces la câmpuri întinse de cereale a impulsionat dorinţa de a controla nordul Siriei. Hattusilis a invadat în repetate rânduri regatul Yamkhad, care atunci controla tot nord-vestul Siriei, şi i-a jefuit câteva oraşe, printre care Alalakh. Alep, capitala Yamkhadului, şi-a păstrat totuşi independenţa. Hattusilis a purtat campanii şi în sud-vestul Anatoliei, creând până la sfârşitul domniei un stat mare. În schimb, pe plan intern statul era în mare neorânduială. Fiii lui s-au revoltat în ultimii ani ai vieţii sale, întorcându-se împotriva lui chiar nepotul pe care îl alesese ca moştenitor. Aşa că, pe patul de moarte, Hattusilis l-a numit succesor pe nepotul său Mursili. Domnia noului rege este puţin cunoscută, dar printre izvoarele laconice se menţionează două acţiuni extrem de importante : distrugerea Alepului şi Babilonului. Cu toate acestea, acţiunile sale militare nu au fost urmate de ocupaţie. Anihilând Alepul, Mursili a schimbat echilibrul de puteri în nord-vestul Siriei şi a creat spaţiu pentru dezvoltarea altor formaţiuni. Cucerirea Babilonului este menţionată doar în izvoare hitite şi babiloniene târzii, şi nu se ştie nimic despre ea în afară de faptul că a avut loc. Putem doar specula cum şi de ce şi-a dus Mursili trupele atât de mult spre sud în ceea ce e sigur că nu era mai mult decât un raid. Rezultatul a fost un vid de putere şi în Babilonia.

Situaţia ce caracterizase Mesopotamia şi Siria vreme de două secole era astfel complet inversată. Nu mai exista un grup de conducători puternici care să domine scena, iar întreaga regiune era supusă fragmentării politice. Nici măcar hitiţii nu au beneficiat de această situaţie : la întoarcerea acasă, cumnatul lui Hattusilis, Hantili, l-a asasinat pe acesta şi a pus mâna pe tron. Când Hantili, la rândul său, a fost ucis, diverse grupuri au disputat succesiunea la tronul hitit, iar instabilitatea politică i-a împiedicat pe hitiţi să păstreze controlul asupra altor teritorii în afară de inima statului lor. Statul hitit nu va mai apărea ca jucător semnificativ pe scena internaţională până în secolul al XIV-lea.

Tradiţia scribală hitită nu era derivată din cea asiriană veche, în ciuda faptului că aceasta era cea mai veche în Anatolia, ci are rădăcini în practicile babiloniene. Multe dintre textele timpurii erau bilingve, folosindu-se hitita şi akkadiana. Limba hitită era scrisă cu semne cuneiforme inspirate de formele şi citirea semnelor din Babilonia, iar pătrunderea acestor practici în Anatolia trebuie văzută ca o întindere a influenţei lor în Orientul Apropiat. Babilonia era aşadar centrul culturii scrise pentru toate curţile Orientului Apropiat, chiar dacă la acestea se vorbeau alte limbi.

Natura izvoarelor hitite ne conduce la o necunoaştere aproape totală a funcţionării Vechiului Regat Hitit. Nu sunt cunoscute arhive administrative din această epocă, aşa că organizarea economiei, de exemplu, rămâne o enigmă. S-a pus foarte mult accentul pe referirile la o adunare de războinici şi demnitari din edictul de succesiune al lui Hattusilis. Se crede că este vorba despre o adunare a nobililor, care alegeau ca rege pe unul dintre ei. Sunt presupuse, în acest caz, anumite practici indo-europene, fiind considerate mai democratice decât cele din restul Orientului Apropiat. Dar asemenea concluzii nu sunt fondate pe mărturii şi cel mai probabil curtea Vechiului Regat Hitit funcţiona în mod asemănător cu celelalte curţi din vremea aceea. Prin urmare, statul hitit este puţin cunoscut în afara succeselor sale militare. Sub acest aspect a avut un impact radical asupra Orientului Apropiat, prin eliminarea Alepului şi a Babilonului. Dar nici hitiţii şi nici vreo altă putere mai veche nu a umplut imediat golul rămas.

6.4. „Evul Întunecat"

În 1590, Orientul Apropiat arăta foarte diferit faţă de cum era cu patru generaţii înainte. Un sistem de state înfloritoare, conduse de curţi ce păstrau contacte strânse unele cu altele, care se întindea de la coasta Mediteranei până la Golful Persic, fusese complet suprimat. Unele case regale continuau să funcţioneze în oraşe ca Babilon, Terqa şi Hattusa, iar dinastia Ţinutului Mării continua să conducă sudul Babiloniei, dar acestea erau reflecţii palide ale trecutului. În tot Orientul Apropiat, urbanismul era la cel mai scăzut nivel din anul 3000 până atunci. Multe oraşe, ca Mari, fuseseră distruse în urma unor acţiuni militare. Altele au fost abandonate din motive necunoscute : schimbări ale cursurilor râurilor sau ale climei, tulburări sociale şi politice, toate acestea ar fi putut juca un rol. Situaţia are consecinţele obişnuite pentru un istoric : lipsa puterii centralizate a dus la o întrerupere a practicilor administrative şi scribale din cauza scăderii nivelului activităţilor culturale şi economice. S-au scris puţine texte, aşa încât nu avem informaţii cu care să lucrăm. Intrăm într-un „Ev Întunecat". Durata acestei epoci este controversată. În funcţie de continuitatea sau discontinuitatea pe care cercetătorii o văd între prima şi a doua jumătate a mileniului doi, percepţia lor asupra intervalului de tăcere istorică poate fi că acesta a fost mai scurt sau mai lung. Părerea mea este că a durat aproximativ un secol. În această perioadă de discontinuitate au avut loc schimbări cruciale, ceea ce va duce la o situaţie total diferită în secolele următoare.

Ascendenţa politică a unor noi grupuri de populaţii, kasiţii în sud şi hurienii în nord, pare să fi fost progresul cel mai important al secolului al XVI-lea. Ambele grupuri existau deja în Orientul Apropiat, dar numai în acest „Ev Întunecat" au fost capabile să-şi afirme controlul politic. Kasiţii locuiau în Babilonia încă din secolul al XVIII-lea, fiind recunoscuţi după numele lor, care atestă o limbă complet diferită de cea a altor locuitori ai regiunii. Sunt multe indicii că aveau o organizare socială tribală şi erau cel mai des asociaţi cu zona de trecere de la stepă la regiunile agricole. Dar, la fel ca în cazul grupurilor seminomade de dinainte, gutienii şi amoriţii, unii kasiţi

erau pe deplin integraţi social în economia agricolă şi urbană încă de la prima lor atestare. Dinastia Hana, care a apărut la Terqa, mai sus de Mari, includea un conducător cu nume kasit. Prin urmare, regiunea Eufratului mijlociu ar putea să fi fost zona în care kasiţii au câştigat pentru prima dată controlul asupra oraşelor. După ce a fost jefuit în 1595, Babilonul a rămas fără conducător, dar în următorul deceniu o dinastie kasită a preluat aici controlul. Până în 1475 încorporase sudul Babiloniei. Însă abia în secolul al XIV-lea îi putem studia istoria cu adevărat.

Există dovezi că, în nordul Siriei şi al Mesopotamiei, oameni cu nume huriene au existat începând cu mijlocul mileniului trei. State conduse de hurieni sunt atestate de la sfârşitul perioadei akkadiene timpurii. La sfârşitul mileniului doi exista un stat obscur numit „Urkesh şi Nawar", după două oraşe din bazinul Haburului de Nord, condus de Atal-shen. Mai multe state de la începutul mileniului doi erau conduse de hurieni şi, în anumite locuri, un procent substanţial din populaţie era format din oameni cu nume huriene. Erau răspândiţi pe o suprafaţă vastă, de la munţii Zagros la Mediterană. Când Regatul Mesopotamiei Superioare s-a destrămat, e posibil ca grupuri vorbitoare de hurianã să fi intrat în teritoriu, venind din munţii de la est. Aceşti imigranţi au adus probabil câteva elemente culturale pe care le asociem de obicei cu indo-europenii, chiar dacă huriana nu este o limbă indo-europeană. Mai târziu, hurienii venerau zeii indieni Mithra, Varuna şi perechea divină Nasatya. S-a speculat foarte mult dacă hurienii au fost ei înşişi supuşii unei clase militare superioare indo-europene : unii conducători din Mitanni, statul hurian din nordul Siriei de la sfârşitul mileniului doi, purtau nume indo-europene, iar cei care le conduceau carele de luptă erau numiţi *mariyannu*, termen ce ar putea include cuvântul vedic pentru „tânăr". Mărturiile privind natura clasei militare nu sunt concludente şi pare mai potrivit să privim membrii acestei clase ca fiind bărbaţi antrenaţi pentru război, în special pentru a conduce care de luptă. Au ajuns luptători formidabili, invadând de câteva ori regatul hitit. Mişcările lor spre sud au împins populaţii din Siria-Palestina în Egipt, unde au format aşa-numitele dinastii hicsoşe la începutul secolului al XVI-lea. În momentul reapariţiei izvoarelor istorice, hurienii erau cu siguranţă cel mai important grup de populaţii pe o vastă suprafaţă. Nu aveau doar propriul stat teritorial la începutul secolului al XV-lea, numit Mitanni, ci şi-au stabilit şi dominaţia asupra hitiţilor şi în Kizzuwatna (Cilicia din sud-vestul Anatoliei), iar mai mulţi conducători ai unor oraşe-state siro-palestiniene purtau nume huriene.

Deşi kasiţii şi hurienii au dominat „Evul Întunecat" din punct de vedere politic, din punct de vedere cultural n-au lăsat prea multe urme pe scena Orientului Apropiat. Deşi multe nume de persoane erau kasite şi textele babiloniene indică existenţa unui vocabular kasit, nu se cunosc niciun text şi nicio propoziţie în limba kasită. Sunt atestate aproximativ 20 de nume de divinităţi kasite, însă numai despre perechea divină ce proteja familia dinastică avem cunoştinţe privitoare la un cult şi la construirea unui templu de venerare. Vorbitorii limbii kasite au fost complet asimilaţi în cultura babiloniană.

Din câte ştim, tradiţia hurianã era mai veche şi a interacţionat cu numeroase culturi care nu erau atât de importante precum cea a Babiloniei. Avem o serie de texte huriene,

câteva din statul Mitanni şi câteva din statul hitit. Mediul multicultural al acestuia din urmă a permis supravieţuirea legendelor şi ritualurilor huriene. Şi totuşi, în comparaţie cu importanţa lor politică, impactul cultural al hurienilor în Orientul Apropiat nu a fost atât de semnificativ.

În schimb, se poate ca hurienii să fi fost responsabili de o inovaţie tehnologică majoră realizată în timpul „Evului Întunecat" : folosirea calului şi a carului de luptă. În a doua jumătate a mileniului doi, toate armatele Orientului Apropiat au trimis pe câmpul de luptă care de acest tip, în timp ce până atunci lupta doar infanteria, cu măgari sau catâri ca animale de tracţiune. Un gros manual în limba hitită pentru dresarea cailor folosiţi la carele de luptă, din secolul al XIV-lea, începe cu enunţul : „Aşa vorbeşte Kikkuli, dresorul de cai, din ţinutul Mitanni", iar textul conţine un bogat lexic hurian, precum şi cuvinte înrudite cu un vechi dialect indic. Instrucţiunile sunt foarte amănunţite – de exemplu : „Atunci când caii devin agitaţi şi încep să transpire, (dresorul) le scoate priponul şi păturile. Apoi le pune frâul şi sunt scoşi afară din grajd. Sunt spălaţi cu apă caldă"[7]. În mod limpede, caii erau consideraţi foarte valoroşi în acea perioadă, şi se prea poate ca hurienii să fi fost cei care au răspândit hipismul în Orientul Apropiat.

Tot acum pare să fi avut loc încă o schimbare tehnologică, legată de navigaţie. Observăm după anul 1500 o deplasare a atenţiei popoarelor Orientului Apropiat de la est la vest : insulele şi ţările de la Marea Mediterană au intrat în vizorul Orientului Apropiat. Ciprul şi egeenii au devenit parteneri comerciali obişnuiţi, iar contactele cu Egiptul s-au intensificat. S-a dezvoltat un sistem comercial maritim prin care ţările de pe ţărmul estic al Mediteranei erau legate între ele, fiind vizitate de vase care navigau pe mare, luând bunuri şi schimbându-le cu altele la fiecare oprire. Chiar dacă ţările din Mesopotamia erau prea departe de mare pentru a participa în mod direct la sistem, au beneficiat de el. Cositorul, de exemplu, care până în acel moment fusese importat din est, provenea acum probabil din izvoare occidentale. Deşi legăturile cu insule egeene, cum ar fi Creta, fuseseră deja atestate în arhivele de la Mari, bunurile care au intrat în Orientul Apropiat din vest au fost mai multe în a doua jumătate a mileniului doi decât oricând până atunci. Probabil că inovaţiile în construcţia vaselor şi în tehnicile de navigaţie au contribuit la acest lucru, dar detaliile referitoare la acele schimbări şi la cine le-a iniţiat nu sunt clare.

Incertitudinile noastre legate de evenimentele şi evoluţiile istorice ale secolului al XVI-lea şi începutului de secol XV sunt mari. Dar, incontestabil, s-au produs nişte schimbări radicale. Orientul Apropiat care a ieşit din „Evul Întunecat" a fost, în multe privinţe, unul complet nou.

Controversa 6.1. *Ce este Codul lui Hammurabi?*

Probabil cel mai cunoscut text din istoria babiloniană este inscripţia lui Hammurabi de pe o stelă din piatră aflată acum la Muzeul Luvru, descoperită la Susa în 1901 şi făcută publică un an mai târziu. Cu cele peste 3.500 de rânduri ale sale, este cel mai lung text păstrat din vechea Mesopotamie, iar faptul că semnele cuneiforme gravate elegant acoperă aproape toată suprafaţa unei stele

înalte din piatră neagră o face și mai atractivă. Cea mai mare parte a inscripției o constituie, de departe, o listă de legi formulate pe modelul „dacă..., atunci...", un format numit cazuistic în cercetarea Orientului Apropiat, adică înșirarea unor cazuri unul după altul. Inițial erau între 275 și 300 de paragrafe; o parte din ele au fost șterse când stela a fost dusă la Susa în secolul al XII-lea.

Când a fost publicată, cercetătorii au interpretat lista ca un cod de reguli cu caracter obligatoriu din punct de vedere juridic și executorii, comparabil cu codurile europene, cum ar fi *Codul Napoleon*. Era considerat un document ale cărui precepte reflectau opinia juridică a acelor vremuri și care putea fi interpretat în aceeași manieră ca dreptul roman (Driver și Miles, 1952-1955). Istoricii dreptului au colecționat și categorisit documente din perioada babiloniană timpurie după conceptele pe care își bazau interpretarea legilor (Kohler și Peiser, 1904-1923). Dar în 1960, un cercetător a atras atenția asupra faptului că formatul hotărârilor juridice era exact același cu cel folosit în textele medicale și de prevestiri (Kraus, 1960). Aceasta a inspirat o reevaluare totală care s-a axat pe natura științifică a textului și pe funcția sa ca monument ce atestă rolul lui Hammurabi ca „rege al dreptății", cuvinte pe care le folosește în mod repetat în epilog (Bottéro, 1992, pp. 156-184). Cercetătorii au subliniat deficiențele textului. Niciuna dintre numeroasele însemnări și scrisori juridice ale epocii nu face referire la consultarea vreunui cod (Veenhof, 1997-2000), deși unii cercetători insistă că ar putea fi câteva excepții (Roth, 1997, pp. 4-7; Stol, 2004, p. 656). De asemenea, un semn de întrebare ridică faptul că aspecte importante ale vieții babiloniene, cum ar fi creșterea animalelor, nu apar deloc în text (Bottéro, 1992, p. 161).

Chiar dacă majoritatea istoricilor sunt astăzi de acord că textul lui Hammurabi nu este un cod, aceștia îl prezintă în moduri diferite. Pentru unii este un tratat erudit de drept (Westbrook, 1989), în timp ce pentru alții este o piesă de propagandă regală pentru a justifica stăpânirea regelui în fața elitelor curții (Wells, 2005, p. 201). Faptul că monumentul cu legile era așezat într-un loc unde putea fi consultat de oameni este important – chiar dacă nu știau să citească, înțelegeau că Hammurabi garanta dreptatea în regatul său. Simpla existență a legilor constituia un mesaj pentru popor (Bahrani, 2007). Hammurabi le declarase supușilor săi că exista un sistem de justiție coerent și le-a demonstrat acest lucru prin enumerarea hotărârilor drepte: dacă cineva era prins în timpul unui jaf, era omorât; dacă un om îi rupea un os altui om, i se rupea și lui unul și așa mai departe. Se puteau baza pe faptul că, dacă li se întâmpla ceva, avea să li se facă dreptate.

Note

1. Shubat-Enlil, Qattara, Ashnakkum (în prezent Chagar Bazar), Tuttul (astăzi Tell Bi'a), Mari, Terqa şi Qala'at al-Hiadi şi Tell Taya (nume antice necunoscute).
2. Durand, 1997-200, volumul 1, p. 138.
3. Frayne, 1990, p. 341.
4. Traducere după Kraus, 1968, nr. 1.
5. Pentru o traducere mai recentă a codului de legi al lui Hammurabi, vezi Roth, 1997, pp. 71-142.
6. Traducere din Robson, 1999, p. 24.
7. Traducere de Gary Beckman în Aruz, Benzel şi Evans, 2008, p. 158.

Partea a II-a

Statele teritoriale

Capitolul 7. Clubul marilor puteri
Capitolul 8. Statele occidentale de la sfârșitul mileniului doi
Capitolul 9. Kasiții, asirienii și elamiții
Capitolul 10. Prăbușirea sistemului regional și urmările ei

Capitolul 7

Clubul marilor puteri

cca 1365-1335 Arhiva de la Amarna
1274 Bătălia de la Kadesh

În timpul secolelor dintre 1500 şi 1200, Orientul Apropiat a ajuns să facă parte dintr-un sistem internaţional care implica întreaga regiune, din vestul Iranului până la Marea Egee şi din Anatolia până în Nubia. O serie de state teritoriale întinse au interacţionat unele cu altele ca egali şi ca rivali. Printre ele, în special în regiunea siro-palestiniană, erau localizate state mai mici care le datorau supunere vecinilor mai puternici şi care adeseori erau folosite ca reprezentanţi în rivalităţile acestora. Sistemul se întindea dincolo de limitele Orientului Apropiat, aşa cum este el definit în această lucrare : cuprindea lumea egeeană şi Egiptul, care, în această perioadă, se bucura de cea mai întinsă expansiune teritorială şi era implicat activ în Orientul Apropiat, la nordul său, şi în Nubia, la sud. De-a lungul acestor trei sute de ani, principalele state implicate au suferit schimbări în unele regiuni, dar a existat o consecvenţă remarcabilă în împărţirea puterii pe întreaga suprafaţă. Marile regate erau Babilonia kasită, Anatolia hitită, Egiptul şi, în Mesopotamia de Nord şi Siria, iniţial statul Mitanni, urmat la jumătatea secolului al XIV-lea de Asiria. La hotarul oriental se întindea puternicul regat elamit, iar în regiunea egeeană, la vest, Micene, a cărui organizare politică este mai greu de descris. În mijlocul lor se aflau statele din Siria şi Palestina, majoritatea oraşe-state ca întindere şi organizare, întotdeauna dependente de una dintre marile puteri. Istoriile acestor state, atât mari, cât şi mici, pot fi scrise separat, şi voi face acest lucru pentru cele din Orientul Apropiat, în capitolele următoare. Dar faptul că toate au făcut parte dintr-un sistem comun, fără ca vreunul să le domine pe celelalte, face ca această perioadă a istoriei antice să fie una neobişnuită. Deoarece trăsăturile sale se întind dincolo de graniţe politice şi culturale, savanţii se referă de obicei la această perioadă folosind denumirea arheologică de „Epoca Bronzului Târziu”. Chiar dacă nu condiţiile arheologice au fost cele

care au unit această lume, termenul este folositor deoarece sugerează existenţa unui sistem comun pe întreg teritoriul Orientului Apropiat şi în estul Mediteranei. Acesta este sistemul pe care îl voi explora pentru început.

Sarcina istoricului este uşurată foarte mult de o mulţime de izvoare disponibile pentru toate statele implicate, cu excepţia câtorva. În afară de statele egeene şi câteva state siro-palestiniene, toate au produs o varietate largă de informaţii scrise. Aproape pretutindeni apar inscripţii regale, documente legale şi administrative şi texte literare. În plus, datorită faptului că palatele aveau relaţii strânse unele cu altele, cancelariile lor deţineau corespondenţă diplomatică şi tratate internaţionale. Caracterul centralizat al fiecărui stat a condus spre o producţie ridicată de manuscrise. Scrisul exista şi în lumea egeeană, aşa-numitul Linear B micenian, dar folosirea sa era limitată la documente economice care, deşi ne oferă informaţii istorice, nu sunt la fel de detaliate ca altele. De asemenea, informaţia arheologică este foarte bogată în întreaga regiune, din moment ce activitatea edilitară şi creaţia artistică au fost prolifice datorită bunăstării statelor. Dispunem de o multitudine de izvoare, atât ca număr, cât şi ca diversitate, care nu provin de la un singur participant la sistem, ci de la mai mulţi simultan. Prin urmare, perspectiva pe care o avem asupra epocii nu este filtrată prin ochii unui singur actor.

Dificultatea cea mai mare cu care ne confruntăm este nesiguranţa în ceea ce priveşte cronologia (vezi controversa 7.1). Chiar dacă putem fi siguri, cu anumite rezerve, în legătură cu succesiunea conducătorilor şi durata domniilor în anumite state, informaţiile despre alţi regi şi alte state rămân vagi. Astfel, chiar şi scrierea istoriei statului Mitanni, de exemplu, ridică mari dificultăţi, din moment ce nu putem data evenimentele pe baza mărturiilor din interiorul statului însuşi. Trebuie să ne bazăm pe sincronisme cu Egiptul şi Hattiul pentru a afla, cu aproximaţie, când şi cât a domnit un rege în Mitanni. Când numele său apare într-un text aparţinând vreunuia dintre aceste state, ne formăm o idee despre perioada în care a fost activ. Totuşi, cronologiile statelor nu sunt atât de solide pe cât am dori şi, chiar şi atunci când contactele sunt atestate, uneori nu putem face conexiunea între evenimente, în ciuda interacţiunilor apropiate. Prin urmare, datele atribuite aici sunt deseori aproximative (vezi tabelul 7.1).

7.1. Sistemul politic

Din 1500 până în 1200, toate regiunile din Orientul Apropiat şi din estul Mediteranei au trecut printr-un ciclu de creaţie, înflorire şi declin ale statelor centralizate. Au existat cel puţin cinci zone unde a avut loc o unificare politică urmată de o perioadă de prosperitate care s-a terminat cu un colaps brusc. În patru dintre aceste zone, întreaga perioadă poate fi studiată ca istoria unui singur stat: Regatul Elamului Mijlociu în vestul Iranului, Babilonia kasită în sudul Mesopotamiei, Noul Regat Hitit în Anatolia (stat pe care contemporanii îl numeau Hatti) şi Noul Regat Egiptean în Africa de Nord. În nordul Mesopotamiei, două state distincte au dominat succesiv, Mitanni şi Asiria.

Ultimul fusese iniţial o provincie a statului mitannian, şi-a câştigat independenţa, apoi şi-a înlocuit fostul suzeran ca putere regională. Probabil un ciclu similar de unificare şi dezintegrare politică a avut loc în vestul Anatoliei şi în zona egeeană, dar situaţia este mai obscură acolo, din cauza absenţei unor izvoare scrise relevante (vezi harta 7.1).

Tabelul 7.1. Cronologie comparată a principalelor state din a doua jumătate a mileniului doi

Anul	Mitanni	Babilonia	Asiria	Hatti	Egipt
1500	Parrattarna				Amenhotep I
1450					Tutmes al III-lea
1400	Artatama I				
		Kadashman-Enlil I			Amenhotep al III-lea
1350	Tushratta		Ashur-uballit I		Akhenaton
		Burnaburiash al II-lea			
	Shattiwaza			Suppiluliuma I	
		Kurigalzu al II-lea			
1300				Mursili al II-lea	
			Adad-nirari I		
	Elam			Muwatallis al II-lea	
		Kadashman-Enlil al II-lea	Salmanasar I		Ramses al II-lea
1250	Untash-Napirisha	Kashtiliashu al IV-lea	Tukulti-Ninurta I	Hattusilis al III-lea Tudhaliya al IV-lea	
1200				Suppiluliuma al II-lea	Merneptah
	Shutruk-Nahhunte				
1150	Kutir-Nahhunte Shilhak-Inshushinak				Ramses al III-lea
			Assur-resha-ishi I		
		Nabucodonosor I			
1100			Tiglat-pileser I		
1050					

Simultaneitatea acestor cicluri în toată regiunea nu poate fi o pură coincidenţă. Proximitatea statelor şi interacţiunile strânse dintre ele, atestate în numeroase izvoare, ne obligă să privim dincolo de istoriile individuale ale statelor pentru a explica soarta lor cu suişuri şi coborâşuri. Sfârşitul acestei epoci a fost îndelung cercetat, iar cauzele sale mult dezbătute. Cu toate acestea, începutul a fost adesea înfăţişat ca o întrepătrundere accidentală a istoriilor singulare într-un sistem regional şi un rezultat al interacţiunilor dintre curţi ce s-au întemeiat independent. Cu siguranţă circumstanţele locale au fost responsabile în mare măsură de ceea ce s-a întâmplat în diferitele regiuni, dar ascensiunea statelor individuale poate fi mai bine înţeleasă dacă este privită într-un context regional. Aşa cum dispariţia sistemului care le-a adus împreună a precipitat sfârşitul acestor state, dezvoltarea sistemului a condiţionat creşterea lor. De vreme ce multe dintre acestea s-au întâmplat în perioada aşa-numitului Ev Întunecat, dezvoltarea sistemului regional este dificil de studiat în amănunt. Dar plasând

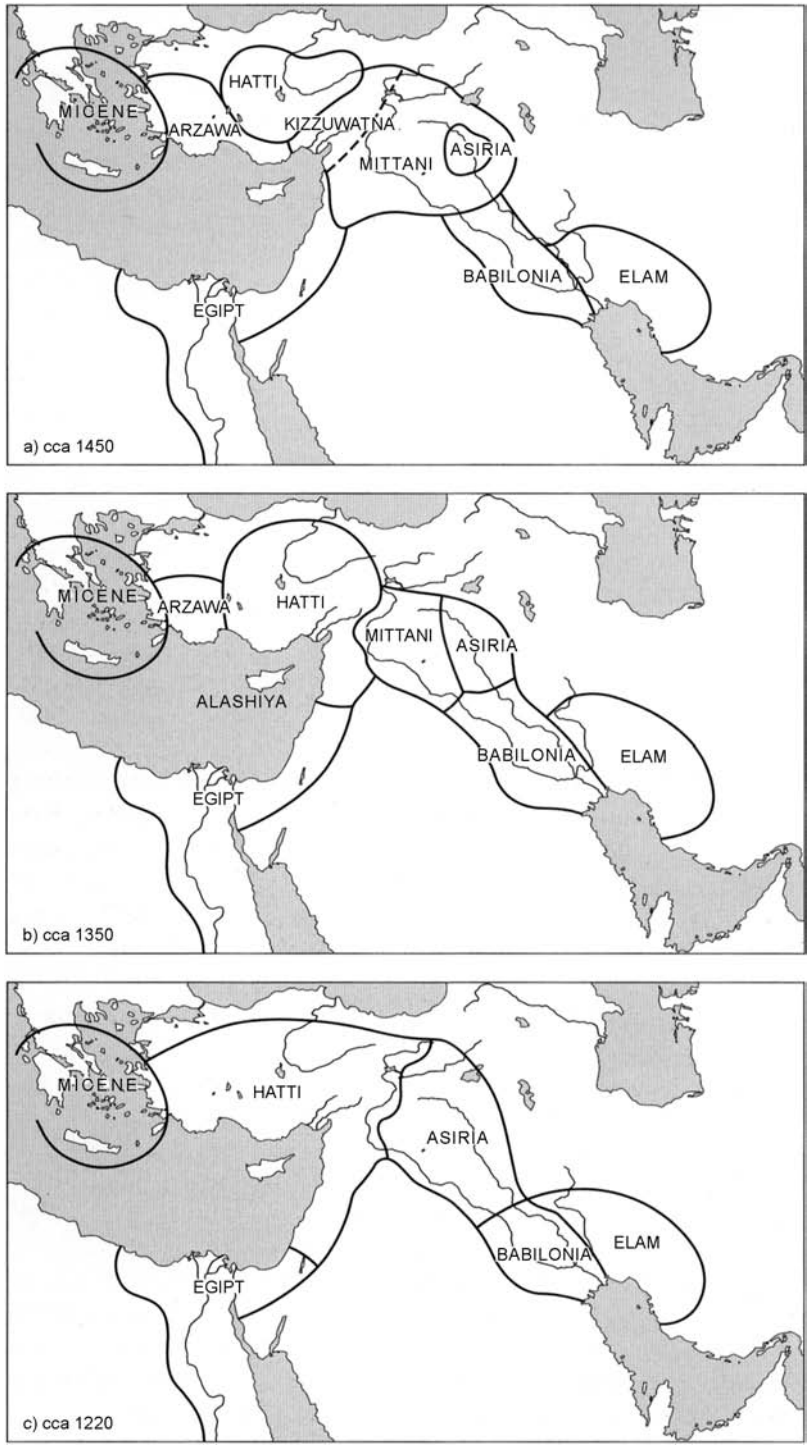

Harta 7.1. Sistemele politice din Orientul Apropiat în a doua jumătate a mileniului doi. După Mario Liverani, *Prestige and Interest* (Sargon, Padova, 1990), pp. 299-300

istoriile locale într-un context mai larg, putem explica mai bine progresele statelor individuale decât analizând doar circumstanţele interne.

În secolul al XVI-lea, întregul Orient Apropiat era fragmentat politic : nu vedem nicăieri state puternice şi, ca o consecinţă, documentaţia scrisă este extrem de sărăcăcioasă. Doar în Egipt ne putem face o imagine – şi aceea limitată – asupra situaţiei. Începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, ţara fusese împărţită într-un număr de principate, câteva dintre ele fiind conduse de străini numiţi hicsoşi. În Orientul Apropiat, marile state dispăruseră şi peste tot conduceau dinastii rivale. Absenţa aproape totală a urmelor scrise sugerează că aveau economii subdezvoltate şi un control politic slab. Mesopotamia, Anatolia şi Siria-Palestina au trecut printr-o reducere masivă a zonelor locuite şi o înmulţire a grupurilor seminomade. Centrele urbane deveniseră mai puţine la număr şi erau izolate într-un mediu cu puţine aşezări permanente.

Situaţia de declin politic şi economic s-a inversat treptat odată cu sfârşitul secolului al XVI-lea şi secolul al XV-lea : din peisajul cu state mici şi slabe s-a dezvoltat un sistem fără precedent de state teritoriale aproximativ la fel de puternice. Majoritatea – dacă nu totalitatea – statelor implicate au atins o mărime şi o coeziune nemaiîntâlnite până atunci în istoriile lor. Cele mai cunoscute exemple sunt Egiptul, Babilonia şi Asiria. Statele mesopotamiene au devenit cu adevărat teritoriale. În a doua jumătate a mileniului doi, Babilonia şi Asiria au fost entităţi regionale, conduse dintr-un singur centru politic de dinastii care considerau că stăpânesc o ţară, nu unul sau mai multe oraşe, ca până atunci. Teritoriile includeau mai multe oraşe şi hinterlandurile lor, unite între ele printr-o integrare economică la un nivel nemaiîntâlnit. Ideologic, concepţia conform căreia oraşul era inima vieţii culturale şi politice a supravieţuit, dar autonomia politică şi economică a oraşelor a dispărut. Egiptul, care fusese un stat teritorial încă de la formarea sa, la începutul mileniului trei, s-a dezvoltat în această perioadă într-un vast imperiu ce cuprindea şi pământuri străine, întinzându-se din Nubia – Sudanul de astăzi – până în nordul Siriei.

State teritoriale s-au dezvoltat şi în alte regiuni ale Orientului Apropiat, acolo unde, înainte de mijlocul mileniului doi, fuseseră numeroase state mici. Siria de Nord a începutului mileniului doi fusese divizată politic între state precum Qatna, Yamkhad, Tuttul şi Apum. Toate acestea trecuseră printr-un declin în secolul al XVI-lea, iar când a apărut noul stat Mitanni, în secolul al XV-lea, acesta a fost un stat teritorial care şi-a impus hegemonia în întreaga regiune. Noul Regat Hatti a instituit o integrare politică similară a Anatoliei Centrale şi Siriei de Nord-Vest. Coeziunea statului din perioada Elamului Mijlociu şi diferenţele faţă de perioada precedentă sunt dificil de evaluat, lucru valabil şi pentru lumea egeeană. În cazul din urmă, menţionarea în textele hitite a statelor din vest (Arzawa şi Ahhiyawa) şi omogenitatea culturii materiale în secolele de după 1500 sugerează o schimbare politică semnificativă, în comparaţie cu vremurile anterioare.

Singura excepţie de la tendinţa generală spre unităţi politice mai mari a fost zona siro-palestiniană : aici a continuat să existe sistemul ce presupunea concentrarea unor state mici în jurul unui singur oraş. Sunt cunoscute numeroase exemple, precum

Ierusalimul, Damascul, Byblos şi Ugarit. Calitativ, nu observăm nicio diferenţă faţă de situaţia din prima jumătate a mileniului doi, chiar dacă imaginea anterioară este mult mai neclară. Probabil această excepţie accentuează schimbările fundamentale din alte părţi. Regiunea siro-palestiniană era prinsă între state teritoriale rivale : întâi între Egipt şi Mitanni, apoi între Egipt şi Hatti, cu Asiria pândind din umbră. A acţionat ca zonă-tampon între aceste mari state şi ca un loc unde puteau interacţiona competitiv fie direct, fie prin delegaţi. Acestea au exercitat într-adevăr o influenţă politică şi au transformat conducătorii locali în vasali, dar regiunea nu a devenit ea însăşi un stat teritorial şi nici nu a fost definitiv integrată în teritoriile unuia dintre puternicii săi vecini. Statele din jur erau destul de puternice pentru a împiedica realizarea acestui lucru. Diferenţa dintre statele mari şi cele mici era vizibilă în interacţiunile formale dintre curţile lor. Doar conducătorii statelor teritoriale se considerau egali între ei şi se adresau unii altora ca „fraţi", în timp ce conducătorii statelor siro-palestiniene aveau un rang inferior şi erau consideraţi „servitori". Prin urmare, aceştia din urmă trebuiau să jure credinţă unuia dintre suzeranii vecini, acest jurământ fiind îndreptat, după cum era nevoie, către statul mai puternic. Nivelul de integrare în cadrul acestor sisteme-state mai mari depindea de proximitatea faţă de centrul politic şi de politicile suveranilor. De exemplu, controlul Egiptului asupra Siriei era mai lipsit de implicare decât cel exercitat de Hatti. Dar şi acest din urmă stat a folosit o abordare flexibilă : administra direct regiuni importante, precum Karkemish, în nordul Siriei, în timp ce mult mai la sud, în Amurru, de exemplu, permitea unui rege local să guverneze în calitate de vasal. Nu putem spune că vreunul dintre statele siro-palestiniene a fost vreodată complet integrat în teritoriul vecinilor dominanţi. Au continuat să existe ca entităţi politice separate, distincte de suzeranii din marile state, care în acelaşi timp le împiedicau să se unească cu vecinii lor.

Putem căuta explicaţii pentru aceste evoluţii sociopolitice în cadrul istoriilor regiunilor individuale – şi, într-adevăr, creşterea unor state teritoriale în prima jumătate a mileniului doi a fost analizată în capitolul precedent. Dar prezenţa unui sistem atotcuprinzător în care toţi participau în mod conştient trebuie să fi consolidat procesele locale în scopul unei centralizări politice mai puternice. Acest lucru este posibil dacă avem în vedere strânsa interacţiune dintre aceste state, atât pe cale paşnică, cât şi conflictuală, şi structura ideologică şi socială comună.

7.2. Interacţiuni politice: diplomaţie şi comerţ

Toţi participanţii la acest sistem ştiau care le este locul în ierarhia politică şi cum să interacţioneze cu ceilalţi. Se purtau ca şi cum ar fi trăit într-un sat mare în care comunicarea era strânsă şi oamenii erau înrudiţi. Pentru a păstra sistemul, se aflau în legături apropiate unii cu alţii, trimiţând dintr-o parte în alta soli cu mesaje orale şi scrise. Toate curţile aveau o cancelarie unde scribii scriau în babiloniană, limba internaţională a diplomaţiei. De departe, cea mai bună mărturie a acestei practici

vine din Egipt, unde, în secolul al XIV-lea, regele Akhenaton a mutat capitala în noul oraş Akhetaten (astăzi Amarna). Printre ruinele sale au fost găsite urme din corespondenţa internaţională purtată de el şi de tatăl său, scrisă pe tăbliţe de lut. De obicei sunt numite „scrisorile de la Amarna" (vezi caseta 7.1). Vasalii din Siria-Palestina au scris cele mai multe din cele 350 de scrisori către stăpânul lor egiptean, dar în jur de 40 de scrisori erau de la şi către regii pe care conducătorul Egiptului îi considera egalii săi, „Marii Regi". Aceştia erau conducătorii statelor Babilonia, Asiria, Mitanni, Hatti, Alashiya (în Cipru) şi Arzawa (în sud-vestul Anatoliei). Probabil ultimele două au fost incluse datorită controlului lor asupra unor resurse necesare tuturor regilor – în cazul statului Alashiya, cuprul. Scrisorile din Arzawa erau scrise în hitită, nu în babiloniană, ceea ce arată că palatul de aici nu era complet integrat în sistem. Faptul că arhiva egipteană nu era unică reiese din mici descoperiri ale unor scrisori diplomatice similare, contemporane celor din Amarna, în oraşele siro-palestiniene. O corespondenţă internaţională din secolul al XIII-lea a fost descoperită şi între regii din Egipt, Hatti, Asiria şi Babilonia, deşi în număr redus. Palatul din Ugarit, unul dintre statele supuse Hattiului, deţinea şi el astfel de texte, iar descoperiri izolate din alte palate de pe întinderea Orientului Apropiat atestă că toate curţile erau implicate în această diplomaţie.

Caseta 7.1. *Scrisorile de la Amarna*

La sfârșitul secolului al XIX-lea d.Hr., niște țărani au găsit un grup de tăblițe cu scriere cuneiformă pe locul în care astăzi se află Amarna, unde în secolul al XIV-lea î.Hr. regele Akhenaton construise noua capitală a Egiptului, Akhetaten. Acestea conțineau corespondența diplomatică dintre regii Egiptului și egalii și vasalii lor din Orientul Apropiat, în total 350 de scrisori din timpul domniilor lui Amenhotep al III-lea, Akhenaton și a doi succesori, probabil Smenkhkara și Tutankhamon. Cele mai multe dintre ele erau adresate regilor sau înalților demnitari ai curții de către conducătorii statelor mici din zona siro-palestiniană și detaliau interacțiunile acestora cu suzeranul lor. Ei se autointitulau servitori ai regelui Egiptului și căutau să intre în grațiile acestuia făcându-și vecinii să pară vasali nedemni de încredere. Scrisorile arată că Egiptul împărțise regiunea în trei districte administrative și o controla cu o prezență militară relativ scăzută. Regiunea în cauză se întindea din sudul Palestinei până în Siria Centrală, cu statul Amurru constituind cel mai nordic teritoriu dependent de Egipt. Limba scrisorilor este babiloniana, dar influențele limbilor semitice locale sunt vizibile în vocabular și gramatică.

Un grup de vreo 40 de scrisori circulaseră între regele egiptean și omologii săi din celelalte mari state ale timpului: Babilonia, Asiria, Mitanni, Hatti, Alashiya și Arzawa. Acești regi se considerau egali și își spuneau unii altora „frate". Discutau chestiuni diplomatice, în special schimburile de bunuri prețioase și de femei din familiile regale, care întăreau legăturile dintre ei. Deși majoritatea scrisorilor erau scrise în babiloniană, există două în hitită și câte una în huriană și asiriană.

Scrisorile de la Amarna acoperă o perioadă scurtă, de cel mult 30 de ani – între 1365 și 1335, cu aproximație –, dar este clar că acest tip de corespondență era menținut de-a lungul întregii perioade, în diferite locații. Arhivele statului din capitala hitită, Hattusa,

au scos la iveală scrisori similare, iar câteva exemple se găsesc în alte părți. Toate curțile trebuie să fi avut același tip de schimburi internaționale. Folosirea limbii și a materialului de scris babiloniene demonstrează cum cultura din acea regiune a continuat să domine Orientul Apropiat.

Autorii scrisorilor descriau lumea în care trăiau ca pe o gospodărie extinsă: regii cu statut egal se considerau fraţi; cei de rang mai mic se considerau slujitori (vezi documentul 7.1). Statutul fiecărui stat era bine definit, dar, din moment ce situaţia politică se schimba uneori repede, apăreau divergenţe. Când Asiria a dobândit importanţă politică şi militară, regele Ashur-uballit I i-a trimis regelui Egiptului două scrisori ca şi când ar fi fost egalul său. Acest lucru l-a înfuriat pe Burnaburiash al II-lea, regele Babilonului, care s-a plâns omologului său egiptean: „Cât despre vasalii mei asirieni, nu am fost eu cel care i-a trimis la tine. De ce au venit în ţara ta fără să li se îngăduie? Dacă îmi eşti credincios, ei nu vor negocia nimic. Trimite-i la mine cu mâna goală!”[1]. Asemenea dispute erau inevitabile, deoarece statutul era foarte important, iar realitatea politică se schimba mai repede decât dorinţa de a accepta nou-veniţi.

Documentul 7.1. *Exemple din scrisorile de la Amarna*

Scrisorile de la Amarna oferă o perspectivă incomparabilă asupra relațiilor diplomatice din Orientul Apropiat antic în a doua jumătate a mileniului doi. Probabil lăsate în urmă când capitala egipteană a fost mutată de la Akhetaten, tăbliţele cu scriere cuneiformă arată cum corespondenţa dintre conducători consideraţi egali – din Mitanni, Babilonia etc. – avea un ton și un conținut foarte diferite de cele ale scrisorilor vasalilor. Egalii îl numeau „frate” pe regele Egiptului și discutau probleme diplomatice, în timp ce conducătorii de rang inferior îl numeau „stăpân” și aduceau în discuție probleme politice relevante pentru regiunea lor.

1. Între egali: scrisoarea lui Tushratta din Mitanni către Amenhotep al III-lea din Egipt

Spune-i lui Nimmureya, rege al Egiptului, fratele meu, ginerele meu, pe care îl iubesc şi care mă iubeşte; Tushratta, rege al Mitanniului, care te iubeşte, socrul tău, spune: Eu sunt bine. Sper că şi tu eşti la fel. Fie ca toate să meargă bine cu casa ta, cu fiica mea Tadu-Heba şi soţia ta, pe care o iubeşti. Fie ca toate să meargă foarte, foarte bine cu soţiile tale, fiii tăi, generalii tăi, carele tale, caii tăi, armatele tale, ţara ta şi tot ce îţi aparţine.

Shaushga din Ninive, doamnă a tuturor ţinuturilor, a spus: „Doresc să merg în Egipt, ţara pe care o iubesc, şi apoi să mă întorc”. Acum o trimit şi ea este pe drum.

Ei bine, pe vremea tatălui meu, ea a mers... în această ţară. Şi, precum a stat acolo şi a fost omagiată pe vremea aceea, fie ca fratele meu să o omagieze acum de zece ori mai mult decât înainte. Fie ca fratele meu să o respecte şi să o lase să se întoarcă la dorinţa lui.

Fie ca Shaushga, doamna cerului, să ne protejeze pe fratele meu şi pe mine pentru 100.000 de ani şi fie ca doamna noastră să ne aducă mare bucurie. Să ne comportăm ca prieteni.

Nu este Shaushga zeiţa mea şi a fratelui meu?

Traducere după Moran, 1992, pp. 61-62, nr. 23.

2. De la un vasal: scrisoare de la Rib-Adda, regele Byblosului, către regele Egiptului

Spune-i regelui, stăpânul meu, Soarele meu; Rib-Adda, slujitorul tău, spune: Mă arunc la picioarele stăpânului meu de şapte şi şapte ori. Să ştie regele meu, stăpânul meu, că Pu-bahla, fiul lui Abdi-Ashirta, a preluat oraşul Ullassa cu forţa. Ardata, Wahliya, Ampi, Shigata, toate aceste oraşe sunt ale lor. Să trimită aşadar regele ajutor la Sumur, până se gândeşte la pământul său. Cine sunt fiii lui Abdi-Ashirta, slujitorul şi câinele? Sunt ei regii kasiţilor sau regii din Mitanni ca să poată lua pământul regelui pentru ei? În trecut au luat oraşe de la cârmuitorii tăi şi nu ai făcut nimic. Acum au alungat guvernatorul tău şi au luat oraşele sale pentru ei. Au pus mâna pe Ullassa. Dacă în aceste împrejurări nu vei face nimic, cu siguranţă vor cuceri Sumurul şi vor omorî guvernatorul şi garnizoana. Ce pot eu să fac? Nu pot să merg la Sumur. Oraşele Ampi, Shigata, Ullassa şi Erwada sunt ostile. Dacă ar şti că sunt în Sumur, ar fi aceste oraşe cu vase şi fiii lui Abdi-Ashirta în ţară. M-ar ataca şi nu aş putea să scap. Byblosul ar fi alipit la *habiru*[1]. Ei s-au dus la Ibirta şi s-a încheiat o învoială cu *habiru*.

Traducere după Moran, 1992, p. 177, nr. 104.

1. Proscrişi seminomazi; vezi capitolul 8.

Vedem, dintr-un anumit punct de vedere, o continuare a practicilor de la începutul mileniului doi în care casele regale ale Orientului Apropiat corespondau unele cu altele. Totuşi, o diferenţă majoră constă în faptul că Marii Regi nu dezbăteau niciodată explicit problemele politice. Se fac aluzii la ele, însă aceşti bărbaţi erau interesaţi în primul rând de schimbul diplomatic de mesageri, bunuri şi femei. Opusul era valabil în scrisorile vasalilor către suzerani. Se axau pe situaţia politică cotidiană din vecinătatea lor şi de multe ori se acuzau între ei că nu sunt vasali de încredere pentru rege. Aceste acuzaţii erau manevre strategice în competiţia pentru pământ şi controlul drumurilor. Declaraţiile lor de loialitate şi denunţarea vecinilor trebuie văzute ca hiperbolice şi retorice. Vasalii încercau să evite sau să amâne plăţile impozitelor şi ale tributului şi abăteau atenţia de la acest subiect evidenţiind lipsa de loialitate a altora. În schimb, pretindeau că erau demni de încredere din punct de vedere politic, chiar dacă nu îndeplineau toate poruncile faraonului. În perioada scrisorilor de la Amarna, Hatti ameninţa, într-adevăr, influenţa larg răspândită a Egiptului în regiunea siro-palestiniană şi căuta, rând pe rând, să-şi decimeze vasalii din nord. De multe ori hitiţii aplicau această politică prin intermediar, folosindu-se de regi clientelari şi de certuri locale ce păreau neînsemnate, dar care, de fapt, erau dispute între marile state. Gâlceava era ceva caracteristic chiar şi în cazul scrisorilor între egali: Marii Regi se plângeau de lipsa de respect afişată de alţii faţă de ei. De exemplu, regele hitit Hattusilis al III-lea se întreba făţiş de ce „fratele" său babilonian nu mai trimitea soli. Era el atât de slab încât nu putea garanta trecerea sigură prin teritoriile dintre cele două

ţări? Vorbe duşmănoase de la curte l-au stârnit împotriva lui Hattusilis? Pentru că schimbul de daruri era un aspect important al menţinerii unor relaţii pozitive, calitatea şi cantitatea acestora era deseori discutată. Regii nu se sfiau să se plângă şi să îşi exprime nemulţumirea.

Relaţiile dintre state trebuiau codificate, mai ales când era vorba despre marile regate şi vasalii lor. Acest lucru se realiza prin intermediul tratatelor între conducători. Acestea erau acorduri între doi bărbaţi, nu între două state, şi trebuiau reînnoite de fiecare dată când urca pe tron un nou conducător. Toate tratatele care s-au păstrat implică statul hitit sau Alalakh, dar referinţe din alte texte sugerează că ele erau obişnuite în întregul Orient Apropiat. Erau de două tipuri: între puteri egale şi între un Mare Rege şi vasalul său. Probabil primul tip era redactat după un conflict serios sau pentru un scop special. Exemplele sunt, prin urmare, puţine. Hattusilis al III-lea al Hattiului şi Ramses al II-lea al Egiptului au încheiat cel mai celebru tratat al acestei perioade în 1259, la 15 ani după ce armatele lor se ciocniseră într-o mare bătălie lângă oraşul sirian Kadesh. Acordul pleda pentru egalitate deplină şi fraternitate între cei doi, reflectând ideea de familie întâlnită în corespondenţa diplomatică. Şi-au promis să nu se atace între ei, să se ajute când unul dintre ei era atacat şi să-i extrădeze pe cei care fugeau de pe teritoriile lor. Singura deosebire dintre cele două versiuni ale tratatului pe care le avem, una pentru hitiţi, cealaltă pentru egipteni, se referă la problema succesiunii la tron. Pentru că Hattusilis însuşi uzurpase puterea în Hatti, era îngrijorat că fiul său nu va fi acceptat şi a introdus în tratat o clauză conform căreia regele Egiptului ar trebui să îi asigure succesiunea. Extrădarea celor care fugeau din aceste state era una dintre grijile majore ale acestor acorduri. Trei dintre tratatele între parteneri egali erau în întregime dedicate acestui subiect, o reflectare a situaţiei sociale a timpului, după cum voi arăta mai jos.

Toate tratatele de supunere cunoscute din această perioadă au fost încheiate cu regele hitit. Amănuntele acestor acorduri variau, dar toate conţineau nişte elemente esenţiale: vasalii din Anatolia şi din nordul Siriei trebuiau să contribuie cu dări şi contingente militare şi trebuiau să cedeze dreptul la relaţii internaţionale independente. Nu puteau să se angajeze în bătălii cu alţi vasali hitiţi şi nici să ia legătura cu alţi mari conducători. Trebuiau să înapoieze fugarii. Loialitatea faţă de regele hitit era principala obligaţie şi jurau acest lucru în faţa a numeroşi zei, atât ai statului hitit, cât şi ai statelor vasale. Aceste tratate legitimau relaţiile dintre conducătorii regiunii, care erau menţinute prin schimbul de solii.

Căsătoriile diplomatice întăreau relaţiile apropiate prevăzute de tratate şi constituiau, de cele mai multe ori, subiectul scrisorilor trimise de Marii Regi. O bună parte din corespondenţa de la Amarna dintre Babilon şi Egipt trata acest aspect. Regii Egiptului erau dornici să aducă femei străine în palatul lor şi solicitau femei cu sânge regal. Aveau, totuşi, o regulă: nicio prinţesă egipteană nu se putea căsători cu un străin, ceea ce sporea frustrarea celorlalţi regi. Totuşi, aceştia îşi trimiteau de regulă fiicele în Egipt, din moment ce preţul pentru mireasă includea mult doritul aur asupra căruia Egiptul deţinea monopolul. Regii care nu erau egipteni foloseau adesea prinţesele pentru a întări alianţe politice. De exemplu, regii din Hatti îşi ofereau fiicele spre căsătorie vasalilor, în urma semnării unui tratat.

Aceste căsătorii puteau afecta grav istoriile interne ale statelor. Regele babilonian Burnaburiash I (care a domnit între 1359 şi 1333) s-a căsătorit cu Muballitat-Sherua, fiica asirianului Ashur-uballit I (care a domnit între 1353 şi 1318). Când fiul şi succesorul lor, Kara-hardash, a fost ucis într-o revoltă babiloniană, Ashur-uballit a intervenit militar şi l-a detronat pe regele rebel, punându-l în locul lui pe Kurigalzu al II-lea. Ciudatul episod al recent văduvitei regine a Egiptului dezvăluie o nefericire similară la gândul că urmaşul unui rege străin ar putea domni. Toate informaţiile noastre provin din izvoare hitite, iar identitatea reginei din Egipt este dezbătută. Cel mai probabil era tânăra văduvă a regelui Tutankhamon, care a cerut regelui hitit Suppiluliuma ca unul dintre fiii lui să îi devină soţ. După verificarea cererii, pe care a primit-o iniţial cu mare scepticism, Suppiluliuma l-a trimis pe fiul său Zannanza din Hatti spre Egipt, dar acesta a fost asasinat în timpul călătoriei. Era limpede că o alianţă cu Hatti nu era în interesul unor facţiuni de la curtea egipteană, care ulterior l-au instalat pe tron pe unul de-al lor. Particularitatea acestui episod al relaţiilor hitito-egiptene nu poate fi subestimată. În primul rând, egiptenii erau întotdeauna dornici să se însoare cu femei străine, dar niciodată nu au permis vreunei femei egiptene din familia regală să se căsătorească cu un străin. În al doilea rând, în acest caz bărbatul călătorea spre curtea străină, nu invers, cum se obişnuia. Aceasta era o schimbare completă a rolurilor : o conducătoare a invitat un prinţ să-i devină soţ la palatul ei, în locul obişnuitei cerinţe ca o prinţesă străină să devină soţia regelui egiptean.

Fireşte, aceste căsătorii întăreau ideea că toţi regii din Orientul Apropiat aparţineau aceleiaşi comunităţi, concept esenţial pentru felul în care ei îşi percepeau interacţiunile, dar ştiau cu toţii că în realitate era doar o născocire, întrucât circumstanţele erau foarte diferite de cele dintr-un sat. De exemplu, când Kadashman-Enlil al Babilonului i-a scris lui Amenhotep al III-lea al Egiptului pentru a-l invita la inaugurarea noului său palat ca şi cum ar fi fost vecini apropiaţi, acesta din urmă nu a putut participa. Călătoria necesita câteva luni de mers în fiecare direcţie ! Dar invitaţia trebuia trimisă, aşa cum se invitau vecinii în sate. Distanţele dintre curţi erau foarte mari, ceea ce de multe ori stârnea suspiciuni cu privire la soarta mesagerilor sau a prinţeselor. Când regele Babilonului a transmis Egiptului protestul său cum că nu ştia dacă sora lui mai este sau nu în viaţă, egipteanul i-a atras atenţia că nu are motive să se plângă. Niciun sol în măsură să ştie care dintre consoartele sale era prinţesa babiloniană nu ajunsese în Egipt : „Oamenii pe care i-ai trimis nu sunt buni de nimic… Printre ei nu era niciunul care să o cunoască, să fi fost un apropiat al tatălui tău şi să o identifice”[2]. Prin urmare, ideea că toţi trăiau ca într-un sat era o născocire intenţionată.

Cel mai frecvent subiect de discuţie în scrisorile dintre egali era schimbul de daruri, un alt mod prin care era menţinută coeziunea între state. Tranzacţiile aveau o funcţie dublă. Pe de o parte, le permiteau conducătorilor să obţină bunuri de lux care nu erau disponibile local ; pe de altă parte, întăreau un sistem de respect reciproc, prestigiu şi fraternitate. Cele două funcţii nu pot fi separate. Schimburile funcţionau conform unui set de reguli (nescrise). Domina ideea de reciprocitate : darul cuiva trebuia răsplătit cu unul de valoare apropiată, deşi nu neapărat imediat. Cu anumite

ocazii, precum urcarea pe tron a unui nou rege, darurile erau aşteptate. Hattusilis al III-lea din Hatti s-a plâns, de exemplu, regelui Asiriei : „Când am preluat cârmuirea, nu mi-ai trimis niciun mesager. De regulă, când regii preiau domnia, regii, egalii săi, îi trimit daruri potrivite pentru a-l felicita, straie potrivite regalităţii şi uleiuri bune pentru ungere. Dar tu nu ai făcut lucrul acesta astăzi”[3]. Daruri erau trimise şi când se încheiau tratate sau se celebra o victorie militară. Aceste schimburi îi conectau pe regi la un sistem comun.

Pe de altă parte, sistemul favoriza circulaţia în regiune a bunurilor de lux şi foarte căutate. Printr-o modalitate necomercială, curţile puteau obţine produse care nu se găseau acasă. Aurul le trezea un interes special tuturor, fiind un bun de lux rar şi exotic. Doar regele Egiptului îl putea trimite, încât numai el deţinea mine de aur pe teritoriul său. Ceilalţi trimiteau în Egipt cai, cupru, produse meşteşugăreşti şi aşa mai departe, cu scopul de a primi aur în schimb. Între alţi conducători aveau loc schimburi similare. De exemplu, Alashiya dispunea de mari cantităţi de cupru, iar Babilonia era o sursă de lapislazuli, care provenea din Afganistan. Darurile includeau deseori obiecte manufacturate, ţesături extravagante sau uleiuri fine. Toţi păstrau aparenţa că acestea erau daruri, deşi ştiau că intenţia era să aibă acces la bunuri rare. Apar aşadar nişte practici aparent iraţionale : de exemplu, regele din Alashiya a trimis o cantitate mică de fildeş împreună cu un transport mare de cupru şi lemn în Egipt – ţară în care fildeşul se găsea din belşug. A făcut asta pentru a-i indica omologului său faptul că speră să primească fildeş în schimb. În general, conducătorii nu se sfiau să discute calitatea şi cantitatea acestor bunuri. Menţionau aceste lucruri fără menajamente în scrisorile de la Amarna, iar plângerile despre zgârcenia regelui egiptean erau dese. De exemplu, regele Babilonului scria : „Mi-ai trimis ca dar de instalare, singurul dar în şase ani, treizeci de livre de aur care arăta ca argintul”[4], iar conducătorul din Mitanni se plângea : „În ţara fratelui meu este aur din belşug”[5]. Nu doar regii erau implicaţi în acest sistem de schimb al bunurilor preţioase, ci şi soţiile lor întreţineau relaţii similare cu femei cu statut egal de la alte curţi.

Schimbul regal de daruri se concentra pe bunuri de lux pentru o elită restrânsă. Era doar o mică parte dintr-o vastă reţea de comerţ ce facilita răspândirea materialelor şi bunurilor meşteşugăreşti în întregul Orient Apropiat. Această activitate nu este foarte bine documentată în mărturiile scrise, dar descoperirile arheologice arată amploarea acestei reţele şi felul în care conecta regiunile îndepărtate. De exemplu, sigilii cilindrice sculptate în Babilonia au fost descoperite în oraşul Teba din Grecia continentală. În estul Mediteranei, comerţul pe mare era intens şi integra insulele şi regiunile de coastă într-un sistem coerent. Vasele mergeau în sensul invers acelor de ceasornic, navigând cât mai aproape de coastă. În fiecare port, negustorii dădeau o parte din încărcătura de la bord în schimbul unor mărfuri noi. Vasele erau încărcate cu un amestec de bunuri şi produse din întreaga regiune. Acest lucru se observă cel mai bine în cazul unui vas naufragiat în largul coastei Anatoliei de Sud, la Uluburun, la sfârşitul secolului al XIV-lea. Principala sa încărcătură consta în zece tone de cupru cipriot şi o tonă de staniu de origine necunoscută, ambele metale fiind sub formă de lingouri, mai uşor de transportat. Cantităţile descoperite reflectă proporţia potrivită,

de zece la unu, pentru producerea bronzului. Cel mai probabil, marfa a fost încărcată în Cipru, în sudul Anatoliei şi în vestul Siriei şi era destinată diferitelor porturi de pe traseu. De aici, negustorii achiziţionau bunuri locale : corabia conţinea trunchiuri de abanos, pe care egiptenii le-au obţinut, probabil, din Africa tropicală, şi lemn de cedru din Liban. De asemenea, colţii de fildeş şi dinţii de hipopotam proveneau din Egipt, în timp ce scoicile murex, preţuite pentru purpura ce putea fi extrasă din ele, ar fi putut fi găsite în diverse locaţii din Africa de Nord şi de pe coasta siriană şi libaneză. Pe lângă aceste materii prime, corabia conţinea bunuri meşteşugăreşti, cum ar fi bijuterii cananeene, ceramică cipriotă, mărgele din aur, faianţă, agat, sticlă şi aşa mai departe, toate din surse diferite. La bord se găsea chiar şi averea unui bijutier cu rămăşiţe de aur, argint şi electrum, un scarabeu cu numele reginei egiptene Nefertiti şi sigilii cilindrice din Babilonia, Asiria şi Siria. Amestecul de bunuri era atât de eterogen, încât identificarea originii vasului este imposibilă. Încărcătura sa era cu adevărat internaţională.

Comerţul includea şi bunuri care nu există în mărturiile arheologice. Vin şi ulei din zona egeeană şi Siria erau exportate în Egipt, după cum putem deduce văzând recipientele în care erau transportate. Medicamente, parfumuri şi tămâie erau transportate pe distanţe foarte mari, deseori în vase şi urcioare cu forme distincte, pentru a identifica mai uşor conţinutul. Sistemul maritim era conectat şi la rutele comerciale riverane, şi la cele terestre. În plus, navigatori din lumea miceniană se aventurau probabil chiar şi până în Spania pentru a obţine mărfuri precum argintul şi staniul. Ciclul comerţului maritim din estul Mediteranei trebuie văzut ca fiind centrul unei reţele care se întindea cu mult dincolo de ţărmurile acesteia.

Anumite locuri funcţionau ca puncte de intersecţie în cadrul acestui sistem. Ugarit este un prim exemplu, un oraş de pe coasta siriană care îşi avea propria dinastie, dar care mai întâi fusese vasalul Egiptului, apoi al Hattiului. Era situat la intersecţia rutelor din Mesopotamia, Anatolia Centrală şi Egipt şi avea un bun port maritim. În Ugarit, comerţul era cel mai probabil întreprins de antreprenori privaţi, atât din oraş, cât şi din alte state. Negustori din Cipru, Egipt, Anatolia şi nordul Siriei locuiau acolo, iar în case au fost găsite texte în numeroase limbi (ugarită, babiloniană, hitită, hurianã, cipro-minoică). Acestea atestă contacte cu alte porturi siriene, cu Cipru şi Creta, precum şi cu oraşe din interiorul continentelor, precum Emar şi Karkemish. Mărturiile arheologice de aici conţin şi numeroase bunuri străine. Oraşul nu era doar un punct de tranzit, ci şi un loc de producţie. În districtul portului a fost descoperit un atelier pentru producerea bronzului, Ugaritul fiind sursa ţesăturilor vopsite cu purpură, atât de vestite în regiune. Statele încercau să dirijeze într-o oarecare măsură comerţul şi să îl folosească în rivalităţile lor. De exemplu, în tratatul său cu Shaushgamuwa din statul Amurru, din nordul Siriei, Tudhaliya al IV-lea al Hattiului (care a domnit între 1237 şi 1209) a afirmat : „Negustorul tău să nu meargă în Asiria şi tu nu-l vei lăsa pe negustorul din Asiria în ţara ta. El nu va trece prin ţara ta. Dar dacă ajunge în ţara ta, prinde-l şi trimite-l Maiestăţii Mele”[6]. Cu toate acestea, pare improbabil obiceiul embargourilor comerciale în această perioadă, din moment ce toate statele din regiune depindeau de acest schimb pentru a avea acces la bunurile străine pe care le doreau elitele lor.

Prin urmare, comerţul şi diplomaţia erau legate intrinsec în această perioadă: schimbul de bunuri şi materiale de valoare întărea relaţiile dintre regii marilor state. Acest lucru era înfăţişat ca un schimb de daruri între prieteni, dar era şi singurul mijloc prin care curţile dobândeau bunurile de prestigiu care nu se găseau pe plan local. Schimbul regal de daruri era doar o parte a unui sistem mult mai larg de interacţiuni comerciale între diferitele regiuni. Negustorii călătoreau pe uscat şi pe mare pentru a distribui bunuri din toate părţile acestei lumi dincolo de graniţele politice. Chiar dacă acest schimb privea în mod direct elitele acestor societăţi, prezenţa bunurilor străine aducea la cunoştinţă faptul că existau şi alte popoare şi culturi.

7.3. Competiţie regională: războiul

Deşi făceau comerţ şi îşi trimiteau mesaje diplomatice unul altuia, statele din regiune erau şi într-o permanentă rivalitate, căutând să-şi extindă influenţele teritoriale pe seama vecinilor. Discursul oficial atât al egiptenilor, cât şi al hitiţilor din inscripţiile regale şi din anale se axa foarte mult pe ideea războiului, iar carierele multor regi pot fi prezentate pe scurt ca o listă de campanii militare. În alte locuri, ideea războiului s-a dezvoltat mai târziu: în Asiria, practica de a descrie amănunţit campaniile a început abia în jurul anului 1300, în timp ce în Babilonia nu a înlocuit niciodată atenţia acordată activităţii edilitare. Cu toate acestea, faptul că şi acolo au avut loc conflicte militare poate fi dedus din alte izvoare. Războaiele erau purtate în două feluri: fie atacând vasalii celuilalt, fie prin confruntare directă. Prima modalitate a fost preferată mult timp în zona siro-palestiniană. La început, Egiptul şi Mitanniul au concurat pentru dominaţia în regiune; după 1340, Egiptul şi Hatti. Chiar dacă faraonii au pretins că au dus campanii pe tot cuprinsul Levantului, chiar până la Eufrat, de fapt, cel mai mult s-au confruntat cu armatele unor state mici. În acest fel au reuşit ca, până în 1400, să îşi extindă controlul spre nord până în oraşul Ugarit, al cărui rege a devenit vasal al Egiptului. Scrisorile de la Amarna arată cum hitiţii au încercat să-i atragă de partea lor pe unii din aceşti vasali. Conducătorii sirieni se plângeau fără încetare faraonului că regi învecinaţi acţionau ca agenţi hitiţi şi îi presau să se răzvrătească împotriva suzeranului lor egiptean. Chiar dacă acest lucru ar fi putut fi o scuză pentru neplata impozitelor, expansiunea treptată a sferei de influenţă hitită în nord-vestul Siriei fără lupte majore nu poate fi negată. Până în 1300, hitiţii îşi extinseseră sistemul de state vasale spre sud până la Kadesh, făcând oraşe ca Ugarit să fie complet dependente de ei.

În alte regiuni ale Orientului Apropiat, lipsa unor mari zone-tampon între marile state a dus la conflicte mai directe. Asiria şi Babilonia au purtat mai multe războaie la graniţă, dar nu au existat încercări de anexare sau anihilare reciprocă. Singurul stat mare care şi-a pierdut independenţa în această perioadă a fost Mitanni. Dominant la început în nordul Siriei, puterea şi mărimea i-au fost mult reduse de hitiţi în timpul lui Suppiluliuma I (care a domnit între 1344 şi 1322), care l-a transformat pe rege în vasal, dar i-a permis statului să supravieţuiască. La începutul secolului al XIII-lea,

hitiţii şi egiptenii au încălcat regulile competiţiei prin delegaţi atunci când armatele lor s-au înfruntat direct, cea mai cunoscută luptă fiind bătălia de la Kadesh din 1274. Egiptenii au înfăţişat această bătălie ca o confruntare majoră între două armate uriaşe. Ramses al II-lea a susţinut că Muwatallis a adunat împotriva lui 47.500 de oameni (o exagerare, probabil) şi că ambii regi şi-au condus personal trupele. Războiul a fost rezultatul pătrunderii cu succes a hitiţilor pe teritoriul controlat de egipteni, ceea ce a impus intervenţia armatei regale. Egiptul a pierdut lupta şi ulterior Ramses al II-lea şi-a limitat controlul la sudul Palestinei, unde a fortificat o graniţă rezistentă. Aşadar, se pare că războiul, deşi susţinut, dar nesemnificativ, nu era menit să distrugă sistemul specific regiunii, ci mai degrabă să reajusteze relaţiile de putere dintre diferitele state care continuau să-şi tolereze şi să-şi respecte reciproc existenţa. Abia mai târziu în această perioadă, la sfârşitul secolului al XIII-lea, sistemul a început să se destrame, iar regulile competiţiei, precum şi scopul războaielor, au fost schimbate. Vom discuta despre aceasta într-un capitol viitor.

„Micii regi" ai zonei siro-palestiniene erau la fel de implicaţi activ în război ca şi superiorii lor. La început au rezistat raidurilor şi anexării puternicilor lor vecini, dar, odată învinşi, luptau unul împotriva celuilalt în dispute locale atunci când atenţia puterii suverane era îndreptată în altă parte, după cum ilustrează scrisorile de la Amarna. Altercaţiile permanente le impuneau tuturor statelor să investească resurse considerabile în armată, astfel încât, în aceste societăţi, armata a căpătat un rol principal. Tehnologia de război se schimbase fundamental de la începutul mileniului doi. Toate armatele aveau acum care de luptă trase de cai ce le permiteau războinicilor să înainteze rapid spre inamic şi să tragă săgeţi. Echipamentul era scump, dar atât de eficient, încât toţi l-au adoptat. Conducătorii de care şi luptătorii trebuiau să fie antrenaţi şi dobândeau un statut special. Deveneau elitele militare, iar în societatea mitanniană, de exemplu, erau consideraţi membri ai aristocraţiei. În toate statele, bărbaţii care şi-au construit o carieră militară au devenit importanţi din punct de vedere politic. Deşi nu putem spune că etapele anterioare sau ulterioare din istoria regiunii au fost mai paşnice, a doua jumătate a mileniului doi se remarcă prin marile distanţe geografice parcurse adesea de armate şi prin faptul că nicio putere nu le domina pe celelalte. Militarismul era la ordinea zilei.

7.4. Ideologii şi organizări sociale comune

Conducătorii statelor din Orientul Apropiat erau conştienţi că aparţineau cu toţii unui sistem comun ce cuprindea întreaga regiune. Acest lucru reiese clar din felul în care interacţionau unul cu altul în termeni diplomatici şi militari. De asemenea, aveau în comun o ideologie despre structurile sociale din interiorul statelor lor şi despre rolul majorităţii celor care trăiau acolo. Chiar dacă organizarea politică a statelor era diferită, toate erau caracterizate de o discrepanţă enormă privind accesul la bogăţie şi putere între elita redusă din punct de vedere numeric şi majoritatea populaţiei. A apărut o clasă elitară internaţională, ai cărei membri aveau mai multe în comun cu colegii lor

din alte state decât cu clasele inferioare de acasă. Elitele s-au angajat într-o acumulare şi etalare fără precedent a averii şi, în acelaşi timp, s-au distanţat de restul populaţiei, locuind în oraşe sau cartiere separate. În toată regiunea, aceasta a fost o perioadă de intensă activitate edilitară şi producţie artistică, o epocă ce a produs unele dintre cele mai impresionante monumente ale istoriei antice. Probabil Egiptul constituie cel mai grăitor exemplu. Cu excepţia marilor piramide, practic toate celelalte morminte şi temple faimoase ale Egiptului datează din această perioadă. Mormintele regale erau umplute cu comori uriaşe : bunurile funerare din mormântul lui Tutankhamon erau, la urma urmei, destinate unui rege minor. În alte părţi ale regiunii s-a întâmplat acelaşi lucru, chiar şi în micile regate siro-palestiniene. De exemplu, excavări recente la Qatna, în Siria Centrală, au scos la iveală un mausoleu aflat sub palat. O rampă ducea la o serie de camere situate la 12 metri sub pământ, care conţineau oasele a cel puţin 19-23 de bărbaţi şi femei. Aceştia primiseră mari cantităţi de bunuri de lux din aur, fildeş, pietre semipreţioase şi alte materiale, precum şi vase cu mâncare şi băutură, ceea ce atestă existenţa unui cult al morţilor. De asemenea, mărturiile Greciei miceniene includ câteva fortăreţe monumentale şi înmormântări fastuoase.

O trăsătură comună în întreaga regiune este faptul că edificiile publice, inclusiv palatele şi templele, erau deseori situate în zone clar delimitate şi protejate ale oraşelor sau chiar faptul că oraşe întregi serveau drept reşedinţe regale. Hattusa era aşezată pe o stâncă bine apărată, iar palatul său într-o fortăreaţă înaltă în cadrul acesteia. Palatele regilor micenieni, precum cele de la Micene şi Tirint, erau amplasate pe coama dealurilor, consolidate cu ziduri ciclopice. Zona palatului din Qatna domina oraşul de pe o stâncă naturală ale cărei laturi fuseseră tăiate artificial în blocuri verticale. În Assur, centrul înconjurat de ziduri al oraşului, unde se găseau toate palatele şi templele, era în mod evident distinct de zona rezidenţială. Dorinţa elitelor aflate la conducere de a se separa de restul populaţiei a condus la concluzia logică de a construi noi capitale. Observăm ridicarea de noi oraşe în aproape toate statele vremii : Al-Untash-Napirisha în Elam, Dur-Kurigalzu în Babilonia, Kar-Tukulti-Ninurta în Asiria, Akhetaten şi Pi-Ramses în Egipt. Înseşi numele oraşelor arată felul în care erau legate de persoană : în afară de Akhetaten, toate includ numele unui anumit rege. Numele Akhetaten făcea referire la zeul Aten, care era zeul personal al regelui. Acestea nu erau oraşe pentru oameni de rând, ci reşedinţe ale regelui şi curţii. Capacitatea de a le construi, toate fiind de mărime gigantică, demonstrează bogăţia resurselor pe care regii le aveau la dispoziţie. Psihologic, indică dorinţa distanţării elitelor aflate la conducere de popor. De asemenea, aceste oraşe reflectă luptele pentru putere care au continuat în cadrul elitelor şi între ele. E posibil ca în aceste locuri să fi fost create noi aparate birocratice, ce angajau oameni total dependenţi de rege şi nu de legăturile de familie pentru statutul lor social. Însă vechile familii puteau riposta : Akhetaten a fost abandonat după moartea fondatorului, în timp ce Al-Untash-Napirisha şi Kar-Tukulti-Ninurta şi-au pierdut primatul la moartea întemeietorilor, dar au supravieţuit timp de secole.

Toate aceste oraşe, palate şi temple erau bogat decorate. Nevoia de etalare ostentativă a motivat solicitările de aur, atât de dese în scrisorile de la Amarna. Conducătorii au încercat, probabil, să se depăşească unul pe altul, căutând să impresioneze emisarii şi vizitatorii din alte ţări. Ceea ce uneori a fost numit stil „internaţional” s-a dezvoltat

în mai multe arte ale timpului. În diferitele state, cultura înaltă era un amestec de tradiţii locale şi influenţe străine. Elitele ţinteau, poate, spre un mod de viaţă monden care le era comun şi care îi diferenţia mai mult de popoarele lor decât de omologii lor din alte părţi. În mod cert, aceste împrumuturi culturale nu se limitau la materiale pe care le putem recunoaşte astăzi în mărturiile arheologice, ci trebuie să fi inclus şi lucruri efemere, precum vestimentaţie, mâncăruri, parfumuri, medicamente şi aşa mai departe. Oare puteau include şi limba? Aşa cum elitele europene din secolul al XVIII-lea d.Hr. conversau în franceză, persoanele din elita Orientului Apropiat din secolul al XIV-lea ar fi putut să-şi etaleze cunoştinţele de babiloniană, nu pentru că erau erudite, ci pentru a-şi demonstra identitatea socială. Ştim că scribii ataşaţi palatelor foloseau această limbă pentru corespondenţa internaţională la diverse niveluri de competenţă, dar este posibil să privim abilităţile lor cu prea multă insistenţă, într-un mod pur utilitarist. Printre tăbliţele excavate la Hattusa, Emar, Ugarit şi Akhetaten s-au găsit câteva exemple de literatură babiloniană. Un fragment din *Epopeea lui Ghilgamesh* a fost găsit la Megiddo în Palestina, şi cu siguranţă numeroasele palate din regiune vor scoate la iveală mărturii suplimentare ale folosirii limbii akkadiene şi în alte scopuri decât cele practice. Nu putem stabili cine se bucura de citirea sau ascultarea acestor texte; prezenţa lor sugerează, totuşi, că o anumită clasă din aceste societăţi considera folositoare utilizarea unei limbi şi a unei literaturi străine (vezi documentul 7.2).

Documentul 7.2. *Literatura babiloniană în Marele Orient Apropiat*

La sfârşitul mileniului doi, elitele Orientului Apropiat împărtăşeau o tradiţie literară ce era fundamental inspirată de Babilonia. În toate palatele vremii erau păstrate tăbliţe cu scriere cuneiformă cu compoziţii în limba babiloniană. Totuşi, conţinutul era uneori adaptat gusturilor locale. Exemplul următor provine dintr-o colecţie de sfaturi oferite de un bărbat cu nume babilonian, Shupe-Ameli, fiului său. Lucrarea a fost descoperită în diverse versiuni în Emar şi Ugarit în Siria şi în Hattusa, capitala hitită, unde a fost adăugată o traducere parţială în hitită. Nu este cunoscută nicio versiune chiar din Babilonia, dar textul se încadrează pe deplin în tradiţia culturală a acestei regiuni, unde acest gen de literatură a apărut în mileniul trei.

Nu îţi deschide inima unei femei la care ţii,
Închide-o, chiar dacă ea se luptă sau atacă.
Păstrează-ţi cumpătul într-o cameră puternică,
nu-ţi lăsa soţia să afle ce ai în pungă.
Cei care au trăit înaintea noastră au stabilit acest lucru,
strămoşii noştri împărţeau venitul doar cu zeii.
Introduceau un ţăruş, făceau un inel ferm şi puneau lut (adică sigilau uşa).
Păstrează-ţi sigiliul pe un inel.
Înconjoară inelul şi păzeşte-ţi casa.
Fie ca sigiliul tău să fie singura cale de acces la bunurile tale.
Orice ai vedea, lasă acolo.
Doar când ai nevoie, cheltuieşte.

Traducere după Foster, 2005, p. 418.

Documentaţia scrisă arată existenţa unei ierarhii sociale stricte, care implica două sectoare ale societăţii : cei dependenţi de palat şi populaţia liberă din comunităţile rurale. Prin urmare, nu putem vorbi de o singură ierarhie bazată numai pe bogăţie sau pe accesul la mijloacele de producţie. Cei dependenţi de palat nu erau „liberi", nu posedau pământ, dar dacă privim bogăţia ca un indicator al statutului social, adeseori se situau pe o poziţie mult mai bună decât oamenii liberi. La cei din interiorul palatelor observăm cel mai înalt grad de stratificare socială. La baza ierarhiei erau robii care lucrau domeniile agricole. Cum statutul depindea de serviciile oferite palatului, abilităţile mai specializate ofereau un statut superior. Prin urmare, meşteşugarii, scribii, personalul templului şi intendenţii aveau fiecare poziţii deosebite.

Multă vreme, elitele militare s-au aflat în vârful acestei ierarhii : în aceste societăţi conducătorii de care erau foarte preţuiţi şi bine recompensaţi pentru serviciile lor. În zona siro-palestiniană erau denumiţi *mariyannu*, care a devenit un termen generic pentru un statut social de elită. Recompensele date dependenţilor de palat erau distribuite sub diferite forme : raţii pentru nivelurile inferioare, plăţi şi dreptul de uzufruct al terenurilor pentru cele superioare. Pentru că trebuia prestat un serviciu în schimb, folosirea acestor terenuri era oferită individual, nu familiilor. Mai târziu, elitele militare au încercat să facă arendarea transmisibilă generaţiilor următoare şi au plătit pentru asta în argint, nu cu servicii.

Cu toate acestea, oamenii liberi nu erau în totalitate în afara controlului guvernamental : erau şi ei obligaţi să plătească dări şi să presteze muncă neplătită la cerere. Dar erau proprietarii pământurilor lor, de cele mai multe ori în cadrul comunităţii, nu ca indivizi, de pe urma cărora trăiau modest. Palatul le oferea sprijin : în societăţile bazate pe irigaţii din Mesopotamia şi Egipt se îngrijeau de sistemul de canale, în timp ce alte infrastructuri erau proabil îngrijite în alte părţi. Întinderea sectoarelor libere ale diferitelor societăţi este greu de stabilit şi varia de la stat la stat. În ceea ce priveşte stratificarea socială, membrii săi, împreună cu robii agricoli ai palatului, erau la nivelul inferior. Mare parte din munca şi recoltele produse de ei era asumată de cei de la nivelurile superioare, întrucât averea elitelor trebuia creată cumva. Într-o oarecare măsură, averea provenea din cuceriri străine – în cazul Egiptului, în special din Nubia, cu minele ei de aur –, dar masa producătorilor din fiecare dintre aceste state trebuie să fi purtat o povară grea. Conducătorii nu mai simţeau nevoia să restaureze echilibrul social pe o scară largă, cum făcuseră în prima parte a mileniului, iar nivelul de robie îndatorată a crescut considerabil. Indivizii şi familiile nu căpătau nicio păsuire din partea sistemului şi, în consecinţă, mulţi şi-au părăsit comunităţile şi au căutat refugiu în afara controlului statelor. Se alăturau grupurilor din regiuni inaccesibile, precum munţi sau deşerturi, şi treceau graniţele politice pentru a scăpa de foştii lor stăpâni. Acest fapt explică de ce returnarea refugiaţilor era atât de importantă în tratatele internaţionale ale acestei perioade, întrucât statele nu îşi permiteau să piardă mâna de lucru. La urma urmei, această carenţă socială ar fi putut fi una din principalele cauze care au dus la prăbuşirea întregului sistem, după cum voi arăta într-un capitol viitor.

Controversa 7.1. *Sincronizarea istoriilor din estul Mediteranei în Epoca Bronzului Târziu*

Dacă stabilirea cronologiei unei singure regiuni este o sarcină complexă (vezi controversa 1.1), integrarea datelor tuturor culturilor din estul Mediteranei din a doua jumătate a mileniului doi într-un sistem coerent constituie o problemă și mai mare. Este totuși o necesitate, din moment ce relațiile internaționale sunt epitoma epocii și pot fi înțelese adecvat doar dacă știm ce s-a întâmplat simultan în istoriile diferiților participanți. Dacă cronologiile complete ale tuturor culturilor ar fi sigure, atunci toate problemele ar fi rezolvate, dar situația este cu totul alta: informațiile din izvoare și culturi diferite oferă soluții ce par incompatibile. Numeroase proiecte de cercetare și conferințe au discutat subiectul în cauză (de exemplu, Bietak, 2000-2007), iar părerile rămân foarte împărțite. Discuțiile pot fi foarte tehnice și deseori folosesc o terminologie opacă (precum cronologie scurtă, cronologie scurtă modificată), încurcându-i pe necunoscători.

Mărturii din izvoare scrise provin aproape exclusiv din Asiria, Babilonia și Egipt, unde vechi liste ale regilor oferă succesiuni care pot fi legate de date mai sigure din primul mileniu. Nu există o astfel de informație pentru state importante ca Hatti și Mitanni, care nu au supraviețuit după 1200. Din fericire, putem stabili sincronisme între diferitele istorii pe baza corespondenței și tratatelor diplomatice. Știm, de exemplu, că domniile lui Burnaburiash al II-lea al Babilonului și Akhenaton al Egiptului s-au suprapus deoarece își trimiteau scrisori, descoperite la Amarna. Știm că Ramses al II-lea s-a luptat cu Muwatallis al II-lea din Hatti în bătălia de la Kadesh și că a încheiat un tratat de pace cu al doilea succesor al acestuia, Hattusilis al III-lea, 15 ani mai târziu. Mai există și alte sincronisme similare. Savanții care se bazează pe mărturiile scrise tind să sprijine o cronologie joasă (pentru o sinteză, vezi Kitchen, 2007).

Oamenii de știință pot aduce multe contribuții la această controversă și se pot baza pe informații ce par mai sigure, cum ar fi radiocarbonul (^{14}C), dendrocronologia (datarea lemnului după forma inelelor) și carotele de gheață din Islanda. Un eveniment natural major a avut loc în zona egeeană în mileniul doi: erupția insulei vulcanice Thera (astăzi Santorini), care a provocat un tsunami ce a distrus siturile de coastă și a emis în aer cantități uriașe de cenușă, lăsând urme în carotele de gheață islandeze. Evenimentul ar trebui să poată fi datat în termeni absoluți și să ofere arheologilor un punct fix de care să lege cronologia ceramică, foarte complexă pentru lumea egeeană. Descoperirile de pe Thera arată că erupția a avut loc în timpul epocii arheologice numită Minoic Târziu IA și, pentru că egeenii exportau multe vase în Levant și Egipt, ar trebui să ofere informații cronologice și despre alte culturi. Există multe complicații (pentru o sinteză, vezi Wiener, 2007), dar aceste mărturii susțin o cronologie lungă, din moment ce erupția pare să fi avut loc la sfârșitul secolului al XVII-lea, cu o sută de ani mai devreme decât ar lăsa să se înțeleagă documentele scrise care susțin o cronologie scurtă (Manning, 1999; Manning *et al.*, 2006).

Controversa pare să fie într-un impas (Wiener, 2003). De fiecare dată când cineva sugerează modificarea unei piese din puzzle este afectată întreaga structură, ceea ce poate necesita reconstrucții istorice foarte diferite. De exemplu, dacă acceptăm cronologia ultrascurtă a Mesopotamiei care plasează căderea Babilonului în 1499 (Gasche *et al.*, 1998), raidul hitit care a cauzat-o, precum și

jefuirea Alepului trebuie să fi avut loc în același timp cu acțiunile militare ale Egiptului în nordul Siriei. Cum se potrivește în acest scenariu ridicarea statului Mitanni? La extrema cealaltă, dacă erupția de pe Thera a avut loc în perioada Noului Regat Egiptean și, așadar, aduce data începerii acestei epoci în 1650 (Bietak, 2003), cum putem explica sincronismele ulterioare cu Babilonia și Asiria?

Note

1. Traducere după Moran, 1992, nr. 9.
2. Moran, 1992, nr. 1.
3. Beckman, 1999, p. 149.
4. Moran, 1992, nr. 3.
5. *Ibidem*, nr. 19.
6. Beckman, 1999, p. 106.

Capitolul 8

Statele occidentale de la sfârşitul mileniului doi

cca 1500	Parrattarna din Mitanni stăpâneşte Siria de Nord şi Mesopotamia de Nord
1344-1322	Domnia lui Suppiluliuma din Hatti
cca 1325	Aziru din Amurru îşi schimbă loialitatea de la Egipt la Hatti
1267	Hattusilis al III-lea uzurpă tronul hitit
1259	Tratatul de pace între Hattusilis al III-lea şi Ramses al II-lea al Egiptului

Statele care alcătuiau sistemul internaţional în Orientul Apropiat în Epoca Bronzului Târziu aveau toate istorii individuale, care pot fi reconstituite la niveluri diferite de detaliu pe baza propriilor izvoare. O trăsătură semnificativă a acestei perioade este faptul că multe locuri oferă în acelaşi timp informaţii istorice individuale, o situaţie nemaiîntâlnită în istoria Orientului Apropiat antic. Chiar dacă relaţiile internaţionale au afectat ceea ce se întâmpla pretutindeni, factorii interni au continuat să modeleze istoriile locale ; trebuie să reţinem că fiecare se desfăşura într-un cadru ecologic distinct şi că era compusă din populaţii diferite, care deseori vorbeau o multitudine de limbi şi aveau preferinţe culturale şi religioase variate. În următoarele două capitole ne vom îndepărta de aspectul internaţional pentru a analiza aceste istorii distincte, chiar dacă toate implică o mulţime de chestiuni internaţionale : aici ne vom axa pe statele din vestul Orientului Apropiat, iar următorul capitol se va ocupa de cele din est.

8.1. Mitanni

Istoria politică a Mitanniului este mai dificil de scris decât cea a măreţilor săi vecini din cauza absenţei aproape totale a textelor oficiale provenind din cadrul statului. Izvoarele egiptene, hitite şi asiriene sunt ghidurile noastre principale, pe care le putem completa cu documente în mare parte juridice şi administrative din teritoriile vasale. Sunt cunoscute foarte puţine texte din nucleul statului ; acestea includ o mână de

însemnări ale tranzacţiilor legale jurate în faţa regelui. Dar nicio arhivă regală nu a fost descoperită până acum. Statul era cunoscut sub diferite denumiri : termenul nativ era Maitanni, mai târziu Mitanni, nume pe care îl găsim în texte din oraşele palestiniene şi la hitiţi. În acelaşi timp, Hanigalbat era folosit în scrierile mitanniene şi în texte din Asiria, Babilonia şi Hatti. Hitiţii mai numeau acest stat şi „tărâmul hurienilor", în timp ce egiptenii foloseau Nahrina. Se pare că variaţia terminologică depindea de entitatea la care se făcea referire : la stat (Mitanni, Hanigalbat), la etnia locuitorilor (hurieni) sau la situarea pe cursul Eufratului (Nahrina).

Centrul statului Mitanni era zona Siriei de Nord, între Tigru şi Eufrat, aproximativ 400 de kilometri (250 de mile) de la est la vest. La apogeul puterii includea teritorii dincolo de aceste limite, la est de Tigru şi pe coasta sudică a Anatoliei. În sud îşi întindea influenţa de-a lungul văii Eufratului mijlociu şi probabil avea graniţă directă cu Babilonia. Nu putem stabili în acest moment cât de mult se întindea spre nord. Capitala sa era Washukanni, un oraş neidentificat arheologic, dar cel mai probabil era situat în nordul Siriei, lângă izvorul râului Habur. O capitală secundară numită Taidu era situată mai spre est, în zona actualului Tell al-Hamidiya.

O altă dificultate în studierea istoriei Mitanniului este nesiguranţa cronologiei. Duratele exacte ale domniilor tuturor regilor nu sunt cunoscute pentru că nu s-a păstrat nicio listă veche a regilor (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 10 din listele de regi de la sfârşitul cărţii). De asemenea, nu putem stabili cu exactitate când apare statul. Primele referiri se găsesc în relatările regilor egipteni din dinastia a XVIII-a, dar campaniile lor pot fi asociate cu diverşi regi mitannieni. Aşadar nu există un punct cronologic ferm care să lege istoria Mitanniului de cea a Egiptului. Mai ales istoria timpurie a statului este o enigmă. Ştim că în secolul al XVIII-lea Siria de Nord era alcătuită din mici regate, în timp ce la 1500 găsim deja un rege mitannian cu multă putere în regiune. Nu este sigur cum şi când s-a dezvoltat statul său, dar probabil vidul lăsat în urma distrugerii Alepului de către hitiţi în jurul anului 1600 a făcut posibilă crearea acestei entităţi. E limpede că până în prima jumătate a secolului al XV-lea regele mitannian Parrattarna deţinea controlul ca suzeran pe o suprafaţă ce includea Kizzuwatna (Cilicia în sud-vestul Anatoliei) în vest, Nuzi dincolo de Tigru, în est, şi Terqa de pe Eufrat, în sud. Statul său era cel mai puternic din vestul Asiei şi singurul obstacol în calea expansiunii egiptene în zonă de la începutul dinastiei a XVIII-a. Era alcătuit din mai multe zone vasale, cu conducători supuşi regelui mitannian. Acest lucru reiese cel mai clar dintr-o inscripţie autobiografică gravată pe o statuie descoperită la Alalakh, în care regele local, Idrimi, relatează cum a dobândit puterea în acel loc. Din motive necunoscute, el şi fratele său fugiseră din oraşul natal Alep în oraşul Emar de pe Eufrat. Nemulţumit să rămână aici doar o slugă, Idrimi a hotărât să părăsească Emarul şi să cutreiere prin Canaan, unde a devenit conducător al *habiru*, adică al renegaţilor societăţii (vezi controversa 8.1). Sprijinit de aceştia, a cucerit oraşul Alalakh şi împrejurimile lui. Apoi a luat legătura cu regele mitannian, Parrattarna, care a susţinut domnia lui Idrimi şi l-a făcut vasalul său. Textul surprinde statul Mitanni în apogeul puterii, când avea capacitatea de a hotărî cine să domnească în zone îndepărtate de centrul său. În acelaşi timp e limpede că Idrimi luase iniţiativa şi că regele Mitanniului a fost nevoit să-l accepte ca vasal.

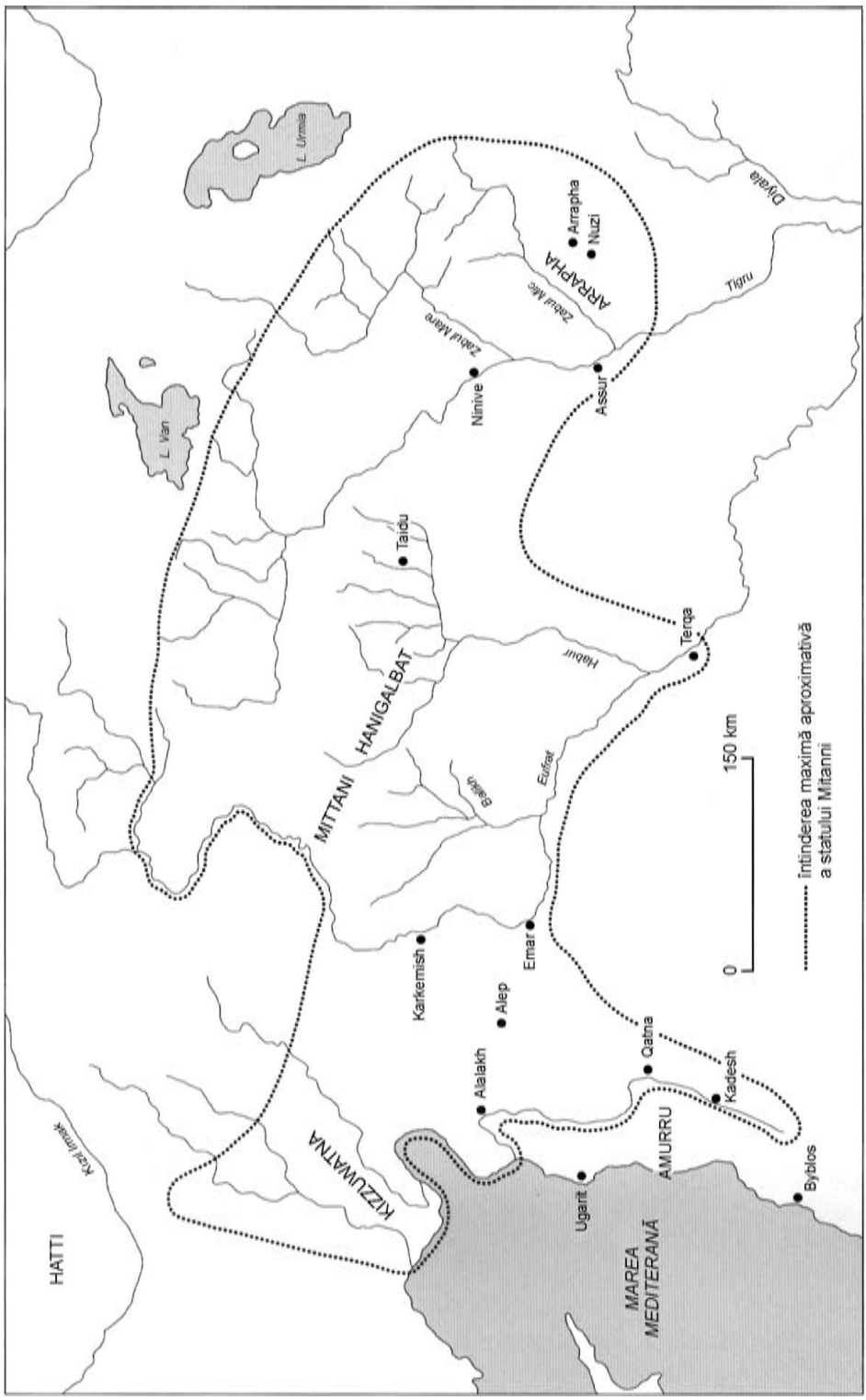

Harta 8.1. Statul Mitanni. După Volkert Haas (ed.), *Hurriter und Hurritisch*, Universitätverlag, Konstanz, 1988, p. 295

Dominaţia Mitanniului în nordul Siriei a continuat până la mijlocul secolului al XIV-lea, iar regii egipteni de la începutul dinastiei a XVIII-a care au purtat campanii în mod repetat în regiune menţionează statul ca pe un adversar redutabil. Conflictul dintre cele două mari state nu a fost direct ; ambele au încercat să facă din conducătorii locali de pe coasta Siriei vasalii lor prin ameninţarea cu acţiuni militare. Dar, după relaţii iniţial ostile, Amenhotep al II-lea al Egiptului (care a domnit în perioada 1427-1400) a început să-l trateze pe regele Mitanniului, Saustatar, drept aliat, iar curând după aceea vedem cum puterea Mitanniului s-a disipat într-o perioadă relativ scurtă. Istoria acestui declin este complexă, dar în principal două ramuri ale familiei regale se întreceau pentru tron şi au renunţat la independenţă când au căutat ajutor extern pentru pretenţiile lor. Tushratta, care, după cum dovedeşte arhiva de la Amarna, coresponda cu regele Egiptului Amenhotep al III-lea (care a domnit între 1390 şi 1352), fusese aşezat pe tron de ucigaşul nenumit al fratelui său mai mare. La început Amenhotep fusese iritat de această situaţie şi doar după ce Tushratta l-a executat pe ucigaşul fratelui său a restabilit relaţiile diplomatice şi a cerut să o ia de soţie pe fiica lui Tushratta. Dar în timpul domniei lui Tushratta, un alt frate, Artatama, cu sprijinul iniţial al hitiţilor, a întemeiat un regat rival. Un tratat hitit de mai târziu descrie existenţa a două regate : Mitanni sub Tushratta şi Regatul Hurienilor sub Artatama. E posibil ca fiul lui Artatama, Shutarna al III-lea, să-l fi omorât pe Tushratta, schimbându-şi loialitatea de la Hatti la noul stat în dezvoltare de la est, Asiria. Acest lucru a stârnit mânia regelui hitit Suppiluliuma I, care timp de mulţi ani jefuise teritoriul Mitanni şi eliminase majoritatea aliaţilor acestuia din vestul Siriei. A luat astfel partea unui fiu al lui Tushratta, Kili-Teshub, care apelase la el pentru ajutor. Suppiluliuma l-a aşezat pe tronul a ceea ce mai rămăsese din statul Mitanni şi l-a făcut vasalul său, numindu-l Shattiwaza şi căsătorindu-l cu una dintre fiicele sale. Prin urmare, vestul statului se afla sub control hitit, în timp ce în est domina Asiria. Egiptul nu a intervenit deloc în aceste probleme, probabil din cauză că deja pierduse controlul asupra nord-vestului Siriei. Din 1365 până în 1335, statul Mitanni a ajuns, dintr-o superputere regională, un stat divizat, cu ambele părţi aservite unor regi străini.

Hitiţii au permis rămăşiţelor statului Mitanni să supravieţuiască, şi mai mulţi descendenţi ai lui Shattiwaza au ocupat tronul. Asirienii au profitat de slăbirea puterii hitite după moartea lui Suppiluliuma pentru a menţine presiunea asupra regiunii. Sub Adad-nirari I (1295-1264) şi Salmanasar I (1263-1234) au transformat treptat centrul statului în teritoriu asirian. Au lăsat o dinastie autohtonă la conducere, dar conducătorii erau vasali. Rămăşiţele statului Mitanni, numit întotdeauna de asirieni Hanigalbat, au rezistat în faţa asirienilor de mai multe ori, căutând sprijin la hitiţi şi arameeni, un popor nou în nordul Siriei, care avea să devină foarte important mai târziu. Cu toate acestea, au avut puţin succes. Asirienii au stabilit centre administrative în întreg teritoriul, până departe spre vest, pe malul răsăritean al Eufratului, pe al cărui mal occidental se găseau fortăreţe hitite. Au poziţionat aceste centre în locuri strategice pentru a controla mişcările comerciale şi militare. Moartea ultimului rege asirian puternic, Tukulti-Ninurta I (care a domnit între 1233 şi 1197), a coincis cu mişcările care au tulburat partea vestică a Orientului Apropiat în jurul anului 1200, iar dispariţia centralizării politice în regiunea Mitanni este probabil legată de acele evenimente.

Studiul societăţii mitanniene trebuie să se bazeze pe documente descoperite în oraşe din afara centrului statului, care în secolul al XV-lea erau conduse de dinastii locale supuse regelui din Mitanni : Alalakh în vestul extrem şi Nuzi în extremitatea estică. Urmaşii lui Idrimi formau casa regală din Alalakh, în timp ce Nuzi avea un „primar" care era dependent de regele din Arrapha, el însuşi un vasal al regelui mitannian. Totuşi, Nuzi avea o clădire centrală impunătoare, iar textele sale se referă la un „palat". Structura politică a statului Mitanni este puţin cunoscută, dar implicarea regelui în probleme locale reiese clar din folosirea aceluiaşi sigiliu regal pe documente din diverse locuri şi din referirile la autoritatea lui legală în contracte. Diferitele teritorii ale statului aveau unele elemente comune : agricultură dependentă de precipitaţii şi comunităţi rurale puternice. Curţile şi alte categorii de rezidenţi urbani se bazau pe aceste sate pentru subzistenţă şi, cum am mai spus, relaţiile dintre oraş şi zona rurală erau de natură exploatatorie. Palatele locale făceau recensăminte pentru a calcula dările şi munca neplătită pe care le puteau impune. În însemnările lor împărţeau populaţia în grupuri a căror menire nu ne este clară, dar făceau diferenţa între dependenţii palatului şi sătenii liberi. Cei desemnaţi cu termenul *mariyannu* dominau primul grup. Iniţial, rolul lor fusese militar, conducând care de luptă, dar s-au implicat în toate aspectele existenţei şi se pare că au format o clasă urbană privilegiată. În zona rurală, oamenii datorau prestaţii în muncă palatului fiindcă acesta deţinea pământul lucrat de ei. Forţa de muncă era puţină, iar palatul şi proprietarii de pământ se întreceau pentru a avea acces la ea. La Nuzi exista o procedură legală ciudată care permitea persoanelor înstărite să cumpere pământ, păstrând proprietarii iniţiali ca agricultori. În arhivele private din oraş apare un tip de contract numit „vânzare-adopţie", în care un cumpărător era „adoptat" de vânzător. Un om pe nume Tehip-tilla, de exemplu, a fost adoptat de vreo 50 de ori. Se pare că această găselniţă îi permitea să-şi folosească noii părinţi *de facto* ca fermieri arendaşi. În acelaşi fel a contractat forţă de muncă plătind datoriile oamenilor care de atunci înainte aveau grijă de câmpurile şi livezile lui. Acest lucru era posibil datorită nivelului mare de îndatorare al ţăranilor. Când erau nevoiţi să facă împrumuturi, ratele dobânzii erau de obicei de 50% şi, spre deosebire de epocile precedente, palatul nu oferea ajutor acestor oameni prin anularea periodică a datoriilor exagerate. Dimpotrivă, se ştie că însuşi regele din Arrapha a profitat de aceste practici pentru a obţine mână de lucru şi pământ. Ţărănimea era la mâna cămătarilor urbani, care puteau stabili orice condiţii voiau şi puteau obţine controlul asupra resurselor acestora.

Hitiţii numeau statul Mitanni „tărâmul hurienilor" – şi, într-adevăr, una dintre limbile oficiale ale statului era huriana. Vorbită în nordul Siriei şi Mesopotamiei timp de un mileniu înainte, nu a devenit niciodată o limbă scrisă uzuală. Întotdeauna a dominat akkadiana, inclusiv în a doua jumătate a mileniului doi, când textele administrative şi juridice din întregul stat Mitanni erau scrise în dialectul babilonian. Raritatea textelor huriene poate fi cauzată în mare parte de faptul că Washukanni, capitala mitanniană, nu a fost identificată şi excavată. O lungă scrisoare a lui Tushratta, scrisă integral în hurianâ, descoperită la Amarna, demonstrează că curtea mitanniană avea o cancelarie cu scribi care puteau scrie în limba respectivă. Conţinutul scrisorii este asemănător cu ale celor scrise în babiloniană, aşa că nu ştim de ce scribul a folosit

această limbă şi nici cine din Egipt putea să o citească. Alte texte sau fragmente în limba hurianâ apar în arhivele unor oraşe ca Ugarit, Qatna şi Hattusa, în timp ce oameni cu nume huriene au trăit în Anatolia, Siria-Palestina şi în estul Mesopotamiei (vezi documentul 8.1). Acest lucru relevă cât de răspândită era limba în afara statului Mitanni.

Documentul 8.1. *Scrieri huriene*

Există relativ puţine texte scrise în întregime în limba hurianâ şi ele provin în principal din oraşele Ugarit, Emar şi Hattusa. Această insuficienţă nu oferă o reflectare exactă a importanţei limbii în Orientul Apropiat în mileniul doi. Multe nume de persoane de pe o suprafaţă vastă din Anatolia, nordul Siriei şi Mesopotamiei şi din zona siro-palestiniană, inclusiv nume de regi, erau huriene. Folosirea obişnuită a limbii în vorbire reiese şi din fragmente de texte hitite, care includ în mod obişnuit fraze şi cuvinte huriene. Acest lucru este des întâlnit în descrieri ale ritualurilor unde oficiantul cultului vorbeşte huriana. Următorul pasaj apare pe o tăbliţă hitită ce descrie ritualurile unui preot identificat ca AZU:

Acum preotul-AZU ia o gâscă cu mâna stângă, iar cu mâna dreaptă ridică lemnul de cedru din căţuie. Apoi picură ulei într-o cupă cu apă şi face *katkiša* (termen hurian) zeiţei Hepat. Pune cedrul în cupa cu apă, ridică această cupă cu apă şi toarnă apa asupra zeiţei.

Spune următoarele în hurianâ: „*Aššeš Hepat šuunip šiaai ahraai unamaa kešhepwe kelteieni ambaššini kelu*". Apoi toarnă apă pe cel care a cerut ofranda şi aşază cupa cu apă pe masa din trestie împletită.

Apoi preotul-AZU ia lemnul de cedru din căţuie şi îl aruncă în vasul *hupruššhi* (termen hurian) pe vatră şi spune în hurianâ: „*aharreš laplihhineš* etc.". Şi ţine gâsca spre cel care a cerut ofranda şi îşi pune mâna pe ea. Preotul-AZU ia o bucată din pieptul acesteia, o înmoaie în uleiul din căţuie, o aruncă în vasul *hupruššhi* din vatră şi spune în hurianâ: „*anahiteneš tatuššeneš kelu*".

Traducere după Salvini şi Wegner, 1986, pp. 40-42.

8.2. Noul Regat Hitit

Zona centrală a Anatoliei a fost, în mileniul doi, nucleul regatului hitiţilor, numit Hatti în izvoarele antice. Capitala sa, Hattusa, este sursa noastră principală de texte, care conţin multe informaţii despre istoria politică (vezi caseta 8.1). Tratatele pe care regii hitiţi le încheiau regulat aveau introduceri care rezumau relaţiile de până în acel moment ale celor două state şi acestea ne oferă cele mai bune mărturii, chiar dacă foarte părtinitoare, pentru istoriile lor politice. Cu toate acestea, scrierea istoriei hitite întâmpină multe dificultăţi cronologice. Mai mulţi regi hitiţi purtau aceleaşi nume, de exemplu, Tudhaliya sau Arnuwanda, şi chiar dacă astăzi îi numerotăm cu I, al II-lea etc., acest lucru nu era făcut în izvoarele autohtone. Aşadar, de foarte multe ori nu putem determina regele la care se referă un text. Cronologia absolută este şi ea problematică. Hitiţii nu ne-au lăsat liste ale regilor şi chiar în ceea ce-l priveşte pe fondatorul Noului

Regat, Suppiluliuma I, avem diferite versiuni pentru durata domniei, variind de la 22 la 40 de ani. Niciun moment din istoria hitită nu poate fi datat fără sincronisme din Egipt, Asiria sau Babilonia, iar punctele de contact pe care le avem sunt puţine şi majoritatea din istoria hitită ulterioară. Chiar dacă în practică atribuim date absolute regilor, acestea sunt întotdeauna aproximative şi pot avea nevoie de revizuiri, în special în conformitate cu schimbările modului în care înţelegem cronologia egipteană.

Caseta 8.1. *Istoriografie hitită*

Reconstrucţia istoriei hitite se bazează în mare parte pe relatări scrise chiar de hitiţi, care acoperă în ordine cronologică evenimente petrecute în timpul mai multor domnii sau în ani succesivi ai unei singure domnii. Acestea se găsesc ca texte de sine stătătoare sau incluse în edicte şi tratate internaţionale. În primul grup se găsesc analele, în principal relatări ale campaniilor militare an după an, care apar deja în Vechiul Regat, când Hattusilis I a lăsat o relatare bilingvă hitito-akkadiană a realizărilor sale militare. Acest gen de texte a devenit foarte popular în Asiria după dispariţia statului hitit în secolul al XII-lea. E posibil ca practica hitită să fi inspirat genul asirian, unul dintre principalele noastre izvoare în reconstrucţia istoriei mileniului unu.

Începând cu Vechiul Regat, hitiţii rezumau evenimentele, în special cele militare, de-a lungul mai multor domnii. Edictul din secolul al XVI-lea al lui Telipinu, de exemplu, rememorează campaniile regilor precedenţi până la fondatorul dinastiei, Labarna (vezi documentul 6.2). De asemenea, în relaţiile internaţionale ţineau cont de legăturile din trecut dintre Hatti şi alte state. Tratatele descriau de regulă interacţiunile ostile şi amicale dintre parteneri timp de mai multe generaţii. În această privinţă nu au fost urmaţi de asirieni, care, atât în relatările din anale, cât şi în cele câteva tratate, se concentrau pe prezent.

Hitiţii nu doar au înregistrat anale, ci au şi păstrat aceste texte în următoarele secole. O mare parte din fondul de texte hitite disponibile provine din ultimul secol al existenţei Hattusei, secolul al XIII-lea, şi include cópii proaspete ale documentelor istorice scrise cu câteva secole înainte. Chiar dacă nu putem stabili întotdeauna când au fost compuse, unele manuscrise fragmentare mai vechi arată că Analele lui Hattusilis, de exemplu, au fost redactate în timpul domniei sale sau imediat după sfârşitul acesteia.

Este greu de stabilit de ce hitiţii erau preocupaţi de evenimentele trecute din domniile anterioare. Chiar dacă vedeau o relaţie cauzală între trecut şi prezent (în rugăciunile către zei, regele Mursili al II-lea întreabă ce fapte din trecut au provocat o molimă), nu căutau explicaţii dincolo de faptul că asta era dorinţa zeilor. În această privinţă, împărtăşeau credinţele contemporanilor lor. Înregistrările istorice hitite sunt foarte amănunţite şi structurate într-un fel care îl face pe istoricul modern să fie tentat să le folosească drept model în reconstrucţia istoriei politice hitite, dar ele trebuie tratate cu multe rezerve. Deseori prezintă ideea că acţiunile actualului rege au dus la o situaţie bună, în timp ce acţiunile predecesorilor au provocat suferinţă. Evaluările noastre despre istoria hitită sunt în mare parte bazate pe aceste mărturii părtinitoare, deoarece de multe ori ne lipsesc informaţiile externe pentru a verifica afirmaţiile. În acest caz, trebuie să fim precauţi în privinţa scopurilor autorilor.

Geografic, graniţele statului hitit se schimbau constant. Capitala era situată în Anatolia Centrală, în bazinul fluviului Kızıl Irmak, iar expansiunea militară era îndreptată în principal spre sud, unde, la apogeu, Hatti controla vestul Siriei. Nu e clar dacă graniţele nordice şi vestice se întindeau până la malurile Mării Negre şi Mării Egee, care erau mai aproape de Hattusa decât Siria (vezi harta 8.2). Dat fiind faptul că structura politică a statului nu era una de control teritorial direct, ci de dominaţie asupra vasalilor, graniţele erau determinate mai mult de dependenţa relativă a regiunilor din sfera de influenţă hitită decât de o adevărată hegemonie. În perioada discutată aici exista un interes mai mare faţă de Siria decât faţă de zonele mărginaşe ale Anatoliei, iar centrul politic al statului se afla la marginea nordică.

Statul hitit a existat pentru o perioadă relativ scurtă, din aproximativ 1800 până în jurul anului 1200. A cunoscut două perioade de mare putere, una în secolul al XVII-lea, numită Vechiul Regat, cealaltă de la 1400 la 1200, a Noului Regat (pentru o listă a regilor, vezi secţiunile 9 şi 11 din listele de regi de la sfârşitul cărţii). Uneori este folosită sintagma „Regat de Mijloc" pentru perioada intermediară, dar pentru că Hatti se afla în declin, cunoştinţele istoricului despre ceea ce s-a întâmplat sunt limitate. Câţiva conducători puţin menţionaţi în documente au dus statul spre reafirmare. Au reafirmat dominaţia hitită în Anatolia Centrală şi de Sud, inclusiv regiunea Kizzuwatna de pe coasta sud-estică, stăpânită anterior de Mitanni. Mai mult, Alep, oraşul cel mai însemnat din nord-vestul Siriei, care era vital pentru accesul spre regiunile din sud, a fost nevoit să-şi schimbe loialitatea de la Mitanni la Hatti. Rivalii hitiţilor în regiune erau Egiptul şi Mitanni, două state care se luptaseră între ele anterior, dar care în secolul al XIV-lea şi-au unit forţele, probabil ca reacţie la progresele hitite. Egiptul a încercat că stabilească relaţii bune şi cu Arzawa, la vest de Hatti, propunând inclusiv o căsătorie diplomatică, pentru a stăvili puterea care tocmai se năştea. Şi, într-adevăr, vestul şi nordul au constituit mari dificultăţi pentru Hatti : un vasal de la vest, regele Madduwatta, a cucerit sud-vestul Anatoliei şi Ciprul la mijlocul secolului al XIV-lea, iar kaskienii, un popor de pe coasta sudică a Mării Negre, au atacat şi poate chiar au distrus Hattusa.

Suppiluliuma I (care a domnit între 1344 şi 1322), unul dintre cei mai capabili lideri militari hitiţi, a înlăturat aceste neajunsuri şi a fost adevăratul fondator al Noului Regat Hitit. După întărirea controlului asupra regiunilor anatoliene de la sud şi est de inima statului hitit, a invadat din nord statul Mitanni şi i-a ocupat capitala, Washukanni. Mitanniul de Vest i-a devenit vasal. A extins controlul hitit de-a lungul coastei siriene la vest de Eufrat, până la Damasc, şi a supus cu forţa conducătorii micilor state din zonă. Niqmadu din Ugarit a venit la el în Alalakh, oferindu-se să-i devină vasal, Aziru din Amurru şi-a îndreptat loialitatea spre el în detrimentul Egiptului, iar în Qatna a aşezat pe tron un nou rege binevoitor în privinţa lui, pe Idadda. Principalul său rival în regiune, Egiptul, era în acel moment mai puţin atent la teritoriile sale asiatice şi nu s-a opus direct expansiunii hitite. În acel moment a venit şi cererea foarte neobişnuită a reginei Egiptului, văduvă de puţin timp, ca un fiu al lui Suppiluliuma să-i devină soţ, cerere menţionată în capitolul precedent. Dacă ar fi avut loc, căsătoria i-ar fi

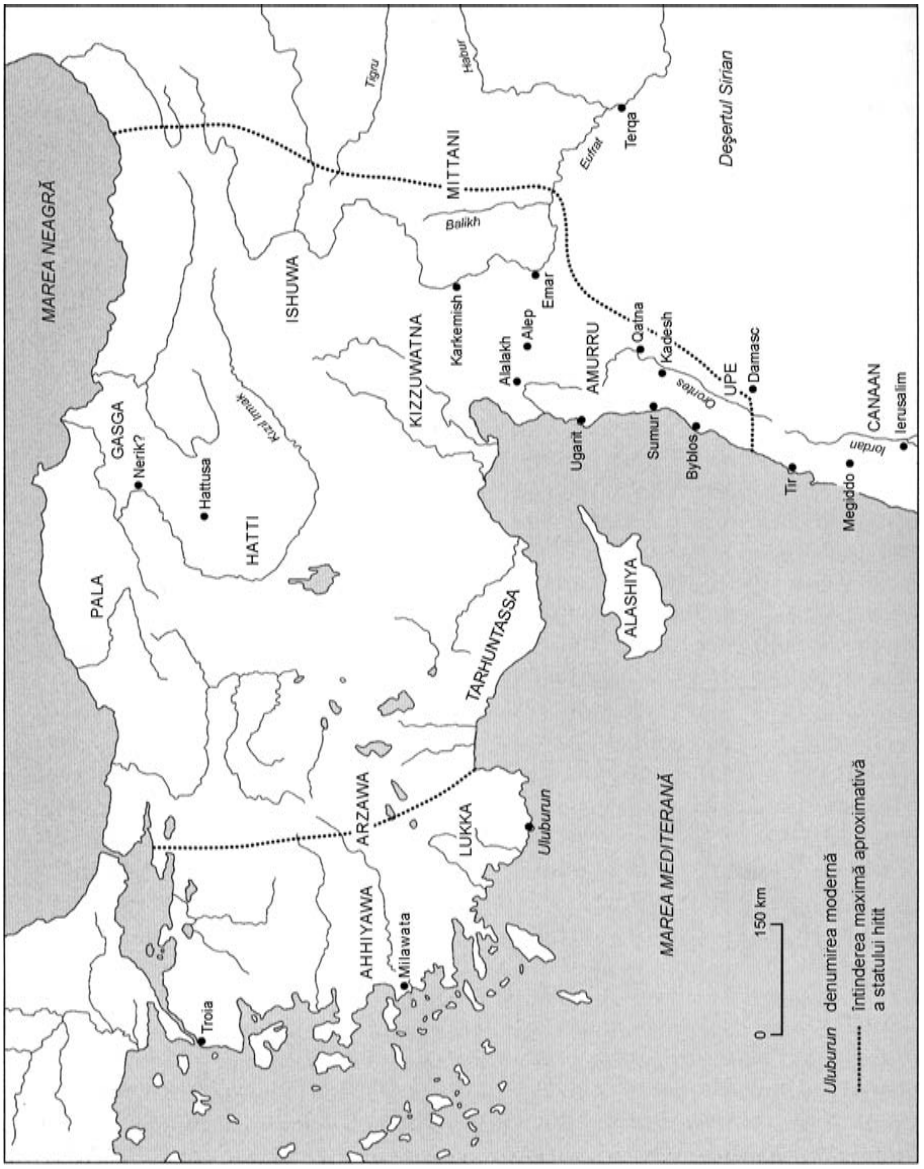

Harta 8.2. Statul hitit în timpul Noului Regat. După Michael Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Equinox, Oxford, 1990, p. 139

permis lui Suppiluliuma să-şi extindă influenţa pe o suprafaţă enormă, însă egipteni necunoscuţi au împiedicat acest lucru prin asasinarea lui Zannanza, fiul pe care îl trimisese.

Cu toate acestea, domnia s-a sfârşit dezastruos. Probabil însuşi Suppiluliuma şi primul său urmaş au murit din cauza unei molime pe care soldaţii au adus-o acasă din Siria, când au răzbunat asasinarea lui Zannanza. Un alt fiu, Mursili al II-lea (care a domnit în perioada 1321-1295), era tânăr când a urcat pe tron, dar a reuşit să păstreze controlul asupra Siriei, unde se răsculaseră mulţi vasali, şi a acordat atenţie zonelor anatoliene ignorate de tatăl său. A înfrânt Arzawa în vest şi i-a atacat pe kaskieni în nord. Aceştia din urmă au continuat să reprezinte o ameninţare, cucerind chiar capitala Hattusa în timpul domniei lui Muwatallis al II-lea (1295-1272). Acest fapt sugerează că Hatti şi-a lăsat descoperit flancul nordic din cauza activităţilor în Siria. Iar Muwatallis era atât de preocupat de Siria, încât şi-a mutat capitala într-un oraş obscur până atunci din sudul Anatoliei, Tarhuntassa (nu se cunoaşte localizarea lui exactă).

Reapariţia Egiptului în timpul dinastiei a XIX-a şi campaniile neîntrerupte în Siria au culminat cu bătălia de la Kadesh, între Ramses al II-lea şi Muwatallis, în 1274 (discutată în capitolul precedent). Egipteanul a acordat o atenţie enormă acestui eveniment în inscripţii şi reprezentări, chiar dacă a pierdut bătălia, lucru pe care nu l-a menţionat, dar care este evident din expansiunea ulterioară a controlului hitit în sudul Siriei. Bătălia prezintă apogeul rivalităţii de secole dintre Egipt şi Hatti asupra Siriei, rivalitate în care hitiţii erau de obicei în avantaj. Pentru a se putea concentra asupra Siriei, Muwatallis l-a lăsat pe fratele său, viitorul rege Hattusilis al III-lea, la conducerea regiunilor nordice ale statului hitit. Acesta a eliberat Hattusa, precum şi lăcaşul de cult de la Nerik, care fuseseră pierdute în favoarea kaskienilor cu mulţi ani înainte. Dar când fiul lui Muwatallis, Urhi-Teshub, a venit la putere cu numele de Mursili al III-lea (1272-1267), Hattusilis al III-lea a folosit nordul ca bază a puterii pentru a-l submina pe tânărul rege. Chiar dacă e posibil ca Urhi-Teshub, ca succesor legitim, să fi avut sprijinul Egiptului şi Babiloniei, Hattusilis al III-lea a reuşit să-l înlăture după câţiva ani de intrigi. Hattusilis a rămas rege în Hatti pentru încă 30 de ani (1267-1237), iar tratatul de pace pe care l-a încheiat cu Ramses al II-lea al Egiptului a constituit principala realizare a domniei sale. În 1259, la 15 ani după bătălia de la Kadesh, cei doi regi au stabilit un aranjament bine pus la punct pentru încheierea ostilităţilor, stabilirea unei alianţe defensive şi schimbul de refugiaţi politici. Ameninţarea Asiriei, acum controlând o mare parte din zona mitanniană, a impulsionat probabil alianţa lor. Cel mai probabil, Hattusilis era îngrijorat de rivalităţile din interiorul curţii hitite şi de propria succesiune, iar evenimentele ulterioare arată cât de întemeiate fuseseră temerile sale. Chiar dacă relaţiile dintre cele două puteri nu erau atât de cordiale pe cât se sperase, lupta pentru Siria luase sfârşit.

Cu toate acestea, Hatti a decăzut rapid, din cauza unor probleme asemănătoare celor cu care se confruntase Mitanni cu 120 de ani înainte. Pe plan intern, urmaşul desemnat la tron, Tudhaliya al IV-lea (care a domnit între 1237 şi 1209), a trebuit să se confrunte cu pretenţia la tron a unui fiu al lui Muwatallis, Kurunta, pe care Hattusilis al III-lea îl făcuse „rege al Tarhuntassei". E posibil ca acest Kurunta să-l

fi detronat temporar pe Tudhaliya al IV-lea între 1228 şi 1227, când apare ca „Mare Rege" pe sigilii găsite la Hattusa. În orice caz, Tudhaliya şi-a recâştigat tronul. Şi presiunea externă era puternică. Tukulti-Ninurta I al Asiriei (care a domnit în perioada 1233-1197) a atacat statul hitit de la est, iar vasalii din vestul şi sud-vestul Anatoliei s-au răsculat. E posibil ca un „rege al Ahhiyawei", cu siguranţă un jucător important în regiune, dar greu de localizat în spaţiu şi timp, să fi provocat unele tulburări în zonele din jurul Mării Egee. Tudhaliya al IV-lea a reuşit să recapete Milawata (Miletul din epoca clasică), dar în cele din urmă controlul Hattiului asupra vestului Anatoliei pare să fi luat sfârşit.

Când Suppiluliuma al II-lea a venit pe tron în 1207, căderea Hattiului era iminentă. Cauzele prăbuşirii sale ca stat teritorial nu ne sunt clare (vezi controversa 10.1). Arheologia arată că edificiile publice din capitala Hattusa au fost arse, dar curtea abandonase oraşul înainte de asta. Alte oraşe importante aflate sub control hitit, ca Ugarit, Alalakh şi Emar, au dispărut, iar izvoarele egiptene evocă o devastare generală a întregii regiuni anatoliene şi vest-siriene. Dar unele oraşe hitite au supravieţuit, în special Karkemish, unde, în următoarele secole, membrii unei ramuri a familiei regale hitite au continuat să se numească „Mari Regi" . Sfârşitul Hattusei trebuie privit în contextul prăbuşirii întregului sistem regional în jurul anului 1200, pe care o vom discuta într-un capitol viitor ; dar, spre deosebire de alte zone, niciun stat hitit nu va mai apărea în Anatolia Centrală.

Istoria hitită a fost în mare măsură determinată de evenimente din vestul şi nordul Anatoliei. E limpede că aici au existat state mari, cum ar fi Arzawa, al cărui rege coresponda cu omologul său egiptean de la egal la egal. Cel mai important regat la vest de Hatti era, în ultima parte a perioadei, Ahhiyawa. Scrierea istoriei sale e complicată de incertitudinea dacă avea sau nu legătură cu grecii micenieni, care cu siguranţă au stabilit avanposturi comerciale pe coasta anatoliană. Asemănarea dintre numele Ahhiyawa şi ahei, numele dat de Homer grecilor, a inspirat această echivalenţă de la prima descoperire a numelui Ahhiyawa. Tot mai mulţi cercetători cred că aşa stau lucrurile şi că există dovezi ale interacţiunilor politice şi militare miceniene cu hitiţii în texte de la Hattusa. Putem, prin urmare, să legăm bogata cultură arheologică a Greciei miceniene de istoria Mediteranei Orientale a acestei epoci. Începând cu secolul al XV-lea, Ahhiyawa apare în izvoarele hitite, dar a avut o importanţă minoră până două secole mai târziu. În acel moment, Hattusilis al III-lea, încercând să restabilească ordinea în districtele vestice, i-a scris regelui din Ahhiyawa numindu-l „frate", pentru a-l convinge să-i controleze pe rebelii activi în teritoriul lui. Urmaşul său, Tudhaliya al IV-lea, a invadat teritoriul Ahhiyawa, pe care în mod clar îl considera un stat de o importanţă majoră. În tratatul său cu Shaushga-muwa din Amurru, enumeră regii pe care îi consideră egalii săi : Egipt, Babilonia şi Asiria. Regele din Ahhiyawa încheia această listă, dar, după ce l-a scris, scribul a şters cuvintele. Oricare ar fi înţelesul acestei eliminări, este limpede că statutul acestui ultim rege în acel timp era de Mare Rege. După Tudhaliya al IV-lea, informaţiile scrise cu privire la Ahhiyawa dispar, probabil din cauza tulburărilor din Grecia din acea vreme.

La nord de Hattusa, poporul kaskian deţinea controlul, iar hitiţii i-au descris întotdeauna pe aceştia ca triburi agresive şi sălbatice, care jefuiau şi cucereau oraşe.

Una dintre sarcinile lui Hattusilis al III-lea în timpul domniei fratelui său a fost să recâştige teritoriile ocupate de kaskieni. Este posibil ca aceştia să fi contribuit la tulburările ce au dus la sfârşitul istoriei hitite, dar nu avem informaţii detaliate. Vestul şi nordul Anatoliei nu au fost, prin urmare, niciodată integrate complet în statul hitit, chiar dacă au constituit ţinta a numeroase campanii militare. Cu toate acestea, legăturile lor cu Hatti îi leagă de sistemul politic al Orientului Apropiat.

Structura politică a statului hitit este deseori comparată cu cea a vasalităţii medievale din Europa Occidentală. Marele Rege din Hatti guverna direct zona centrală, dar folosea vasali pentru a controla cele mai multe dintre regiunile Anatoliei şi Siriei. Aceştia sunt conducători locali care i-au jurat loialitate, dar o puteau schimba în favoarea altei puteri. Chiar dacă prinţi hitiţi administrau anumite locuri-cheie, cum ar fi Karkemish şi Alep, în puncte strategice din nordul Siriei, alte regiuni şi-au păstrat dinastiile autohtone în timp ce se aflau sub stăpânire hitită. Două astfel de centre sunt cunoscute pe baza propriilor izvoare – Ugarit, pe coasta siriană, şi Emar, din regatul Astata, pe Eufrat. Se pare că suzeranii hitiţi au continuat să respecte tradiţiile locale şi nu au încercat să unifice zona din punct de vedere politic sau cultural. În acest sens, organizarea statului hitit e asemănătoare cu cea a Mitanniului, iar popoarele din nordul Siriei au reuşit astfel să-şi păstreze propriile culturi şi ierarhii politice.

Cu toate acestea, nu exista nicio îndoială în privinţa statutului suprem al regelui. Purta o serie de titluri care îl identificau ca atare, inclusiv cel de „Mare Rege" şi de „Soare". Avea şi un vechi titlu hattic, „Labarna" sau „Tabarna", care se poate referi la primul conducător al dinastiei, în timp ce soţiei îi era dat titlul „Tawananna", aluzie probabil la prima regină. Aceasta avea multă putere, pe care o exercita chiar şi după moartea soţului ei, şi se angaja pe cont propriu în relaţii diplomatice cu curţi străine. Soţia lui Hattusilis al III-lea, Puduhepa, de exemplu, a corespondat personal cu Ramses al II-lea despre căsătoria fiicei sale. Apăreau mereu probleme în privinţa succesiunii regale ; de multe ori nu era respectată secvenţa tată-fiu şi un frate devenea rege. Acest lucru a dus la una dintre cele mai bine documentate lupte pentru succesiune din istoria Orientului Apropiat, între fiul şi fratele lui Muwatallis. Urhi-Teshub, fiul acestuia din urmă cu o concubină, a urcat pe tron cu numele de Mursili al III-lea, dar Hattusilis al III-lea, fratele lui Muwatallis, s-a răzvrătit şi l-a detronat pe nepotul său după cinci ani. Uzurparea puterii a fost o încălcare suficient de gravă a legii încât Hattusilis să compună un lung document, *Justificarea* sa, în care îşi explica faptele. Descrie cum i s-a dat stăpânirea peste teritoriile de nord în timp ce fratele său a mutat capitala în regiunea sudică, la Tarhuntassa, şi cum a cucerit zonele mărginaşe pentru fratele său. Când fiul lui Muwatallis a ajuns pe tron, Hattusilis l-a sprijinit la început, dar a devenit tot mai nemulţumit de nepotul său. Pentru a-şi păstra puterea şi pe cea a prietenilor săi, Hattusilis s-a răzvrătit. L-a detronat pe Urhi-Teshub şi l-a trimis în exil într-o zonă îndepărtată a statului – acesta a reuşit să fugă mai târziu în Egipt. Pentru a-şi justifica acţiunea, Hattusilis l-a acuzat pe Urhi-Teshub de acte de vrăjitorie, ceea ce arată cât de slabă din punct de vedere legal era pretenţia sa la tron.

Titulatura şi numele conducătorilor Hattiului demonstrează caracterul multicultural al statului. Titlul „Tabarna" şi numele de tron erau hattice, adică ale unui popor

anatolian care probabil dominase regiunea Hattusa cu multe secole înainte. Dar numele de naştere ale regilor erau de altă origine : Urhi-Teshub, de exemplu, era un nume hurian. Şi totuşi limba oficială a cancelariei de la Hattusa era hitită. Mai mult, arhivele cercetate aici conţineau şi texte în alte limbi anatoliene, ca luviana şi palaica, şi în acelaşi timp aici erau scribi care ştiau să scrie în limbile mesopotamiene akkadiană şi sumeriană. Toate aceste texte au fost scrise în cuneiforme. În acelaşi timp, o scriere hieroglifică anatoliană, care reda limba luviană, era folosită pe monumentele oficiale şi pe sigiliile personale. Scrierea s-a păstrat şi după sfârşitul statului hitit.

Literatura consemnată la Hattusa provenea dintr-o mare varietate de izvoare. Legendele hurienе sunt reprezentate într-o serie de mituri traduse în hitită. Elemente hattice se găsesc în scurte povestiri, în timp ce materialul hitit original pare să fie rar. Anumite texte literare din Babilonia par importate cu totul, traduse în hitită sau adaptate gusturilor locale prin schimbarea numelor zeilor principali pentru a reflecta preferinţele hitite. Scribii de la Hattusa au copiat liste lexicale din Mesopotamia, uneori adăugând traduceri hitite şi hurienе şi informaţii privind pronunţia termenilor sumerieni. Multe mituri anatoliene par să fi avut o funcţie ritualică, iar ritualurile tradiţionale atestă o mare varietate de limbi, inclusiv hattica şi huriana. Hitiţii au importat şi elemente din mitologia cananeană din zonele siro-palestiniene pe care le-au cucerit.

Prin urmare, în a doua jumătate a mileniului doi, Hatti a fost cu siguranţă unul dintre cele mai importante state din Orientul Apropiat şi un participant de frunte la cultura internaţională a acelei perioade. Localizarea sa la marginea Orientului Apropiat a făcut să fie expus presiunii exterioare mai mult decât alte state, iar structura politică internă era relativ liberală. În consecinţă, prăbuşirea sa a fost bruscă şi aproape totală. Anatolia Centrală a mileniului unu avea să fie foarte diferită de ceea ce observăm în perioada Noului Regat.

8.3. Siria-Palestina

Situată între puternicele state Egipt, Hatti şi Mitanni, zona siro-palestiniană a rămas fragmentată politic. Aici marile puteri au concurat pentru hegemonie, iar locuitorii săi au purtat povara numeroaselor campanii militare din acea perioadă. Regiunea se desfăşura din sudul Anatoliei, între Mediterana şi Eufrat, până în sudul Palestinei, unde se învecina cu deşertul Sinai. Se întindea de-a lungul coastei într-o fâşie ce se îngusta tot mai mult spre sud, de la 200 de kilometri (125 de mile) în nord până la aproximativ 70 de kilometri (45 de mile) în sud. Deşertul Sirian şi munţii Iordaniei, regiuni unde urbanizarea era imposibilă, constituiau hotarul său estic.

Putem reconstitui istoria acestei zone nu doar prin intermediul documentelor marilor puteri vecine, ci şi cu ajutorul textelor, tot mai numeroase, descoperite în situri din regiune, unde fiecare palat angaja scribi pentru păstrarea arhivelor şi pentru comunicarea cu conducătorii străini. Corespondenţa de la Amarna include scrisori de la aproximativ 40 de vasali siro-palestinieni ai regelui Egiptului. Unele oraşe au scos la iveală un mare număr de documente scrise, în special trei din nord – Ugarit,

Alalakh şi Emar –, unde s-au găsit texte nu doar în palate şi temple, ci şi în locuinţe private. Mai puţine au fost descoperite la Kummidu şi Qatna. Limba celor mai multe texte este babiloniana, dar limbile locale au influenţat profund felul de a scrie al scribilor. În corespondenţa de la Amarna apar multe urme ale dialectelor vest-semitice vorbite de popoare, în timp ce la Qatna scribii au inclus în textele lor un mare număr de expresii huriene. În acelaşi timp erau folosite limbi şi scrieri alfabetice locale foarte puţin atestate, cu excepţia Ugaritului, unde exista un alfabet cuneiform folosit în scrierea pe tăbliţe de lut. Prin urmare, scribii din regiune trebuiau să fie în stare să lucreze cu mai multe limbi şi scrieri. În mod clar, Babilonia oferea paradigma scrisului, adică semnele cuneiforme silabice pe tăbliţe de lut şi, chiar dacă cea mai folosită limbă era babiloniana, scribii puteau scrie cu uşurinţă şi în alte limbi.

Fragmentarea politică a regiunii a făcut din ea o ţintă uşoară pentru marile puteri expansioniste ce o înconjurau, iar bogăţiile şi expertiza tehnologică făceau din ea o pradă dorită. De-a lungul perioadei în discuţie, cei din afară au dominat aproape întreaga regiune, iar punctul lor de vedere dictează felul în care reconstituim istoria politică. Atunci când secolele obscure de la mijlocul mileniului doi au luat sfârşit, Mitanni stăpânea nordul Siriei şi guverna regiunea de la vest de Eufrat printr-un sistem de vasalitate. Controlul mitannian se întindea în sud până la Kadesh şi în vest până la Kizzuwatna, în sudul Anatoliei. Dar odată cu apariţia dinastiei a XVIII-a, Egiptul s-a extins rapid în regiune. După cucerirea Palestinei, uneori provocând distrugeri grave oraşelor de acolo, Egiptul a eliminat vasali mitannieni de mai la nord, ajungând până la Ugarit, pe coastă, şi la Kadesh, în interiorul continentului. Cele două puteri au luptat pentru statele ce mărgineau Mitanni. Armata Egiptului a prădat până în valea Eufratului, în timp ce Mitanni a sprijinit rezistenţa locală împotriva acestor raiduri.

Controlul Egiptului asupra regiunilor cucerite, bine documentat în scrisorile de la Amarna, era mult mai direct decât cel exercitat de Mitanni. Au fost stabilite trei provincii : Amurru, Upe şi Canaan, fiecare cu un centru administrativ condus de un demnitar egiptean, care era direct responsabil de colectarea resurselor importante. Dinastiile autohtone şi-au continuat stăpânirea asupra micilor state, dar trebuiau să plătească tribut anual. Vasalii îi trimiteau regelui multe scrisori, cerând ajutor împotriva vecinilor care constituiau un pericol, jurând supunere, promiţând plăţi şi aşa mai departe. Egiptul rămânea indiferent faţă de cele mai multe probleme locale şi se concentra pe strângerea tributului, acţiune care nu necesita o prezenţă militară substanţială. Găsim puţine mărturii ale campaniilor Egiptului în Asia în această perioadă, probabil datorită controlului ferm asupra regiunii şi pentru că Egiptul şi Mitanni au devenit mai degrabă aliaţi decât inamici.

O ameninţare pentru acest aranjament a venit din partea Hattiului, din nord, al cărui rege, Suppiluliuma I, a cucerit Mitanniul la scurt timp după 1340, iar apoi s-a extins în teritorii pe care Egiptul le considera ca fiind ale sale. Ugarit, Kadesh, Amurru, precum şi toate statele nordice anterior dependente de Mitanni au devenit vasale ale hitiţilor. Regele hitit şi-a pus fiii viceregi în oraşe-cheie precum Karkemish şi Alep, iar în restul teritoriului a păstrat sistemul mitannian de vasalitate. Aranjamentele guvernamentale sunt bine documentate la Ugarit, pe coastă, şi la Emar, pe Eufrat,

unde dinastii autohtone au continuat să se ocupe de majoritatea afacerilor locale. Viceregele din Karkemish rezolva conflictele dintre vasali, în timp ce regele Hattiului primea tribut şi făcea aranjamente de importanţă politică şi economică pentru întregul stat. Tratatele dintre suzeranul hitit şi vasali erau exprimate ca acorduri personale între doi bărbaţi şi erau reînnoite de fiecare dată când un rege nou urca pe tron. Din astfel de informaţii putem recupera numele conducătorilor locali, dar cunoaştem puţine alte lucruri despre carierele lor politice.

Împărţirea zonei siro-palestiniene între Hatti şi Egipt a rămas stabilă până la începutul dinastiei a XIX-a a Egiptului, când regii Seti I şi Ramses al II-lea au încercat să-şi extindă controlul mai departe spre nord. Muwatallis din Hatti a contracarat această tentativă prin bătălia de la Kadesh (1274), iar 15 ani mai târziu cele două state încheiau un tratat de pace, probabil sub presiunea expansiunii Asiriei în nordul Siriei. Egiptul a pierdut stăpânirea asupra sudului Siriei şi nordului Palestinei, iar Ramses al II-lea a construit o linie de fortăreţe în apropierea graniţei egiptene, în timp ce administraţia hitită din nord a păstrat modelul anterior.

Amurru, un regat ce se întindea de la coasta mediteraneeană, în nordul Libanului de astăzi, până la câmpia Homs, în Siria, este un exemplu al modului în care statele siro-palestiniene interacţionau cu vecinii lor puternici (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 12 a listelor de regi de la sfârşitul cărţii). Îi cunoaştem istoria doar din texte din afara statului, din arhivele Hattiului, Egiptului şi Ugaritului. Amurru aparţinea iniţial sferei de influenţă egiptene, probabil ca rezultat al campaniilor lui Tutmes al III-lea (care a domnit în perioada 1479-1425), şi este prezent masiv în corespondenţa de la Amarna. Scrisorile mai vechi ale acestei arhive relevă faptul că un om numit Abdi-Ashirta a dobândit controlul asupra câtorva oraşe-state şi că a cucerit chiar Sumurul, centrul administrativ al Egiptului în regiune. Voia să fie recunoscut ca vasal egiptean, dar probabil a fost prea ambiţios şi egiptenii au fost neîncrezători în privinţa intenţiilor sale. Moartea sa, în jurul anului 1345, probabil un asasinat comis de unul dintre curtenii lui, a pus capăt realizărilor sale. Câţiva dintre fiii săi (trei sau patru) au preluat stăpânirea în Amurru, iar unul dintre ei în mod deosebit, Aziru, a luptat din greu să facă din el cea mai mare putere din Siria Centrală. Şi el a cucerit Sumurul, ceea ce l-a determinat pe faraon să-i ordone să meargă în Egipt. Acolo a fost făcut oficial vasal al Egiptului şi rege al Amurrului – probabil Egiptul nu prea avea de ales în această privinţă. Vizita sa a coincis cu începutul expansiunii Hattiului în Siria sub Suppiluliuma I, iar el s-a întors acasă pentru a înfrunta ameninţarea în numele Egiptului. Dar Aziru şi-a dat seama că Hatti era mai puternic şi a încheiat un tratat cu Suppiluliuma. Statele vecine s-au plâns vehement faraonului că le-a ameninţat independenţa şi că le-a forţat să trădeze Egiptul. În special Rib-Adda din Byblos a scris numeroase scrisori în care îl acuza pe Aziru că a încercat să-l detroneze. Nu ştim cât de adevărate erau aceste acuzaţii. Rib-Adda a exagerat, cu siguranţă, dar când curtea Egiptului l-a chemat pe Aziru să dea explicaţii, acesta a refuzat. Amurru era acum în totalitate de partea hitiţilor şi îşi stabilea graniţele cu alţi vasali hitiţi, ca Ugaritul, prin tratate.

Al doilea succesor al lui Aziru, Tuppi-Teshub, a reînnoit tratatul cu regele Hattiului Mursili al II-lea, pe care îl îngrijora în special expansiunea în forţă a Egiptului în

Siria sub primii regi ai dinastiei a XIX-a. Dar următorul conducător al Amurrului, Benteshina, a crezut că poate să profite de succesele militare ale Egiptului şi să renunţe la alianţa cu Hatti. După bătălia de la Kadesh, Muwatallis al II-lea a ripostat, l-a înfrânt pe Benteshina şi l-a exilat în Hatti, unde l-a dat în grija fratelui său, care va conduce mai târziu sub numele de Hattusilis al III-lea. Muwatallis l-a pus pe un oarecare Shapili pe tronul din Amurru, care a fost un vasal de încredere timp de 15 ani. Dar schimbările politice în Hatti au avut repercusiuni şi în viaţa politică a Amurrului : când Hattusilis al III-lea a pus mâna pe putere, l-a reinstalat pe Benteshina rege al Amurrului. Cei doi regi au încheiat un tratat şi au confirmat alianţa printr-o dublă căsătorie : cea a lui Benteshina cu fiica lui Hattusilis şi cea a fiicei lui Benteshina cu fiul lui Hattusilis. Benteshina a rămas credincios, iar fiul său, Shaushga-muwa, a încheiat şi el un tratat cu Tudhaliya al IV-lea, cumnatul şi unchiul său (vezi documentul 8.2). Tratatul stipula că Amurru trebuia să urmeze linia Hattiului în relaţiile internaţionale. Atitudinea sa faţă de Egipt şi Babilonia trebuia să depindă de cea a Hattiului, iar Shaushga-muwa trebuia să sprijine cu trupe războiul Hattiului cu Asiria. Mai mult, nu avea voie să trimită negustori în Asiria, trebuia să aresteze şi să extrădeze comercianţii asirieni şi să intercepteze negustorii care circulau între Asiria şi Ahhiyawa. Ultimele relatări despre Amurru provin din Ugarit şi sunt despre divorţul regelui acestui oraş, Ammistamru al II-lea, de fiica lui Benteshina. Problema era suficient de importantă pentru ca regele din Hatti să intervină.

Documentul 8.2. *Fragmente din tratatul încheiat de Tudhaliya al IV-lea din Hatti şi Shaushga-muwa din Amurru*

Aproape toate tratatele păstrate de la sfârşitul mileniului doi provin din Hattusa, capitala hitită. Stipulează interacţiunile dintre suzeranul hitit şi vasalii săi şi se concentrează, evident, pe supunere, dar, în schimb, garantează şi protecţie. În competiţia sa cu alte state puternice, pentru Hatti era important ca vasalii săi să nu urmeze politici externe independente şi ca tratatele să specifice care erau puterile prietene şi care nu. În cazul de faţă, Hatti era în relaţii bune cu Egiptul şi Babilonia, dar în război cu Asiria. Prin urmare, regele din Amurru trebuia să interzică accesul negustorilor asirieni pe teritoriul său şi să-i trimită lui Tudhaliya trupe pentru războiul împotriva Asiriei. De interes special în acest tratat este faptul că iniţial Ahhiyawa era trecut ca egal cu Hatti, dar numele a fost ulterior şters de pe tăbliţă.

[Astfel spune Tabarna, Tudhaliya], Mare Rege, [Rege al] Hattiului, erou, iubit de zeiţa Soarelui din Arinna, [fiu al lui Hattusilis, Mare Rege, Rege al] Hattiului, erou, [nepotul lui] Mursili, Mare [Rege], Rege al Hattiului, erou, [urmaş al lui] Tudhaliya, [Mare Rege, Rege al] Hattiului, erou:

Eu, Soarele meu, [te-am luat pe tine] Shaushga-muwa [de mână] şi am făcut din tine cumnatul meu. Iar tu [nu vei schimba cuvintele] acestei tăbliţe a tratatului.

[...]

Când [regele] Egiptului este [prietenul] Soarelui meu, va fi şi prietenul tău. [Dar] când este duşmanul Soarelui meu, va fi de asemenea şi [duşmanul tău]. Şi regii care sunt egali cu mine în rang sunt regele Egiptului, regele Babiloniei, regele Asiriei şi regele din

Ahhiyawa[1]. Când regele Egiptului este prietenul Soarelui meu, va fi şi prietenul tău. Dar când este duşmanul Soarelui meu, va fi şi duşmanul tău. Când regele Babiloniei este prietenul Soarelui meu, atunci va fi şi al tău. Dar când este inamicul Soarelui meu, va fi şi inamicul tău. Pentru că regele Asiriei este duşmanul Soarelui meu, va fi de asemenea şi al tău. Negustorul tău să nu meargă în Asiria şi nu vei lăsa pe negustorul său în ţara ta. El nu va trece prin ţara ta. Dacă va intra în ţara ta, prinde-l şi trimite-l Soarelui meu. Acest lucru [este aşezat] sub jurământul tău.

Pentru că eu, Soarele meu, sunt în război cu regele Asiriei, adună o armată şi care de luptă, cum a făcut şi Soarele meu. Aşa cum pentru Soarele meu este o problemă de urgentă..., va fi şi pentru tine o problemă urgentă şi... Adună o armată şi care de luptă. Acest lucru este aşezat sub jurământul tău.

Nicio corabie din Ahhiyawa nu va merge la el (regele Asiriei).

Traducere după Beckman, 1999, pp. 103-108.

1. Cuvintele „regele din Ahhiyawa" au fost şterse de pe tăbliţă.

Istoria Amurrului exemplifică în ce măsură statele siro-palestiniene depindeau de puternicii lor vecini. Trebuiau să cedeze realităţilor politice şi militare ale timpului şi schimbau loialitatea între Mitanni, Hatti şi Egipt de fiecare dată când soarta acestor puteri se schimba în regiune. Tratatele hitite arată cum acordurile diplomatice erau exprimate în termeni personali şi trebuiau reînnoite la fiecare schimbare de conducător. Supremaţia statelor mari era evidentă, dar la fel de evident este şi faptul că de multe ori acestea nu puteau decât să aprobe situaţiile create de liderii locali.

Regiunea siro-palestiniană ilustrează cel mai limpede tensiunea care exista între stilul de viaţă opulent al unei elite restrânse şi sărăcia majorităţii populaţiei. Existau mai puţine oraşe în regiune decât în epoca precedentă, dar erau mai bogate ca oricând. Un oraş ca Ugarit avea mai multe palate, reşedinţe mari şi temple. Regiunea era faimoasă pentru meşteşugurile sale : picturi de pe morminte egiptene înfăţişează sirieni care aduc ca tribut mobilă realizată cu mare măiestrie, vase, ornamente şi aşa mai departe. Arta lor era de mare calitate, după cum atestă descoperirile arheologice : în toată regiunea apar lucrări în aur, argint şi fildeş. Textele înregistrează existenţa breslelor de meşteşugari, ca bijutierii, scribii, constructorii etc., şi indică un grad înalt de specializare a muncii în oraşe.

Sistemul s-a prăbuşit în jurul anului 1200, în cadrul unui proces ce a durat mai mulţi ani. Numeroase oraşe au fost prădate nu de armatele obişnuite de până atunci, ci de nou-apăruţi în regiune. Datele la care s-au întâmplat aceste lucruri nu sunt uşor de stabilit. Pe baza datării cu radiocarbon, arheologii susţin că portul sirian Gibala a fost distrus între 1192 şi 1190 ; corespondenţa Ugaritului cu Egiptul atestă existenţa sa în 1191 şi se pare că oraşul a dispărut între 1190 şi 1185 ; Emar, localizat pe Eufrat, a încetat să mai existe în 1185 sau curând după aceea. Documentele arată că în ultimii săi ani Ugaritul s-a confruntat cu mai multe probleme, inclusiv atacuri ale jefuitorilor veniţi pe mare, iar invaziile Popoarelor Mării atestate în izvoare egiptene au contribuit cu siguranţă la revoltele ce au cuprins mare parte din teritoriu. Totuşi, unele oraşe au supravieţuit, deşi la un nivel mai sărăcăcios, şi întreaga zonă siro-palestiniană a căzut într-o obscuritate istorică ce a durat câteva secole.

Unor oameni de înaltă erudiţie li s-au datorat şi compunerea şi păstrarea literaturii din regiune. Aceste opere sunt singurele rămăşiţe detaliate ale literaturii din zona siro-palestiniană din istoria antică a Orientului Apropiat, cu excepţia Bibliei ebraice de mai târziu, iar acestea, împreună cu unele vestigii materiale, oferă o imagine a ideologiilor religioase ale vremii. Ugaritul oferă cea mai mare colecţie de texte, dar şi oraşe ca Emar au oferit material literar. La Ugarit, scribii au compus o serie de texte religioase ce implică panteonul local. Zeul furtunii, Ba'al, foarte important în Siria, era personajul principal al unui ciclu de legende care descriu cum acesta a înfrânt forţele haosului şi a devenit conducătorul celorlalţi zei. Personajele umane erau şi ele importante, mai puţin ca mari războinici şi mai mult ca strămoşi ai regilor existenţi. Poveşti despre regii mitici Aqhat şi Keret relatează dificultăţile lor în a avea copii şi intervenţia zeilor în această problemă. Textele nu tratează doar fondarea unei dinastii, ci şi cultul strămoşilor, care era foarte important şi în textele rituale. Relatările ugarite oferă cea mai bogată mărturie a ceea ce de multe ori se numeşte cultură cananeană, tradiţia literară şi religioasă a vestului Siriei şi Palestinei în mileniul doi. Aceste texte au fost scrise în limba ugaritică şi cu alfabetul cuneiform al acestui oraş, unul care era relativ uşor de învăţat datorită numărului redus de caractere (vezi ilustraţia 10.1). Dar scribii de acolo ştiau, de asemenea, să scrie în akkadiană, hurianâ şi hitită, folosind semnele cuneiforme silabice babiloniene. Erau instruiţi în acelaşi fel ca elevii perioadei babiloniene timpurii, folosind o serie de instrumente tot mai complexe : liste de semne şi texte lexicale, care uneori aveau adăugate coloane cu traduceri în ugaritică şi hurianâ. Îşi completau educaţia copiind texte literare. Lecţiile aveau loc în casele scribilor consacraţi şi de multe ori opera era semnată, aşadar cunoaştem numele autorului. Deşi literatura are puternice influenţe babiloniene, e evident că prezenţa egipteană în regiune a avut o influenţă culturală în artele vizuale. De exemplu, reprezentări ale zeilor locali apar cu coroane egiptene.

Hinterlanduri relativ mici şi populaţii risipite sprijineau oraşele siro-palestiniene. Este dificil de estimat numărul locuitorilor, dar înregistrări din Ugarit, de exemplu, sugerează că o populaţie rurală de 20.000-25.000 de oameni ce locuiau în aproximativ 150 de sate trebuia să susţină o populaţie urbană de 6.000-8.000 de oameni. Mâna de lucru era aşadar puţină, iar politicile palatului au înrăutăţit situaţia. Se făcea diferenţă între cei pe care îi angajau direct, „oamenii regelui", şi cei care erau teoretic independenţi, „fiii Ugaritului". În prima categorie intrau elitele urbane, care primeau ajutorul total al palatului, printr-o combinaţie de plăţi şi terenuri agricole, uneori chiar sate întregi. Deşi aceste elite îşi păstrau la început proprietăţile doar atât timp cât îşi ofereau serviciile, unii au reuşit să le lase moştenire copiilor lor şi să le administreze ca proprietate privată. Deşi probabil era suficient pământ disponibil, mâna de lucru era puţină, iar sătenii independenţi erau recrutaţi dintre cei îndatoraţi către rezidenţii din oraşe. Erau obligaţi să plătească impozite şi să presteze muncă neplătită, dar, din cauza numărului lor mic, cererile erau de cele mai multe ori excesive. Pentru a-şi putea plăti dările, trebuiau să se împrumute, iar contractele epocii includeau deseori clauza prestării de servicii în schimb. Acest lucru diminua capacitatea lor de a-şi lucra propriile terenuri şi a dus la o dependenţă crescută de locuitorii urbani. Chiar

şi regii recrutau forţă de muncă în acest fel şi nu anulau datoriile, cum se obişnuia la începutul mileniului doi. Sclavia din cauza datoriilor era în floare în această perioadă.

Singura cale de scăpare a muncitorilor era să-şi abandoneze pământul – şi se pare că făceau asta în număr mare. În zona siro-palestiniană, numeroşi oameni au rupt legăturile cu comunităţile lor politice şi sociale, alăturându-se grupurilor de paria care eludau controlul statului. Trăiau în zone inaccesibile, în stepă şi în munţi. Rezidenţii oraşelor ale căror texte le citim îi priveau cu dispreţ şi frică şi i-au denumit cu termenul peiorativ *habiru*, care se traduce prin „tâlhar" sau „vagabond". Toate statele Orientului Apropiat din această perioadă îi pomenesc. *Habiru* nu era un grup etnic sau tribal, ci unul social, format din oameni care îşi părăsiseră statele şi comunităţile. Atitudinea statelor faţă de ei era mereu ostilă, iar scrisorile de la Amarna, de exemplu, îi înfăţişează ca o mare ameninţare la adresa stabilităţii din regiune. Chiar dacă există un grad de prejudecată urbană, aceste descrieri nu erau pur retorice. Relaţiile dintre *habiru* şi state erau antagoniste, iar raidurile asupra satelor şi oraşelor erau frecvente. Pe de altă parte, statele trebuiau să apeleze la *habiru* pentru mână de lucru şi apar în documente ca mercenari şi muncitori, dar care probabil puteau să-şi impună propriile condiţii. Schimburile diplomatice între state tratau deseori această problemă : refugiaţii trebuiau extrădaţi, iar Hattusilis al III-lea, de exemplu, a declarat că nu avea să accepte în Hatti nicio persoană din Ugarit ca *habiru*. Discrepanţa dintre cerinţele mari ale elitelor urbane şi rezerva limitată de forţă de muncă era atât de mare, încât tensiunea rezultată a cauzat probabil prăbuşirea sistemului palatelor specific regiunii siro-palestiniene în a doua jumătate a mileniului doi.

Controversa 8.1. *Cine erau* habiru*?*

În anii 1880, când au fost descoperite scrisorile de la Amarna, cercetătorii au observat multe referiri la o populaţie din zona siro-palestiniană numită *habiru*. În timp, numărul mărturiilor despre ei a crescut mult: numele apare în arhive de la sfârşitul mileniului doi din Alalakh, Nuzi, Hattusa, Ugarit, Nippur, Babilon şi Egipt. Mult mai puţine referiri există şi din perioadele anterioare ale Babiloniei (vezi Bottéro, 1972-1975, pentru o listă completă până atunci). De departe, cele mai multe atestări sunt în scriere cuneiformă babiloniană, scrise fie silabic, *ha-bi-ru*, fie cu semnele lexicale sumeriene SA.GAZ; scribii din Ugarit scriau *ʿprm* în scrierea lor alfabetică, egiptenii *ʿpr.w*. Aceste mărturii permit mai multe forme de citire a termenului: *habiru*, *hapiru* şi *ʿapiru*.

Cine erau *habiru* (folosesc această variantă pentru simplificare)? Numele propriu-zis a dus aproape imediat cu gândul la o altă populaţie din regiune, evreii (*ʿibri*) din Biblie. În 1888, un cercetător a propus deja această echivalenţă. Avraam, care este numit „evreul" în Cartea Facerii, putea fi un *habiru* din epoca Amarna, iar mărturiile despre aceste populaţii ar putea fi o completare la relatările biblice despre istoria timpurie a Israelului. Mult timp, problema identităţii dintre *habiru* şi evrei i-a preocupat pe cercetătorii Orientului Apropiat şi ai Bibliei, implicând argumente filologice, sociologice şi istorice. Conferinţe (de exemplu, Bottéro, 1954), teze de doctorat (de pildă, Greenberg, 1955) şi monografii (de exemplu, Loretz, 1984) au abordat această problemă şi, treptat, a apărut consensul că echivalenţa

este falsă (deși unii istorici continuă să vadă o legătură – de exemplu, Liverani, 2005a, p. 27; Milano, 2012, p. 275).

Așadar, ce înseamnă termenul? *Habiru* nu erau un grup bine definit de oameni. Nimeni nu se năștea *habiru*, dar cineva putea alege să devină astfel, după cum dovedește povestea lui Idrimi. Proveneau din comunități din întreaga regiune siro-palestiniană și din afara acesteia: când textele oferă locuri de origine, includ multe orașe și regiuni (von Dassow, 2008, p. 345), iar numele lor arată că vorbeau limbi diferite, printre care hurriană, dialecte semitice și chiar egipteană. Erau „refugiați" care ajungeau pe pământ străin (Liverani, 1965). Spre deosebire de amoriți, de exemplu, nu aveau structură tribală sau lideri clar identificați. Erau temuți, iar autorii scrisorilor în care sunt menționați îi acuză întotdeauna de agresiuni. Când scriau numele în sumerograme, și nu silabic, foloseau SA. GAZ, un cuvânt ce în alte contexte însemna „tâlhar". Atunci când un vasal siro-palestinian voia ca faraonul să-și piardă încrederea într-un vecin, îl acuza pe acesta de colaborare cu *habiru*.

Totuși, în același timp, aceiași vasali îi angajau pe *habiru*, iar aceștia apar în mod regulat în documente ca dependenți de palat, deseori ca soldați. Într-o scrisoare către Damasc, regele Egiptului cere un detașament de *habiru* pentru a-i putea cantona în Nubia (Edzard, 1970, pp. 55-56). Găsim așadar aceeași contradicție ca și în cazul altor grupuri nonurbane: toate descrierile acestor oameni erau negative, dar erau considerați utili în anumite situații, în special ca mercenari. Dar *habiru* nu erau ca amoriții, de exemplu, deoarece erau mult mai eterogeni.

Consensul la care au ajuns astăzi istoricii este că *habiru* erau oameni, majoritatea din regiunea siro-palestiniană, care și-au abandonat comunitățile din cauza presiunilor financiare sau politice și au format grupuri în afara controlului statului. Regiunea avea multe zone inaccesibile, unde armatele regulate nu se puteau desfășura, dar pe care grupurile mici și mobile le puteau folosi ca baze de unde prădau comunități sedentare (de exemplu, Rowton, 1965; Bottéro, 1981). Cruzimea lor și faptul că nu erau legați de nimic îi făceau mercenari ideali, iar un individ ca Abdi-Ashirta din Amurru a putut să le exploateze nemulțumirile pentru propriul scop politic (Liverani, 2005a, pp. 26-29). Erau o bătaie de cap, dar, ca în orice situație marcată de acțiuni militare, erau o sursă de bărbați pregătiți de angajare. Și, pornind de la această premisă, puteau să se reintegreze în societățile urbane și să avanseze în alte domenii ale vieții.

Capitolul 9

Kasiții, asirienii și elamiții

1595	Sfârșitul dinastiei Vechiului Babilon
cca 1475	Kasiții controlează Babilonia
cca 1400	Unificarea câmpiei Susianei cu podișul Anshanului
cca 1350	Asiria apare ca stat important sub Ashur-uballit I
1305-1207	Expansiune militară asiriană susținută
1225	Tukulti-Ninurta I al Asiriei jefuiește Babilonul
1155	Sfârșitul dinastiei kasite
cca 1110	Nabucodonosor I al Babilonului jefuiește Susa

Partea estică a Orientului Apropiat, în special Babilonia, fusese centrul progreselor politice şi culturale în secolele de dinainte de 1500 şi oferea istoricului cele mai detaliate izvoare. Situaţia s-a schimbat în a doua jumătate a mileniului doi, când, în termeni politici, statele de aici au fost integrate în sistemul lărgit al Orientului Apropiat pe picior de egalitate cu cele din vest şi când izvoarele sunt disponibile din abundenţă în întregul Orient Apropiat. La început, Babilonia, Asiria şi Elamul au fost probabil mai puţin puternice decât vecinii occidentali (Hatti, Mitanni şi Egipt), dar după 1400 au devenit puteri teritoriale semnificative, interacţionând în strânsă legătură. Babilonia a fost cea dintâi care a câştigat statutul de mare regat, urmată în nord de Asiria, în jurul anului 1350. În est, Elamul a devenit un jucător important la nivel internaţional abia după 1200, în timpul marilor tulburări din vest. Statele orientale au suferit în urma prăbuşirii sistemului regional, devenind până în 1100 regate izolate şi slăbite.

9.1. Babilonia

După ce Babilonul a fost jefuit de hitiţi în 1595, a apărut un vid de putere. Vechile structuri politice au dispărut, iar majoritatea populaţiei din Babilonia nu mai locuia

Harta 9.1. Statele din perioadele asiriană mijlocie, kasită şi elamită mijlocie

în oraşe. Un popor ce folosea numele de „kasiţi" a profitat de această situaţie şi a pus mâna pe tronul Babilonului probabil imediat după jefuire. „Lista regilor babilonieni A" din mileniul unu îi situează pe conducători între dinastiile care au guvernat succesiv, de la cea a lui Hammurabi până la începutul dinastiei neobabiloniene (în 626 î.Hr.), şi atribuie dinastiei kasite cea mai lungă domnie : 36 de regi care au domnit timp de 576 de ani şi nouă luni. Putem data sfârşitul dinastiei în 1155. Adăugând la această dată anii oferiţi de lista regilor, putem plasa începutul dinastiei în secolul al XVIII-lea, când Samsuiluna avea asigurat controlul Babilonului. Este aşadar evident că strămoşii regilor kasiţi apar în lista regilor şi că data accederii la tronul Babilonului rămâne necunoscută. Când forţe externe au pus capăt stăpânirii kasite în 1155, o dinastie despre care „Lista regilor babilonieni" afirmă că era din Isin a preluat controlul ţării (pentru o listă a conducătorilor, vezi secţiunea 13 a listelor de regi de la sfârşitul cărţii). Conducătorii au văzut cum ţara alunecă într-un declin general ce va dura mai

bine de 400 de ani. Kasiţii imigraseră recent în Babilonia, erau diferiţi de populaţiile mai vechi şi vorbeau o limbă fără nicio legătură lingvistică cu vreo limbă pe care să o cunoaştem. Până în secolul al XIII-lea, toţi regii lor au avut nume kasite, iar ulterior câţiva şi-au luat nume akkadiene. În ciuda adoptării oficiale a kasitei, această limbă nu a influenţat prea mult cultura din Babilonia. Nu s-a găsit niciun text scris complet în kasită, doar câteva cuvinte în kasită apărând în alte contexte. Există două liste de vocabular akkadiano-kasit, care indică faptul că limba kasită era de interes măcar pentru cercurile erudite, dar aceşti cărturari nu au compus opere în kasită. La fel, kasiţii aveau propriul panteon, cunoscut astăzi în principal după numele de persoane. Totuşi, zeii lor nu au câştigat importanţă în cultul din Babilonia. S-au construit altare doar pentru zeii tutelari ai regelui, Shuqamuna şi Shumaliya. Aceştia erau importanţi în ceremoniile de încoronare şi li se ridicase o capelă în palat. Dar în rest regii kasiţi venerau vechii zei babilonieni. La fel ca în cazul amoriţilor mai devreme, kasiţii au dobândit putere politică, dar nu au avut niciun impact cultural.

Cu toate acestea, s-ar părea că au adus schimbări fundamentale structurii sociale a Babiloniei. Kasiţii erau organizaţi în familii şi unităţi tribale şi continuau să se raporteze la astfel de unităţi după ce preluau controlul asupra oraşelor. Identificau persoanele prin apartenenţa la „Casa lui cutare” (în akkadiană *Bit* + numele persoanei), numită după un strămoş, care putea să fie o persoană reală sau un personaj fictiv. Oamenii erau „fiii” acelui strămoş. Aceste case includeau mai multe sate şi zone cu teren agricol şi au devenit unităţi administrative. După ce kasiţii au pierdut controlul politic, au rămas în Babilonia şi în zonele învecinate şi şi-au păstrat organizarea în case cu nume kasite strămoşeşti. Acestea au rămas unităţile administrative ale unor zone după dispariţia dinastiei, aşa încât influenţa kasită asupra structurii sociale din Babilonia a fost de durată.

Nu ştim care era legătura dintre aceste unităţi şi puterea regală din capitală. Regii altor state din Orientul Apropiat se refereau la omologii kasiţi ca „regii ţării Karduniash”, acesta din urmă fiind un termen pentru Babilonia, posibil kasit la origine. În unele izvoare asiriene, conducătorul Babiloniei era numit „rege al kasiţilor”. Această dualitate reflectă probabil realitatea politică. Kasiţii deţineau puterea politică, dar rămâneau suficient de diferiţi de restul populaţiei încât să fie consideraţi un grup separat. Lipsa de rădăcini într-un singur oraş a facilitat elaborarea unei ideologii a stăpânirii unui stat teritorial. În perioada kasită, ideea tărâmului Babilonului, adică Babilonia, a fost puternic înrădăcinată.

Acest stat a fost creat în secolele al XVI-lea şi al XV-lea, foarte puţin cunoscute. Texte de la Tell Muhammed, de la periferia Bagdadului modern, menţionează numele a doi regi kasiţi timpurii, pe tăbliţe datate între 30 şi 41 de ani „după restabilirea Babilonului”, ceea ce indică faptul că aceştia au preluat controlul acolo curând după atacul hitit din 1595. În jurul anului 1475, un kasit pe nume Ulamburiash a devenit stăpân al Ţinutului Mării şi a înlocuit „dinastia Ţinutului Mării”, care stăpânise sudul Babiloniei probabil de la pierderea controlului de către Babilon, în secolul al XVIII-lea. A recreat astfel Babilonia unificată din zilele lui Hammurabi şi până în secolul al XIV-lea urmaşii săi au extins controlul kasit dincolo de aceste graniţe. Regiunea

Diyala de la est de Tigru era în mâinile lor şi un guvernator kasit locuia pe insula Dilmun (Bahrainul modern), în Golful Persic. Prin urmare, Babilonia aparţinea de drept marilor puteri ale vremii – şi, într-adevăr, vecinii săi o recunoşteau ca atare. Corespondenţa de la Amarna a regilor egipteni conţine 14 scrisori de la şi către Babilon. La celălalt capăt al corespondenţei au fost doi regi consecutivi : Kadashman-Enlil I (1374 ? -1360) şi Burnaburiash al II-lea (1359-1333). Scrisorile lor se preocupau cel mai mult de mariaje diplomatice şi de schimbul de daruri de căsătorie şi de zestre. Totuşi, au apărut unele probleme politice care demonstrează modificarea relaţiilor de putere în Mesopotamia. Ashur-uballit I al Asiriei contactase Egiptul, fapt ce l-a determinat pe Burnaburiash să reclame vehement faptul că acesta era vasal babilonian şi că nu putea acţiona autonom în asemenea chestiuni (vezi capitolul 6).

Pretenţia de suzeranitate a Babilonului asupra Asiriei era cu siguranţă deja nerealistă, dacă existase vreodată. Ashur-uballit I (1363-1328) a făcut din Asiria un stat atât de puternic, încât Burnaburiash a luat-o pe fiica sa ca soţie principală. Când regele babilonian a murit, fiul lor, Kara-hardash, a moştenit tronul, dar rebelii l-au asasinat. Uciderea nepotului său l-a înfuriat pe Ashur-uballit, care a invadat Babilonia pentru a-l pune pe tron pe Kurigalzu al II-lea (1332-1308). Importanţa Asiriei nu mai putea fi pusă la îndoială. Totuşi, Babilonia nu a ajuns sub stăpânire asiriană. A rămas unul dintre marile state ale vremii şi, în această calitate, alţi regi care trebuiau să-şi legitimeze domniile îl curtau pe regele Babilonului. Înţelegem aşadar de ce Hattusilis al III-lea al Hattiului l-a contactat pe Kadashman-Enlil al II-lea (1263-1255) când acesta a ajuns pe tron, invocând continuarea bunelor relaţii.

O arhivă administrativă substanţială descoperită la Nippur şi concentrată în special pe domniile ce s-au succedat de la Burnaburiash al II-lea până la Kashtiliashu al IV-lea (cca 1360-1225) este sursa noastră principală pentru istoria socioeconomică a epocii. Din păcate, din cele aproximativ 12.000 de tăbliţe descoperite, doar o optime au fost publicate până acum. Din acestea reiese că exista o administraţie foarte centralizată sub un guvernator, care era la cârma provinciei Nippur. Conducea un birou agricol care colecta recolte şi produse de origine animală, de multe ori în cantităţi uriaşe. Acestea erau redistribuite dependenţilor instituţionali sub formă de raţii, ale căror cantităţi erau în funcţie de gradul în ierarhie al celui care le primea. Printre aceştia se numărau administratori, cler, militari şi muncitori. Deşi poziţia guvernatorului era laică, putea deţine şi demnitatea de mare preot al ocrotitorului Nippurului, Enlil. Templul acestui zeu pare să fi fost pe atunci una dintre cele mai importante instituţii din regiune, iar controlul bogăţiilor acestuia făcea din guvernator al doilea om în stat, după rege. Templul le dădea oamenilor împrumuturi şi avansuri, posibil în schimbul muncii, ceea ce ar fi putut duce la o situaţie de îndatorare întâlnită şi în alte locuri din Orientul Apropiat în această perioadă. Există puţine texte din alte părţi ale statului kasit, iar studiul economiei şi societăţii sale este dificil. Deşi nivelul de urbanizare în regiune era mai scăzut decât cel de la începutul mileniului doi, s-au reconstruit multe dintre vechile oraşe. Regii kasiţi patronau activităţile edilitare în toată Babilonia. Printre aceste proiecte s-a numărat şi construirea unei noi capitale, numită Dur-Kurigalzu, „fortăreaţa regelui Kurigalzu”, în nordul extrem al Babiloniei. Se

întindea pe aproximativ cinci kilometri şi includea un palat impunător şi un templu, precum şi un turn înalt construit din mai multe platforme din cărămizi de lut (ilustraţia 9.1). Un astfel de turn este numit în cercetarea modernă zigurat, după cuvântul akkadian *ziqqurratu*. Kurigalzu I, altfel puţin cunoscut, a construit acest oraş la începutul secolului al XIV-lea, ceea ce dovedeşte că pe atunci curtea dispunea de resurse vaste pentru propriul folos.

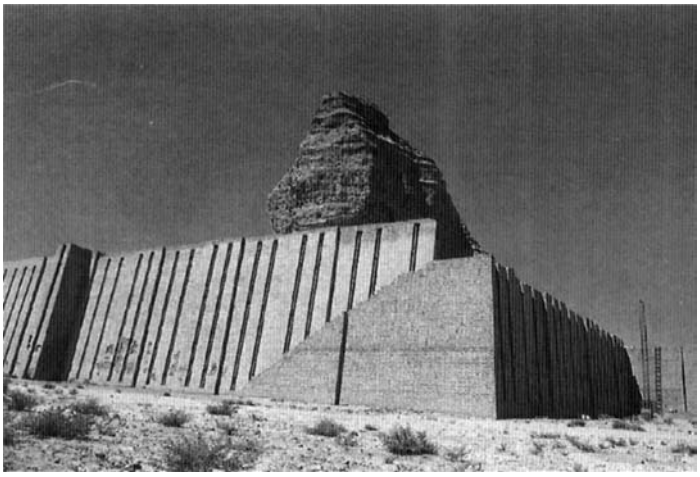

Ilustraţia 9.1. Ruinele ziguratului din Dur-Kurigalzu. Nucleul oraşului-zigurat Dur-Kurigalzu, lângă Bagdadul de azi, este relativ bine păstrat, deoarece constructorii au aşezat împletituri de nuiele înmuiate în bitum la intervale regulate pentru a scurge apa de ploaie. Rămăşiţele se ridică încă la aproape 57 de metri (187 de picioare), iar după excavare arheologii au restaurat nivelurile inferioare ale acestui templu-turn. *Sursa*: Marc Van De Mieroop

Sfârşitul dinastiei a fost rezultatul presiunii exercitate de Asiria şi Elam împreună. Tukulti-Ninurta I (1233-1197), continuând o expansiune treptată a Asiriei, iniţiată la începutul secolului al XIII-lea, a invadat Babilonia şi l-a detronat pe Kashtiliashu al IV-lea (1232-1225), pe care l-a dus în lanţuri la Assur. Probabil că nu este o coincidenţă faptul că în această perioadă se înregistrează şi sfârşitul arhivei de la Nippur. După ce şi-a asumat regalitatea în Babilon pentru puţin timp, Tukulti-Ninurta a numit o serie de conducători-marionetă, care au reprezentat interesele asiriene timp de un deceniu. Presiunea elamită şi o revoltă babiloniană reuşită a readus Babilonia în mâinile kasiţilor, dar raidurile elamiţilor au dus în cele din urmă la prăbuşirea dinastiei în 1155. În textele literare de mai târziu, capturarea statuii lui Marduk şi trimiterea acesteia la Susa simbolizau sfârşitul epocii. Elamiţii nu au preluat controlul asupra Babiloniei; acest rol a fost preluat de o dinastie nonkasită, ai cărei regi de mai târziu au numit-o dinastia a II-a de la Isin. Cel mai puternic şi celebru conducător al ei a fost Nabucodonosor I (1125-1104), care s-a răzbunat pe Elam, a devastat Susa şi a recuperat statuia lui Marduk. Şi succesul său a fost de scurtă durată, iar curând după domnia lui Babilonia a alunecat într-o obscuritate istorică. Declinul regiunii este pus de regulă pe seama invaziilor arameene, dar trebuie privit în cadrul mai larg

al sfârşitului sistemului general al Orientului Apropiat din acele timpuri, pe care îl vom discuta în capitolul următor.

O practică a dinastiei kasite continuată în a doua perioadă Isin era acordarea de către rege a unor suprafeţe de pământ substanţiale membrilor familiei sale, demnitarilor, preoţilor şi militarilor. Aceste donaţii erau înregistrate pe stele de piatră decorate cu simboluri ce îi reprezentau pe zei şi gravate cu o declaraţie în care regele spunea în detaliu ce suprafaţă a fost acordată şi cui. Pietrele erau numite *kudurru*, termen akkadian care înseamnă şi „hotar". Foarte rar sunt oferite şi motivele pentru care s-au acordat astfel de danii, dar se pare că pentru servicii speciale sau pentru sprijinirea vreunui cult. Suprafeţele în cauză puteau fi întinse, în medie suficiente cât să întreţină două sute de oameni. Uneori munca sătenilor era inclusă în donaţii sau proprietăţile erau scutite de impozite. Aceste proprietăţi erau acordate pe timp nelimitat membrilor aleşi ai elitei, însă doar din motive speciale şi pare puţin probabil că stelele documentează practicile normale ale timpului privind deţinerea de pământ.

Deşi conducătorii kasiţi erau la început străini de Babilonia şi şi-au păstrat limba, cel puţin în privinţa numelor, nu au încetinit dezvoltarea culturii babiloniene. Dimpotrivă, aceste secole au fost cruciale pentru crearea corpusului literar babilonian în akkadiană, activitate patronată de curtea kasită. Scribii şi autorii nu au abandonat sumeriana ca limbă a culturii şi cultului şi au păstrat o parte a corpusului literar din perioada babiloniană timpurie în acea limbă. Au oferit câteva texte cu o traducere akkadiană, înregistrate într-un format în care echivalentul akkadian urma imediat după un rând în sumeriană. Mai mult, au folosit o formă artificială a limbii sumeriene pentru a compune alte texte literare şi religioase şi inscripţii regale şi au gravat pe multe sigilii cilindrice ale epocii rugăciuni în sumeriană. Este clar că o elită literată a luat iniţiativa de a păstra sumeriana ca limbă culturală.

În operele literare akkadiene observăm cea mai mare creativitate a perioadei. S-a dezvoltat un dialect literar, pe care cercetătorii moderni îl numesc babiloniană standard, inspirat masiv din akkadiana perioadei babiloniene timpurii. Babiloniana standard a rămas dialectul literar pentru restul istoriei mesopotamiene, atât în Babilonia, cât şi în Asiria, şi, chiar dacă a fost influenţat de limbile vernaculare, şi-a păstrat gramatica şi vocabularul specifice. O mare parte din literatura acestei epoci este cunoscută doar din manuscrise din mileniul unu sau de la sfârşitul mileniului doi descoperite în afara Mesopotamiei. Este evident totuşi că au fost compuse în Babilonia mileniului doi, iar în mileniul unu importanţa autorilor din această epocă a fost recunoscută. Scribii babilonieni din mileniul unu erau grupaţi în „familii", ai căror strămoşi eponimi aveau numele Sin-leqe-unninni, Hunzu'u, Ekur-zakir şi Ahhutu, şi s-a afirmat că aceste familii îşi au originile din perioada kasită. Sin-leqe-unninni este creditat cu compunerea versiunii *Epopeii lui Ghilgamesh*, care a devenit standard în mileniul unu. Aceste descoperiri indică importanţa literaturii din perioada kasită, care era şi extrem de variată. Reflectă cultura de la palat a timpului, iar câţiva regi au fost lăudaţi în imnuri pentru faptele lor militare şi de cult. În timpul dinastiei a II-a Isin exista sentimentul că omul nu mai era atât de în siguranţă ca în perioada babiloniană timpurie. Omul

este înfăţişat ca o victimă a toanelor zeilor – de exemplu, în *Poemul dreptului suferind*. Este un monolog în care vorbitorul povesteşte cum, din faimă şi avere, a căzut în dizgraţie, sărăcie şi boală. Nu există nicio explicaţie a acestei suferinţe, în afară de aceea că zeul Marduk a cauzat-o din motive necunoscute.

Evenimente militare şi religioase au inspirat compunerea unor texte literare. În această perioadă, importanţa zeului Marduk în cadrul cultului a crescut în toată Babilonia. În timpul festivalului de Anul Nou, un ritual de reînnoire şi regenerare, statuia lui trebuia readusă în oraşul Babilon. Absenţa acestei statui a avut, prin urmare, un efect dezastruos asupra cultului, iar recuperarea ei a fost o faptă măreaţă. Mai multe texte tratează această chestiune. În unul dintre ele, aşa-numita *Profeţie a lui Marduk*, zeul povesteşte cum a părăsit Babilonul de trei ori în această perioadă pentru a merge în Hatti, Assur şi Elam. Acestea par să fie referiri la prădarea Babilonului de către Mursili I, Tukulti-Ninurta I şi Kutir-Nahhunte. Un alt text literar atribuia prima recuperare unui rege kasit de altfel necunoscut, Agum, care e posibil să fi trăit în secolul al XVI-lea. Unul dintre urmaşii lui Tukulti-Ninurta se pare că a înapoiat de bunăvoie statuia la mijlocul secolului al XII-lea, iar Nabucodonosor I a recuperat statuia din Elam, faptă proslăvită în repetate rânduri în literatură. Realizarea lui Nabucodonosor a dus probabil la compunerea uneia dintre cele mai faimoase opere a poeziei babiloniene, aşa-numitul *Poem al creaţiunii*. Aici se povesteşte cum Marduk s-a ridicat la domnie între zei după ce a învins forţele haosului, personificate de mare, Tiamat. Apoi a rânduit universul şi a construit oraşul Babilon ca reşedinţă pământească a zeilor. Mitul reflectă, prin urmare, ideologia că oraşul deţinea o poziţie de importanţă universală.

Şi, într-adevăr, cultura Babilonului a avut impact asupra întregii lumi a Orientului Apropiat. La toate curţile din a doua jumătate a mileniului doi, manuscrise ale textelor literare şi ştiinţifice babiloniene erau păstrate, copiate şi imitate. Prin urmare, palatul de la Hattusa, de exemplu, deţinea cópii ale unor texte lexicale, imnuri, incantaţii şi texte medicale, din care unele erau bilingve, în sumeriană şi akkadiană. În plus, s-au păstrat mai multe versiuni ale epopeii lui Ghilgamesh : o versiune babiloniană şi traduceri în hitită şi hurianã, şi existau povestiri în babiloniană despre regii din perioada akkadiană timpurie Sargon şi Naram-Sin. Astfel de texte se găseau şi la curţile mai mici. La Emar, în Siria, corpusul textelor babiloniene includea prevestiri şi incantaţii, liste lexicale şi fragmente din *Epopeea lui Ghilgamesh* şi alte texte din literatura sumeriană şi akkadiană. Chiar şi în Egipt, cu tradiţia sa literară specifică, au fost găsite la Amarna manuscrise cu texte literare şi lexicale babiloniene. Acestea includ legendele lui Adapa şi a lui Nergal şi Ereshkigal şi o povestire despre Sargon al Akkadului. Erau produsele unor scribi de la palat instruiţi să scrie în limba babiloniană corespondenţa între curţi. Deşi probabil că aceşti oameni proveneau iniţial din Babilonia, cel puţin la curţile mai mari, localnicii au deprins cititul şi scrierea în babiloniană şi i-au învăţat şi pe fiii lor. Vestigiile literare au avut un rol utilitar în instruirea scribilor, dar e foarte posibil ca familiarizarea cu ele să fi fost modul elitei de a se distinge de populaţiile generale.

În acest timp, literatura asiriană a fost puternic influenţată de Babilonia, iar din acest moment nu există o diferenţiere clară între cele două tradiţii. Această influenţă

a fost parţial rezultatul admiraţiei generale a Orientului Apropiat pentru literatura babiloniană. Dar unele decizii politice au grăbit uneori procesul adoptării acesteia. De exemplu, după ce a jefuit Babilonul, Tukulti-Ninurta I a dus acasă, ca pradă, tăbliţe conţinând texte literare şi ştiinţifice, şi e posibil ca în acest fel să fi pus atunci bazele unei biblioteci regale în Asiria, bogată în manuscrise babiloniene. Acestea i-au influenţat pe autorii locali. Compoziţiile literare asiriene de atunci includ genuri necunoscute în Babilonia, precum epopei ale regilor, dar care prin stil şi limbă se conformau dialectului babilonian standard. Imitaţiile locale ale textelor babiloniene nu erau întotdeauna reuşite. De exemplu, în Elam, sigilii cilindrice în stil kasit erau gravate cu inscripţii în sumeriană sau akkadiană. Ignoranţa gravorului faţă de aceste limbi a dus uneori la scrierea incompletă a unor rânduri. Chiar dacă influenţa babiloniană era puternică peste tot, nu a înlocuit cultura locală şi tradiţiile literare. În cele mai multe locuri a devenit parte a unei multitudini de moşteniri culturale. De pildă, în Ugarit, opere literare în ugaritică şi hurianã existau alături de cele babiloniene. Cultura literară era patronată de palate, iar faptul că literatura babiloniană era cunoscută peste tot în regiune indică forţa culturii din palatele acelei epoci. În patria culturală, Babilonia, această creativitate a fost sprijinită de o dinastie străină, kasită, pe seama căreia se poate pune cea mai lungă perioadă de stabilitate a regiunii.

9.2. Asiria

Asirienii îşi înfăţişau propria istorie ca o lungă succesiune de regi – de la trecutul presedentar îndepărtat până la sfârşitul secolului al VII-lea – care au domnit în oraşul Assur. Puterea regală a trecut de la o familie la alta de multe ori, dar nu putem împărţi istoria pe această bază ca o succesiune de dinastii, aşa cum facem pentru alte regate ale Orientului Apropiat. În schimb, istoricii moderni folosesc o împărţire tripartită vag definită în perioade : timpurie, mijlocie şi neoasiriană, care corespund unor epoci de abundenţă a documentelor scrise, fiecare oglindind o etapă în dezvoltarea limbii asiriene. De la mijlocul până la sfârşitul mileniului doi avem perioada asiriană mijlocie.

Istoria acestor secole este de obicei scrisă acordând o atenţie deosebită regilor, foarte activi în acţiunile lor militare, în general încununate de succes. Din secolul al XIV-lea până în secolul al XI-lea, Asiria a reuşit să devină, dintr-un mic stat în jurul oraşului Assur, un vast stat teritorial şi un actor important în afacerile regionale. Izvoarele noastre, majoritatea anale regale (vezi caseta 9.1), prezintă realizarea ca rezultat al campaniilor neîntrerupte. Această părtinire se reflectă în istoriile noastre moderne, dar nu trebuie să ignorăm mijloacele diplomatice prin care Asiria şi-a câştigat statutul pe scena internaţională, în mod sigur sprijinite de puterea militară.

Caseta 9.1. *Analele regale asiriene*

La sfârșitul perioadei asiriene mijlocii, în timpul domniei lui Tiglat-pileser I (1114-1076), a apărut un nou gen de inscripție regală ce oferă cea mai detaliată relatare cronologică a evenimentelor militare: analele regale. Relatările de acest fel au devenit tot mai numeroase și mai complexe, iar până în perioada asiriană târzie corpusul lăsat de fiecare rege este vast. Analele descriu an de an unde a întreprins regele campanii militare, locurile cucerite și cu ce pradă s-a întors. Unele texte ale analelor descriu doar un singur an, dar majoritatea tratează mai mulți ani, până la momentul compunerii textului. Fiecare an a ajuns să fie identificat cu o campanie. Versiuni despre aceleași campanii scrise în momente diferite oferă relatări distincte ale evenimentelor. Textele ulterioare ar putea fi rezumate ale raportului original, pentru că se acorda mai multă atenție și se detalia mai mult ceea ce se întâmplase chiar înainte de compunere. Dar puteau fi și rescrieri ale unor episoade care să reflecte schimbări în situația politică. De exemplu, regele Sennacherib (704-681) a avut mari dificultăți în Babilonia și a întreprins acolo campanii repetate pentru a stabili o guvernare loială. Una dintre soluțiile încercate a fost să întroneze un localnic, Bel-ibni, și în analele mai timpurii relatează acest lucru. Dar soluția nu a dat rezultate și după trei ani Bel-ibni a trebuit să fie înlocuit cu un prinț asirian. Analele scrise după această dată nu îl menționează pe Bel-ibni, nici când tratează stăpânirea în Babilon, din moment ce persoana respectivă nu mai era relevantă. Chiar dacă analele ne par faptice, deși mult părtinitoare, trebuie folosite cu scepticism ca izvoare istorice.

Multe dintre textele analelor erau parte din inscripții de pe construcții și erau structurate în trei secțiuni principale: titlurile și genealogia regelui, o narațiune anuală a acțiunilor militare până în momentul compunerii și o descriere a proiectelor edilitare întreprinse în acel moment. Prin urmare, oferă un cadru cronologic pentru activitatea în construcții. Erau scrise pe tăbliţe de lut, butoaie și cilindri, îngropate deseori în fundație, sau cioplite în piatră și stele. Obiectele erau lucrate cu măiestrie. Preocuparea analelor pentru război și abundența detaliilor despre campanii au făcut ca reconstituirile moderne ale istoriei Asiriei să fie preponderent militare. Însă nu trebuie să concluzionăm de aici că asirienii aveau un comportament mai militarist decât vecinii lor, ale căror inscripții nu evidențiază acest aspect.

Primul conducător important al acestei perioade a fost Ashur-uballit I (1353-1318). El a reuşit să stabilească un control ferm asupra centrului Asiriei, adică valea Tigrului şi câmpiile de la est, de la oraşul Assur până la munţii Taurus, în nord. Asiria nu fusese niciodată mai mult de un oraş-stat, oraşul Assur şi hinterlandul acestuia, iar în secolul al XV-lea era probabil dominat de Mitanni din nordul Siriei. Nuzi, la est de Assur, se afla cu siguranţă sub stăpânirea Mitanniului şi probabil şi regele din Assur era un vasal. Când hitiţii au atacat de la vest regatul Mitanni, Ashur-uballit a anexat teritoriile sale orientale. S-a afirmat ca o persoană de importanţă internaţională. Două dintre scrisorile pe care le-a trimis regelui Egiptului au fost descoperite la Amarna, scrisori în care încerca să pretindă un statut cel puţin egal cu cel al regelui mitannian. Deschiderea diplomatică spre Egipt a provocat o reacţie virulentă din partea lui Burnaburiash al II-lea, care l-a îndemnat pe omologul său egiptean să considere

Asiria vasal al Babilonului. Cu toate acestea, importanţa Asiriei nu putea fi negată şi regele babilonian însuşi s-a căsătorit cu o prinţesă asiriană, Muballitat-Sherua. Când fiul lor, Kara-hardash, a fost ucis într-o revoltă, Ashur-uballit a intervenit, l-a detronat pe pretendentul kasit şi l-a înlocuit cu Kurigalzu al II-lea.

Moartea lui Ashur-uballit a provocat un declin temporar în statutul internaţional al Asiriei, dar imediat după aceea trei regi longevivi, ale căror domnii se întind pe aproape un secol, au transformat ţara într-o putere importantă : Adad-nirari I (1295-1264), Salmanasar I (1263-1234) şi Tukulti-Ninurta I (1233-1197). Ţinta principală a activităţii lor militare a constituit-o occidentul, unde au transformat treptat regiunea fostului stat mitannian de la est de Eufrat în teritoriu asirian controlat direct. La început, regele Hanigalbatului, cum era numit de asirieni, a devenit vasal. Dar când s-a răsculat, Salmanasar I a ocupat sudul şi centrul statului său şi a construit fortăreţe şi centre administrative. O rebeliune ulterioară în nord şi vest l-au făcut pe Tukulti-Ninurta I să anexeze întreaga Sirie de Nord, la est de Eufrat, unde s-a lovit de hitiţi, vestul Siriei rămânând sub controlul lor. Cele două state au avut o relaţie turbulentă. La început, Tukulti-Ninurta s-a oferit să încheie pace cu omologul său Tudhaliya al IV-lea, dar în acelaşi timp se pregătea să invadeze estul Anatoliei şi a înfrânt o armată hitită trimisă să-l înfrunte. De asemenea, a început tratative diplomatice cu unii vasali hitiţi din vestul Siriei şi a trecut Eufratul cel puţin o dată. A pretins că a „dezrădăcinat 28.800 de hitiţi", dar nu a anexat niciun teritoriu.

Acceptarea diplomatică a Asiriei în liga marilor state s-a desfăşurat lent. După ce Adad-nirari a stabilit controlul *de facto* asupra regiunii mitanniene, i-a scris regelui hitit, numindu-l frate. Conducătorul hitit a răspuns agasat : „Pe ce bază să îţi scriu eu ţie despre frăţie ? Am fost, eu şi tu, născuţi de o mamă ? "[1]. Curând după aceea, realitatea că regii asirieni se găseau printre marii regi nu mai putea fi negată. Regi hitiţi consecutivi s-au angajat în schimburi diplomatice cu Adad-nirari I şi cu Salmanasar I. Au folosit atât abordări amicale, cât şi ameninţări, dar probabil doreau să evite conflictul direct. Uneori, cele două state se aflau oficial în război. La sfârşitul secolului al XIII-lea, când Tudhaliya al IV-lea a încheiat un tratat cu Shaushga-muwa din Amurru, a cerut în ajutor trupe de la vasalul său împotriva Asiriei. După cum am văzut, acel tratat restricţiona şi accesul comercial al Asiriei la Mediterana, interzicând Amurrului să colaboreze cu negustori asirieni (vezi documentul 8.2).

Administrarea teritoriilor occidentale de către asirieni se concentra în jurul unor aşezări situate în locuri strategice şi legate prin canale şi drumuri. Acestea treceau uneori prin stepă şi de-a lungul lor, la distanţe egale, se găseau fântâni. Centrele asiriene erau situate probabil în locuri de unde protejau căile comerciale şi controlau districtele din jurul lor. Arhivele descoperite acolo atestă că demnitarii asirieni staţionaţi în acele locuri conduceau treburile fără un aport din partea populaţiilor locale. Nu a existat nicio tentativă de a-i transforma pe sirieni în asirieni sau vreo adaptare a practicilor locale. Principala preocupare a înregistrărilor era producţia agricolă. Grupuri de muncitori cultivau terenurile şi erau direct dependenţi de administraţia asiriană, care îi ajuta cu raţii. Salmanasar I a introdus o nouă metodă de control al populaţiilor locale : a strămutat grupuri întregi în Hanigalbat, cu familii şi proprietăţi. Tukulti-Ninurta I

a extins această practică deportând oameni din nordul Siriei în Asiria, unde au fost puşi să muncească la proiecte edilitare şi în agricultură. În acest fel, nordul Siriei a devenit o importantă sursă de produse agricole şi de muncitori pentru Asiria.

Expansiunea asiriană din secolul al XIII-lea nu s-a limitat doar la occident. Campaniile s-au întins în teritorii din nordul Siriei, în estul Anatoliei, şi e posibil ca presiunea asiriană să fi determinat populaţiile de acolo să formeze state sau federaţii. Documentele de arhivă încep să se refere la regiuni ca Nairi sau Uruatri, unde la începutul mileniului unu s-a dezvoltat statul Urartu. Triburile montane din est, cărora asirienii le atribuiau nume învechite, ca gutieni sau subarieni, au constituit de asemenea ţinte ale campaniilor. Babilonia a ajuns încă o dată sub control asirian când Tukulti-Ninurta I l-a înfrânt pe Kashtiliashu al IV-lea, un eveniment descris într-un lung poem epic. A luat titlurile „rege al Asiriei şi al Karduniashului, rege al Sumerului şi Akkadului, rege al Sipparului şi Babilonului, rege al Dilmunului şi Meluhhei, rege al Mărilor de Sus şi de Jos, rege al munţilor şi câmpiilor vaste, rege al pământurilor subarienilor (şi) gutienilor şi rege pe toate ţinuturile nairilor”[2], afirmându-şi controlul asupra unei vaste întinderi. Dar această perioadă de măreţie a fost încheiată brusc prin asasinarea sa şi confuzia care a domnit ulterior în Asiria, ceea ce a oferit populaţiilor nesedentare şansa de a câştiga influenţă politică în estul Anatoliei şi în nordul Siriei. În Siria, arameenii au preluat controlul asupra multor oraşe. Doi regi au oprit temporar declinul Asiriei : Assur-resha-ishi I (1132-1115) a stabilizat regiunea pe plan intern, iar Tiglat-pileser I (1114-1076) a întreprins campanii agresive în toate direcţiile. În vest, a luptat împotriva arameenilor şi populaţiilor Mushku şi a ajuns la Mediterană. În sud a jefuit Babilonia, care, în ciuda acestui fapt, a reuşit să contraatace şi să captureze Ekallatumul, lângă Assur. În nord, Tiglat-pileser a ajuns pe malul lacului Van. Totuşi, succesele lui au fost efemere şi până în 1050 Asiria era redusă la nucleul ei, arameenii controlând cea mai mare parte din nordul Siriei şi suprafeţe întinse din Mesopotamia. Au urmat o sută de ani de obscuritate totală.

Succesele militare au oferit resursele economice necesare pentru activitatea edilitară în Asiria. Cel mai mare proiect a fost o nouă capitală, numită Kar-Tukulti-Ninurta, construită de Tukulti-Ninurta vizavi de Assur, pe celălalt mal al Tigrului. A construit-o după ce a învins Babilonul şi a folosit pentru asta prada de război din campanie. Oraşul a fost fondat pe pământ virgin şi acoperea o suprafaţă enormă, aproximativ 240 de hectare (593 de acri), dacă nu mai mult. Centrul său conţinea un oraş interior impunător, înconjurat de ziduri, cu un templu închinat zeului Assur şi două palate mari. Documentele relevă faptul că sirienii deportaţi au constituit mâna de lucru. Însă oraşul a fost puţin timp capitală, după asasinarea lui Tukulti-Ninurta devenind un loc de importanţă secundară.

Societatea din perioada asiriană mijlocie reflecta foarte mult militarismul statului. În nucleul Asiriei, coroana deţinea majoritatea pământului agricol şi îl dădea în folosinţă bărbaţilor şi familiilor lor în schimbul muncii. Când cineva era chemat la slujbă, se spunea că intră în „armată”, deşi nu toate sarcinile erau de natură militară. De exemplu, se cerea şi participarea la proiecte edilitare. În schimb, statul dădea terenuri care puteau fi folosite aproape ca o proprietate privată : loturile erau transmise

din tată în fiu şi puteau fi vândute altor persoane fără amestecul palatului. Dar când posesorul nu îşi realiza sarcinile sau dacă nu avea moştenitori, pământul revenea în proprietatea palatului, chiar dacă fusese vândut. Pentru a îndeplini cererile slujbei, oamenii puteau pune o altă persoană în locul lor, care de obicei le era îndatorată. Ca şi în alte societăţi din Orientul Apropiat de la acea vreme, în Asiria nivelul de îndatorare era mare şi multe dintre contractele păstrate sunt împrumuturi garantate prin munca debitorului.

Printre documentele oficiale ale perioadei se găsesc câteva tăbliţe pe care le numim *Legile din perioada asiriană mijlocie* şi *Decretele palatului* (vezi documentul 9.1). Acestea relevă că regulile sociale erau foarte stricte şi austere, în special pentru femei, care erau total dependente de soţii şi taţii lor şi erau aspru pedepsite pentru orice greşeală. O soţie al cărei soţ fusese prins de inamic trebuia să aştepte doi ani până să se poată recăsători. În timpul acesta era întreţinută de tatăl sau de fiii ei sau, în lipsa lor, de comunitate. Dacă primul soţ se întorcea acasă după mai mult de doi ani, trebuia să o ia înapoi, iar copiii ei cu al doilea soţ rămâneau cu acesta. Pedeapsa pentru delicte era de obicei mutilarea corpului. Unei femei care era prinsă furând i se tăiau urechile de către soţ şi nasul de către păgubit. Comportamentul public era controlat sever. Chiar dacă femeile măritate aveau voie să iasă din casă neînsoţite, trebuiau să îşi acopere capul, dar femeilor nemăritate, sclavelor şi prostituatelor le era interzis să facă acest lucru. O prostituată care se acoperea primea 50 de lovituri de bici, i se luau hainele şi se turna smoală încinsă pe capul ei. Oricine nu raporta astfel de păcate era la fel de aspru pedepsit. *Decretele palatului din perioada asiriană mijlocie* stabileau normele comportamentului în cadrul curţii şi se ocupau în principal de situaţia femeilor. Accesul la femei era monitorizat, iar cei care veneau din afară erau verificaţi, probabil pentru a se vedea dacă erau castraţi. Dacă o femeie din palat se întâlnea cu un bărbat fără să fie însoţită, erau omorâţi amândoi. Dacă un slujitor vorbea cu o femeie din palat cu umerii goi, primea 100 de lovituri de bici. *Legile* şi *Decretele palatului* înfăţişează o societate cu reguli de conduită foarte stricte şi impuse de curte.

Documentul 9.1. *Fragmente din* Legile din perioada asiriană mijlocie

Spre deosebire de corpusul de legi unificat din Codul lui Hammurabi, aşa-numitele *Legi din perioada asiriană mijlocie* sunt o serie de tăbliţe cu scriere cuneiformă (ordonate de cercetători de la A la O), fiecare cu o colecţie de clauze. Doar tăbliţa A este bine conservată, restul fiind fragmentare. *Legile din perioada asiriană mijlocie A* se concentrează pe chestiuni legate de femei ca victime şi personaje principale în diferite contexte: moşteniri, agresiune sexuală, datorii etc. Clauzele urmează acelaşi format ca Legile lui Hammurabi, „Dacă..., atunci...", dar tind să fie mai lungi decât în codurile anterioare. Deşi colecţia datează din secolul al XIV-lea, noi le cunoaştem doar din cópii făcute în secolul al XI-lea.

Tăbliţa A, paragraful 45

Dacă o femeie este căsătorită şi duşmanul îl capturează pe soţul ei şi nu are socru sau fiu, atunci ea va aştepta doi ani după soţul său. Dacă nu are ce mânca în aceşti doi ani,

să vină şi să spună asta. Dacă aparţine unei comunităţi dependente de palat, [tatăl?] ei o va hrăni, iar ea va lucra pentru el. Dacă este soţia unui soldat de rang inferior, [...] o va hrăni, [iar ea va lucra pentru el]. [Dacă este soţia unui bărbat al cărui] câmp şi [casă nu o pot întreţine?], să vină în faţa judecătorilor şi să spună: „Nu am [nimic să] mănânc". Judecătorii vor întreba mai-marele oraşului şi ceilalţi conducători şi, după preţurile terenurilor de acolo, îi vor atribui un teren şi o casă pentru întreţinerea ei vreme de doi ani şi i le vor da. Va locui acolo şi pentru acest lucru se va scrie o tăbliţă. Va lăsa să treacă doi ani şi apoi va putea să plece şi să trăiască cu soţul pe care l-a ales. Vor scrie o tăbliţă pentru ea, ca şi când ar fi văduvă. Dacă mai târziu soţul ei dispărut revine în ţară, îşi va lua înapoi soţia care s-a căsătorit în afara familiei. El nu poate avea pretenţii asupra copiilor pe care ea i-a avut cu noul soţ. Acesta îi va lua. Cât despre terenul şi casa pe care ea le-a vândut la preţ întreg în afara familiei pentru a se întreţine, dacă nu a devenit proprietate regală, el va plăti atât cât s-a dat şi le va lua înapoi. Dacă nu se întoarce şi moare, regele va da terenul şi casa acestuia cui va dori.

Tableta A, paragraful 47

Dacă un bărbat sau o femeie sunt prinşi că practică vrăjitoria şi dacă se vor stabili şi se vor dovedi acuzaţiile, atunci să fie omorât cel care a practicat vrăjitoria. Un bărbat care a auzit din gura cuiva care a văzut vrăjitoria: „Am văzut eu însumi", trebuie să meargă şi să-i spună acest lucru regelui. Dacă acel martor ocular neagă ceea ce i s-a spus regelui, martorul care a auzit va spune în faţa Taurului divin, fiul zeului-soare: „Cu adevărat mi-a spus" şi va scăpa. Cât despre martorul ocular, care (întâi) a vorbit şi după aceea a negat, regele îl va întreba după cum vrea şi îl va cerceta. Un exorcist îl va face pe om să vorbească atunci când vor purifica şi el însuşi va spune: „Nimeni nu te va elibera de jurământul depus regelui şi fiului său. După tăbliţă, ai jurat regelui şi fiului său".

Traduceri după Roth, 1997, pp. 170-173.

9.3. Regatul Elamului Mijlociu

La graniţa estică a lumii Orientului Apropiat, la sfârşitul mileniului doi, statul Elam a avut o evoluţie asemănătoare cu a vecinilor lui, deşi rolul său în sistemul internaţional a continuat să aibă o importanţă redusă (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 14 a listelor de regi de la sfârşitul cărţii). După ce Hammurabi a înfrânt Elamul în secolul al XVIII-lea, unitatea politică a acestuia probabil s-a destrămat. Situaţia e posibil să fi revenit la normal abia în jurul anului 1400, dar deja începând din 1500 conducătorii din Susa se autoproclamau „regi ai Susei şi Anshanului" în akkadiană sau „regi ai Anshanului şi Susei" în elamită. După 1400, câmpiile Susianei din vest au fost unite cu podişurile Anshanului, aproximativ 500 de kilometri (310 mile) spre sud-est, şi cu ţărmul Golfului Persic, circa 400 de kilometri (250 de mile) spre sud. Statul elamit era, prin urmare, o vastă entitate geografică, unificând popoare cu diverse fonduri culturale. Mesopotamia a avut o influenţă puternică asupra câmpiilor occidentale, în timp ce ţinuturile înalte şi-au păstrat tradiţiile locale. Această distincţie este clară în folosirea limbilor şi în practicile religioase. Akkadiana din Babilonia fusese folosită în epocile anterioare ale istoriei elamite, iar în această perioadă era pentru prima dată limba oficială. După 1400, elamita a devenit limbă oficială. De asemenea, în prima

parte a perioadei, zeităţile mesopotamiene erau populare în Susa, chiar dacă erau veneraţi şi zei elamiţi. După 1400, zeii elamiţi au ajuns să domine cultul oficial.

Pentru a scrie istoria acestei epoci, trebuie să ne bazăm în principal pe inscripţiile clădirilor, pentru că doar atestarea numelui unui rege în mai multe locuri ne permite să stabilim întinderea statului său. Mai mult, inscripţiile oferă de multe ori informaţii genealogice, astfel că putem reconstitui succesiunea regilor cu o anume siguranţă, deşi unii istorici nu sunt de acord. Pentru a-l data pe oricare dintre aceşti conducători, trebuie să ne bazăm pe sincronisme cu Mesopotamia. Izvoare babiloniene relatează uneori despre ciocniri militare cu Elamul şi există scrisori în care se vorbeşte despre căsătorii dinastice. Cu toate acestea, cunoştinţele noastre despre evenimente sunt în general vagi.

Trei dinastii consecutive au stăpânit Elamul în secolele dintre 1500 şi 1100. Despre prima, care a domnit până în jurul anului 1400, există cele mai puţine informaţii. Tot ce avem este o listă cu numele a cinci regi, fără a se menţiona apartenenţa lor, aşa că nu suntem siguri că formau o dinastie. Aproape toţi deţineau titlul de „rege al Susei şi Anshanului". Acest lucru ar putea fi totuşi o plăsmuire, pentru că nu avem nicio dovadă a stăpânirii în afara câmpiei susiene. De asemenea, este posibil ca şi acolo controlul acestor regi să fi fost limitat. Acţiunea cel mai bine documentată a unuia dintre ei, Tepti-ahar, este construirea unei noi aşezări, Kabnak (astăzi Haft Tepe), la aproximativ 20 de kilometri (12 mile) de Susa. Au existat păreri conform cărora mutarea a fost determinată de pierderea controlului în Susa, dar nu există o dovadă clară în acest sens. În orice caz, dacă regii de la începutul perioadei elamite mijlocii stăpâneau o vastă întindere geografică, nu au reuşit să lase ceva în urmă decât în câmpiile din vest.

Formarea Regatului Elamului Mijlociu a fost opera dinastiei a II-a de atunci, al cărei fondator a fost Igi-halki. Aceasta a rămas la putere mai mult de două secole. Succesiunea regilor a fost neobişnuită în epocă, în sensul că tronul trecea de la urmaşii unui fiu al lui Igi-halki la urmaşii celuilalt. Primul succesor, Pahir-ishshan, a fost urmat de fratele său, Attar-kittah, ai cărui fiu şi nepot i-au succedat. Apoi tronul le-a revenit succesiv celor doi fii ai lui Pahir-ishshan, iar urmaşii lui Attar-kittah le-au urmat acestora. Ar fi putut exista o tensiune între cele două ramuri ale familiei, după cum am văzut că se întâmpla şi în alte state din vremea aceea, dar situaţia nu este clară. Controlul dinastiei asupra şesului este bine documentată prin intermediul inscripţiilor clădirilor, astfel de lucrări găsindu-se inclusiv la Liyan, un port la Golful Persic. De departe cel mai ambiţios proiect a fost construirea, la sfârşitul secolului al XIV-lea, a unui nou oraş la 40 de kilometri (25 de mile) de Susa, Al-Untash-Napirisha, numit după fondatorul său, Untash-Napirisha. Centrul său era un zigurat masiv înconjurat de o curte interioară cu numeroase temple. Într-o a doua curte erau situate clădiri mai laice. Ziguratul îi era închinat lui Napirisha, marele zeu al Elamului, şi lui Inshushinak, zeul tutelar al Susei. Construcţia era cu adevărat monumentală: s-au folosit milioane de cărămizi, din care o mare parte fuseseră arse, ceea ce a însemnat un mare consum de combustibil. Un strat gros de 2 metri de cărămizi arse încastra nucleul interior de cărămizi uscate la soare. Fiecare al zecelea rând al învelişului exterior avea un rând de cărămizi pe care era gravată o inscripţie votivă din partea

lui Untash-Napirisha către Inshushinak. Datorită trăiniciei construcţiei, acesta este cel mai bine păstrat zigurat din Orientul Apropiat. Multe dintre templele din curtea interioară au fost închinate unor zeităţi pur elamite, în timp ce altele omagiau zei mesopotamieni populari în Susa. Se acorda, prin urmare, o atenţie sporită tradiţiilor elamite. O altă îndepărtare de influenţele mesopotamiene a fost trecerea la limba elamită în documentele oficiale ale statului. Cu câteva excepţii, inscripţiile clădirilor nu au mai fost scrise în akkadiană. Ca multe alte noi ctitorii ale timpului, Al-Untash-Napirisha nu a rămas capitală după moartea fondatorului său. Chiar dacă nu a fost abandonat, curând după moartea lui Untash-Napirisha oraşul a dobândit un statut secundar.

Ultimii regi ai acestei dinastii s-au implicat militar în Babilonia. Când aceasta se afla sub controlul lui Tukulti-Ninurta I al Asiriei, care numise succesiv mai mulţi regi-marionetă, Kidin-Hutran al III-lea a atacat regiunea de la est de Tigru. De două ori a pătruns în Babilonia, prima dată cucerind Nippurul, a doua oară atacând Isinul. Curând după ce kasiţii au redobândit controlul asupra Babiloniei, la moartea lui Tukulti-Ninurta, în 1197, a murit şi Kidin-Hutran şi în Elam s-a produs o schimbare de dinastie.

Amănuntele acestei schimbări nu ne sunt cunoscute. Inscripţiile clădirilor de la Susa de la începutul secolului al XII-lea atestă activităţile lui Shutruk-Nahhunte, fiu al lui Hallutush-Inshushinak, şi putem documenta că urmaşii săi au condus Elamul până la sfârşitul secolului. Shutruk-Nahhunte a fost căsătorit cu fata cea mai mare a kasitului Meli-Shipak (1186-1172), dar relaţiile cu Babilonia au devenit extrem de tensionate. În 1158, Shutruk-Nahhunte a invadat Babilonia, i-a jefuit oraşele – 700, conform unei inscripţii elamite – şi l-a înlăturat pe regele kasit de pe tron. A adus o mare cantitate de pradă din toate oraşele importante de acolo, inclusiv unele dintre cele mai celebre monumente din perioada babiloniană timpurie, cum ar fi stela lui Naram-Sin şi Codul de legi al lui Hammurabi. Pe câteva dintre acestea Shutruk-Nahhunte a inscripţionat un text în elamită în care proslăvea capturarea lor, numea locul de unde le-a luat şi afirma că le-a închinat zeului Inshushinak (documentul 9.2). Astfel se explică de ce multe monumente babiloniene au fost descoperite la Susa. Regele a adunat şi obiecte din oraşele elamite, inclusiv Al-Untash-Napirisha, şi le-a reinscripţionat în Susa.

E posibil ca Shutruk-Nahhunte să fi fost asasinat de propriul fiu, Kutir-Nahhunte. Noul stăpânitor a fost personajul principal într-o serie de texte literare babiloniene, toate păstrate în manuscrise târzii ce datează din epoca persană. Ca fiu al unei prinţese babiloniene, considera că trebuie să devină rege al Babilonului. Într-o scrisoare, probabil fictivă, se plângea: „De ce eu, care sunt rege, fiul unui rege, urmaş al unui rege, care sunt rege al ţinuturilor Babiloniei şi Elamului, din spiţa fiicei celei mai mari a puternicului rege Kurigalzu, nu mi-am luat locul de drept pe tronul din ţara Babiloniei?”[3]. După ce babilonienii i-au respins revendicarea, a invadat ţara în 1155, a jefuit mai multe oraşe şi a luat statuia lui Marduk la Susa. A pus capăt dinastiei kasite, dar nu a urcat pe tronul Babilonului – puterea a fost preluată acolo de dinastia a II-a Isin. Fratele şi urmaşul său, Silhak-Inshushinak, a pretins că a jefuit în repetate rânduri Babilonia şi Asiria şi că a preluat controlul asupra teritoriilor de la est de Tigru

până în nord, la Nuzi. Prăbuşirea autorităţii kasite şi slăbirea Asiriei trebuie să fi făcut din acea regiune o ţintă accesibilă, iar Elamul a devenit cea mai mare putere din zonă. În această perioadă regatul a înflorit şi din punct de vedere economic şi şi-a dezvoltat regiunile estice. Renaşterea babiloniană sub Nabucodonosor I, din a II-a dinastie Isin, a pus totuşi capăt acestei prosperităţi. Regele babilonian a recuperat statuia lui Marduk de la Susa şi statul elamit a dispărut din izvoare pentru trei secole.

Documentul 9.2. *Inscripţii din perioada elamită mijlocie*

După ce a capturat numeroase monumente din oraşele babiloniene şi le-a dus ca pradă la Susa, Shutruk-Nahhunte a inscripţionat mai multe dintre ele cu un text în elamită, identificându-l pe cel căruia îi era închinat iniţial monumentul şi locul unde l-a capturat. Aceste inscripţii au fost gravate în locuri vizibile pe monumente şi arătau limpede că ele aparţineau regelui elamit. Trei dintre ele sunt traduse aici.

1. Pe stela lui Naram-Sin, luată din Sippar

Eu sunt Shutruk-Nahhunte, fiul lui Hallutush-Inshushinak, servitorul iubit al zeului Inshushinak, rege al Anshanului şi Susei, care a mărit regatul, care îngrijeşte de pământul Elamului, stăpânul ţării Elamului. Când zeul Inshushinak mi-a poruncit, am înfrânt Sipparul. Am luat stela lui Naram-Sin şi am adus-o în ţara Elamului. Pentru Inshushinak, zeul meu, am aşezat-o ca ofrandă.

2. Pe o statuie a lui Manishtushu, luată din Akkad

Eu sunt Shutruk-Nahhunte, fiul lui Hallutush-Inshushinak, servitorul iubit al zeului Inshushinak, rege al Anshanului şi Susei, care a mărit regatul, care îngrijeşte de pământul Elamului, stăpânul ţării Elamului. Când zeul Inshushinak mi-a poruncit, am înfrânt Akkadul. Am luat statuia lui Manishtushu şi am adus-o în ţara Elamului.

3. Pe o statuie a lui Manishtushu, luată din Eshnunna

Eu sunt Shutruk-Nahhunte, fiul lui Hallutush-Inshushinak, rege al Anshanului şi Susei. Când zeul Inshushinak mi-a poruncit, am înfrânt Eshnunna. Am luat statuia lui Manishtushu şi am adus-o în ţara Elamului.

Traducere după König, 1965, pp. 76-77.

Deşi această epocă este cea mai bine documentată din întreaga istorie a Elamului, înţelegerea noastră rămâne limitată. Deşi statul a ajuns târziu pe scenă şi influenţa sa internaţională s-a mărginit la Babilonia şi Asiria, nu poate fi ignorat faptul că a fost o putere importantă. Probabil că Elamul nu figurează în corespondenţa internaţională fiindcă dezvoltarea lui s-a petrecut după crearea arhivei de la Amarna şi din cauza distanţei faţă de Siria. Legăturile cu kasiţii din Babilonia au fost strânse, dar ne lipsesc arhivele regale ale epocii, aşa încât nu avem decât cópii târzii ale unor scrisori din Elam, care ar putea fi fictive. Elamul manifestă o puternică influenţă culturală babiloniană, dar şi o rezistenţă la ea. La început, scribii foloseau akkadiana, dar după 1400 această limbă a jucat un rol minor în comparaţie cu elamita. Pe de altă parte, artele vizuale ale epocii imitau practicile şi stilurile babiloniene. Acest comportament amestecat

poate fi rezultatul eterogenităţii tradiţiilor culturale ale Elamului, unde nu dominau nici pământurile joase influenţate de Mesopotamia şi nici ţinuturile înalte elamite.

Controversa 9.1. *De ce a dus Shutruk-Nahhunte monumente babiloniene la Susa?*

Una dintre cele mai mari surprize ale săpăturilor franceze de la Susa, în vestul Iranului, din jurul anului 1900, a fost că au scos la lumină un grup de monumente care erau clar realizate în Babilonia. Includeau opere pe care le-am menţionat anterior, ca stela lui Naram-Sin şi Codul lui Hammurabi, dar grupul era mult mai mare (pentru o listă, vezi Potts, 1999, p. 235). Includeau monumente mai vechi de o mie de ani, dar şi câteva pietre de hotar *kudurru* recente. Acestea erau toate obiecte grele din piatră, dificil de transportat. Mai ales unele dintre ele erau masive, ca stela lui Hammurabi, înaltă de 225 cm (7,2 picioare), statuia în mărime naturală a lui Manishtushu şi o statuie în care acesta apărea aşezat, cu dimensiunile de 89 × 52 cm (35 × 20,2 inchi), toate din piatră masivă (pentru ilustraţii, vezi Harper, 1992, pp. 165 şi 173). Nu toate au fost gravate, dar cele cu inscripţii noi atestau faptul că Shutruk-Nahhunte le luase din diferite oraşe din Babilonia (de exemplu, Sippar, Akkad) şi din zone din estul acesteia (de exemplu, Eshnunna). Deşi poate nu a luat toate obiectele babiloniene găsite la Susa, cu siguranţă a capturat o mare parte din ele în timpul campaniei sale din 1158.

De ce a făcut acest lucru – transportarea lor nu avea cum să fie uşoară – şi ce s-a întâmplat cu monumentele după aceea? S-ar putea spune că e vorba pur şi simplu de o „colecţie de trofee" (Carter şi Stolper, 1984, p. 40), asemănătoare cu furtul colecţiilor de artă europene de germani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Prădarea şi afişarea monumentelor babiloniene putea fi o încercare de a arăta că Susa a devenit un oraş important şi că regii săi erau urmaşii legitimi ai kasiţilor (Carter, 1992, p. 122). S-a sugerat, de asemenea, că Shutruk-Nahhunte a vrut să protejeze monumentele de la distrugere şi că, în mod necugetat, le-a expus violenţelor de mai târziu, când regele asirian Assurbanipal a jefuit Susa în 646 (Harper, 1992, pp. 161-162).

Aceste explicaţii nu iau însă în considerare puterea unor asemenea imagini. Textele şi reprezentările vizuale arată că jefuirea monumentelor regale era o faptă de război obişnuită în Orientul Apropiat antic. Când Shutruk-Nahhunte a luat obiectele, acestea nu erau doar amintiri din trecut, ci au continuat să fie manifestări ale conducătorilor pe care îi înfăţişau. Naram-Sin era prezent în stela sa şi, prin ea, încă îşi demonstra priceperea militară. Hammurabi era încă un mare rege al dreptăţii prin codul său de legi. Preluând controlul asupra acestor monumente şi gravând pe ele propriul nume, Shutruk-Nahhunte a uzurpat puterile acestor regi din trecut (Bahrani, 1990). Nu s-a sfiit să recunoască cine le ridicase, deşi e posibil să fi şters parţial inscripţia originală, dar a susţinut că acum se aflau sub controlul lui. Le-a pus la dispoziţia publicului pentru a arăta acest lucru şi e posibil ca unele dintre ele să fi rămas aşa multe secole după aceea. O tăbliţă din epoca persană de la Sippar spune că scribul a copiat textul direct de pe stela lui Hammurabi din Susa (documentul 15.2).

Note

1. Beckman, 1999, p. 147. Numele regelui hitit s-a pierdut. Cercetătorii au sugerat numele Muwatallis al II-lea, Mursili al III-lea şi Hattusilis al III-lea.
2. Grayson, 1987, p. 275.
3. Foster, 2007, p. 21.

Capitolul 10

Prăbuşirea sistemului regional şi urmările ei

1209 Merneptah al Egiptului se luptă cu „popoarele mării"
cca 1200 Sfârşitul culturii miceniene
cca 1190 Jefuirea Ugaritului
cca 1185 Căderea Hattiului
cca 1185 Jefuirea Emarului
1177 Ramses al III-lea al Egiptului se luptă cu „popoarele mării"
1155 Sfârşitul dinastiei kasite
cca 1120 Sfârşitul perioadei elamite mijlocii
cca 935 Reapariţia documentelor scrise în Asiria

Secolul al XII-lea a fost plin de evenimente în Orientul Apropiat şi în zonele înconjurătoare şi tot atunci s-au produs schimbări radicale în viaţa oamenilor. Au fost eliminate multe practici culturale de demult. Totuşi, sunt vizibile şi elemente de continuitate şi anumite regiuni au fost mai puţin afectate de evenimente decât altele. Din cauza întreruperii practicilor birocratice standard şi de altă natură, e dificil să stabilim cu certitudine ce s-a întâmplat în diferite locuri şi, în plus, cronologia evenimentelor observate este de multe ori îndoielnică. Şi mai dificilă este interpretarea lor : nicio cauză unică nu poate explica ce s-a întâmplat în toate regiunile şi statele. Circumstanţele locale au modificat impactul marilor schimbări regionale. Rezultatul a fost dispariţia completă a sistemului ce caracterizase Orientul Apropiat în secolele anterioare. Destrămarea sistemului a exacerbat cu siguranţă diferitele dificultăţi prin care au trecut anumite localităţi şi devine, în cele din urmă, cadrul general al explicării acestei perioade.

10.1. Evenimentele

Documentele disponibile se axează mai mult pe întreruperi şi tulburări. Din punct de vedere arheologic, incendierea unui oraş este mai vizibilă decât supravieţuirea sa, iar inscripţiile regale, a căror atenţie se îndreaptă spre război, pun accentul mai mult pe bătălii decât pe momentele de pace. Povestea secolului al XII-lea este prin urmare una a transformărilor, dar există de asemenea elemente puternice de continuitate şi de schimbare treptată. Acestea din urmă sunt mai greu de studiat, dar nu ar trebui ignorate. Sunt multe controverse în rândul cercetătorilor cu privire la importanţa relativă a forţelor continuităţii sau schimbării. Cu toate acestea, toţi istoricii sunt de acord că Orientul Apropiat din 1050 era total diferit de ceea ce fusese în 1250. Ce s-a întâmplat, de ce şi data exactă sunt lucruri mult mai controversate.

Vedem că forţele ce au provocat schimbările au fost mai puternice în estul Mediteranei, adică în zona egeeană şi Anatolia, diminuându-se mai spre est. Coastele Siriei şi Levantului au fost mult mai afectate decât zonele din interiorul continentului. Marile state din Mesopotamia şi Egipt au reuşit să ţină piept forţelor distructive majore, dar au avut de suferit în urma celor întâmplate în afara graniţelor lor şi, în final, au intrat în declin. Aşadar, prezentarea ce urmează se va face de la vest la est (vezi harta 10.1).

Lumea egeeană a micenienilor se afla la marginea sistemului Orientului Apropiat care caracterizase perioada dintre secolul al XV-lea şi secolul al XIII-lea. Natura exactă a organizării sociale şi politice miceniene este încă neclară, dar fortăreţele masive construite ca reşedinţe pentru elitele bogate în locuri ca Micene şi Tirint sugerează existenţa unor mari puteri centrale în anumite regiuni. Influenţa micenianã se extinsese pe o mare parte din Grecia continentală, pe insulele egeene, inclusiv Creta, şi pe coasta anatoliană şi existau puternice legături comerciale cu Ciprul şi cu Levantul. Această lume a dispărut în secolul al XII-lea : comerţul pe mare a încetat, oamenii nu mai erau înmormântaţi cu obiecte funerare scumpe, iar câteva fortăreţe au fost distruse sau reduse considerabil ca mărime. Cultura palatelor din Epoca Bronzului a dispărut. Distrugerea nu a avut loc deodată, ci s-a întins pe mai multe decenii. Deşi cultura arheologică ulterioară poate fi descrisă ca având un caracter micenian, era sărăcită şi pierduse mult din acoperirea geografică. Deşi declinul şi schimbările sunt vizibile în cea mai mare parte a lumii egeene, insula Cipru pare să fi evoluat în direcţia opusă : în jurul anului 1200 par să fi existat o expansiune urbană şi o creştere a producţiei de metal susţinute, precum şi contacte internaţionale cu Egiptul, Levantul şi Mediterana de mijloc. Aşadar, dispariţia puterii miceniene le-a permis ciprioţilor să umple un gol.

Anatolia a suferit schimbări politice fundamentale în jurul anului 1200 : statul Hatti, care dominase regiunea timp de secole, s-a destrămat, dar, din nou, circumstanţele sunt neclare (vezi controversa 10.1). La această situaţie au contribuit mai multe elemente. Deja la sfârşitul secolului al XIII-lea regele din Hattusa avea de furcă cu o casă regală rivală din sudul Anatoliei, în regiunea Tarhuntassa. Regii de acolo susţineau şi ei că sunt urmaşii vechilor Mari Regi ai Hattiului şi şi-au făurit un stat

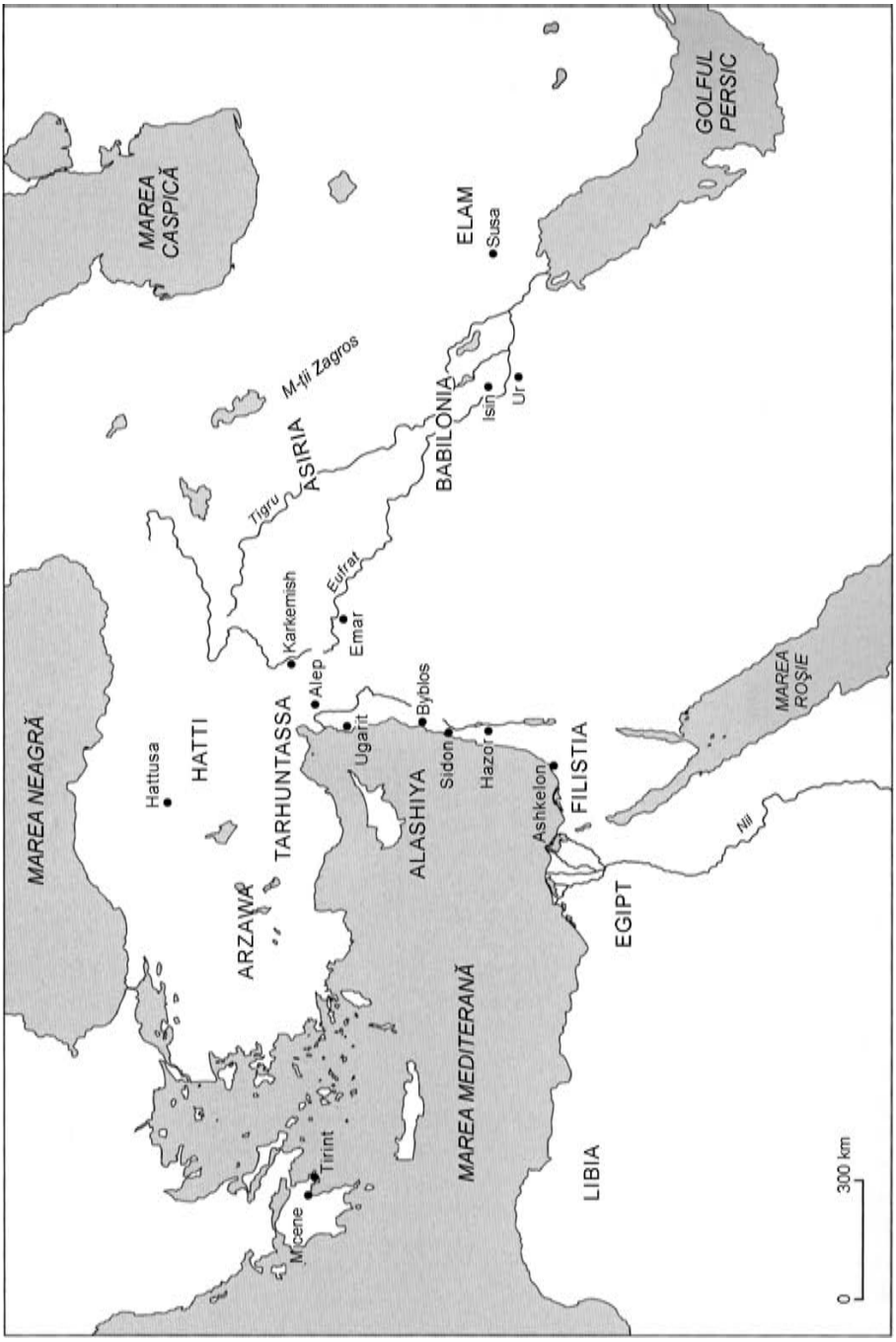

Harta 10.1. Orientul Apropiat şi estul Mediteranei, cca 1200. După L. de Blois şi R.J. van der Spek, *An Introduction to the Ancient World*, Routledge, Londra şi New York, 1997, p. 21

propriu aproape independent. În acelaşi timp, vestul Anatoliei trebuia adus sub control militar, iar ultimul rege al Hattiului, Suppiluliuma al II-lea, s-a angajat în lupte maritime pentru regatul Alashiya de pe insula Cipru. Pe baza unor referiri, în texte ugarite şi egiptene, la nişte livrări de cereale, unii cercetători au presupus că regiunea a fost lovită de foamete ; baza agricolă instabilă a Anatoliei, cu numeroasele sale recolte slabe, ar putea explica mai bine aceste referiri izolate decât o foamete generalizată. Sfârşitul Hattiului a fost cauzat de violenţă, dar distrugerea nu a fost deloc uniformă în toată regiunea. În capitala Hattusa, fortăreaţa regală a fost arsă din temelii împreună cu câteva clădiri publice din oraşul de jos, deşi reşedinţele private au rămas neatinse. Se pare că membrii curţii abandonaseră cu mult înainte oraşul, ca şi când ar fi fost avertizaţi de ce urma să se întâmple. În întreaga Anatolie este vizibil un tipar asemănător : acolo unde au avut loc distrugeri, ele nu au fost complete. Multe aşezări au rămas neatinse, dar au fost abandonate. Ca rezultat, Hatti a dispărut ca putere politică. În sud, viceregele hitit al Karkemishului, care până atunci fusese dependent, a supravieţuit şi a pretins că era descendent din Marii Regi de demult, prelungind istoria casei regale hitite. Regii care au urmat nu au putut menţine regiunea unită şi până în 1100 s-au dezvoltat un număr tot mai mare de mici state.

Odată cu sfârşitul dominaţiei hitite, oraşele din Siria au devenit independente, dar mai multe dintre ele erau distruse, în special cele din zona de coastă. Evenimentele sunt cel mai bine documentate la Ugarit. Ultimul rege de aici, Ammurapi, era un vasal credincios al regelui Hattiului şi menţinea un contact direct cu viceregele hitit din Karkemish. Prin urmare, sprijinea Hatti cu livrări de grâne şi trupe. Coresponda de asemenea cu mai mulţi suverani din regiune, care l-au avertizat în privinţa pericolului iminent al jefuitorilor pe mare. Regele hitit a identificat unul dintre grupurile implicate ca „Shikalayu, cei care trăiesc pe corăbii”[1] şi a cerut Ugaritului să-i trimită un om pe care îl capturase pentru a putea fi interogat. Regele din Alashiya l-a sfătuit pe Ammurapi să-şi fortifice oraşele şi să-şi strângă războinicii şi carele de luptă. Dar răspunsul înfăţişa o imagine tulburătoare : mai multe sate fuseseră deja jefuite şi majoritatea trupelor Ugaritului erau în Hatti, în timp ce corăbiile erau pe coasta sudică a Anatoliei (vezi documentul 10.1). Arheologul care a făcut săpături la Ugarit, Claude Schaeffer, a susţinut că aceste scrisori au fost găsite într-un cuptor, unde ar fi trebuit să fie arse înainte de expediere, şi că oraşul fusese jefuit înainte ca tăbliţele să fie gata. Acest lucru conferă un caracter dramatic acestor texte, ca şi când ar fi fost scrise în timp ce trupele inamice se apropiau şi nu au mai fost trimise pentru că Ugaritul a fost prădat. Se pare acum că acest lucru a fost o fantasmă arheologică. Inamicul nu era aproape atunci când scrisorile au fost scrise şi avem înaintea noastră o adunătură accidentală de texte scrise la date diferite. În orice caz, ştim ce s-a întâmplat. Ugaritul a fost distrus şi nu avea să mai fie populat timp de o mie de ani. Portul său, Ras Ibn Hani, a fost şi el jefuit, dar restaurat la scurtă vreme după aceea, probabil de atacatori. Distrugerea Ugaritului a avut loc în jurul anului 1190 sau imediat după această dată : printre ruinele sale a fost descoperită o scrisoare de la cancelarul egiptean Bay, despre care ştim că a fost executat în acel an după o scurtă perioadă de guvernare a ţării. Trebuie să fi fost viu şi la putere în ultimele zile ale Ugaritului.

Documentul 10.1. *Scrisori din Ugarit*

Bogatul oraş Ugarit de pe coasta mediteraneeană a Siriei de Nord a fost ţinta forţelor ostile venite de pe mare în jurul anului 1200. Este clar că locuitorii săi fuseseră avertizaţi, după cum dovedeşte corespondenţa cu Ciprul descoperită printre ruinele sale. Au fost implicate un număr mic de nave inamice, dar se pare că armata Ugaritului fusese rechiziţionată pentru a apăra Hattiul. Rezultatul este clar: Ugaritul a fost distrus şi nu şi-a mai revenit niciodată.

Scrisoare a regelui (din Alashiya) către Ammurapi al Ugaritului

Astfel zice regele, spune-i lui Ammurapi, regelui din Ugarit: Nădăjduiesc că eşti bine şi fie ca zeii să te aibă în pază.

Privitor la ce mi-ai scris înainte: „Corăbii duşmane au fost văzute pe mare!". Dacă este adevărat că navele au fost văzute, întăreşte-te. Unde îţi sunt oştile şi carele de luptă? Nu sunt cu tine? Dacă nu, cine te va izbăvi de duşman? Ridică ziduri în jurul oraşelor tale şi bagă în ele oastea şi carele de luptă. Păzeşte-te de duşman şi fii pregătit!

Scrisoare de la regele din Ugarit către regele din Alashiya

Spune-i regelui din Alashiya, tatăl meu; regele Ugaritului, fiul tău, spune: Îngenunchez în faţa tatălui meu. Nădăjduiesc că părintele meu este bine. Bunăstarea să se pogoare asupra caselor tale, a soţiilor tale, a oştilor tale şi a tuturor celor ce aparţin regelui Alashiyei, părintele meu.

Tată, corăbiile duşmanului au început să vină. Au ars satele mele şi au făcut nelegiuiri în ţară. Oare nu ştie părintele meu că toate oştile [şi carele] mele sunt în Hatti şi că toate corăbiile mele sunt în Lukka? Încă nu s-au întors, aşa că ţara nu este apărată. Părintele meu să ştie asta. Acum cele şapte corăbii ale duşmanului care au venit au făcut lucruri rele. Dacă mai apar şi alte corăbii duşmane, trimite-mi vorbă, ca să ştiu.

Scrisoare de la marele guvernator al Alashiyei către regele Ugaritului

Astfel spune Eshuwara, mare guvernator în Alashiya. Spune-i regelui din Ugarit: Nădăjduiesc că tu şi ţara ta sunteţi bine.

Cât priveşte lucrurile pe care duşmanii le-au făcut oamenilor din ţara ta şi corăbiilor tale, au făcut aceste nelegiuiri împotriva norodului ţării. Aşadar, nu fi mâniat pe mine.

Acum, cele 20 de corăbii pe care duşmanii le lăsaseră mai devreme în regiunile muntoase nu au rămas în urmă. Au plecat dintr-odată şi nu ştim unde se află. Îţi scriu ca să-ţi trimit veste şi să te poţi apăra. Aşa să ştii!

Traducere după Knapp, 1996, p. 27.

Mai spre sudul zonei siro-palestiniene, modelul distrugerii selective a continuat. Porturi importante ca Byblosul şi Sidonul au rămas neatinse, dar oraşe ca Ashkelon şi Hazor au fost distruse. Devastările nu au fost simultane, ci s-au întins pe un interval de câteva decenii. În Palestina, viaţa rurală a înlocuit treptat cultura urbană ce caracterizase regiunea. Noi populaţii au câştigat importanţă în regiune, ca filistenii, care au preluat controlul asupra zonei de coastă sudice, până la graniţa cu Egiptul.

Relatările disponibile din Egipt sunt cele mai amănunţite, dar punctul lor de vedere este egocentric şi părtinitor. Doi regi egipteni au povestit în descrieri narative şi imagini ceea ce s-a întâmplat în estul Mediteranei. Au plasat evenimentele în contextul

unui război cu invadatori din afară, care întotdeauna includeau libieni veniţi din vest. Deşi relatările sunt la distanţă de 25 de ani una de cealaltă, înfăţişează lucruri foarte asemănătoare. Regele Merneptah (1213-1203) a susţinut că în 1209 a respins cu succes un atac al libienilor şi al unor populaţii amestecate din nord, pe care le-a numit „ale tărâmurilor mării". Deşi au încercat să pătrundă în Egipt prin forţă militară, şi-au adus cu sine familiile şi vitele, ceea ce indica faptul că intenţia lor era să se stabilească acolo. Ramses al III-lea (1184-1153) a oferit mai multe amănunte. După ce pomenise de nişte atacuri dinspre nord în al cincilea an de domnie (1180), relatarea celui de-al optulea an (1177) are ca scop descrierea generală a ceea ce se întâmpla în toată Mediterana orientală :

> Ţările străine au urzit un complot în insulele lor. Deodată toate ţările au fost zdrobite şi nimicite în timpul luptelor. Nicio ţară nu a putut sta în calea armelor lor, de la Hatti, Kode (= Tarhuntassa), Karkemish, Arzawa şi Alashiya înainte, fiind răzleţite la [un moment dat]. [A fost ridicată] o tabără într-un loc din Amurru. Pe oameni i-au prigonit, iar pământul era ca înainte de facerea lumii. Veneau spre Egipt, în vreme ce flacăra era pregătită pentru ei. Confederaţia lor era formată din Peleset, Tjeker, Shekelesh, Denyen şi Weshesh, ţări unite[2].

Această relatare înfăţişează o imagine clară a unei invazii a unor insulari în statele Hatti, Tarhuntassa şi altele, iar aceste state se presupune că s-au prăbuşit în acelaşi timp. Invadatorii şi-au concentrat trupele în nordul Siriei şi au pornit spre Egipt, unde Ramses al III-lea i-a înfrânt atât pe uscat, cât şi pe apă. El a identificat câteva grupuri în mod explicit, inclusiv Shekelesh, care trebuie să fie aceiaşi cu Shikalayu pomeniţi înainte în scrisoarea descoperită la Ugarit. La o examinare mai atentă totuşi, relatarea amănunţită a lui Ramses devine suspectă. Karkemishul, de exemplu, nu a fost distrus. Mai important, numele „popoarelor mării", pe care el le-a înfăţişat năpustindu-se asupra coastei siriene după ce veniseră din nişte insule îndepărtate, sunt deja atestate cu câteva decenii înainte ca fiind prezente în regiune, inclusiv ca mercenari în armatele egiptene şi hitite. Cu alte cuvinte, este posibil ca Ramses al III-lea să fi transformat ciocnirile îndelungate cu unele grupuri din Siria într-o bătălie majoră între Egipt şi o armată străină invadatoare, care distrusese totul în calea ei. Interpretarea acestor informaţii este foarte complicată. Unii istoricii au afirmat că Ramses al III-lea doar a repetat relatările luptelor predecesorului său Merneptah şi şi-a atribuit victoriile, lucru care nu era fără precedent în Egipt. Nu avem cum să confirmăm sau să negăm această idee. Oricare ar fi detaliile evenimentelor, e clar că Egiptul pierduse mare parte din controlul direct asupra teritoriilor din Asia, altfel ar fi avut încă acces la minele din Sinai. A supravieţuit ca stat teritorial, dar secolul de după Ramses al III-lea este marcat de dezordine internă şi revolte sociale, o restrângere a legăturilor cu regiunile de peste graniţă şi, în cele din urmă, în jurul anului 1100, fragmentarea politică a ţării.

Procese similare sunt vizibile în statele estice ale regiunii, care au fost izolate de vestul Siriei şi de Mediterana. Asiria, Babilonia şi Elamul au continuat să interacţioneze, deseori prin înfruntări militare. Au rămas state teritoriale, dar aveau probleme interne şi puţină influenţă permanentă dincolo de graniţe. După un secol XIII plin de reuşite

militare, Asiria şi-a abandonat, vreme de aproximativ 90 de ani, politica de campanii neîntrerupte. Poate din pricina problemelor interne de după asasinarea lui Tukulti-Ninurta I în 1197, iar tulburările din vestul Siriei au fost şi ele probabil un factor în această schimbare de politică. Aceste tulburări nu s-au extins totuşi la regiunea de la est de Eufrat. Cel mai estic oraş distrus a fost Emarul, teritoriu dependent de hitiţi, unde două texte pomenesc „anul în care hoardele(?) au tulburat oraşul", iar ultimul text este datat în 1185. La est de Emar, avanposturile asiriene din Siria nu au dispărut, dar mărimea lor a scăzut şi activitatea scribilor a fost întreruptă. Arameenii seminomazi controlau zona rurală şi au devenit importanţi în viaţa politică. Nivelul de urbanizare al regiunii a scăzut. Timp de trei secole, Asiria a fost redusă la nucleul ei, probabil cu nişte avanposturi în regiunea de la vest.

Istoricii consideră deseori schimbarea de dinastie de la Kasiţi la aşa-numita dinastie a II-a de la Isin, din Babilonia secolului al XII-lea, drept o trecere relativ neimportantă a puterii de la o casă regală la alta. Dar aceasta demonstrează cum, în termeni politici, puterea centralizată deţinută de Kasiţi timp de patru secole s-a destrămat. Existenţa unei dinastii rivale în Babilonia Centrală, care a cucerit tronul Babilonului până în 1150, dovedeşte că puterea statului se disipase. Mai mult, dovezile arheologice indică faptul că urbanismul era în declin: numărul adevăratelor centre urbane s-a redus foarte mult, poate doar la Babilon, Isin şi Ur, iar majoritatea sedentarilor locuiau în sate. Nippurul, de exemplu, îşi pierduse caracteristicile urbane la 1200, iar în jurul anului 1000 probabil nu mai adăpostea decât o mică populaţie ce locuia în apropierea ziguratului antic. Populaţia sedentară scăzuse la 25% din nivelul de la sfârşitul mileniului trei. Existau variaţii regionale, cu un declin mult mai accentuat în valea Diyalei, de exemplu, decât în regiunea Urului. Dar nu există nicio îndoială că organizarea urbană şi infrastructura sa de canale de irigaţii s-au prăbuşit până la sfârşitul mileniului doi. Mulţi ocupanţi ai regiunii au revenit la un stil de viaţă seminomad. Principalele cauze ale acestui proces ar fi putut fi nonpolitice. Eufratul pare să fi avut acum cel mai mare debit pe braţele sale vestice, fapt ce a privat unele dintre marile centre urbane de altădată de irigaţii suficiente pentru a susţine o populaţie numeroasă. Mai mult, suprasolicitarea solului, ce a dus la salinizare, a redus probabil recoltele. În mod sigur, o combinaţie complexă de factori politici şi ecologici îşi aducea contribuţia. Slăbirea puterii centrale a făcut imposibilă organizarea marilor proiecte de irigaţie pentru a contracara aceste schimbări naturale. Intervenţia militară a Elamului şi Asiriei ar fi putut precipita procesul de declin, iar statul babilonian a pierdut controlul asupra zonelor rurale.

Pentru că nu cunoaştem foarte bine organizarea statului Elam în perioada precedentă, este imposibil de stabilit cât de mult s-a schimbat în secolul al XII-lea. Declinul intern timpuriu ar fi putut facilita atacul militar al lui Nabucodonosor I (1125-1104), care a vestit sfârşitul perioadei elamite mijlocii. În orice caz, rezultatul a fost similar cu ceea ce s-a întâmplat în tot restul Orientului Apropiat: statul centralizat a dispărut şi noi grupuri de populaţii au pătruns în regiune, în acest caz venind aparent din est.

10.2. Interpretarea

Au fost propuse numeroase explicaţii pentru aceste evenimente în mediul academic, cele mai multe axate pe un singur stat sau pe întreaga zonă a Mediteranei orientale. S-a sugerat că invaziile şi migraţiile, revoltele sociale şi dezastrele ecologice ar fi fost principalele cauze ale prăbuşirii statelor. În schimb, alţi cercetători au subliniat continuităţile vizibile şi au combătut ideea că secolul al XII-lea a fost unul al schimbărilor radicale. Dacă au dreptate, trebuie să căutăm o explicaţie pentru diferenţele dintre sfârşitul mileniului doi şi începutul mileniului unu în secolele consecutive dintre cele două, despre care nu avem aproape deloc informaţii. Şi totuşi e limpede că schimbările care au început în jurul anului 1200 au grăbit prăbuşirea lumii Orientului Apropiat din secolele XV-XIII şi că motivele acestui sfârşit trebuie căutate în secolul al XII-lea. Mai mult, nu poate fi întâmplător faptul că toate societăţile au trecut prin schimbări drastice în acelaşi timp. Din moment ce fuseseră legate împreună într-un sistem comun timp de secole, sfârşitul acestui sistem trebuie să fi avut repercusiuni pe scară largă. Dar nicio cauză singulară nu poate explica această schimbare atotcuprinzătoare.

Când se referă la zona egeeană, Anatolia şi Siria-Palestina, izvoarele antice accentuează invaziile străinilor ca importante cauze ale distrugerii. Cele mai importante sunt izvoarele egiptene din acea perioadă. Dar relatările de mai târziu ale grecilor despre dezvoltarea lumii clasice şi descrierile biblice ale creării statului antic al lui Israel prezintă şi ele invaziile acestei perioade, în timp ce izvoarele babiloniene înfăţişează o etapă de mari tulburări (vezi documentul 10.2). Această imagine generală i-a inspirat pe cercetători să analizeze şi alte informaţii din această perspectivă. De exemplu, ei interpretează apariţia unui nou tip de ceramică în munţii Zagros ca o consecinţă a invaziei în regiune a unor populaţii de la est sau consideră că referirile la arameeni în izvoarele asiriene dovedesc că această populaţie a încercat să pătrundă în stat. O analiză a documentelor ce menţionează invaziile arată că acestea prezintă o imagine totuşi prea simplistă. Conţin contradicţii interne, iar alte referinţe oferă o imagine diferită. De exemplu, afirmaţia lui Ramses al III-lea că popoarele mării au venit din insulele lor şi au distrus statele din Anatolia şi Siria-Palestina într-un singur atac, fiind oprite de el la graniţa egipteană, este contrazisă de faptul că nişte populaţii cu aceleaşi nume au apărut în regiune cu decenii înainte. Mărturiile arheologice nu prezintă o serie de evenimente catastrofice într-o perioadă scurtă, ci o perioadă prelungită în care au fost distruse anumite locuri, în timp ce altele au supravieţuit, deşi reduse ca dimensiuni. E foarte probabil să fi avut loc confruntări militare cu armate neconvenţionale, inclusiv cu popoare din afara Orientului Apropiat, dar acestea nu au fost rezultatul unei invazii pe scară largă. În partea de est a Orientului Apropiat, războiul între state este considerat deseori cauza principală a distrugerilor şi declinului. Dar acest lucru nu era o noutate a secolului al XII-lea. În a doua jumătate a mileniului doi statele s-au tot luptat între ele. Aşadar, numai efectele acestor războaie nu oferă explicaţii suficiente pentru colapsul general.

Documentul 10.2. *Reflecții ulterioare asupra Evului Întunecat*

În veacurile de după tulburările ce au cuprins Orientul Apropiat în secolul al XII-lea, nu s-a scris niciun text sau extrem de puține s-au păstrat până astăzi. Mai multe popoare din mileniul unu au meditat asupra acestei perioade și au descris condiții haotice. Grecii clasici au descris epoca de după dispariția civilizației miceniene ca una a invaziilor unor populații ca dorienii. Biblia plasează tot în această perioadă cucerirea Canaanului de către israeliți. În Babilonia, o posibilă reflecție literară asupra acestei epoci a fost un poem lung, scris probabil în secolul al VII-lea. Istoricii îl numesc adesea „Povestea lui Erra". Autorul s-a identificat la sfârșitul textului ca fiind Kabti-ilani-Marduk din familia Dabibi și a susținut că opera i-a fost revelată într-un vis. În poveste este vorba despre Erra, zeul molimelor, care s-a înfuriat fiindcă s-a simțit desconsiderat de ceilalți zei și s-a dezlănțuit peste Babilonia, semănând moarte și distrugeri. În Babilon, cetățenii i s-au alăturat și au ars temple, până când au fost masacrați de trupele regale. Nomazii identificați cu denumirea tribală anacronică de sutei au cotropit Urukul și i-au agresat pe slujitorii lui Ishtar. Zidurile Sipparului au fost dărâmate și Derul a fost distrus. Zeii acestor orașe s-au îngrozit și doar atunci s-a liniștit Erra și a dat Babilonului binecuvântarea de a stăpâni tot ținutul. S-a considerat că textul avea valoare apotropaică și părți din el au fost copiate pe amulete care protejau casele. Următorul fragment este doar o mică parte dintr-o lungă litanie a haosului și violenței.

Cel care nu a murit în bătălie va muri în molimă;
Cel care nu a murit în molimă va fi jefuit de duşman;
Cel care nu a fost jefuit de duşman va fi bătut de hoţ;
Cel pe care hoţul nu l-a bătut va cădea sub arma regelui;
Cel care nu a căzut sub arma regelui va fi omorât de prinţ;
Cel care nu a fost omorât de prinţ va fi luat de zeul furtunii;
Cel care nu a fost luat de zeul furtunii va fi luat de zeul soarelui;
Cel care a plecat la ţară va fi măturat de vânt;
Cel care a intrat în propria casă va fi lovit de un demon;
Cel care s-a adăpostit pe un loc înalt va muri de sete;
Cel care s-a ascuns în locurile joase va muri în ape;
Ai distrus şi locurile înalte, şi cele joase!

Traducere după Foster, 2005, p. 905.

Alţi istorici s-au concentrat mai mult asupra progreselor interne pentru a explica schimbările. O caracteristică importantă a sistemului marilor state era existenţa unei elite de palat ce exploata comunităţile agricole pe care le controla. Exista o mare discrepanţă în ce priveşte averea şi stilul de viaţă între cele două grupuri. Bogatul inventar funerar şi vestigiile arhitecturale pe care le admirăm au fost realizate cu venitul unor fermieri şi păstori sărăciţi. Îndatorarea zonelor rurale i-a silit pe mulţi să caute adăpost în afara structurilor statale şi să devină *habiru* (vezi controversa 8.1). Problema dependenţilor de palat care părăseau zonele rurale era considerată o ameninţare serioasă la sistemul palatelor : mâna de lucru era puţină şi, atunci când

mai mulţi oameni scăpau de sub controlul palatului, muncitorii erau şi mai greu de găsit. Aceasta ar putea fi explicaţia şi pentru frecventele referiri în tratate la extrădarea refugiaţilor. Lipsa muncitorilor a scăzut productivitatea agricolă a statelor şi ameninţa veniturile. Pentru a compensa pierderea forţei de muncă, e posibil ca palatele să le fi impus sarcini suplimentare dependenţilor rămaşi, înrăutăţind, prin urmare, situaţia. Probabil muncitorii s-au întors împotriva stăpânilor lor şi s-au alăturat forţelor ostile care i-au atacat, inclusiv unor grupuri ca popoarele mării. Distrugerea selectivă pe care o observăm nu este în acest caz surprinzătoare. Nu toate oraşele au fost prădate, dar infrastructura rurală a celor mai multe a dispărut, ceea ce a dus la diminuarea sau abandonarea lor totală.

Unii cercetători au găsit în cauzele naturale o explicaţie pentru prăbuşirea observată. Anumite situri arheologice prezintă mărturii ale unor cutremure, dar acest lucru nu poate explica dezintegrarea regională. Lipsa hranei este atestată în câteva izvoare scrise, iar cercetătorii au considerat acest lucru o dovadă că foametea era o problemă serioasă. Atât o uscare a climei în nord, cât şi o deviere a cursurilor râurilor în sudul Mesopotamiei au fost propuse ca explicaţie a declinului agricol. Cu toate acestea, dovezile rămân ambigue. În întregul Orient Apropiat baza agricolă a fost întotdeauna instabilă, iar textele care menţionează probleme cu rezervele de hrană se pot referi pur şi simplu la exemple izolate, nu la o foamete de lungă durată. Dacă într-adevăr clima ar fi devenit mai uscată, cu siguranţă ar fi agravat probleme deja mari legate de incapacitatea de a susţine stilul de viaţă extravagant al elitei. Totuşi, constrângerile climatice nu pot explica singure în mod adecvat toate schimbările pe care le vedem în Orientul Apropiat.

Din moment ce toate aceste explicaţii au o bază în documentele istorice, putem conchide că la baza schimbărilor pe care le observăm au stat o varietate de cauze, dar în fiecare caz circumstanţele locale au jucat un rol important. De exemplu, ceea ce s-a întâmplat la Hattusa nu s-a repetat neapărat şi în alte locuri. Ciocnirile militare şi revoltele sociale ar fi putut fi motivele principale pentru distrugerea anumitor localităţi. Ceea ce a făcut mai importantă fiecare cauză în parte a fost contribuţia sa la destrămarea unui întreg sistem ce caracterizase regiunea şi îi asigurase stabilitate din 1500 până în 1200. Statele nu fuseseră izolate, ci aveau legături strânse unul cu altul. Aceste legături au fost vitale pentru păstrarea organizării interne a fiecăruia. Întreruperea acestor legături a avut un impact fundamental asupra tuturor. Când statul hitit a dispărut şi Siria-Palestina era cuprinsă de haos, Egiptul a fost separat de Asia. Nu mai avea egali cu care să interacţioneze, deoarece Babilonia şi Asiria nu mai erau accesibile. Schimburile comerciale şi diplomatice au încetat, rupând Egiptul de evenimentele din nord. Ţara avea resurse substanţiale, aşa că putea supravieţui, dar sistemul internaţional care susţinuse elitele palatului dispăruse. În acelaşi fel, statele orientale Asiria, Babilonia şi Elam au fost reduse la un mic sistem internaţional cu doar trei participanţi. Marea Mediterană şi Egiptul nu mai erau accesibile, iar rutele comerciale au fost întrerupte. Pierderea marii infrastructuri geografice a dus la destrămarea acestor state din est, ceea a permis altor populaţii, în special arameenilor, să controleze zonele dintre ele şi să le izoleze mai mult unele de altele. Nicio putere nu a umplut vidul creat de declinul acestor state, permiţând altor grupuri şi păturilor

sociale inferioare să pună mâna pe putere. Când vorbim despre prăbuşirea statelor, nu trebuie să ne închipuim că toată lumea a avut de suferit. A existat o rearanjare a puterii şi mari părţi din populaţia statelor Orientului Apropiat au putut beneficia de libertatea proaspăt dobândită.

10.3. Urmările

Cum era de aşteptat, criza sistemului de palate a dus la o reducere drastică a numărului izvoarelor disponibile pentru istoric. Birocraţiile au încetat să mai funcţioneze şi activitatea edilitară era minimă. Sunt puţine informaţii scrise şi arheologice, iar istoria Orientului Apropiat intră într-un alt „Ev Întunecat". Durata acestei perioade diferă de la o regiune la alta. Prima care a depăşit-o a fost Asiria, dar chiar şi acolo izvoarele scrise au fost extrem de rare din 1050 până în 935. După aceea, politica sa expansionistă a atras multe dintre regiunile din jur în sfera sa de influenţă şi documente din ce în ce mai detaliate descriu unele dintre circumstanţele de acolo. Cu toate acestea, utilizarea scrierii în respectivele regiuni a fost limitată până mult mai târziu. Chiar şi în Babilonia, regiunea cu tradiţia literară cea mai veche şi mai puternică, trebuie să aşteptăm până la mijlocul secolului al VIII-lea pentru a vedea un nivel de activitate scribală care să nu se limiteze la documente izolate.

Foarte puţine lucruri se cunosc despre secolele dintre 1100 şi 900. Putem stabili totuşi că în această perioadă au avut loc importante schimbări tehnologice şi sociale, în mare parte datorită dispariţiei structurilor anterioare. Viaţa economică şi socială s-a reformat pentru a se adapta noilor circumstanţe. Palatele din Epoca Bronzului Târziu susţinuseră anumite practici tehnologice şi economice şi, atunci când au încetat să existe, infrastructura s-a prăbuşit şi a fost nevoie de o schimbare. Putem vedea că regiunile în care palatele au rămas puternice în această perioadă – Asiria, Babilonia şi Egipt – au devenit înapoiate din punct de vedere tehnologic, pentru că au continuat să aplice metode mai vechi. Evoluţia practicilor legate de scriere demonstrează limpede acest lucru. În întregul Orient Apropiat, palatele din mileniul doi susţinuseră cancelarii în care scribii citeau şi scriau în akkadiană. Aceasta era o limbă străină pentru majoritatea dintre ei şi folosea scrierea cuneiformă, care era relativ greu de stăpânit. Instruirea şi întreţinerea acestor erudiţi erau posibile doar în instituţii care dispuneau de suficiente fonduri. Odată cu sfârşitul palatelor a dispărut şi sprijinul pentru aceşti specialişti, ca şi raţiunea lor de a fi. Nu mai erau trimise altor curţi scrisori care să necesite cunoaşterea limbajului diplomatic. Mai mult, întreruperea rutinelor economice a făcut ca birocraţiile să fie mai puţin necesare. Comerţul a fost sistat, ogoarele şi munca nu mai erau administrate de la centru şi activitatea economică privată a intrat în declin. În statele în care palatele şi-au mai păstrat o oarecare importanţă, birocraţia a fost menţinută într-o anumită măsură. În acest fel se explică folosirea în continuare a scrierii cuneiforme în Asiria şi Babilonia. Dar în alte regiuni acest sistem de scriere nu mai era în uz şi oamenii au revenit la practicile locale. Egiptul, cu palatul său încă relativ puternic, folosea doar propria scriere hieroglifică şi derivatele acesteia pentru a scrie în egipteană.

În alte locuri s-au scris foarte puţine texte. În Anatolia de Sud şi Siria de Nord, urmaşii hitiţilor au extins folosirea a ceea ce numim hieroglife anatoliene, cu care ei scriau limba luviană. Înainte, pe vremea Noului Regat Hitit, acest tip de scriere era rezervat pentru scurte inscripţii regale şi marcarea proprietăţii, dar era un sistem de scriere mai local şi probabil mai popular decât cuneiformele. Sistemul de scriere cu hieroglife a supravieţuit declinului culturii elitei şi a devenit scrierea oficială a statelor neohitite. Din secolul al XII-lea până în secolul al VIII-lea, curţile din Anatolia de Sud şi din Siria de Nord au folosit-o la gravarea inscripţiilor regale monumentale. Unele înregistrări administrative pe benzi de plumb arată că folosirea hieroglifelor s-a extins şi în viaţa cotidiană şi foarte probabil scrisori şi contracte au fost scrise astfel pe tăbliţe şi pe pergamente, care s-au degradat. În regiunea siro-palestiniană scrierea aleasă a fost alfabetul liniar. Dezvoltat cu multe secole înainte, avea o utilizare limitată în cadrul unei varietăţi de scrieri şi limbi (vezi caseta 10.1). În secolele al XI-lea şi al X-lea a devenit singurul sistem de scriere în regiune. Cele mai multe inscripţii pe care le cunoaştem sunt din oraşele portuare feniciene care nu fuseseră distruse în timpul tulburărilor din jurul anului 1200. Alfabetul folosea doar 22 de litere, iar direcţia de scriere era de la dreapta la stânga. În secolul al IX-lea, ebraica şi aramaica îl foloseau şi ele şi au apărut un număr tot mai mare de inscripţii, majoritatea scurte. Odată cu răspândirea aramaicei ca limbă vorbită în tot Orientul Apropiat, s-a răspândit şi scrierea. Fiind un sistem mai simplu ce reda limba vorbită local, era mai uşor de învăţat şi scribii nu trebuiau să fie instruiţi atât de intensiv ca aceia care scriau în cuneiforme. Aşadar, nu era nevoie de o organizare a palatelor pentru a-i susţine.

Caseta 10.1. *Scrierile alfabetice*

În regiunea siro-palestiniană, în mileniul doi apar primele dovezi ale unui sistem de scriere ce poate fi numit alfabetic. În loc să indice cuvinte şi silabe cu una, două sau trei consoane, aceste scrieri foloseau câte un semn pentru fiecare consoană a limbii, fiind nevoie de mai puțin de 30 de caractere. Sistemul de scriere egiptean se poate să fi inspirat această idee, din moment ce include un set de hieroglife pentru consoane de sine stătătoare, care pot fi combinate cu orice vocală. Cea mai veche mărturie despre o scriere alfabetică provine din Serabit el-Khadim, o localitate din Sinai cu puternice influenţe egiptene la începutul mileniului doi. În a doua jumătate a mileniului doi coexistau mai multe tipuri de scrieri alfabetice. Sistemul care s-a păstrat în epocile ulterioare avea un set de caractere a căror citire se baza pe principiul acrofonic: de exemplu, desenul unei case reprezenta sunetul /b/, primul din cuvântul semitic pentru „casă", *baytu*. Sunt cunoscute câteva asemenea inscripţii din mileniul doi, cele mai multe cu doar câteva caractere. Formele literelor prezintă o variaţie mare, dar poate fi recunoscut un sistem de bază comun. Aceste texte au fost gravate în principal pe piatră sau metal ori au fost scrise cu cerneală pe cioburi de ceramică.

În secolul al XIII-lea, scribii din oraşul sirian Ugarit foloseau un alfabet cuneiform mult mai bine atestat, cu 27 de litere, pe lângă sistemul cuneiform silabic din Babilonia. Scrise pe tăbliţe de lut, semnele alfabetice ugarite semănau cu cele cuneiforme silabice,

dar nu există nicio legătură formală între cele două. O mare varietate de texte au fost scrise cu acest alfabet, inclusiv scrisori, contracte şi texte literare. Totuşi, există foarte puţine texte care nu înregistrează limba semitică locală. Se pare că afacerile locale erau scrise cu alfabetul ugarit, în timp ce babiloniana era preferată pentru problemele internaţionale. În total, s-au păstrat aproximativ 1.400 de tăbliţe cu scrierea ugaritică. Este interesant că atât pentru cuneiforme, cât şi pentru celelalte sisteme alfabetice au fost descoperite abecedare din această perioadă, ceea ce dovedeşte că ordinea literelor era bine stabilită (ilustraţia 10.1).

Ugaritul nu a rezistat după 1200 î.Hr., nici alfabetul său. Fenicienii au adoptat alfabetul liniar şi l-au dezvoltat în mileniul unu pentru a scrie limbile semitice din Siria-Palestina. Odată cu răspândirea limbii aramaice în Imperiul Asirian în mileniul unu şi adoptarea sa ca limbă oficială în Imperiul Persan în secolul al V-lea, alfabetul a devenit scrierea dominantă în Orientul Apropiat şi mult în afara acestuia. Data la care a pătruns în Grecia este controversată. Cei mai mulţi istorici cred că a ajuns din regiunea feniciană sau siriană în secolul al IX-lea sau al VIII-lea, dar unii sugerează o dată anterioară anului 1200. Grecii au alocat un număr de semne pentru vocale, permiţând astfel folosirea scrierii alfabetice şi pentru limbi nonsemitice.

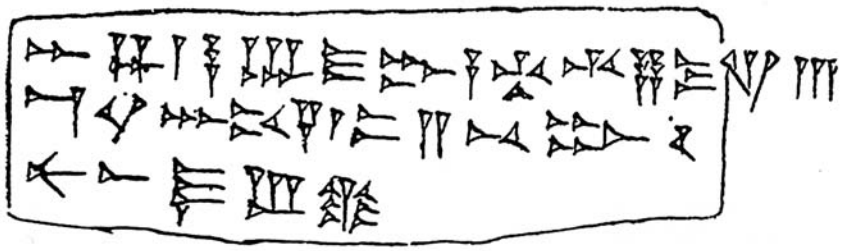

Ilustraţia 10.1. Tăbliţă cu un abecedar al alfabetului ugarit. Această tăbliţă înşiră cele 30 de litere ale alfabetului cuneiform ugarit în ordine şi probabil era destinată învăţării. Ultimele trei litere nu erau necesare pentru a scrie limba semitică, ugarita, ci pentru huriană, fie pentru cuvinte individuale în texte ugarite, fie pentru texte scrise în întregime în huriană. Acest alfabet a dispărut când Ugaritul a fost prădat, în jurul anului 1200. Secolul al XIV-lea. 1,3 × 5,1 cm (0,5 × 2 inchi). *Sursa*: Virolleaud, 1957. Reprodus cu permisiunea Klincksieck, Paris

O schimbare tehnologică fundamentală a avut loc şi în metalurgie. Metalul cel mai des folosit fusese, până în 1200, bronzul, un aliaj de cupru cu staniu. În majoritatea ţărilor din Orientul Apropiat, ambele metale erau importate din diferite surse şi nimeni nu avea acces pe plan local la amândouă. Sistemul comercial internaţional din a doua jumătate a mileniului doi a facilitat achiziţionarea metalelor. Acest lucru este ilustrat grăitor de una dintre epavele din acea epocă (Uluburun), care conţinea lingouri de cupru şi staniu în proporţia corectă de zece la unu. Atelierele palatului adăposteau şi întreţineau meşterii necesari pentru producerea bronzului. După 1200, fierul a înlocuit bronzul ca metal principal şi avea mai multe avantaje. Nu era un aliaj de două minereuri găsite în locuri diferite, ci provenea dintr-un singur minereu ce se

găsea aproape peste tot şi nu trebuia importat. Mai mult, în secolele al XII-lea şi al XI-lea a fost descoperit procedeul tehnologic de a alia fierul cu cărbune de la furnal în timpul procesului de topire, producând în acest fel oţelul, care era mult mai dur decât bronzul. Fierul era folosit încă din mileniul trei, dar numai ca produs derivat în producerea bronzului şi era rezervat pentru obiectele speciale. După 1200 a fost folosit pe scară largă. Istoricii au explicat acest succes în două feluri total opuse. Pentru unii, era rezultatul rarităţii cuprului şi staniului. În urma prăbuşirii sistemului din Epoca Bronzului Târziu, mai multe oraşe, în special cele din estul Mediteranei, nu au mai avut acces la noile transporturi de metal şi atelierele de bronz nu au mai putut funcţiona. Oamenii s-au orientat spre fier ca înlocuitor mai potrivit noilor condiţii sociale. Fiind un metal ieftin, mai rezistent decât bronzul, putea fi produs fără a fi nevoie de o reţea comercială elaborată. Ca şi în cazul scrierii, regiunile în care palatele şi-au păstrat puterea, Mesopotamia şi Egiptul, au rămas în urmă. Acolo fierul a ajuns să fie folosit în mod curent abia în secolul al IX-lea şi chiar şi atunci a fost rezervat palatelor. Pentru alţi istorici, succesul fierului este rezultatul creşterii livrărilor de cupru şi staniu din ultimul secol al Epocii Bronzului Târziu. Valoarea bronzului a scăzut, dar fierul nu şi-a pierdut statutul special. Dimpotrivă, interesul pentru el a crescut şi fierul a preluat treptat rolul bronzului.

A existat, într-adevăr, o schimbare în felul în care se făcea comerţ, schimbare ce se poate să fi început înainte de 1200, dar cu siguranţă a devenit vizibilă odată cu sfârşitul sistemului Epocii Bronzului Târziu. Întreprinzătorii privaţi, care nu se bazau pe marile state pentru susţinere, dar îşi desfăşurau activitatea în oraşe cu un comerţ înfloritor, au devenit negustori de frunte. La început veneau din Cipru şi oraşele filistene de pe coastă, apoi, mai târziu, la începutul mileniului unu, din porturile feniciene, după cum vom vedea. Explorau întreaga Mediterană şi aduceau mărfuri de departe în Orientul Apropiat fără implicarea palatului. Dispariţia sistemului strict controlat de palate a favorizat înflorirea activităţii acestora.

În Evul Întunecat a avut loc o restructurare aproape completă a societăţii în cea mai mare parte a Orientului Apropiat. Criza statelor a permis unor populaţii străine să migreze în regiune şi deplasările interne de populaţii erau numeroase. Exista un flux continuu între seminomazi şi sedentari. Mulţi locuitori ai oraşelor au adoptat un mod de viaţă pastoral, în timp ce unele populaţii seminomade au câştigat putere politică în oraşe. Această situaţie era foarte confuză şi mişcările nu pot fi urmărite cu precizie. Observăm, cu toate acestea, că, atunci când documentele din mileniul unu ne furnizează informaţii legate de identitatea popoarelor, alcătuirea populaţiei în Orientul Apropiat era foarte diferită de cea de dinainte.

Unele populaţii au venit din afara Orientului Apropiat. În Anatolia Centrală, de exemplu, se pare că frigienii au venit din Balcani în secolul al XII-lea şi formaseră deja în secolul al VIII-lea un stat unificat. Unele dintre popoarele mării identificate de egipteni s-au aşezat în regiunea Siria-Palestina. Există foarte multe speculaţii în mediul academic în legătură cu denumirea acestor grupuri, toate bazate pe compararea numelor înşirate de egipteni cu toponime şi cu denumirile popoarelor din textele ulterioare. Se afirmă de multe ori că peleseţii, care făceau parte dintre popoarele mării,

au devenit filistenii, care ocupau zona de coastă de la nord de Egipt în mileniul unu. Dar, în afară de asemănarea de nume, nu există nimic altceva care să confirme această ipoteză. Alte identificări sunt şi mai puţin clare: poporul mării numit denyen, de exemplu, a fost asociat cu tribul israelit dan şi cu regiunea Danuna din Siria de Nord, din jurul actualului oraş Adana. Dovezile, bazate doar pe similarităţile de nume, sunt insuficiente. Oricare ar fi fost originile popoarelor mării şi destinaţiile lor finale, ele au participat la deplasarea generală a populaţiilor şi la restructurarea societăţilor. Chiar dacă peleseţii nu au fost de fapt filisteni, putem spune, pe baza mărturiilor arheologice, că o nouă cultură materială a apărut în sudul Palestinei, regiune numită mai târziu Filistia.

Cel mai însemnat dintre grupurile care au dobândit importanţă a fost cel al arameenilor. Cel mai probabil păstori din Siria de Nord pentru o lungă perioadă înainte de 1200, au profitat de slăbirea statelor pentru a se împrăştia pe mari suprafeţe în Orientul Apropiat şi pentru a câştiga putere politică, inclusiv în oraşe. Şi-au păstrat organizarea tribală şi erau împărţiţi în grupuri identificate ca aparţinând „casei lui cutare şi cutare", în akkadiană *Bit* şi numele unei persoane, considerată strămoşul tribului. Multe dintre statele pe care le-au fondat apar în mileniul unu cu această denumire – de exemplu, Bit-Adini. În Siria de Nord, arameenii au preluat controlul asupra majorităţii oraşelor, inclusiv asupra unora ai căror locuitori păstrau tradiţii culturale şi politice hitite. În astfel de locuri anumiţi regi aveau nume luviene, alţii aramaice. Alte oraşe erau în totalitate arameene şi au devenit nuclee ale statelor, ca Aram-Damasc. Până în secolul al IX-lea, aceştia au ajuns să domine politic întreaga Sirie.

În mileniul unu arameenii apar şi în Asiria şi Babilonia. În multe privinţe, procesele implicate au fost aceleaşi pe care le-am văzut înainte la alte populaţii de păstori, ca amoriţii, iar prezenţa lor a avut rezultate similare. Tradiţiile mesopotamiene au continuat să domine în cultura patronată de curte. Akkadiana a rămas limba oficială, în inscripţii regale, scrisori, texte administrative şi aşa mai departe. Dar o mare parte a populaţiei vorbea aramaica, iar urme ale influenţei sale în gramatica şi lexicul akkadiene sunt clare. Spre deosebire de amoriţii şi kasiţii de dinainte, vorbitorii de aramaică au introdus o tradiţie scrisă paralelă. Basoreliefurile asiriene din mileniul unu înfăţişează două feluri de scribi: cei care scriu pe tăbliţe de lut şi cei ce scriu pe suluri de piele. Profesiunea de „scrib pe piele" este de asemenea atestată în texte. Aceşti scribi au scris alfabetic în aramaică pe pergament, care nu s-a păstrat însă printre vestigiile arheologice, aşa că nu avem nicio mărturie a operei lor. Numele de persoane au rămas preponderent akkadiene, deşi e limpede că vorbitorii de aramaică îşi luau nume akkadiene sau chiar aveau nume diferite în ambele limbi. O povestire în aramaică de mai târziu, despre un om numit Ahiqar, atestă această practică. Cel mai vechi manuscris păstrat este din secolul al V-lea î.Hr., din Elefantina, în sudul Egiptului, dar referiri la Ahiqar se găsesc în texte mai vechi. În povestire, el era sfetnicul regilor asirieni Sennacherib şi Asarhaddon din secolul al VII-lea şi şi-a ajutat stăpânii să obţină o cantitate fabuloasă de aur într-o competiţie cu regele Egiptului. Conform acestei povestiri, arameeanul Ahiqar era un membru sus-pus al curţii asiriene. Nu l-am fi recunoscut în documentele contemporane ca arameean, deoarece avea şi un nume

akkadian. Acest lucru e dezvăluit de un text cuneiform din Babilonia secolului al II-lea, care îl prezintă ca sfetnic al regelui Asarhaddon pe „Aba-Enlil-dari, pe care arameenii îl numesc Ahiqar". Mulţi demnitari de seamă ai curţii, cu nume akkadiene şi atestaţi în documentele asiriene, puteau fi, prin urmare, arameeni.

Arameenii au început să prade Babilonia din secolul al XI-lea, dar au ocupat teritorii de-a lungul Tigrului abia în secolul al IX-lea. În acelaşi timp, un popor numit caldeeni, de asemenea cu o organizare tribală, dar de alt tip, s-a stabilit în principal de-a lungul Eufratului şi în sud. Ambele grupuri au rămas distincte şi au folosit denumiri tribale separate, dar împreună controlau cea mai mare parte a zonei rurale a Babiloniei. Tot în mileniul unu, arabi din peninsulă au pătruns în Babilonia Centrală, iar grupuri de kasiţi au rămas în regiune, în special în valea Diyalei, până la mijlocul secolului al IX-lea, păstrându-şi organizarea tribală. În general în opoziţie cu aceste grupuri erau locuitorii a ceea ce mai rămăsese din marile oraşe de odinioară, ca Babilon, Nippur şi Ur, care păstrau vechile tradiţii babiloniene. Timp de aproape cinci secole, situaţia politică a regiunii a fost extrem de nestatornică şi rare au fost cazurile în care o succesiune de bărbaţi din aceeaşi familie deţineau puterea regală. Caldeenii, babilonienii, kasiţii, elamiţii şi asirienii s-au luptat fără întrerupere pentru tron, până în 626, când a fost fondată dinastia neobabiloniană. Existase, prin urmare, o opoziţie puternică între oraşe şi zona rurală, primele având puţină influenţă dincolo de zidurile lor. Deseori locuitorii oraşelor au cerut ajutor militar de la regii Asiriei, care cu greu reuşeau să păstreze controlului asupra Babiloniei în secolele al VIII-lea şi al VII-lea. Alteori, oraşele se opuneau Asiriei, care câteodată zdrobea violent revoltele.

În Evul Întunecat a mai avut loc o schimbare tehnologică ce a pus noile populaţii în legătură cu statele Orientului Apropiat: domesticirea cămilei. Acest lucru s-a întâmplat în Peninsula Arabă la sfârşitul mileniului doi şi probabil e legat de începutul comerţului cu tămâie pe uscat cu Mesopotamia şi Levantul. Prin urmare, arabii au devenit parte din lumea documentată a Orientului Apropiat. Trăind la marginea societăţilor sedentare, erau priviţi aproape întotdeauna ca duşmani. Alianţele antiasiriene din Siria includeau deseori războinici arabi şi cămilele lor. Doar în timpul Imperiului Asirian târziu, când a avut cea mai mare expansiune, regii au încercat să-i subjuge în propriile teritorii, dar tehnicile militare asiriene nu erau potrivite unui mediu deşertic. Cămilele au favorizat un nou tip de nomadism. În loc să crească oi şi capre pe care le păşteau în zonele dintre aşezările permanente, nomazii pe cămile puteau traversa porţiuni lungi de deşert folosind oazele ca locuri de odihnă. Acestea au devenit astfel conectate cu zonele mai bine cunoscute ale Orientului Apropiat, iar mult mai târziu, în secolul al VI-lea, regele babilonian Nabonidus şi-a mutat temporar capitala în una din oaze.

Evul Întunecat a avut aşadar o importanţă fundamentală pentru istoria Orientului Apropiat, legând două lumi foarte diferite. Schimbările radicale din această perioadă vor rămâne greu de studiat, din cauza numeroaselor tulburări şi, în consecinţă, a lipsei de documente. Din momentul în care istoricul poate din nou să înţeleagă situaţia, se poate spune că Orientul Apropiat intră într-o epocă a imperiilor.

Controversa 10.1. *Ce s-a întâmplat cu statul hitit în jurul anului 1200?*

Regatul hitit a fost una dintre marile puteri ale Orientului Apropiat antic, dar a dispărut în jurul anului 1200, când sistemul Epocii Bronzului Târziu s-a prăbuşit. În mileniul unu, Anatolia Centrală, unde fusese nucleul său, se schimbase mult. Marile oraşe hitite, inclusiv capitala Hattusa, abia dacă erau locuite, limba hitită scrisă în cuneiforme dispăruse cu totul şi oamenii ce trăiau în regiune aveau organizare politică şi practici culturale diferite. Cum a fost posibil ca o putere aşa de mare să se fi destrămat atât de repede?

Până recent, răspunsul era considerat simplu. Straturile de distrugere identificate arheologic în oraşe ca Hattusa au confirmat ceea ce afirmase Ramses al III-lea în inscripţii: popoarele mării au şters Hatti de pe hartă. Poate că nişte vechi duşmani ai hitiţilor au grăbit sfârşitul imperiului, dar de vină erau marile mişcări de populaţie declanşate de năvălirile popoarelor mării. Cultura hitită a dispărut din nucleul statului, dar unele aspecte ale sale au supravieţuit în mod surprinzător în nordul Siriei, printre aşa-numiţii neohitiţi (de exemplu, Gurney, 1990, pp. 38-40).

Studii mai amănunţite ale Hattusei şi ale altor centre hitite pun la îndoială această imagine. Deşi a existat o distrugere bruscă după o perioadă în care nu a fost niciun declin în domeniul construcţiilor, această distrugere s-a limitat la clădiri oficiale, adică palate şi temple. Nu există nicio dovadă a unor lupte violente – niciun cadavru şi nicio armă nu au fost găsite în ruine – şi nici mărturiile arheologice nu sugerează o preluare a puterii de către străini. Cultura hitită a dispărut şi folosirea titlurilor imperiale în mileniul unu se baza pe reminiscenţe ale măreţiei regiunii din mileniul doi (Bittel, 1976).

Descoperirea unor noi înscrisuri şi o mai bună înţelegere a inscripţiilor hieroglifice anatoliene au dus la interpretări diferite. A devenit clar că în ultimele decenii ale istoriei hitiţilor Hattusa nu a fost singurul şi necontestatul centru al puterii politice hitite. În Tarhuntassa, un oraş încă neidentificat din sudul Anatoliei, se afla o altă ramură a familiei regale care acţiona independent şi chiar în opoziţie cu marele rege din Hattusa. Hattusilis al III-lea şi Tudhaliya al IV-lea au trebuit să încheie tratate cu unul sau mai mulţi conducători din Tarhuntassa (Beckman, 1999, pp. 107-123). Dar, în timpul domniei lui Tudhaliya, Kurunta din Tarhuntassa a preluat pentru scurt timp domnia în Hattusa şi într-o inscripţie hieroglifică Suppiluliuma al II-lea descrie acţiuni militare împotriva Tarhuntassei. Conflictul intern a fost aşadar la baza prăbuşirii statului hitit (Hoffner, 1992). Totuşi, unii istorici consideră în continuare că un mare război a pus capăt Hattusei (de exemplu, Kuhrt, 1995, p. 265; Klengel, 1999, pp. 312-313).

Şi această idee a trebuit revizuită. Cercetări arheologice mai detaliate ale clădirilor oficiale din Hattusa au arătat că forţele ostile – fie ele popoarele mării, kaskienii sau rebelii locali – nu le-au prădat dintr-odată, în timp ce erau încă folosite, ci curtea le abandonase şi le pustiise, lăsând în urmă doar lucrurile prea grele sau care nu prezentau niciun interes. După câţiva ani au fost incendiate, poate de kaskieni (Seeher, 2001). Acest lucru s-a întâmplat în jurul anului 1185 (Bryce, 2012, p. 53) sau puţin mai târziu (http://www.hattuscha.de/English/cityhistory2.htm).

Scenariul general acceptat astăzi este următorul: la sfârşitul secolului al XIII-lea divizările interne, revoltele regiunilor supuse, ameninţările din afară, inclusiv din partea popoarelor mării, şi penuria de hrană au făcut imposibilă

continuarea vieții imperiale în parametri normali la Hattusa. Curtea a abandonat orașul, care a căzut pradă kaskienilor, dar aceștia nu prea au mai avut ce să jefuiască. Nu știm unde a ajuns Suppiluliuma al II-lea, dar elitele hitite din Siria de Nord, la început mai ales în Karkemish, unde viceregii activau de secole, s-au considerat urmașe ale imperiului. Au continuat unele practici, cum ar fi alegerea numelor regale, dar au făcut și schimbări: hieroglifele anatoliene au devenit sistemul oficial de scriere a limbii luviene, cuneiformele hitite nu au mai fost folosite și s-a schimbat ordinea importanței zeităților. Nu mai era un stat unificat și dinastii paralele au coexistat în sudul Anatoliei și în nordul Siriei. Când vorbeau, în mileniul unu, de „țara Hatti", asirienii nu greșeau, deși nu mai știau de imperiul de altădată (Collins, 2007, pp. 72-90, Bryce, 2012, pp. 9-31, și Genz, 2013, pentru relatări puțin diferite).

Note

1. Gregory Mobley, în Coogan, 2001, pp. 118-119.
2. John Wilson, în Pritchard, 1969, p. 262.

Partea a III-a

Imperiile

Capitolul 11. Orientul Apropiat la începutul mileniului unu
Capitolul 12. Ascensiunea Asiriei
Capitolul 13. Dominarea lumii de către Asiria
Capitolul 14. Mezii şi babilonienii
Capitolul 15. Crearea unui imperiu universal: Persia
Capitolul 16. Guvernarea unui imperiu universal: Persia

Capitolul 11

Orientul Apropiat la începutul mileniului unu

853	Bătălia de la Qarqar dintre regele asirian Salmanasar al III-lea şi o coaliţie occidentală
cca 850	Sarduri I unifică statul urartian
cca 740	Renaşterea elamită
691	Bătălia de la Halule dintre Sennacherib al Asiriei şi Humban-nimena al Elamului
646	Assurbanipal al Asiriei jefuieşte Susa
626	Nabopolassar fondează dinastia neobabiloniană

Odată cu începutul mileniului unu, situaţia politică din diferitele zone ale Orientului Apropiat se liniştise şi a apărut o reţea complet nouă de state. Prin urmare, scribii au început din nou să scrie documente şi regii şi alţii au început să comande edificii şi monumente, iar înţelegerea istoricului privind ceea ce s-a întâmplat se aprofundează considerabil. Cu toate acestea, procesul a necesitat timp şi abia în secolul al IX-lea izvoarele încep să arunce lumină asupra unei suprafeţe geografice vaste. În această perioadă a început să domine o singură putere, Asiria, deşi trebuie să aşteptăm până în secolul al VII-lea ca să devină atât de cuprinzătoare, încât întregul Orient Apropiat să poată fi studiat pe baza izvoarelor sale. Deşi Asiria ocupă un loc foarte important în reconstituirile istorice, trebuie să reţinem că existau şi alte state. Mărturiile istorice în acest sens sunt deseori puţine şi, pentru a le studia, trebuie să ţinem seama şi de mărturiile anterioare şi de cele posterioare. Aceste state includeau Babilonia, în sudul Mesopotamiei, şi Urartu, care s-a dezvoltat în Anatolia de Est la începutul mileniului unu. Elamul din Iranul Occidental a devenit un actor de maximă importanţă abia în secolul al VIII-lea. În afara Orientului Apropiat, aşa cum este definit în cartea de faţă, Egiptul a rămas important. În regiunea siro-palestiniană şi în vestul Anatoliei existau un număr mare de state mai mici. Unele erau urmaşele celor din mileniul doi – oraşele

portuare feniciene şi statele neohitite –, în timp ce altele erau noi – statele arameene din Siria şi cele ale lui Israel, Iuda şi vecinilor lor de la est. În Anatolia, frigienii şi lidienii au creat noi entităţi politice, în timp ce în munţii Zagros diverse popoare au format mici state. Voi prezenta statele respective în capitolul acesta, în timp ce ascensiunea Imperiului Asirian în acest cadru va fi subiectul următorului capitol.

11.1. Statele orientale

În estul Orientului Apropiat, cele trei state care dominaseră în Epoca Bronzului Târziu, Asiria, Babilonia şi Elam, au continuat să fie importante şi la începutul mileniului unu, iar un stat nou-apărut, Urartu, s-a dezvoltat ca forţă internaţională tot la începutul mileniului unu. Capacitatea noastră de a reconstitui istoriile acestora este variabilă şi foarte influenţată de o perspectivă asiriană. Totuşi, un studiu al dezvoltării Imperiului Asirian trebuie să ţină cont de aceşti vecini şi începem cu o sinteză a istoriei lor.

Întreaga perioadă de la 1000 până la 626 a fost foarte dificilă pentru Babilonia. Din punct de vedere politic, regiunea era în dezordine, diferite grupuri luptându-se pentru putere, iar economic era slabă din cauza declinului infrastructurii agricole şi a pierderii accesului la rutele comerciale. În termeni politici, puterea a trecut de la kasiţi la caldeeni pe parcursul unei lungi perioade de instabilitate, complicată în mod special de faptul că multe populaţii, atât din interiorul, cât şi din afara Babiloniei, erau hotărâte să preia controlul. „Lista regilor babilonieni A" înşiră multe nume regale între sfârşitul dinastiei kasite, în 1155, şi pacificarea Babiloniei sub caldeeni, în 626. Chiar dacă le grupează într-un număr de dinastii (dinastia a II-a Isin, dinastia a II-a din Ţinutul Mării etc.), numele regilor dovedesc că aveau origini diverse şi rareori se întâmplă să succeadă la tron un rege din aceeaşi familie cu precedentul. Erau kasiţi, elamiţi, babilonieni şi caldeeni, iar după 728 asirienii au fost şi ei direct implicaţi. Încercările lor de a stăpâni Babilonul vor fi descrise în capitolul următor. Majoritatea acestor oameni nu au realizat multe lucruri, iar istoria politică a acestei perioade poate fi citită ca o simplă succesiune de nume (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 15 a listelor regilor de la sfârşitul cărţii).

Principala provocare a regilor Babilonului a fost să-şi controleze teritoriul. Nouveniţii arameeni şi caldeeni dominau zonele rurale şi anumite regiuni erau *de facto* independente. Triburile arameene au fost mai importante de-a lungul Tigrului şi se pare că s-au aşezat în mici comunităţi rurale la marginile zonei agricole. Cronicile militare asiriene enumeră multe nume de triburi, cele mai importante fiind gambulienii şi puqudienii. Arameenii nu urmăreau integrarea în societatea babiloniană şi cei mai mulţi nu aveau alte ambiţii politice dincolo de comunităţile lor. Până în 850, caldeenii erau ferm stabiliţi de-a lungul Eufratului şi în sudul Babiloniei, inclusiv în oraşe fortificate, dar nu ştim de unde au venit. Unii istorici afirmă că erau strâns înrudiţi cu arameenii, dar izvoarele antice disting întotdeauna între ei, aşa că acest lucru nu este sigur. Caldeenii erau organizaţi în trei triburi de frunte : Bit-Amukani, Bit-Dakkuri

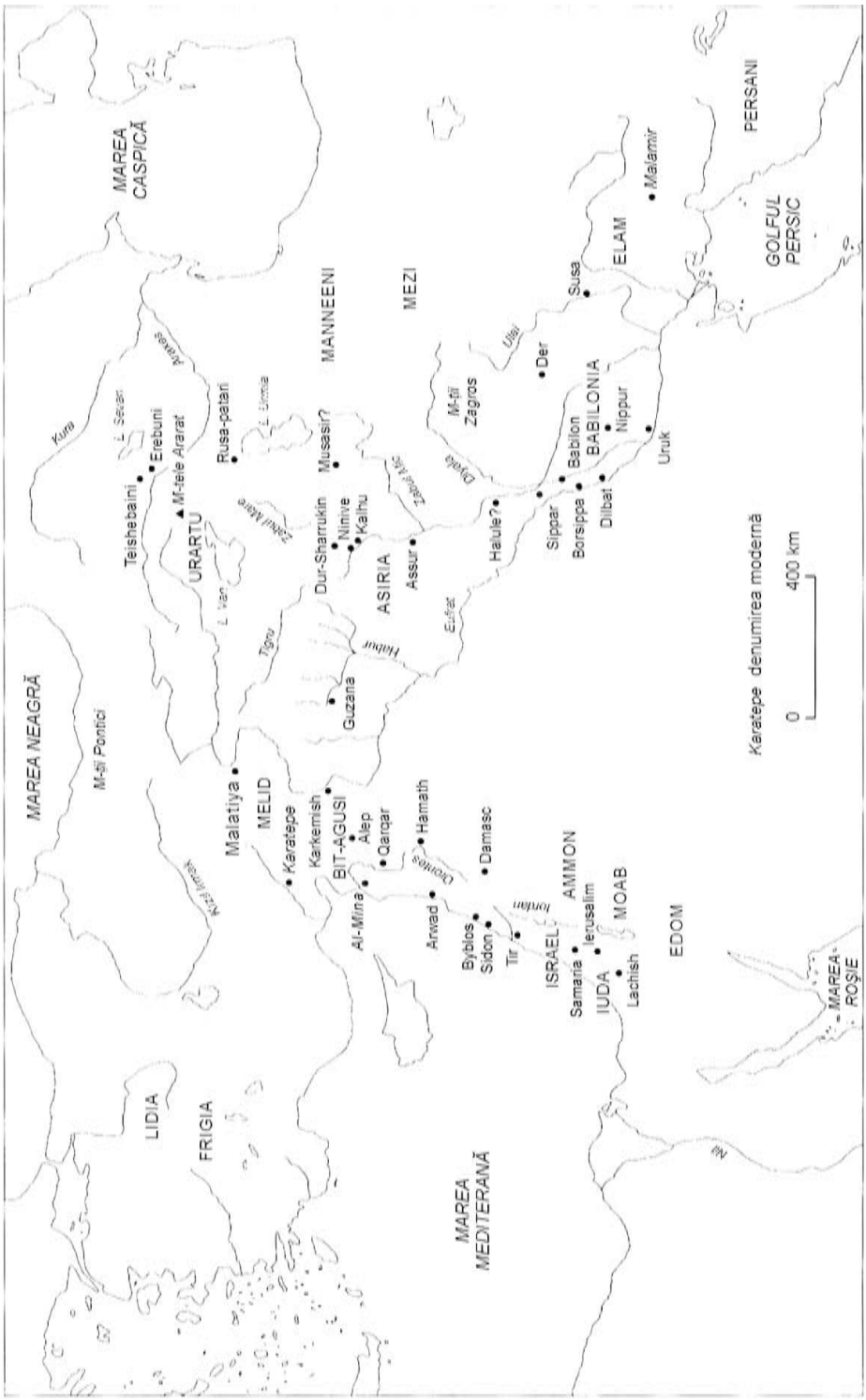

Harta 11.1. Orientul Apropiat la începutul mileniului unu

şi Bit-Jakin, iar aceste afilieri au rămas importante de-a lungul istoriei lor. Au încercat să câştige autoritate politică în Babilon şi au reuşit deseori să cucerească tronul. În consecinţă, au fost de obicei în fruntea opoziţiei împotriva expansiunii asiriene în Babilonia. Gradul mai mare de integrare în societatea babiloniană este vizibil în faptul că adoptau frecvent nume babiloniene.

Puţinele texte pe care le avem din această perioadă pomenesc despre ciocniri violente şi războaie, nu doar între oraşe şi grupuri tribale, ci şi între diferite oraşe. De exemplu, Nabu-shuma-imbi, guvernator al Borsippei, în nordul Babiloniei, la începutul secolului al VIII-lea, scria:

> Neorânduiala, tulburările, răzvrătirile şi neliniştea au cuprins Borsippa, oraşul adevărului şi dreptăţii. În vremea domniei regelui Nabu-shuma-ishkun, dakkurianul, babilonienii, borsippienii, (locuitorii din) oraşul Duteti (de pe) malul Eufratului, toţi caldeenii, arameenii (şi) locuitorii din Dilbat *şi-au ascuţit* (?) armele multe zile (pentru a lupta) unul cu celălalt (şi) s-au ucis unul pe altul. Mai mult, s-au luptat cu borsippienii pentru câmpurile lor[1].

Referirile la războaie împotriva grupurilor tribale există din plin în alte texte. O parte din retorica antitribală, prin care erau acuzaţi de comportament ostil şi distructiv, a rezultat probabil din atitudinea negativă obişnuită faţă de nou-veniţi a locuitorilor vechilor oraşe. Dar natura foarte instabilă a epocii şi caracterul ei războinic nu pot fi negate.

Asirienii au agravat de multe ori această situaţie instabilă prin acţiunile lor militare. Deja în a doua jumătate a secolului al IX-lea întreprindeau campanii militare în regiune, uneori ajutând oraşele împotriva triburilor, alteori împotriva regelui Babilonului. Babilonul nu a fost întotdeauna tabăra mai slabă. La mijlocul secolului al IX-lea, regele lui, Marduk-zakir-shumi I (854-819) i-a cerut lui Salmanasar al III-lea (858-824) ajutor pentru a înăbuşi o revoltă a fratelui său mai mic. Faptul că Salmanasar al III-lea îl considera un egal reiese dintr-o reprezentare de la baza tronului său din Kalhu, unde este înfăţişat ţinând mâna regelui babilonian. În schimb, acesta a susţinut pretenţia lui Shamshi-Adad al V-lea la tronul Asiriei după moartea lui Salmanasar al III-lea şi l-a obligat să accepte un tratat inechitabil. Dar puterea babiloniană era prea efemeră ca să păstreze această poziţie mult timp şi, până în 813, Shamshi-Adad al V-lea capturase şi trimisese în exil doi regi babilonieni consecutivi. Se pare că acest lucru a aruncat ţara în haos şi e posibil ca o vreme să nu fi existat niciun rege în Babilon. Abia în 728, când Asiria a încercat să guverneze Babilonia în mod direct, dezordinea s-a mai diminuat într-o oarecare măsură, însă chiar şi aşa instabilitatea a mai persistat vreme de un secol, după cum vom vedea în capitolul următor.

În toată această situaţie confuză, oraşele au constituit centre izolate care au perpetuat viaţa politică şi culturală tradiţională. În termeni politici, se pare că au fost un factor important pentru sprijinirea puterii, care îşi păstra caracterul urban din trecut. Marile oraşe ale Babiloniei erau de dimensiuni mult reduse şi slabe din punct de vedere economic. Totuşi, îi ofereau regelui puncte de control într-o zonă rurală turbulentă. În schimb, cetăţenii puteau cere privilegii speciale care, deşi caracteristicile

lor exacte nu sunt clare, par să fi fost foarte cuprinzătoare. Regii nu aveau voie să-i impoziteze sau să le impună zile de clacă şi serviciu militar ; nu puteau să aresteze pe nimeni şi nu puteau confisca proprietăţi. Se pare că aceste privilegii erau înnoite de fiecare dată când urca pe tron un nou rege, ca un acord personal, şi astfel au supravieţuit până în epoca dominaţiei asiriene. Lista de oraşe care au primit aceste privilegii include Babilonul, Borsippa, Nippurul, Sipparul şi Urukul, toate importante centre religioase. Se considera că zeii erau gardienii acordului şi un text literar numit *Poveţe către un prinţ* (data compunerii nu este cunoscută) stabileşte în mod limpede că, dacă va încălca acest acord, regele va fi aspru pedepsit. Chiar dacă guvernatorii regali ai oraşelor îi erau loiali regelui din Babilon, trebuie să fi avut o autonomie substanţială de multe ori în această perioadă.

Aceste oraşe au continuat tradiţiile culturale şi religioase ale Babiloniei, chiar dacă nu puteau fi investite resurse bogate în aceste activităţi. Până la cucerirea regiunii de către Asiria, nu s-a construit prea mult, ci doar au fost restaurate vechile structuri şi ziduri. În practicile religioase, rolul zeului Marduk a crescut substanţial la sfârşitul mileniului doi, în special sub regele Nabucodonosor I, care a adus înapoi din Elam statuia acestuia. La începutul mileniului unu, fiul lui Marduk, Nabu, scribul zeilor, a câştigat importanţă, ca şi oraşul său, Borsippa. Statuia lui trebuia adusă la Babilon în timpul festivalului de Anul Nou, care devenise cel mai important ritual regal, şi în documente s-a consemnat când statuia lui Nabu nu a participat. Activitatea scribală era de asemenea limitată din cauza lipsei activităţii economice şi edilitare. Numărul documentelor juridice şi administrative este neînsemnat, iar inscripţiile oficiale sunt rare şi majoritatea foarte scurte. În schimb, textele literare şi ştiinţifice de odinioară au continuat să fie copiate. În secolul al VII-lea, când regele Assurbanipal al Asiriei şi-a alcătuit biblioteca de la Ninive, şi-a trimis demnitarii în templele şi casele particulare ale preoţilor şi scribilor din Babilon pentru a strânge tăbliţe rare sau care nu se găseau în Asiria. Acest fapt sugerează că templele au devenit tutelarii activităţii scribale.

De la sfârşitul secolului al VIII-lea, statul Elam din est a susţinut în mod regulat opoziţia babilonienilor şi caldeenilor împotriva Asiriei. Mlaştinile din sud le permiteau rebelilor să fugă din Babilonia în Elam pentru a scăpa de armata Asiriei. Mai mult, babilonienii au convins uşor armatele elamite să lupte împotriva Asiriei, deseori plătind pentru aceste servicii. Cunoaştem istoria Elamului în mileniul unu aproape exclusiv din izvoare asiriene şi babiloniene. Deşi unii regi elamiţi au lăsat inscripţii, acestea sunt puţine şi sărace în informaţii. Pentru perioada renaşterii elamite pe scena internaţională din 740 până în 647, cunoaştem din izvoare indigene doar cinci regi, în timp ce izvoarele mesopotamiene consemnează 15 regi care au urcat pe tron. În ciuda instabilităţii politice a Elamului – 15 regi în 100 de ani –, statul a reuşit să provoace probleme Asiriei şi să dobândească bogăţii care au stârnit invidia vecinilor.

După jefuirea Susei de către Nabucodonosor I, în jurul anului 1100, nu ştim mai nimic despre Elam până când s-a alăturat Babiloniei în luptele împotriva Asiriei. Primul rege atestat a fost Humban-nikash, care a ajutat în lupta împotriva lui Sargon al II-lea (721-705).

Urmaşul său Shutruk-Nahhunte al II-lea, în numele său şi cu titlul de „rege al Anshanului şi Susei", s-a referit la trecutul glorios al Regatului Elamit Mijlociu şi a lăsat inscripţii la Susa şi la Malamir, un oraş pe drumul spre Anshan. Nu este limpede dacă stăpânea şi această zonă, cu toate că susţinea oficial că o controla. Războiul prelungit cu Asiria a dus la victorii şi înfrângeri de ambele părţi şi de multe ori a avut un rezultat nedeterminat. Diverşii martori se contrazic de multe ori în privinţa câştigătorilor anumitor bătălii. De exemplu, după bătălia de la Der din 720, între Asiria şi o coaliţie a babilonienilor şi elamiţilor, asirianul Sargon al II-lea şi caldeeanul Marduk-apla-iddina şi-au atribuit amândoi victoria în inscripţiile lor, în timp ce *Cronica babiloniană* l-a declarat câştigător pe regele elamit şi a afirmat că regele caldeean nici nu a venit la timp. În 691, Sennacherib al Asiriei s-a confruntat cu o coaliţie a statelor iraniene condusă de Humban-nimena al Elamului, la Halule, pe Tigru. Din nou regele asirian şi-a declarat victoria, în timp ce *Cronica babiloniană* i-o atribuie elamitului. Bătălia nu a fost decisivă şi nu l-a oprit pe Sennacherib să devasteze Babilonul, deşi l-a împiedicat să invadeze Elamul. A urmat o perioadă de pace relativă, care a luat sfârşit abia în 664, când Elamul a atacat Babilonia. Zece ani mai târziu, asirianul Assurbanipal a invadat Elamul şi a purtat o bătălie lângă râul Ulai, în apropiere de Susa. Regele Elamului, Te'umman, a fost ucis şi decapitat, iar capul său a fost dus la Ninive şi etalat în grădina regală. Când Assurbanipal şi fratele său s-au confruntat în cadrul unui război civil în Babilonia din 652 până în 648, Elamul a sprijinit Babilonia. Assurbanipal l-a înfrânt pe fratele său şi s-a întors împotriva Elamului, jefuind zonele rurale. În 646 a devastat Susa şi toate celelalte centre elamite. Distrugerea capitalei a fost cât se poate de meticuloasă: asirienii au sărat câmpurile pentru a le face neroditoare şi au deportat toată populaţia în Samaria, în vestul imperiului. Şi totuşi, mai rămăsese un stat mic şi slab, iar Elamul a supravieţuit mai mult decât Asiria, până când persanii l-au integrat în imperiul lor, în secolul al VI-lea.

O mare instabilitate caracteriza viaţa politică internă a Elamului. Diverse familii rivale luptau pentru tron şi cele care eşuau căutau de multe ori sprijin pentru pretenţiile lor în Asiria. Puterea nobililor locali pare să fi fost mare şi aceştia au dobândit averi ce păreau fabuloase în ochii asirienilor. Asemenea bogăţii proveneau parţial din controlul rutelor comerciale, dar nu avem documente pentru a studia amănunţit această problemă.

Elamul controla probabil doar câmpia Khuzestanului de pe partea vestică a munţilor Zagros. În ţinuturile înalte din Anshan trăiau persanii, iar alte grupuri venite recent în regiune locuiau în munţii Zagros, mai la nord. Au format diferite state care la început erau doar nişte slabe coaliţii de populaţii, cu nume cunoscute doar din izvoare asiriene. Acestea îi pomenesc pe mezi, manneeni, persani şi alţii, la început cu un mare număr de regi, iar mai târziu ca state consolidate. Din cauza acestei situaţii politice complexe au apărut mai târziu principalii opozanţi ai Asiriei.

La nord de Asiria, în Anatolia de Est, a existat unul dintre cele mai enigmatice state importante ale Orientului Apropiat: îl numim Urartu, conform asirienilor, dar termenul indigen era Biainili, „cei din ţara Bia". Ultimul cuvânt se păstrează în numele lacului Van. Deşi este clar că Urartu a jucat un rol important în prima jumătate a

mileniului unu şi că la un moment dat a fost cel mai puternic stat din regiune, reconstituirea istoriei sale este extrem de dificilă. Cele mai multe informaţii trebuie selectate din cronicile asiriene, ce oferă de asemenea şi singurul cadru cronologic de care dispunem. Pomenesc de regii urartieni doar în situaţiile de conflict. Urartienii înşişi au lăsat inscripţii, la început în limba, scrierea şi formulele asiriene şi, de la sfârşitul secolului al IX-lea, în limba urartiană. Există câteva texte bilingve asiro-urartiene. Acestea sunt în principal inscripţii de pe clădiri care pomenesc de campanii militare şi tind să fie repetitive ; oferă puţine amănunte din istoria statului. Informaţia scrisă reprezintă aşadar viziunea asiriană subiectivă. Explorările arheologice din Urartu s-au concentrat mai mult asupra fortăreţelor din munţi şi, din nou, accentuează aspectele militare ale statului.

Pe teritoriul Urartului predominau munţii înalţi şi văile înguste, cu râuri care nu formează un sistem continuu (documentul 11.1). Multe râuri izvorau aici, dar curgeau în toate direcţiile şi doar Eufratul era navigabil. Iniţial centrul statului era lacul Van, cu ape prea sărate pentru băut şi agricultură. Oamenii locuiau în sate din văi, pe care deseori nu le puteau părăsi în timpul iernii din cauza zăpezii. Călătoriile prin regiune erau dificile, iar acest lucru o proteja, printre altele, de înaintările armatei asiriene. Statul se întindea în toate direcţiile şi se învecina cu Asiria în sudul Anatoliei şi nord-vestul Iranului, unde ajungea aproape de nucleul asirian. Graniţele nordice şi estice nu le cunoaştem cu precizie, dar la apogeul său Urartu includea şi teritoriul actualului stat Armenia. Erevanul modern este situat pe locul unde odinioară era vechiul oraş urartian Erebuni. Numele oraşului este acelaşi, după mai mult de 2.000 de ani.

Primele referiri la o organizaţie politică în această zonă datează din secolul al XIII-lea, când regii asirieni au întreprins campanii în nordul Siriei şi i-au întâlnit pe cei pe care i-au numit nairi şi uruatri, o variantă a numelui ulterior Urartu. Cele două entităţi politice şi-au unit forţele, cel mai probabil ca reacţie la agresiunea asirienilor. Începând din secolul al IX-lea, regii asirieni pomenesc de opozanţi mai puţini, dar mai puternici în regiunea Anatoliei orientale. Regele care a unificat statul Urartu şi a fondat dinastia lui regală a fost Sarduri I, atestat în cronicile lui Salmanasar al III-lea (858-824). Următorii succesori au transformat statul într-o putere importantă. Au întreprins fără întrerupere campanii în toate direcţiile pornind de la lacul Van şi au anexat teritorii până în nord, la Erebuni. Spre vest au ajuns până în Siria de Nord, iar în sud-est au ocupat munţii Zagros de la est de Asiria. Au menţinut însă acolo o serie de state-tampon şi existau acorduri între Urartu şi Asiria în legătură cu accesul la acestea. Politica expansionistă a Urartului a fost înlesnită de slăbirea internă a Asiriei la sfârşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al VIII-lea. Situaţia era atât de gravă, încât un demnitar asirian din nordul Siriei, Shamshi-ilu, a condus personal defensiva împotriva atacurilor urartienilor, în loc să-l aştepte pe rege. Urartienii şi-au consolidat câştigurile teritoriale construind un sistem de fortăreţe în munţi, ca Rusa-patari, „Micul oraş al regelui Rusa", sau Teishebaini, „Oraşul zeului Teisheba". Ridicate pe înălţimi naturale, acestea controlau câmpurile agricole şi rutele comerciale care le traversau. Erau centre administrative şi dispuneau de uriaşe zone de depozitare

pentru cereale şi vin. Regiunea trebuie să fi avut culturi întinse de viţă-de-vie, deoarece cantităţile de vin consumate erau imense. Statul sprijinea dezvoltarea agricolă construind instalaţii hidraulice, inclusiv apeducte care par să fi inspirat unele proiecte asiriene. Aceste lucrări necesitau o forţă de muncă numeroasă şi e posibil ca multe dintre expediţiile militare să fi avut ca scop luarea de prizonieri care să fie folosiţi ca mână de lucru.

Documentul 11.1. *O descriere asiriană a munţilor Zagros*

Pentru asirienii care locuiau în ținuturi joase, munții Zagros și Taurus de la est și nord constituiau bariere formidabile și un mediu natural nefamiliar. Campaniile militare cu armate permanente erau dificile acolo, iar expansiunea asiriană era blocată. În această regiune se confrunta cu statul urartian și în 714, când Sargon al II-lea a hotărât să atace, a trebuit să pătrundă în munții greu accesibili. În descrierea campaniei, o scrisoare către zeul Assur, scrisă într-o aleasă limbă literară și folosind multe metafore din lumea animală, el enumeră obstacolele pe care le-a înfruntat:

Muntele Simirria, un măreţ vârf care se înalţă ca lama unei lănci şi care îşi ridică fruntea deasupra muntelui în care sălăşluieşte zeiţa Belet-ili, ale cărui două vârfuri se reazemă de cer, ale cărui temelii ajung până în mijlocul infernului de dedesubt, care, asemenea spinării unui peşte, nu are nicio potecă dintr-o parte în alta şi care este greu de urcat şi din faţă, şi din spate; râpele şi prăpăstiile sunt adânci şi, văzut de departe, muntele este învăluit de înfricoşare, nu poate fi urcat nici cu carul sau cu caii în galop şi este foarte greu şi pentru pedestraşi să înainteze; şi totuşi, cu agerimea şi înţelepciunea pe care zeii Ea şi Belet-ili mi le-au dăruit şi care mi-au întins paşii pentru a cuceri pământul duşmanilor, i-am pus pe pionierii mei să care topoare grele din bronz şi au sfărâmat vârfurile muntelui înalt ca şi cum ar fi fost din piatră de var şi am netezit drumul. Am luat o parte a armatei mele şi am făcut să zboare peste el ca vulturii carele de luptă, călăreţii şi oştenii care erau cu mine. Am pus trupele auxiliare şi pedestraşii să le urmeze şi cămilele şi măgarii de povară au sărit peste vârfuri asemenea caprelor crescute la munte. Am făcut ca noianul de asirieni să treacă uşor peste înălţimea aceea şi în vârful acelui munte mi-am aşezat tabăra.

Traducere după Thureau-Dangin, 1912, planşele I-II.

La mijlocul secolului al VIII-lea, sub regele Sarduri al II-lea, Urartu se afla la apogeul puterii. Controla rutele comerciale din nordul Mesopotamiei şi Iran spre Marea Mediterană şi sursele de metal din Anatolia. Chiar şi Siria de Nord era la îndemână. Reorganizarea Asiriei şi expansiunea ce a urmat au dus imediat la confruntări cu Urartu. Acestea sunt detaliate în unele cronici asiriene, ce, bineînţeles, le ţin partea asirienilor. Tiglat-pileser al III-lea (744-727) a luptat cu urartienii în vest, unde aceştia formaseră alianţe cu state ca Bit-Agusi de lângă Alep. Sargon al II-lea a atacat statul-tampon dintre Asiria şi Urartu deplasându-şi trupele prin munţii Zagros la est de Asiria. A jefuit oraşul Musasir, un important centru religios al principalului zeu urartian, Haldi, cu intenţia de a zdruncina cultul oficial al statului. În secolul al VII-lea, Urartu nu mai era o ţintă a campaniilor asiriene, dar era supravegheat îndeaproape de iscoadele asiriene, care trimiteau rapoarte la Ninive. Diplomaţia a înlocuit războiul şi

Asiria a înfrânat ameninţarea Urartului, dar nu a intenţionat – sau nu a fost în stare – să îi dea lovitura de graţie.

E posibil ca soarta Urartului să fi fost pecetluită mai degrabă de anumite populaţii de la nord, a căror identitate nu este clară. Istoricii au sugerat diverse grupuri ca fiind responsabile pentru prăbuşirea acestuia. Printre ele se găsesc cimerienii din Anatolia de Nord, care, se pare, la mijlocul secolului al VII-lea controlau porţiunea centrală a munţilor Zagros şi ar fi putut anihila şi Urartu în calea lor. Mezii şi sciţii au fost şi ei învinuiţi, dar nu există nicio dovadă solidă în această privinţă. Cu toate acestea, sfârşitul Urartului a fost violent şi arheologia demonstrează că multe dintre fortăreţele sale au fost arse din temelii. În mod sigur, la sfârşitul secolului al VI-lea, Armenia înlocuise Urartu când regiunea a fost încorporată în Imperiul Persan.

Cultura şi religia Urartului rămân puţin cunoscute. Limba nu seamănă decât cu huriana din mileniul doi, dar nu este o formă târzie a hurienei. Cele două limbi au avut un strămoş comun ; chiar dacă avem dovezi doar pentru huriană în mileniul doi, şi urartiana trebuie să se fi vorbit atunci. Documentele scrise din Urartu constau în principal din inscripţii regale, din care câteva s-au păstrat şi în versiune asiriană. S-au descoperit un mic număr de documente economice şi sute de peceţi regale, care indică faptul că statul avea o administraţie centralizată. Multe nume de zei sunt atestate în inscripţii, dar altfel puţine sunt cunoscute. Trei zeităţi se aflau în fruntea panteonului, din care două le erau cunoscute şi hurienilor : Teisheba, care era zeul hurian al furtunii, Teshub, şi Shiwini, zeul hurian al soarelui, Shimiki. Cel mai important zeu în cronicile bătăliilor era Haldi, probabil un zeu al războiului, care nu mai apare nicăieri altundeva în Orientul Apropiat. Principalul centru de cult al acestuia era la Musasir, pe care Sargon al II-lea l-a prădat în 714.

Vestigiile materiale cele mai impresionante ale Urartului sunt reprezentate de obiectele de metal, în special de bronz, folosit pentru a face vase, accesorii de mobilier, armuri, statuete şi aşa mai departe. Aşezarea geografică a statului îi conferea acces direct la mine şi acesta controla rutele comerciale din Anatolia Centrală şi Iran, unde se găseau alte resurse minerale. Atenţia acordată metalului nu este, prin urmare, surprinzătoare. Din păcate, multe dintre vestigii au fost excavate ilegal şi nu le cunoaştem contextul arheologic. Chiar dacă datele pe care le avem despre Urartu rămân puţine, nu se poate nega că a fost unul dintre cele mai puternice state din Orientul Apropiat în primele trei secole ale mileniului unu şi că existenţa sa a avut efecte importante asupra dezvoltării Imperiului Asirian. Este ilustrarea tipică a uneia dintre cele mai mari provocări cu care se confruntă istoricul Orientului Apropiat. Suntem conştienţi că a fost un actor important pe scena internaţională, dar, din cauză că izvoarele autohtone sunt puţine şi lipsite de amănunte, trebuie să studiem Urartu prin ochii asirienilor – drept urmare, tindem să-l percepem ca pe un stat marginal şi mai puţin împlinit decât era de fapt.

11.2. Vestul

În timp ce state teritoriale întinse dominau partea estică a Orientului Apropiat (Asiria, Babilonia, Elam, Urartu), în vest fragmentarea politică a rămas regula. Locuite şi stăpânite de grupuri care vorbeau limbi diferite şi care aveau moşteniri şi tradiţii variate, satele de aici încă erau concentrate în jurul unui singur oraş ce servea drept capitală politică. Putem distinge între cele care au continuat tradiţiile politice şi culturale de la sfârşitul mileniului doi, în principal statele neohitite şi cel fenician, şi cele nou-apărute, mai ales statele arameene. Cu toate acestea, este clar că puterea politică înclina spre arameeni, până la sfârşitul secolului al VIII-lea, când asirienii au cucerit regiunea.

Aşa-numitele state neohitite erau situate în Anatolia de Sud şi Siria de Nord-Vest, de pe cursul superior al Eufratului până la coasta mediteraneeană. Cronicile asiriene numesc regiunea Hatti, recunoscând astfel o legătură cu statul hitit din mileniul doi. Şi, într-adevăr, a existat o continuitate în scrierea şi limba pe care oamenii de acolo le foloseau, precum şi în ideologia politică. Aşa cum am spus, statele neohitite foloseau hieroglifele anatoliene pentru a scrie limba luviană, care fusese unul dintre mijloacele oficiale de expresie în regatul hitit. Din punct de vedere politic, unii conducători ai acestor state se prezentau ca urmaşi ai regilor hitiţi. Important în această transmitere a fost oraşul Karkemish, reşedinţa unui vicerege al regelui din Hattusa, deseori un prinţ, în mileniul doi. Când statul hitit s-a prăbuşit, Kuzi-Teshub, fiul ultimului vicerege atestat, s-a declarat „Mare Rege al Hattiului" şi a umplut vidul de putere din Siria de Nord. Totuşi, statul său s-a fragmentat curând şi o serie de regate s-au dezvoltat de-a lungul Eufratului şi la vest de acesta. Cel mai important era Melid, în jurul oraşului Malatiya de pe cursul superior al Eufratului, unde regii pretindeau că sunt urmaşii lui Kuzi-Teshub. La vest existau mai multe state, ai căror regi purtau nume precum Muwatallis şi Suppiluliuma, în tradiţia mileniului doi.

Ştim puţine lucruri despre organizarea politică internă a acestor state. Oraşele aveau citadele cu palate şi temple înconjurate de ziduri masive şi în această privinţă continuau practicile din mileniul doi. Deşi nu există documente care să ateste cum conduceau elitele, se pare că trăiau într-un lux care trezea invidia celorlalţi. Asirienii admirau atât de mult palatele Siriei de Nord, încât au imitat unele elemente în propria arhitectură regală. Se refereau la un portic cu coloane ca fiind „în stilul din Hatti" şi e posibil ca basoreliefurile din palatele lor să se fi inspirat din lespezile citadelelor regale din Siria de Nord. Acestea erau montate pe porţi şi ziduri şi sculptate cu scene într-un stil tipic neohitit, deseori conţinând inscripţii hieroglifice care omagiau faptele regelui. Revoltele sociale care au contribuit la prăbuşirea sistemului din mileniul doi par aşadar să fi ocolit statele neohitite.

Bogăţia regiunii neohitite se datora probabil controlului său asupra rutelor comerciale şi a zonelor miniere. Câteva dintre oraşele mai importante, precum Karkemish şi Malatiya, controlau trecerile peste Eufrat şi tot traficul din Anatolia spre Siria trebuia să treacă prin zonă. Poziţia strategică şi bogăţia acestor state le-au transformat

în ţinte ademenitoare pentru puternicii lor vecini. Când asirienii s-au extins spre vest, au dat peste ele imediat ce au trecut Eufratul. Prin urmare, statele neohitite au fost forţate în secolul al IX-lea să-i plătească tribut lui Salmanasar al III-lea şi, la mijlocul secolului al VIII-lea, Tiglat-pileser al III-lea le-a încorporat treptat în imperiul său. În intervalul dintre cele două momente, când Asiria era slăbită, Urartu şi-a extins influenţa asupra acestor state. Mai mult, arameenii au reuşit să pună mâna pe puterea politică în câteva dintre statele neohitite. De exemplu, în secolul al VIII-lea stăpâneau deja Hama, statul neohitit cel mai sudic din Siria Centrală.

O altă regiune în care au supravieţuit entităţi politice de la sfârşitul mileniului doi este coasta levantină. Porturile feniciene Tir, Sidon, Byblos şi Arwad nu au fost distruse în jurul anului 1200 şi au continuat să funcţioneze ca şi înainte, chiar dacă bogaţii lor clienţi dispăruseră. Schimbarea de statut a acestora din urmă este înfăţişată limpede într-un text literar egiptean, *Povestea lui Wen-Amun*. Aceasta relatează cum un preot al zeului Amun al Tebei din Egipt a călătorit în jurul anului 1100 la Byblos pentru a obţine lemn de cedru. Fiind jefuit pe drum, nu avea cum să plătească lemnul şi, când a apelat la obiceiul schimburilor de daruri ce caracterizase comerţul cu bunuri de lux în mileniul doi, regele Byblosului i-a spus că el nu este un slujitor al Egiptului şi i-a cerut să plătească. Wen-Amun a primit lemnul doar după ce a făcut rost de banii necesari. Fenicienii erau celebri pentru controlul asupra mărfurilor de lux, ca lemnul de esenţă tare, metalele şi produsele artizanale, precum şi pentru meşteşugarii lor pricepuţi. Prin urmare, când autorii cărţilor biblice au vrut să-l prezinte pe Solomon ca pe un rege bogat şi puternic, şi l-au imaginat primind lemn şi specialişti în construcţii de la Hiram, regele Tirului.

Totuşi, cea mai impresionantă trăsătură a fenicienilor era priceperea lor la comerţul pe mare. Cu corăbii îmbunătăţite tehnic, care aveau o mare capacitate de depozitare, navigau până în Maroc şi Spania, unde întemeiaseră colonii începând cu secolul al X-lea. Acestea erau adevărate porturi comerciale, unde negustorii strângeau resurse din interior şi le expediau acasă (vezi caseta 11.1). De asemenea, în Orientul Apropiat grupuri de fenicieni locuiau în alte oraşe şi state pentru a face afaceri. Spre deosebire de însemnările negustorilor asirieni din Anatolia de la începutul mileniului doi, cele ale fenicienilor nu s-au păstrat, fiind scrise pe pergament şi papirus, care sunt materiale perisabile. Iniţial, statele neohitite şi cel arameean erau pieţe profitabile, pentru că elitele de aici doreau bunuri de lux; mai târziu, şi în Imperiul Asirian exista cerere pentru aşa ceva. În secolul al VIII-lea, când au venit la putere în Siria, asirienii au cerut mult tribut, dar le-au permis oraşelor feniciene să rămână independente. Acest aranjament le oferea acces la mărfurile străine pe care le doreau fără a trebui să se ocupe de infrastructura comercială în teritorii îndepărtate. Colonizarea de către fenicieni a Africii de Nord a devenit mai intensă odată cu fondarea Cartaginei pe coasta tunisiană, la începutul secolului al VIII-lea. Atenţia tot mai mare acordată de fenicieni vestului a provocat o concurenţă intensă, la început cu grecii, ce au fondat colonii în nordul Mediteranei, iar câteva secole mai târziu cu Roma în plină dezvoltare, care a prădat Cartagina la mijlocul secolului al II-lea î.Hr.

Caseta 11.1. *Fenicienii în vestul Mediteranei*

Micile orașe-state de pe coastele Libanului și Siriei de astăzi – Tir, Sidon, Byblos și Arwad – au ajuns uimitor de departe de Orientul Apropiat. Au fondat colonii cu rol de puncte comerciale în vestul Mediteranei și chiar și dincolo de strâmtoarea Gibraltar, în sudul Spaniei și în Maroc. Toate coloniile erau pe coastă, situate strategic pentru a dobândi resurse naturale, în special minereu de fier. Obiectivele fenicienilor sunt probabil cel mai clare pe coasta atlantică din sudul Spaniei. Conform autorilor greci și romani, negustorii din Tir au fondat acolo o colonie în jurul anului 1100 (o dată probabil prea timpurie) și arheologia le confirmă prezența cel puțin din secolul al VIII-lea. Au fondat colonia Cádiz pe ceea ce atunci era un grup de insule în golful de la gurile fluviului Guadalete. Această poziție îi oferea acces la minele extrem de bogate în argint și aur din interiorul Spaniei, metalele fiind transportate spre coastă și spre Cádiz. Cele mai mari zăcăminte se găseau la Rio Tinto, lângă actuala Sevilla, o zonă minieră exploatată până în 1887 d.Hr. Urmele rafinării minereului în mileniul unu î.Hr. se întind pe o suprafață de o milă pe o treime de milă și indică faptul că aproximativ șase milioane de tone de argint au fost extrase în acea epocă. Localnicii prestau toată munca, probabil sub supravegherea fenicienilor, iar argintul rafinat era în general expediat de la Cádiz mai ales spre Orientul Apropiat. Se pare că negustorii aveau puține interacțiuni culturale cu localnicii. Cádizul avea o comunitate mică și compactă, cu trei temple dedicate zeilor fenicieni Astarte, Ba'al-Hammon și Melqart, iar urmele arheologice din tot vestul Mediteranei arată că influența localnicilor asupra fenicienilor a fost limitată și viceversa. Culturile s-au amestecat doar în Malta, aflată la mijlocul drumului lung din Levant până în coloniile vestice. Așadar, fenicienii au adus tradiții din Orientul Apropiat în lumea mediteraneeană occidentală, deși impactul lor a devenit mai vizibil doar după ce Cartagina din Africa de Nord a preluat un rol de frunte. Coloniile lor arată cum la această dată timpurie interesele comerciale au impulsionat deja explorările la mare distanță. Ideea că unii navigatori fenicieni au ajuns în America Latină era populară în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea d.Hr., iar în secolul XX anumiți cercetători de renume au susținut că o inscripție feniciană autentică a fost descoperită în Brazilia. Totuși, aceasta s-a dovedit a fi un fals și nu există nicio mărturie în favoarea prezenței fenicienilor în Americi.

Deşi artiştii şi meşteşugarii fenicieni erau faimoşi în Antichitate, s-au păstrat relativ puţine opere ale lor. Acest lucru este cauzat parţial de faptul că oraşele au fost ocupate permanent până astăzi şi sunt foarte greu de cercetat arheologic. Doar obiecte transportabile sunt cunoscute din afara Feniciei şi nu e întotdeauna sigur dacă au fost importuri feniciene sau imitaţii locale. Arta este cunoscută cel mai bine datorită sculpturilor în fildeş, în care erau folosite de multe ori motive egiptene. Acestea dovedesc o mare măiestrie, despre care ne închipuim că era vizibilă şi în alte opere. Textilele feniciene erau la mare preţ – grecii foloseau cuvântul *fenicia* şi pentru culoarea purpurie folosită în vopsirea ţesăturilor –, dar nu s-a păstrat nicio mostră. În plus, vestigiile scrise ale acestui popor sunt sărace, deşi au avut o importanţă fundamentală pentru dezvoltarea scrierii în lumea antică. Pentru că fenicienii au folosit alfabetul liniar pe papirus şi pergament, toate înregistrările tranzacţiilor zilnice s-au dezintegrat în timp şi doar

câteva inscripţii monumentale gravate în piatră sunt cunoscute. Unele izvoare clasice fac referiri la istoriile feniciene, dar relatările greceşti şi romane par extrem de confuze. Cea mai lungă inscripţie feniciană a fost descoperită în Anatolia de Sud, la Karatepe, şi conţine o traducere luviană scrisă cu hieroglife anatoliene. Era un text al lui Azatiwata, slujitor al regelui din Danuna, care comemora construirea unui oraş numit Azatiwataya, după el. Datează de la sfârşitul secolului al VIII-lea sau începutul secolului al VII-lea şi, prin urmare, putem fi siguri că limba şi alfabetul feniciene se răspândiseră în restul Siriei şi în Anatolia de Sud până atunci.

Rolul fenicienilor în răspândirea alfabetului este cea mai cunoscută realizare culturală a lor. Pentru că au continuat să folosească scrierea în Evul Întunecat de după 1200, fenicienii au fost sursa de inspiraţie pentru toate sistemele de scriere alfabetică ale vecinilor lor. În Orientul Apropiat, scrierile ebraică şi aramaică au derivat din cea feniciană. De o importanţă majoră pentru Europa a fost adoptarea alfabetului fenician de către greci, fie direct de la fenicieni, fie prin intermediari din Siria sau Anatolia. Izvoarele clasice exprimau clar acest lucru : grecii îşi numeau literele „feniciene". Data la care s-a realizat împrumutul este totuşi controversată şi argumentele istoricilor sunt bazate aproape exclusiv pe formele literelor individuale, care sunt foarte diversificate. Primele inscripţii greceşti pot fi datate în prima jumătate a secolului al VIII-lea, dar, ţinând cont de numărul redus de inscripţii mai vechi în Orientul Apropiat, este posibil ca unele texte greceşti mai vechi să nu fi fost încă descoperite. Aşa că unii istorici au propus ca posibilă dată a transmiterii alfabetului către greci secolul al XIII-lea, ceea ce pare puţin probabil.

Oraşele-state feniciene au fost prin urmare foarte importante pentru continuarea tradiţiilor din mileniul doi în mileniul unu şi probabil că au fost cele mai puţin afectate de evenimentele din jurul anului 1200. Şi alte state din interiorul continentului ar fi putut să adopte tradiţiile cananeene. Limba vorbită în Israel şi în Iuda, ebraica, era înrudită cu cea vorbită în regiune în mileniului doi. Zeii, miturile şi practicile de cult atestate în texte ugarite, de exemplu, şi-au găsit loc în textele biblice, cel mai probabil pentru că în anumite locuri au supravieţuit până în mileniul unu. Cele două regate, Israel şi Iuda, aveau istorii separate şi totuşi foarte apropiate. Acestea sunt aproape întotdeauna reconstituite pe baza Bibliei ebraice, o sursă foarte dificil de folosit de istorici (vezi controversa 11.1). A fost scrisă din perspectiva regatului lui Iuda şi a folosit religia ca punct principal de referinţă pentru a reprezenta acţiunile oamenilor. În vremurile postexilice, adică după secolul al V-lea î.Hr., ideologia religioasă a zonei Iuda consta într-o devoţiune monoteistă faţă de Iahve, zeul templului din Ierusalim. În acel timp, toată istoria anterioară era interpretată prin felul în care se raportau oamenii la el, dar este clar că înainte de exil erau toleraţi şi alţi zei. De exemplu, arheologia a descoperit dovezi ale existenţei unui cult al soţiei lui Iahve, Ashera, atât în Israel, cât şi în Iuda. Textul biblic sugerează că aceste două state erau chiar diferite. Regii Israelului aveau legături mult mai strânse cu vecinii lor decât cei din Iuda şi erau mult mai deschişi faţă de tradiţiile şi cultele cananeene, precum cele ale lui Ba'al şi El. Este posibil aşadar ca Israel să fi fost urmaşul unui stat din mileniul doi, în

timp ce mărturiile arheologice din Iuda atestă schimbări mai mari la începutul mileniului unu. Acest stat era format probabil din noi populaţii care se aşezaseră în regiune şi care au introdus practici sociale şi culturale noi.

Textul biblic şi cercetarea arheologică intensivă pe teritoriile statelor antice Israel şi Iuda sugerează că acestea erau neobişnuite pentru vremea lor. De fapt, nu este adevărat. Ca toţi vecinii lor, Israel şi Iuda erau mici regate concentrate în jurul capitalelor. Conform relatării biblice, care nu poate fi confirmată întru totul din izvoare independente, Israel a avut 19 regi în cele două secole de dinaintea cuceririi asiriene din 722. Regii au fost membri ai unor familii diferite, care de multe ori se bazau pe ajutor extern pentru accederea la tron. Regatul a fost cel mai puternic în prima jumătate a secolului al IX-lea. Omri (cca 885-874), creatorul unei noi dinastii, a fondat capitala Samaria şi a întărit legăturile Israelului cu oraşul fenician Tir. Asirienii numeau Israelul „casa lui Omri", chiar şi după sfârşitul dinastiei sale. Fiul şi urmaşul lui Omri, Ahab (cca 874-853), a contribuit cu 2.000 de care de luptă şi 10.000 de oşteni la coaliţia ce l-a înfruntat pe Salmanasar al III-lea la Qarqar în 853, al doilea contingent ca mărime. Doisprezece ani mai târziu, un om pe nume Iehu (cca 841-814) a pus capăt dinastiei lui Omri în mod violent, masacrându-i întreaga familie. Mai târziu, în timpul domniei sale, a fost reprezentat pe Obeliscul Negru al lui Salmanasar al III-lea ca închinându-se acestui rege, singura reprezentare a unui rege israelit pe care o avem astăzi.

În regatul lui Iuda, domnia era mai stabilă şi o dinastie numită în inscripţiile aramaice de la sfârşitul secolului al IX-lea „casa lui David" pare să fi rămas la putere de la crearea statului, probabil în secolul al IX-lea, până la anexarea de către babilonieni, în 587. Singura excepţie a fost o perioadă de şapte ani (cca 841-835), când Atalia, fiica lui Omri şi soţia răposatului rege din Iuda, a domnit singură. Biblia menţionează 19 regi pentru cei 350 de ani de existenţă ai statului lui Iuda şi toţi au folosit Ierusalimul drept capitală. Iuda era mai mic şi mai slab decât Israel şi la sfârşitul secolului al IX-lea istoria ambelor state a fost dominată de regatul Damascului, situaţie care a durat până când Asiria a invadat vestul, la mijlocul secolului al VIII-lea. Istoria ulterioară a statelor Israel şi Iuda a fost determinată de imperiile mesopotamiene şi va fi discutată în capitolele viitoare.

Arameenii au format cea mai importantă categorie nouă a populaţiei care deţinea puterea politică în vest. În Evul Întunecat au pus mâna pe putere în statele din Siria şi şi-au extins influenţa politică, în detrimentul neohitiţilor şi al altora, până în secolul al VIII-lea. Statele lor erau de obicei numite „casa" unui strămoş, iar locuitorii erau consideraţi fiii acestuia, recunoscându-şi astfel originile tribale. Unii dintre aceşti strămoşi au fost atestaţi ca figuri istorice. De exemplu, Gusu, care a întemeiat Bit-Agusi, a fost inamicul asirianului Assurnasirpal al II-lea în jurul anului 870. Dar controlul asupra centrelor urbane a dus în acelaşi timp la denumiri diferite ale statelor. Când Bit-Agusi a transformat Arpadul, aflat la vreo 30 de kilometri (20 de mile) nord de Alep, într-un oraş important, regatul lor s-a numit tot Arpad. O altă denumire a unor state arameene, în special în Biblie, includea termenul *Aram*, de obicei combinat cu numele unei regiuni sau al unui oraş – de exemplu, Aram-Damasc. Când statul

respectiv a devenit cel mai important duşman al Asiriei în regiune, era numit uneori doar Aram, inclusiv în textele vecinilor săi arameeni. Multitudinea de denumiri dovedeşte că baza ideologică a acestor state era diferită. Se putea considera că aparţin unui trib (Bit-X), că sunt teritorii în jurul unui oraş (de exemplu, Arpad) sau guvernate de un anumit popor (Aram-X).

Deşi denumirile statelor erau foarte variate, predomina ideea că un rege deţinea puterea cu ajutorul zeului local. Când Asiria s-a extins spre vest, conducătorii locali au rămas în funcţie, dar ca vasali ai asirienilor. Acest lucru a dus la un statut dublu : pentru locuitorii statelor erau regi, pentru suzeranii asirieni erau funcţionari. Această dualitate e exprimată de statuia lui Hadad-yith'i, rege al Guzanei, în Siria de Nord, probabil la mijlocul secolului al IX-lea. Pe ea era gravată o inscripţie bilingvă, în aramaică şi akkadiană. Prima îl numeşte „rege al Guzanei", a doua „guvernator" (vezi documentul 11.2).

Istoriile politice ale acestor state sunt de obicei reconstituite pe baza mărturiilor din afară, în special Biblia ebraică şi cronicile militare asiriene, pentru că inscripţiile locale sunt puţine. Toate izvoarele atestă un şir de războaie interne devastatoare. Deşi statele se uneau împotriva duşmanului asirian comun, se războiau între ele când nu exista nicio ameninţare din exterior. Se pare că unele state mai mici formau coaliţii pentru a se proteja în aceste conflicte şi că, în general, în timp s-au dezvoltat entităţi politice mai mari. Se pare că puterea oscila de la neohitiţi la arameeni în Siria de Nord, iar în sud a ajuns să domine Damascul.

La sud de Siria au apărut noi state, cu istorii strâns legate, cu populaţii de origini nearameene. În Israel, Iuda, Amon, Moab şi Edom oamenii vorbeau limbi cananeene în locul aramaicei. Pe ţărmul sudic al Mediteranei, filistenii controlau cinci oraşe-state ce reglementau accesul spre Egipt şi se găseau la capătul rutelor comerciale terestre din Deşertul Arabiei. Arabii din peninsulă, care erau nomazi pe cămile, aveau legături strânse cu regiunea siro-palestiniană şi furnizau mărfuri de lux, cum ar fi tămâia din Yemen.

Istoria întregului vest era determinată de relaţia sa cu Asiria, care, începând din secolul al IX-lea, a întreprins aici campanii cu regularitate, proces pe care îl vom analiza în capitolul următor. Numeroasele state se aliau pentru a răspunde ameninţării, deşi unele căutau sprijinul Asiriei pentru a rămâne independente faţă de vecinii lor. Totuşi, alianţele puteau fi imense. Când Salmanasar al III-lea a trecut Eufratul, în 853, şi s-a angajat într-o mare bătălie la Qarqar, s-a confruntat, după propriile spuse, cu :

> 1.200 de care de luptă, 1.200 de călăreţi şi 20.000 de oşteni ai lui Hadad-ezer din Damasc ; 700 de care de luptă, 700 de călăreţi şi 10.000 de oşteni ai lui Irhuleni, hamatitul ; 2.000 de care de luptă şi 10.000 de oşteni ai lui Ahab, israelitul ; 500 de soldaţi din Byblos ; 1.000 de soldaţi din Egipt ; 10 care de luptă şi 10.000 de soldaţi din ţinutul Irqanatum ; 200 de oşteni ai lui Matinu-ba'al din oraşul Arwad ; 200 de soldaţi din ţinutul Usanatu ; 30 de care de luptă şi […].000 de oşteni ai lui Adon-ba'al din ţinutul Shiannu ; 10.000 de cămile ale lui Gindibu' din Arabia ; […] sute de oşteni ai lui Ba'asa din Bit-Ruhubi, amonitul[2].

Deşi, cel mai probabil, această coaliţie a reuşit să stăvilească asaltul Asiriei, nu a ţinut mult şi curând a reapărut competiţia locală.

Documentul 11.2. *Inscripţia bilingvă akkado-aramaică a lui Hadad-yith'i*

În 1979, un fermier din Siria de Nord a descoperit statuia în mărime naturală a unui bărbat în picioare, pe care era gravată o inscripţie bilingvă, akkado-aramaică. Aceasta îl identifica pe bărbat ca fiind Hadad-yith'i, regele Guzanei, şi, pe baza stilului reprezentării şi a caracterului limbii folosite, cei mai mulţi cercetători cred că statuia datează din al treilea sfert al secolului al IX-lea. Inscripţia conţine cel mai lung text aramaic care s-a păstrat şi singurul text bilingv akkado-aramaic mai lung. Textul are două părţi compuse separat. Prima (I) a fost scrisă iniţial în akkadiană şi versiunea aramaică este o traducere literală. A doua parte (II) a fost scrisă special pentru această statuie, iar versiunile akkadiană şi aramaică sunt mai divergente. Baza traducerii de faţă este versiunea akkadiană.

(I) Lui Adad, străjerul din cer şi de pe pământ al canalelor, care aduce ploaia din abundenţă, care dă păşuni bine udate oamenilor din toate oraşele şi care dă părţi din ofrandele de merinde zeilor, fraţii săi, străjerul râurilor care fac întreaga lume să înflorească, zeul milostiv la care e aşa o încântare să te rogi, cel care sălăşlueşte în oraşul Guzana.

Hadad-yith'i, guvernatorul [în versiunea aramaică „regele"] Guzanei, fiul lui Sassu-nuri, şi el guvernatorul [în versiunea aramaică „regele"] Guzanei, a închinat şi a dăruit (această statuie) marelui stăpân, domnului său, pentru sănătatea sa şi ca să aibă zile multe, ani mulţi, pentru bunăstarea casei sale, a urmaşilor săi şi a norodului său, pentru a alunga bolile trupului său şi pentru ca rugile mele să fie auzite şi vorbele mele să fie bine primite.

Fie ca acela care o va găsi stricată să o dreagă la loc şi să pună numele meu pe ea. Acela care scoate numele meu şi îl pune pe al său să fie judecat de Adad, eroul.

(II) Statuia lui Hadad-yith'i, guvernatorul [în versiunea aramaică „regele"] Guzanei, Sikaniului şi Zaraniului. Pentru ca să rămână pe tron şi să aibă domnie lungă, pentru ca vorbele sale să fie plăcute zeilor şi oamenilor, a făcut această statuie mai bună ca înainte. În faţa lui Adad, care sălăşlueşte în oraşul Sikani, stăpânul râului Habur, a ridicat această statuie.

Fie ca aceluia care va scoate numele meu de pe lucrurile din templul lui Adad, stăpânul meu Adad să nu îi primească ofrandele de mâncare şi băutură, stăpâna mea Shala să nu îi primească ofrandele de mâncare şi băutură. Să semene şi să nu culeagă. Să semene o mie (de măsuri), dar să culeagă numai una. Fie ca o sută de oi să nu sature cu lapte niciun singur miel de primăvară; fie ca o sută de vite să nu sature cu lapte niciun singur viţel, fie ca o sută de femei să nu sature cu lapte niciun singur copil, fie ca o sută de brutari să nu umple niciun singur cuptor! Fie ca spicuitorii să spicuiască din gropile de gunoi! Fie ca bolile, molimele şi nesomnul să nu mai plece din ţara lui!

Traducere după Greenfield şi Shaffer, 1983.

Tot vestul, din sudul Anatoliei până la graniţa egipteană, trebuie privit ca o zonă multiculturală, unde popoare de diverse origini interacţionau îndeaproape, amestecând limbile, tradiţiile şi credinţele în diverşi zei. Unii păstrau tradiţii din mileniul doi – regii din Hama au avut nume huriene până în anul 800 –, dar cele noi nu erau nici dispreţuite, nici respinse. Un rege putea scrie inscripţii în luviană şi feniciană în acelaşi

timp. Stilurile artistice îmbinau fără dificultate diverse influenţe. Se pare că oamenii îşi păstraseră un spirit internaţional şi erau deschişi. Îi primeau pe negustorii din afara graniţelor. În oraşe de coastă, ca Al-Mina de la gurile fluviului Orontes, grecilor li s-a permis să înfiinţeze puncte comerciale. Comercianţii din Arabia de Est intrau în cetăţile filistene. Oamenii din Orientul Apropiat căutau şi mărfuri din locuri îndepărtate, călătorind acolo ei înşişi, fenicienii jucând un rol principal în această îndeletnicire.

Nu este, prin urmare, surprinzător că legăturile culturale dintre Orientul Apropiat şi lumea greacă în plină dezvoltare erau strânse. Transmiterea alfabetului a fost menţionată mai sus. Dar multe opere de artă, în special din metal şi fildeş, au ajuns în Grecia din Orientul Apropiat şi au influenţat producţia locală într-atât încât arta grecească a secolului al VII-lea este numită „orientalizantă". Mai sunt şi alte influenţe, mai puţin vizibile, asupra culturii greceşti, deşi este greu de stabilit că ar fi fost împrumutate direct şi, dacă a fost aşa, când. În cultura grecească se pot întâlni de asemenea elemente din mileniul doi, când zona egeeană fusese integrată în sistemul regional al Orientului Apropiat. Elementele care sugerează influenţa Orientului Apropiat asupra culturii greceşti includ cuvinte împrumutate, motive literare, idealurile regalităţii, diplomaţia, astronomia, divinaţia, ritualurile de cult, matematica, măsurile şi greutăţile, practicile economice, ca dobânda, şi aşa mai departe. Entuziasmul anumitor cercetători porniţi să găsească legături depinde în mare măsură de gradul în care percep Grecia ca începutul civilizaţiei occidentale sau ca făcând parte dintr-o evoluţie culturală ce datează din timpuri mult mai îndepărtate. De obicei este greu – dacă nu imposibil – de dovedit că grecii cunoşteau o anumită practică din Orientul Apropiat şi că au copiat-o în mod conştient. De exemplu, *Teogonia* lui Hesiod, scrisă în jurul anului 700, are multe puncte comune cu mitologia hitită a mileniului doi. Cunoştea Hesiod acele texte personal, ceea ce ar fi însemnat că acestea s-ar fi păstrat în Anatolia în mileniul unu, sau a fost influenţat de tradiţii care, la o dată anterioară, inspiraseră şi tradiţiile hitite? Influenţa Orientului Apropiat asupra Greciei la începutul mileniului unu a fost cu siguranţă subestimată în cercetările clasice, dar este uşor şi să mergi prea departe în cealaltă direcţie şi să găseşti prea repede un model oriental. Oricum ar fi, culturile siriene de la începutul mileniului unu nu au fost provinciale sau egocentrice. Regiunea a prosperat în multe privinţe, economic şi cultural. O nouă cultură urbană se dezvoltase şi exista o activitate artistică intensă. Babilonia nu mai era considerată singura sursă a civilizaţiei, iar oamenii au creat tradiţii şi gusturi culturale locale. Vestul Orientului Apropiat avea atâta succes, încât constituia o ţintă ademenitoare pentru emergenta Asirie.

Controversa 11.1. *Despre scrierea istoriei antice a Israelului*

Nu există îndoială că textul cel mai influent produs în istoria antică a Orientului Apropiat este Biblia ebraică (sau Vechiul Testament din tradiţia creştină), o combinaţie complexă de naraţiuni, poezie, legi, ramuri genealogice şi alte feluri de scrieri, de multe ori de o înaltă valoare literară. Include o relatare a istoriei lumii de la momentul creaţiei, dar se concentrează repede asupra istoriei unui singur popor, poporul Israel. Această istorie este de interes maxim pentru

istoricul Orientului Apropiat antic. Într-un fel mult simplificat putem spune că descrie în ordine viața nomadă de pe vremea patriarhilor, cucerirea Canaanului după exodul din Egipt, Regatele Unite, împărțirea în cele două state Israel și Iuda, amândouă cucerite de imperii mesopotamiene, exodul și o reîntoarcere în timpul Imperiului Persan. Deși nu se menționează date, putem plasa aceste evenimente între 2000 și 400 î.Hr. Dar Biblia este mult mai mult decât o relatare antică a istoriei unui popor. Este unul dintre textele religioase importante în lumea de astăzi și a fost asta timp de 2.000 de ani. Și are o valoarea ideologică uriașă, dincolo de sfera religioasă, fiind unul dintre stâlpii civilizației occidentale. Este un text mereu reinterpretat în contexte veșnic schimbătoare.

Cum ar trebui să folosească istoricii acest text? Cât de mult se pot baza pe conținutul său pentru studierea poporului Israel și a celor care îi erau vecini – cananeeni, egipteni, asirieni, babilonieni, persani și alții? Există numeroase neînțelegeri în această privință. O sobră opinie recentă afirmă:

> Niciunul dintre cercetătorii familiarizați cu bibliografia nu se poate îndoi că există o problemă de metodă în studiul academic al istoriei Israelului antic. Profunzimea problemei, pe care o numesc chiar criză, poate fi măsurată prin faptul că în unele cercuri nivelul polemicilor a coborât la invective, în loc să fie o evaluare calmă a mărturiilor și o dezbatere rațională asupra implicațiilor acestora (Williamson, 2007, p. xiii).

În esență, problema este aceeași ca și în cazul legendelor târzii despre dinastia akkadiană (vezi controversa 4.1). Există maximaliști care, într-o formă extremă, acceptă din textul biblic tot ce nu poate fi dovedit altfel și minimaliști ce, într-o formă extremă, consideră toată narațiunea biblică o ficțiune fără valoare istorică din epoca persană sau elenistică. Există multe stadii intermediare. Pentru că miza este mare – implică o gamă largă de sentimente religioase și atitudini față de situația politică din Orientul Mijlociu de astăzi –, dezbaterea poate deveni neplăcută. Se poate vedea acest lucru din analiza a trei volume recent publicate și bazate pe conferințe ținute între 2003 și 2005 (Liverani, 2005b; Williamson, 2007; Grabbe, 2011). Nu e nevoie să intrăm în detalii, dar una dintre acuzațiile obișnuite aduse membrilor taberei adverse este că nu sunt istorici și că nu știu ce este istoria (de exemplu, Dever, în Liverani, 2005b, împotriva minimaliștilor, pe care îi numește nihiliști, și Whitelam și Grabbe, în Williamson, 2007, împotriva maximaliștilor).

Lectura critică a textului biblic nu este ceva nou; totul a început în secolul al XVIII-lea d.Hr., când identificarea și analizarea izvoarelor ce au inspirat textele din culturile antice pe care le citim au devenit ceva standard. Dar până în anii 1970 se accepta de obicei cadrul general al istoriei din Biblie, chiar dacă era clar că existau mai multe izvoare diferite și uneori contradictorii. Izvoarele extrabiblice din arheologie și alte culturi ale Orientului Apropiat erau folosite în principal pentru a limpezi textul biblic. În SUA, așa-numita școală Albright era principala susținătoare a acestei abordări și a produs o serie de istorii foarte influente și populare ale regatelor Israel și Iuda, combinând date biblice cu un bogat material extrabiblic (de exemplu, Bright, 1959, 1972, 1981, 2000). Dar de atunci tot mai mulți istorici au început să respingă adevărul istoric al scrierilor despre patriarhi și, mai târziu, al Regatelor Unite sub regii David și Solomon, pentru care nu există nicio confirmare extrabiblică explicită. Sunt câteva lucruri neobișnuite

care fac și mai dificilă cercetarea. Spre deosebire de vecinii lor, regii din Israel și Iuda nu au lăsat în urmă inscripții regale sau nu s-a păstrat niciuna. Este posibil ca mai târziu să fi fost șterse intenționat datele despre regi (Garbini, 1988, pp. 17-18). A existat bănuiala că unele inscripții ce pomenesc personaje biblice, cum ar fi Baruh, scribul profetului Ieremia, erau falsuri, generând dezbateri aprinse (*cf.* Grabbe, în Williamson, 2007, pp. 62-64). Chiar și atunci când regii din Biblie apar în documente din alte state – Moab, Aram, Asiria, Babilonia etc. –, aceste informații pot fi atât de diferite de ceea ce găsim în Biblie, încât sunt necesare explicații complicate pentru a armoniza cele două izvoare. De exemplu, relatarea lui Sennacherib despre campania sa în Iuda și povestea biblică a acestui atac sunt atât de diferite, încât mulți istorici au sugerat că e vorba despre două evenimente distincte. După părerea lor, Asiria ar fi invadat de două ori regiunea – obținând o victorie prima dată, după cum raportează în analele sale, și cu consecințe dezastruoase a doua oară, potrivit poveștii din Biblie, eveniment ignorat însă în documentele lui Sennacherib (de exemplu, Grayson, 1991a, pp. 109-111). Cu toate acestea, există argumente puternice împotriva acestei idei (Cogan și Tadmor, 1988, pp. 246-251). Regiunea regatelor antice Israel și Iuda este probabil cea mai intens excavată zonă din lume și informațiile arheologice pot confirma unele elemente biblice. Dar de multe ori arheologii interpretează descoperirile dintr-o perspectivă biblică, generând, bineînțeles, un raționament circular.

Este imposibil pentru orice istoric al Orientului Apropiat antic să ignore textul biblic – e prea prezent în conștiința culturală. Este o sursă importantă și unică, fiindcă prezintă reacții la marile imperii ale Asiriei, Babilonului și Persiei, chiar dacă textele au fost redactate sau compuse mai târziu. Conține date istorice despre aceste puteri dominante din punctul de vedere al victimelor. Textul ne îndeamnă de asemenea să studiem felul în care popoarele din Orientul Apropiat antic creau poveștile despre trecutul lor și ne putem întreba de ce au făcut-o în felurile pe care le cunoaștem (Liverani, 2005b). Este un text foarte semnificativ, dar și o sursă istorică plină de provocări.

Note

1. Frame, 1995, p. 124.
2. K. Lawson Younger, Jr., în Hallo, 1997-2002, volumul 2, pp. 263-264.

Capitolul 12

Ascensiunea Asiriei

cca 880-830	Expansiune militară susţinută a Asiriei
cca 878	Assurnasirpal al II-lea alege Kalhu ca noua sa capitală
827-823	Revolte în inima Asiriei
823-745	Perioadă de declin al Asiriei
717	Sargon al II-lea fondează noua capitală la Dur-Sharrukin
704	Sennacherib mută capitala asiriană la Ninive

O singură putere a dominat istoria Orientului Apropiat în primul mileniu până la sfârşitul secolului al VII-lea: Asiria. Prin puterea sa militară, acest stat şi-a extins controlul asupra unei zone vaste, din Iranul de Vest până la Mediterana şi din Anatolia până în Egipt, şi a dictat toate aspectele vieţii politice şi economice. O serie de lideri militari abili care au condus armata în campanii aproape în fiecare an au făurit acest imperiu, dar progresul nu a fost nici lipsit de obstacole şi nici susţinut. Putem distinge două etape de expansiune în istoria a ceea ce oamenii de ştiinţă numesc Imperiul Neoasirian: o primă etapă în secolul al IX-lea, care a readus, de fapt, Asiria la dimensiunile de la sfârşitul mileniului doi, şi o a doua, mai lungă, care a început la mijlocul secolului al VIII-lea şi a transformat-o în cea mai mare putere a Orientului Apropiat. Chiar dacă există multe asemănări între acţiunile Asiriei în aceste două perioade, doar a doua dezvăluie o abordare deliberată şi sistematică a formării unui imperiu unificat. Acest capitol va ilustra câteva din modelele de comportament ce au caracterizat întreaga perioadă şi se va axa pe prima etapă a expansiunii asiriene. Următorul va prezenta imperiul la apogeul său.

12.1. Caracteristicile imperialismului asirian

Asiria era o societate militaristă. Armata asigura structura şi ierarhia de bază. Toţi bărbaţii puteau fi chemaţi să facă serviciul militar şi toate funcţiile de stat erau desemnate ca fiind militare, chiar dacă implicau sarcini care nu aparţineau domeniului militar. Regele era la vârful acestei structuri şi rolul său principal era să poarte războaie în numele zeului Assur şi al statului. Aşadar, exista ideea că regele în persoană ar trebui să-şi conducă armata în luptă : teoretic, conducea toate campaniile şi fiecare an al domniei sale era identificat cu una dintre ele. Deşi este limpede că activitatea militară era constantă, ideea că în fiecare an avea loc o campanie majoră sub conducerea regelui este falsă. Totuşi, este clar că acesta se implica activ : regele Sargon al II-lea a murit pe câmpul de luptă şi trupul lui nu a putut fi recuperat pentru a fi înmormântat cum se cuvine, fapt ce l-a traumatizat pe fiul său, care a văzut acest lucru ca pe o pedeapsă a zeilor. Sub rege era o amplă ierarhie piramidală de demnitari, care se îngrijeau de toate funcţiile statale. Cei cu rangurile cele mai înalte erau şi guvernatori ai provinciilor din interiorul Asiriei. De exemplu, comandantul suprem era guvernatorul provinciei strategice care se întindea de-a lungul Siriei de Nord, de la Haran până pe cursul superior al Eufratului. Iniţial, aceşti bărbaţi fuseseră membri ai familiilor asiriene importante, dar la mijlocul secolului al VIII-lea regele i-a înlocuit cu eunuci, care nu puteau avea fii, pentru a-i împiedica să formeze dinastii proprii.

La început, campaniile se purtau doar în timpul verii, după recoltă, când activităţile agricole erau limitate şi bărbaţii erau disponibili şi când trecătorile din munţi erau deschise şi râurile puteau fi traversate uşor. Mai târziu, o armată permanentă nouformată putea lupta oricând. Numărul soldaţilor este uneori estimat la câteva sute de mii, în timp ce relatările despre numărul morţilor din taberele adverse ajung la 100.000. Această cifră pare totuşi absurd de ridicată. În bătălia de la Qarqar din 853, inamicii Asiriei au avut aproximativ 50.000 de oameni, aşadar armata asiriană era probabil la fel de numeroasă. În orice caz, numărul de bărbaţi necesari serviciului militar depăşea resursele regiunii centrale a Asiriei, iar popoarele cucerite trebuiau integrate în armată. Texte din arsenalul de la Kalhu indică, de exemplu, că la scurt timp după cucerirea Samariei din Israel unele unităţi de care de luptă de acolo au fost încorporate în armata asiriană. Cum Asiria nu avea flotă, a recrutat nave şi corăbieri fenicieni pentru bătăliile din Mediterana şi pentru cel puţin o încercare de a-i supune pe rebelii caldeeni din mlaştinile de lângă Golful Persic. Deportaţii din regiunile cucerite erau de asemenea folosiţi cu regularitate, în special în trupe mobile ce puteau fi deplasate pe cuprinsul imperiului într-un timp scurt. Aşadar, armata era formată din tot felul de oameni care vorbeau limbi diferite şi care aveau diverse locuri de origine.

În ciuda importanţei sale în societatea asiriană, cunoaştem surprinzător de puţine lucruri despre organizarea şi infrastructura armatei. Nu este limpede în ce fel erau trupele recrutate şi organizate. La început, guvernatorii erau responsabili de recrutare, dar, odată cu reorganizarea din secolul al VIII-lea a statului, aceasta a început să fie controlată de administraţia centrală. Soldaţii erau grupaţi în unităţi de câte 50 de

oameni. Nu avem însă nicio informaţie asupra modului în care aceste unităţi erau integrate în altele mai mari pentru a alcătui armata întreagă. Aprovizionarea soldaţilor cu uniforme şi arme trebuie să fi fost o întreprindere majoră, ce necesita munca unui număr substanţial de meşteşugari. Oraşele din inima Asiriei aveau cazărmi mari unde erau antrenate trupele şi caii şi unde era depozitat echipamentul. Câteva documente ne oferă o perspectivă asupra cantităţilor de orz necesar pentru hrana trupelor şi a animalelor acestora. În timpul lui Sargon al II-lea, cei staţionaţi în oraşul estic Kar-Assur necesitau zilnic 70.500 de litri de orz pentru raţii şi 57.800 de litri de nutreţ, o cheltuială lunară de 3.849.000 de litri. Şi asta doar pentru un segment al armatei. Grânarele regale asigurau cea mai mare parte a orzului, dar aproximativ o cincime era responsabilitatea funcţionarilor guvernamentali.

În pofida discursului regal, rar se întâmpla ca armata să lupte cu toate forţele sau să se angajeze în mari bătălii în câmp deschis. Tactica sa era, de obicei, să-şi terorizeze inamicul până îl îngenunchea. Forţe impresionante se apropiau de teritoriul inamicului şi, dacă locuitorii nu se predau imediat, atacau oraşele şi satele ce constituiau ţinte uşoare. Când acestea erau cucerite, locuitorii erau aspru pedepsiţi pentru a servi drept exemplu. Erau torturaţi, violaţi, decapitaţi şi jupuiţi, iar cadavrele, capetele sau pielea lor erau expuse în public. Casele erau demolate, câmpurile acoperite cu sare şi livezile tăiate. Dacă nici aşa nu convingeau capitala să se predea, asirienii o asediau. Emisarii se adresau direct populaţiei şi o îndemnau să se predea, chiar împotriva voinţei conducătorului. Pentru că asediile erau costisitoare, se făceau selectiv. Regele asirian, nefiind niciodată dispus să admită în documentele regale că a dat greş, spunea că a prins duşmanul ca pe o pasăre în colivie. Cronicile regale descriu distrugeri complete după cucerirea unui oraş care opunea mai multă rezistenţă, dar probabil exagerau foarte mult. Avantajul psihologic al comportamentului Asiriei era important. Acesta a fost numit „groază calculată”, ideea fiind că rezultatele înfrângerii erau atât de dezastruoase, încât predarea imediată era mai indicată.

Ca rezultat direct al campaniilor lor, asirienii au acumulat mari cantităţi de resurse din tot Orientul Apropiat. Inscripţiile regale erau elocvente în privinţa prăzilor din tezaurele, palatele şi templele oraşelor cucerite. Afluxul de bunuri preţioase, metale, artefacte, armament şi aşa mai departe a fost enorm, din moment ce multe din victimele Asiriei fuseseră extrem de bogate. În plus, vite, oi şi capre, cai şi cămile făceau parte din pradă. Relatările exagerează uneori, susţinând că rezultatul ar fi fost o supraabundenţă care a făcut ca obiectele exclusiviste să le fie accesibile şi oamenilor de rând. După supunerea unui stat străin, asirienii stabileau un anumit tribut, care trebuia plătit anual şi care includea deseori specialităţile regiunii. De exemplu, fenicienii trebuiau să asigure pânzeturi vopsite cu purpură şi lemn de cedru, oamenii din Zagros cai. Cantităţile nu au fost stabilite în puţinele tratate asiriene de care dispunem, aşa că nu cunoaştem valoarea lor. Dar povara trebuie să fi fost apăsătoare, din moment ce statele tributare se răsculau deseori, în ciuda evidentei superiorităţi militare a Asiriei. Resurse uriaşe ajungeau în regiunea centrală a Asiriei.

Acelaşi lucru era adevărat în ce priveşte mâna de lucru. Asiria avea o nevoie disperată de muncitori care să lucreze în agricultură şi în marile proiecte edilitare pe

care le iniţia, pentru a-i înlocui pe asirienii care erau înrolaţi în armată. Avea, de asemenea, nevoie de locuitori pentru marile oraşe pe care regii le fondau în inima ţării. De-a lungul istoriei antice a Orientului Apropiat armatele victorioase deportaseră populaţii, dar în primul mileniu asirienii au extins foarte mult această practică, în special după mijlocul secolului al VIII-lea. Din nou, inscripţiile regale sunt explicite în legătură cu mulţimile strămutate. S-a estimat că 4,5 milioane de oameni au fost deportaţi în cele trei secole ale Imperiului Asirian[1]. Comunităţi întregi de bărbaţi, femei şi copii au fost mutate cu forţa dintr-un colţ al imperiului în altul. Au existat diferite niveluri de deportări. La început, doar meşteşugarii erau selectaţi, pentru a ajuta la proiectele edilitare. Dar, dacă o regiune rămânea sfidătoare, majoritatea populaţiei putea fi mutată. Această practică avea mai multe avantaje strategice pentru Asiria. Reducea opoziţia în teritoriile mărginaşe, întrucât populaţiile răzvrătite erau reaşezate în medii străine, unde aveau nevoie de protecţia imperiului împotriva ostilităţii localnicilor. Mai mult, nu fugeau, din moment ce nu cunoşteau locurile. Ameninţarea cu deportarea putea fi folosită atunci când armata se apropia de o regiune pentru a încuraja predarea imediată.

Teritoriile populaţiilor deportate erau repopulate selectiv cu alte grupuri dacă erau importante pentru comerţ sau pentru producţia de materiale şi bunuri. Când nu exista niciun beneficiu clar, rămâneau acolo doar un număr minim de locuitori. De exemplu, părţile nordice ale statului antic Israel au fost aproape complet părăsite după cucerirea asiriană. Un efect secundar al deportărilor a fost amestecul de populaţii din întregul Orient Apropiat, inclusiv răspândirea arameenilor şi a limbii şi scrierii lor alfabetice. Dacă estimările privitoare la numărul persoanelor implicate sunt corecte, deportările au provocat mari schimbări demografice. Deportaţii erau forţaţi să parcurgă pe jos întreaga distanţă din patria lor până la destinaţie, unii în lanţuri, alţii desculţi. De exemplu, o parte din populaţia Samariei, din Israel, a ajuns în munţii Zagros, la aproximativ 1.200 de kilometri (750 de mile) depărtare. Logistica supravegherii şi hrănirii unor mari mase de oameni în timpul călătoriilor de mai multe luni trebuie să fi necesitat o organizare impresionantă. Asirienii doreau ca oamenii să ajungă în siguranţă la destinaţie, aşa că aveau grijă de ei. Unele scrisori indică faptul că guvernatorii teritoriilor de pe traseu trebuiau să le asigure hrană şi protecţie şi arată că unii deportaţi s-au îmbolnăvit. Dar, deşi există nişte liste administrative ale deportaţilor, această acţiune de proporţii rămâne slab documentată.

Zona centrală a Asiriei era principala beneficiară a imenselor resurse de forţă de muncă şi bunuri acumulate. Exista o corelaţie directă între campaniile reuşite şi marile proiecte de construcţii. Unii dintre războinicii victorioşi erau de asemenea constructori pricepuţi şi se implicau în cele mai importante proiecte după ce se întorceau cu prăzile imense. Planurile de construcţie ale acestei perioade includ noi oraşe mari. Assur, capitala iniţială, era prea mică pentru enormul aparat de stat şi, la scurt timp după ce Asiria a început prima sa etapă de expansiune, capitala a fost mutată. Constructorul, Assurnasirpal al II-lea (883-859), a ales locul unui oraş din perioada asiriană mijlocie, Kalhu, dar l-a reclădit complet, sarcină ce a durat în jur de 15 ani. În jurul oraşului a ridicat un zid lung de opt kilometri (cinci mile) care împrejmuia o suprafaţă de 360 de hectare (890 de acri), iar în punctul cel mai înalt al marii citadele, în colţul

sud-vestic, a construit palatul său, câteva temple şi un zigurat. Palatul era lung de peste 200 de metri şi lat de cel puţin 120 de metri, construit în jurul unei curţi interioare vaste. Nu doar arhitectura sa era monumentală, ci şi sălile de recepţie, zidurile lor de piatră fiind decorate cu basoreliefuri ce înfăţişau bătălii, vânători regale şi scene religioase. Tauri uriaşi din piatră, cu cap de om, străjuiau intrările. Un text comemorează inaugurarea palatului cu un banchet de zece zile la care au luat parte 69.574 de oameni :

> Când am consacrat palatul de la Kalhu, 47.074 de bărbaţi şi femei care au fost poftiţi din toate colţurile ţinutului meu, 5.000 de dregători şi trimişi ai popoarelor din ţinuturile Suhu, Hindanu, Patinu, Hatti, Tir, Sidon, Gurgumu, Malidu, Hubushku, Gilzanu, Kummu şi Musasiru, 16.000 de oameni din Kalhu şi 1.500 de dregători de la palat, tuturor acestora – cu totul 69.574 (inclusiv) cei chemaţi din toate ţinuturile şi oamenii din Kalhu – vreme de zece zile le-am dat de mâncare, le-am dat de băut, i-am îmbăiat, i-am uns cu alifii. (Prin urmare) i-am cinstit şi i-am trimis înapoi în ţinuturile lor în pace şi bucurie[2].

Alţi regi au mai construit ulterior palate şi succesorul imediat al lui Assurnasirpal, Salmanasar al III-lea, a ridicat un mare arsenal în colţul sud-estic al oraşului. Kalhu a rămas capitala Asiriei timp de 150 de ani, până când Sargon al II-lea (721-705) a hotărât să construiască o nouă capitală pe pământ virgin şi a numit-o Dur-Sharrukin, „Fortăreaţa lui Sargon" (documentul 12.1). Acesta a fost, la rândul său, un oraş imens, cu un zid de vreo şapte kilometri (4,3 mile) ce înconjura 300 de hectare (740 de acri) şi cuprindea două citadele cu clădiri monumentale decorate cu basoreliefuri şi statui ce înfăţişau tauri. Oraşul a fost abandonat imediat după moartea lui Sargon al II-lea, iar succesorul său, Sennacherib (704-681), a transformat vechiul oraş Ninive în capitală. L-a extins până la 750 de hectare (1.850 de acri) împrejmuite de un zid de 12 kilometri (7,45 mile) şi a construit două citadele cu edificii, şi acestea decorate în întregime. Aceste oraşe enorme erau indicii evidente ale bogăţiei Asiriei. Deşi nu le putem estima cu precizie populaţiile, probabil depăşeau cu mult ceea ce puteau susţine zonele învecinate şi trebuiau hrănite şi întreţinute folosind resurse din întregul imperiu. De asemenea, oraşele erau mult prea mari pentru a fi populate doar de locuitorii din regiune, aşadar populaţia era importată de peste tot pentru a locui acolo şi pentru a servi birocraţia de stat.

Documentul 12.1. *Regele Sargon și Dur-Sharrukin*

Proiectul principal întreprins de Sargon al II-lea a fost construirea unei noi capitale grandioase, numită Dur-Sharrukin, „Fortăreaţa lui Sargon". A marcat fondarea ei prin inscripţii care subliniază implicarea sa personală: el a gândit proiectul, a alcătuit planurile și a supravegheat lucrările. Faptul că era profund implicat în acest proiect reiese limpede din scrisorile sale oficiale, păstrate în orașele Ninive și Nimrud. În total, 113 scrisori pot fi asociate cu construirea Dur-Sharrukinului, o zecime din toate scrisorile păstrate din timpul domniei sale. Ele implică 26 de guvernatori de provincie și arată cum erau folosite resurse din întregul imperiu. Șase scrisori par să fie scrise de regele însuși, cerând materiale

şi mână de lucru; trei dintre acestea sunt traduse aici. Proiectul exercita o asemenea presiune asupra resurselor din regiune, încât unii demnitari s-au plâns. Ultima scrisoare tradusă aici este de la un înalt demnitar al curţii, care a protestat că fuseseră rechiziţionate atât de multe paie de pe teritoriul pe care îl administra – probabil ca să fie amestecate cu lut pentru producţia de cărămizi –, încât nu mai rămăsese nutreţ pentru animalele de povară.

1. *Scrisoare regală descoperită la Ninive*

Cuvântul regelui către guvernatorul (din Kalhu): 700 de baloţi de paie şi 700 de legături de trestie, fiecare legătură mai mult decât poate duce un măgar, trebuie să ajungă în Dur-Sharrukin până la întâi a lunii Kislev. Dacă vor întârzia o zi, vei plăti cu viaţa.

Traducere după Parpola, 1987, nr. 26.

2. *Scrisori regale descoperite la Kalhu*

a) Cele 1.100 de pietre de calcar pe care le încarcă Bel-lishir-talaktu să fie aduse la mine în Dur-Sharrukin de îndată! [...] (Adresată) vizirului al doilea.
b) 700 de pietre de calcar pe care le încarcă Bel-lishir-talaktu degrabă să le aduceţi la mine în Dur-Sharrukin! (Adresată) eunucilor.

Traducere după Parker, 1961, pp. 37 (ND 2626) şi 41 (ND 2651).

3. *O plângere oficială descoperită la Ninive*

Stăpânului meu regele: slujitorul tău Gabbu-ana-Assur. Toate proviziile de paie ale ţării mele sunt înghiţite de Dur-Sharrukin. Acum căpeteniile călăreţilor umblă după mine pentru că nu sunt paie pentru animalele de povară. Aşadar, ce porunceşte regele?

Traducere după Lanfranchi şi Parpola, 1990, nr. 119.

Simultan, clădiri publice din alte oraşe aflate în zona centrală a Asiriei au fost restaurate şi extinse, iar unele centre provinciale de pe teritoriul care se învecina cu Asiria, precum Dur-Katlimmu, au fost complet transformate. Mai mult, când asirienii au cucerit oraşele arameene din Siria de Vest, de exemplu, le-au transformat în oraşe asiriene. În 856 au schimbat numele oraşului Til-Barsip din ţinutul Bit-Adini de pe Eufrat în Kar-Salmanasar („portul lui Salmanasar"), după ce cuceritorul său, Salmanasar al III-lea, a extins probabil oraşul şi a ridicat clădiri publice şi reşedinţe asiriene. Prin urmare, statul îşi etala puterea construind simboluri foarte vizibile ale prezenţei sale.

Activitatea de construcţie necesita forţă de muncă şi resurse pe care doar imperiul le putea asigura. Oraşele şi palatele erau, desigur, bogat decorate şi pline de obiecte preţioase din întregul Orient Apropiat. Nu prea avem mărturii arheologice privind bunurile mobile – covoare, carpete, bijuterii şi aşa mai departe –, dar există unele indicii ale bogăţiei etalate la curtea asiriană. Accesorii de fildeş pentru mobilă, sculptate în diferite stiluri aparţinând regiunii vestice a imperiului, au fost descoperite din abundenţă la Kalhu. Cea mai impresionantă a fost descoperirea recentă în acelaşi oraş a patru cripte din secolele al IX-lea şi al VIII-lea, construite, din cărămizi arse, sub podeaua palatului ; două dintre ele erau intacte şi conţineau inventare funerare originale. Inscripţiile indică faptul că între cei îngropaţi se aflau şi patru regine :

Mullissu-mukannishat-Ninua, soţia lui Assurnasirpal al II-lea ; Yaba, soţia lui Tiglat-pileser al III-lea ; Banitu, soţia lui Salmanasar al V-lea ; şi Atalia, soţia lui Sargon al II-lea. Trupurile lor erau împodobite cu foarte multe bijuterii din aur, aproximativ 35 de kilograme în total, care dovedesc măiestria artizanilor ce le-au făcut şi ne oferă o perspectivă asupra comorilor de care dispunea familia regală. Dacă ţinem cont de faptul că majoritatea obiectelor de lux s-au pierdut de-a lungul timpului, putem doar să ne închipuim cât de spectaculoasă trebuie să fi fost bogăţia etalată în palate.

Prosperitatea se răsfrângea şi asupra membrilor de seamă ai societăţii asiriene, un grup a cărui dimensiune nu poate fi stabilită. Atenţia specială acordată de cercetarea arheologică arhitecturii monumentale a determinat o insuficienţă a detaliilor privind viaţa privată a oamenilor, chiar şi în cazul celor din clasele superioare. Au fost excavate câteva case, dar există puţine informaţii despre conţinutul lor material. Informaţiile scrise din contracte şi acte arată că înalţii demnitari ai statului aveau averi considerabile în argint şi în proprietăţi funciare. Din păcate, nu este posibilă reconstituirea în întregime a unei proprietăţi. Se ştie că unii oameni împrumutau mari cantităţi de argint, poate mai mult de 500 de kilograme (1.100 de livre) deodată. De asemenea, pentru serviciile lor regele le acorda proprietăţi funciare pe care ei le puteau extinde cumpărând şi mai mult pământ, dar nu putem decât să ghicim dimensiunile ac estor proprietăţi. Daniile includeau sate întregi, case, câmpuri, livezi şi oameni care să le lucreze şi erau adesea situate în regiuni diferite, pentru a nu forma un singur mare domeniu închegat. Regii le acordau cu regularitate scutiri de impozite proprietarilor acestor domenii, ceea ce cu siguranţă le creştea şi mai mult averea. Nu prea este nicio îndoială, prin urmare, că eşaloanele superioare ale societăţii asiriene profitau de pe urma imperiului.

Cu toate acestea, o mare parte a societăţii nu se găsea în această situaţie. Asiria a rămas întotdeauna o societate agricolă şi majoritatea populaţiei trăia pe pământurile pe care le lucra. Din nou, nu avem informaţii directe cu privire la aceste condiţii şi istoricii au păreri diferite despre statutul claselor inferioare. Politica asiriană de dezvoltare rurală prin întemeierea unor sate şi colonizarea lor cu deportaţi trebuie să fi determinat dependenţa faţă de stat a unui număr substanţial de oameni. Se pare că, pe lângă aceştia, existau şi ţărani liberi, dar se crede că gradul lor de autonomie era atât de limitat, încât nu puteau fi deosebiţi de cei care depindeau de stat. Din moment ce sate întregi puteau fi vândute, probabil că locuitorii lor nu aveau prea multă libertate.

O colecţie de texte din secolul al VII-lea, deseori numite liste de recensământ, deşi scopul lor rămâne necunoscut, oferă inventare detaliate ale familiilor din zonele rurale, toate, se pare, aflate în proprietatea unor oameni bogaţi. De exemplu :

> Idranu, ţăran ; fratele său ; un fiu ; trei femei, douăzeci de hectare (cincizeci de acri) de pământ bun de lucrat ; o casă ; o arie de treierat ; o grădină. Cu totul, în oraşul Badani, lângă Haran[3].

Familiile enumerate erau mici, cu o singură soţie şi, în medie, cu mai puţin de doi copii ; unii istorici au sugerat că proprietarii impuneau separarea familiilor, pentru

a le face mai uşor de controlat. În serviciul proprietarilor de pământuri, aceşti oameni de rând lucrau mici loturi, îngrijeau via şi grădinile de legume şi aveau câţiva boi, câteva oi şi capre. Listele de recensământ reflectă probabil situaţia în care se afla majoritatea populaţiei Asiriei. Structura socială a statului implica mari inegalităţi, existând o clasă superioară restrânsă şi extrem de bogată şi numeroase familii trăind la limita subzistenţei.

12.2. Arhivele istorice

Din moment ce în istoria Mesopotamiei există o corelaţie directă între puterea unui stat şi dimensiunea înregistrărilor documentare pe care le-a produs, nu este surprinzător că există izvoare din belşug în cazul Imperiului Asirian. Acestea provin aproape în exclusivitate de la palat şi se axează în special pe activităţile regelui, mai ales în calitate de războinic şi constructor. În mărturiile gravate pe basoreliefurile expuse în palate apar din plin scene de luptă (vezi caseta 12.1), aşadar avem multe informaţii concrete cu privire la acest aspect al istoriei. Acest lucru duce la subestimarea celorlalte activităţi ale asirienilor şi are ca rezultat o istorie în principal militară a perioadei.

Caseta 12.1. *Basoreliefurile asiriene*

Una din consecinţele amplelor activităţi de construcţie ale regilor neoasirieni este faptul că istoricul are la dispoziţie un tip de mărturie extrem de clară: basorelieful. Toate palatele de la Kalhu, Dur-Sharrukin şi Ninive aveau basoreliefuri murale elaborate care înfăţişau unele din campaniile militare întreprinse de constructorii lor. Deseori, scurte inscripţii identifică persoanele şi oraşele prezentate, aşadar ştim ce evenimente sunt înfăţişate şi avem o mărturie paralelă celor cuprinse în anale.

Chiar dacă sculptura asiriană în basorelief datează încă din mileniul doi, abia în timpul lui Assurnasirpal al II-lea decorarea palatelor care au fost excavate devine mai expansivă. Lespezi de calcar sculptate înalte de vreo doi metri se înşirau de-a lungul zidurilor în spaţiile publice. În Antichitate, basoreliefurile erau pictate, însă nu s-au păstrat decât nişte urme. Palatul de la Ninive al lui Sennacherib conţine cele mai vaste mărturii ce ne sunt disponibile. Aici sunt reprezentate campanii militare precum asediul Lachishului în Iuda, şi atacurile asupra mlaştinilor din Babilonia de Sud. Nu este limpede de ce a ales să înfăţişeze aceste campanii, din moment ce nu erau cele mai importante acţiuni militare din timpul domniei sale. Chiar dacă unele imagini ce înfăţişează asediul Lachishului, de exemplu, pot fi confirmate de informaţiile arheologice din acea zonă, nu putem să considerăm că intenţia basoreliefurilor este de a prezenta o mărturie istorică exactă. La fel ca analele şi ca alte inscripţii regale, şi acestea exprimă un mesaj complex care caută să-l prezinte pe suveran deţinând controlul asupra întregii lumi. Prin urmare, istoricul trebuie să interpreteze aceste scene cu tehnici analitice similare celor aplicate mărturiilor scrise.

În afară de scene de război, basoreliefurile conţin şi reprezentări ale actelor de cult şi ale regelui ca vânător. Decorarea încăperilor palatului era planificată minuţios pentru

a-l înfățișa pe rege ca pe cel care asigură ordinea în univers: el învinge forțele haosului – dușmanii și animalele sălbatice – și menține relații adecvate cu zeii. În plus, basoreliefurile aveau funcția de a proteja încăperile palatului. În ele erau înglobate sculpturi masive reprezentând tauri ce erau invocați pentru a ține răul la distanță. Pentru a înțelege scenele individuale, trebuie să le studiem în contextul lor arhitectural și în relație cu celelalte scene care le înconjurau.

Analele regale, relatări anuale ale campaniilor militare, oferă mărturiile cele mai detaliate (vezi caseta 9.1). Pentru fiecare an ele prezintă o succesiune de inamici pe care regele i-a învins, uneori doar pomenindu-le numele, alteori descriind bătăliile asirienilor foarte amănunţit. Campania anuală era un concept atât de important în perioada neoasiriană, încât a ajuns să structureze cronologia domniei unui rege. În analele sale, un rege nu spunea „în al cincilea an", de exemplu, ci „în a cincea campanie". În acelaşi timp, s-a perpetuat obiceiul asirian de a numi fiecare an după un magistrat eponim şi au fost redactate liste ale acestor nume, unele conţinând indicaţia locului unde a luptat armata în anul respectiv (vezi documentul 12.2). Dispunem de o succesiune completă de eponimi pentru anii 910-649 şi există un punct cronologic de referinţă în afirmaţia că „în anul lui Bursagale din Guzana a fost o răscoală în mijlocul oraşului, iar în luna Simanu s-a întunecat soarele"[4]. Această eclipsă poate fi datată în 15 iunie 763 î.Hr., astfel că avem o cronologie completă sigură pentru întreaga perioadă.

Documentul 12.2. *Fragment din* Cronica eponimelor

Zece manuscrise descoperite în diverse locuri din Asiria conţin liste de ani identificaţi cu un eponim, cu o notă scurtă despre ce s-a întâmplat atunci, de cele mai multe ori fiind menţionată destinaţia unei campanii militare majore. Asemenea liste ne oferă o modalitate exactă de a data o perioadă lungă a istoriei neoasiriene şi ne ajută să ne formăm o idee despre faptele de arme considerate cele mai importante. În traducerea de faţă sunt adăugaţi şi anii *î.Hr*.

719	[În anul lui]	Sargon, rege [al Asiriei]	[a int]rat
718	[În anul lui]	Zer-ibni, guvernator al Ra[sappei]	[spre Ta]bal
717	[În anul lui]	Tab-shar-Assur, şambelan	[Dur-Sharru]kin a fost întemeiat
716	[În anul lui]	Tab-sil-Eshara, guvernator al citadelei	[spre] Mannea
715	[În anul lui]	Taklal-ana-beli, guvernator al Nasibinei	[...] guvernatori numiţi
714	[În anul lui]	Ishtar-duri, guvernator al Arraphei	[spre Ur]artu, Musasir, Haldia
713	[În anul lui]	Assur-bani, guvernator la Kalhu	nobilii din Ellipi, el a intrat în noua casă, spre Musasir
712	[În anul lui]	Sharru-emuranni, guvernator al Zamuei	în ţinut
711	[În anul lui]	Ninurta-alik-pani, guvernator al Si'mmei	[spre] Marqasa
710	[În anul lui]	Shamash-belu-usur, guvernator al Arzuhinei	spre Bit-zeri regele a stat la Kish

709	[În anul lui]	Mannu-ki-Assur-le'i, guvernator al Tillei	Sargon a luat mâinile lui Bel
708	În anul lui	Shamash-upahhir, guvernator al Habruriului	Kummuhi este cucerit şi un guvernator a fost numit
707	În anul lui	Sha-Assur-dubbu, guvernator al Tushanului	regele s-a întors din Babilon, vizirul şi nobilii, a fost adusă prada din Dur-Jakin, Dur-Jakin a fost nimicit, în 22 a lunii Teshrit, zeii Dur-Sharrukinului au intrat în temple
706	În anul lui	Mutakkil-Assur, guvernator al Guzanei	regele a stat în ţinut, nobilii [...], în 6 a lunii Ayar, Dur-Sharrukin a fost isprăvit
705	În anul lui	Nashur-Bel, guvernator al Amidului	regele [...] împotriva lui Qurdi kullumeanul, regele a fost răpus, tabăra regelui Asiriei [...], în 12 a lunii Ab, Sennacherib [a devenit] rege

Birocraţia de stat asiriană era vastă şi bineînţeles că producea numeroase documente. Unele din arhivele imperiale, deşi surprinzător de puţine, au fost descoperite în oraşele Assur, Kalhu şi Ninive. Cele peste 3.000 de scrisori pe care demnitarii din întregul imperiu le-au scris regilor oferă o sursă bogată de informaţii. Discută, în principal, probleme administrative şi militare. Este cert că, pe lângă scrierea cuneiformă pe tăbliţe de lut, asirienii foloseau şi o scriere alfabetică pe papirus şi pergament. Din cauza climei din Orientul Apropiat, acestea nu s-au păstrat printre mărturiile arheologice şi, în consecinţă, nu avem acces la ceea ce ar fi putut constitui o parte substanţială a aparatului birocratic. Mai mult, aproape toate mărturiile pe care le deţinem au legătură cu lumea din interiorul palatelor, din moment ce arheologii s-au concentrat asupra spectaculoaselor opere arhitecturale ale regilor. În capitalele Kalhu, Dur-Sharrukin şi Ninive doar citadelele au fost explorate, în timp ce imensele oraşe din jurul lor au fost lăsate neatinse. Aşadar, de fapt nu există nicio informaţie despre oamenii din afara sectorului palatului. Chiar dacă palatul era în mod sigur dominant, atenţia exclusivă pe care i-o dedică documentarea noastră este fără îndoială înşelătoare.

12.3. Expansiunea din secolul al IX-lea

Problemele din secolele XII-X obligaseră Asiria să cedeze controlul asupra regiunii de nord-est a Siriei pe care o colonizase în perioada asiriană mijlocie. Cu toate acestea, centrele administrative care fuseseră înfiinţate atunci nu au dispărut, iar conducătorii locali ce au arătat o oarecare afiliere la Asiria au rămas la putere. Cât de dependenţi erau aceştia de nucleul imperiului rămâne de discutat, mulţi istorici susţinând că Asiria îşi pierduse orice influenţă. Arameenii dominau totuşi în mod sigur zonele rurale şi au dobândit puterea şi în câteva oraşe. Mărturiile sugerează că în secolul al IX-lea s-au înfiinţat puţine aşezări permanente în Siria de Nord-Est. Când armatele asiriene

întreprindeau campanii acolo, nu întâlneau de fapt niciun sat, aşadar principalii locuitori ai regiunii trebuie să fi fost membri ai unor grupuri tribale. Dar pe toată durata Evului Întunecat regii Asiriei au menţinut controlul asupra nucleului statului – câmpiile din estul Tigrului, de la Assur spre nord, undeva dincolo de Ninive, o regiune de mărimea Ţării Galilor din actualul Regat Unit. În ultima treime a secolului al X-lea asirienii au iniţiat o politică de campanii militare periodice pentru a schimba situaţia. Ţinta lor principală era zona de la vest, despre care considerau că fusese smulsă Asiriei de către arameeni. În esenţă, scopul lor era să readucă statul la nivelul din perioada asiriană mijlocie. Această recucerire includea şi o recolonizare a regiunii. De exemplu, Assur-dan al II-lea (934-912) a afirmat în analele sale:

> Am adus înapoi oamenii istoviţi din Asiria care şi-au părăsit oraşele şi casele din cauza nevoilor şi a foametei şi s-au dus spre alte ţinuturi. I-am aşezat în oraşe şi case potrivite şi au trăit în pace. Am ridicat palate în tot ţinutul meu. M-am apucat de arat în toate colţurile ţinutului meu şi prin urmare am adunat mai multe grâne ca oricând[5].

Prin construirea palatelor şi a clădirilor oficiale asirienii au transformat oraşele pe care le controlau în centre din care regiunea putea fi condusă permanent. Exista o politică responsabilă de dezvoltare a teritoriului nord-sirian: au fost construite canale de-a lungul râului Habur, de pildă, pentru a facilita transportul mărfurilor grele, iar sistemul de drumuri din perioada asiriană mijlocie a fost restaurat pentru a menţine legături directe cu centrul Asiriei.

Această politică a culminat în timpul domniilor a doi regi care au pus bazele Imperiului Neoasirian, de-a lungul unei perioade de aproximativ 60 de ani: Assurnasirpal al II-lea (883-859) şi Salmanasar al III-lea (858-824). Ei au consolidat controlul asupra regiunii de la munţii Zagros până la Eufrat şi de la poalele munţilor Taurus până la graniţa babiloniană. Din această zonă porneau apoi în campanii în ţinuturi mai depărtate. Primul suveran a întreprins o cucerire sistematică a zonei care se învecina direct cu Asiria, bazându-se pe poziţiile asigurate de predecesorii săi. Trupele sale nu au străbătut niciodată aceeaşi zonă de două ori decât dacă o revoltă le obliga să facă acest lucru. Assurnasirpal a purtat campanii pe cursul superior al râurilor Diyala şi Zabul Mic, care controlau accesul spre munţii Zagros şi Babilonia, în nord-est până la munţii Taurus, în nord de-a lungul Tigrului, unde a construit o fortăreaţă în locul în care acesta pătrunde în Mesopotamia, şi în vest. De acolo s-a îndreptat întâi spre cursul mijlociu al Eufratului, apoi a pornit împotriva puternicului stat Bit-Adini, mai spre nord-vest. A asigurat zonele construind centre asiriene în locuri strategice, precum vadurile. La sfârşitul domniei sale, Assurnasirpal cucerise toate regiunile despre care se considera că făcuseră parte din Asiria în perioada asiriană mijlocie. O singură dată traversase Eufratul spre vest pentru pradă.

Fiul şi urmaşul său, Salmanasar al III-lea, şi-a ocupat cei 35 de ani de domnie cu campanii militare, în special în vest şi nord. În vest, a traversat în mod regulat Eufratul pentru a dobândi acces la Marea Mediterană şi la bogăţiile micilor state de acolo.

Fragmentarea politică a făcut ca Siria să fie slabă din punct de vedere militar şi, prin urmare, o ţintă uşoară, dar sub conducerea Damascului a format o coaliţie majoră împotriva forţelor lui Salmanasar. În 853, conform izvoarelor asiriene, aceasta a trimis pe câmpul de luptă 40.000 de pedestraşi, 2.000 de călăraşi şi 4.000 de care de luptă. Trupele proveneau din Damasc, Hama, Israel şi din oraşele feniciene, cu sprijin din partea arabilor şi egiptenilor, şi par să fi fost capabile să îi respingă pe asirieni într-o luptă lângă Qarqar. În următorii ani, Salmanasar a trebuit să îşi exercite controlul mai aproape de casă. Dar coaliţia aceasta s-a destrămat la moartea regelui Damascului, Hadad-ezer, iar până în 841 Salmanasar al III-lea pare să fi înlăturat orice opoziţie din Siria de Sud. Acest lucru i-a permis să îşi îndrepte atenţia către nord, unde a supus statele neohitite şi a dobândit acces la minele din sudul Anatoliei. Scopul acestor acţiuni militare nu a fost încorporarea Siriei în Asiria. Statele de acolo au rămas independente, păstrându-şi conducătorii şi fiind nevoite doar să plătească tribut. În acest moment nu a existat aşadar nicio încercare de a extinde graniţele statului asirian.

La nord de Asiria, statul Urartu se transformase într-un oponent formidabil, după cum am văzut în capitolul anterior. De la începutul domniei sale, Salmanasar al III-lea i-a testat rezistenţa, însă abia după ce a supus vestul i-a dedicat întreaga sa atenţie, organizând cinci campanii în succesiune rapidă între 832 şi 827. Salmanasar nu a mai condus el însuşi armata, lăsându-i acest rol funcţionarului militar cu rangul cel mai înalt, comandantul suprem (în akkadiană *turtanu*) Dayyan-Assur. Principalele obiective ale expediţiilor erau obţinerea prăzii şi diminuarea ameninţării militare a Urartului. Armatele asiriene au ajuns în ţinuturi îndepărtate din Zagros, unde au întâlnit pentru prima dată popoare care ulterior aveau să devină inamici importanţi, precum mezii şi maneenii. În mod asemănător, nu a existat nicio încercare de a-l controla pe vecinul de la sud, Babilonia. Salmanasar a purtat doar două campanii acolo, pentru a interveni într-un război civil ce izbucnise între rege şi fratele său.

În ciuda activităţii militare intense, Asiria lui Salmanasar al III-lea nu a fost un stat expansionist. Acesta şi-a păstrat graniţele stabilite de Assurnasirpal şi a organizat campanii dincolo de ele doar pentru a le proteja şi pentru a obţine pradă şi tribut. Însă zona de la est de Eufrat a dobândit un caracter în întregime asirian: oraşul aramaic Til-Barsip a fost redenumit Kar-Salmanasar, după numele regelui, şi supraveghea punctul de traversare. Cu 30 de kilometri (18 mile) în amonte, pe malul celălalt, un nou centru numit Pitru a devenit rampa de lansare pentru campaniile siriene. Graniţa era bine apărată şi clar delimitată: pe malul estic al Eufratului şi pe unele insule mici existau mai multe fortăreţe militare ce o apărau.

Asirienii au menţinut o distincţie clară între două tipuri de teritorii, cele ale „ţării lui Assur" şi cele aflate sub „jugul lui Assur", un sistem moştenit din perioada asiriană mijlocie. Asiria propriu-zisă, regiunea ce se întindea de la Zagros până la Eufrat, era ţara lui Assur, iar în timpul lui Salmanasar al III-lea se afla din nou sub control asirian deplin. Acest ţinut a fost organizat în mod armonios sub o administraţie provincială: pentru a o conduce, regele a numit reprezentanţi care locuiau în palate construite în stil asirian, chiar dacă nu erau atât de maiestuoase precum cele din capitalele din

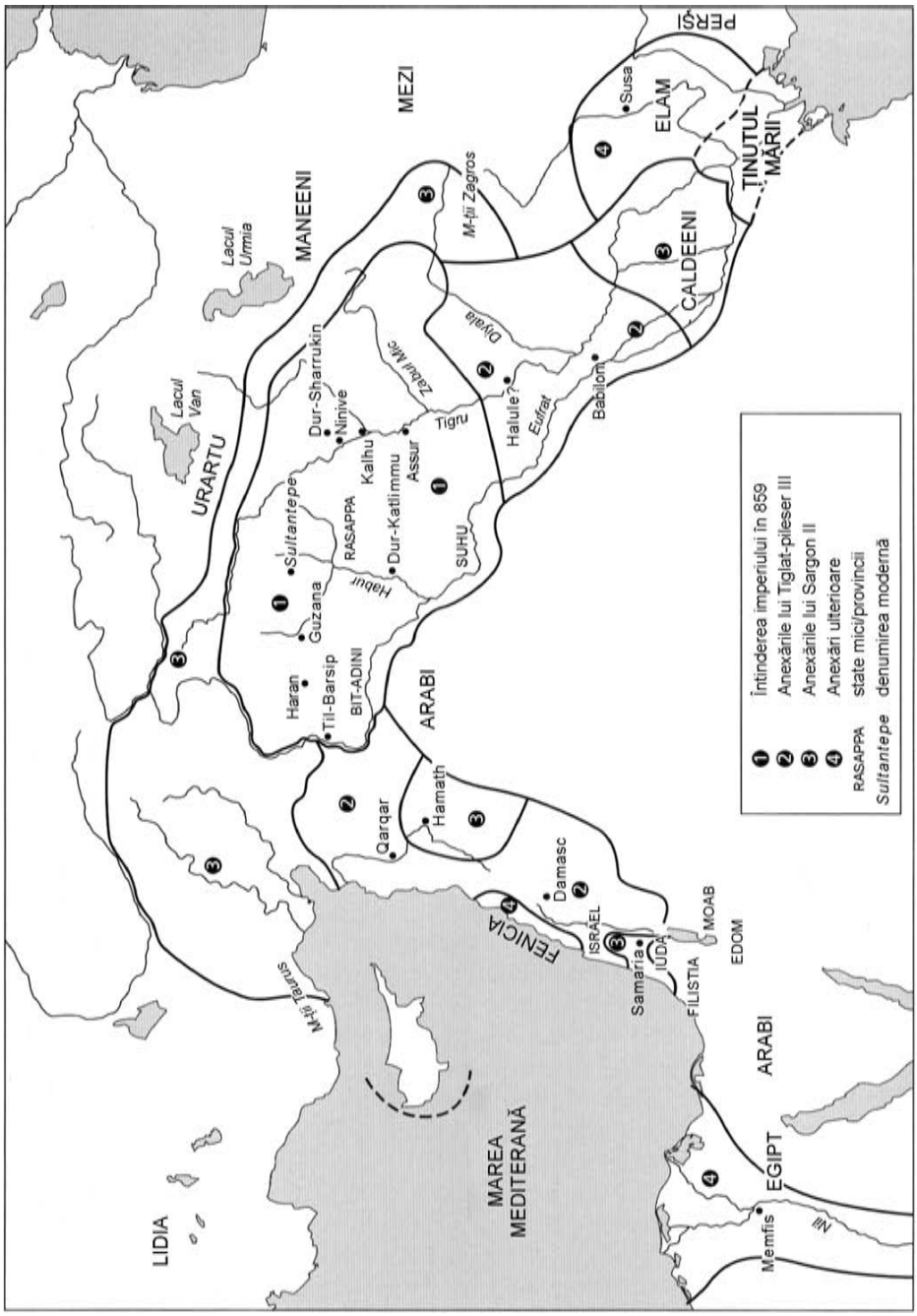

Harta 12.1. Etape ale expansiunii Imperiului Asirian. După Mario Liverani, *Antico Oriente*, Laterza, Roma şi Bari, 1988, p. 793

zona centrală. De exemplu, palatul de la Kar-Salmanasar era decorat cu fresce înfăţişând scene de acelaşi tip ca şi cele descoperite în basoreliefurile sculptate în piatră de la Kalhu. Provinciile erau integrate într-un sistem de susţinere a zeului Assur, al cărui unic templu se afla în oraşul Assur şi care era zeul întregii Asirii. Fiecare provincie trebuia să asigure alimentele de bază pentru a-l întreţine. Acest lucru era expresia ideologică a faptului că economiile întregii regiuni erau integrate într-un sistem unic pentru a alimenta birocraţia statală centrală. Din punct de vedere politic, provinciile aveau acelaşi statut, deşi în realitate regii asirieni permiteau unora dintre ele un grad mai ridicat de autonomie. „Dinastii" de guvernatori, funcţia trecând de la tată la fiu, au existat, de exemplu, în provincia Suhu de pe cursul mijlociu al Eufratului. Atât timp cât i se supuneau regelui asirian, nu era necesară reorganizarea lor pentru a fi integraţi în sistemul provincial.

În afara acestor graniţe, asirienii dominau state care rămâneau independente nominal, dar ai căror conducători erau vasali. Se considera că acestea se aflau sub jugul lui Assur. Obligaţiile lor includeau trimiterea, sub forma unor obiecte de valoare, a tributului anual, care era pentru rege, nu pentru zeul Assur, neexistând nicio mărturie care să susţină că li s-ar fi impus cultul zeităţii. În calitate de vasali, conducătorii tributari trebuiau să adere la tratate, aşa cum s-a întâmplat în mileniul doi, şi orice abuz era considerat o gravă încălcare ce le dădea asirienilor dreptul de a impune pedepse. Distincţia clară dintre Asiria propriu-zisă şi celelalte regiuni arată că, în prima etapă a imperiului, Asiria voia doar să recreeze statul care existase în perioada asiriană mijlocie. Dincolo de graniţe era o lume care trebuia să se supună, dar care nu trebuia să facă parte din Asiria.

Chiar şi în interiorul acestor graniţe, Asiria era o entitate importantă, iar regele, care era personal responsabil pentru funcţionarea corectă a statului, trebuia să se bazeze pe o birocraţie extinsă pentru a guverna. Administratorii şi ofiţerii militari de rang mai înalt aveau o putere semnificativă şi au devenit tot mai independenţi pe măsură ce Salmanasar al III-lea îmbătrânea. Comandantul suprem, Dayyan-Assur, a purtat campanii militare făţiş începând cu 832, iar în 827 a izbucnit o revoltă ce a implicat centrul Asiriei. Prinţii se simţeau nedreptăţiţi de influenţa lui Dayyan-Assur şi s-au luptat şi între ei pentru dreptul la succesiune. Haosul a durat şapte ani, inclusiv primii trei ani ai domniei regelui Shamshi-Adad al V-lea, care urcase pe tron în 823 cu sprijinul Babiloniei.

12.4. Declinul intern al Asiriei

Din cauza structurii extrem de centralizate a statului asirian, luptele dinastice de la sfârşitul domniei lui Salmanasar al III-lea au avut un impact dezastruos asupra întregului sistem. Chiar dacă Shamshi-Adad al V-lea a domnit timp de 13 ani (823-811) şi s-a înfăţişat ca un războinic victorios, dominaţia Asiriei asupra Siriei slăbise şi statele de acolo nu au mai trimis tribut. La începutul domniei sale, babilonienii l-au forţat să accepte un tratat cu prevederi nefavorabile, situaţie pe care a reuşit să o

remedieze abia după câţiva ani. Şi în interiorul Asiriei puterea regală s-a diminuat. Acest lucru a devenit mai limpede după domnia lui Shamshi-Adad, dar procesul începuse deja în timpul lui Salmanasar al III-lea. Guvernatorii şi demnitarii locali din Asiria au devenit practic independenţi. Au comandat inscripţii, unele din ele bilingve, în asiriană şi aramaică, în care erau înfăţişaţi ca regi, deşi continuau să i se închine suveranului asirian. Între aceştia se găseau guvernatori ai provinciilor apropiate de centrul Asiriei, precum Rasappa şi Guzana. După cum am văzut, Hadad-yith'i din Guzana se prezenta ca rege şi îşi asuma acest titlu în versiunea aramaică a inscripţiei de pe statuia sa. Comandantul suprem al armatei, Shamshi-ilu, a fost, probabil, cel mai puternic om al timpului său. A activat în timpul domniilor a patru regi în prima jumătate a secolului al VIII-lea şi, din Kar-Salmanasar, a întreprins campanii la vest de Eufrat în folosul propriu. S-a folosit de statutul său pentru a arbitra conflictele dintre conducătorii locali ai Siriei de Nord fără a se consulta cu regele Asiriei. Pe cursul mijlociu al Eufratului, cam în timpul anticului Mari, o dinastie de guvernatori a lăsat inscripţii de tip regal fără a-l pomeni pe regele asirian. În schimb, pretindeau că sunt descendenţii lui Hammurabi al Babilonului! Guvernatorii şi funcţionarii din oraşe precum Kalhu şi Assur şi-au arogat şi ei puteri regale. Regele, care oficial deţinea tot pământul Asiriei, le-a dat domenii întinse pentru a-i păstra de partea sa. Chiar şi în palat, lupta pentru putere era acerbă. În acest context trebuie să privim importanţa reginei Sammu-ramat, sursa de inspiraţie pentru legendara Semiramidă. Văduva lui Shamshi-Adad al V-lea, a rămas atât de influentă în timpul domniei fiului său Adad-nirari al III-lea (810-783), încât inscripţiile oficiale îi pomenesc pe cei doi ca acţionând împreună. Probabil succesiunea dinastică trebuia accentuată în mod special pentru a întări statutul regelui. Aceste probleme interne au făcut ca Asiria să nu mai fie percepută drept cea mai mare putere a Orientului Apropiat în secolul al IX-lea. Succesele iniţiale ale statului par să fi copleşit capacităţile sale administrative, iar nucleul nu era suficient de unit pentru a funcţiona corespunzător sub un conducător care nu era deosebit de puternic. Dinastia a supravieţuit, domnia trecând de la tată la fiu, dar regii trebuiau să cumpere favorurile demnitarilor pentru a rămâne pe tron.

Ceea ce a realizat Asiria în secolul al IX-lea a fost o restaurare şi o consolidare ale statului teritorial pe care îl controlase la sfârşitul mileniului doi. Începuse să îl folosească drept rampă de lansare a campaniilor mai îndepărtate, în special cele din vest. Nu există declaraţii ale asirienilor sau relatări ale victimelor lor care să explice de ce au întreprins anual asemenea operaţiuni militare uriaşe, implicând efective militare şi resurse uriaşe. Regii asirieni afirmă doar că au făcut acest lucru la porunca zeului Assur. Cauzele care i-au determinat pe asirieni să procedeze astfel sunt de neînţeles pentru istorici, care au presupus că situaţia poate fi explicată în special prin motive ideologice, economice şi defensive (vezi controversa 12.1). Cel mai probabil motivele care determinau expansionismul s-au schimbat pe măsură ce natura statului a evoluat. Prima etapă a fost una de recucerire pentru a controla anumite grupuri, precum arameenii care acaparaseră puterea politică după 1100, şi pentru a dobândi acces la terenuri agricole. Când expansiunea asiriană a ajuns la Eufrat, Siria de Vest a constituit o sursă tentantă de bogăţii pentru elite, care se obişnuiseră să trăiască din

profitul rezultat din cuceririle străine. De asemenea, Siria de Vest constituia o ţintă uşoară, din moment ce nu exista niciun stat teritorial unificat care să prezinte o opoziţie puternică. Nu a existat nicio tentativă de a integra aceste regiuni în Asiria, ci doar o cerere de bunuri, iar regii Asiriei au tolerat existenţa vecinilor independenţi atâta vreme cât aceştia nu le ameninţau interesele. Mărturiile oficiale, atât scrise, cât şi picturale, înfăţişează o imagine a regelui asirian care îi obligă pe ceilalţi să i se supună, prin acţiuni militare sau prin ameninţarea cu acestea, şi apoi primeşte resurse de la ei. Întreaga lume din afară îi dădea tot ce avea nevoie, permiţându-i regelui să-şi etaleze averile enorme prin fapte precum iniţierea unor proiecte edilitare măreţe. Sistemul extragerii resurselor din zonele înconjurătoare poate a funcţionat în secolul al IX-lea, dar, când puterea centrală a slăbit, s-a prăbuşit şi el. Asiria a trebuit să găsească altă abordare, expansiunea sistematică, ce avea să caracterizeze a doua fază a imperiului său.

Controversa 12.1. *De ce au creat asirienii un imperiu?*

În ciuda faptului că Imperiul Asirian domină toate istoriile publicate ale Orientului Apropiat antic în mileniul unu î.Hr., cercetătorii nu au acordat mare atenţie motivelor imperialismului său. Au scris foarte detaliat şi exact numeroase pagini despre realizările lor militare, dar, când să explice de ce a fost creat acest imperiu şi ce s-a realizat astfel, cercetătorii nu au mai dat dovadă de aceeaşi precizie. De multe ori nu discută deloc despre această problemă. Motivul acestei reticenţe poate fi că o discuţie la subiect mai veche a fost în aşa măsură inspirată ideologic de nazism, încât a făcut ca problema să fie dezagreabilă. În 1937, celebrul cercetător al Mesopotamiei antice, Wolfram von Soden, a identificat o bucurie ariană a luptei la asirieni, pe care o simţeau datorită sângelui lor „nordic", dobândit prin legăturile cu Mitanniul indo-european (von Soden, 1937). Asemenea teorii rasiale sunt astăzi complet respinse.

Când cercetătorii au încercat, mai recent, să explice de ce şi-a creat Asiria imperiul, au avut tendinţa să se axeze pe factori interni şi, în interiorul societăţii asiriene, pe regii a căror personalitate predomină în mărturiile pe care le avem. Unii istorici l-au acuzat pe Assurnasirpal al II-lea de megalomanie şi invidie faţă de bogăţiile regilor din Siria şi Fenicia (Garelli *et al.*, 2002, p. 218). Alţii au afirmat că ideologia regală cerea ca regele să întreprindă campanii în fiecare an şi că, astfel, instaura ordinea la o periferie haotică (Grayson, 1982, p. 280; Cancik-Kirschbaum, 2003, pp. 121-122; Liverani, 2014, pp. 509-511). Alteori religia pare să fie forţa motoare: zeul Assur era rege şi regele muritor trebuia să îndeplinească porunca divină de extindere a ţării (Garelli, 1980, pp. 33-34; Saggs, 1984, pp. 265-266; Fales, 2010). Un studiu iniţiat după invazia sovietică în Ungaria din 1956 nu vede nicio raţiune: asirienii nu aveau nicio misiune, nicio ideologie. Poate că au fost conduşi de instinctul de autoconservare, dar expansiunea era de la sine înţeleasă pentru ei (Kraus, 1957-1958).

Când atenţia se mută de la personalitatea regelui la Asiria ca întreg, problema siguranţei primează în explicaţii. La început, clădirea imperiului a fost o reacţie defensivă împotriva arameenilor care ameninţau graniţa vestică a Asiriei (Garelli *et al.*, 2002, p. 229; Joannès, 2004, p. 25). Ameninţarea nu era neapărat una militară, ci existau şi probleme de ordin economic. Populaţiile nou-venite primejduiau

accesul Asiriei la sursele de materii prime (Labat, 1967, p. 16), iar asirienii au reacționat punând ei primii mâna pe resurse (Yoffee, 1988, p. 57). Un cercetător, examinând în detaliu motivele economice, a afirmat că problemele economice ar fi o explicație mai cuprinzătoare decât imperialismul defensiv. Pentru că Mesopotamia nu deținea multe resurse naturale esențiale, nici materii prime de bază, ca lemnul, metalele și piatra, nici produse de lux, și pentru că era situată pe marile rute comerciale, mesopotamienii au simțit nevoia de a controla aceste linii de comunicație și au făcut asta făurind imperiul. A considerat această explicație validă pentru toate momentele de expansiune ale mesopotamienilor, nu doar pentru Imperiul Asirian, ci și pentru cele anterioare – akkadian, Ur III, babilonian vechi și asirian de mijloc – și pentru cel ulterior, neobabilonian (Larsen, 1979). Această explicație distrage însă atenția de la caracterul special al Imperiului Neoasirian.

În ultimii ani au început să apară explicații mai nuanțate, care se bazează pe teorii ale imperiilor formulate în alte discipline de studiu, și istoricii insistă să adoptăm o abordare comparativă (Garfinkle, 2007; Cline și Graham, 2011, pp. 42-52). Probabil trebuie să istoricizăm mai mult întrebarea și să observăm diferitele atitudini de-a lungul timpului. Au existat ajustări atât în nucleul asirian, unde elitele și economia și-au schimbat necesitățile în funcție de dezvoltarea imperiului, cât și la periferie, care a avut de-a face cu un agresor cu pretenții din ce în ce mai mari. Niciuna dintre părțile ce interacționau nu a rămas la fel de-a lungul timpului. Presiunea exercitată de asirieni a impulsionat grupuri nesemnificative să se alieze pentru a-i combate, cererea unui tribut a provocat revolte și așa mai departe. Nesupunerea atrăgea o reacție din partea asirienilor. În același timp, în Asiria elitele au ajuns să se bazeze pe imperiu pentru carierele lor, economia avea nevoie de mărfuri străine și așa mai departe. Imperiul a durat aproximativ 250 de ani și nu este de conceput că scopurile și motivele acțiunilor sale au rămas aceleași în toată perioada. Trebuie să căutăm o explicație dinamică.

Note

1. Oded, 1979, p. 20.
2. Grayson, 1991b, p. 293.
3. Fales şi Postgate, 1995, p. 138.
4. Millard, 1994, p. 41.
5. Grayson, 1991b, pp. 134-135.

Capitolul 13

Dominarea lumii de către Asiria

744	Tiglat-pileser al III-lea inițiază schimbări structurale în Asiria
722	Cucerirea Samariei
689	Sennacherib jefuiește Babilonul
671	Asarhaddon cucerește capitala egipteană Memfis
664-663	Assurbanipal cucerește capitala egipteană Teba
652-648	Revolta babiloniană sub Shamash-shuma-ukin
626	Dinastie independentă în Babilonia
612	Ninive jefuit de mezi și babilonieni

Între 754 şi 612, Asiria a devenit un adevărat imperiu. Şi-a extins dominaţia militară în întregul Orient Apropiat şi, pentru o scurtă perioadă, a încorporat şi îndepărtatul stat egiptean. Şi-a eliminat toţi rivalii şi a încorporat treptat tot mai multe teritorii într-un sistem administrativ centralizat. În această perioadă asiriană târzie, imperiul a adus laolaltă sub un singur conducător un teritoriu vast, din Iranul Occidental până la Marea Mediterană şi din Anatolia de Sud până în Egipt. Ca şi înainte, regele avea un rol crucial în activităţile imperiului şi în succesele militare, iar cei şase bărbaţi care au ocupat succesiv tronul au fost conducători puternici şi capabili (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 18 de la sfârşitul cărţii). Proiectul imperial nu era perfect însă şi fricţiunile şi instabilităţile au subminat statul. Deşi suveranii au aparţinut aceleiaşi familii, aproape fiecare succesiune a fost contestată şi noii regi au avut dificultăţi în a-şi impune controlul deplin. Slăbiciunea internă a Asiriei poate explica de ce regii de după Assurbanipal au pierdut controlul asupra statului şi de ce prăbuşirea Imperiului Asirian a fost atât de bruscă.

13.1. Crearea unei structuri imperiale

În prima jumătate a secolului al VIII-lea, Asiria nu a mai putut să întreprindă campanii în afara graniţelor, iar pe plan intern demnitarii au preluat multe dintre atribuţiile regelui. Guvernatorii de provincii se bucurau de multă independenţă în acţiunile lor, deşi trebuiau să dea în continuare dovadă de supunere faţă de rege. Istoricii au opinii divergente în legătură cu amploarea problemelor interne : unii consideră că funcţionarii regionali erau practic autonomi, alţii îi văd deplin integraţi în structura statului asirian şi activităţile lor total armonizate cu cele ale regelui. Faptul că şi-au proclamat independenţa ar fi fost aşadar mai degrabă un instrument retoric pentru populaţia locală decât o lipsă de supunere faţă de rege. Oricum, regii asirieni de la începutul secolului al VIII-lea nu au fost conducători militari puternici şi impactul statului în ţinuturile învecinate a fost mai puţin semnificativ decât fusese la mijlocul secolului al IX-lea. Mai mult, Urartu a reuşit să-şi extindă influenţa în Siria de Nord, ameninţând astfel accesul Asiriei la Mediterana. În sfârşit, în 762-759, mai multe oraşe, inclusiv vechea capitală Assur, s-au răsculat împotriva puterii regale. Asiria nu mai era ce fusese.

Câţiva regi puternici au redresat situaţia, începând cu Tiglat-pileser al III-lea, a cărui domnie (744-727) a constituit un adevărat punct de cotitură. El şi cel de-al doilea succesor al său, Sargon al II-lea (721-705), au restructurat Asiria pe plan intern, au organizat aproape în fiecare an campanii în afara graniţelor şi au început să anexeze vaste teritorii străine. Reorganizarea internă s-a centrat pe contracararea puterilor funcţionarilor locali. Regii au fragmentat vechile provincii cu guvernatori puternici şi au mărit numărul acestora de la 12 la 25. În acelaşi fel au diminuat puterea funcţiilor militare şi administrative mai importante, desemnând câte două persoane în loc de una. De exemplu, în locul unui singur comandant suprem (*turtanu*), doi oameni împărţeau această funcţie, unul „al stângii" şi unul „al dreptei". Deseori erau numiţi eunuci în poziţii guvernamentale înalte pentru a nu exista posibilitatea ca taţii să-şi transmită funcţiile fiilor. „Ţara lui Assur" a fost astfel reformată pentru a limita puterile demnitarilor şi a creşte controlul regelui.

În acelaşi timp, Tiglat-pileser al III-lea a iniţiat o politică de expansiune teritorială mult dincolo de hotarele menţinute din perioada asiriană mijlocie. Probabil a reorganizat armata şi a înlocuit recrutarea anuală de trupe din rândul populaţiei asiriene cu o armată permanentă profesionistă, folosind popoarele cucerite pentru infanterie şi asirieni pentru nucleul cavaleriei şi diviziilor de care de luptă. Tiglat-pileser al III-lea a trecut Eufratul, ca predecesorii săi din secolul al IX-lea, dar politica faţă de regiune a fost schimbată complet. În loc să oblige statele doar să plătească tribut, el şi urmaşii săi le-au încorporat treptat în imperiu ca provincii. E posibil ca această politică a Asiriei să nu fi fost iniţial intenţionată, dar a devenit obligatorie din cauza rezistenţei populaţiilor locale.

Asiria nu dorea să exercite un control direct asupra zonelor de dincolo de graniţele sale tradiţionale. Intenţia sa era de a impune tribut şi supunere politică, iar conducătorii

locali erau lăsaţi în pace cât timp se supuneau cererilor asirienilor. Dar această politică nu mai funcţiona. Putem observa trei tipuri de aranjamente politice cu statele din vest, reflectând trei etape spre încorporarea completă în imperiu : (1) state vasale în care conducătorul rămânea în funcţie, dar trebuia să plătească tribut anual ; (2) state-marionetă, unde pe tron era aşezat un localnic considerat mai credincios asirienilor ; (3) provincii, unde stăpânea un guvernator aflat sub controlul direct al Asiriei. Actele de nesupunere precipitau de obicei trecerea de la o etapă la alta : asirienii reduceau mai mult autonomia doar dacă aranjamentul nu dădea rezultatele dorite. Planificau crearea provinciilor în mod strategic pentru a maximiza controlul şi a reduce confruntarea directă cu duşmanii din jur. De exemplu, Tiglat-pileser al III-lea a mărit la început numărul provinciilor de-a lungul coastei mediteraneene şi s-a oprit la oraşele-state filistene, pe care le-a lăsat să-şi păstreze independenţa. Şi-a asigurat în acest fel accesul la mare şi controlul asupra rutei care urma linia de coastă de la nord la sud, dar încă exista o zonă-tampon până la puternicul stat rival al Egiptului. Doar mai târziu, ca reacţie la nesupunerea lor, a transformat statele siro-palestiniene din interiorul continentului în provincii, dar nu a fost niciodată încorporată întreaga regiune în sistemul de provincii al imperiului (vezi harta 13.1).

Istoria regatului Israel oferă un bun exemplu al funcţionării acestei politici şi prezintă diferitele etape ale controlului deţinut de asirieni, precum şi reacţiile locale la acesta. Relatarea biblică ne permite să înţelegem perspectiva nonasiriană, în timp ce analele asiriene ne prezintă versiunea imperiului asupra evenimentelor. La începutul domniei lui Tiglat-pileser, regele israelit Menahem a oferit voluntar tribut şi a fost lăsat în pace. Curând după moartea sa, rebelul antiasirian Pekah l-a asasinat pe fiul şi succesorul lui Menahem, Pekahiah, în 735, şi a urcat pe tron cu sprijinul Damascului şi al populaţiei Israelului, care se săturase de povara tributului. În 734, Tiglat-pileser al III-lea a întreprins o campanie de-a lungul coastei siriene şi a transformat regiunile de aici în provincii. Abia în 723 a atacat Damascul, centrul opoziţiei faţă de Asiria, pe care l-a anexat. În acelaşi timp, a transformat în provincii asiriene părţile nordice ale Israelului. Tiglat-pileser al III-lea susţine că poporul din Israel l-a detronat pe Pekah şi l-a înlocuit cu un rege proasirian, Osea, acţiune determinată cu siguranţă de prezenţa sa militară în vecinătate. La moartea lui Tiglat-pileser, Osea a rămas iniţial loial Asiriei, dar ulterior, probabil în cadrul unei revolte generale, a încetat să mai plătească tribut. Acest lucru a dus la represalii din partea lui Salmanasar al V-lea (726-722), care a asediat capitala Israelului, Samaria, timp de trei ani şi a cucerit-o cu puţin timp înainte să moară. Urmaşul său, Sargon al II-lea, şi-a asumat victoria şi a transformat regiunea în provincia Samaria.

Repercusiunile au fost ample pentru Israel. Asirienii au deportat un număr substanţial de oameni – 27.290, după Sargon – şi i-a aşezat în nord-estul Siriei şi în vestul Iranului. În Samaria au fost aduşi oameni din alte părţi ale imperiului, creând astfel o populaţie mai puţin omogenă şi mai supusă Asiriei. În timp ce părţile nordice ale statului original, provinciile Megiddo şi Karnaim, au fost aproape depopulate, asirienii au susţinut economia Samariei prin întemeierea unor sate şi domenii agricole. Au restructurat administraţia pentru a se preta nevoilor Asiriei ; tranzacţiile legale

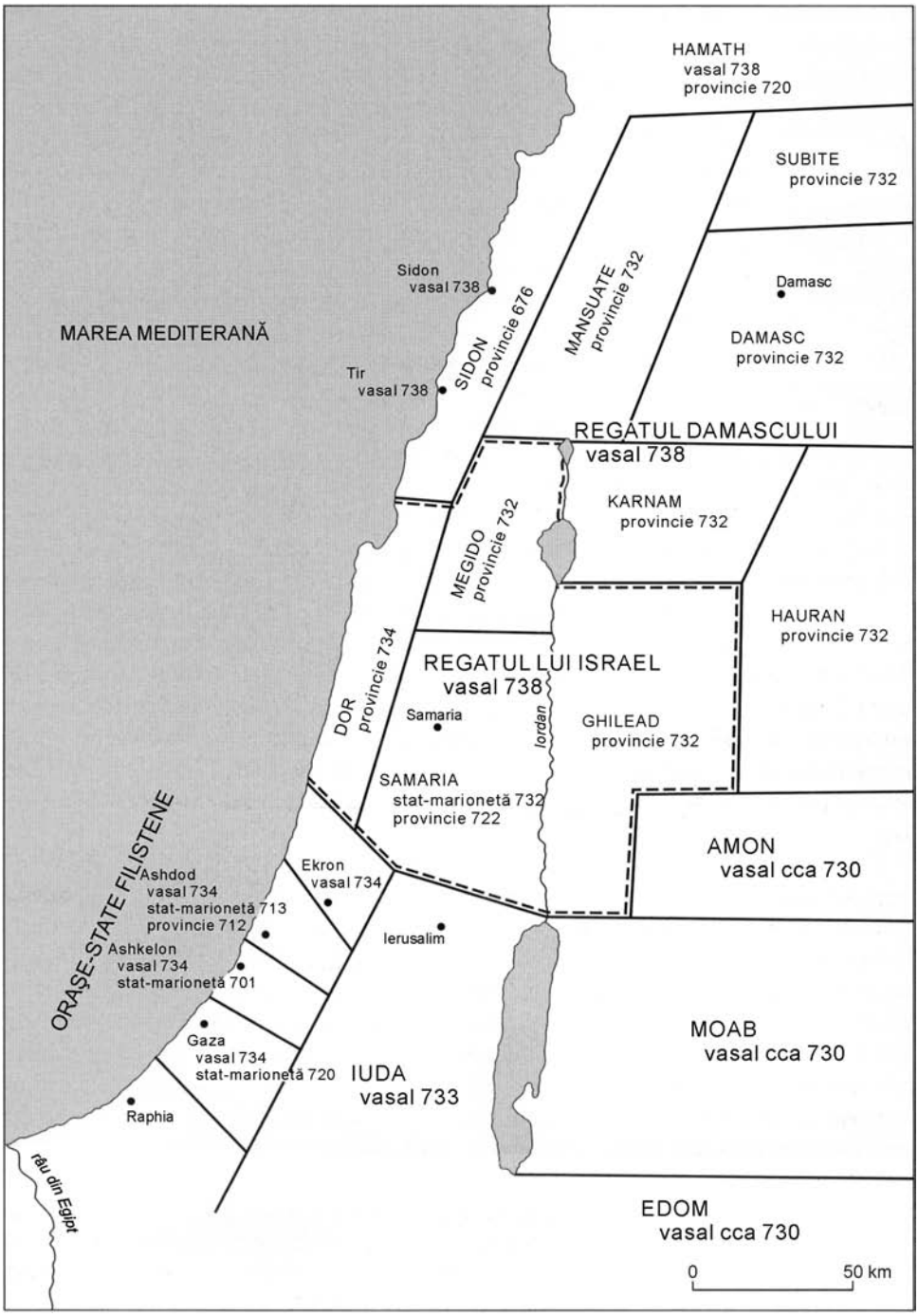

Harta 13.1. Anexarea de către Asiria a unor state din vest în secolul al VIII-lea. După Benedikt Otzen, „Israel under the Assyrians", în M.T. Larsen (ed.), *Power and Propaganda* (*Mesopotamia*) 7, Akademisk Forlag, Copenhaga, 1979, p. 252

erau acum înregistrate în limba asiriană, cu cuneiforme. Au reconstruit capitala şi, alături de alte câteva oraşe, aceasta a devenit sediul guvernatorilor, care locuiau în reşedinţe construite în stil asirian. Au ridicat fortăreţe de-a lungul graniţei pentru a apăra provincia de atacuri dinspre sud şi est. Israel a devenit parte integrantă a imperiului.

Israel este un bun exemplu al felului în care s-a schimbat stăpânirea asiriană în zona siro-palestiniană şi multe alte state au fost afectate în mod similar. Dar politica asiriană era flexibilă. Menţinea statele în afara sistemului provincial când acest lucru era în interesul imperiului. Vasalii locali sau oamenii de paie au continuat să conducă Iuda şi toate satele de la sud şi est de Israel, chiar dacă teritoriile lor erau deseori reduse. Asirienii au adoptat această politică pentru a crea o zonă-tampon între imperiul lor şi egipteni şi arabi şi probabil ca să favorizeze comerţul cu aceste popoare. La fel, au păstrat şi structurile politice ale oraşelor feniciene, din moment ce comerţul lor era important pentru Asiria. Au exploatat la maximum capitalul economic al regiunilor, chiar şi al celor netransformate în provincii. În zona filisteană, de exemplu, influenţa asiriană a transformat producerea uleiului de măsline dintr-o industrie artizanală într-un sistem centralizat care asigura aprovizionarea. Aşadar, nu se poate spune că imperiul era condus doar de o simplă dorinţă de a dobândi teritorii. Era o structură al cărei scop era maximizarea resurselor pentru centru. Politicile descrise aici erau ideale pentru interacţiunile cu unităţi politice mai mici şi au fost aplicate din sudul Anatoliei până în Palestina şi în zonele montane din estul Asiriei. Totuşi, Asiria interacţiona altfel cu statele mari.

13.2. Înfrângerea marilor duşmani

În 744, când a urcat pe tron Tiglat-pileser, Asiria împărţea controlul asupra Orientului Apropiat cu câteva mari state de la graniţele sale: Babilonia în sud, Elam în sud-est, Urartu în nord şi, dincolo de regiunea siro-palestiniană, Egipt. În timp ce predecesorii săi acceptaseră existenţa acestor state, chiar dacă mai izbucneau războaie, toţi regii de la Tiglat-pileser al III-lea până la Assurbanipal au fost decişi să le înfrunte şi să le supună. Asiria a trebuit totuşi să adopte din nou o abordare flexibilă, aceşti rivali fiind prea mari şi prea puternici pentru a putea fi controlaţi total sau, în cazul Babiloniei, alte motive împiedicau încorporarea integrală în imperiu. Înfrângerea marilor rivali a preocupat armata asiriană timp de mai multe decenii.

Asirienii nu au rezolvat niciodată problema controlului Babiloniei. Deşi nu puteau accepta existenţa unui vecin nesupus la graniţa lor sudică, par să fi fost şovăielnici în încercarea de a cuceri în mod direct ţara. Probabil cunoaşterea faptului că Babilonia influenţase fundamental cultura şi religia Asiriei inducea un soi de respect care împiedica aplicarea aceluiaşi tratament ca altor regiuni. Mai mult, Babilonia nu era o regiune omogenă: vechile oraşe care păstraseră tradiţiile culturale şi politice erau ca nişte mici insule în zone rurale unde dominau grupurile tribale. Mai rău, sudul extrem al regiunii era imposibil de controlat prin mijloace militare tradiţionale, fiind plin de mlaştini în care armata nu îşi putea desfăşura tactica obişnuită. Aceste zone

constituiau un refugiu pentru forţele antiasiriene, cum ar fi caldeenii, care s-au luptat cu Asiria pentru tronul Babiloniei.

În timpul domniilor ultimilor şase regi asirieni importanţi, aproximativ 20 de tranziţii ale puterii au avut loc în Babilon (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 15 din listele regilor de la sfârşitul cărţii). Regii din Babilonia se puteau încadra în una din cinci categorii :

1. regele Asiriei însuşi ;
2. un membru al familiei regelui Asiriei ;
3. un babilonian, aşezat pe tron de Asiria ;
4. un babilonian independent de Asiria ;
5. un caldeean antiasirian.

Numeroasele schimbări demonstrează atât incapacitatea Asiriei de a găsi o modalitate eficientă de a controla Babilonia, cât şi forţa opoziţiei locale, care se putea baza deseori pe sprijin din partea Elamului.

Relaţiile dintre Asiria şi Babilonia în cele 12 decenii din 745 până în 627 sunt prea complexe pentru a le discuta aici în detaliu. Ca un bun exemplu pentru cât de frustrantă putea fi această experienţă, ne vom concentra asupra lui Sennacherib, care a fost rege al Asiriei între 704 şi 681, şi a numeroaselor sale încercări, bine documentate, de a guverna Babilonia. În aceşti 24 de ani conducătorii Babilonului s-au schimbat de şapte ori, ceea ce arată cât de schimbătoare era situaţia de acolo. Când a urcat Sennacherib pe tronul Asiriei, a făcut ce au făcut şi cei trei predecesori ai săi : a devenit şi rege al Babiloniei, care a rămas un regat separat. După doi ani a pierdut domnia în favoarea unui babilonian, Marduk-zakir-shumi al II-lea, care, câteva săptămâni mai târziu, a fost detronat de caldeeanul Marduk-apla-iddina al II-lea (care apare în Biblie ca Merodac-Baladan), un antiasirian convins. Sennacherib a reacţionat dedicându-şi prima campanie formală recuceririi sudului în 703. L-a împins pe Marduk-apla-iddina în mlaştini şi de data aceasta a pus pe tron un babilonian, probabil în încercarea de a împăca populaţia urbană locală. Sennacherib a spus despre acest om, Bel-ibni, că a crescut în palatul său „ca un căţeluş”. Era aşadar un babilonian pregătit în Asiria şi era de aşteptat ca loialitatea sa să fie absolută. Babilonia a fost redusă la un regat-marionetă. Însă curând guvernatorii asirieni au fost nevoiţi să-l sprijine pe Bel-ibni să contracareze ameninţarea caldeeană şi în 700 Sennacherib a trebuit să organizeze o nouă campanie pentru a-l elimina definitiv pe Marduk-apla-iddina, în cadrul căreia l-a înlocuit pe Bel-ibni cu fiul său cel mare, Assur-nadin-shumi. Şase ani mai târziu, babilonienii au profitat de un raid al elamiţilor în regiune pentru a-l captura pe fiul lui Sennacherib şi i l-au predat regelui elamit. A dispărut pentru totdeauna. A devenit rege alt babilonian, dar Sennacherib l-a înlăturat rapid, deşi nu a reuşit să cucerească Babilonul. Apoi un conducător caldeean, Mushezib-Marduk, a pus mâna pe tron şi a format altă mare coaliţie antiasiriană, care includea caldeeni, arameeni, babilonieni şi elamiţi, al căror sprijin l-a cumpărat folosind tezaurul templului. În 691, coaliţia l-a înfruntat pe Sennacherib într-o bătălie crâncenă, din care probabil nu a ieşit nimeni învingător, lângă Halule, la graniţa asiriană. În anul următor, Sennacherib a pornit

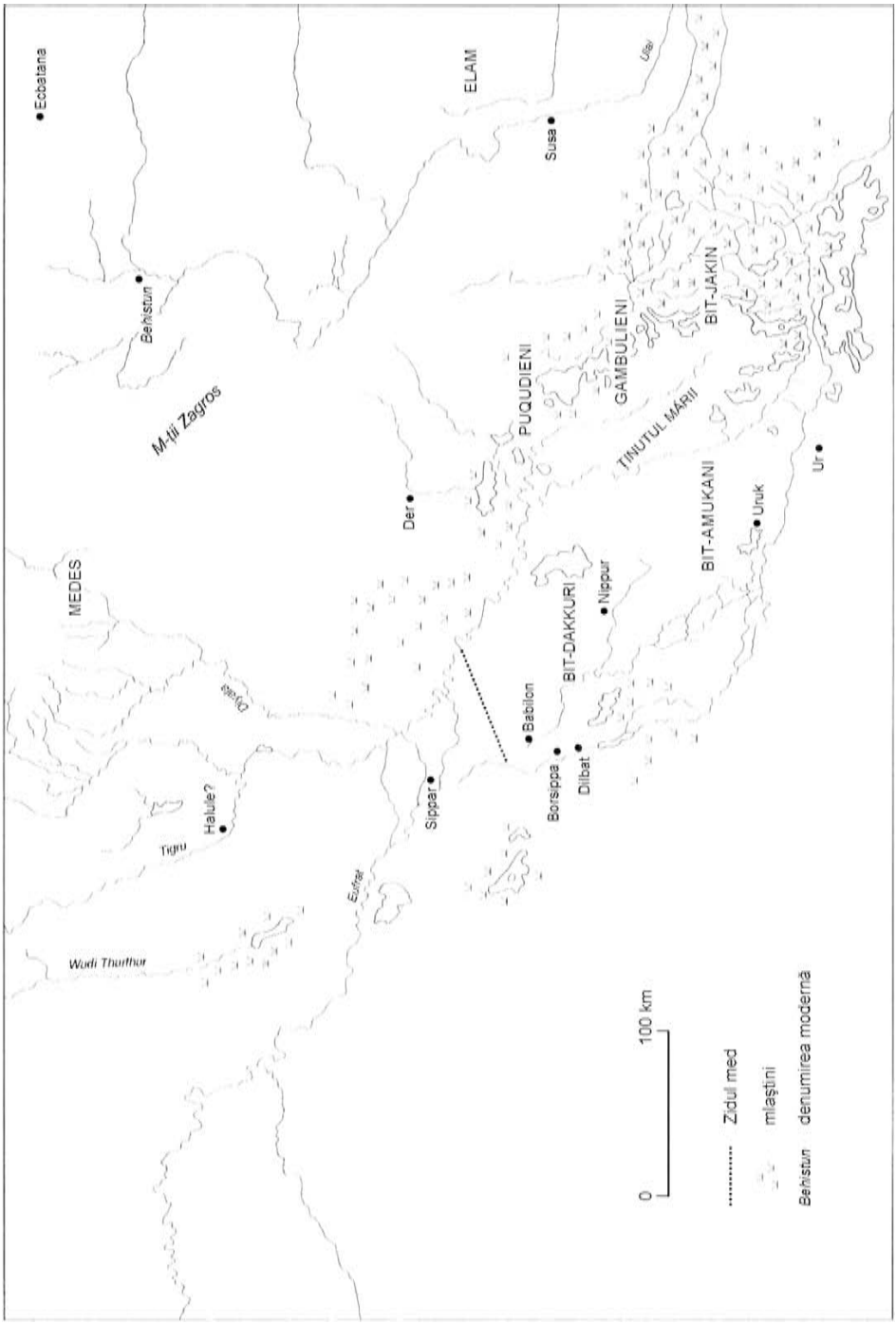

Harta 13.2. Babilonia în mileniul unu

un asediu de 15 luni asupra Babilonului şi, când a obţinut în cele din urmă victoria, în prima zi a lunii Kislimu (noiembrie-decembrie) 689, s-a răzbunat pentru toate problemele pe care i le cauzase oraşul. Documentele sale descriu în detaliu cum a dărâmat templele şi locuinţele, a jefuit tezaurele şi a deportat populaţia. Încheie astfel: „Pentru ca să nu se mai ştie unde se aflau oraşul şi templele lui, le-am înecat sub apă”[1]. Nemaiavând alte posibilităţi, Sennacherib a lăsat Babilonia în haos. În următorii opt ani nu s-a mai întâmplat aproape nimic şi puţinele mărturii păstrate îl numesc rege fie pe Sennacherib, fie pe fiul său mort, Assur-nadin-shumi.

Babilonia era prea importantă pentru a fi lăsată în dezordine prea mult timp, aşa că succesorul lui Sennacherib, Asarhaddon, a început imediat restaurarea. A reconstruit Babilonul şi a depus un efort susţinut pentru a se înfăţişa în mărturiile oficiale ca regele care a unificat cele două state. Ideea că Babilonia şi Asiria erau unite nu pare să fi fost însă prea reconfortantă şi, înainte să moară, Asarhaddon i-a desemnat pe doi dintre fiii săi ca viitori regi ai regatelor separate. Cel mic, Assurbanipal, a primit Asiria, iar cel mare, Shamash-shuma-ukin, Babilonia. Dominaţia primului era limpede, acesta tratându-şi fratele ca pe un vasal, deşi unul privilegiat. În semn de protest, Shamash-shuma-ukin s-a răzvrătit în 652 şi, aliindu-se cu caldeenii, arameenii şi elamiţii, a pornit efectiv un război civil care a secătuit resursele ambelor state. La început rezistenţa faţă de Asiria a avut succes şi Assurbanipal a trebuit să se războiască timp de patru ani până la căderea Babilonului. Următorul rege al Babiloniei a fost Kandalanu. Fiindcă a murit în acelaşi timp cu Assurbanipal, în 627, se crede uneori că Kandalanu a fost doar un nume regal babilonian al regelui asirian. Dar nu există nicio probă solidă care să susţină această legătură şi probabil e mai bine să considerăm că regele babilonian şi cel asirian nu erau unul şi acelaşi, primul fiind o marionetă controlată de Asiria. În ciuda proximităţii Babiloniei faţă de Asiria şi a tuturor eforturilor depuse pentru a o stăpâni, regiunea nu a fost niciodată integrată total în imperiu. Asiria îi acorda tratament special datorită respectului pe care aceasta îl merita, dar la fel de importante au fost rezilienţa Babiloniei şi capacitatea ei de a-şi păstra poziţia.

Respectul arătat Babiloniei nu a existat în cazul Urartului şi Elamului. Aceştia erau nişte duşmani detestaţi care continuau să creeze dificultăţi Asiriei. Amândouă au fost ţintele multor campanii prelungite, descrise în capitolul 11, care în cele din urmă le-au redus puterea, deşi Asiria nu le-a anihilat. Incursiunea lui Sargon al II-lea la Musasir, din 714, pare să fi pus capăt ameninţării din partea Urartului, în timp ce Assurbanipal, iritat de sprijinul acordat de Elam revoltei fratelui său, a prădat Susa în 647. Cele două state slăbite au supravieţuit totuşi şi şi-au pierdut independenţa mai târziu, fiind cucerite de Imperiul Persan.

Ultimul rival important al Asiriei a fost Egiptul, care îi sprijinise începând din secolul al IX-lea pe rebelii siro-palestinieni. Distanţa mare şi controlul slab al Asiriei asupra regiunilor dintre cele două state au făcut imposibilă o invazie în faza de început a imperiului. Dar marea bogăţie a Egiptului făcea din el o ţintă foarte ademenitoare. Nubienii din Sudan cuceriseră ţara la mijlocul secolului al VIII-lea şi controlau minele de aur care aprovizionau întregul Orient Apropiat. Aceştia stăpâneau Egiptul probabil

indirect şi egiptenii se ocupau în principal de administrare. Ideea cuceririi Egiptului trebuie să-i fi atras pe Asarhaddon şi curtea sa şi, după ce regele asirian şi-a consolidat suficient controlul asupra Palestinei de Sud printr-un sistem de vasali loiali, a pornit o invazie. Fiind deja bătrân, a organizat trei campanii, l-a învins pe regele nubian Taharqo şi a cucerit capitala nordică Memfis. Asirianul s-a întors cu prăzi imense, pe care le-a folosit parţial pentru a finanţa reconstruirea Babilonului. Dar nu putea impune guvernarea directă în Egipt, aşa că Asarhaddon a transformat vasalii egipteni ai Nubiei din Delta Nilului în vasali ai săi.

Stăpânirea Asiriei în Egipt era totuşi slabă şi, la moartea lui Asarhaddon, nubianul Taharqo a recâştigat puterea în întreaga ţară. Assurbanipal a trimis o expediţie care la început a trebuit să se confrunte cu vasalii din deltă, ce trecuseră iar în tabăra Nubiei. Armata asiriană i-a învins cu sprijinul unei armate recrutate din rândul vasalilor siro-palestinieni, ca Iuda, Edom şi Moab, şi cu vase obţinute din Fenicia şi Cipru pentru a naviga pe Nil. I-a pedepsit pe vasali, însă din nou, pentru că nu a reuşit să impună o guvernare directă, l-a reinstalat pe tron pe unul dintre ei, Nechao, care a devenit reprezentantul său special (documentul 13.1). După retragerea armatei asiriene, un nou rege nubian, Tantamani, s-a întors în Egipt, fapt ce a determinat ultimul atac al lui Assurbanipal, în 664 şi 663. De data aceasta a ajuns până la capitala Teba din inima Egiptului şi a capturat prăzi uriaşe. A lichidat în cele din urmă influenţa nubienilor în ţară, dar sistemul său de vasali a rezistat foarte puţin. În 656, un fiu al lui Nechao, Psammeric, care fusese educat în Asiria şi instalat pe un tron local, s-a proclamat rege unic al întregului Egipt, total independent. Prin urmare, în această epocă Egiptul se găsea la mila a două puteri străine care erau nevoite să se bazeze pe vasali locali pentru a guverna : Asiria şi Nubia. În cele din urmă, aceşti egipteni au dobândit suficientă putere pentru a-şi declara independenţa. În ultimii ani ai Imperiului Asirian, Egiptul a început să-l sprijine împotriva ameninţării dinspre est şi au încercat împreună să împiedice cucerirea Siriei de către Babilonia. Acest lucru nu a fost însă de niciun folos şi cucerirea Egiptului a devenit unul dintre ţelurile Imperiului Babilonian, chiar dacă a rămas neatins.

Documentul 13.1. *Assurbanipal și Egiptul*

Fragment din relatarea lui Assurbanipal scrisă după 664

Egiptul a fost cea mai îndepărtată țintă a campaniilor asiriene, devenind accesibil abia spre sfârșitul imperiului, într-o perioadă în care regatul Nubiei din sud deținea controlul asupra țării. Assurbanipal relatează aici cum regele nubian Taharqo s-a întors la Memfis după ce tatăl său Asarhaddon prădase țara și cum vasalii asirieni au trecut de partea Nubiei. În 667 și 666, Assurbanipal a trimis trupe – nu le-a condus el însuși – pentru a recuceri Memfisul și apoi Teba, vechea și foarte bogata capitală religioasă a țării. În drumul lor, asirienii i-au capturat pe vasalii egipteni (Nikkû și Sharru-lu-darri) și i-a trimis la Ninive pentru a fi pedepsiți. Dar Assurbanipal nu a avut încotro și l-a trimis pe unul dintre ei, Nikkû, înapoi în Egipt, pentru a guverna în numele Asiriei. Nu mult după aceea, fiul lui Nikkû, Psammeric, avea să se proclame regele unui Egipt independent.

Tarqû[1], nelegiuitul, a venit să ia Egiptul şi [...]. A uitat de puterea lui Assur, domnul meu, şi s-a încrezut în forţa lui. Asprimea cu care îl pedepsise tatăl meu nu şi-a amintit-o, aşa că a venit şi a intrat în Memfis, câştigând oamenii de partea lui. A trimis o armată să-i omoare, să-i nimicească şi să-i prăduiască pe asirienii care erau în Egipt, slujitorii mei, cărora regele Asiriei Asarhaddon, tatăl meu, le-a încredinţat domnia acolo.

Un sol a venit iute la mine în Ninive să-mi aducă veste. M-am mâniat peste poate auzind acestea. Am chemat pe căpetenia oştii şi pe guvernatori cu oamenii lor, soldaţii mei puternici, şi le-am poruncit să pornească de îndată să-i ajute pe regi şi pe guvernatori, slujitorii mei. Le-am poruncit să plece în Egipt. Au mers ca vântul şi au ajuns la oraşul Kar-Banite. Tarqû, regele din Kush[2], care a auzit că oastea mea ajunge la Memfis, şi-a strâns armata pentru o bătălie în câmp deschis. Sub paza lui Assur, a lui Sin şi a zeilor celor mari, domnii mei care stau alături de mine l-au înfrânt în bătălie. Au trecut prin sabie oştenii pe care se bizuise el.

Pe el l-a cuprins frica şi înfricoşarea şi şi-a pierdut minţile. A plecat din Memfis, scaunul regal, în care îşi pusese încrederea, şi s-a urcat pe o corabie ca să scape cu viaţă. A părăsit tabăra, a fugit singur şi a intrat în oraşul Ni'[3]. Ei au pus mâna pe toate corăbiile de război care erau cu el şi pe oastea lui. Un sol mi-a povestit isprăvile pe care le-a văzut cu ochii lui. Oştenilor mei viteji (de acolo) le-am trimis întăriri pe marii paharnici, guvernatorii şi regii din ţinuturile de dincolo de Râu, toţi slujitorii mei, şi regii din Egipt, slujitorii mei, împreună cu oştile şi corăbiile lor, ca să-l alunge pe Tarqû din Egipt şi Kush. Au ajuns la Ni', fortăreaţa lui Tarqû, regele Kushului, după un marş de o lună şi zece zile. Când Tarqû a auzit că se apropie oastea mea, a fugit din Ni', fortăreaţa lui, a trecut Nilul şi şi-a ridicat tabăra pe malul celălalt.

Nikkû[4], Sharru-lu-darri şi Paqruru, regii aşezaţi de tatăl meu în Egipt, şi-au călcat jurământul faţă de Assur şi faţă de zeii cei mari, domnii mei, şi şi-au călcat cuvântul. Au uitat binele făcut de tatăl meu şi au urzit în sinea lor să facă rău. Au spus vorbe mincinoase şi s-au încurajat unul pe altul cu sfaturi rele. „Dacă îl alungă pe Tarqû din Egipt, ce se alege de noi?" Şi-au trimis soli cu jurământ de pace, spunând: „Vrem să facem pace şi să fie înţelegere între noi. Vrem să împărţim ţara între noi. Să nu fie stăpân peste noi".

Au făcut tot felul de urzeli împotriva oştenilor Asiriei, puterea domniei mele. Au pus la cale să-i ucidă şi au căutat să facă nelegiuiri nemaiauzite. Dregătorii mei au aflat de toate acestea şi i-au păcălit. I-au prins pe solii lor şi au aflat de urzelile lor trădătoare. I-au prins pe Sharru-lu-darri şi pe Nikkû şi le-au pus mâinile şi picioarele în lanţuri. Blestemul lui Assur, regele zeilor, s-a abătut asupra lor, care au păcătuit călcându-şi jurământul. Celor cărora le făcusem bine le-am cerut socoteală. Pe oamenii din oraşe care li s-au alăturat şi au urzit rele, mari şi mici, i-au trecut prin sabie şi nimeni din aceste oraşe nu a fost cruţat.

Lui, pe care mi l-au adus în [Ninive], oraşul meu regal, eu, Assurbanipal, rege al Asiriei, cel deschis la minte, făcătorul de bine care caută bunătatea, lui Nikkû, slujitorul meu, căruia îi fusese încredinţat oraşul Kar-Bel-Matati, i-am arătat milă, deşi păcătuise. Am pus asupra lui jurământ de credinţă mai aspru decât cel dintâi. L-am îmbărbătat, i-am dat veşminte strălucite şi i-am dăruit o săpăligă de aur, ca semn al stăpânirii sale. I-am pus pe degete inele de aur şi i-am dăruit un pumnal de fier cu o teacă încrustată în aur pe care am scris numele meu. I-am dat care, cai şi catâri pentru drum. I-am trimis pe dregătorii şi pe guvernatorii mei să-l ajute. L-am trimis înapoi la Sais, care acum se cheamă Kar-Bel-Matati, unde tatăl meu îl făcuse rege. I-am arătat chiar mai multă îngăduinţă decât îi arătase tatăl meu.

Traducere după Onasch, 1994, pp. 104-115.

1. Taharqo, rege al Nubiei, a domnit în Egipt între 690 şi 664.
2. Nubia.
3. Teba.
4. Nechao, conducătorul din Sais.

Rezistenţa statelor din jurul Asiriei demonstrează că imperiul nu era invincibil şi că împotrivirea putea să aibă succes. Dincolo de această lume a vechilor state cu tradiţie, mai existau şi alte populaţii, deseori nomade, care pricinuiau Asiriei probleme serioase. Acestea îi includ pe sciţii şi cimerienii din Anatolia, care trebuiau ţinuţi la distanţă prin mijloace militare şi diplomatice. În Deşertul Arabiei din estul regiunii siro-palestiniene, asirienii se luptau permanent cu arabii, care se puteau refugia uşor în deşert şi nu au fost niciodată deplin controlaţi. Mai existau de asemenea câteva state din afara sferei de influenţă a Asiriei, dar care aveau legături cu aceasta. În Golful Persic stăpânea un rege din Dilmun, dar nu ştim multe despre statul său. În centrul Anatoliei era regatul Lidiei, atestat în izvoare greceşti, despre care se ştie că a trimis soli în Asiria, dar şi că a sprijinit revolte antiasiriene. Asirienii prezentau astfel de ţări ca fiind supuse lor, dar temeinicia acestor afirmaţii este îndoielnică.

13.3. Administrarea şi ideologia imperiului

Vastul imperiu creat de asirieni necesita o administraţie mare şi foarte eficientă. Odată cu extinderea sistemului provincial, distincţia anterioară dintre „ţara lui Assur" şi „jugul lui Assur" a dispărut şi Asiria controla direct întregul Orient Apropiat. Dincolo de provincii se găseau statele vasale şi statele-marionetă, care erau administrate indirect, prin diplomaţie şi ameninţări cu acţiuni militare.

Structura administraţiei asiriene nu se cunoaşte foarte bine, deşi o mulţime de titluri apar în izvoare. Una dintre trăsăturile de bază era că nu exista o separare a îndatoririlor funcţionarilor : poziţiile lor erau în acelaşi timp administrative, militare şi religioase. Unii oameni al căror titlu îl traducem în termeni militari erau, de exemplu, şi guvernatori ai unor provincii. Societatea asiriană în general poate fi privită ca o structură piramidală, cu regele în vârf şi oamenii de rând la bază. O mulţime de funcţionari activau între aceştia şi coordonau interacţiunile dintre cele două poluri. Există încă o mare incertitudine legată de ierarhia funcţiilor. Ca şi la alte curţi de-a lungul istoriei, titlurile spuneau foarte puţine despre sarcinile celor care le purtau. Astfel, paharnicul (*rab shaqe*), de exemplu, era un înalt funcţionar care conducea misiunile diplomatice. Trei funcţionari erau asistenţii regelui : *turtanu*, *ummanu* şi *rab sha muhhi ekalli*. Traducându-le prin comandant suprem al armatei, cancelar şi majordom se limitează probabil prea mult spectrul îndatoririlor lor. Istoricii compară deseori curtea asiriană cu cele din Orientul Mijlociu de mai târziu, în special cu cea otomană, dar trebuie să avem grijă ca o asemenea comparaţie să nu influenţeze felul în care privim structura administrativă a Asiriei.

Loialitatea personală era crucială în interacţiunile dintre rege şi demnitari. Sarcinile nu erau trasate în termeni juridici, dar era de aşteptat ca funcţionarii să-l slujească cu devotament pe rege şi, în schimb, el se încredea în ei. Cerea plata dărilor şi alte asemenea lucruri prin scrisori ca şi când ar fi fost nişte afaceri private şi acorda scutiri de impozite ca favoruri personale. Un astfel de sistem cerea o armată de scribi pentru a păstra legăturile. Numărul uriaş de scrisori descoperite în Ninive şi Kalhu,

aproximativ 2.300, sunt cu siguranţă doar o parte din ceea ce s-a scris iniţial. Ca recompensă pentru loialitatea sa, supusul îşi păstra funcţia, poziţie care era acordată şi retrasă după bunul plac al regelui, nu pe baza drepturilor ereditare. În orice caz, se pare că mulţi demnitari erau eunuci, aşa că funcţiile reveneau coroanei în caz că aceştia mureau sau se retrăgeau. Demnitarii puteau de asemenea să primească domenii foarte mari ca recompensă pentru serviciile lor, dar acestea rămâneau în proprietatea regelui.

Ideea că regelui i se datora loialitate se aplica tuturor oamenilor din Asiria şi conducătorilor supuşi. Din când în când întreaga populaţie era pusă să jure în faţa zeilor că acceptau o decizie regală – sau cel puţin regii pretindeau că toţi juraseră. Acest lucru s-a întâmplat, de exemplu, atunci când Asarhaddon l-a numit succesor pe fiul său mai mic, Assurbanipal. Conform unei inscripţii ulterioare a lui Assurbanipal, „Asarhaddon i-a adunat pe oamenii din Asiria, mari şi mici, de la o coastă la alta, i-a pus să jure credinţă în faţa zeilor şi i-a legat pe toţi printr-o învoială pentru a păzi coroana mea ca prinţ şi viitor rege al Asiriei”[2]. Dacă cineva se opunea noului rege, călca jurământul şi stârnea răzbunarea divină. Jurămintele de loialitate se găseau şi la baza interacţiunilor dintre regele asirian şi vasalii săi. Aceştia aveau responsabilităţi specifice faţă de rege, cum ar fi să trimită trupe în caz de război, şi sustragerea de la acestea ar fi însemnat încălcarea unui acord supervizat de zei.

Administraţia centrală a imperiului era dublată de sistemul de guvernare provincial. În fruntea fiecărei provincii se afla câte un guvernator (în akkadiană, *shaknu*) şi reşedinţa sa era echivalentul palatului regal din Asiria. Guvernatorii erau înalţi demnitari în cadrul administraţiei imperiului, comandanţi ai armatei, paharnici şi aşa mai departe şi nu este limpede cum îşi împărţeau timpul între sarcinile centrale şi cele locale. Provinciile trebuiau să genereze resurse pentru imperiu şi să asigure mână de lucru şi soldaţi. Producerea anumitor bunuri era uneori reorganizată pentru a creşte aprovizionarea, cum a fost cazul uleiului de măsline în regiunea filisteană. De cele mai multe ori însă, se pare că Asiria se baza pe structurile locale şi nu se amesteca prea mult. Administraţia provincială era singura cu care oamenii intrau în contact. În mod similar, un demnitar, primarul (în akkadiană, *hazannu*), conducea oraşele din patria-mamă, ca Assur şi Kalhu, şi era de datoria lui să-i reprezinte pe acei oameni care nu erau dependenţi direct de palat. Unele oraşe mai mari aveau mai mult de un primar, probabil pentru a-i împiedica să devină prea puternici, deoarece ştim că uneori oraşele se răsculau împotriva imperiului.

Concentrarea totală a atenţiei asupra persoanei regelui în cadrul acestor interacţiuni era rezultatul bazei ideologice a domniei. Regele, ca reprezentant al zeului Assur, simboliza ordinea. Oriunde deţinea controlul erau pace, linişte şi dreptate, iar în rest domnea haosul. Datoria regelui de a instaura ordinea în întreaga lume justifică parţial expansiunea militară. Tot ceea ce era străin era ostil, iar toţi străinii erau un fel de neoameni. De obicei aceia care nu se aflau sub controlul regelui erau asemuiţi cu şobolanii de mlaştină sau cu liliecii, izolaţi, confuzi şi laşi. Acest mesaj era comunicat prin mai multe mijloace. Inscripţiile regale sunt cele mai elocvente şi astăzi, dar pe vremea aceea erau de neînţeles pentru populaţia în mare parte nealfabetizată. Evenimente precum paradele triumfătoare înştiinţau populaţia despre aceste idei şi există dovezi

că anumite cronici ale campaniilor erau citite cu voce tare în oraşe. Mai mult, chiar noile oraşe, atent proiectate, cu uriaşele lor ziduri şi porţi, insuflau ideea de siguranţă şi ordine în rândul locuitorilor şi vizitatorilor. Când Sargon al II-lea a descris construirea capitalei sale, Dur-Sharrukin, a folosit un limbaj asemănător cu cel din descrierea organizării universului de către zeul Marduk în *Poemul creaţiunii*. Palatele regale, inaccesibile celor mai mulţi oameni, dar vizitate de demnitarii străini, erau decorate cu basoreliefuri care îl înfăţişau pe rege ca stăpân al lumii. Stele şi basoreliefuri sculptate în piatră reprezentându-l pe rege erau amplasate la marginile imperiului în acelaşi scop. Asirienii nu puneau nicio clipă la îndoială că campaniile militare erau justificate şi erau pentru binele tuturor.

Zeii Asiriei beneficiau de pe urma imperiului prin faptul că cultele lor erau susţinute de tributuri şi prăzi de război. Ca mare preot al zeului Assur, regele sprijinea acest cult şi alte temple erau probabil şi ele în întregime dependente de stat pentru întreţinere. Dările din provincii erau deseori colectate ca donaţii pentru temple. Nu există totuşi nicio dovadă că asirienii şi-ar fi impus zeii populaţiilor cucerite, cu siguranţă nu în locul religiilor existente. Jefuiau templele străine pentru tezaure şi furau statuile zeilor ca un simbol al dominaţiei. Nu exista intoleranţă religioasă şi tratatele de vasalitate, de exemplu, erau încheiate atât în numele zeilor vasalilor, cât şi în numele zeilor Asiriei.

13.4. Cultura asiriană

Multe studii asupra Asiriei se axează pe aspectele militare ale istoriei sale ca o consecinţă logică a predominării subiectului în cronicile oficiale. Dar vestigiile asiriene atestă de asemenea şi un puternic interes pentru literatură şi cercetare sub auspiciile palatului. Cea mai revelatoare în această privinţă este biblioteca adunată de Assurbanipal în capitala sa, Ninive : aproximativ 5.000 de texte literare şi savante au fost descoperite aici împreună cu scrisorile şi documentele administrative care detaliază afacerile cotidiene ale statului. Multe dintre texte apar chiar şi în şase copii, iar în total biblioteca conţinea în jur de 1.000-1.200 de texte originale. S-a estimat că acestea reprezintă o reflectare exactă a întregii ştiinţe şi literaturi mesopotamiene până la acea dată. Mai mulţi regi consecutivi au extins conştiincioşi biblioteca, dar Assurbanipal a fost cel mai activ în această privinţă. Un catalog cu textele adăugate în anul 648 enumeră în jur de 2.000 de tăbliţe şi 300 de table de scriere, adică table de lemn sau de fildeş acoperite cu lut şi inscripţionate cu texte cuneiforme, majoritatea confiscate din bibliotecile private ale preoţilor şi exorciştilor babilonieni[3]. O scrisoare a unui rege nenumit către reprezentantul său din oraşul babilonian Borsippa (probabil o operă de ficţiune ulterioară, nu o scrisoare adevărată) spune că acesta ar trebui să ia tăbliţe din casele specialiştilor şi din temple :

> Nimeni nu ar trebui să ascundă tăbliţe de tine şi, dacă întâlneşti orice tăbliţă sau ritual pe care nu le-am pomenit şi care sunt potrivite palatului meu, ia-le şi pe acelea şi mi le trimite[4].

Manuscrisele nu erau doar colecţionate, ci şi copiate potrivit unui format standard al bibliotecii. Scrierea cuneiformă şi formatul tăbliţei erau standard şi un colofon de la sfârşitul tăbliţei menţiona că aparţine bibliotecii lui Assurbanipal. Aceste colofoane puteau fi ştampile cu textul scurt „aparţine palatului lui Assurbanipal, regele universului, regele Asiriei", dar deseori indicau detaliat că scribul copiase textul de dinainte cu mare grijă de pe o tăbliţă mai veche şi că a revizuit şi a verificat copia. Scribii erau, într-adevăr, foarte conştiincioşi în munca lor. Indicau locul în care găsiseră o pauză în tăbliţa originală şi, când completau o lacună, corectau greşelile şi, foarte rar, indicau variantele descoperite în alte manuscrise mai vechi.

Textele erau păstrate pentru a oferi versiuni autorizate pe care le puteau utiliza ghicitorii şi exorciştii. Multe manuscrise conţin profeţii şi era imperativ ca versiunea corectă să fie disponibilă. Biblioteca avea şi texte literare şi savante, pentru că specialiştii a căror sarcină era să protejeze regele şi statul trebuiau uneori să le citeze în rapoartele lor şi exactitatea acestor citate era foarte importantă. Assurbanipal se mândrea cu biblioteca lui; făcea afirmaţii precum: „Înţelepciunea lui Ea, arta preoţilor învăţaţi, ştiinţa înţelepţilor şi ceea ce aduce alinare măreţilor zei, eu (Assurbanipal) le-am scris pe tăbliţe după texte din Asiria şi Babilonia şi le-am revăzut şi le-am verificat"[5]. E clar că regele voia să se distingă pretinzând că ştie să scrie şi cunoaşte ştiinţele oculte şi prezenta biblioteca drept ceva ce a strâns în interes propriu (vezi controversa 13.1).

Textele păstrate în Ninive erau foarte eterogene. În jur de 300 de tăbliţe conţin profeţii, 200 de liste lexicale, 100 de tăbliţe bilingve sumero-akkadiene de diferite genuri, 60 de texte medicale şi doar în jur de 35-40 conţin poeme epice şi alte compoziţii pur literare. Predominanţa profeţiilor dovedeşte importanţa pe care aceste texte o aveau în Asiria şi în Mesopotamia în general. Erau menite să prevestească viitorul pe baza observării lumii înconjurătoare. Asemenea legilor mai vechi, articolele erau formulate pe modelul „dacă..., atunci...". A doua parte a enunţului, apodoza, arăta ce prevestea indicaţia. Prima parte, protaza, putea fi orice lucru sau fenomen din lume care era observat imediat sau prin anumite proceduri. Orice apariţie în lumea naturală era prevestitoare, cum ar fi zborul păsărilor sau aspectele fizice ale animalelor. Evenimentele neobişnuite erau, bineînţeles, şi mai importante. Erau prevestiri ce interpretau naşterile cu malformaţii, cum ar fi mieii cu mai multe capete. Pe lângă observarea evenimentelor spontane, divinatorii tăiau o oaie pentru a-i examina ficatul şi orice decolorare sau anomalie era considerată semnificativă. De exemplu, „dacă lobul stâng (al ficatului) e acoperit cu o pieliţă şi este neobişnuit, regele va pieri de boală"[6]. Interpretau formele fumului care se înălţa, configuraţia uleiului turnat în apă şi aşa mai departe. Scribii au creat liste de divinaţii dezvoltând o temă în toate modurile posibile. De exemplu, includ pisica într-o listă de semne bune şi rele bazându-se pe culoarea ei:

> Dacă o pisică albă este văzută în casa unui om, ţinutul va trece prin greutăţi.
> Dacă o pisică neagră este văzută în casa unui om, acel ţinut va avea o soartă bună.
> Dacă o pisică roşcată este văzută în casa unui om, ţara va fi bogată.
> Dacă o pisică tărcată este văzută în casa unui om, acel ţinut nu va propăşi.
> Dacă o pisică galbenă este văzută în casa unui om, acel ţinut va avea un an plin de noroc[7].

În mileniul unu, profeţiile astronomice s-au răspândit tot mai mult şi lista care descrie şi interpretează alinierea planetelor, eclipsele, apariţia stelelor şi multe alte evenimente celeste a devenit extrem de lungă. O serie celebră, *Enuma Anu Enlil*, a fost copiată pe 70 de tăbliţe şi cuprindea prevestiri referitoare la lună, soare, vreme şi planete. De exemplu : „Dacă este o întunecare a lunii în luna a VII-a în a douăzeci şi una zi şi apune umbrită – prinţul încoronat va fi scos din palat în lanţuri”[8].

Observaţiile nu erau făcute doar cu scopul de a determina dacă prevestirile sunt sau nu favorabile, ci şi pentru a încerca să-i îmbuneze pe zei. Preoţi specialişti se rugau pentru a-i determina să modifice viitorul şi curtenii luau măsuri pentru a se asigura că regele nu avea de suferit. O practică repetată în perioada neoasiriană era numirea unui locţiitor al regelui. Când semnele prevesteau că viaţa regelui era în pericol, se alegea un bărbat pentru a-l înlocui temporar, iar adevăratul rege se ascundea, reapărând după ce trecea pericolul (şi locţiitorul regelui era probabil omorât). Ideea nu era că viitorul nu putea fi schimbat, ci că se putea acţiona pentru a eluda răul iminent sau pentru a-l schimba în ceva pozitiv. Semnele erau importante la toate nivelurile societăţii şi mulţi oameni plăteau ghicitori pentru a prezice viitorul şi exorcişti pentru a implora zeii să alunge răul.

Textele lexicale din biblioteca lui Assurbanipal aveau de asemenea şi un uz practic. Conţineau o înregistrare completă a lexicului sumerian, cu traducerile akkadiene, şi includeau liste de semne şi combinaţii de semne, precum şi de cuvinte pentru animale, pietre, lemne, unelte, nume de oraşe şi aşa mai departe. Cunoaşterea termenilor sumerieni era vitală pentru învăţaţii care trebuiau să citească texte de cult în sumeriană şi era necesar să înţeleagă cuneiforme dificile pentru munca lor de interpretare.

Al treilea grup de tăbliţe din bibliotecă era format din incantaţii şi rugăciuni în sumeriană, care dispăruse ca limbă vorbită cu multe secole înainte. Textele dispuneau de o traducere a fiecărui rând în akkadiană. La fel, unele epopei şi mituri sumeriene s-au păstrat cu traduceri akkadiene, nu neapărat cele care fuseseră cele mai populare la începutul mileniului doi, atunci când fusese scrisă cea mai mare parte a literaturii sumeriene. Incantaţiile, adică liste de vrăji menite să alunge răul, şi manualele pentru exorcişti erau de asemenea o parte importantă a textelor monolingve akkadiene.

Textele medicale aveau un format similar textelor cu profeţii şi se bazau pe aceeaşi idee că orice observaţie poate determina rezultatul unei boli. Chiar şi lucrurile ce se întâmplau în momentul în care tămăduitorul intra în casa suferindului puteau constitui indicii. De exemplu, „dacă *ashipu* (cuvântul akkadian pentru „diagnostician”) vede un câine negru sau un porc negru, bolnavul va muri. Dacă vede un porc alb, bolnavul se va face bine sau va fi cuprins de suferinţă”[9]. Diagnosticul se stabilea şi după anumite părţi ale corpului care erau calde sau reci, după culoarea pielii şi a urinei şi după alte elemente care puteau fi considerate relevante din punct de vedere medical. Dar alte semne care nouă ni se par triviale – de exemplu, dacă părul de pe piept al pacientului era cârlionţat în jos sau în sus – erau de asemenea importante.

În sfârşit, textele literare akkadiene constituiau grupul cel mai mic din biblioteca lui Assurbanipal. Astăzi, cea mai cunoscută operă din această bibliotecă este *Epopeea lui Ghilgamesh* (caseta 13.1), dar acesta este doar unul din poemele narative care au

ca subiect zei şi eroi din Babilonia. Zeii erau singurele personaje din mituri precum *Coborârea zeiţei Ishtar în Infern*, rezumatul unui lung text sumerian cunoscut de la începutul mileniului doi, în care zeiţa încearcă să-şi întindă puterile asupra lumii de dincolo, dar rămâne captivă acolo până la găsirea unui înlocuitor pentru ea. Muritorii jucau roluri importante în poveşti, cum ar fi cea a lui *Adapa*, un înţelept primordial care i-a vizitat pe zei în ceruri şi nu a reuşit să obţină nemurirea. O relatare a potopului s-a păstrat în povestea lui *Atrahasis*, cel pe care zeul Ea l-a salvat pentru ca oamenii să continue să le aducă ofrande zeilor. Acestea erau compoziţii ale căror originale datau de la începutul mileniului doi, unele având origini sumeriene. Mai recente erau unele compoziţii akkadiene ca *Poemul creaţiunii*, ce descrie organizarea universului de către zeul Marduk, care a fost înlocuit în unele versiuni asiriene cu zeul Assur. Din mileniul unu data *Epopeea lui Erra*, care descrie distrugerea violentă a Babiloniei (vezi documentul 10.2).

Caseta 13.1. Epopeea lui Ghilgamesh

Cea mai cunoscută compoziție literară din Mesopotamia antică este astăzi *Epopeea lui Ghilgamesh*, o poveste despre un erou ce caută nemurirea după moartea prietenului său Enkidu. Căutarea îl duce la capătul lumii, unde îl găsește pe singurul supraviețuitor al potopului, Utnapishtim, care îi spune lui Ghilgamesh că nu va obține niciodată nemurirea trupului. Dar versiunea descoperită la Ninive sugerează că un rege poate fi nemuritor prin faptele sale, inclusiv construcțiile. Epopeea începe și se sfârșește cu lauda adusă zidurilor Urukului, pentru care Ghilgamesh nu va fi uitat niciodată:

> Urcă-te și mergi pe zidurile Urukului,
> Observă mortarul de la temelie, cercetează zidăria.
> Au nu este zidăria din cărămidă arsă?
> N-au pus temelia ei cei șapte înțelepți?[1]

În biblioteca lui Assurbanipal au fost descoperite mai multe copii ale unei versiuni înscrise pe 12 tăblițe, al cărei autor se spunea că a fost Sin-leqe-unninni. Numele îl plasează în perioada kasită și mulți scribi babilonieni din mileniul unu l-au considerat pe Sin-leqe-unninni strămoșul lor. Povestea lui Ghilgamesh a trecut printr-o lungă transformare până să ajungă la versiunea descoperită la Ninive. La baza ei stau un număr de povești sumeriene de la începutul mileniului doi, iar în perioada babiloniană timpurie este atestată prima versiune akkadiană. Era una dintre operele literare babiloniene cunoscute în Siria-Palestina și Anatolia la sfârșitul mileniului doi. Versiunea de la Ninive încorpora opere literare anterior independente, ca povestea potopului, cunoscută şi ea din perioada babiloniană timpurie. După jefuirea oraşului Ninive, epopeea a rămas populară în Babilonia, chiar dacă manuscrisele cunoscute sunt fragmentare. Imaginea lui Ghilgamesh a supraviețuit în izvoare aramaice clasice din mileniul unu d.Hr., posibil și arabe, dar pare să se fi contopit cu alte figuri eroice.

1. Traducere după Foster, 2001, p. 3 [ed. rom.: *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, ed. cit., p. 108 – n.tr.].

Cărturarii din biblioteca lui Assurbanipal adunau de asemenea comentarii la textele literare şi savante (documentul 13.2). Limpezeau sensul unor termeni demodaţi sau tehnici, puneau în ordine atributele zeilor sau dezvoltau acţiunile acestora din texte mitologice. Funcţia bibliotecii era una practică. Activitatea se axa pe înţelegerea semnelor zeilor, care puteau fi observate oriunde în lumea înconjurătoare şi care trebuiau citite corespunzător. Pentru a-şi lărgi cunoştinţele, cărturari din tot cuprinsul imperiului raportau observaţiile lor şi interpretau evenimentele bazându-se pe modul în care înţelegeau ei semnele. Arhivele palatului conţin numeroase scrisori trimise regelui pentru a-l ajuta în probleme ca boala, hotărârea de a porni la război sau succesiunea la tron. Scopul ultim al acestei activităţi era de a proteja regele şi statul şi de a-l preveni pe rege de orice pericol iminent.

Documentul 13.2. *Comentariile savante*

În secolul al VII-lea, când biblioteca lui Assurbanipal cunoștea cea mai mare dezvoltare, literatura Mesopotamiei era deja foarte veche și multe texte literare și savante aveau o istorie de mai mult de o mie de ani. Cum se întâmplă cu orice limbă, gramatica și vocabularul akkadienei au evoluat și anumite cuvinte și expresii nu mai erau clare. În biblioteca de la Ninive și în alte locuri din Asiria și, mai târziu, în Babilonia, au apărut texte savante care ajutau la limpezirea acestor dificultăți. Explicau în principal textele de prevestiri, a căror înțelegere era deosebit de importantă pentru cărturarii din slujba regelui. De asemenea, pentru unele texte literare erau explicate cuvintele dificile prin sinonime. Cărturarul scria un rând cu un cuvânt dificil și apoi îl explica. Acest exemplu din biblioteca lui Assurbanipal enumeră niște versuri disparate dintr-o compoziție numită *Poemul dreptului suferind*, datând poate din secolul al XIII-lea, și explică unele cuvinte. Exemplul de aici prezintă rândurile 11, 21, 24 și 43 ale celei de-a doua tăblițe. Redau cuvintele akkadiene dificile și explicația lor antică între paranteze.

Mă uit în urmă: prigoană, hărţuire (în akkadiană *ip-pe-e-ri*)

hărţuire (în akkadiană *ip-pi-ri*) = slăbiciune (în akkadiană *ma-na-aḫ-tum*) = boală (în akkadiană *murşu*)

Ca unul posedat (?) (în akkadiană *im-ḫu-ú*), care şi-a uitat domnul/stăpânul: posedat (?) (în akkadiană *im-ḫu-ú*) = împovărat (în akkadiană *ka-ba-tum*)

Ruga era gândul meu; jertfa era legea mea (în akkadiană *sak-ku-ú-a*): lege (în akkadiană *sak-ku-u*) = rânduială cultică (în akkadiană *par-şi*)

Ce vor (zeii) pentru oameni se schimbă într-o clipire (akkadiană *ki-i pi-te-e ù ka-ta-me*) = zi şi noapte (în akkadiană u_4*-mu ù mu-ši*)

Traducere bazată pe Lambert, 1960: pl. 15, şi Foster, 2005, pp. 398-399 [ed. rom.: *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, ed. cit., p. 267 – n.tr.].

Deşi biblioteca din palatul lui Assurbanipal era de departe cea mai cuprinzătoare din Asiria, nu era singura. Chiar în Ninive mai exista o bibliotecă, în templul lui Nabu, şi temple din alte oraşe conţineau colecţii de tăbliţe cu texte literare şi savante. Mai mult, şi locuinţele private puteau adăposti biblioteci. La Sultantepe, în sudul Turciei, s-a descoperit una care conţinea incantaţii, texte medicale, rugăciuni, epopei

şi literatură sapienţială în casa unui preot numit Qurdi-Nergal şi a fiului său Mushallim-Baba. Aceste biblioteci sugerează importanţa culturii scrise în Asiria. Exista conştiinţa clară că sursa acesteia era Babilonia, fapt care a dus la poziţia privilegiată a acesteia în cadrul Imperiului Asirian. Prin contrast, asirienii nu au făcut nicio încercare de a încorpora în propria cultură literatura vreuneia dintre celelalte regiuni ocupate.

13.5. Decăderea Asiriei

În 640, Asiria se afla în culmea puterii şi controla un teritoriu vast, din vestul Iranului până în Egipt, după ce eliminase toate forţele care ar fi putut să i se împotrivească. Treizeci de ani mai târziu Imperiul Asirian nu mai exista. Nu este clar ce s-a întâmplat: trebuie să reconstituim evenimentele din izvoare lapidare babiloniene, în timp ce atestările limitate ale numelor regilor în documente ne informează despre pretendenţii la tron care controlau un anumit oraş. Motivul pentru care imperiul s-a prăbuşit atât de uşor este deschis mai multor interpretări; cel mai probabil trebuie să căutăm motivele în structura sa internă.

Assurbanipal a fost unul dintre cei mai longevivi regi ai Asiriei, dar nu suntem siguri cum şi când a luat sfârşit domnia lui mai exact şi nici ce s-a întâmplat după aceea. Mai multe scenarii sunt posibile. Ultima inscripţie datată a lui Assurbanipal este din 639, iar ultima menţionare a regelui într-un document administrativ este din 631. Unii istorici cred că atunci s-a retras şi i-a lăsat tronul fiului său, dar cei mai mulţi consideră că a murit în 631 sau 630. Puterea imperiului slăbise deja şi unele zone periferice au devenit independente. Nu mai exista nicio prezenţă asiriană în sudul Levantului, de exemplu, şi egiptenii au umplut vidul de putere de acolo. Assurbanipal l-a desemnat succesor pe fiul său, Assur-etel-ilani, care era copil încă, dar alţii au contestat această hotărâre. Între aceştia se aflau un înalt demnitar eunuc, Sin-shumu-lishir, care se pare că era cel mai puternic om de la curte, şi Sin-shar-ishkun, un alt fiu al lui Assurbanipal. Toţi trei au deţinut la un moment dat tronul în Asiria şi în cele din urmă Sin-shar-ishkun a dobândit controlul deplin şi a domnit încă aproximativ 15 ani. Problemele legate de succesiune nu erau neobişnuite în Imperiul Neoasirian; în acelaşi secol, Sennacherib fusese omorât de unul dintre fiii săi şi urmaşul lui de drept, Asarhaddon, a trebuit să lupte luni întregi pentru a câştiga tronul. Dar de data aceasta Asiria era şi mai dezbinată şi războaiele au durat mai mult. În timpul tulburărilor din Asiria, conducătorul numit de Assurbanipal în Babilonia, Kandalanu, a murit în 627, iar conflictul a cuprins şi această regiune. Toţi pretendenţii la tronul Asiriei apar în izvoarele babiloniene ca regi ai acestei ţări. Mai mult, în 626, un fost demnitar asirian din Uruk, Nabopolassar, s-a proclamat fondatorul unei noi dinastii autohtone caldeene. Mai multe oraşe babiloniene nu s-au aliat cu el, jurându-le credinţă diferiţilor pretendenţi asirieni la tron, iar caldeeanul a trebuit să cucerească o parte din ele, asuprindu-i pe localnici. Dar în 616 Nabopolassar îşi consolidase puterea în Babilonia într-atât încât a putut să invadeze Asiria.

În acelaşi timp, în vestul Iranului, o populaţie de munteni numiţi mezi şi-a întărit armata, probabil profitând de vidul de putere provocat de înfrângerea Elamului de către Assurbanipal. În 615 au început să atace oraşe din inima Asiriei şi au încheiat o alianţă cu Nabopolassar, vânzându-şi probabil serviciile ca mercenari. În 612, forţele militare combinate, ajutate de alte grupuri, ca sciţii, au atacat capitala Ninive şi au prădat-o. Regele asirian din acel moment, Sin-shar-ishkun, a murit în luptă, iar succesorul său, Ashur-uballit al II-lea, s-a refugiat în oraşul nord-sirian Haran. Asirienii au opus o rezistenţă puternică, bazându-se pe ajutor din partea Egiptului. Timp de peste doi ani au guvernat părţi din vestul Siriei şi chiar şi după căderea Haranului în 610 au continuat să poarte bătălii. Conducătorii locali au încercat să influenţeze situaţia. De exemplu, în 609, regele Iosia din Iuda şi-a pierdut viaţa la Megiddo într-o încercare de a stăvili o armată egipteană trimisă în ajutorul Asiriei. În acelaşi an a murit şi Ashur-uballit al II-lea, dar sfidarea localnicilor babilonieni a continuat până în 605. Abia atunci a devenit Babilonia în esenţă succesoarea Asiriei, preluând controlul asupra majorităţii teritoriilor.

Cuceritorii s-au apucat să distrugă oraşele Asiriei, răzbunându-se pentru umilinţele suferite din partea asirienilor. În basoreliefurile de pe zidurile palatelor regilor Sennacherib şi Assurbanipal din Ninive, de exemplu, au identificat portretele regilor cu ajutorul inscripţiilor care le însoţeau şi le-au distrus ritualic, scoţându-le ochii şi tăindu-le urechile. Acestea nu erau nişte simple acţiuni de mutilare. În reprezentarea detaliată a lui Assurbanipal învingându-i pe elamiţi, de exemplu, au desfigurat doar regele şi un soldat care era prezentat decapitându-l pe regele Elamului. Aceasta a fost probabil opera mezilor, care îi considerau pe elamiţi strămoşii lor. Atacatorii au dat foc palatelor doar după ce şi-au încheiat sarcina de mutilare a imaginilor şi de distrugere a simbolurilor de supunere faţă de Asiria şi regele babilonian s-a întors acasă cu puţină cenuşă din Ninive pentru a răzbuna distrugerea Babilonului de către Sennacherib. Centrul Asiriei şi-a pierdut caracterul urban şi populaţia rămasă a întemeiat mici aşezări în vârful movilelor uriaşe.

Cauzele prăbuşirii rapide a Asiriei au fost probabil înrădăcinate în problemele inerente organizării imperiului. Concentrarea puterii în mâinile unui singur om era eficientă când regele era competent, dar sarcina guvernării putea depăşi cu uşurinţă capacităţile unui individ. Deşi nu ştim câţi ani avea Assurbanipal când a urcat pe tron, trebuie să fi fost înaintat în vârstă la sfârşitul domniei. Mai mult, lupta dintre Assurbanipal şi fratele său Shamash-shuma-ukin, care a dus la un război devastator în Babilonia, trebuie să fi fost extrem de distrugătoare pentru ambele state. Funcţionarea imperiului era întotdeauna tulburată când apăreau probleme interne.

Într-adevăr, atitudinea rapace a Asiriei faţă de teritoriile cucerite, cu deportări şi impunerea unui tribut împovărător, făcea extrem de atrăgătoare orice ocazie de revoltă. Statele tributare se răsculau constant, în ciuda reacţiilor militare în forţă ale Asiriei, şi în ultimele decenii e posibil să fi reuşit să nu mai trimită tribut. Lăsat fără sursa principală de resurse a imperiului, centrul nu mai putea întreţine oraşele masive şi armata enormă. Mai mult, din moment ce mulţi locuitori din inima Asiriei fuseseră deportaţi aici, loialitatea lor faţă de stat era probabil minimă şi asirienii nu puteau

menţine singuri controlul necesar supravieţuirii imperiului. În esenţă, imperiul fusese de la început construit pe baze slabe, iar fisurile puteau submina întregul sistem. Combinaţia dintre presiunile externe şi conflictul intern au dus la prăbuşirea bruscă a întregii structuri.

Fiindcă nu a mai apărut vreodată nicio putere asiriană, nu există reflecţii ale asirienilor asupra acestor evenimente, aşa cum au existat, de exemplu, după statul Ur III. Tradiţiile ulterioare ale popoarelor cucerite de Asiria au analizat, în schimb, căderea imperiului şi au atribuit distrugerea oraşului Ninive, de exemplu, răzbunării divine. Babilonienii considerau că jefuirea Babilonului de către Sennacherib a fost răzbunată la Ninive. Autorii biblici vedeau devastarea oraşului ca o pedeapsă pentru atacurile regilor asirieni asupra Iudeii. Asiria fusese arogantă, iar victimele sale savurau distrugerea sa. Istoricul grec Ktesias din secolul al IV-lea a prezentat declinul în contextul opoziţiei percepute dintre greci şi orientali. Sardanapal, numele grecesc al lui Assurbanipal, era sortit să cadă din cauza traiului său luxos, efeminat. Această tradiţie a inspirat imaginea Orientului Apropiat în Europa secolului al XIX-lea, care prezenta Asiria drept paradigma decadenţei orientale. Aceasta era cu siguranţă o apreciere inexactă a acestui imperiu puternic, care avusese succese timp de aproximativ trei secole.

Controversa 13.1. *A fost regele Assurbanipal un cărturar?*

Doar câțiva din lunga listă a regilor mesopotamieni pe care o cunoaștem au afirmat public că știu să citească și să scrie (Frahm, 2011). Unul dintre ei a fost regele Urului III Shulghi, care și-a descris educația de la școală (vezi documentul 4.2), altul a fost împăratul asirian Assurbanipal, care a scris mai mult despre vremea când era prinț moștenitor:

> Am învățat știința înțeleptului Adapa, secretul ascuns, întregul meșteșug al scribilor.
>
> Pot să fac osebire între semnele prevestitoare ale cerului și cele ale pământului și să vorbesc în adunările acelora pricepuți.
>
> Pot vorbi despre seria „dacă ficatul oglindește alcătuirea cerului" cu cărturari învățați.
>
> Pot descurca funcții inverse încâlcite și socoteli grele.
>
> Am citit scrieri meșteșugite în sumeriană, akkadiana străveche, care este greu de deslușit.
>
> Am cercetat înscrisuri săpate în piatră de dinainte de potop, care sunt pecetluite, astupate, amestecate (Livingstone, 2007, p. 100).

Totuși, erau acestea adevărate? În aceeași inscripție, Assurbanipal afirma: „Ninurta și Nergal mi-au dăruit sănătate, bărbăție și forță fără pereche", în timp ce pretindea de asemenea că deja era un mare conducător militar și știa să se comporte ca un rege încă din timpul domniei tatălui său. Era apt să devină rege încă de la o vârstă fragedă și educația avansată făcea parte din calificările sale. Și totuși, despre puțini regi ai vremurilor premoderne se știe că erau bine educați și, având în vedere dificultatea scrierii cuneiforme, este posibil ca afirmațiile sale să fi fost doar laude nefondate.

Istoricii considerau că știința de carte era o competență limitată în Mesopotamia antică (de exemplu, Beaulieu, 2007, pp. 473-474), dar recent au început să afirme contrariul. În ciuda aparențelor, scrierea cuneiformă nu era atât de greu de învățat – în multe perioade erau în general folosite mai puțin de o sută de semne – și există multe indicii că un mare număr de oameni scriau și citeau (Parpola, 1997; Wilcke, 2000; Charpin, 2010, pp. 53-67), inclusiv femei (Lion, 2011). Există într-adevăr mărturii că unii întreprinzători și alții asemenea își scriau singuri scrisorile și contractele, dar trebuie să reținem că există mai multe niveluri de instrucție. Peste tot, unii oameni pot scrie doar texte simple, alții au capacitatea de a folosi un limbaj tehnic specific unui subiect, în timp ce o minoritate are o instrucție superioară (Veldhuis, 2011). În inscripția sa, Assurbanipal pretinde că are educația cea mai înaltă. Citea inscripții de dinainte de potop – și despre Ghilgamesh se spune că făcea acest lucru (Pongratz-Leisten, 1999, p. 312) – și era în stare să interpreteze sumeriana obscură cu traduceri akkadiene dificile. Știa de asemenea să facă operații matematice complexe. Și mai impresionante sunt talentele sale de a „citi" semne divinatorii pe cer și pe pământ și de a discuta textele de prevestiri referitoare la ficat. Acestea erau științe care necesitau ani îndelungați de studiu intens, instrucție care nu era obligatorie pentru un prinț moștenitor, dar sunt unele indicii că Assurbanipal nu mințea. O scrisoare a unui astrolog adresată acestuia sugerează că putea consulta liste de semne celeste (Parpola, 1993, nr. 101; *cf.* Villard, 1997, p. 145), în timp ce unele colofoane ale unor tăblițe cu texte savante din biblioteca lui menționează cine le-a scris: „eu, Assurbanipal". Ar fi îndrăznit un simplu scrib să se dea drept rege (Livingston, 2007, pp. 113-114)?

În bibliotecă ies în evidență niște tăblițe cu texte complicate din cauza faptului că sunt scrise greșit și există o scrisoare destul de stângace a lui Assurbanipal către tatăl său (Luukko și Van Buylaere, 2002, nr. 19), care sugerează că ar fi chiar opera prințului moștenitor (Livingstone, 2007). Așadar, Assurbanipal nu era probabil chiar atât de experimentat pe cât declară, dar era capabil să citească și să scrie materiale savante la un nivel elementar (Zamazalová, 2011). Nu este așadar surprinzător că a făcut din biblioteca de la Ninive proiectul său personal și putem conchide că era un rege neobișnuit de învățat.

Note

1. După Luckenbill, 1924, p. 834.
2. Parpola şi Watanabe, 1988, p. xxix.
3. Fales şi Postgate, 1992, nr. 49.
4. După Frame şi George, 2005, p. 281.
5. După Hunger, 1968, p. 102, nr. 328.
6. După Koch-Westenholz, 2000, p. 169.
7. După A. Guinan, în Hallo, 1997-2002, volumul 1, p. 424.
8. Brown, 2000, p. 135.
9. După Labat, 1951, volumul 1, pp. 2-3.

Capitolul 14

Mezii şi babilonienii

Anii 670	Asarhaddon al Asiriei îl întreabă pe zeul soarelui despre conducătorul med Kashtaritu
626	Nabopolassar fondează dinastia neobabiloniană
612	Mezii şi babilonienii jefuiesc Ninive
605	Nabucodonosor al II-lea îi înfrânge pe egipteni la Karkemish
587	Nabucodonosor al II-lea jefuieşte Ierusalimul
552	Nabonid se mută la Teima
539	Cirus cucereşte Babilonul

Înfrângerea militară a Asiriei a fost în principal opera a două popoare relativ nou-apărute pe scena Orientului Apropiat şi care reprezentau două moduri diferite de organizare politică şi de viaţă, mezii şi babilonienii. Mezii erau o populaţie de păstori din munţii Zagros, unde abia în secolul al VIII-lea au apărut oraşe fortificate în locuri strategice. Din câte ştim, nu aveau o tradiţie scrisă şi istoria lor trebuie reconstituită pe baza referinţelor din izvoarele externe. Dinastia babiloniană a venit la putere la sfârşitul secolului al VII-lea şi a moştenit tradiţia urbană care exista de mult timp în sudul Mesopotamiei. Regii săi au continuat practicile politice, culturale şi administrative anterioare şi au subliniat legăturile cu trecutul ţării. Au lăsat mărturii bogate despre realizările lor, dar, spre deosebire de asirieni, au neglijat succesele militare, axându-se pe activitatea lor de constructori. Babilonienii au condus un imperiu la fel de dominant în Orientul Apropiat ca şi cel asirian, dar nu erau singuri. Se confruntau cu un Egipt renăscut, cu diverse state din Anatolia şi cu Persia, care tocmai se forma în sud-vestul Iranului. Mai mult, grupuri de jefuitori, ca sciţii şi cimerienii, au pătruns în regiune dinspre nord şi deseori cauzau tulburări serioase. Toate aceste state şi populaţii variate au determinat istoria secolului al VI-lea, până când persanii au schimbat total harta politică a regiunii.

Harta 14.1. Orientul Apropiat în secolul al VI-lea

14.1. Mezii şi statele anatoliene

De-a lungul istoriei lor, asirienii întâlniseră diverse grupuri de populaţii în munţii Zagros de la est de ei. Ştim despre aceste populaţii doar din izvoare asiriene, pentru că nu exista nicio tradiţie scrisă a localnicilor, iar informaţiile oferite sunt neclare. Se pare că deseori asirienii au amestecat numele şi nu erau siguri în legătură cu locul unde trăia fiecare grup. Una dintre aceste populaţii erau mezii şi, pentru că aveau să înfrângă Imperiul Asirian, au câştigat o atenţie specială în istoria Antichităţii. Cu toate acestea, ar trebui văzuţi ca un exemplu tipic de munteni, care s-au întors împotriva vecinilor lor mai bogaţi din regiunile mai joase.

În arhivele asiriene de la mijlocul secolului al IX-lea şi de după aceea apar foarte rar referiri la mezi, iar acestea sugerează că locuiau în zona centrală a munţilor

Zagros, de-a lungul drumului spre Khorasan, la est de izvoarele râului Diyala. Acest drum era principala legătură dintre câmpiile Mesopotamiei şi centrul Iranului şi toţi negustorii de mărfuri de lux, ca metalele şi pietrele semipreţioase, trebuiau să-l străbată. Dorinţa de a controla această rută ar putea explica de ce asirienii, la sfârşitul secolului al VIII-lea, au transformat regiunea în trei provincii, spre deosebire de alte porţiuni ale munţilor Zagros, în care aveau vasali. Au construit o serie de cetăţi şi colectau dări, constând în principal din cai. Controlul politic al Asiriei nu era totuşi deplin. Mulţi mezi au rămas independenţi, deşi în grupuri mici, iar Sargon al II-lea menţionează că a primit tribut de la 22 dintre regii lor.

Asirienii şi mezii au interacţionat la fel ca şi alte populaţii din câmpii şi din munţi de-a lungul istoriei Orientului Apropiat. Fiind agricultori sedentari sau locuitori ai oraşelor, asirienii se temeau de mezi, considerându-i nişte inamici agresivi, dar probabil se şi bazau pe ei pentru a câştiga acces la resurse. În arhivele de la Ninive ale regelui Asarhaddon (680-669) apar în jur de 150 de rugi către zeul soarelui, Shamash, cerând sfaturi privind modul cum ar trebui să reacţioneze în faţa ameninţării percepute. L-a rugat pe zeu să răspundă prin mesaje înscrise în măruntaiele berbecilor sacrificaţi, un mod tipic în care erau comunicate prevestirile. Dintre aceste cereri, 33 îi privesc pe mezi, în special pe conducătorul lor Kashtaritu. Se spune, de exemplu :

> Te întreb pe tine, Shamash, dacă din ziua aceasta, a treia zi a acestei luni, luna Iyyar (aprilie-mai), până în a unsprezecea zi a lunii Ab (iulie-august) a acestui an Kashtaritu şi oştenii lui sau oştenii cimerienilor sau oştenii maneenilor sau oştenii mezilor sau ai oricărui alt duşman vor captura acel oraş, Kishassu, vor intra în acel oraş, Kishassu, vor cuceri acel oraş, Kishassu, şi dacă le va fi dat lor[1].

Înfrângerea statului elamit de către Assurbanipal în 646 probabil că le-a dat mezilor ocazia să-şi extindă influenţa în Zagros şi în 614, la îndemnul unui anume Umakishtar, au atacat Asiria şi curând au distrus imperiul cu ajutorul babilonienilor. Poate că Umakishtar a fost ales temporar conducător al mezilor, dar nu există nicio indicaţie că era rege al unui stat unificat. Odată cu sfârşitul imperiului, fortificaţiile asiriene au fost abandonate şi mezii şi alte populaţii din Zagros au continuat să atace zonele învecinate. Pentru a-i opri, babilonienii au construit un zid impunător care lega Tigrul şi Eufratul la nord de Babilon şi care mai târziu a fost numit zidul med. Perşii, care trăiau în sudul Iranului, au pus capăt fragmentării politice şi instabilităţii. În 550, regele lor, Cirus, a preluat controlul asupra munţilor Zagros şi a tuturor teritoriilor mezilor, folosindu-le ca bază pentru a crea Imperiul Persan. Mezii au fost importanţi în istoria antică a Orientului Apropiat datorită rolului avut în prăbuşirea Asiriei, dar nu erau decât una dintre populaţiile care trăiau în munţii Zagros.

Au jucat totuşi un rol important în reflectările ulterioare asupra acestei perioade, fiind amintiţi în izvoare clasice, în special la istoricul grec Herodot (caseta 14.1). În prima carte a *Istoriilor* sale a scris un text despre formarea statului, unde grupuri disparate alegeau un rege care să-i judece şi să-i conducă şi drept recompensă i-au construit o capitală. Noul stat med s-a transformat într-un mare imperiu odată cu înfrângerea Asiriei şi cucerirea estului Anatoliei, unde s-a confruntat cu puternicul stat lidian, pe

fluviul Kızıl Irmak. Herodot descrie cum o eclipsă totală de soare, pe care o putem data în 28 mai 585, a oprit bătălia şi cum au încheiat un acord de pace negociat sub auspiciile regilor Babiloniei şi Ciliciei. După el, unul dintre vasalii săi, persanul Cirus, a înfrânt în cele din urmă Media şi a integrat-o în imperiul său mult mai mare. Chiar dacă unele elemente ale poveştii lui Herodot sunt confirmate de informaţiile pe care le avem despre mezi din izvoare asiriene şi babiloniene, întreaga poveste este o ficţiune. Nu a existat niciodată un imperiu med. De ce a fost atunci plăsmuit? Herodot şi-a închipuit că a existat o serie de imperii universale în Asia înainte de cel persan, cu care s-au confruntat grecii. Ştia despre Asiria şi Persia, dar între ele exista un vid. Pe acesta l-a umplut cu mezii, creând astfel un imperiu-fantomă, a cărui imagine este şi astăzi larg acceptată.

Caseta 14.1. *Izvoarele clasice şi istoria Orientului Apropiat în Antichitate*

Odată cu dezvoltarea unei tradiții literare bogate și în special a istoriei narative în Grecia, o perspectivă cu totul nouă asupra Orientului Apropiat devine accesibilă prin ochii celor din afară. Cea mai importantă este opera din secolul al V-lea a lui Herodot, care a căutat să explice originea războaielor persane studiind istoriile popoarelor implicate, atât a persanilor, cât și a grecilor. A scris numeroase povestiri despre mezi, babilonieni și egipteni, precum și despre alte populații cu care au interacționat persanii, cum ar fi sciții și etiopienii. Alți autori greci sunt Xenofon, un comandant mercenar care a luptat în războiul civil persan din 401, și Ktesias, un medic de la curtea persană cam din aceeași vreme. Interesul lor s-a axat pe istoria persană. Un preot babilonian din secolul al III-lea, Berossus, a scris o istorie a Babiloniei în greacă pentru conducătorul său grec, dar acest text s-a păstrat doar în fragmente târzii. Informațiile în ansamblu sunt puține. Cele mai detaliate mărturii sunt despre persani, pentru că imperiul lor puternic și amenințarea la adresa grecilor i-a determinat pe aceștia să scrie despre ei. Referirile la istoria anterioară a Orientului Apropiat sunt puține. Herodot a acordat mai multă atenție Babiloniei deoarece știa că Babilonul fusese un oraș de o bogăție și proporții fabuloase, dar a oferit puține informații istorice. Nu a reușit să-și îndeplinească promisiunea de a scrie o istorie a Asiriei.

Relatările oferite în aceste lucrări au priză la un public modern, pentru că sunt structurate în stilul scrierilor istorice contemporane și oferă o narațiune coerentă pe subiecte ca istoria mezilor. Totuși, aceste relatări pot fi folosite doar cu mare prudență și trebuie evaluate critic. O dificultate fundamentală constă în faptul că persanii erau inamicii prin excelență ai grecilor și prin urmare atitudinea negativă față de ei era foarte pronunțată. De multe ori grecii i-au înfățișat pe persani și alte popoare din Orientul Apropiat ca încarnarea a tot ce este mai rău. Au devenit o imagine în oglindă, reflectând opusul virtuților grecești (sobrietate-exces, masculinitate-feminitate etc.). De aceea în relatarea lui Ktesias Sardanapal, cum l-a numit el pe Assurbanipal, era un conducător efeminat a cărui decadență explică prăbușirea Imperiului Asirian. Mai mult, numeroase povești grecești erau scrise după ureche și încurcau numele și faptele. În secolul al V-lea, Herodot știa puține despre asirienii din secolul al VII-lea, cu excepția faptului că au stăpânit Orientul Apropiat și au fost foarte bogați. Istoria lui despre mezi se citește ca o povestire omogenă și amănunțită, dar pare în mare parte fictivă și bazată pe povești persane despre ei. Autorii clasici nu sunt așadar o sursă de încredere pentru istoria Orientului Apropiat, care trebuie reconstituită din mărturii orientale.

Dacă e să-l credem pe Herodot, mezii au atacat Anatolia Centrală şi au ameninţat regiunile de la vest. Asirienii anexaseră doar partea sudică a Anatoliei şi de acolo lansau campanii sporadice spre nord şi est. Principalul oponent al Asiriei în această zonă fusese Frigia, un stat din Anatolia Centrală care era legendar în tradiţia greacă ulterioară pentru bogăţia enormă a regelui său, Midas. Sargon al II-lea a luptat împotriva unui anume Mita din Mushku, care trebuie să fi fost acelaşi personaj. Împreună cu regele Urartului, Midas a sprijinit rebeliunile antiasiriene din nordul Siriei şi sudul Anatoliei, dar în cele din urmă a încheiat un tratat de pace cu Sargon. Adevăratul lui adversar a venit din nord. În 695, în Frigia au năvălit războinicii cimerieni nomazi şi au jefuit capitala Gordion. Împreună cu alt grup nomad nordic, sciţii, au provocat mari tulburări în multe părţi ale Orientului Apropiat. Urartu şi Asiria au purtat în mod repetat bătălii împotriva lor sau au încercat să-i ţină la distanţă prin diplomaţie, în timp ce, după Herodot, sciţii i-au stăpânit temporar pe mezi. Atât cimerienii, cât şi sciţii au participat la înfrângerea finală a Asiriei şi au rămas în Anatolia, deşi nu au format niciodată un stat. Se pare că sciţii proveneau din nordul Mării Negre şi regele persan Darius a luptat acolo împotriva lor, fără sorţi de izbândă.

După ce cimerienii au slăbit mult Frigia, vecina ei de la vest, Lidia, a devenit principala putere din vestul Anatoliei. Regele Lidiei, Gyges, a stabilit contacte cu asirienii (apare în izvoarele lor cu numele Guggu) şi a vrut să fie inclus între marii regi ai timpului. Accesul la minele de aur şi argint a făcut statul faimos pentru bogăţia sa. În secolul al VI-lea, Lidia, sub regele Alyattes (cca 610-560), s-a extins în toate direcţiile, ajungând să ia contact cu coloniştii greci de pe coasta vestică a Anatoliei. Interacţiunile strânse dintre cele două popoare au dus la o răspândire uimitoare a monedei, invenţie lidiană, de obicei bătută în electrum (un aliaj natural de aur şi argint). Mai mult, grecii au devenit interesaţi de Lidia şi Herodot îi prezintă istoria în detaliu, găsind originea animozităţii dintre greci şi orientali în conflictul oraşelor greceşti cu statul lidian. Succesorul lui Alyattes, Cresus (560-547), a vrut să-şi extindă dominaţia de la Marea Egee până la fluviul Kızıl Irmak şi a exercitat constant presiuni asupra oraşelor greceşti din Anatolia occidentală. Atacul asupra Persiei i-a adus căderea. A traversat fluviul Kızıl Irmak cu o armată numeroasă, dar a fost respins de Cirus al Persiei, care l-a urmărit până pe teritoriul său şi a cucerit capitala Sardis şi întregul stat lidian.

Au existat şi alte state în Anatolia, precum Cilicia, Caria şi Licia, ale căror istorii pot fi reconstituite în mod similar din izvoare din Orientul Apropiat şi clasice. Vestigiile lor, scrise şi arheologice, demonstrează supravieţuirea unor tradiţii din mileniul doi în limbă şi cultură şi adoptarea unor influenţe din jur, în special de la popoare maritime, precum fenicienii şi grecii. Exista o mare diversitate de culturi şi interacţiuni şi încrucişări intense în vestul Anatoliei. Faptul că cultura greacă preclasică a fost foarte influenţată de civilizaţii ale Orientului Apropiat nu trebuie prin urmare să constituie o surpriză. Literatura şi artele secolelor VIII-VI făceau parte dintr-o *koine* culturală a lumii mediteraneene orientale îmbibate de tradiţii ale Orientului Apropiat.

14.2. Dinastia neobabiloniană

Odată ce controlul asirienilor asupra Mesopotamiei de Sud a slăbit, după moartea lui Assurbanipal şi luptele interne pentru succesiune care au urmat, un caldeean pe nume Nabopolassar a urcat pe tronul Babilonului în 626. A fondat o nouă dinastie (numită neobabiloniană în cercetarea modernă) care avea să restabilească preeminenţa politică a Babiloniei în lumea Orientului Apropiat pentru aproape un secol (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 16 a listelor regilor de la sfârşitul cărţii). În scrierile oficiale se prezenta ca „fiul nimănui", dar ştim că tatăl său şi probabil şi el au fost înalţi demnitari în slujba asirienilor în oraşul Uruk – probabil nu a vrut să facă cunoscut faptul că familia sa colaborase cu duşmanul. Până în 616, Nabopolassar unificase toată Babilonia şi, după cum am văzut, trupele sale au fost de o importanţă crucială în răsturnarea Imperiului Asirian. Babilonia a fost succesoarea acestui imperiu, preluând majoritatea teritoriilor lui, dar a trebuit să lupte din greu pentru acest lucru, în special în vest. În ultimul deceniu al domniei lui Assurbanipal, Asiria nu mai stăpânea zona siro-palestiniană, Egiptul preluând controlul acolo. Prin urmare, chiar şi după ce Babilonia a eliminat ultima fortăreaţă asiriană de la Haran, în 610, se confrunta cu Egiptul pentru controlul asupra regiunii.

Forţele babiloniene au fost conduse de Nabucodonosor al II-lea, la început ca prinţ moştenitor, apoi ca rege. Avea să domnească timp de 43 de ani (605-562) şi a durat aproape 30 de ani ca să cucerească şi să pacifice Siria-Palestina. Spre deosebire de asirieni, babilonienii nu se lăudau cu acţiunile lor militare în anale şi basoreliefuri murale şi trebuie să punem cap la cap informaţii despre ei din cronici sumare, care acoperă doar o mică parte a perioadei, şi din izvoare externe. Cu toate acestea, ele demonstrează cât de dificilă a fost această sarcină. Cronicile acoperă primii 12 ani ai domniei lui Nabucodonosor al II-lea; din aceştia, 10 ani armata babiloniană a luptat în vest. În 605, chiar înainte de accederea sa la tron, Nabucodonosor i-a înfrânt pe egipteni în oraşul Karkemish din Siria de Nord. În 601, armatele celor două ţări s-au confruntat în apropierea graniţei egiptene sau chiar şi în interiorul acestei ţări. O cronică babiloniană spune că „ambele taberele au suferit pierderi grele" şi că în anul următor Nabucodonosor a trebuit să rămână acasă pentru a-şi reechipa caii şi carele de luptă[2]. Rezultatul a fost neconcludent.

Chiar dacă influenţa Egiptului a fost diminuată, regiunea vestică a rămas rebelă. Cel mai bine se ştie ce s-a întâmplat în Iuda, ai cărei ultimi ani ca regat sunt înfăţişaţi în detaliu de Biblia ebraică. Evenimentele de aici arată cât de fidel au urmat babilonienii tiparele comportamentale împotriva statelor rivale stabilite de Asiria cu secole înainte. Poate păcălit de înfrângerile militare ale Babiloniei din 601, Ierusalimul a refuzat să-i recunoască autoritatea, aşa că în 598-597 Nabucodonosor a asediat oraşul şi, după zece luni, a reuşit să-l cucerească şi l-a capturat şi pe regele Ioiachin, care cu doar trei luni înainte îi succedase la tron tatălui său Ioiachim. Nabucodonosor l-a deportat împreună cu 3.000 de cetăţeni de vază şi l-a pus pe tron pe unchiul său, Sedechia, ca rege-marionetă. În jurul anului 590 însă, sentimentele antibabiloniene dădeau în clocot în Iuda şi în alte state din vest şi regele proaspăt instalat s-a întors împotriva

stăpânului său, poate cerând ajutorul Egiptului. Armata lui Nabucodonosor s-a întors şi a fost nevoie de un asediu de 18 luni pentru a cuceri Ierusalimul. Pedeapsa din 587 a fost aspră: babilonienii au jefuit templul şi au deportat un număr mare de oameni din Iuda, aşezându-i în centrul Babiloniei. Biblia ebraică deplânge aceste evenimente ca fiind printre cele mai traumatice pe care le-au trăit iudeii de-a lungul istoriei lor. Iuda a devenit o provincie condusă de un guvernator, un localnic pe nume Gedaliah. În 582, când acesta a fost asasinat, Nabucodonosor a ordonat o a treia deportare. În paralel, a trebuit să se ocupe şi de alţi inamici din vest, dintre care unii au opus o rezistenţă feroce. Portul fenician Tir a rezistat unui asediu de 13 ani! Abia în 568 Nabucodonosor şi-a asigurat stăpânirea asupra zonei siro-palestiniene şi graniţa cu Egiptul a devenit bine delimitată.

Nabucodonosor apare ca un mare lider militar al dinastiei neobabiloniene, dar această imagine e probabil exagerată de natura documentaţiei disponibile. Deşi pentru regii neobabilonieni ulteriori există doar vagi referiri la succesele militare, realizările lor în acest domeniu nu sunt de neglijat. Neriglissar (559-556) a anexat Cilicia, cel mai important stat din sud-vestul Anatoliei, iar Nabonid (556-539) a cucerit diferite oaze din Deşertul Arabiei. Babilonienii au reuşit astfel să se extindă dincolo de graniţele teritoriului moştenit de la asirieni.

Spre deosebire de situaţia asiriană, nu avem nicio idee despre modul cum administrau babilonienii imperiul. Au numit guvernatori, dar aceştia sunt, majoritatea, anonimi. Nu cunoaştem întinderea provinciilor, modul în care erau colectate dările şi aşa mai departe, pentru că arhivele statului babilonian nu s-au păstrat. Această lipsă a informaţiilor nu trebuie să ducă la concluzia că Imperiul Babilonian era fundamental diferit de predecesorul său. Dimpotrivă, este considerat un continuator al Asiriei. Scribii din oraşul sirian Dur-Katlimmu au continuat practicile administrative asiriene, acum recunoscându-l pe regele din Babilon drept conducător suprem. După cum arată exemplul regatului lui Iuda, babilonienii deportau populaţii întregi şi faptul că oamenii continuau să se revolte arată că stăpânirea imperială era apăsătoare. Se poate spune chiar şi că atitudinea babilonienilor faţă de teritoriile cucerite era mai opresivă. Spre deosebire de Asiria, ei nu au dezvoltat sudul Levantului după ce l-au anexat, ci au lăsat regiunea nelocuită şi oraşele în ruină. Acest lucru se datora poate faptului că nucleul Babiloniei era atât de bogat, încât nu avea nevoie de rezerve de la periferie.

Inscripţiile regale se axează în această perioadă pe proiectele de construcţie şi, într-adevăr, în această privinţă regii babilonieni au fost extrem de activi, după cum confirmă arheologia. Nabucodonosor a vrut ca Babilonul să exprime prin înfăţişarea şi monumentele sale ideea că era centrul universului, instaurând ordine într-o lume a haosului şi reînnoind permanent actul primordial al creaţiei. Reconstruirea oraşului a aprins imaginaţia lumii antice (vezi controversa 14.1). Admiraţia de care se bucura Babilonul este evidentă în descrierea lui Herodot (cartea I, 178-183). Istoricii nu sunt de acord dacă acesta a vizitat sau nu oraşul, o problemă ce niciodată nu va fi rezolvată. Răspunsul nu e atât de important; mai important este faptul că el şi contemporanii săi vedeau Babilonul ca pe etalonul bogăţiei şi măreţiei. Săpăturile, începute în 1899, au întărit această imagine. Având 900 de hectare (2.225 de acri), oraşul era de dimensiuni

colosale. Zidurile exterioare formau un triunghi cu perimetrul de 18 kilometri (11 mile), oraşul interior era un dreptunghi înconjurat de trei rânduri de ziduri, din care două erau din cărămizi arse (ilustraţia 14.1). În special porţile erau monumentale. Cea mai celebră este poarta zeiţei Ishtar, o intrare decorată în întregime cu plăci colorate de ceramică smălţuită, care alcătuiau imagini ale unor tauri, lei şi dragoni în basorelief. Ziguratul lui Marduk era atât de masiv, încât a inspirat povestea biblică a turnului Babel şi, prin ea, a stârnit imaginaţia occidentalilor până astăzi. În inscripţia ce comemorează restaurarea sa, Nabucodonosor a afirmat că oameni de pe toată întinderea imperiului au contribuit la realizarea proiectului : „Pe toate populaţiile de departe pe care mi le-a dat Marduk le-am pus să trudească la Etemenanki (adică zigurat) şi să care coşurile de cărămizi”[3]. Deşi Nabucodonosor nu a fost singurul rege babilonian ce a întreprins asemenea proiecte de construcţie, implicarea sa serioasă este limpede din miile de cărămizi şi lespezi de piatră înscrise cu numele său. Multe alte oraşe din Babilonia au fost restaurate la fel şi templele lor au fost împodobite. Ca şi în cazul Asiriei, prăzile imperiului au finanţat acasă un uriaş program de construcţii.

Succesiunea lui Nabucodonosor a fost problematică ; trei regi au domnit în total doar şase ani, doi dintre ei fiind asasinaţi. În cele din urmă, a ajuns pe tron un om care nu era de viţă regească, Nabonid (555-539). Este unul dintre cele mai interesante personaje din istoria mesopotamiană şi subiectul multor opere literare antice : a lăsat în urmă mai multe inscripţii care prezentau ideile sale, cei care i se opuneau au scris diatribe ce condamnau aceleaşi idei, în timp ce scrieri mai târzii îl prezintă drept nebun. Sunt rare cazurile în care avem portrete atât de diferite ale aceleiaşi persoane şi este greu de descifrat ce se găseşte în spatele lor. Spre deosebire de majoritatea personajelor din istoria Orientului Apropiat, ştim cine era mama lui Nabonid : Adad-guppi, o adeptă a zeului lunii, Sin, al cărui centru de cult se afla în oraşul nord-sirian Haran. Aici a fost descoperită o inscripţie care se doreşte a fi autobiografia ei şi femeia afirmă că s-a născut în cel de-al douăzecilea an al regelui Assurbanipal, l-a slujit pe zeu timp de 95 de ani înainte ca fiul său să devină rege şi a trăit până la 102 ani (documentul 14.1). Şi-a introdus fiul la curtea lui Nabucodonosor şi, când rebelii l-au răsturnat pe regele minor Labashi-Marduk, în 556, i-au oferit tronul lui Nabonid, care probabil era deja trecut de 60 de ani şi avea nepoţi. Ca şi mama sa, Nabonid credea cu tărie în zeul lunii, Sin, atitudine care a provocat ostilitatea preoţilor lui Marduk. A acordat o atenţie specială templelor lui Sin din Haran şi Ur şi a făcut-o pe fiica sa mare preoteasă în Ur, reinstituind o funcţie care decăzuse cu mulţi ani înainte. În inscripţiile sale l-a declarat pe Sin cel mai important zeu şi a înfăţişat alţi zei ca simple reflexii ale sale. Cel mai deranjant lucru pentru preoţii lui Marduk a fost probabil hotărârea sa din 552 de a abandona capitala şi de a se muta în oaza Teima din Deşertul Arabiei. L-a lăsat în Babilon pe fiul său Belshazzar, dar absenţa regelui a dus la anularea festivalului de Anul Nou, în cadrul căruia el trebuia să oficieze ceremoniile. Intrarea anuală a statuii lui Marduk în templul său, care indica începutul noului an şi reafirmarea statutului zeului de creator al universului, nu a mai putut avea loc. Mai mult, când Nabonid a revenit, după zece ani, de la Teima, a transformat mai multe temple, inclusiv pe cel al lui Marduk din Babilon, în sanctuare închinate lui Sin.

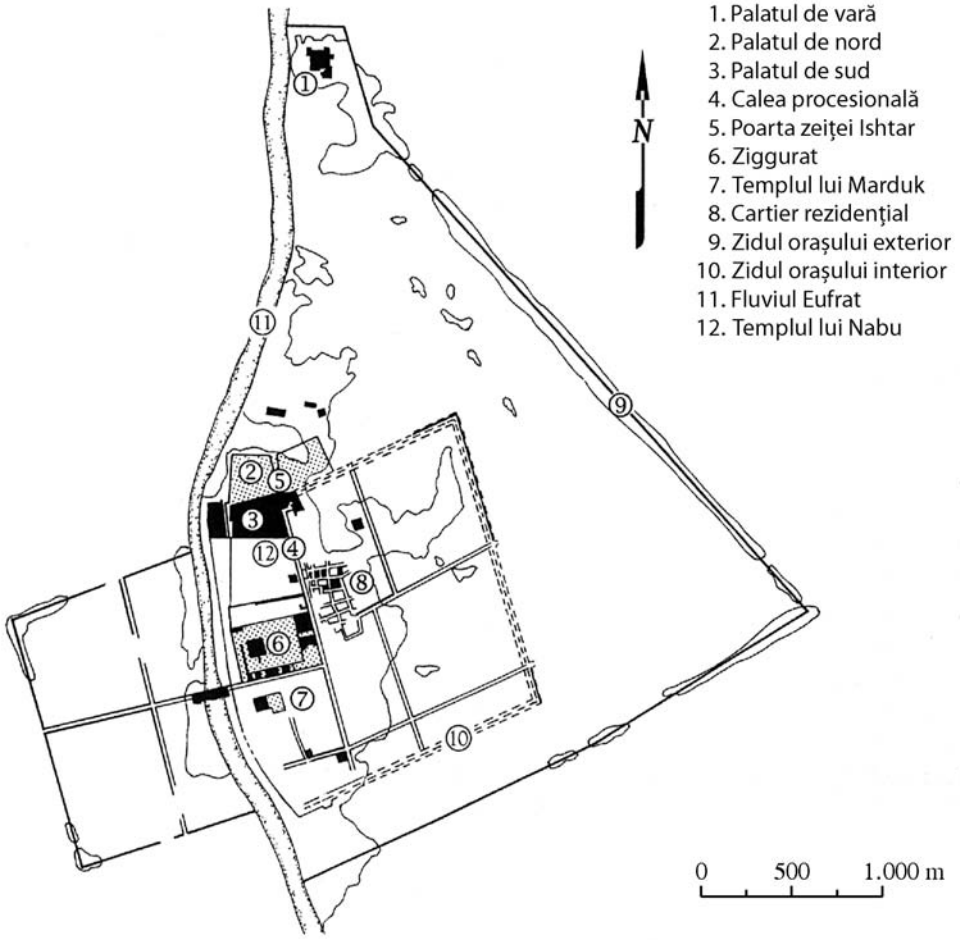

Ilustrația 14.1. Planul Babilonului în secolul al VI-lea. Prin planul său, regii neobabilonieni care au reconstruit Babilonul au vrut să arate că orașul era un loc al ordinii, care îi proteja pe locuitori de haos. Toate zidurile erau masive, iar orașul interior era construit ca un dreptunghi complet protejat, în care se putea intra printr-un număr limitat de porți masive. *Sursa*: Van De Mieroop, 2003. Reprodus cu permisiunea *American Journal of Archaeology*/Archaeological Institute of America

Documentul 14.1. *Fragmente din autobiografia lui Adad-guppi*

Textul a fost găsit în două copii, înscris pe pietre de pavaj la intrarea în moscheea din Haran, orașul considerat centrul cultului zeului lunii, Sin. Începe cu o relatare la persoana întâi a lui Adad-guppi, care spune că a slujit timp de 95 de ani în timpul domniilor a doi regi asirieni și trei regi babilonieni înainte ca fiul său Nabonid să devină rege – el trebuie să fi avut pe atunci vreo 60 și ceva de ani. Textul se încheie cu o descriere a funeraliilor ei și e posibil ca partea autobiografică să fi fost o ficțiune născocită de Nabonid pentru a-și justifica accederea frauduloasă la tron.

„Eu sunt Adad-guppi, mama lui Nabonid, regele Babilonului, slujitoare a lui Sin, Ningal, Nusku şi Sadarnunna, zeii mei, la care mă închin din tinereţe...

Din al douăzecilea an al lui Assurbanipal, regele Assurului, an în care am venit eu pe lume, până în al patruzeci şi doilea an al lui Assurbanipal, al treilea an lui Assur-etel-ilani, fiul său, al douăzeci şi unulea an al lui Nabopolassar, al patruzeci şi treilea an al lui Nabucodonosor, al doilea an al lui Evil-Merodach, al patrulea an al lui Neriglissar – vreme de 95 de ani am slujit pe Sin, regele zeilor cerului şi pământului, şi sanctuarele închinate gloariasei sale divinităţi. S-a uitat la mine şi la faptele mele bune şi s-a bucurat. Ascultându-mi rugile şi primindu-le, mânia din inima lui s-a potolit. S-a întors la Ehulhul, casa lui Sin, din mijlocul Haranului, sălaşul lui cel mai iubit.

Sin, regele zeilor, s-a uitat la mine. L-a chemat pe Nabonid, singurul meu fiu, vlăstarul meu, ca să domnească. I-a dăruit chiar el domnia asupra Sumerului şi Akkadului şi de la hotarul cu Egiptul până la marea de sus, până la marea de jos, pe tot pământul...

Când, în vis, Sin, regele zeilor, şi-a pus mâinile asupra mea, mi-a grăit aşa: «Prin tine voi face să se împlinească întoarcerea zeilor (la) sălaşul din Haran, prin Nabonid, fiul tău. El va ridica Ehulhul; el va sfârşi această muncă. Va face oraşul Haran mai mare decât a fost şi îl va drege. El îi va aduce cu alai mare pe Sin, Ningal, Nusku şi Sadarnunna înapoi în Ehulhul».

Am ascultat cu luare-aminte cuvântul lui Sin şi l-am văzut împlinindu-se! Nabonid, singurul (meu) fiu, vlăstarul meu, a săvârşit ritualurile date uitării ale lui Sin, Ningal, Nusku şi Sadarnunna. A ridicat iarăşi Ehulhul. A sfârşit lucrarea sa. A făcut Haranul mai bun decât era înainte, l-a dres; i-a adus pe Sin, Ningal, Nusku şi Sadarnunna din Babilon, cetatea de scaun, în mijlocul Haranului, în Ehulhul, sălaşul lor cel mai iubit. A făcut ca (ei) să sălăşluiască acolo în veselie şi bucurie.

Ce Sin, regele zeilor, nu făcuse pentru nimeni până atunci şi nu mai dăruise nimănui, din dragoste pentru mine, care m-am închinat lui, care l-am rugat fierbinte, regele zeilor, a făcut să ţin capul sus; mi-a dăruit un nume bun în regat, mi-a dat zile multe şi ani de bunăstare. Din vremea lui Assurbanipal, regele Assurului, până în al nouălea an al lui Nabonid, regele Babilonului, vlăstarul meu, mi-a dăruit 104 ani[1] ca să mă închin lui Sin, regele zeilor. M-a ţinut sănătoasă. Am ochi buni şi mintea limpede. Mâinile şi picioarele mele sunt sănătoase. Vorbele mele sunt bine alese; merindele şi băuturile încă îmi priesc. Carnea mea freamătă de viaţă; inima mea e veselă. I-am văzut pe micuţii mei înmulţindu-se până la a patra generaţie. Am ajuns să trăiesc ani mulţi."

În al nouălea an al lui Nabonid, regele Babilonului, ea [a murit]. Nabonid, regele Babilonului, fiul ei, vlăstarul ei, a înmormântat trupul, [...], (îmbrăcăminte) frumoasă, o mantie [strălucitoare], aur [...], pietre frumoase [strălucitoare], pietre (alese), nestemate... trupul ei uns cu uleiuri bune l-au pus într-un loc tăinuit. A sa[crificat] oi îngrăşate în faţa ei. A adunat Babilonul şi Borsippa [cu oameni] care locuiau în ţinuturi îndepărtate, [regi, prinţi] şi guvernatori, de la [graniţa cu] Egipt, marea [de sus], până la marea de jos [a făcut să se ridice]... jelind şi [...]. Au plâns [amar]nic. Şi-au trântit pe jos, [...] lor şapte [zile] şi şapte nopţi [...]. Au cântat; au lepădat hainele [lor]. În a şaptea zi, soldaţii din tot regatul [şi-]au tăiat părul, [...] veşmintele lor, [...] pieptarele lor, [...] în mâncare, [...] a [adu]nat miresme, [...] uleiuri bune a turnat pe capetele [lor]. A făcut ca inimile lor să se bucure...

Traducere după Longman, 1991, pp. 225-228, reprodusă cu permisiunea autorului.

1. A trăit de fapt 102 ani (649-547), dar ajunge la numărul 104 ignorând suprapunerea mai multor domnii.

Atât textele comandate de Nabonid, cât şi cele scrise despre el înfăţişează un om care a căutat să schimbe cultura babiloniană, cercetând tradiţiile scrise antice pentru a-şi pune amprenta pe ele. Aceste acţiuni l-au făcut nepopular în rândurile preoţilor şi cărturarilor tradiţionali din Babilon şi probabil chiar în timpul domniei sale au compus texte prezentând comportamentul său ca pe o crimă pe care Marduk avea să o pedepsească. Un text scris când Cirus din Persia era rege al Babilonului afirmă:

> A ţesut urzeli împotriva adorării lui Marduk, regele zeilor, şi în tot timpul a făcut rele împotriva oraşului. Zi de zi, [...] el ducea la pierzanie poporul său fără înduplecare, împovărându-l cu corvezi[4].

Istoricii au găsit mai multe motive pentru mutarea lui Nabonid în deşert şi probabil motivele adevărate nu le vom cunoaşte niciodată, dar se poate să fi fost influenţată de înţelegerea situaţiei politice internaţionale mai degrabă decât de raţiuni pur religioase. Cultul zeului lunii era într-adevăr important în Arabia, dar nu există nicio indicaţie clară în inscripţiile lui Nabonid că el l-ar fi promovat acolo. Mai importante în decizia de a muta curtea la Teima au putut fi schimbările politice care aveau loc în Iran. În 599, Cirus devenise deja conducătorul persanilor şi în 550 îşi impusese controlul deplin asupra munţilor Zagros. E posibil ca tendinţele expansioniste ale noului rege să fi fost clare pentru Nabonid. Nordul Mesopotamiei şi Siriei constituia o ţintă uşoară pentru armatele care veneau din Anatolia, iar pierderea acestor teritorii ar fi rupt legăturile Babiloniei cu Marea Mediterană. Nabonid ar fi putut explora noi rute prin deşert, din Babilon spre vest, pentru a-şi asigura accesul la Mediterana. Mai mult, Arabia de Nord era cunoscută pentru bogăţiile ei, care trebuie să fi fost atractive pentru rege şi curte. Mutarea în deşert nu a fost aşadar lipsită de importanţă, deşi e posibil să fi exacerbat ostilitatea faţă de el în ţară.

Probabil din cauza resentimentelor populaţiei babiloniene faţă de regele ei, cucerirea regiunii de către persani pare să fi fost facilă. În 539, Cirus a pătruns în ţară dinspre est. După o bătălie majoră lângă confluenţa râului Diyala cu Tigrul, câştigată de persani, a cucerit oraşele fără să întâmpine rezistenţă. A devenit rege al Babilonului şi multe secole după aceea niciun conducător autohton nu va mai sta pe tronul său. Odată cu cucerirea capitalei, Persia a intrat în posesia întregului teritoriu ocupat de Imperiul Babilonian şi a profitat de realizările anterioare ale Babiloniei în timpul expansiunii sale fără precedent. Cirus a folosit imaginea negativă a lui Nabonid ca să revendice coroana în Babilonia şi s-a înfăţişat ca salvatorul ales de Marduk pentru a restaura ordinea şi dreptatea. Această reprezentare a lui Nabonid a supravieţuit în tradiţia iudaică ulterioară. În secolul I î.Hr., apare în manuscrisele de la Marea Moartă ca fiind lovit de o boală necruţătoare în timp ce se afla în Teima. În cartea biblică a lui Daniel, scrisă în epoca elenistică, aura negativă a trecut la Nabucodonosor, mai bine cunoscut şi mai dispreţuit în tradiţia iudaică. Se spune despre el: „În chiar ceasul acela s-a plinit cuvântul asupra lui Nabucodonosor: alungat a fost dintre oameni, iarbă ca un bou a mâncat, trupul i s-a scăldat în roua cerului până ce părul i-a crescut ca părul leilor şi unghiile ca ale păsărilor" (Daniel 4,33).

Perioada neobabiloniană a inaugurat 12 secole de mare înflorire economică pentru Babilonia, datorită resurselor sale agricole. Războaiele de multe ori devastatoare de la începutul mileniului unu au adus economia la cel mai scăzut nivel după multe secole, dar odată cu reinstaurarea păcii, după ce dinastia a dobândit controlul complet, situaţia s-a schimbat radical, ajutată de faptul că gradul de uscăciune al climei s-a diminuat. Deşi niciun text oficial nu menţionează acest lucru, arheologia arată că statul a finanţat o extindere masivă a sistemului de irigaţii şi că o reţea de canale întreţăiate acoperea întreaga zonă rurală. Suprafeţe mari puteau fi cultivate şi a existat şi o intensificare a folosirii pământurilor arabile. În agricultura cerealieră, plugurile pentru seminţe semănau mai multe seminţe decât înainte în brazde mai apropiate şi numărul livezilor de curmali a crescut mult, acestea producând şi cantităţi mai mari de fructe. Nevoia de apă pentru aceste activităţi agricole era mare şi apa a rămas o resursă scumpă şi atent monitorizată. Mâna de lucru era şi ea greu de obţinut şi regii neobabilonieni au continuat practica asiriană a deportărilor, aşezând multe populaţii străine în Babilonia. Aceasta poate reflecta o politică de colonizare internă, dezvoltarea organizată, folosind munca forţată, a teritoriului în cadrul statului.

A existat şi un schimb consistent de mărfuri, atât în interiorul Babiloniei, cât şi cu alte regiuni din imperiu şi de dincolo de graniţe. Esenţială pentru ca acest lucru să fie posibil a fost răspândirea pe scară largă a folosirii argintului ca mijloc de plată, chiar şi în cazul mărfurilor relativ ieftine. Deşi moneda nu era încă în uz, statul a început să supravegheze puritatea argintului şi a introdus acest metal în economie, plătind cu el munca, de exemplu. Prăzile din campanii şi plăţile sub formă de tribut i-au permis să facă acest lucru. Mai mult, canalele ofereau o modalitate uşoară de a transporta cu ambarcaţiuni produsele agricole şi multe documente înregistrează transporturi de orz, curmale şi alte mărfuri în cantităţi mari. Casele de comerţ finanţau aceste întreprinderi, cea mai importantă fiind casa Egibi din Babilon. Antreprenorii săi acceptau depozite, ofereau împrumuturi, plăteau datoriile clienţilor şi îi finanţau pe alţii astfel încât să poată achiziţiona bunuri pentru negoţ. Familia era atât de prosperă datorită afacerii cu produse agricole, încât a putut achiziţiona mari parcele de pământ şi unii membri ai săi au devenit demnitari de frunte în Babilon. În oraşe, negustori mărunţi vindeau sare, bere, veselă şi aşa mai departe. Se făcea comerţ pe distanţe mari între regiunile imperiului şi dincolo de ele : Egipt, Cipru, Anatolia, Siria-Palestina, Babilonia şi Iranul Occidental alcătuiau o lume unde mărfuri ca fierul, cuprul, staniul, lapislazuli, ţesăturile şi produsele necesare industriei textile (sodă caustică, vopsele etc.), vinul, mierea şi condimentele erau vândute în cantităţi mari. Negustorii erau ataşaţi templului sau palatului sau puteau acţiona independent. Hotarele politice nu par să le fi afectat activitatea. Ceramica din Atena, de exemplu, era trimisă în Babilon. Nici schimbările regimurilor politice nu afectau această activitate şi casa Egibi şi-a continuat afacerile nestingherită atunci când persanii au cucerit Babilonia.

Aceste activităţi economice intensive necesitau păstrarea unor arhive detaliate şi perioada neobabiloniană şi perioada ahemenidă, imediat următoare, ne oferă cel mai mare număr de documente din Babilonia de după perioada Ur III. Din aşa-numitul „lung secol al VI-lea", dintre căderea Asiriei, în 612, şi revoltele babilonienilor împotriva

lui Xerxes, din 484, mai bine de 16.000 de tăbliţe au fost publicate şi mult mai multe există în muzee. Acestea provin aproape în exclusivitate din arhive ale templelor şi personale. Rolul palatului în economie nu este aşadar documentat direct, ceea ce influenţează perspectiva noastră asupra comerţului. Multe temple deţineau proprietăţi agricole mari şi autonome, cu ogoare, livezi şi turme de animale. O parte substanţială a avuţiilor provenea din „zeciuielile" plătite de cei care deţineau pământ sau altă sursă de venit şi locuiau în apropierea domeniilor templului. Chiar dacă suma nu era întotdeauna de exact 10%, toţi locuitorii, inclusiv regele, trebuiau să dea templului o cotă-parte din profiturile obţinute din terenuri, livezi, turme şi aşa mai departe. Funcţionarii le colectau în natură sau în argint şi, dacă oamenii nu puteau să plătească, trebuiau să se împrumute de la creditori particulari sau să-şi dea copii ca sclavi la templu. Cum rareori munca era plătită, sclavii erau foarte folositori la sarcini domestice. O altă sursă de sclavi erau prizonierii de război, pe care regele îi trimitea templelor. Totuşi, pe majoritatea terenurilor templelor lucrau muncitori liberi; li se dădeau în arendă nişte parcele şi ei trebuiau să plătească o parte din recoltă drept chirie. Palatul şi proprietarii de pământ foloseau acelaşi aranjament pe domeniile lor. Asigurau cereale pentru sămânţă, unelte şi animale de povară când era nevoie, aşa că arendaşii investeau puţin în pământ. Totuşi, nu aveau voie să plece fără permisiune şi fugarii erau arestaţi şi înapoiaţi în lanţuri.

Colectarea chiriilor şi distribuirea seminţelor şi uneltelor, precum şi comercializarea recoltelor necesitau o organizare complexă. Proprietarii de pământ, atât cei instituţionali, cât şi cei particulari, ezitau să se ocupe ei înşişi de aceste probleme şi se bazau pe antreprenori, aşa cum se făcuse în istoria Babiloniei de la începutul mileniului doi. Aceşti intermediari erau deseori organizaţi în case comerciale care administrau astfel de afaceri pentru diverşi proprietari din aceeaşi regiune şi au continuat să o facă sub mai multe regimuri politice. Accesul la argint le-a permis să cumpere în avans recolta, să finanţeze transportul către oraşe şi să le ofere împrumuturi chiriaşilor datornici. De asemenea, îşi foloseau profitul pentru a finanţa comerţul. Arhivele private oferă a doua cea mai bogată sursă de documentaţie din perioada neobabiloniană şi conţin mărturii ale multor activităţi din afara sferei antreprenorilor. Tot ceea ce implica un transfer de proprietate era înregistrat într-un contract detaliat la care erau martori mai mulţi oameni (documentul 14.2). Numeroase arhive familiale private s-au păstrat până astăzi: acestea înregistrează toate bunurile, precum proprietăţile imobiliare, sclavii, animalele şi datoriile mai mari. Însemnările erau de multe ori păstrate pentru mai multe generaţii şi arată că neamurile – de exemplu, verii şi rudele prin alianţă – lucrau de regulă împreună şi deţineau proprietatea în comun.

Documentul 14.2. *Contractele private neobabiloniene*

Perioada neobabiloniană oferă unele din cele mai bogate mărturii scrise pentru studiul societăţii şi economiei Orientului Apropiat în Antichitate, deoarece s-au păstrat mii de tăbliţe cu scriere cuneiformă reprezentând documente ale vieţii cotidiene. Printre ele se găseşte un grup de contracte de căsătorie care stipulează

acordurile dintre un bărbat şi familia soţiei sale. Contractele de acest fel conţin de obicei adresarea directă, unde o parte cere celeilalte să iniţieze o tranzacţie.

Dl Dagil-ili, fiul dlui Zambubu, a vorbit drei Hamma, fiica dlui Nergal-iddin, urmaş al dlui Babutu, după cum urmează: „Dă-mi-o, rogu-te, pe dra La-tubashishinni, fiica ta. Să-mi fie soţie".

Dna Hamma a consimţit şi i-a dat-o pe dra La-tubashishinni, fiica sa, drept soţie. Iar dl Dagil-ili i-a dat de bunăvoie dnei Hamma, pentru La-tubashishinni fiica sa, pe dl Ana-muhhi-bel-amur, un sclav care fusese cumpărat pentru jumătate de livră de argint, şi, pe lângă asta, încă o livră şi jumătate de argint.

Dacă dl Dagil-ili îşi va lua altă soţie, dl Dagil-ili va da o livră de argint drei La-tubashishinni şi ea va putea merge unde va voi.

(Acest acord a fost încheiat) de faţă cu dl Shum-iddin, fiul dlui Ina-teshi-etir, urmaş al dlui Sin-damaqu. Martorii (au fost): dl Bel-ahhe-iddin, fiul dlui Nabu-bel-shumati, urmaş al preotului lui Ishtar din Babilon; dl Marduk-Sharrani, fiul dlui Balatu, urmaş al olarului; dl Marduk-etir, fiul lui Nergal-iddin, urmaş al dlui Babutu; şi scribul, dl Nabu-mukin-zeri, fiul dlui Marduk-zer-ibni, urmaş al preotului lui Ishtar din Babilon.

(Scris în) Babilon, luna Marchesvan (octombrie-noiembrie), ziua 9, anul 13 al lui Nabucodonosor, rege al Babilonului.

Traducere după Roth, 1984, pp. 42-43.

Societatea neobabiloniană era foarte concentrată în oraşe. Nivelul de urbanizare era mult mai ridicat decât în orice alt moment din secolele anterioare, deşi nu ajunsese la nivelurile de la începutul mileniului doi. Oraşe ca Babilonul au devenit uriaşe ca dimensiuni şi număr de locuitori şi trebuiau susţinute de un hinterland extins. Producţia agricolă era probabil parţial specializată pe regiuni pentru a satisface cererea. Oraşele erau organizaţii autoguvernate supuse templului, care este sursa celor mai multe dintre mărturiile documentare de care dispunem. Oraşele îşi aveau propriile curţi de judecată şi cazurile era deseori decise în adunări. Totuşi, nu ştim cine putea să ia parte la acestea. Templele asigurau structura socială a acestor oraşe, din moment ce poziţia unei persoane în ierarhia templului îi determina statutul social şi autoritatea în guvernarea urbană. Muncitorii liberi, ca meşteşugarii specializaţi, îşi puteau negocia drepturile ca o breaslă. Populaţia rurală nu beneficia de o poziţie atât de privilegiată. Legaţi de pământul pe care îl lucrau, ţăranii erau obligaţi să le asigure proprietarilor forţă de muncă şi arendă. Înalţii demnitari ai statului primeau proprietăţi, care îşi schimbau proprietarii de multe ori când apăreau crize politice, aşa cum s-a întâmplat în timpul problemelor de succesiune de după Nabucodonosor al II-lea. Proprietarii erau moşieri absenţi, având puţine legături cu proprietatea lor, care lăsau administraţia pe seama întreprinzătorilor locali şi erau interesaţi doar de profit. Mulţi fermieri erau deportaţi aduşi din colţuri îndepărtate ale imperiului şi aşezaţi în sate. O altă parte importantă a populaţiei rămâneau grupurile nesedentare, care sunt mult mai puţin prezente în documente. Casa regală era de origine caldeeană şi trebuia să păstreze relaţii bune cu comunităţile tribale, chiar dacă puterea sa era concentrată în principal în interiorul oraşelor. Regii trebuiau prin urmare să medieze cu grijă între diferitele

grupuri : vechile elite urbane babiloniene, demnitarii statului şi populaţiile nesedentare. E posibil ca aceste tensiuni să fi provocat anii tulburi ce au urmat după moartea lui Nabucodonosor.

Politica deportării în inima imperiului şi contactele intense cu satele străine au avut ca rezultat faptul că oraşe ca Babilonul au dobândit o multietnicitate fără precedent. Oameni din Siria-Palestina, Fenicia, Elam, Persia, Media, Ionia, Cilicia şi Egipt trăiau aproape unii de alţii şi se amestecau în aceleaşi spaţii urbane. Persoane din statele inamice erau şi ele bine-venite, probabil pentru că erau refugiaţi politici. Egiptenii, de exemplu, sunt atestaţi în toată Babilonia, foarte des ca scribi ai tăbliţelor cu scriere cuneiformă. Unul a ajuns judecător în Babilon în timpul domniei lui Nabucodonosor. Listele de raţii arată că membrii deportaţi ai claselor superioare puteau locui la curtea regală. Oamenii de rând erau aşezaţi în zonele rurale pentru a lucra la proiectele agricole iniţiate de stat. Locuiau în comunităţi în care li se permitea să-şi păstreze identitatea şi care de cele mai multe ori erau numite după ei : oraşul arabilor, după popor ; oraşul lui Iuda, după ţara de origine etc. Puteau să le dea copiilor nume în limba lor maternă şi să-şi venereze propriii zei – egipteana Isis, iudeul Iahve, iranianul Mitra etc. –, dar căsătoriile mixte între diferitele comunităţi au dus la generaţii succesive ale aceleiaşi familii prezentând afinităţi lingvistice şi culturale diferite. Se pare că nu exista niciun fel de izolare culturală.

Pe străzile Babilonului trebuie să fi fost un amestec extraordinar de limbi şi obiceiuri. Cu toate acestea, regii au urmărit o politică de păstrare şi chiar de reînviere a culturii şi tradiţiilor babiloniene. Akkadiana nu mai era probabil vorbită la scară largă, principala limbă vorbită devenind aramaica, dar akkadiana a rămas limba culturii şi administraţiei. Ca şi în perioada neoasiriană, scribii educaţi copiau şi păstrau texte antice. Dar legătura cu trecutul mergea şi mai departe. Inscripţiile regale foloseau intenţionat expresii akkadiene ieşite din uz şi cuvinte sumeriene, inscripţii întregi erau scrise în dialectul babilonian vechi şi uneori scrierea cuneiformă era făcută să semene cu cea din mileniul trei. Interesul pentru trecut nu se limita la texte, ci şi operele de artă antice erau preţuite, protejate şi restaurate. Nabonid spune că a descoperit o statuie reprezentându-l pe Sargon din Akkad, a aşezat-o în templu şi i-a adus ofrande. În templul lui Shamash din Sippar, arheologii au descoperit obiecte datând chiar din perioada Jemdet Nasr, din Babilonia şi din ţările învecinate, inclusiv vase de piatră cu inscripţii, statui, pietre de hotar şi aşa mai departe. Colecţii similare existau şi în alte oraşe. Când templele erau restaurate, era important să fie localizate fundaţiile cele mai vechi, aşa că avea loc ceva ce semăna cu cercetarea arheologică modernă. Conform lui Nabonid, Nabucodonosor nu a făcut acest lucru când a restaurat templul din Sippar şi, drept urmare, lucrarea a fost de proastă calitate. Aşa că a reluat săpăturile până au fost găsite rămăşiţele de fundaţie din vremea lui Naram-Sin din Akkad şi abia atunci a fost reconstruit templul cum trebuie. Nabonid chiar a calculat că Naram-Sin domnise cu 3.200 de ani înaintea sa, o eroare grosolană, dar şi un indiciu al faptului că se considera urmaşul unei tradiţii foarte vechi. O asemenea atitudine explică de ce a reinstituit funcţia de mare preoteasă a zeului lunii de la Ur, care fusese iniţial creată probabil de Sargon. În ciuda inovaţiilor încercate de Nabonid,

practicile religioase din perioada neobabiloniană erau tradiţionale şi continuau să se axeze pe zeii străvechi ai regiunii. Ca şi în trecut, fiecare oraş era considerat sălaşul unui anumit zeu şi templul principal era reşedinţa acelui zeu. Datorită rolului central al templului în cadrul economiei, multe dintre ele erau foarte bogate şi cultele au înflorit. Unele dintre cele mai vechi culte din Babilonia au trecut printr-o renaştere – de exemplu, cele ale zeilor Anu şi Ishtar de la Uruk. În oraşul Babilon, zeul Marduk era predominant şi statutul său de frunte în panteon era confirmat anual în timpul festivalului de Anul Nou. Atunci, statuile altor zei erau aduse în oraş într-o procesiune publică având ca destinaţie sanctuarul principal unde dominaţia lui Marduk asupra lor era reconfirmată. Fiul său, Nabu, zeul tutelar al oraşului Borsippa, aflat în apropiere, avea o importanţă aproape egală. Trei dintre regii dinastiei l-au omagiat prin numele lor (Nabopolassar, Nabucodonosor şi Nabonid) şi toţi au acordat sanctuarului său la fel de multă atenţie ca şi celui al lui Marduk. Se considera că Babilonul şi Borsippa erau oraşe gemene, iar prezenţa lui Nabu la festivalul Anului Nou era la fel de importantă ca şi a lui Marduk. Când Nabonid a încercat să-l ridice pe zeul Sin deasupra celorlalţi, manevrele lui nu erau fără precedent, dar cu siguranţă au deranjat unele grupuri puternice.

Dinastia neobabiloniană a fost ultima dinastie mesopotamiană autohtonă din istoria antică a Orientului Apropiat şi, drept urmare, putem considera sfârşitul ei un eveniment de seamă, deşi probabil că oamenii din acele timpuri nu gândeau aşa. Regii neobabilonieni se vedeau ca făcând parte dintr-o veche tradiţie a măreţiei babiloniene, datând din mileniul trei, şi promovau o conştiinţă a acestei tradiţii. Cultura babiloniană era extrem de puternică atunci când dinastia a fost răsturnată şi a supravieţuit nevătămată în epoca istorică următoare.

Controversa 14.1. *Unde se aflau grădinile suspendate ale Babilonului?*

Toată lumea a auzit de cele șapte minuni ale lumii antice, o serie de monumente care, cu excepția marilor piramide din Egipt, au dispărut. În Antichitate, lista variase inițial, dar, când a fost stabilită definitiv, în jurul anului 1, grădinile suspendate din Babilon au fost incluse și ele. Ieșeau în evidență și atunci, pentru că, în timp ce un călător din Roma putea să le viziteze foarte ușor pe toate celelalte, minunea din Babilon se găsea în îndepărtatul Orient și în afara Imperiului Roman (vezi harta în Finkel și Seymour, 2008, p. 106). Există totuși câteva relatări antice grecești și latine, toate datând din secolul I î.Hr. și secolul I d.Hr., dar care citează autori mai vechi. Printre ei, Iosephus (secolul I d.Hr.) îl citează pe istoricul babilonian Berossus (cca 290 î.Hr.), care a scris că Nabucodonosor al II-lea le-a construit pentru soția sa medă, căreia îi era dor de ținuturile natale. În altă parte, Berossus o numește Amytis pe soția lui Nabucodonosor. Diodor (secolul I î.Hr.), citându-l pe Ktesias (secolul al IV-lea î.Hr.), afirmă că un rege sirian nenumit a construit grădinile pentru o concubină persană nenumită, care tânjea după „pajiștile din munții ei", și oferă detalii tehnice despre planul lor. Povestea are așadar un aer romantic, iar grădinile au devenit parte integrantă a imaginii noastre despre Babilonul antic (pentru citatele clasice, vezi Finkel și Seymour, 2008, pp. 104-111).

Primii vizitatori ai sitului s-au întrebat dacă arborii izolați din zona rurală pe atunci pustie proveneau din cei din grădini. În 1899, când au început săpăturile

la scară largă, arheologul german Robert Koldewey a vrut să scoată la lumină întregul plan al oraşului şi a apărut, normal, problema localizării grădinilor. A descoperit un complex de camere boltite cu pereţi foarte groşi în partea estică a palatului sudic, în spatele porţii Ishtar, şi a stabilit provizoriu că acestea sprijineau grădinile (Koldewey, 1914, pp. 91-100). Mai târziu a devenit mai categoric cu privire la acest lucru, dar exista o problemă evidentă cu o localizare atât de îndepărtată de Eufrat, care trebuia să asigure apa. Mai târziu, când în clădire au fost descoperite tăbliţele ce documentau raţiile de ulei, inclusiv ale regelui iudeu exilat Ioiachin, a devenit limpede funcţia sa de depozitare. Istoricii au propus locuri alternative de-a lungul Eufratului (de exemplu, Wiseman, 1985, pp. 56-60), dar niciunul bazat pe dovezi ferme.

Au început să apară îndoieli cu privire la existenţa grădinilor (de exemplu, Finkel, 1988). Lipsa unor dovezi arheologice clare este întărită de lipsa oricărei menţiuni în cele mai elocvente izvoare scrise antice despre Babilon. Nicio inscripţie de fundaţie neobabiloniană nu menţionează grădini, nici *Descrierea Babilonului* în cuneiforme, un set de cinci tăbliţe care enumeră templele, porţile, străzile şi aşa mai departe (George, 1992). Herodot, autorul grec a cărui descriere a Babilonului este sursa cea mai detaliată de care dispunem, nu vorbeşte despre grădini şi acestea nu apar nici în Biblia ebraică (Van der Spek, 2008). Au fost ele cu totul imaginare?

Nu, spune istoricul care a dedicat 20 de ani acestei probleme şi a publicat foarte recent o carte pe acest subiect (Dalley, 2013). Ea vrea să demonstreze că grădinile suspendate nu erau în Babilon, ci în corespondentul său ideologic, vechea capitală asiriană Ninive, alături de „palatul fără seamăn" al lui Sennacherib. Asirienii aveau tehnologia necesară pentru a ridica apa Tigrului destul încât să irige grădinile aflate la acea înălţime şi există probe vizuale în basoreliefurile asiriene pentru existenţa grădinilor în palat. Mai mult, o nouă lectură a inscripţiilor din clădirile lui Sennacherib confirmă, în opinia ei, că el a plantat grădinile. Colegii săi au primit cu scepticism această sugestie în trecut (de exemplu, Van der Spek, 2008) şi este prea devreme să ştim dacă volumul în care şi-a publicat studiul îi va convinge pe mai mulţi. În orice caz, misterul va face întotdeauna parte din farmecul Babilonului, acesta fiind motivul pentru care a stârnit imaginaţia occidentalilor de atât timp (*cf.* Finkel şi Seymour, 2008; Wullen şi Schauerte, 2008).

Note

1. Traducere de Starr, 1990, nr. 43.
2. Grayson, 1975, p. 101.
3. Wetzel şi Weissbach, 1938, p. 47.
4. Vezi documentul 15.1.

Capitolul 15

Crearea unui imperiu universal: Persia

559 Cirus ajunge la putere în Persia
539 Cirus cucerește Babilonia
525 Cambise cucerește Egiptul
521 Darius uzurpă tronul
490 Bătălia de la Maraton din Grecia
480 Bătălia de la Salamina din Grecia

În câteva decenii din cea de-a doua jumătate a secolului al VI-lea, persanii din sud-vestul Iranului au creat un imperiu enorm, care se întindea în întregul Orient Apropiat şi în regiuni mai îndepărtate, de la valea Indului până în nordul Greciei, din Asia Centrală până în sudul Egiptului (pentru o listă a regilor, vezi secţiunea 17 din listele de regi de la sfârşitul cărţii). Avea să rămână mai mult sau mai puţin intact timp de 200 de ani, o perioadă îndelungată în comparaţie cu imperiile anterioare sau ulterioare din regiune. A unit cu succes regiuni cu diferite limbi, culturi, economii şi organizări sociopolitice şi a fost primul din istoria Orientului Apropiat care a recunoscut diversitatea supuşilor săi. Expansiunea sa rapidă a luat sfârşit cu puţin timp înainte de războaiele dintre Persia şi Grecia care au dominat până de curând reconstituirea istoriei Persiei. Întinderea enormă a imperiului şi impactul său asupra unui număr atât de mare de popoare şi locuri au lăsat multe mărturii care pot fi studiate şi permit o abordare nuanţată a ceea ce poate fi numit primul imperiu universal din istorie.

15.1. Izvoarele şi dificultăţile pe care le prezintă acestea

Izvoarele despre Imperiul Persan pun istoricul în dificultate, nu pentru că ar fi puţine, ci pentru că sunt atât de diverse şi potrivirea lor într-un întreg coerent reprezintă o

provocare. Imperiul nu a fost niciodată uitat, iar în tradiţia occidentală autorii clasici greci şi romani şi Biblia ebraică i-au modelat imaginea şi continuă să aibă un impact puternic asupra cercetării istorice şi a imaginarului colectiv. Grecii s-au concentrat, cum era normal, asupra celor două momente ale interacţiunii cu Persia care au fost cele mai intense : războaiele persane din 490 şi 480-479 şi cucerirea imperiului de către Alexandru Macedon la sfârşitul anilor 330. Amândouă au fost eşecuri pentru Persia şi victoria grecilor asupra acestui inamic gigantic a inspirat speculaţii privitoare la superioritatea lor morală şi la motivele lipsei de putere a Persiei. Ideea că regii Persiei erau blestemaţi a apărut în unele scrieri greceşti, precum tragedia lui Eschil *Perşii*, care conţine de altfel o prezentare empatică a reginei persane în calitate de mamă îngrijorată. Marele istoric al războaielor persane a fost Herodot (sfârşitul secolului al V-lea), care a considerat că îşi au originea într-o străveche opoziţie între Asia şi Europa şi a oferit cea mai detaliată relatare a evenimentelor. Alexandru a luat cu el cronicari pentru a nota faptele sale de arme, şi deşi scrierile lor s-au pierdut, i-au inspirat pe istoricii din timpul Imperiului Roman să creeze hagiografii.

Grecii lucrau în mod obişnuit pentru curtea persană şi unii şi-au descris experienţele. La începutul secolului al IV-lea, Ktesias, care fusese doctorul regelui, a scris o *Istorie a Persiei* în 23 de volume, cunoscută doar dintr-un rezumat din secolul al IX-lea d.Hr. şi din diverse citate. Îi plăcea atât de mult să consemneze intrigile de palat, încât istoricii moderni îi discreditează opera. În acelaşi timp, un conducător de mercenari din Atena, Xenofon, a luptat în 401 pentru tabăra care a pierdut într-un război de succesiune persan şi şi-a descris călătoria prin regiunile occidentale ale imperiului. A scris de asemenea o *Educaţie a lui Cirus* laudativă, prezentându-l pe fondatorul imperiului ca pe un rege model.

Şi Biblia ebraică l-a prezentat pe Cirus într-o lumină pozitivă, ca regele care i-a eliberat pe evrei din exil şi le-a permis să reconstruiască templul din Ierusalim. Cărţile *Ezdra* şi *Neemia* descriu evenimentele din noul stat Iuda – deşi aceste cărţi prezintă numeroase probleme istorice –, în timp ce profetul Isaia în special îl vesteşte pe Cirus ca eliberator. Imaginea pozitivă, care l-a influenţat şi pe istoricul Iosephus (secolul I d.Hr.), nu era totuşi absolută. Cartea *Estera*, scrisă pe când Iuda făcea parte din lumea elenistică, înfăţişează o curte persană plină de intrigi şi de crime fără sens. Aceste izvoare antice, precum şi ruinele Persepolisului descrise în însemnări de călătorie au permis reconstituirea unei oarecare istorii a Persiei înainte ca materialele din imperiu să fie bine înţelese. Totuşi, în ciuda elementelor pozitive, aceste scrieri antice prezintă Persia ca pe o civilizaţie eşuată, gigantică şi extrem de bogată, dar slăbită de decadenţă şi de capriciile elitei. Era antiteza a ceea ce reprezenta Grecia clasică în imaginaţia occidentalilor, adică creativitatea şi dragostea de libertate. Din această perspectivă, bătălia de la Maraton a salvat Europa de despotismul oriental.

Aprecierea negativă a Persiei a persistat chiar şi atunci când cercetările din ţările stăpânite de imperiu au oferit o documentaţie bogată. Spre deosebire de izvoarele disponibile anterior, acestea erau în principal documente succinte legate de guvernare şi administraţie. Datorită întinderii sale vaste şi interacţiunilor cu atât de multe culturi şi popoare, de la Nil până la Ind, aceste mărturii sunt extrem de diverse. Când sunt scrise, implică o multitudine de limbi, scrieri şi practici administrative : demotică în

Egipt ; babiloniană în Mesopotamia ; elamită şi persană veche în Persia ; greacă, frigiană şi lidiană în Anatolia ; aramaică pe întreg cuprinsul imperiului. Când sunt de natură arheologică, includ oraşe, palate, morminte, sisteme de irigaţii, canale, diverse obiecte şi multe altele. Documentaţia scrisă părtinitoare se găseşte mai ales în partea occidentală a imperiului, unde s-au adoptat practici birocratice bine stabilite, dar descoperirea izolată în Afganistan a unor documente în aramaică din secolul al IV-lea, scrise pe lemn şi piele, demonstrează cum s-a extins administraţia în întregul teritoriu. Izvoarele din interiorul imperiului sunt într-un număr uriaş şi totuşi structura narativă a istoriei sale se bazează încă pe scrierile greceşti cu atitudinea lor negativă. Doar în ultimii 30 de ani istoricii Persiei antice au început să înfrunte această prejudecată şi au încercat, în mod conştient, să schimbe sensul abordării elenocentrice. Au căutat să submineze stereotipurile „orientaliste", uneori mergând poate prea departe. Nu se mai consideră că Persia era un uriaş istovit care aştepta să fie readus la viaţă de Alexandru şi de urmaşii săi, ci o organizaţie complexă ce a trecut cu succes peste multe provocări de-a lungul celor două sute de ani în care a stăpânit Orientul Apropiat.

15.2. Ascensiunea şi expansiunea Persiei

Inima Persiei era situată în sud-vestul Iranului, în regiunea care astăzi se numeşte Fars, partea orientală a vechiului stat Elam şi sudul Mediei. Era patria unei dinastii locale, care folosea titlul de „rege al Anshanului", reamintind astfel de epoca Elamului, ai cărui conducători erau regi ai Susei şi Anshanului. Populaţia nu era însă compusă din elamiţi, ci din persani, un popor iranian care vorbea o limbă indo-europeană şi migrase în regiune la începutul mileniului unu. Nu se ştie nimic despre această ţară până când Cirus, al doilea membru al dinastiei cu acest nume, a venit la putere, în 559. Avea să fie creatorul celui mai mare imperiu de până atunci – de aceea este deseori numit Cirus cel Mare. În 550 l-a înfrânt pe conducătorul med Ishtumegu (Astyages în izvoarele greceşti). Herodot afirmă că Cirus era un vasal care şi-a răsturnat suzeranul, în timp ce izvoarele babiloniene spun că Ishtumegu a pornit să cucerească Anshanul şi că trupele sale s-au răzvrătit şi i l-au predat pe regele lor lui Cirus. Prin acest act, persanul a pus stăpânire pe întregul teritoriu controlat de mezi şi el şi succesorii săi imediaţi au iniţiat o expansiune militară rapidă din acest punct. În 547, Cirus l-a învins pe regele Cresus al Lidiei, ajungând astfel până la Marea Egee şi la oraşele greceşti de pe coasta ionică. Din 546 până în 540 a luptat probabil în estul Iranului, dar nu se cunosc amănunte, iar în 539 a pornit împotriva Imperiului Babilonian. În septembrie 539, armatele conduse de cei doi regi s-au întâlnit lângă Opis, la confluenţa râului Diyala cu Tigrul, de partea orientală a zidului med. Cirus a câştigat bătălia, a jefuit oraşul şi i-a masacrat pe localnici, ceea ce i-a speriat atât de tare pe locuitorii din Sippar, aflat de partea vestică a zidului med, încât s-au predat fără luptă. Cirus a trimis apoi un general la Babilon, care l-a luat prizonier pe regele Nabonid şi care probabil a negociat capitularea oraşului. Abia după aceea, pe 12 octombrie 539, a intrat el în Babilon ca noul rege. Cucerirea tronului l-a făcut pe Cirus

stăpân al întregului imperiu neobabilonian, ale cărui populaţii variate l-au acceptat fără opoziţie. Este remarcabil cât de uşor s-a făcut tranziţia, când o comparăm cu dificultăţile întâmpinate de babilonieni în Levant cu jumătate de secol înainte.

Cirus a putut să-şi îndrepte atenţia spre nord-est şi şi-a dus trupele în estul Iranului şi în Asia Centrală, unde a anexat teritorii întinse. Organizarea politică a acelor zone nu ne este cunoscută, dar, din moment ce nomazii jucau un rol important acolo, cu siguranţă era foarte diferită de sistemul centralizat urban din vest. Cum a reuşit Cirus să-şi impună stăpânirea este un mister, existând puţine mărturii ale cuceririlor sale în izvoarele subiective din vest. Herodot a indicat că Cirus a murit într-o bătălie, în 530, luptând împotriva masageţilor din Asia Centrală. În 20 de ani a transformat o mică casă regală din Iranul de Sud-Vest în stăpâna unui vast imperiu teritorial de o întindere nemaivăzută. A profitat de centralizarea anterioară a puterii de către mezi, lidieni şi babilonieni, dar trebuie să fi avut abilităţi militare şi administrative remarcabile pentru a realiza asta.

Succesorul său, Cambise (529-522), fusese deja activ în campaniile din vest ca prinţ moştenitor şi coregent şi a extins imperiul mai departe în acea direcţie. A cucerit Ciprul şi în 525 a invadat Egiptul. Acesta nu a fost doar un atac, ca în timpul asirienilor, ci o reală încorporare a ţării în Imperiul Persan. Cambise a devenit rege al Egiptului şi se pare că a rămas acolo până la sfârşitul domniei sale, în 522. Şi-a trimis trupele spre sud, în Nubia, spre vest, în deşertul libian, şi de-a lungul coastei Africii de Nord. Conform lui Herodot, aceste campanii au fost nişte eşecuri, dar Nubia făcea parte din imperiu în 521. Cu toate acestea, expansiunea nu s-a oprit aici. Darius (521-486) a extins cel mai mult imperiul. A cucerit Libia, Tracia în Europa, insula Samos din Marea Egee şi a anexat vestul Indiei. De asemenea, a impus plata unui tribut în Macedonia şi Nubia. Invazia din Sciţia, peste Dunăre, a fost un eşec şi un posibil semn că imperiul şi-a atins limitele maxime.

Darius a iniţiat acţiunile militare împotriva grecilor care preocupă atât de mult literatura clasică despre Persia şi reconstituirilor moderne ale istoriei sale. În ciuda bogăţiei informaţiilor asupra evenimentelor, nu este uşor de stabilit cât de importante au fost aceste războaie pentru persani. Cu siguranţă pentru greci au fost cruciale şi, oricât de mult am încerca, va fi întotdeauna imposibil să ignorăm interpretarea dată de ei războaielor persane (vezi controversa 15.1). În vremea aceea, Grecia nu era un stat unificat, ci o reţea de oraşe-state cu organizări politice diferite. Se distingeau, printre acestea, Atena, cu democraţia cetăţenilor liberi, şi Sparta, cu oligarhia sub doi regi. Ambele oraşe îşi extinseseră influenţa asupra regiunilor învecinate. Aşa-numiţii tirani, adică regi care acaparaseră puterea în mod nelegitim, conduceau majoritatea oraşelor. Chiar Atena înlăturase de curând o familie de tirani care deţinuse puterea din 545 până în 510. Sistemul oraşelor-state se extinsese şi pe coasta Anatoliei, unde au fost silite să accepte iniţial stăpânirea lidienilor, apoi pe cea a persanilor. În 499, ionienii de acolo s-au răsculat împotriva imperiului şi Atena, în ciuda tratatului său cu Persia, a trimis ajutor militar. Aceste trupe au incendiat din greşeală un templu din capitala Lidiei, Sardis, lucru pe care, ne spune Herodot, Darius a jurat că nu-l va uita.

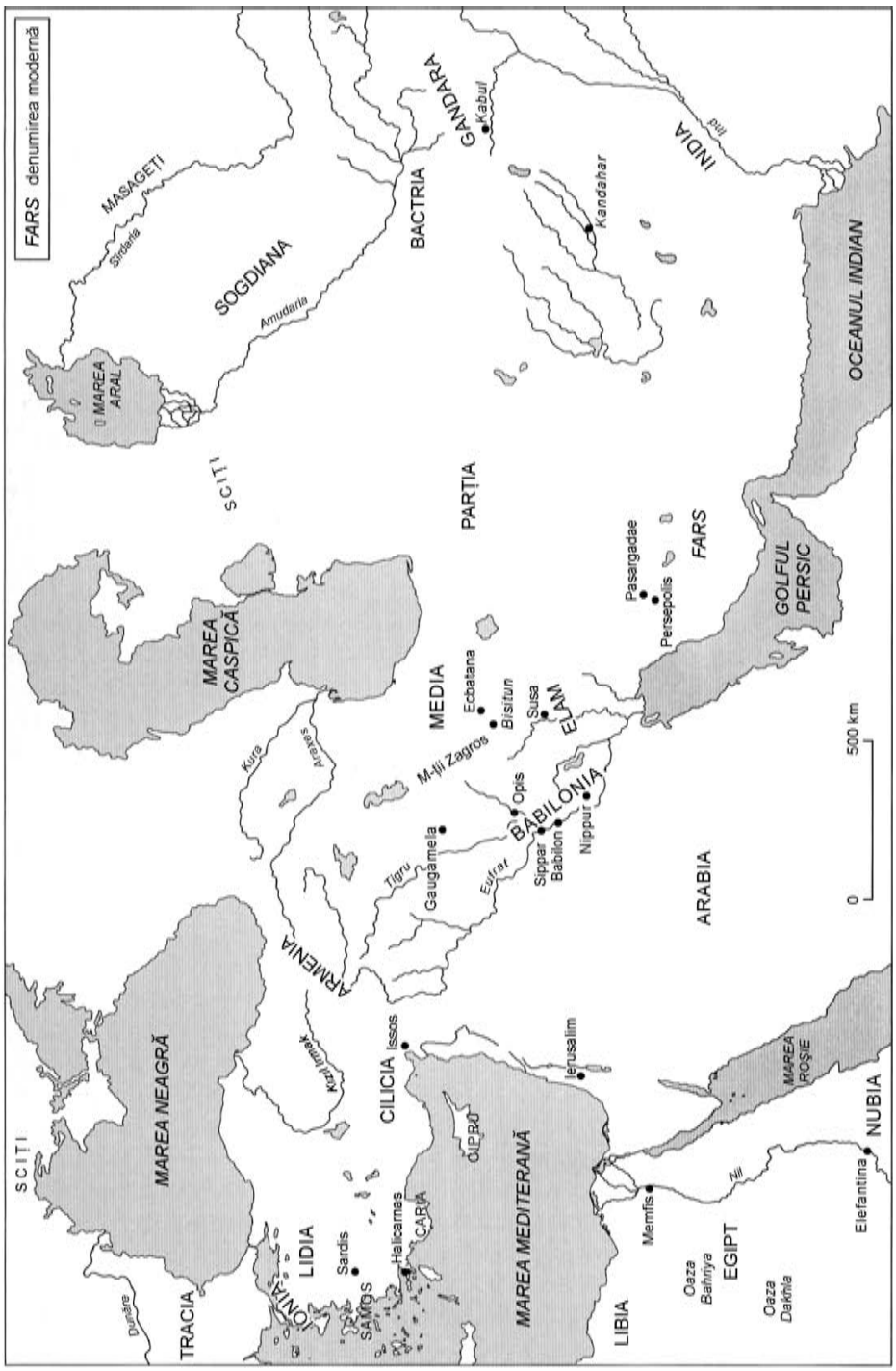

Harta 15.1. Imperiul Persan

În 490, şi-a trimis flota în Marea Egee, jefuind diverse oraşe greceşti, şi trupele persane au debarcat în golful de la Maraton, unde un atac-surpriză al atenienilor le-a provocat pierderi grele. Victoria Atenei a fost neaşteptată şi era sigur că va urma o reacţie a persanilor. Darius era însă ocupat în altă parte şi nu a putut acţiona, dar fiul şi urmaşul său, Xerxes (485-465), a făcut acest lucru de îndată ce a rezolvat problemele din interiorul imperiului. În 481 a trimis soli cerând supunere ; multe oraşe greceşti au acceptat să i se supună, dar altele s-au raliat în jurul Atenei şi Spartei, principala putere militară a regiunii. Xerxes a adunat o armată uriaşă – Herodot menţionează numărul incredibil de 2.617.610 oameni (cartea VII, 185) – şi o flotă. Grecii au stabilit defensive terestre şi maritime pentru a apăra centrul Greciei, dar în 480 persanii au trecut prin trecătoarea de la Termopile, în ciuda rezistenţei acum legendare a regelui Leonidas şi a celor 300 de spartani ai săi. Armata persană a jefuit Atena, care fusese evacuată printr-o mutare tactică cu scopul de a lupta pe mare. Atenienii au zdrobit flota persană la Salamina. Xerxes s-a retras şi a lăsat în urmă un contingent de elită de 10.000 de oameni în nordul Greciei. Grecii i-au împins spre Plateea, în 479, şi după aceea au exterminat ultimele rămăşiţe ale flotei persane. Acest lucru a pus capăt planurilor Persiei de ocupare a Greciei, deşi a continuat să se amestece în politica Greciei şi mai târziu. După aventura greacă, Persia a anexat puţine teritorii în alte părţi, armata fiind ocupată cu revoltele supuşilor şi cu lupte interne pentru putere.

În ciuda eşecurilor din Grecia, armata persană reuşise să aducă sub controlul său numeroase state şi imperii anterioare şi a făcut lucrul acesta destul de rapid. Trebuie să fi fost foarte bine organizată şi exista un sistem de a aduna armata rapid oricând şi oriunde era nevoie. Datorită întinderii vaste a imperiului, aceasta nu putea fi staţionată lângă capitală şi trimisă în bătălie în timpul sezonului de luptă, ca în cazul armatei asiriene, de exemplu. După Herodot (cartea V, 54), un călător avea nevoie de trei luni pentru a ajunge la coasta egeeană din Susa, iar o armată era mult mai înceată. Când a invadat Grecia, Xerxes şi-a adunat trupele la Sardis, în Anatolia occidentală, şi trebuie să se fi bazat mult pe forţa de luptă locală. Forţa principală a Persiei era infanteria compusă din lăncieri şi arcaşi. Elita era garda personală a regelui, un corp de 10.000 de lăncieri, numit şi „Nemuritorii". Recrutaţi dintre persani, numărul lor rămânea mereu acelaşi, fiecare om căzut fiind imediat înlocuit cu altul. Arcurile şi suliţele erau armele principale ale nucleului armatei. Infanteria uşoară mobilă lansa la început săgeţi asupra duşmanului, apoi ataca cu suliţe. După cum am văzut, mezii erau faimoşi pentru caii lor şi sprijineau infanteria cu atacuri călare. Persanii foloseau în mod eficient abilităţile popoarelor cucerite : arabi pe cămile luptau alături de libieni cu care de luptă ; fenicienii conduceau flota împreună cu egiptenii, ciprioţii şi ionienii. Persanii au folosit aceleaşi tactici ca şi predecesorii lor în regiune, precum asirienii, dar nu le-au detaliat în inscripţii regale. Când era nevoie, îi masacrau pe civili şi deportau mereu populaţii dintr-o parte în alta a imperiului, deşi se pare că în număr mai mic decât asirienii. Izvoarele greceşti indică faptul că mutau populaţii de pe coasta mediteraneeană în Bactria, Babilonia, Elam şi în insule din Golful Persic. Ca şi asirienii, persanii trimiteau de obicei soli înaintea armatei

pentru a cere supunere şi ameninţarea cu acţiuni militare era deseori suficientă pentru a obţine capitularea. Cirus putea pretinde că babilonienii l-au primit cu braţele deschise ca pe un eliberator, dar nu le-a dat de ales.

Atuul principal al armatei persane pare să fi fost dimensiunea sa, aspect exagerat de autorii greci. Cifra avansată de Herodot, de mai mult de două milioane şi jumătate de soldaţi care au invadat Grecia, este de-a dreptul fantastică, dar nu există îndoială că numărul trupelor pe care persanii le puteau trimite în luptă era foarte mare. Faptul că se bazau pe mărime poate explica de ce grecii au reuşit să-i înfrângă. Grecii au ales câmpuri de luptă unde nu putea fi desfăşurată întreaga armată: Leonidas apăra la Termopile o trecătoare strâmtă – persanii au trecut doar pentru că au descoperit o rută alternativă –, iar în timpul bătăliei navale din golful Salamina navele persane nu au avut spaţiu de manevră.

Sistemul persan de recrutare militară este cunoscut din izvoare babiloniene. Statul confiscase mari suprafeţe de teren după cucerire şi dădea pământuri unor grupuri de oameni care, în schimb, trebuiau să presteze serviciu militar, pe care de luptă, în cavalerie sau, cel mai des, ca arcaşi. Documentele identifică terenurile în mod explicit ca „pământul carelor", „pământul cailor" şi „pământul arcului", date în folosinţă unităţilor de soldaţi de sub controlul unui supraveghetor care făcea parte din administraţia regală. Când soldaţii lăsau terenurile în folosinţa mai multor fii, parcelele deveneau prea mici pentru a întreţine o familie şi sistemul a devenit o utopie administrativă. Pe de o parte, plata în bani peşin a devenit o parte importantă a răsplătirii unui soldat, iar pe de altă parte, soldatul nu mai lucra el însuşi pământul, ci angaja pe altcineva pentru asta. Dar pe atunci expansiunea imperiului se încheiase şi nu mai era atâta nevoie de oameni în armată.

Sistemul babilonian nu a fost neapărat aplicat peste tot în imperiu, dar este clar că efectivele disponibile, precum şi resursele necesare pentru plata soldaţilor i-au dat regelui acces la o armată imensă. Izvoarele clasice menţionează faptul că mercenarii au ajuns să fie folosiţi tot mai mult, în special greci şi anatolieni, şi că în secolul al IV-lea doar aceştia mai formau adevărata forţă a armatei. Nu poate fi negat faptul că Persia angaja mercenari. Autorul grec Xenofon, de exemplu, este unul dintre cei 10.000 de mercenari greci care în 401 au luptat de partea lui Cirus cel Tânăr într-o încercare nereuşită de a pune mâna pe tron şi ştim că existau colonii de mercenari iudei şi de alte etnii la graniţa cu Egiptul. Importanţa tot mai mare a efectivelor de mercenari este totuşi supraestimată şi face parte din descrierea greacă a Persiei după Xerxes ca o societate decadentă. Mercenarii au slujit în armate din Orientul Apropiat timp de secole şi, când Cambise a invadat Egiptul, ambele taberele s-au folosit de ei – Herodot pune în mare parte înfrângerea Egiptului pe seama faptului că un conducător mercenar a fugit la Cambise şi a dezvăluit punctele slabe ale Egiptului. Afirmaţia că mercenarii au devenit principala forţă a armatei persane nu trebuie luată ca atare. Într-adevăr, ea s-a prăbuşit între 334 şi 330 sub atacurile macedonene, dar acest lucru pare să fie rezultatul folosirii cu abilitate a falangei de către Alexandru, nu al unui declin treptat al puterii militare persane.

15.3. Guvernarea statelor supuse

Cucerirea este prima etapă a creării unui imperiu, pacificarea cea de-a doua – şi mai dificilă. Micul popor al Persiei a devenit stăpân peste un conglomerat enorm de state şi popoare cu practici şi nevoi politice şi administrative diferite. Spre deosebire de asirieni, nu puteau să-şi impună propriul sistem de guvernare în teritoriile proaspăt dobândite. Nu ştim nimic sigur despre organizarea preimperială a Persiei, dar probabil că nu era pregătită pentru a face faţă complexităţilor unui imperiu. Persanii au fost extrem de inovatori în această privinţă, prin faptul că s-au adaptat structurilor politice existente şi au recunoscut eterogenitatea imperiului lor.

La vârful guvernării, regele Persiei prelua tronurile existente, practică evidentă în Babilonia şi Egipt. După ce a cucerit Babilonul, Cirus a comandat declaraţii oficiale scrise în cuneiformele babiloniene tradiţionale, care explicau urcarea sa pe tronul de acolo. Celebrul *Cilindru al lui Cirus* descrie cum zeul Marduk s-a întors împotriva ultimului rege babilonian, Nabonid, din cauza lipsei de respect a acestuia faţă de cultul său, şi că a căutat un înlocuitor în întreaga lume. Marduk i-a poruncit lui Cirus să cucerească Babilonul şi a ajutat armata persană în această acţiune. Cirus a devenit „rege al lumii, mare rege, rege puternic, rege al Babilonului, rege al ţării Sumerului şi Akkadului, rege al celor patru colţuri ale universului", adoptând toate titlurile tradiţionale ale regalităţii babiloniene (vezi documentul 15.1). Imediat după aceea l-a făcut pe fiul său Cambise rege al Babilonului, dar a continuat să ia parte la festivaluri importante, cum ar fi sărbătoarea Anului Nou. Recunoştea că era un străin, dar înţelegea importanţa ritualurilor antice. Fiul său Cambise a făcut cam la fel în Egipt. El a preluat toate însemnele regalităţii locale şi chiar a adoptat un nume egiptean, Mesutira, „vlăstar al zeului Ra". Nu ştim detaliile despre modul cum şi-au oficializat persanii domnia în alte părţi, dar, atunci când Darius a preluat frâiele imperiului, a făcut-o ca rege în 23 de ţări (vezi documentul 16.1).

Documentul 15.1. *Cilindrul lui Cirus*

Poate cel mai cunoscut text după Codul lui Hammurabi sau chiar la egalitate cu el este așa-numitul *Cilindru al lui Cirus,* un obiect tipic babilonian, dar scris în numele cuceritorului persan al Babilonului și detaliind motivele victoriei sale. Cilindrul este deteriorat și o treime din text lipsește. Recent au fost identificate la British Museum în Londra două fragmente ale unei tăblițe mari care conținea o copie a textului. Cilindrul a ajuns să fie considerat prima declarație a drepturilor omului din istorie și un facsimil modern este expus la Organizația Națiunilor Unite din New York. Conţinutul său este totuşi mai puţin incitant, dar este de un interes special, pentru că îl prezintă pe Cirus ca salvatorul Babilonului de sub opresiunea regelui Nabonid. Spune despre regele babilonian:

> A urzit împotriva venerării lui Marduk, regele zeilor, şi a făcut mereu rele împotriva oraşului său. În fiecare zi, [...] a abătut neînduplecat necazuri asupra oamenilor lui, împovărându-i cu corvezi. (rândurile 7-8)

Marduk s-a milostivit de poporul său și a căutat un înlocuitor pentru regele lor:

A căutat şi s-a uitat în toate ţările, să afle regele drept pentru alegerea sa. A luat mâna lui Cirus, regele din Anshan, şi l-a chemat pe nume, vestindu-i domnia peste tot. (rândurile 11-12)

Zeul a poruncit apoi trupelor din Persia și Media să pornească împotriva Babilonului și a făcut să intre în oraș fără luptă, aducându-l pe Nabonid în mâinile lui Cirus. Babilonienii au primit domnia lui și Cirus a putut adopta toate titlurile tradiționale ale regalității din țara lor. A început să restaureze pacea între oamenii din Babilon:

Am căutat bunăstarea oraşului Babilon şi a tuturor sanctuarelor sale. Pe oamenii din Babilon care au purtat un jug nescris pentru ei, ca şi când nu ar fi avut niciun zeu, i-am scăpat de chinurile lor şi i-am mântuit de poverile lor. (rândurile 25-26)

Apoi Cirus a adus înapoi zeii, ale căror statui Nabonid le mutase la Babilon:

Din [Babilon] la Assur şi Susa, Akkad, Eshnunna, Zamban, Meturnu, Der, până la ţara gutienilor – sanctuare de-a lungul Tigrului care fuseseră lăsate de izbelişte de multă vreme –, am adus înapoi zeii şi i-am lăsat să sălăşluiască într-un loc. Pe toţi oamenii i-am strâns şi i-am adus înapoi la casele lor. Zeii Sumerului şi Akkadului, pe care Nabonid îi aşezase în Babilon, mâniindu-l astfel pe stăpânul zeilor, la porunca lui Marduk, i-am adus să sălăşluiască în pace în sanctuarele lor şi i-am bucurat. (rândurile 30-34).

A cerut binecuvântările permanente ale zeilor și a enumerat lucrările de restaurare a zidului Babilonului – cilindrul este o inscripție de clădire. Pasajul important al inscripției este cel în care Cirus afirmă că a adus înapoi zeii și populațiile strămutate. Toate locurile menționate sunt la est de Tigru și a folosit o imagine a bunăvoinței regale pe care și regii anteriori mesopotamieni, inclusiv Hammurabi, au invocat-o. După tulburările războiului oamenii trebuiau să se întoarcă la casele lor. Pasajul aruncă de fapt o umbră de îndoială asupra pretenției lui Cirus că Babilonul a fost cucerit fără opoziție. Se pare că războiul a afectat totuși populația și că a trebuit să acționeze pentru a readuce situația la normal.

Traducere după Schaudig, 2001, pp. 551-554.

Aceeaşi abordare a fost adoptată în cazul birocraţiilor existente. Când acestea erau bine împământenite, persanii nu se amestecau, ci le lăsau să continue ca înainte. Arhive ca aceea a familiei Egibi din Babilon nu arată nicio schimbare, cu excepţia numelor regilor, care erau recunoscuţi în acelaşi fel ca şi predecesorii babilonieni. Şi în Egipt însemnările pe papirusuri şi limba şi scrierea demotice au continuat ca şi până atunci. Bineînţeles că în timp au avut loc progrese pe care le vom analiza în capitolul următor, dar pentru un locuitor obişnuit al acestor ţări schimbarea de la o dinastie autohtonă la una străină nu a schimbat cu nimic situaţia.

Sosirea persanilor nu a afectat nici viaţa religioasă sau culturală. După cum am văzut, Cirus s-a prezentat în Babilonia ca luptătorul zeului Marduk, care a reinstituit practicile de cult întrerupte de Nabonid. Templele şi-au continuat rolul tradiţional în societate, inclusiv în sfera intelectuală. În prima parte a mileniului unu, templele au încurajat erudiţia şi au sprijinit scribi, divinatori, astronomi şi pe alţii care au păstrat şi au dezvoltat cultura scrisă a regiunii. Acest lucru a continuat neîntrerupt şi sub stăpânirea persană. Templul lui Marduk din Babilon folosea simultan mai mult de zece astronomi în secolul al IV-lea. La Sippar, în templul lui Shamash, arheologii au descoperit o bibliotecă savantă de la începutul perioadei persane, care conţinea aproximativ 800 de tăbliţe stivuite în rânduri de câte două sau trei în 56 de nişe. Includeau toate genurile de scrieri babiloniene : prevestiri, texte medicale, liste lexicale, materiale de cult, imnuri şi rugăciuni, epopei, literatură sapienţială şi copii ale inscripţiilor antice – inclusiv prologul Codului lui Hammurabi (vezi documentul 15.2). În Egipt observăm aceeaşi atitudine. Suveranii persani au sprijinit templele şi cultele existente şi în reprezentări şi inscripţii apăreau ca faraoni tradiţionali. Exemplul cel mai des citat al respectului persan faţă de religiile locale este cazul Ierusalimului şi templului său. Conform cărţii biblice a lui Ezdra, Cirus a dat un edict prin care a ordonat reconstruirea templului şi a promis finanţare pentru aceasta. De asemenea, le-a permis iudeilor din exilul babilonian să se întoarcă acasă. În secolul I d.Hr., istoricul Iosephus a dedicat o carte întreagă din *Antichităţile iudaice* (cartea 11) acestui proiect şi a afirmat că lectura profetului Isaia l-a inspirat pe Cirus. Şi, într-adevăr, această carte biblică (Isaia 44-55) îl prezintă pe Cirus ca ales de Dumnezeul lui Israel să-i conducă poporul din exil.

Documentul 15.2. *Biblioteca persană de la Sippar*

Toleranța persanilor față de tradițiile regiunilor pe care le-au cucerit este vizibilă în multe feluri și cultura babiloniană a continuat să înflorească sub stăpânirea lor. Pentru că imperiul îngloba o masă teritorială enormă, care înainte fusese divizată, a permis activități ce anterior erau imposibile. Acest lucru e demonstrat clar de rămășițele unei biblioteci descoperite în orașul babilonian Sippar. Era situată în templul zeului soarelui, Shamash, și conținea multe manuscrise ale literaturii și științei babiloniene vechi. Cele mai multe dintre acestea erau copiate după exemplare disponibile pe plan local, dar nu toate. În această colecție se afla o copie a prologului Codului lui Hammurabi, gravat pe celebra stelă aflată acum în Muzeul Luvru. Această stelă fusese dusă la Susa, în Elam, în secolul al XII-lea (*cf.* capitolul 9), fiind așadar inaccesibilă locuitorilor Babiloniei timp de mai multe secole. Odată cu unificarea Elamului și Babiloniei sub Imperiul Persan, acest lucru nu mai era o problemă și cineva fusese acolo pentru a copia inscripția de pe stela originală. A identificat inscripția în primele sale cuvinte („Când sublimul Anu"), cum se obișnuia în Mesopotamia antică, și a declarat la sfârșitul tăbliței:

> Prima tăbliţă a scrierii numite „Când sublimul Anu" nu e întreagă. Scrisă întocmai precum vechea stelă originală pe care Hammurabi, regele Babilonului, a ridicat-o în Susa. O tăbliţă de lut a lui Marduk-shumu-usur, fiul lui Mushallim din oraşul Akkad.

Traducere după Fadhil, 1998, p. 726.

Respectul şi sprijinul acordat tradiţiilor existente şi descrierile biblice şi babiloniene ale lui Cirus ca eliberator au inspirat ideea că imperiul era extrem de tolerant, cel puţin în primele decenii ale existenţei sale. E adevărat că Persia nu le-a impus supuşilor săi practici culturale sau religioase, dar istoricii au devenit mai circumspecţi în acceptarea acestei imagini strălucitoare. În primul rând este contestată ideea că Cirus a fost un promotor luminat al drepturilor omului, idee de mare forţă în imaginarul popular. Pragmatismul a ghidat atitudinea persanilor faţă de tradiţiile supuşilor lor. Au ştiut cum să se implanteze în ideologiile existente pentru a-şi face stăpânirea acceptabilă.

15.4. Crearea unei structuri imperiale

Retorica oficială declara limpede că Imperiul Persan era o entitate eterogenă formată din numeroase popoare şi state. Dar acesta era de asemenea un stat unificat şi regele în persoană era liantul care ţinea toate componentele laolaltă. Era „regele regilor" şi fondatorii imperiului au trebuit să creeze o infrastructură pentru a susţine statutul său special. Pentru că o ţară mică precum Persia nu avea experienţa conducerii unui nou imperiu, primii conducători au dezvoltat-o împrumutând metode de la imperiile anterioare. Mai întâi era nevoie de o capitală şi primii persani au pus bazele mai multor astfel de oraşe în inima imperiului (vezi caseta 15.1). Cirus a fondat Pasargadae la sfârşitul anilor 540, aparent pe locul unde l-a învins pe medul Ishtumegu. Darius a început să construiască Persepolisul în 518, iar el şi urmaşii săi l-au transformat în cea mai grandioasă expresie a stăpânirii imperiale. Tezaurul său era atât de bogat, încât, conform izvoarelor romane, a fost nevoie de 10.000 de perechi de catâri şi 5.000 de cămile pentru a-i transporta conţinutul după ce Alexandru a cucerit oraşul. Lângă aceste două capitale erau mormintele majorităţii regilor persani – o clădire de sine stătătoare pentru Cirus, lângă Pasargadae, şi morminte tăiate în stâncă lângă Persepolis –, ceea ce indică faptul că acestea erau considerate reşedinţe principale. Darius a reconstruit de asemenea vechiul oraş Susa pentru a ridica un palat de vară, alte capitale ale fostelor regate fiind folosite şi ele de regii persani.

În inscripţia palatului de la Susa, Darius a subliniat că toate popoarele din imperiu au lucrat la el şi că s-au folosit resurse de peste tot pentru acest lucru. Babilonienii au făcut cărămizi, ionienii au sculptat coloane de piatră şi aşa mai departe. Lemnul provenea din Liban, de la vest, şi din Gandhara, de la est, argintul şi abanosul din Egipt, fildeşul din Nubia, Sind şi Arachosia, alte materiale din alte locuri. Acest lucru era o expresie clară a faptului că clădirea era un proiect imperial. De asemenea, programul de decorare a Persepolisului demonstra că era centrul unui imperiu cu popoare şi resurse variate. Basoreliefurile reprezentau emisari din toate provinciile aducându-i daruri regelui. Bactrienii din Asia Centrală au adus cămile, ionienii de pe coasta Mării Egee cupe, vase şi ţesături, nubienii de la sud de Egipt fildeşi şi aşa mai departe. În prim-planul acestor scene era regele înconjurat de curteni şi soldaţi, fie stând aşezat pe tron, fie în picioare sub o umbrelă de soare, deseori primindu-i pe emisari. Multe reprezentări înfăţişau popoarele supuse Persiei susţinând platformele pe care era aşezat tronul regelui. Capitalele demonstrau controlul regelui asupra tuturor popoarelor sale. Totuşi, spre deosebire de asirieni, care arătau că puterea lor era

bazată pe forţa militară, persanii înfăţişau scene de pace şi ordine : toţi supuşii aveau de câştigat din faptul că fac parte din imperiu şi contribuiau voluntar la proiectele sale.

Caseta 15.1. *Capitalele persane*

Înainte de înfrângerea Babiloniei, persanii nu aveau oraşe mari sau o tradiţie a arhitecturii monumentale. Una dintre necesităţile imperiului era o capitală, iar persanii au construit mai multe una după alta. Cirus a construit prima capitală la Pasargadae, în centrul Farsului, locul de baştină al dinastiei. Era o mare întindere împrejmuită de ziduri, în interiorul cărora erau, la o distanţă considerabilă unele de altele, mai multe palate şi săli de audienţe, cu grădini vaste între ele, irigate de canale speciale. Grecii numeau aceste grădini *paradeisos*, originea cuvântului *paradis*. Grădinile erau foarte populare la persani; ei au creat grădini peste tot în imperiu ca parte a domeniilor agricole. La Pasargadae existau şi o citadelă şi o zonă de cult ce includea un altar al focului, în timp ce mormântul lui Cirus se afla în apropiere, într-o clădire separată. Toate structurile erau din piatră.

Darius a mutat capitala la Persepolis, la aproximativ 40 de kilometri (25 de mile) spre sud. Construcţia oraşului a început în 518 şi a continuat sub următorii doi regi. În centrul său era o platformă enormă, de 450 pe 300 de metri, parţial săpată în stânca naturală, parţial construită din straturi de pietre uriaşe, în unele locuri la 12 metri deasupra câmpiei. Pe ea se ridicau câteva palate, săli de audienţă şi o trezorerie. Aceste clădiri erau din piatră şi un element important îl constituiau coloanele înalte cu capiteluri sculptate în formă de grifoni şi tauri care susţineau grinzile din lemn ale tavanului. Coloanele celei mai mari clădiri, *apadana* sau sala de recepţie, erau înalte de aproape 20 de metri. O altă clădire adăpostea o sală cu o sută de coloane. Pe laturile platformei fusese sculptată o mare procesiune de slujitori regali, soldaţi şi reprezentanţi din toate satrapiile aducându-i daruri regelui, care era înfăţişat şezând pe tron. De multe ori discul solar cu aripi, probabil reprezentându-l pe zeul Ahuramazda, era sculptat deasupra regelui. Persepolisul se întindea mult dincolo de clădirile monumentale din piatră care au fost excavate. Era unul dintre principalele centre administrative ale imperiului şi adăpostea cel mai mare tezaur al său. Se afla în inima unei zone agricole complet dezvoltate, cu numeroase aşezări. Tăbliţele descoperite la Persepolis provin din două locuri. În fortificaţii au fost găsite mii de însemnări referitoare la facilităţile pentru alimente acordate unor oameni de diverse statute sociale, de la membri ai familiei regale până la muncitori. În trezorerie un grup mai mic înregistrează plăţile muncitorilor. Nu mai există însă arhivele regale. Alexandru Macedon a ars oraşul, fie intenţionat, fie accidental, la beţie.

Pe lângă Persepolis, Darius a restaurat şi vechiul oraş Susa, care a devenit capitală, pentru că avea acces direct la zonele occidentale ale imperiului şi era mai răcoroasă în timpul verii. Lucrările au inclus o remodelare completă a planului oraşului, cu un zid înalt de 18 metri înconjurând o suprafaţă de 100 de hectare (250 de acri), unde se aflau o citadelă înaltă, o *apadana* şi un palat, precum şi un oraş regal. Construcţiile erau din cărămizi de argilă şi palatul era decorat cu reprezentări din cărămidă smălţuită ale soldaţilor şi slujitorilor persani. Toate aceste construcţii relevă un amestec de influenţe arhitecturale şi artistice, asiriene, babiloniene, greceşti, egiptene şi locale. Persanii au folosit materiale din diferite părţi ale imperiului şi au angajat specialişti din diferite regiuni, nu pentru a lucra în stilul lor local, ci pentru a contribui la o formă imperială de expresie care prezenta Persia ca o unitate multiculturală.

Imperiul avea nevoie şi de un stil artistic care să exprime acest concept. Persanii au folosit mulţi artişti din teritoriile supuse care fuseseră instruiţi să creeze în tradiţii locale foarte diverse şi le-au cerut să creeze opere într-un stil imperial ce încorpora numeroasele influenţe în ceva cu totul nou. O statuie a lui Darius descoperită la Susa prezintă limpede dorinţa de a combina stilurile. Conform inscripţiei, a fost sculptată în Egipt şi forma sa urmează în general principiile egiptene : postura cu un picior în faţă şi felul în care regele îşi ţine mâinile, precum şi baza cu simbolurile unificării Egiptului Superior cu cel Inferior. Dar regele poartă o haină şi încălţări persane, are un pumnal elamit şi alături de inscripţia hieroglifică sunt texte în alte trei limbi şi două sisteme de scriere (pe care le vom discuta în detaliu imediat). Mai obişnuite în arta monumentală persană erau sculpturile în basorelief, ce reuneau într-un întreg elemente din tradiţiile Egiptului, Babilonului, Asiriei, Elamului, Urartului, Ioniei şi ale altor părţi din Anatolia. Multe dintre aceste basoreliefuri erau pe exteriorul clădirilor şi mormintelor şi, prin urmare, vizibile pentru un public larg. În teritoriile supuse, persanii au comandat monumente hibride care combinau două stiluri diferite. În Egipt, de exemplu, Darius a ridicat stele sculptate de-a lungul unui canal pe care îl săpase de la Nil până la Marea Roşie. O faţă conţinea o reprezentare egipteană în întregime, cu simbolul tradiţional al unificării şi un text hieroglific ; cealaltă îl înfăţişa pe regele persan în stil imperial, deşi cu detalii egiptene şi o inscripţie cuneiformă trilingvă.

Scrierea pe monumente era şi ea foarte importantă pentru dezvoltarea unei imagini imperiale. Înainte de cuceririle lor, persanii nu foloseau scrierea, din câte ştim noi, şi chiar şi în primele decenii ale imperiului nu aveau mijloace de scriere a persanei vechi, limba indo-europeană pe care o vorbeau. Abia în timpul lui Darius, la sfârşitul secolului al VI-lea, au creat o scriere complet nouă, specifică persanei vechi. Aproape toate textele păstrate în această scriere sunt inscripţii monumentale şi se pare că limba reprodusă nu era cu adevărat cea vorbită, ci aveau un caracter artificial. Scrierea era o formă foarte simplificată a cuneiformelor, cu doar 36 de semne de bază, care în principal redau consoane putând fi citite cu orice vocală, similar alfabetelor semitice. Spre deosebire de acestea, existau de asemenea semne pentru a scrie vocalele *a*, *i* şi *u*, în timp ce cinci termeni erau redaţi prin semne separate (*rege*, *ţară*, *pământ*, *zeu*, *Ahuramazda*). Scrierea persană veche nu era o evoluţie de la un sistem de cuneiforme anterior, deşi includea elemente specifice urartienei. Nu era aproape niciodată folosită singură, de cele mai multe ori apărând alături de texte în alte două limbi scrise în cuneiforme silabice : elamita şi babiloniana. Uneori era adăugată o a patra versiune, cu hieroglife egiptene. Mulţi istorici cred că aceasta era o invenţie din timpul domniei lui Darius, care a afirmat în inscripţia de la Behistun că „a făurit o nouă formă de scriere". Dacă această afirmaţie se referă într-adevăr la persana veche, atunci puţinele inscripţii anterioare ale lui Cirus (nu s-a păstrat niciuna a lui Cambise) ar fi nişte falsuri târzii. Scrierea a ieşit din uz în timpul domniei lui Artaxerxes al III-lea (358-338) şi nu a fost niciodată larg răspândită. De departe, cele mai multe texte scrise cu ajutorul ei au fost inscripţiile monumentale regale, aproape toate din inima Persiei, sau texte scurte pe vaze şi sigilii. Un document administrativ descoperit la Persepolis a folosit-o pentru a scrie ceea ce de obicei era scris în elamită. Acest lucru poate fi totuşi doar

capriciul unui scrib. După toate indiciile, Darius a simţit că împăratul avea nevoie de o scriere specială pentru gravarea declaraţiilor regale în limba persană veche şi a introdus această scriere în acest scop.

Deşi, după cum am văzut, persanii au menţinut practicile administrative locale, imperiul avea nevoie şi de un sistem pe care îl putea folosi în afacerile oficiale peste tot. În acest scop a fost aleasă aramaica, care se impusese ca limbă şi scriere curente în zonele vestice cu ceva timp înainte. Scrisă în principal pe materiale perisabile, ca pergamentul şi papirusul, era larg răspândită în Siria, Anatolia şi Mesopotamia înainte ca aceste regiuni să fie integrate în Persia. Aramaica a devenit limba folosită de administraţie şi în corespondenţa oficială a imperiului. Când înaltul demnitar Arshama i-a scris din Babilonia custodelui proprietăţilor sale din Egipt, de exemplu, a făcut-o în aramaică: s-au păstrat două tolbe cu scrisorile sale. Până recent, nu se cunoşteau materiale în aramaică decât din partea occidentală a imperiului. Un grup de 30 de pergamente şi 18 bucăţele de lemn cu scrisori, însemnări cu datorii şi administrative, datate în perioada 353-324 (adică după cucerirea Persiei de către Alexandru) şi scrise în aramaică au fost publicate foarte recent. Au fost descoperite în nordul Afganistanului, pe teritoriul provinciei antice Bactria, şi tratează probleme locale ce au legătură cu guvernatorul persan. Limba şi expresiile folosite în aceste texte sunt identice cu acelea descoperite în Egipt, ceea ce indică faptul că scribii şi birocraţii erau instruiţi în acelaşi fel peste tot în imperiu.

Un imperiu are nevoie de o clasă conducătoare pentru a-i reprezenta interesele în toate teritoriile. În Imperiul Persan, această elită era compusă din persani adevăraţi, bărbaţi care aparţineau unor familii din patria originară. Babilonienii, egiptenii şi alţii puteau obţine poziţii înalte, dar persanii deţineau cele mai înalte funcţii din guvern şi armată. Regele întărea legăturile personale cu ei acordându-le privilegii speciale – mâncau la masa regelui – şi mari proprietăţi. Calitatea de persan era un semn de distincţie care deschidea calea spre oportunităţi inexistente pentru ceilalţi supuşi ai imperiului.

Un alt element specific imperiului se găsea în domeniul religiei şi cultului. După cum am văzut, persanii tolerau şi chiar susţineau zeii locali, dar împăratul avea o relaţie specială cu un singur zeu: Ahuramazda. Inscripţiile din perioada persană veche invocau permanent zeitatea drept cea care l-a ales pe rege să guverneze şi îl sprijinea. Ahuramazda era zeul personal al conducătorului şi regele era reprezentanul zeului pe pământ. În multe reprezentări vizuale regele se află sub un disc înaripat din care se înalţă o figură antropomorfă; cercetătorii îl identifică de obicei cu un simbol al lui Ahuramazda. Acesta nu e singurul zeu recunoscut de persani, dar avea o legătură specială cu dinastia. Îndemna la adevăr şi comportament corect, împotriva a ceea ce inscripţiile oficiale numeau „Minciuna". Cultul implica altare ale focului în aer liber, şi nu temple închise. Pentru că aceste elemente apar şi în religia zoroastriană ulterioară, bine documentată, din Iran, e posibil – deşi nu e sigur – ca vechii suverani persani să fi aderat deja la această credinţă. Zoroastrismul reprezintă învăţăturile lui Zarathustra (Zoroastru în greacă), atestate pentru prima dată în secolul al IX-lea d.Hr., dar cu siguranţă îşi au originile în timpuri şi mai vechi. Presupunerile privind perioada exactă în care a trăit Zarathustra variază de-a lungul mileniului I î.Hr. şi se bazează

pe analiza limbii folosite în *Avesta*, în care sunt scrise cuvintele sale. Pentru că datarea este nesigură şi nu ştim detaliile celor mai timpurii forme ale zoroastrismului, e poate mai bine să tragem concluzia că persanii erau adepţi ai zeului Ahuramazda, pe care îl considerau protector al dinastiei, şi că o parte dintre ideile şi practicile lor au devenit centrale în religia zoroastriană ulterioară.

Toate aceste elemente, stabilite în timpul clădirii imperiului, ofereau o fundaţie practică şi ideologică ce prezenta unitate într-o mare diversitate. Persanii au avut un succes remarcabil în privinţa aceasta. Deşi unele teritorii supuse au încercat să-şi câştige independenţa şi au fost lupte violente pentru succesiunea la tron, după cum vom vedea în capitolul următor, imperiul nu a fost divizat niciodată în părţi stăpânite de diferiţi membri ai aceleiaşi familii sau elite. Acest lucru s-a întâmplat cu regularitate în imperiile de mai târziu, începând cu împărţirea imperiului lui Alexandru între generalii săi. Deşi aparţineau şi ei aceleiaşi elite conducătoare, au destrămat teritoriul unificat pe care persanii îl menţinuseră laolaltă timp de aproape 200 de ani. Faptul că persanii au reuşit să păstreze această unitate este în sine semnificativ.

Controversa 15.1. *Ce importanță au avut victoriile grecilor asupra Persiei în istoria lumii?*

În 1864, economistul politic englez John Stuart Mill remarca: „Bătălia de la Maraton, dacă ar fi un eveniment din istoria Angliei, ar fi mai importantă decât bătălia de la Hastings" (care a dus la cucerirea normandă a Angliei). Victoria grecilor la Maraton din 490 asupra armatei lui Darius și ulterior faptul că au reușit să se opună ocupației persane sunt o poveste gen David și Goliat pe care o cunoaște oricine studiază istoria antică. Această faptă de arme a avut loc în Grecia clasică de la începutul secolului al V-lea, când Atena era patria democrației și făcuse pași uriași în domeniul filosofiei și al artelor, care au avut un impact fundamental asupra istoriei ulterioare. Ar fi stat altfel lucrurile dacă grecii ar fi pierdut?

Istoria contrafactuală este un domeniu periculos, dar nu neobișnuit, și recent – datorită aniversării a 2.500 de ani de la victoria de la Maraton – mai mulți istorici au speculat cât de dezastruoasă ar fi fost înfrângerea grecilor pentru istoria universală. O carte intitulată *Marathon: How One Battle Changed Western Civilization* (Billows, 2012) se încheie cu afirmația că democrația, tragedia, comedia, filosofia și artele vizuale nu ar mai fi așa cum le știm noi, fiindcă acei oameni care au pus bazele acestor discipline sau învățătorii lor ar fi fost deportați în Orient. Alții au făcut aceleași presupuneri referitor la toate războaiele persane, fără a le explica (de exemplu, Pagden, 2008, p. 31), și găsesc dovezi pentru aceasta comparând vitalitatea Ioniei antepersane cu viața intelectuală (presupus muribundă) de sub stăpânirea imperiului (Hanson, 2007, p. 3). De asemenea, cei care studiază Persia au văzut în înfrângerea lui Xerxes începutul unui lung declin: Xerxes a devenit intolerant și egocentric, iar asasinarea sa, 13 ani mai târziu, a fost debutul unui lung șir de intrigi de palat, care au făcut din imperiu o pradă ușoară pentru Alexandru (de exemplu, Frye, 1963, pp. 117-123).

Izvoarele care fac referire la războaiele persane sunt extrem de părtinitoare: nu le cunoaștem decât din mărturiile grecilor, pentru care au avut o importanță

enormă. Au inspirat unele dintre cele mai mari opere ale Antichității clasice, inclusiv *Istoriile* lui Herodot. Din Persia sunt în general puține mărturii. Un document administrativ din Persepolis, datat în 494, ar putea relata despre revolta ioniană care a pus în mișcare evenimentele ce au urmat (Briant, 2002a, pp. 148-149), dar inscripțiile regale persane nu menționau războaiele. Înfrângerea lui Darius la Maraton ar fi putut inspira revoltele eșuate în Egipt (486) și Babilonia (484), dar probabil că alte motive stau la baza acestora. Aceste probleme constituiau o preocupare mai mare pentru persani decât evenimentele de la periferie și Xerxes s-a axat pe ele înainte să se răzbune pe Grecia. Pentru mulți istorici, pierderile pe care le-a suferit acolo au fost lipsite de consecințe și neimportante (Briant, 2002a, p. 542) și viața a continuat netulburată în Persepolis (Kuhrt, 2007a, p. 239). Pentru persani nu a însemnat mare lucru. Grecii, în schimb, își percepeau victoriile ca pe un rezultat al superiorității lor politice și culturale și au pornit o lungă tradiție a comparării vestului cu estul, proces de autodefinire numit deseori „orientalism" (*cf.* Bridges, Hall și Rhodes, 2007).

Putem spune cu certitudine că persanii ar fi subminat ireparabil progresele politice și intelectuale din Grecia? În politică au înlocuit uneori tiranii cu regimuri democratice în Asia Mică și nu au provocat schimbări notabile în viața intelectuală din Babilonia și Egipt. Dominația lor ar fi putut preveni devastatoarele războaie peloponesiace care s-au dezlănțuit în Grecia pe când artiștii și gânditorii atenieni își scriau marile opere. Ar fi beneficiat de pe urma păcii? Mai mult, în timp ce gânditori ca Socrate trebuiau să supraviețuiască cu plățile primite de la elevii lor, sub stăpânirea persanilor învățații babilonieni au primit sprijinul deplin al templelor, care se bazau, la rândul lor, pe generozitatea regelui. Viața ar fi putut fi mai confortabilă pentru intelectuali.

Este limpede că ideologiile moderne determină felul în care privim trecutul și istoriografia Persiei antice, în general, este un exemplu semnificativ al acestui lucru (Harrison, 2001). Nu putem să nu admirăm realizările grecilor din secolele al IV-lea și al V-lea și, dacă ar fi trăit în Imperiul Persan, lucrurile ar fi fost diferite. Este totuși dificil să spunem în ce măsură.

Capitolul 16

Guvernarea unui imperiu universal: Persia

521 Darius ocupă tronul Persiei
484 Revoltă în Babilonia
404 Egiptul se separă de imperiu
401 Artaxerxes al II-lea şi Cirus cel Tânăr se luptă la Cunaxa
343 Artaxerxes al III-lea recucerește Egiptul
334 Alexandru intră în Anatolia
331 Sfârşitul imperiului

16.1. Evenimentele politice

Toate informaţiile despre istoria politică a Persiei pe care le deţinem sunt legate de casa regală. Puterea politică în Persia, ca şi în toate statele discutate până acum, se afla în mâinile unui singur conducător care-şi baza legitimitatea pe ascendenţă : aparţinea unei dinastii care de obicei îşi identifica strămoşii într-un trecut îndepărtat. Familiile regale tindeau să devină extinse şi am văzut multe cazuri în care competiţia pentru succesiunea la tron provoca mari tulburări. Acesta a fost şi cazul casei regale a Persiei şi a dus la evenimentul cel mai bine documentat din istoria timpurie a imperiului : uzurparea regalităţii de către Darius. Cirus cel Mare devenise rege ca fiu al lui Cambise, nepot al lui Cirus şi descendent al lui Teispes, toţi regi ai Anshanului. Chiar de la începutul domniei l-a ales pe pe fiul său Cambise ca prinţ moştenitor şi i-a dat sarcini militare şi politice importante. Prin urmare, după ce Cirus a murit în luptă, în 530, succesiunea a decurs fără probleme şi, fiind un adult bine pregătit, Cambise a preluat puterea imediat.

Totuşi, Cambise nu a luat măsuri de precauţie similare şi, în plus, a petrecut ultimii ani ai domniei în Egipt, departe de centrul imperiului. Acţiunile lui au avut drept rezultat o mare luptă pentru putere, ale cărei detalii trebuie extrase din descrierea,

vădit părtinitoare, a câştigătorului Darius. Putem deduce cu siguranţă că nu era un succesor legitim la tron şi că a depus mari eforturi pentru a-şi justifica accederea, comandând o lungă relatare apologetică pentru aceasta. Astăzi, cea mai celebră versiune este cea inscripţionată în trei limbi (persană veche, elamită şi akkadiană) pe faţada unei stânci de la Behistun, în valea principală a munţilor Zagros, ce lega Babilonia de Iran (vezi documentul 16.1). Textul a fost de asemenea tradus în diferite limbi pentru a fi răspândit în imperiu : cunoaştem o versiune monumentală din Babilon, scrisă într-o formă locală a akkadienei, diferită de cea folosită la Behistun, şi una aramaică din sudul Egiptului, scrisă pe papirus. Herodot a folosit probabil una dintre aceste traduceri ca bază pentru povestea din *Istoriile* sale. Avem aşadar o naraţiune foarte amănunţită a evenimentelor, dar e nevoie de o lectură atentă pentru a lămuri ce s-a întâmplat cu adevărat.

Documentul 16.1. *Inscripția lui Darius de la Behistun*

Această inscripție, scrisă în trei limbi (persană veche, elamită și akkadiană) pe o stâncă la Behistun, în munții Zagros, pe drumul de la Babilon la Ecbatana, este cel mai lung text păstrat în persana veche și singurul care comentează anumite evenimente. Se pare că versiunea elamită a fost gravată prima și că cea în persană veche a fost adăugată mai târziu. Textul explică cum Darius a devenit rege al Persiei și justifică cucerirea tronului ca o revenire la domnie a dinastiei ahemenide legitime. Felul în care relatează luptele sale cu numeroși rivali din diferite părți ale imperiului arată cât de confuză era situația după moartea lui Cambise. Există diferențe între cele trei versiuni ale textului, iar traducerea fragmentelor de aici se bazează pe versiunea babiloniană. Ori de câte ori textul în persană veche se referă la zeul Ahuramazda, textul babilonian folosește Bel-Marduk.

Eu sunt Darius regele, fiul lui Histaspe, ahemenidul, regele regilor, persanul, regele Persiei...

Astfel spune Darius, regele: acestea sunt ţările care ascultă de mine – sub protecţia zeului Ahuramazda, eu sunt regele lor: Persia, Elam, Babilonia, Asiria, Arabia, Egipt, Ţinutul Mării, Sardis, Ionia, Media, Urartu, Capadocia, Parţia, Drangiana, Aria, Choresmia, Bactria, Sogdiana, Gandahara, Sciţia, Sattagydia, Arachosia şi Maka, în total 23 de ţări...

Astfel vorbeşte Darius, regele: asta am făcut într-un an sub protecţia zeului Ahuramazda. După ce am devenit rege, am purtat 19 bătălii într-un singur an şi cu ajutorul lui Ahuramazda le-am câştigat. Am capturat nouă regi: un magian pe nume Gaumata, care minţea spunând: „Eu sunt Bardiya, fiu al lui Cirus, rege al Persiei" şi care a provocat Persia şi Media să se răscoale; un elamit pe nume Atrina, care minţea spunând: „Eu sunt regele Elamului" şi care a provocat Elamul să se revolte; un babilonian pe nume Nidintu-Bel, care minţea spunând: „Eu sunt Nabucodonosor, fiul lui Nabonid, regele Babilonului" şi care a împins Babilonia la revoltă; un persan pe nume Martiya, care minţea spunând: „Eu sunt Immanieshu, regele Elamului" şi care i-a provocat pe elamiţi să se revolte; un med pe nume Parmartish, care minţea spunând: „Eu sunt Hashatritu, descendent al lui Umakishtar" şi care a făcut ca Media să se răscoale; un sagartian pe nume Shitirantahmu, care minţea spunând: „Eu sunt regele sagartienilor, descendent al lui Umakishtar" şi care i-a împins pe sagartieni la revoltă; un margian pe nume Parada, care minţea spunând: „Eu sunt regele Margiei" şi a făcut ca Margia să se răscoale; un persan pe nume Umizdatu, care minţea spunând: „Eu sunt fiul lui Cirus, regele Persiei" şi care a făcut ca Persia să se răscoale; un urartian pe nume Arahu, care minţea spunând: „Eu sunt Nabucodonosor, fiul lui Nabonid" şi care a făcut ca Babilonia să se revolte.

Traducere după Malbran-Labat, 1994, pp. 93-103.

Cambise nu avea moştenitor, se pare, şi cât timp a stat în Egipt, după cucerire, fratele său mai tânăr, Bardiya, a pretins domnia acasă. Cambise s-a grăbit înapoi, dar, după spusele lui Herodot, a murit pe drum. Bardiya a anulat impozitele şi îndatoririle militare timp de trei ani pentru a câştiga sprijinul popular, dar nu a reuşit să atragă elitele persane de partea sa. L-au omorât, iar unul dintre ei, Darius, a pus mâna pe tron. Nu avea niciun drept legitim şi a trebuit să creeze o poveste elaborată pentru a explica ce s-a întâmplat. Cambise îl omorâse pe Bardiya înainte să plece în Egipt, fără ca poporul să ştie, iar în timpul lungii sale absenţe un preot numit Gaumata a provocat revolte pretinzând că este fiul lui Cirus. Pentru că Darius ştia adevărul, l-a ucis pe falsul Bardiya şi a restaurat ordinea. Pentru că nici Cambise şi nici Bardiya nu avuseseră fii, Darius a pretins tronul şi a explicat de ce putea face asta în mod legitim. Zeul Ahuramazda i-a acordat regalitatea, dar, mai important, descendenţa sa îi dădea acest drept. Inscripţia de la Behistun începe cu genealogia lui Darius, urmărindu-i ascendenţa până la Ahaimenes, tatăl lui Teispes. Darius afirmă : „Opt din familia noastră au fost până acum regi ; eu sunt al nouălea ; nouă regi suntem în succesiune”[1]. A ignorat linia dinastică a predecesorilor săi Cirus şi Cambise, care pretindeau că sunt descendenţii lui Teispes, şi a înlocuit-o cu propriii înaintaşi, toţi descendenţi din tatăl lui Teispes, Ahaimenes. Începând de atunci, dinastia persană a continuat să pretindă această ascendenţă – de aceea, de multe ori este numită ahemenidă. Deşi Darius nu era înrudit direct cu Cirus, făcea parte din dinastia originală. Era foarte important să existe o succesiune adecvată de regi şi fiecare rege îşi îngropa predecesorul cu onoruri depline pentru a afişa o continuare corectă a puterii. Chiar şi Alexandru Macedon a făcut aşa când a preluat Imperiul Persan. Când i-a fost adus trupul neînsufleţit al ultimului împărat, Darius al III-lea, l-a expediat la Persepolis pentru o înmormântare regală alături de strămoşii săi.

Luptele dinastice de după moartea lui Cambise au avut consecinţe foarte serioase pentru imperiu şi multe ţări s-au răsculat, inclusiv cele din inima lui : Persia, Media şi Elamul. Darius a consacrat cea mai mare parte a inscripţiei sale pentru a detalia cum a rezolvat aceste probleme. În tot imperiul rebelii se proclamau descendenţi ai ultimului conducător independent al statului respectiv : în Persia, un general pretindea că este Bardiya, în Media, un anume Fravartish spunea că este urmaşul lui Umakishtar, medul care înfrânsese Asiria. În Babilon, doi bărbaţi şi-au spus, unul după altul, Nabucodonosor, fiul lui Nabonid, şi au pretins regalitatea. Darius spunea că toţi aceşti localnici erau mincinoşi şi că nu erau de sânge regal, din moment ce el însuşi era succesorul legitim al acestor tronuri. Insurecţiile au durat câţiva ani, din 522 până în 519, iar Darius şi susţinătorii săi au fost nevoiţi să revină de mai multe ori într-o regiune pentru a se ocupa de revoltele repetate. Când se ocupau de problemele dintr-un loc, în alte regiuni izbucneau alte răscoale pentru câştigarea independenţei, şi e clar că unii dintre aceşti rebeli aveau sprijin în mai multe ţări. Câţiva dintre ei erau nobili persani şi mezi, iar tulburările par să fi fost o mare bătălie pentru tronul imperial. Sarcina lui Darius era să se facă acceptat ca rege de toate populaţiile şi elitele. A reuşit acest lucru doar după acţiuni militare prelungite, iar basorelieful de la Behistun îl înfăţişează victorios împotriva a zece regi inamici diferiţi.

E posibil ca aceste probleme să-l fi inspirat pe Darius să consolideze imperiul folosind instrumentele descrise în capitolul anterior. A înfiinţat o scriere oficială pentru edictele regale (persana veche), a construit capitale la Persepolis şi Susa, a stabilit o genealogie fermă a regalităţii, descinzând din Ahaimenes, şi a instituit schimbări administrative, pe care le vom discuta mai târziu. Darius a fost cel care a transformat imperiul într-o structură bine organizată.

Pentru a se încredinţa că regalitatea trecea în mod sigur din tată în fiu, regii de mai târziu numeau un urmaş în cadrul unei ceremonii oficiale, dar şi aşa mai apăreau tensiuni. Autorii greci, cum ar fi Ktesias, căruia îi plăcea să înfăţişeze Persia ca un stat decadent şi plin de intrigi, au exagerat problemele şi au sugerat că pretendenţii victorioşi încercau să-şi execute toţi rivalii posibili. Există mărturii clare ale unor lupte serioase. De exemplu, când Artaxerxes al II-lea i-a urmat tatălui său, în 404, fratele lui, Cirus cel Tânăr, s-a revoltat şi a strâns o armată de 10.000 de mercenari greci, printre care se număra şi istoricul Xenofon. În 401 au mărşăluit din Siria în Babilonia şi au abordat trupele lui Artaxerxes la Cunaxa, la 80 de kilometri (50 de mile) nord de Babilon. Cirus a murit în bătălie, deşi se presupune că grecii au provocat pierderi majore taberei persane. S-au oferit să facă rege un alt persan, dar toţi au refuzat pentru că nu erau de sânge regal. Aşadar, linia lui Darius a continuat să domnească.

Nici ultimul rege persan nu avea descendeţă directă pentru tron. Izvoarele greceşti afirmă că eunucul Bogoas l-a asasinat pe Artaxerxes al III-lea, în 338 şi doi ani mai târziu pe fiul şi urmaşul său, Artaxerxes al IV-lea, şi că apoi l-a ridicat la putere pe un văr al lui Artaxerxes al III-lea, pe Darius al III-lea Ochos, care mai apoi a fost şi el eliminat. Acestea sunt probabil falsuri, pentru că izvoarele babiloniene sugerează altceva, dar Darius al III-lea nu era, într-adevăr, urmaşul ales. Imperiul i-a fost invadat de Alexandru şi, din nou după izvoarele greceşti, se spune că a murit după o uneltire a propriilor nobili. Unul dintre ei, Bessus, guvernatorul Bactriei, s-a autointitulat regele Artaxerxes al IV-lea, iar Alexandru se putea prezenta acum ca răzbunătorul regelui trădat şi succesorul său legitim. Dar atunci Imperiul Persan luase sfârşit.

16.2. Administrarea imperiului

Herodot ne spune că Darius a organizat imperiul în 20 de provincii, cărora le-a dat denumirea de „satrapii", termen pe care îl folosim şi astăzi. Cuvântul nu este de origine persană, ci se bazează pe redarea grecească a termenului din persana veche pentru „protector al regatului", un titlu pe care acum îl considerăm echivalent cu cel de guvernator şi pe care îl redăm ca satrap. Herodot ştia probabil cum se dezvoltase sistemul administrativ de-a lungul diferitelor domnii. E de presupus totuşi că Darius a căutat să diminueze autonomia elitelor regionale după revoltele de la începutul domniei sale, impunând o structură mai centralizată de guvernare. Graniţele satrapiilor coincideau cât de cât cu entităţile prepersane, dar puteau fi redefinite după voia regelui. Xerxes, de exemplu, a împărţit în două uriaşa provincie Babilonia şi a făcut din zona de la vest de Eufrat o provincie separată „Dincolo de Râu", probabil cu capitala la

Damasc. A micşorat şi Lidia. În secolul al IV-lea, Caria şi Licia au fost unite într-o singură satrapie.

Satrapii erau întotdeauna persani sau iranieni şi erau numiţi pe perioade nedeterminate. Loialitatea lor trebuia să fie absolută şi regele se informa prin agenţi de la curţile locale, pe care grecii îi numeau „ochii şi urechile" şi pe care îi considerau un fel de serviciu de informaţii. De asemenea, a staţionat în locuri strategice garnizoane militare care îi ţineau în frâu pe reprezentanţii săi locali. Deşi nu s-a păstrat nicio corespondenţă între curtea imperială şi satrapi, surse variate ne oferă suficiente indicii că se trimiteau numeroase epistole şi că regele trebuie să se fi confruntat permanent cu diverse solicitări. Una dintre realizările majore ale imperiului a fost sistemul de drumuri regale cu case de odihnă la intervale regulate, unde emisarii regelui aveau prioritate. Cel mai celebru drum era cel de la Sardis la Susa, o distanţă de vreo 2.500 de kilometri (1.550 de mile), pe care, potrivit lui Herodot, un om îl putea străbate în 90 de zile. Alte drumuri legau Asia Centrală şi Egiptul de inima Persiei. Călătorii purtau paşapoarte care îi obligau pe funcţionarii locali să le acorde hrană şi nutreţ pentru cai.

Sistemul satrapic era foarte flexibil şi persanii adoptau deseori situaţii preexistente pentru a-şi atinge cel mai bine scopurile. Anumite regiuni erau foarte greu de controlat cu o armată regulată, aşa că regele încheia cu locuitorii acorduri prin care le acorda privilegii în schimbul loialităţii. Aşa s-a întâmplat cu populaţiile din munţii Zagros şi arabii palestinieni, de exemplu, ai căror conducători primeau recompense financiare pentru recunoaşterea supremaţiei persane. În alte locuri, membrii dinastiilor locale deveneau satrapi ai regelui persan. În Caria, pe coasta sud-vestică a Anatoliei, o dinastie autohtonă încă mai domnea în secolul al IV-lea, după mai bine de 150 de ani de la încorporarea zonei în imperiu. Membrul ei cel mai celebru a fost Mausol (a domnit între 377 şi 353), care recunoştea în inscripţiile sale că era satrap, deşi în multe privinţe se purta ca un rege. Şi-a mutat capitala la Halicarnas, pe coastă, unde a creat o curte cu multe monumene măreţe, a căror ahitectură şi al căror stil combină influenţe greceşti, anatoliene şi persane. Mormântul său – mausoleul din Halicarnas – a fost una dintre cele şapte minuni ale lumii antice. Izvoare greceşti afirmă că s-a alăturat unei revolte împotriva Persiei, dar nu există nicio dovadă în acest sens. Dimpotrivă, a promovat interesele persane acţionând împotriva vecinilor săi rebeli şi instigând la dezbinare între Atena şi aliaţii ei. A câştigat, într-adevăr, mari bogăţii şi influenţă teritorială, profitând probabil de asocierea cu imperiul.

Şi dincolo de graniţele ei Persia a păstrat o abordare pragmatică a relaţiilor sale diplomatice. După cum am văzut, avea un tratat cu Atena înainte de războaiele persane, pe care a considerat că atenienii l-au încălcat atunci când au sprijinit revolta ioniană. Înainte ca Xerxes să invadeze Grecia, a oferit oraşelor-state opţiunea predării, ceea ce unele au şi făcut. De asemenea, după ce persanii s-au retras din Europa, au păstrat o puternică influenţă diplomatică. Au fost prompţi în a oferi refugiu politicienilor greci care căzuseră în dizgraţie acasă – de exemplu, Alcibiade din Atena. Mai târziu, de-a lungul existenţei imperiului, sunt mărturii ce dovedesc încheierea unor tratate de prietenie şi alianţă între Persia şi Alexandru Macedon, precum şi faptul că existau greci, cum ar fi Demostene, care-şi doreau ajutorul perşilor pentru a împiedica o

cucerire macedoneană. Se trimiteau numeroase misiuni diplomatice. Persanii au făcut aranjamente cu vecinii şi la celelalte graniţe, după cum arată mărturiile arheologice. Unele morminte scite, aflate chiar şi în munţii Altai, lângă China, conţin covoare ce ar fi putut proveni din Persia, fiind oferite ca daruri diplomatice, iar membri ai dinastiilor locale din Georgia şi Armenia au imitat palatele persane pentru reşedinţele lor, ceea ce demonstrează contactele dintre imperiu şi aceste regiuni.

Având în vedere această atitudine flexibilă, nu este deloc surprinzător faptul că teritoriile şi popoarele incluse în imperiu nu erau statornice. Nu există un inventar concret al supuşilor Persiei, doar o serie de liste care înşiră populaţiile aflate sub controlul regelui – de obicei sunt reprezentate vizual susţinându-i tronul. Din timpul domniei lui Darius există cel puţin cinci astfel de liste, el înregistrând şi cine a contribuit la ridicarea palatului său de la Susa (*cf.* capitolul 15). Acest din urmă text include 16 popoare, iar cele enumerate în liste sunt între 23 şi 29. O listă din timpul lui Xerxes dă 31 de nume. Regiunile principale rămân aceleaşi – Persia, Media, Elam, Babilonia etc. –, dar cele de la periferie variază : de exemplu, Libia, Etiopia (adică Nubia) şi Caria nu apar întotdeauna. În plus, procesiunea tributarilor de la Persepolis redă această idee : 23 de grupuri de delegaţi sunt înfăţişaţi, fiecare în portul naţional, aducând animale şi daruri specifice patriei lor. Imaginile nu sunt însoţite şi de text, iar identificările moderne se bazează pe natura portului şi a darurilor şi compară imaginea cu cei care poartă tronul în alte reprezentări. Acestea sunt viziuni idealizate, nu indicatori siguri ai controlului administrativ.

Cel mai mult ne apropiem de o relatare sistematică a provinciilor imperiului într-o listă pe care Herodot o dă în urma reformelor lui Darius. Acesta identifică 20 de provincii, fiecare dintre ele trebuind să plătească tribut în argint, uneori cu daruri suplimentare, sub forma specialităţilor locale : de exemplu, 360 de cai albi din Cilicia, câte unul pentru fiecare zi a anului. Herodot spune că indienii erau cei mai numeroşi şi că trebuiau să plătească cel mai mare tribut, în special în pulbere de aur. Cantitatea totală adunată din întregul imperiu era de 14.560 de talanţi de argint, adică 376.522 de kilograme. În plus, scrie Herodot, şi alte popoare ofereau daruri : de exemplu, etiopienii dădeau aur, abanos, colţi de elefant şi băieţi, în timp ce arabii dădeau tămâie (vezi documentul 16.2). Există cu siguranţă greşeli în prezentarea lui Herodot – Persia nu era scutită de dări, cum spune el, de exemplu –, dar e greu să punem la îndoială faptul că imperiul extrăgea bogăţii mari de la supuşii săi. De asemenea, strângea impozite de la corăbiile ce ancorau în porturile sale şi pentru comerţul fluvial, şi probabil se punea şi o taxă pe vânzarea sclavilor şi a altor mărfuri. Un mare aport era asigurat de controlul asupra apei pentru irigaţii, care era esenţială pentru majoritatea agricultorilor din teritorii. Însemnări din Babilonia arată că oamenii trebuiau să plătească impozite pentru ea. Herodot (cartea a III-a, 117) susţine că regele Persiei a blocat afluenţii să curgă într-un râu din Asia Centrală, deschizând zăgazurile abia după ce a primit plăţi uriaşe din partea agricultorilor. Aceasta e o poveste din folclor, dar sugerează cum controla el resursele.

Documentul 16.2. *Impozitele în provinciile persane, după spusele lui Herodot*

Imperiul Persan a trebuit în mod sigur să strângă impozite pentru a funcţiona, dar, deşi cantităţile obţinute trebuie să fi fost enorme, niciunul dintre documentele păstrate nu ne oferă amănunte. Doar istoricul grec Herodot dă o listă cuprinzătoare, despre care afirmă că reflectă situaţia creată de Darius când a reorganizat imperiul împărţindu-l în 20 de satrapii. Chiar dacă unele afirmaţii sunt evident greşite, lista dă o imagine despre întinderea imperiului şi numeroşii săi supuşi. Ce urmează sunt fragmente din cartea a III-a a *Istoriilor* lui Herodot.

(89) După ce săvârşi cele de mai sus în Persia, Darius înfiinţă 20 de guvernăminte pe care perşii le numesc satrapii. După ce le înfiinţă şi le rândui satrapi, aşeză birurile ce trebuia să-i plătească fiecare neam în parte şi statornici vecinii de pe lângă aceste neamuri; apoi, depăşind vecinii apropiaţi, le subordonă fiecăruia în parte alte neamuri mai îndepărtate. [...]

(90) De la ionieni, magnesienii din Asia, eolieni, carieni şi licieni, milyeni, pamfylieni (căci aceştia plăteau la un loc tributul) – Darius scotea 400 de talanţi de argint. Toţi aceştia alcătuiau împreună primul district. [...]

(91) De la oraşul Poseidon – pe care l-a întemeiat Amphilochos, fiul lui Amphiaraos, pe fruntariile dintre Cilicia şi Siria –, începând de aici şi până în Egipt, afară doar de ţinutul arabilor (care era iertat de bir), tributul se ridica la 350 de talanţi. Acest district, al cincilea, cuprinde întreaga Fenicie, Siria, numită a Palestinei, precum şi insula Cipru. [...]

(92) Babilonul şi restul Asiriei trimiteau regelui 1.000 de talanţi în argint şi 500 de tineri eunuci. Aceste ţinuturi alcătuiau al nouălea district. [...]

(94) Dintre toate populaţiile pe care le cunoaştem, indienii sunt cu mult cei mai numeroşi şi erau, faţă de ceilalţi, mai greu loviţi de biruri, anume cu 360 de talanţi pulbere de aur. Acesta era al douăzecilea district. [...]

(95) Dacă argintul în talanţi babilonici se preţuieşte după greutatea talantului euboic, ajungem la 9.880 de talanţi; aurul fiind socotit de 13 ori mai scump ca argintul, pulberea de aur face, în talanţi euboici, 4.680 de talanţi. Dacă adunăm toate acestea la un loc, tributul plătit anual lui Darius se ridica la 14.560 de talanţi euboici, fără să mai punem la socoteală şi sume mai mărunte. [...]

(97) Prin urmare, aceasta era întocmirea satrapiilor şi a birurilor. Numai ţinutul Persiei n-a fost trecut pe lista ţărilor lovite de biruri: într-adevăr, perşii locuiesc într-o ţară scutită de dări. Populaţiile care urmează nici ele n-au fost silite la vreun tribut, însă erau datoare să aducă daruri: anume este vorba de triburile etiopiene învecinate cu fruntariile Egiptului şi pe care le-a înfrânt Cambise când a pornit împotriva etiopienilor macrobi [...] Şi unii, şi alţii aduceau, şi aduc încă şi astăzi, la fiecare doi ani, două hoinice de aur curat, 200 de trunchiuri de lemn de abanos, cinci copii etiopieni, 20 de colţi de elefant. [...] Arabii, la rândul lor, aduceau în fiecare an câte o mie de talanţi de tămâie. Iată care sunt darurile închinate de aceste neamuri în afară de tribut*.

Traducere din Kuhrt, 2007a, pp. 673-675.

* Herodot, *Istorii*, vol. III, traducere de Adelina Piatkowski, Editura Teora, Bucureşti, 1999, pp. 107-113. În paragraful 95, traducerea menţionează 9.540 de talanţi în loc de 9.880. Diferenţa se poate explica prin existenţa diverselor raporturi de schimb între cele două unităţi (n.tr.).

16.3. Forme locale ale administrației persane

Deloc surprinzător, impactul concret al imperiului asupra numeroaselor sale teritorii a variat enorm. A încorporat ţări cu medii foarte diferite, iar practicile existente înaintea imperiului au continuat să joace un rol important sub stăpânirea persană. Toate provinciile şi regiunile acestora îşi aveau trăsăturile specifice şi ar putea fi analizate separat. Natura mărturiilor variază mult : din unele locuri avem numeroase informaţii scrise (de exemplu, Babilonia şi Egipt), în timp ce pentru altele arheologia aduce majoritatea informaţiilor (în special satrapiile orientale). Ne vom concentra pe trei regiuni din Orientul Apropiat ale imperiului, unde documentaţia este relativ bogată şi putem reconstrui în detaliu măcar o parte a practicilor administrative şi economice : Persia, centrul politic al imperiului ; Babilonia, cu bine-cunoscuta sa tradiţie veche de secole ; Iuda, o subdiviziune a satrapiei „Dincolo de Râu". În fiecare dintre ele, documentaţia se axează pe un set limitat de activităţi care se suprapun rareori, aşa că este dificil de stabilit dacă practicile atestate erau pur regionale sau se foloseau şi în altă parte.

Persia era nucleul imperiului şi ţara natală a dinastiei şi a elitei politice. După cum am văzut, majoritatea funcţiilor înalte din conducere şi armată se aflau în mâinile persanilor, care trebuie să fi păstrat legăturile cu regiunea chiar şi atunci când erau staţionaţi departe. Această parte din sud-vestul Iranului era muntoasă, cu văi şi câmpii luxuriante, şi se pare că atunci când persanii au migrat în zonă la începutul mileniului unu au găsit-o nelocuită. Nu au devenit de la început agricultori sedentari, ci au trăit ca păstori, mutându-se în fiecare sezon şi lăsând puţine urme arheologice. Acest lucru s-a schimbat radical când regii Cirus şi Darius au construit capitale la Pasargadae şi Persepolis, amândouă oraşe mari, cu clădiri monumentale şi zone rezidenţiale întinse. Totuşi, dezvoltarea nu s-a oprit aici. Iniţiativa statului a transformat pământul Persiei într-o zonă rurală bogată, cu o mare populaţie sedentară şi domenii agricole bogate. Acestea erau în folosul nobililor persani şi includeau ogoare, livezi, grădini şi domenii de vânătoare. Erau *paradeisoi* în ochii grecilor, lucrate de fermieri, pădurari şi alţi muncitori, localnici sau străini, iar statul promova activ dezvoltarea lor. A săpat şi a întreţinut canale şi a oferit, de exemplu, puiet de pomi fructiferi pentru plantat. O însemnare de la Persepolis menţionează 6.166 de arbori în cinci proprietăţi din apropiere, în principal măr, păr şi un pom fructifer neidentificat. Aceste domenii stârneau invidia călătorilor greci.

Ştim cum administra statul regiunea din două arhive descoperite la Persepolis : una de aproximativ 100 de însemnări a fost găsită în trezorerie, cealaltă – de o mărime uriaşă – în fortificaţii. Numărul exact al documentelor păstrate nu este sigur. Estimările variază între 15.000 şi 18.000. Acestea sunt toate tăbliţe de lut înscrise în principal cu texte elamite scrise în cuneiforme. Multe dintre ele au note în aramaică scrijelite în lut sau scrise cu cerneală şi sunt atestate şi alte limbi : câte o tăbliţă în greacă, frigiană şi persană veche şi două în babiloniană. De asemenea, sunt şi câteva sute de tăbliţe fără text, dar cu unu-patru sigilii imprimate pe ele, care trebuie să fi servit ca

un fel de chitanţă. Chiar dacă s-au păstrat multe tăbliţe, arhivele propriu-zise de la Persepolis trebuie să fi fost mult mai mari. Arhiva din fortificaţii, aşa cum o cunoaştem, acoperă doar anii 509-494, iar jumătate din ea provine din anii 500 şi 499. Textele din trezorerie sunt din perioada 490-459, două treimi din ele doar din anul 466. Sectoare întregi ale economiei, ca producţia de textile, nu sunt documentate în ele. Aşadar, trebuie să fi existat mari cantităţi de alte tăbliţe, precum şi numeroase pergamente şi papirusuri.

Ca şi în cazul unor state anterioare din Orientul Apropiat, precum în timpul dinastiei Ur III, contabilitatea era extrem de detaliată şi includea mici tranzacţii individuale, dar şi registre anuale cuprinzătoare. Conţinutul tăbliţelor din fortificaţii era aproape în întregime local şi se ocupa de colectarea şi distribuirea produselor agricole: cereale, fructe, vin, bere, vite mari şi mici şi păsări. Statul considera important acest lucru, având în vedere că unchiul lui Darius a fost responsabil de acest domeniu între 506 şi 497. Statul folosea un tip de sistem de raţii şi multe tăbliţe înregistrează distribuirea hranei muncitorilor de tot felul, precum şi solilor regali. Arhiva din fortificaţii deţinea multe tăbliţe scrise în centre regionale şi expediate la Persepolis. Tăbliţele din trezorerie se ocupau cu materiale preţioase şi includeau aprobări pentru plăţile în argint către meşteşugari, inclusiv străini din Egipt, Babilonia, Bactria, Ionia etc. Atât mărturiile arheologice, cât şi cele scrise ne arată că imperiul a avut un impact radical asupra nucleului său. Folosind o administraţie centralizată ce a împrumutat practici elamite anterioare, el a transformat o regiune de păstori într-un district prosper cu domenii agricole ce hrăneau locuitorii din sate, târguri şi oraşe mici şi mari.

Condiţiile din Babilonia erau foarte diferite de cele din Persia înainte de imperiu. Regiunea cunoscuse pacea şi dezvoltarea economică timp de aproape un secol sub stăpânirea neobabiloniană şi locuitorii marilor oraşe antice îşi asigurau cele necesare din zonele agricole bogate din apropiere. Mai mult, Babilonia avea practici birocratice străvechi şi s-a păstrat un mare număr de tăbliţe cu înscrisuri cuneiforme din perioada neobabiloniană. Când a anexat regiunea, Cirus a preluat o economie bine organizată şi înfloritoare, astfel încât, vreme de 55 de ani, nu observăm nicio sincopă în administraţie. Imperiul s-a amestecat totuşi şi a confiscat mari parcele de pământ pentru propriile scopuri. A acordat o parte dintre ele nobililor săi, şi nu doar demnitarilor stabiliţi în regiune, ci şi multora cu activităţi în alte părţi. Arshama, satrapul Egiptului la sfârşitul secolului al V-lea, de exemplu, avea mai multe domenii în Babilonia, ca şi regina Parysatis. Erau aşadar proprietari în absenţă.

Cu toate acestea, coroana a extins folosirea pământului dincolo de cercul nobilimii. Numeroşi oameni au primit drepturi asupra terenurilor, trebuind în schimb să ofere servicii statului, în special în cadrul armatei. Aceste terenuri erau grupate pe bresle, în funcţie de ceea ce făceau posesorii lor pentru stat, iar un funcţionar regal supraveghea fiecare dintre aceste unităţi. Existau pământuri-arc pentru arcaşi, pământuri-care pentru conducătorii de care de luptă, pământuri-cal pentru cavalerie, precum şi unităţi pentru meşteşugari şi pentru ocupaţiile agricole şi administrative. Unele erau numite după instituţiile cu care oamenii aveau legături sau după pământurile lor natale. Posesorii

puteau împărţi pământul între urmaşi, îl puteau da zestre sau folosi ca garanţie pentru împrumuturi, dar nu îl puteau vinde. Aveau doar dreptul de a-l folosi şi mulţi nu lucrau ei înşişi pământul, ci angajau arendaşi să o facă.

Organizarea acestor lucruri era complexă şi, spre deosebire de Persia, unde coroana ţinea evidenţa tuturor lucrurilor, în Babilonia era sarcina unor întreprinzători particulari care de multe ori activau în asociaţii de familie. O astfel de familie se numea Murashu, iar arhiva sa de aproximativ 700 de tăbliţe datând din perioada 440-416 a fost descoperită la Nippur. Familia Murashu se îngrijea atât de proprietăţile unor oameni importanţi, ca Arshama, cât şi de cele ale unor mici proprietari. Găseau fermieri, colectau dările, ofereau împrumuturi când era nevoie şi converteau bunurile agricole în argint. În multe feluri acţionau ca antreprenorii din perioada babiloniană timpurie (*cf.* capitolul 5). Pentru că dădeau şi credit, agricultorii le erau de obicei datori ; dar, spre deosebire de predecesorii lor din perioada babiloniană timpurie, regii persani nu anulau aceste datorii. Istoricii polemizează totuşi pe marginea acestui subiect, întrucât Herodot susţine că Bardiya a făcut acest lucru pentru a câştiga sprijin popular pentru accederea sa la tron la sfârşitul domniei lui Cambise. Unii cred că acest lucru era doar demagogie, în timp ce alţii consideră că anularea datoriilor nu era un eveniment neobişnuit în epoca persană. În orice caz, oamenii de afaceri particulari erau importanţi pentru administrarea economiei Babiloniei, iar cei mai mulţi prosperau.

Arhiva Murashu datează din a doua jumătate a secolului al V-lea şi arată o familie de babilonieni lucrând cot la cot cu persanii. Totuşi, cooperarea nu a fost întotdeauna atât de bună. Chiar dacă, în primii ani ai imperiului, persanii au adoptat practicile şi administratorii din Babilonia, ei au trebuit să-şi întărească autoritatea şi să slăbească puterea familiilor străvechi. O criză serioasă s-a declanşat în al doilea an al domniei regelui Xerxes (484) : în vara aceea, doi bărbaţi babilonieni au pornit revolte în diferite părţi din nordul Babiloniei. Bel-shimanni şi Shamash-eriba au câştigat sprijin în mai multe oraşe în care scribii i-au numit „regi ai Babilonului” în sistemul de datare de pe tăbliţele pe care le scriau. Primul rebel a rezistat doar vreo două săptămâni, al doilea, trei luni, şi fie au sfârşit luptând unul împotriva celuilalt, fie şi-au unit forţele, fiind apoi distruşi de Xerxes. În acest timp, numeroase arhive din nordul Babiloniei şi-au încetat activitatea, ceea ce indică faptul că familiile de care aparţineau îşi pierduseră puterea economică. Toate erau familii vechi care păstrau legături puternice cu templele şi aveau de câştigat de pe urma lor, în afară de familia Egibi, menţionată anterior, care era strâns asociată cu guvernatorul provincial al Babilonului, funcţie ce a dispărut în jurul acestei date. Totuşi, unele familii din nordul Babiloniei şi-au continuat activitatea, la fel şi cele din sud. Supravieţuitorii din nord erau oarecum nou-veniţi care beneficiaseră de pe urma persanilor, slujindu-le ca administratori în acelaşi mod ca familia Murashu. Aceştia şi familiile din sud nu s-au alăturat rebeliunii, dar pe cei care au făcut-o Xerxes i-a ruinat. Prin urmare, revolta a dus probabil la un control mai ferm al Persiei asupra Babiloniei, care a durat până la victoria lui Alexandru de la Gaugamela, din 331.

Probabil ca reacţie la revoltă, Xerxes a împărţit satrapia Babiloniei în două, înglobând teritoriile de la Eufrat până la graniţa egipteană în noua provincie „Dincolo de

Râu". Aceasta a rămas un teritoriu vast care includea entităţi politice şi condiţii economice foarte diferite : zone agricole siriene, porturi feniciene pentru comerţul maritim, ţări deluroase şi zone deşertice. Din acest amestec făcea parte şi ţinutul Iuda, cu centrul în oraşul Ierusalim, pe care Nabucodonosor al II-lea îl jefuise în 587 şi a cărui populaţie fusese deportată în Babilonia. După cum am văzut, reputaţia de eliberator a lui Cirus s-a bazat şi pe permisiunea acordată iudeilor de a se întoarce acasă şi de a-şi reconstrui templul. Pentru a reconstitui istoria Iudei trebuie să ne bazăm pe izvoare foarte eterogene, inegal distribuite în timp. Acestea includ două scurte cărţi biblice, *Ezdra* şi *Neemia*, precum şi sumare însemnări administrative scrise cu cerneală pe fragmente ceramice – le dăm numele grecesc, „ostracă" –, în general în aramaică. Ştampilele cu scurte inscripţii de pe mânerele urcioarelor şi monedele prezintă de asemenea indicii despre practicile administrative. Şi arheologia regiunii oferă informaţii importante.

Iuda era o regiune mică situată în ţinuturi înalte şi înconjurată de alte subdiviziuni administrative ale satrapiei. La vest, coasta mediteraneeană avea mare importanţă pentru persani datorită porturilor sale, iar conducătorii fenicieni primiseră autoritate asupra întregii zone. Porturile permiteau comerţul peste mări şi erau esenţiale pentru acţiunile militare ale Persiei în Grecia, insulele mediteraneene şi Egipt. Totuşi, zonele de uscat prezentau mai puţin interes pentru persani, deoarece resursele de acolo erau limitate, iar pământul fusese neglijat în timpurile neobabiloniene. Provincia Samaria, pe care asirienii o supuseseră într-un trecut îndepărtat, avea încă o populaţie substanţială, iar capitala, Samaria, era un oraş fortificat. Iuda, pe de altă parte, era slab populată, iar Ierusalimul, capitala sa, fusese jefuit la începutul secolului al VI-lea. Biblia vorbeşte despre trei valuri substanţiale de exilaţi care s-au întors în Iuda din Babilonia : unul imediat după ce Cirus a creat imperiul, al doilea la începutul domniei lui Darius şi al treilea la mijlocul secolului al V-lea, când Ezdra şi Neemia au condus comunitatea şi au transformat din nou Ierusalimul într-un oraş mare. Arheologia arată că acest lucru nu este adevărat. Populaţia Iudei a rămas limitată, exilaţii întorcându-se ca familii individuale, iar Ierusalimul a rămas mic chiar şi după ce zidurile i-au fost reconstruite, în jurul anului 445. Niciun mormânt bogat sau alte descoperiri nu prezintă averi mari, iar majoritatea oamenilor locuiau în sate şi ferme. Din punct de vedere politic, Iuda s-ar fi putut afla sub autoritatea guvernatorului Samariei până la mijlocul secolului al V-lea, Ierusalimul devenind capitală abia în timpul lui Neemia. Conform cărţii biblice, Neemia a fost un curtean persan la Susa care i-a cerut regelui Artaxerxes permisiunea de a reconstrui oraşul încă în ruine, iar în calitate de guvernator a implementat adoptarea strictă a legii iudaice. Este posibil ca centralizarea puterii în Ierusalim să fi fost o metodă de a întări legăturile dintre comunitate şi ierarhia templului.

Există puţine mărturii concrete ale practicilor administrative până în secolul al IV-lea, când apare un număr substanţial de ostrace, unele chiar din Iuda, dar în principal din regiunea vecină din sud. Un mare grup publicat ca ostraca din Idumeea, de origine necunoscută, pentru că au apărut pe piaţa de antichităţi, conţin înregistrările detaliate ale plăţilor, în principal în cereale, şi ale angajării zilierilor. Nu există nicio dovadă că stăpânirea avea nevoie de astfel de însemnări, dar, cum Egiptul era independent

la acea vreme, e posibil să fi fost nevoie de o dominaţie mai fermă a imperiului în regiune. Arheologia arată că persanii au fortificat în acea perioadă regiunea de la sud de Iuda.

Unele mărturii pomenesc numele guvernatorilor din Iuda şi ale marilor preoţi din Ierusalim. Faptul că iudeii din întregul imperiu aveau o relaţie specială cu aceste autorităţi este limpede dintr-un set de papirusuri descoperite la Elefantina, lângă graniţa sudică a Egiptului. O colonie de mercenari iudei existase acolo de dinainte de cucerirea persană, iar membrii săi au lăsat în urmă o colecţie bogată de scrisori, contracte, relatări şi chiar texte literare (cum ar fi povestea lui Ahiqar, *cf.* capitolul 10), scrise pe papirusuri în aramaică. Un mic grup dintre acestea documentează un conflict între această comunitate şi vecinii săi egipteni, care mocnise cel puţin trei ani. Cea mai bogată în informaţii este o lungă scrisoare adresată de preoţii din Elefantina unui guvernator al Iudei numit Bagohi. Acesta este un nume persan, dar cel mai probabil era iudeu. Expeditorii amintesc că în urmă cu trei ani, în vara lui 410, preoţii zeului egiptean Khnum, cu ajutorul demnitarului persan local, au distrus templul lui Iahve. Au făcut acest lucru în timp ce satrapul persan Arshama, pe care îl cunoaştem din corespondenţa sa, era plecat din ţară. Acesta, susţineau ei, era un vechi sanctuar pe care Cambise îl respectase când a cucerit Egiptul. Se pare că existenţa sa era împotriva legii oficiale iudaice, dar nu era singurul templu de acest fel în vremea aceea. Preoţii din Elefantina le scriseseră înainte marelui preot din Ierusalim şi mai-marilor din Iuda solicitând ajutor, dar nu răspunsese nimeni. Acum îl rugau pe Bagohi să-şi folosească relaţiile din Egipt şi să obţină ajutor pentru un nou templu, şi încheiau scrisoarea menţionând că luaseră legătura şi cu fiii lui Sanballat, guvernatorul Samariei. Nu este foarte clar ce s-a întâmplat exact. Mulţi istorici resping în prezent vechea idee că preoţii egipteni voiau să elimine un cult străin, considerând că, cel mai probabil, cauza a fost o mult mai lumească dispută asupra proprietăţii. Acest caz ilustrează cum comunităţile iudee din afara Iudei considerau Ierusalimul şi pe liderii săi politici şi religioşi ca fiind pentru ei autorităţi relevante. Alte documente din dosar arată că satrapul persan Arshama a rezolvat lucrurile ordonând reconstruirea templului. Era aşadar atras în asemenea probleme locale.

Cele trei cazuri discutate aici demonstrează că persanii îşi adaptau administraţia la circumstanţele locale. În Persia, însuşi noul regim se ocupa de bunul mers al lucrurilor, în Babilonia a continuat să folosească intermediari privaţi, dar a avut de asemenea grijă să-şi afirme autoritatea, şi probabil doar târziu a impus o centralizare a puterii în Iuda, prin funcţionari locali. Această flexibilitate nu este totuşi un semn de *laissez-faire*. Persanii erau foarte dornici să dezvolte potenţialul economic al diferitelor teritorii, iar pentru aceasta au finanţat mari lucrări de infrastructură. Au construit sisteme de irigaţie pentru a dezvolta agricultura pe platoul iranian şi în oazele egiptene. Simpla existenţă a imperiului trebuie să fi facilitat comerţul, pentru că lumea de la Nil la Ind se găsea sub un singur regim politic. Dar lucrările publice l-au impulsionat şi mai mult. Darius a săpat un canal de la Nil la Marea Roşie pentru a face posibilă expedierea mărfurilor din Egipt în Persia. Imperiul a dezvoltat porturile de la Marea Mediterană, care i-au oferit acces la resursele din vest şi a legat întreaga coastă din

Anatolia până în Egipt. Corăbii din Ionia şi din Levant importau ulei, vin, metale, lemn, lână şi alte produse în Egipt şi exportau de acolo sodă caustică, o substanţă chimică necesară în industria textilă, şi alte bunuri egiptene. În mod clar, comerţul pe mare depăşea graniţele politice. Negustorii greci erau activi în Egipt sub stăpânirea persană, iar comercianţii siro-palestinieni călătoreau în toată Mediterana. Şi în teritoriile din est trebuie să fi existat comerţ maritim pe mările Arabiei şi pe cele indiene, dar mărturiile disponibile sunt extrem de puţine.

De-a lungul timpului, stăpânirea persană a început să influenţeze culturile locale, iar obiceiurile persane s-au răspândit. Monedele şi sigiliile locale prezintă motive persane, iar înalţii demnitari şi-au schimbat vestimentaţia şi obiceiurile pentru a reflecta practici persane (vezi caseta 16.1). Deşi respectul pentru tradiţiile locale era o trăsătură a persanilor, aceştia nu au împiedicat popoarele locale să imite stilurile imperiale. Vedem că două poluri, local şi central, au interacţionat în moduri diferite în cadrul imperiului. Nu a existat o eradicare a tradiţiilor locale, religioase sau de altă natură, ci mai degrabă un respect pentru ele. Pe de altă parte, longevitatea controlului persan asupra regiunii a avut în timp efecte unificatoare.

Caseta 16.1. *Monedele în Imperiul Persan*

O problemă la care istoricii încă nu au găsit răspuns este cât de importante erau monedele în Imperiul Persan. Monedele sunt nişte discuri mici, portabile, din metal preţios, ştanţate cu o sumă oficială care le garantează valoarea, iar în jurul anului 650 au început să fie produse de oameni din Lidia, în vestul Anatoliei. Cele mai vechi monede erau făcute din electrum, un aliaj de argint şi aur disponibil acolo. Mai târziu, alţii au bătut monede din aur şi argint pur: fiecare regiune sau oraş putea să-şi producă propriile monede cu mărci distincte. Acestea facilitau comerţul, deoarece constituiau un mijloc de schimb portabil şi garantat. Când a cucerit Anatolia, Cirus a descoperit că acolo se foloseau monede din aur şi argint, dar se pare că abia în timpul lui Darius au început şi persanii să le fabrice. Izvoare greceşti vorbesc despre darici de aur – cel mai probabil numiţi după regele Darius – şi *sigloi* de argint, cuvânt derivat din termenul semitic *şekel* (deşi nu cântăreau un şekel, spre deosebire de daricul de aur). Un număr substanţial de monede s-a păstrat din epoca persană, dar e clar că imperiul nu le considera un instrument care să fie aplicat sistematic. Cu siguranţă, producerea monedelor nu era o prerogativă imperială. Erau în uz mai multe tipuri: monede regale, care se pare că îl înfăţişează deseori pe rege ca războinic, monede emise de satrapi sau alţi demnitari şi monede greceşti, bătute fie în oraşe greceşti sub stăpânire persană, fie în oraşe independente, ca Atena. Toate monetăriile erau în vestul extrem al imperiului, care este şi zona unde monedele se foloseau cel mai mult. În regiuni ca Babilonia, monedele nu funcţionau ca etaloane de valoare, iar în Persepolis erau recunoscute după greutate. Texte greceşti afirmă că salariul unui mercenar de grad inferior era de un daric pe lună şi se pare că imperiul plătea în mod regulat în monede, dar nu au devenit o formă exclusivă sau preferată de plată. Imaginile de pe monedele regale sugerează că funcţionau ca simbol al puterii, dar asta nu a dus la interzicerea monedelor emise de alţii.

16.4. Sfârşitul imperiului

După 479, când Xerxes a abandonat încercările de cucerire a Greciei, izvoarele pentru o istorie politică a Persiei se împuţinează. Chiar dacă scrierile medicului grec Ktesias, care a locuit la curte la începutul secolului al IV-lea, au supravieţuit doar în scurte fragmente târzii, au avut o foarte mare influenţă în analizarea de acum a acelei epoci. Ktesias a acordat o mare atenţie intrigilor, în special când era vorba de femei din familia regală, şi a creat impresia unei curţi în decadenţă, ceea ce i-a determinat pe istorici să extrapoleze, considerând că întregul imperiu se afla în pericol. Relatarea lui Xenofon despre războiul sângeros pentru succesiune dintre Artaxerxes al II-lea şi fratele său Cirus cel Tânăr, încheiat cu moartea acestuia din urmă în anul 401, părea să confirme imaginea că instabilitatea caracteriza istoria Persiei de la domnia lui Xerxes până la cucerirea lui Alexandru, în anii 330. Totuşi, această imagine este astăzi foarte contestată (vezi controversa 16.1) şi istoricii se concentrează în schimb pe factorii de continuitate în practicile guvernamentale până la sfârşitul imperiului. Mărturiile relativ bogate din Babilonia arată că activitatea culturală şi ştiinţifică a continuat netulburată, iar arhive ca aceea a familiei Murashu dovedesc că statul colabora cu succes cu localnicii pentru dezvoltarea agriculturii.

Controversa 16.1. *Au fost persanii decadenți?*

În 1975, un eminent cercetător al Iranului antic își încheia un articol despre o inscripție trilingvă din Anatolia din epoca persană cu următoarele remarci:

> Acesta este doar un mic eveniment în comparație cu tragedia de proporții shakespeariene care avea loc în același timp pe scena mai mare a Imperiului Persan în ultimii ani ai bătrânului Artaxerxes al II-lea, care au fost încărcați de crime în familii, intrigi și atacuri, și la începutul domniei lui Artaxerxes al III-lea, care a știut să-și asigure puterea ca rege doar asasinând toți prinții. Inscripția noastră, atât de încântătoare pentru lingviști și istorici ai religiilor, îl poartă pe istoric într-o lume întunecată și muribundă în care strălucirea apariției charismatice a lui Alexandru nu ajunsese încă. Cu toate acestea, nu o putem ignora: sau, cum spunea unul dintre cei mai profunzi gânditori istorici: „Și epocile de declin și eșecuri au dreptul sacru la simpatia noastră" (Mayrhofer, 1975, p. 282 – traducerea îmi aparţine).

Aceste cuvinte de osândă reflectă un sentiment care, până de curând, nu era neobișnuit. Istoricii și opinia generală îi vedeau de obicei pe vechii persani ca un popor decadent, stricați de luxuri excesive, cruzi și impunând ceea ce Mayrhofer numea agonie asupra supușilor lor, care puteau doar să aștepte „primăvara" pe care Alexandru avea să o aducă. Pentru aceasta, găseau inspirație din abundență în izvoarele grecești. De exemplu, filosoful Platon vedea rădăcinile problemelor persane în dezechilibrul dintre „robie și libertate" și blama lipsa stricteții în educație. Nu mai erau crescuți în câmp deschis, ci în haremuri, sub supravegherea femeilor și a eunucilor (*cf.* Briant, 2002b). Pentru că mulți greci îl admirau pe Cirus, fondatorul imperiului, vedeau această slăbiciune ca o evoluție istorică

legată de propriile lor angajamente cu persanii. După ce nu a reușit să cucerească Grecia, Xerxes a devenit tot mai excentric, iar domnia sa a dat startul unui ciclu de violență fără rost și intrigi de palat. Deosebit de nocive în această privință erau femeile, al căror rol important în societatea persană era total opus celui al femeilor din Grecia. Muniție pentru aceste considerații a fost găsită ușor în scrierile lui Ktesias, a cărui relatare de presupus martor ocular al vieții de la curtea persană era plină de detalii sordide (*cf.* Sancisi-Weerdenburg, 1987).

Pentru că decrepitudinea morală nu este cea mai convingătoare explicație istorică, cercetătorii au încercat să găsească în comportamentul persan elemente mai concrete ce au dus la slăbirea imperiului. Pe primul loc era despotismul conducătorilor „receptivi la linguşelile curtenilor și demnitarilor care spuneau doar ceea ce credeau că vrea să audă regele" (Cook, 1983, p. 132). Persia a zdrobit populația cu biruri mari (Ghirshman, 1954, p. 200), cerând în plus și daruri umilitoare, precum cei cinci sute de băieți babilonieni pentru a fi castrați (Olmstead, 1948, pp. 289-299). Supușii se revoltau și nu voiau să apere imperiul. Drept urmare, persanii trebuiau să se bazeze tot mai mult pe mercenari greci, dar erau prea avari ca să-i plătească bine (Cook, 1983, p. 220). Cu toate acestea, imperiul avea destul de multe bogății și le risipea pe un stil de viață extravagant. Scrierile grecești au oferit întotdeauna mărturii suficiente în sprijinul unor asemenea afirmații și nu le putem discredita ca fiind pure fantezii. Existau multe obiceiuri persane al căror înțeles grecii nu îl pricepeau deplin și puteau considera aceste diferențe față de propriile obiceiuri semne ale decadenței. Banchetele erau un aspect important al ceremoniei de curte, care strângea legăturile dintre rege și nobilii săi, de exemplu, dar era ușor să fie percepute ca extravaganțe (Harrison, 2011, pp. 57-72).

Când istoricii Persiei antice au început să se concentreze mai mult asupra materialelor din interiorul imperiului și când au devenit mai conștienți de prejudecățile din narațiunile grecești, au reușit să elimine multe dintre aceste elemente negative. Percepția a fost că slăbiciunea structurală a statului a fost cauzată fie de politica aleasă – ca echilibrul atent între autonomiile locale și controlul central –, fie de rezultatul natural al sistemului de bază – în orice monarhie moartea unui rege produce tulburări (Wiesehöfer, 2007). Dar Imperiul Persan nu era deloc un eșec: a durat 200 de ani, i-a rezistat lui Alexandru mai mult de un deceniu, iar succesorii seleucizi au adoptat multe dintre practicile sale de guvernare (Kuhrt, 1995, p. 701). Rămâne totuși una dintre marile întrebări fără răspuns: de ce a sucombat în fața micului regat al Macedoniei de la vest (Kuhrt, 1995, p. 675; Briant, 2002b, p. 210, nota 20)?

Imperiul nu a fost niciodată pacificat complet şi au avut loc revolte, în special când un rege murea şi succesorul său trebuia să-şi impună autoritatea. Cu toate acestea, se pare că mare parte din instabilitate era cauzată de luptele dintre elitele persane. Cea mai dificilă provincie era Egiptul, care s-a răsculat de mai multe ori – de exemplu, la sfârşitul domniei lui Darius (486). Profitând, probabil, de războiul dintre Artaxerxes al II-lea şi Cirus cel Tânăr după moartea lui Darius al II-lea, în 405, ţara a reuşit să se separe pentru 60 de ani (404-343). În mod interesant, în acea perioadă regalitatea Egiptului a trecut prin mai multe mâini decât cea din Persia (şapte faţă de una singură), cu diverse familii rivalizând pentru ea, şi se pare că nu toţi egiptenii preferau o

dinastie autohtonă celei persane. În anul 400, locuitorii Elefantinei încă îl recunoşteau ca rege pe Artaxerxes al II-lea. Bogăţia Egiptului a dat diferiţilor pretendenţi posibilitatea să cumpere serviciile mercenarilor greci, iar regii i-au folosit şi ei pentru a jefui coasta siro-palestiniană, probabil pentru a împiedica o concentrare a corăbiilor persane acolo. Totuşi, în 343, Artaxerxes al III-lea a reuşit să recucerească ţara, ceea ce dovedeşte că imperiul încă era capabil să se impună.

Probabil existenţa Imperiului Persan a încurajat popoarele de la graniţele lui să se unească în state teritoriale mai centralizate şi mai târziu, în nordul Indiei, s-au pus bazele imperiului Maurya, în timp ce regatul Macedoniei a unit întreaga Grecie. Acest din urmă stat a provocat căderea Persiei. Iniţial un mic regat izolat de progresele politice şi culturale din Grecia, a devenit puterea dominantă în regiune în timpul regelui Filip, care a domnit din 359 până în 336. A impus stăpânirea macedoneană asupra oraşelor-state greceşti în 338, iar în anul următor a declarat război Persiei. Asasinarea lui a împiedicat începerea invaziei, dar fiul său Alexandru nu a mai aşteptat mult. În 334, cu mult avânt, şi-a condus armata în Anatolia. La început, situaţia era destul de precară, pentru că nu controla mările şi trebuia să se bazeze pe rezervele locale pentru reînarmarea trupelor sale. Dar victoriile obţinute cu greu la porturile Tir şi Gaza au eliminat posibilităţile navale ale Persiei şi au garantat contactele cu ţara lor. A urmat o campanie continuă de zece ani, în care şi-a condus trupele prin Imperiul Persan, anexând toate satrapiile. Regele Darius al III-lea a opus o rezistenţă feroce în bătăliile de la Issos, în nord-vestul Siriei (333), şi de la Gaugamela, în nordul Irakului (331), dar a fost în cele din urmă înfrânt. Izvoarele clasice prezintă cucerirea lui Alexandru drept o izbăvire de sub stăpânirea persană opresivă, presupunându-se, de exemplu, că popoarele din Egipt şi Babilonia l-au întâmpinat nerăbdătoare. Totuşi, aceste lucruri ţin într-o mare măsură de propaganda macedoneană, cei mai mulţi dintre oameni nefăcând, probabil, prea mare diferenţă între vechiul şi noul regim. Este adevărat că Alexandru a apelat cu succes la elitele politice şi religioase pentru a fi acceptat ca rege local, aşa cum făcuse şi persanul Cirus. A promovat cultele, cum ar fi făcut-o şi unul dintre conducătorii anteriori. În Babilon, de exemplu, a iniţiat o mare restaurare a templului lui Marduk, inclusiv reconstruirea (nefinalizată) a ziguratului. A dorit, de asemenea, să fie considerat regele legitim al Persiei şi l-a îngropat pe Darius al III-lea cu ceremonii complete după asasinarea acestuia de propriii curteni. Alexandru s-a căsătorit cu o prinţesă locală, Roxana, şi i-a îndemnat şi pe generalii lui să-şi găsească soţii din partea locului. În 324, când oştenii săi au refuzat să meargă mai departe, s-a întors în Babilon, unde şi-a stabilit capitala. Se pare că a adoptat tradiţiile ceremoniale ale persanilor, inclusiv datoria lor de a se prosterna în faţa lui. A fost cu siguranţă foarte impresionat de obiceiurile şi tradiţiile Orientului Apropiat şi, de exemplu, se considera fiul zeului egiptean Amun. Este posibil ca acest comportament să-i fi nemulţumit pe macedonenii săi, ceea ce face posibil ca moartea lui în 323 să fi fost un asasinat (o ipoteză care nu este acceptată de majoritatea istoricilor).

Imediat după aceea generalii săi au împărţit imperiul enorm creat de Alexandru. Orientul Apropiat, Iranul şi părţi din Asia Centrală au ajuns să fie stăpânite de dinastia

lui Seleucos, care a transformat nordul Babiloniei în centru politic şi administrativ. Întinderea Imperiului Seleucid, care avea să dureze 200 de ani, a fost la început aceeaşi cu cea a Imperiului Persan, cu excepţia Egiptului. Până recent, istoricii au fost de acord cu imaginea clasică a Orientului Apropiat obosit şi decadent în secolul al IV-lea şi că Alexandru şi succesorii săi au adus un nou suflu. Această imagine a revitalizării oferea un exemplu şi o justificare pentru întreprinderile coloniale europene din secolul al XIX-lea în regiuni care cunoscuseră un trecut glorios, dar care nu se modernizaseră. Deşi elenismul a fost văzut ca o combinaţie a tradiţiilor europene şi asiatice, se credea că vitalitatea lui se datorează practicilor politice şi culturale greceşti (de exemplu, filosofia, literatura, oraşul-stat etc.) introduse în regiuni care au stagnat, deşi aveau resurse uriaşe. Astăzi, o examinare mai atentă a mărturiilor documentare din Orientul Apropiat a dus la schimbarea acestei opinii. Sistemul persan, el însuşi un amalgam de tradiţii anterioare, a rezistat în timp din mai multe puncte de vedere. Au rezistat satrapiile şi aranjamentele politice cu populaţiile locale ; regii au folosit cultele locale şi ritualurile acestora pentru a-şi promova interesele politice ; practicile administrative au supravieţuit. De exemplu, în Babilonia şi Bactria singura schimbare pe care o observăm în documente este numele regilor. Unul dintre puţinele texte aramaice din Bactria datează din al şaptelea an al lui Alexandru, 324. S-au dezvoltat, într-adevăr, noi funcţii politice, noi limbi administrative le-au înlocuit pe cele vechi, ca babiloniana, clădiri greceşti au apărut în vechile oraşe şi au fost fondate noi oraşe după modele greceşti, dar aceste schimbări au avut loc treptat. Alexandru a fost numit „ultimul dintre ahemenizi”[2], dar moartea lui, în anul 323, nu a marcat un sfârşit limpede sau un început în lunga istorie a Orientului Apropiat.

Note

1. Kuhrt, 2007a, p. 141.
2. Briant, 2002a, p. 876.

Epilog

Pe 15 februarie 187 î.Hr., regele seleucid Antioh al III-lea cel Mare (222-187) a vizitat oraşul Babilon. S-a prosternat la porţile templului lui Marduk, a primit o coroană de aur cântărind 1.000 de şekeli şi a îmbrăcat roba purpurie a lui Nabucodonosor al II-lea, păstrată în trezorerie vreme de 370 de ani de la moartea acelui rege. A rămas opt zile în oraş, făcând ofrande în diverse temple, după care s-a mutat la Borsippa, unde a mai făcut o serie de donaţii. În cele din urmă s-a dus la Seleucia, pe Tigru, pe care predecesorul său Seleucos I o fondase în jurul anului 305 ca un oraş regal grecesc, dar nici aceasta nu mai era capitala imperiului – Antioh domnea din Antiohia, de pe coasta mediteraneeană. Ştim despre vizita lui Antioh pentru că un cărturar babilonian a înregistrat-o într-un jurnal astronomic, scris cu semne cuneiforme pe o tăbliţă de lut, alături de observaţii despre planete şi alte obiecte celeste. Cărturarul era implicat într-un proiect de cercetare lung de şapte secole, fără egal în istoria universală, şi care a durat de la mijlocul secolului al VIII-lea până în anul 61 î.Hr. Era adeptul unei tradiţii intelectuale ce supravieţuise multor schimbări de regimuri politice, dintre care, din 539, niciunul nu aparţinuse unui indigen babilonian. Grecul Antioh a simţit că trebuie să îmbrace robele predecesorului său mort de mult, deşi probabil nu ştia o boabă de babiloniană şi înţelegea puţin din cultele locale. Se considera parte dintr-un lung lanţ de conducători babilonieni şi era dornic să îmbrace acele veşminte probabil mucegăite pentru a demonstra acest lucru unui grup de demnitari şi preoţi locali. Aceasta demonstrează cât de greu este să stabileşti puncte finale în istorie. Cultura Orientului Apropiat nu a luat sfârşit când Alexandru, educat de marele filosof grec Aristotel, a cucerit regiunea. Viaţa intelectuală şi tradiţiile politice au supravieţuit. S-au contopit cu noul suflu şi au luat noi forme şi înţelesuri, dar influenţa lor s-a păstrat. Avea să mai dureze până prin 74-75 d.Hr. ca scrierea cuneiformă să dispară ca sistem de scriere şi mult după aceea oamenii apelau pentru îndrumare la zei babilonieni ca Sin şi Ishtar. Şi noi astăzi luăm de bune aspecte ale vieţii dezvoltate de oamenii din Orientul Apropiat: trăim în oraşe, ne supunem legilor, citim şi scriem şi multe altele. Multe secole ne separă de acea lume trecută, dar realizările sale rămân cu noi.

Listele regilor

Toate datele indică perioada domniilor şi trebuie considerate aproximative, fiind deseori nesigure, mai ales în primele secole. Pentru regii Mesopotamiei (sumerieni, babilonieni, asirieni), acestea sunt bazate pe lista Reginei Pruzsinsky din Gonzalo Rubio (ed.), *A Handbook of Ancient Mesopotamia*, de Gruyter, Boston şi Berlin, în curs de apariţie. Descendenţa nu este întotdeauna limpede : în cazurile sigure, regii succesivi sunt legaţi prin | ; în cazurile posibile, prin ? ; când nu există nicio legătură familială sigură, regii sunt separaţi printr-un spaţiu gol.

1. Dinastia akkadiană

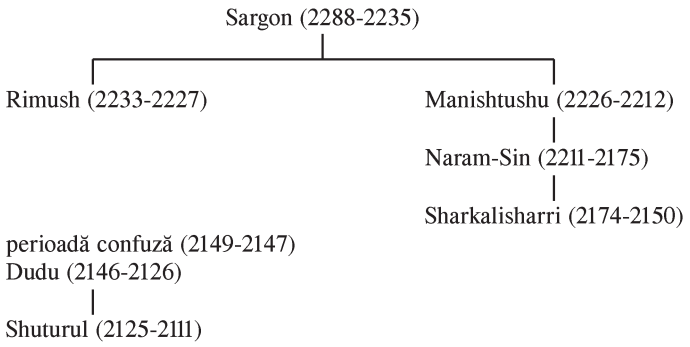

2. Dinastia Ur III

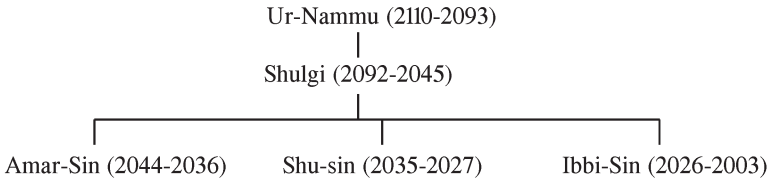

3. Dinastia Isin I

Ishbi-Erra (2019-1987)
|
Shu-ilishu (1986-1977)
|
Iddin-Dagan (1976-1956)
|
Ishme-Dagan (1955-1937)
|
Lipit-Ishtar (1936-1926)
|
Ur-Ninurta (1925-1898)
|
Bur-Sin (1897-1876)
|
Lipit-Enlil (1875-1871)

Erra-imitti (1870-1863)

Enlil-bani (1862-1839)

Zambija (1838-1836)

Iter-pisha (1835-1832)

Ur-dukuga (1831-1828)

Sin-magir (1827-1817)

Damiq-ilishu (1816-1794)

1793 : Larsa cucereşte Isinul

4. Dinastia din Larsa

Naplanum (2025-2005)
?
Emisum (2004-1977)
?
Samium (1976-1942)
|
Zabaja (1941-1933)
?
Gungunum (1932-1906)
?
Abi-sare (1905-1895)
?
Sumu-el (1894-1866)

Nur-Adad (1865-1850)
|
Sin-iddinam (1849-1843)
?
Sin-eribam (1842-1841)
|
Sin-iqisham (1840-1836)
?
Silli-Adad (1835)

Warad-Sin (1834-1823)

Rim-Sin I (1822-1763)
1763 : Babilonul cucereşte Larsa

Rim-Sin al II-lea (1741-1740)

5. Eshnunna

Datele exacte nu sunt cunoscute pentru majoritatea regilor.

Ibal-pi'el I
|
Ipiq-Adad al II-lea

Naram-sin
Dannum-tahaz

Dadusha (? -1780)
|
Ibal-pi'el al II-lea (1779-1766)
1766 : cucerită de Babilon, Mari şi Elam

Silli-Sin

6. Mari

Yahdun-Lim

Sumu-Yaman

Yasmah-Addu (cca 1795-1776)

Zimri-Lim (cca 1775-1762)

1761 : Babilonul cucereşte Mari

7. Yamkhad

Toţi anii sunt aproximativi.

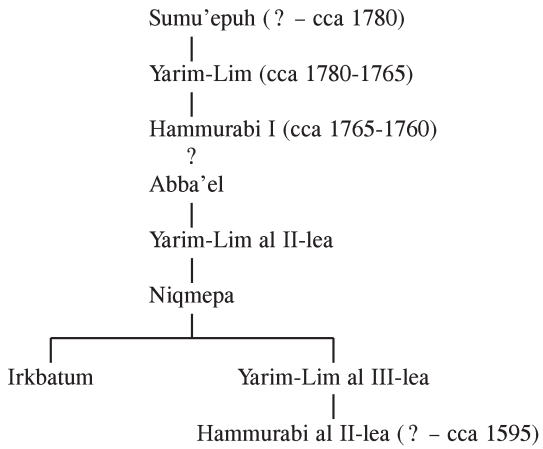

8. Dinastia I din Babilon

Sumulael (1880-1845)
?
Sabium (1844-1831)
?
Apil-Sin (1830-1813)
?
Sin-muballit (1812-1793)
Hammurabi (1792-1750)
Samsuiluna (1749-1712)
Abi-eshuh (1711-1684)
Ammiditana (1683-1647)
Ammisaduqa (1646-1626)
?
Samsuditana (1625-1595)

9. Vechiul Regat Hitit

Toţi anii sunt aproximativi.

Hattusilis I (1650-1620)

Mursili I (1620-1590)

Hantili I (1590-1560)

Zidanta I (1559-)

Ammuna

Huzziya I (-1526)

Telipinu (1525-1500)

10. Mitanni

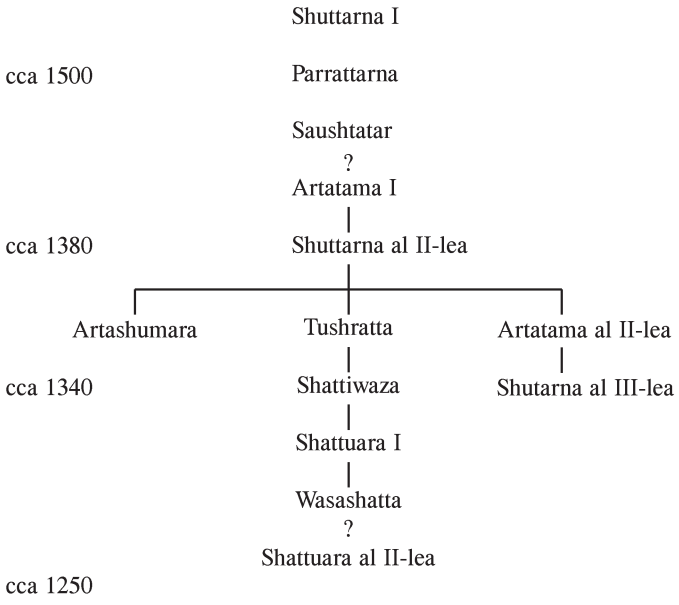

11. Noul Regat Hitit

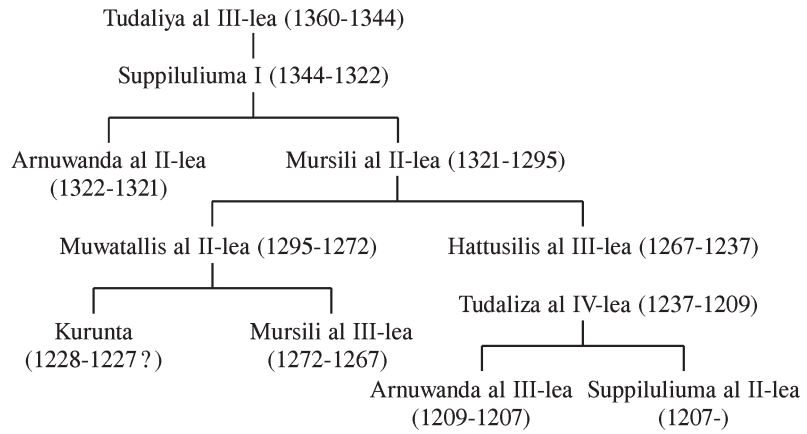

12. Câţiva regi din zona siro-palestiniană

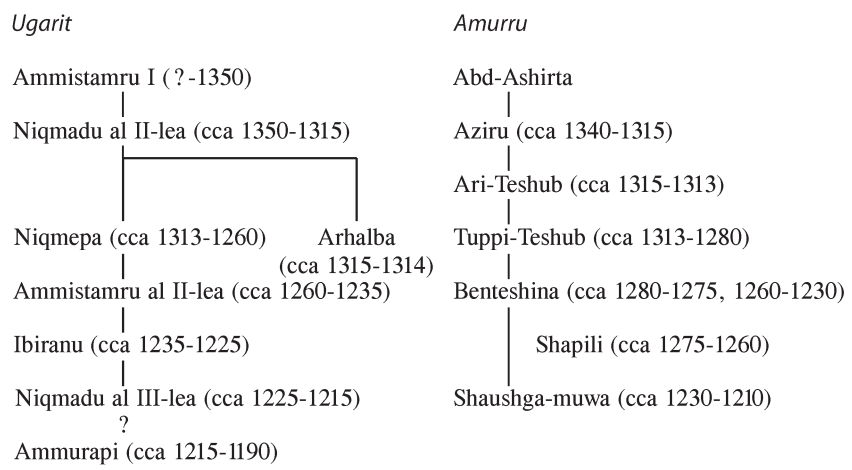

13. Babilonia la sfârşitul mileniului doi

Dinastia kasită

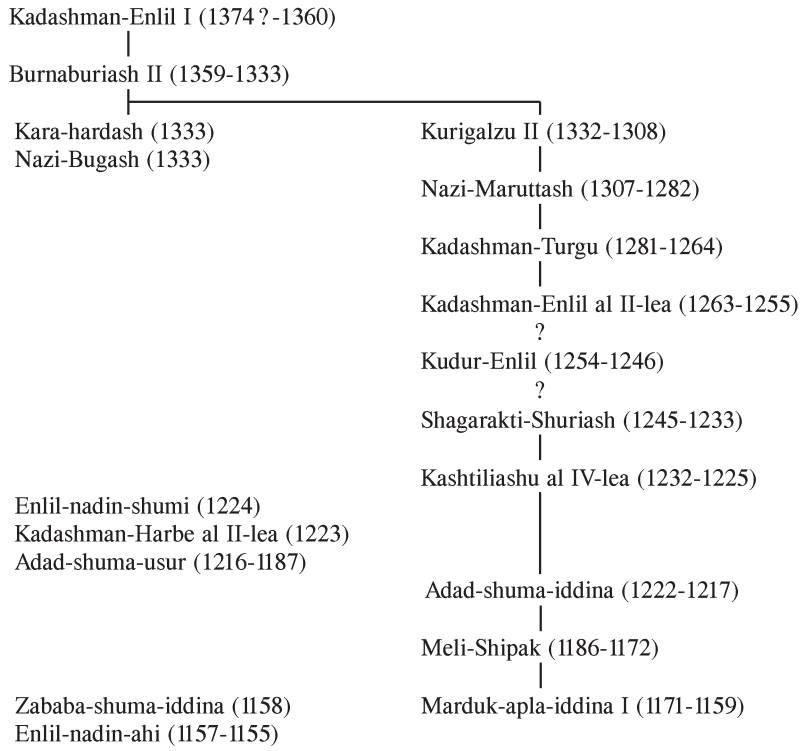

Dinastia Isin II

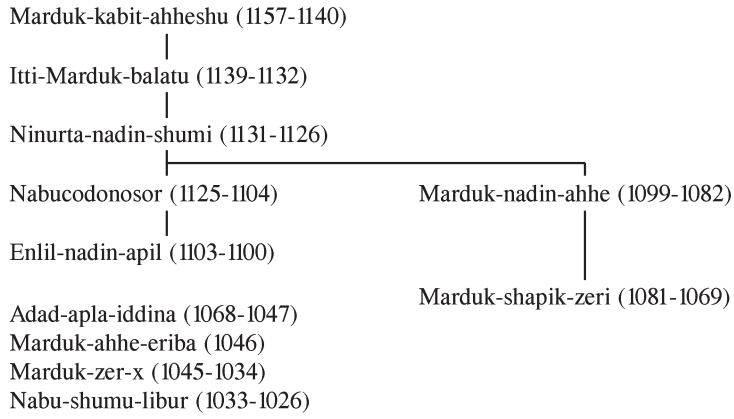

14. Regi din perioada elamită mijlocie

a) *Între 1500 și 1400 fără filiații sigure*

Kidinu
Tan-ruhurater al II-lea
Shalla
Tepti-ahar
Inshushinak-sunkir-nappipir

b) *Între 1400 și 1200*

Toate datele sunt nesigure.

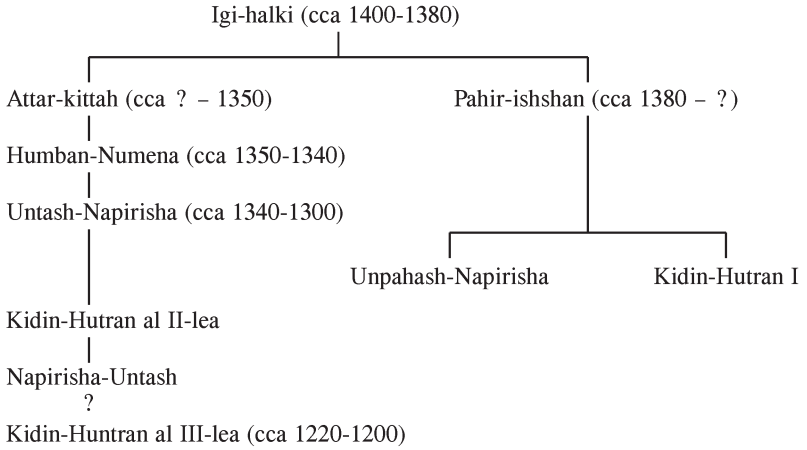

c) *Între 1200 și 1100*

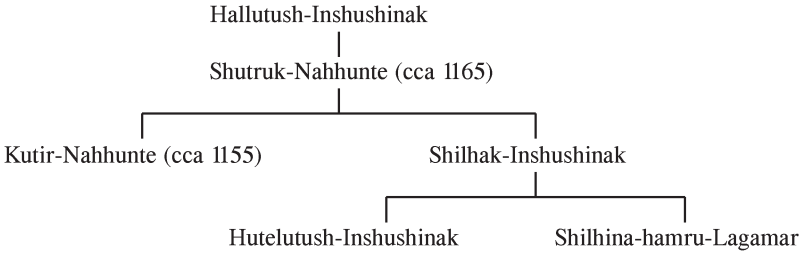

15. Babilonia la începutul mileniului unu

Dinastia a II-a a Ţinutului Mării

Simbar-Shipak (1025-1008)
?
Kashshu-nadin-ahhe (1007-1005)

Ea-mukin-zeri (1008)

Dinastia Bazi

Eulman-shakin-shumi (1004-1988)
?
Ninurta-kudurri-usur I (987-985)

Shirikti-Shuqamuna (985)

Dinastia elamită

Mar-biti-apla-usur (984-979)

Dinastii amestecate

Nabu-mukin-apli (978-943)
Ninurta-kudurri-usur al II-lea (943)

Mar-biti-ahhe-iddina (942-?)

Shamash-mudammiq (?-?)
?
Nabu-shuma-ukin I (?-?)
Nabu-apla-iddina (?-?)
Marduk-zakir-shumi I (?-?)
Marduk-balassu-iqbi (? – cca 813)

Baba-aha-iddina (812)
Ninurta-apla-[ ] (?-?)
Marduk-bel-zeri (?-?)
Marduk-apla-usur (?-?)
Eriba-Marduk (?-?)
Nabu-shuma-ishkun (760? – 748)
Nabu-nasir (747-734)
Nabu-nadin-zeri (733-732)
Nabu-shuma-ukin al II-lea (732)
Nabu-mukin-zeri (731-729)
Tiglat-pileser al III-lea/Pulu (728-727)
Salmanasar al V-lea/Ululai (726-722)
Marduk-apla-iddina al II-lea (721-710)
Sargon al II-lea (709-705)
Sennacherib (704-703)

Marduk-zakir-shumi al II-lea (703)
Marduk-apla-iddina al II-lea (703)
Bel-ibni (702-700)

Babilonia la începutul mileniului unu (continuare)

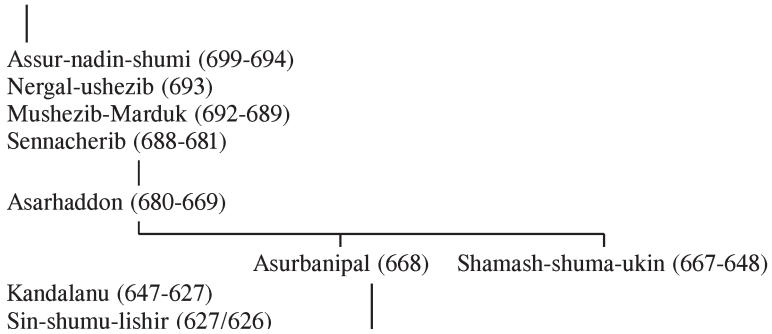

16. Dinastia neobabiloniană

17. Dinastia ahemenidă

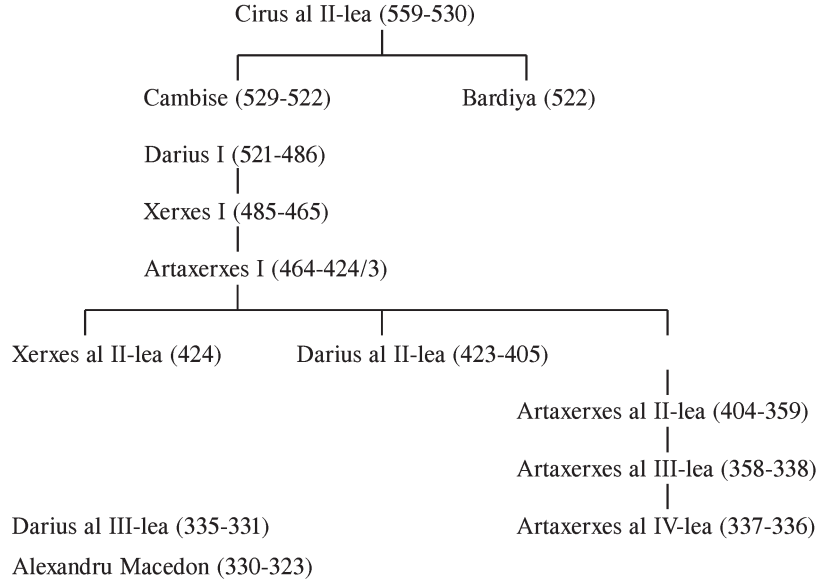

18. Asiria

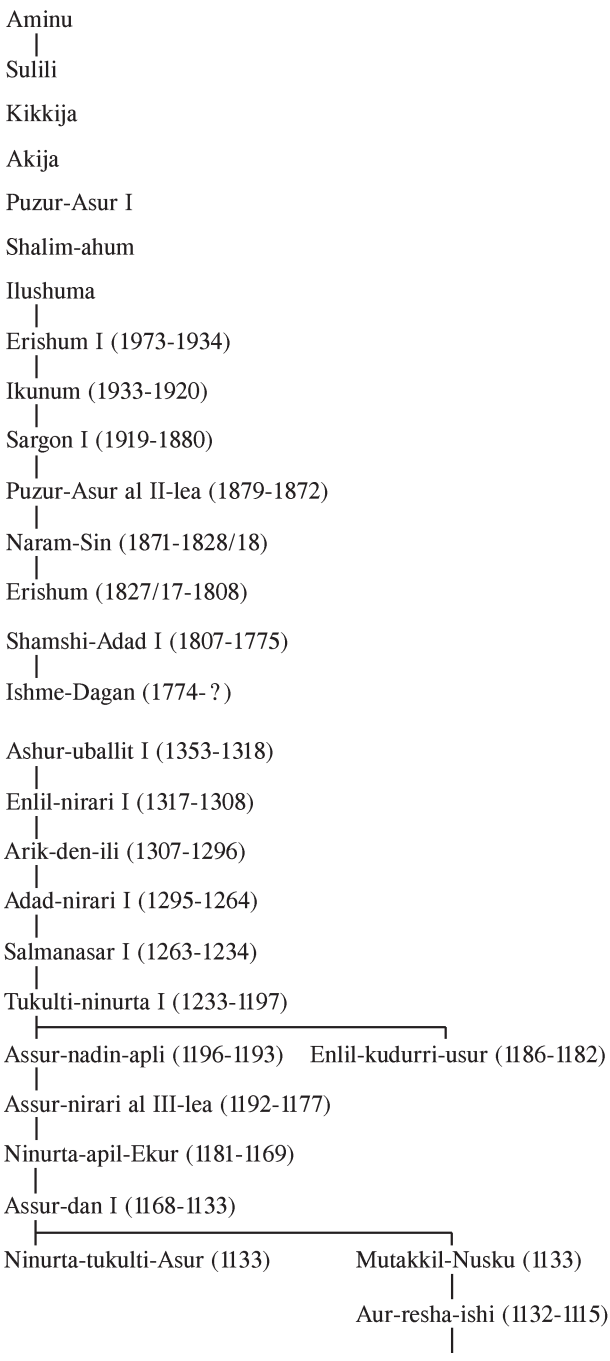
Aminu
Sulili
Kikkija
Akija
Puzur-Asur I
Shalim-ahum
Ilushuma
Erishum I (1973-1934)
Ikunum (1933-1920)
Sargon I (1919-1880)
Puzur-Asur al II-lea (1879-1872)
Naram-Sin (1871-1828/18)
Erishum (1827/17-1808)
Shamshi-Adad I (1807-1775)
Ishme-Dagan (1774-?)
Ashur-uballit I (1353-1318)
Enlil-nirari I (1317-1308)
Arik-den-ili (1307-1296)
Adad-nirari I (1295-1264)
Salmanasar I (1263-1234)
Tukulti-ninurta I (1233-1197)
Assur-nadin-apli (1196-1193)
Enlil-kudurri-usur (1186-1182)
Assur-nirari al III-lea (1192-1177)
Ninurta-apil-Ekur (1181-1169)
Assur-dan I (1168-1133)
Ninurta-tukulti-Asur (1133)
Mutakkil-Nusku (1133)
Aur-resha-ishi (1132-1115)

Asiria (continuare)

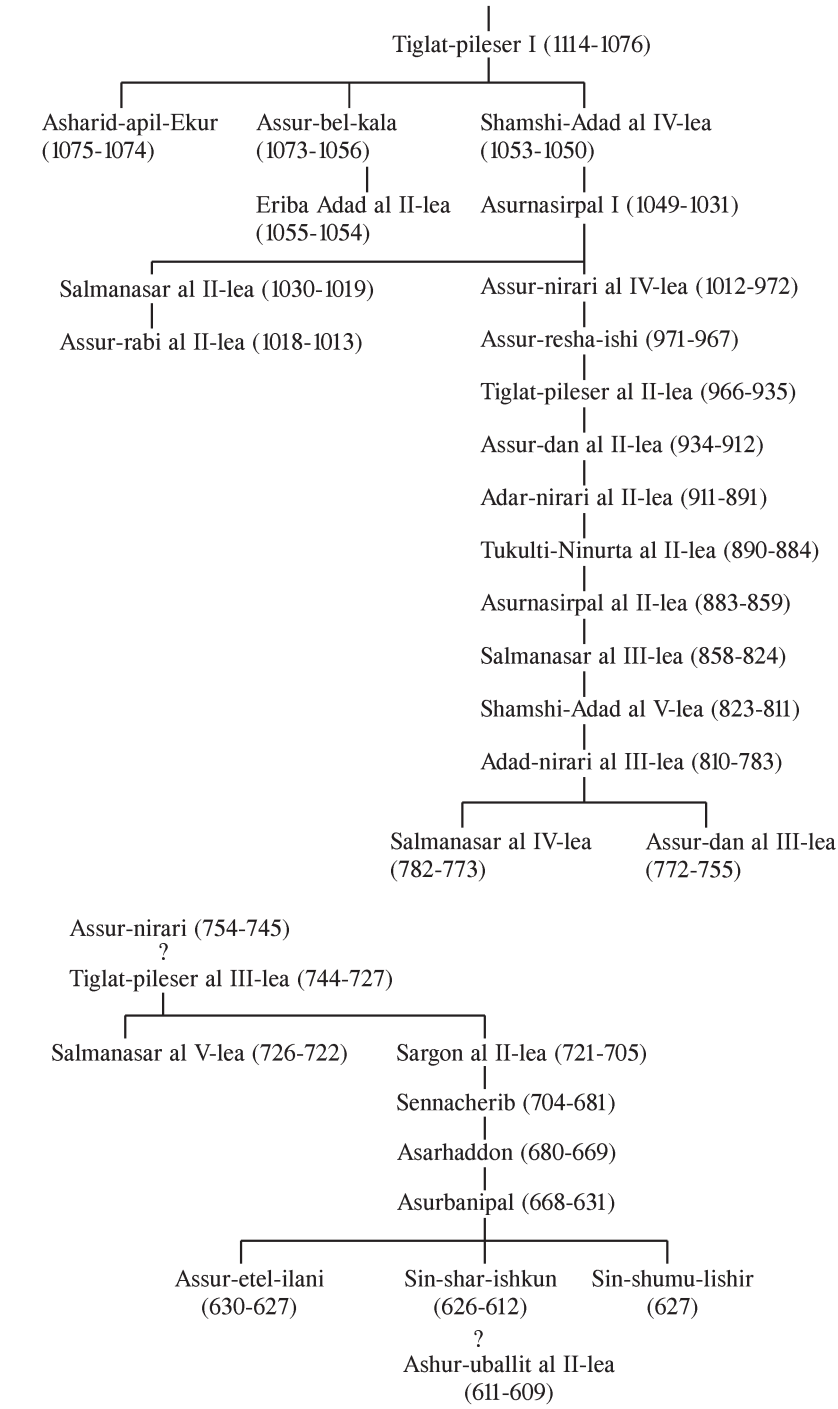

Bibliografie recomandată

Literatura ştiinţifică asupra istoriilor şi culturilor din Orientul Apropiat este foarte bogată şi variază de la note de un paragraf la lucrări în mai multe volume. Acestea sunt scrise în principal în engleză, franceză şi germană, deşi unele lucrări foarte importante au fost publicate şi în alte limbi. Iată aici o mică selecţie de lucrări, majoritatea în engleză. Am acordat o atenţie specială publicaţiilor recente, în care este disponibilă şi o bibliografie adusă la zi.

În ultimii ani, diverse edituri au publicat lucrări de referinţă în care mai mulţi autori discută aspecte ale istoriei şi culturii Orientului Apropiat de-a lungul Antichităţii. Acestea includ *Handbook*-urile despre *Anatolia* (Steadman şi McMahon, eds., 2011), *Iran* (Potts, ed., 2013) şi *Cuneiform Cultures* (Radner şi Robson, eds., 2011) de la Oxford University Press, *Companion to the Ancient Near East* (Snell, ed., 2005) şi *Companion to the Archaeology of the Ancient Near East* (Potts, ed., 2012) de la Blackwell şi *Babylonian World* (Leick, ed., 2007) şi *Sumerian World* (Crawford, ed., 2013) de la Routledge. Cele mai cuprinzătoare sunt în continuare cele patru volume din *Civilizations of the Ancient Near East* (Sasson, ed., 1995). Toate acestea conţin numeroase contribuţii care tratează o gamă largă de subiecte de istorie, arheologie, artă, limbă, literatură etc. şi cuprind de la sinteze generale la discuţii specializate. Bibliografiile lor aduse la zi le oferă studenţilor informaţii necesare pentru a cerceta majoritatea subiectelor. Prezentări sistematice ale problemelor aranjate alfabetic se găsesc în sumarul *Dictionary of the Ancient Near East* (Bienkowski şi Millard, eds., 2000) şi cuprinzătorul *Reallexicon der Assyriologie* (Ebeling *et al.*, eds., 1932-), care a ajuns până la litera U. Articolele sale detaliate sunt scrise în germană, franceză şi engleză.

Sintezele istorice în engleză includ Kuhrt, 1995, mai scurta Hallo şi Simpson, 1998, Foster şi Foster, 2009, şi foarte scurta Podany, 2014. Liverani, 2014, este o traducere engleză actualizată a excelentei istorii în italiană (1988a). O influentă lucrare cu mai mulţi autori este *The Cambridge Ancient History* (Boardman *et al.*, eds., 1971-1988). Contribuţiile au fost scrise din anii 1960 până în anii 1980 şi unele dintre ele sunt depăşite. Oferă totuşi cea mai detaliată relatare factuală disponibilă. În germană a apărut recent Frahm, 2013, în italiană Milano (ed.), 2012, iar cea mai recentă sinteză în franceză o constituie cele două volume ale lui Garelli *et al.*, 1997 şi 2002.

Există studii detaliate ale unor regiuni specifice din Orientul Apropiat. Pentru Siria : Klengel, 1992, şi Akkermans şi Schwartz, 2003 ; pentru Anatolia : Bryce, 2005, şi Sagona şi Zimansky, 2009 ; pentru Iranul Occidental : Carter şi Stolper, 1984, şi Potts, 1999 ; iar pentru Golful Persic : Potts, 1990.

Roaf, 1999, conţine hărţi informative pentru diferitele epoci ale istoriei antice şi o excelentă discuţie-rezumat privind istoria Orientului Apropiat în Antichitate. Lucrarea are şi numeroase ilustraţii. Potts, 1997, este un bun studiu al lumii materiale a mesopotamienilor, organizat pe subiecte. Oppeheim, 1977, este singura istorie cu adevărat intelectuală a regiunii, organizată şi aceasta în jurul diferitelor subiecte. Jacobsen, 1976, oferă o istorie a religiei mesopotamiene.

Două pagini web ilustrate ce conţin informaţii generale sunt : http : //www.mesopotamia.co.uk, de la British Museum din Londra, şi http : //www.metmuseum.org/toah/hi/te_index.asp ? i = 7, de la Metropolitan Museum of Art, New York. http : //archatlas.dept.shef.ac.uk/Home.php conţine hărţi prin satelit interesante şi discuţii pe marginea unor subiecte precum originea agriculturii şi rutele comerciale.

Pe lângă lucrările menţionate mai sus, care conţin informaţii importante despre aproape toate perioadele istoriei Orientului Apropiat, cititorul poate consulta cărţile următoare pentru mai multe informaţii despre subiectele discutate aici în capitole specifice. Lista e departe de a fi completă şi oferă doar un ghid sumar.

Capitolul 1. Probleme introductive

Ce este Orientul Apropiat antic ? : Van De Mieroop, 1997.
Sursele : Van De Mieroop, 1999a, Matthews, 2003, Glassner, 2004, şi Zimansky, 2005.
Evoluţia preistorică : Nissen, 1988, şi diferite contribuţii în Potts (ed.), 2012. Pentru noi progrese în cercetare, Watkins, 2010, şi Pournelle, 2013. Pentru Göbekli Tepe : Schmidt, 2011.

Partea I. Orașele-state

Pentru preistorie şi perioadele timpurii ale istoriei Orientului Apropiat, vezi Nissen, 1998, şi Pollock, 1999. Multe aspecte ale societăţii şi culturii sunt discutate în Postgate, 1992a, şi Crawford, 2004. Arta mileniului trei este ilustrată în Aruz (ed.), 2003.

Capitolul 2. Originile: fenomenul Uruk

Sursele : Bauer, Englund şi Krebenik, 1998, pp. 13-233.
Evoluţia Urukului : Liverani, 2006, şi Algaze, 2008.
Originea oraşelor : Van De Mieroop, 1999b, capitolul 2.
Texte şi instrumente administrative : Nissen, Damerow şi Englund, 1993 (texte), şi Collon, 1987 (sigilii). Pentru texte lexicale, vezi http : //oracc.museum.upenn.edu/dcclt şi Veldhuis, 2014.
Originile scrierii : Walker, 1987, Schmandt-Besserat, 1992, Glassner, 2003, şi Cooper, 2004.
„Expansiunea Uruk" : Moorey, 1995, Rothman (ed.), 2001, Algaze, 2005, şi Jennings, 2011, pp. 57-76.

Capitolul 3. Orașe-state în competiție: perioada dinastică timpurie

Sursele : Cooper, 1983 şi 1986, Matthews, 1993, Bauer, Englund şi Krebenik, 1998, pp. 237-585, şi Frayne, 2008.
Organizarea politică : Steinkeller, 2002. Pentru democraţia primitivă, vezi Jacobsen, 1943.
Restul Orientului Apropiat : pentru Ebla, vezi Pettinato, 1991, Matthiae, 2010, şi Milano 1995.
Societatea în perioada dinastică timpurie : Maekawa, 1973-1974, Visicato, 1995, şi Zettler şi Horne (eds.), 1998.
Prezenţe în literatura ulterioară : Wilcke, 1989, George, 1999, capitolul 5, Foster, 2001, pp. 99-154, Glassner, 2004, şi Vanstiphout, 2004.

Capitolul 4. Centralizare politică la sfârşitul mileniului trei

Sursele : Frayne, 1993 şi 1997, Edzard, 1997, Michalowski, 1993 şi 2011, şi Sallaberger şi Westenholz, 1999. Pentru textele Iri-Sagrig : Owen, 2013.

Dinastia akkadiană : Liverani (ed.), 1993b. Pentru Puzur-Inshushinak : Steinkeller, 2013.

Statul Ur III : Steinkeller, 1987 şi 2003 ; Sharlach, 2004. Pentru activitatea din arhiva Garshana : Adams, 2010.

Siria şi Mesopotamia de Nord la sfârşitul mileniului trei : Sallaberger, 2007.

Prezenţe în literatura ulterioară : Westenholz, 1997, Van De Mieroop, 1999c şi 2000, şi Potts, 2001.

Capitolul 5. Orientul Apropiat la începutul mileniului doi

Sursele : Frayne, 1990 ; Charpin, Edzard şi Stol, 2004 ; Veenhof şi Eidem, 2008.

Nomazi şi popoare sedentare : Schwartz, 1995, şi Fleming, 2004.

Societatea babiloniană în perioada Isin-Larsa : Van De Mieroop, 1992, Renger, 2002, şi Goddeeris, 2007.

Istorie şi comerţ în perioada asiriană timpurie : Veenhof, 2003, şi Barjamovic, Hertel şi Larsen, 2012. Michel, 2001, conţine o bogată selecţie de scrisori din perioada asiriană timpurie traduse în franceză.

Mari : Durand, 1997-2000, conţine un mare număr de scrisori din Mari traduse în franceză, cu introduceri generale actualizate în multe subiecte. Heimpel, 2003, traduce multe scrisori în engleză. Charpin şi Ziegler, 2003, e o istorie detaliată.

Capitolul 6. Dezvoltarea statelor teritoriale la începutul mileniului doi

Sursele : vezi capitolul 5.

Regatul Mesopotamiei Superioare : vezi Mari în capitolul 5.

Dinastia babiloniană veche : Charpin, 2012, şi Van De Mieroop, 2005. Pentru revolta împotriva lui Samsuiluna, vezi Seri, 2013, pp. 20-54, 238-242. Roth, 1997, oferă traduceri ale Codului lui Hammurabi, precum şi ale altor coduri de legi din Mesopotamia şi de la hitiţi. Pentru aspecte ale economiei şi societăţii, Stol, 2004. Multe traduceri din literatura sumeriană pot fi găsite în Black *et al.*, 2004, şi pe http : //www-etcsl.orient.ox.ac.uk. Pentru curriculumul şcolar, vezi Tinney, 1998.

Vechiul Regat Hitit : Bryce, 2005, pp. 1-107.

Urmările : Van Lerberghe, 1995, şi Sassmannshausen, 2004 (kasiţi), Salvini, 1998 (hurieni), şi Podany, 2002 (regatul Hana).

Partea a II-a. Statele teritoriale

Capitolul 7. Clubul marilor puteri

Sursele : Moran, 1992, traduce toate scrisorile de la Amarna în engleză, iar Beckman, 1999, conţine traduceri ale unor selecţii din tratate şi alte materiale diplomatice ale hitiţilor.

Sistemul internaţional : Liverani, 1990 şi 2001a, Cohen şi Westbrook (eds.), 2000, Bryce, 2003, Feldman, 2005, Van De Mieroop, 2007, şi Podany, 2010. Aruz, Benzel şi Evans (eds.), 2008, conţine numeroase imagini ale obiectelor şi siturilor arheologice ale epocii,

precum şi introduceri excelente în multe subiecte. Aruz, Graff şi Rakic (eds.), 2013, oferă mai multe analize ştiinţifice ale acestor subiecte.

Capitolul 8. Statele occidentale de la sfârşitul mileniului doi

Sursele : Hoffner, 1980, şi Liverani, 2004, pentru sinteze şi analize. Pentru traduceri, vezi Moran, 1992 (scrisorile de la Amarna), Beckman, 1999 (tratate şi corespondenţă diplomatică la hitiţi), Hoffner, 2009 (scrisori hitite), şi Beckman, Bryce şi Cline, 2011 (texte privind Ahhiyawa).

Statul Mitanni : Wilhelm, 1989, von Dassow, 2008 (Alalakh), Maidman, 2010, şi Postgate, 2013, capitolul 7 (Nuzi), şi Cancik-Kirschbaum, Brisch şi Eidem (eds.), 2014.

Hitiţi : sinteze generale : Gurney, 1990, Klengel, 1999, Bryce, 2005, Collins, 2007, Genz şi Mielke (eds.), 2011, şi Beal, 2011. Despre Hattusa : http : //www.hattuscha.de/English/english1.htm.

Levant : Singer, 1991 (istoria regatului Amurru), şi Watson şi Wyatt (eds.), 1999 (Ugarit).

Capitolul 9. Kasiţii, asirienii şi elamiţii

Sursele : König, 1965, Brinkman, 1976, şi Grayson, 1987.

Kasiţi : Brinkman, 1976-1980, Balkan, 1986, şi Sassmannshausen, 2001.

Perioada asiriană mijlocie : Machinist, 1982, şi Postgate, 2013.

Elam : Potts, 1990, pp. 188-258.

Capitolul 10. Prăbuşirea sistemului regional şi urmările ei

Numeroase cărţi tratează sfârşitul Epocii Bronzului Târziu. Cea mai recentă este Cline, 2014, care conţine bibliografia cea mai relevantă. Vezi Liverani, 1997, şi Van De Mieroop, 2007, capitolul 10, pentru abordarea folosită aici.

Urmările : Brinkman, 1984a, Healy, 1990, şi Sherratt, 2003.

Partea a III-a. Imperiile

Mai multe contribuţii în Larsen (ed.), 1979, sunt importante pentru Imperiul Asirian. Cancik-Kirschbaum, 2003, constituie o introducere în limba germană la acesta. Joannès, 2004, analizează toate imperiile mesopotamiene din mileniul unu.

Capitolul 11. Orientul Apropiat la începutul mileniului unu

Sursele : Frame, 1995 (Babilonia), Hawkins, 2000 (neohitiţi), şi Salvini, 2008-2012 (Urartu).

Babilonia : Brinkman, 1984b.

Elam : Waters, 2000.

Urartu : Salvini, 1995, Radner, 2011, Zimansky, 2011, şi Kroll *et al.* (eds.), 2012.

Fenicia : Markoe, 2000, şi Woolmer, 2011.

Arameeni : Niehr (ed.), 2014.

Israel şi Iuda : Finkelstein, 1999 şi 2013, Liverani, 2005a, 2005b.

Capitolul 12. Ascensiunea Asiriei

Sursele : Grayson, 1991b şi 1996. Scrisorile, însemnările administrative, documentele juridice şi diverse alte texte găsite în arhivele de la Ninive sunt reeditate integral de o echipă din Helsinki. Până acum au apărut 19 volume în seria *State Archives of Assyria* sub coordonarea generală a lui Simo Parpola. Fales, 2001, conţine o analiză a acestor surse.
Armata şi războiul : Bahrani, 2008 (aspecte ideologice), şi Fales, 2010.
Expansiunea imperiului : Liverani, 1988b, şi Postgate, 1992b.
Capitala Kalhu : J. şi D. Oates, 2001.

Capitolul 13. Dominarea lumii de către Asiria

Multe contribuţii din Parpola şi Whiting (eds.), 1997, sunt importante pentru studiul acestei perioade.
Sursele : Tadmor şi Yamada, 2011 (Tiglat-pileser al III-lea şi Salmanasar al V-lea), Fuchs, 1993 (Sargon al II-lea), Grayson şi Novotny, 2012 şi 2014 (Sennacherib), Leichty, 2011 (Asarhaddon), şi Borger 1996 (Assurbanipal). Vezi şi http : //oracc.museum.upenn.edu/rinap. Pentru scrisori şi alte texte, vezi *State Archives of Assyria*.
Regiunile vestice : Stern, 2001, pp. 1-300.
Babilonia : Frame, 1992, şi Porter, 1993.
Ideologia : Bahrani, 1995 şi 2008.
Pentru conţinutul bibliotecii lui Assurbanipal, vezi Oppenheim, 1977, pp. 14-23. Pentru literatura din mileniul unu în general, Foster, 2007. Traduceri în engleză a numeroase texte literare akkadiene pot fi găsite în Foster, 2005, cu o versiune concisă publicată în 1995. Acelaşi autor a tradus *The Epic of Gilgamesh* (2001). O altă traducere recentă a epopeii este George, 1999, care a publicat şi o ediţie definitivă, George, 2003. Pentru astronomie, vezi Brown, 2000, şi Rochberg, 2004.
Decăderea Asiriei : Liverani, 2001b.

Capitolul 14. Mezii şi babilonienii

Sursele : Da Riva, 2013 (Nabopolassar, Evil-Merodach şi Neriglissar), Schaudig, 2001 (Nabonid şi Cirus). Da Riva, 2008, prezintă toate inscripţiile regale, iar Jursa, 2005, toate arhivele administrative.
Mezii : Lanfranchi *et al*. (eds.), 2003, Radner, 2013. Frigia : http : //sites.museum.upenn.edu/gordion.
Imperiul Neobabilonian : Vanderhooft, 1999, şi Stern, 2001, pp. 301-350.
Conducători individuali : Wiseman, 1985, şi Sack, 2004 (Nabucodonosor al II-lea), Sack, 1972 (Amel-Marduk), Beaulieu, 1989, şi Michalowski, 2003 (Nabonid).
Economia babiloniană : Jursa, 2010, convenabil rezumat în Jursa, 2013. Pentru familia Egibi : Wunsch, 2007.
Pentru deportaţii în Babilonia : Dandamayev, 2004, şi Wunsch, 2013.
Oraşul Babilon : Van De Mieroop, 2003.
Interesul pentru trecut : Winter, 2000.

Capitolul 15. Crearea unui imperiu universal: Persia

Enciclopedia Iranica (http : //www.iranicaonline.org) conţine multe articole aduse la zi care tratează Persia antică.

Sursele : inscripţii persane vechi : Schmitt, 2009 ; http : //www.avesta.org/op/op.htm. Traduceri în engleză din toate tipurile de surse aranjate pe subiecte apar în Kuhrt, 2007a. Pentru interpretarea lor, vezi Harrison, 2011. Documente aramaice din Bactria : Naveh şi Shaked, 2012.
Sinteze generale : Wiesehöfer, 1996, Kuhrt, 2001, Briant, 2002a, Allen, 2005, Brosius, 2006.
Pentru Cirus : Kuhrt, 2007b.

Capitolul 16. Guvernarea unui imperiu universal: Persia

Structura administrativă : Wiesehöfer, 2009.
Nucleul persan : Briant, Henkelman şi Stolper (eds.), 2008 ; Babilonia : Stolper, 1985 ; Iuda : Grabbe, 2004.

Bibliografie

Abusch, Tzvi *et al.* (eds.) (2001), *Proceedings of the XLV Rencontre Assyriologique Internationale*, vol. 1 : *Historiography in the Cuneiform World*, Bethesda, MD.

Adams, Robert McC. (1966), *The Evolution of Urban Society*, Chicago.

Adams, Robert McC. (2010), „Slavery and Freedom in the Third Dynasty of Ur : Implications of the Garshana Archives", *Cuneiform Digital Library Journal*, 2, http : //cdli.ucla.edu/pubs/cdlj/2010/cdlj2010 002.html.

Akkermans, Peter M.M.G., şi Glenn M. Schwartz (2003), *The Archaeology of Syria : From Complex Hunter-Gatherer to Early Urban Societies (ca. 16,000-300 BC)*, Cambridge.

Algaze, Guillermo (2005), *The Uruk World System*, ediţia a II-a, Chicago.

Algaze, Guillermo (2008), *Early Mesopotamia at the Dawn of Civilization*, Chicago.

Algaze, Guillermo (2013), „The End of Prehistory and the Uruk Period", în Crawford, 2013, pp. 68-94.

Allen, Lindsay (2005), *The Persian Empire : A History*, Londra.

Aruz, Joan (ed.) (2003), *Art of the First Cities : The Third Millennium BC from the Mediterranean to the Indus*, New York.

Aruz, Joan, Kim Benzel şi Jean M. Evans (eds.) (2008), *Beyond Babylon : Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium BC*, New York.

Aruz, Joan, Sarah Graff şi Yelena Rakic (eds.) (2013), *Cultures in Contact : From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium BC*, New York.

Baadsgaard, Aubrey, Janet Monge, Samantha Cox şi Richard L. Zettler (2011), „Human Sacrifice and Intentional Corpse Preservation in the Royal Cemetery of Ur", *Antiquity*, 85, pp. 27-42.

Bahrani, Zainab (1995), „Assault and Abduction : The Fate of the Royal Image in the Ancient Near East", *Art History*, 18, pp. 363-382.

Bahrani, Zainab (2007), „The Babylonian Visual Image", în Leick, 2007, pp. 155-170.

Bahrani, Zainab (2008), *Rituals of War : The Body and Violence in Mesopotamia*, New York.

Balkan, Kemal (1986), *Studies in Babylonian Feudalism of the Kassite Period*, Malibu.

Barjamovic, Gojko, Thomas Hertel şi Mogens Trolle Larsen (2012), *Ups and Downs at Kanesh : Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period*, Leiden.

Bauer, Josef, Robert K. Englund şi Manfred Krebenik (1998), *Mesopotamien. Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit*, Freiburg şi Göttingen.

Beal, Richard A. (2011), „Hittite Anatolia : A Political History", în Steadman şi McMahon, 2011, pp. 917-933.

Beaulieu, Paul-Alain (1989), *The Reign of Nabonidus, King of Babylon 556-539 BC*, New Haven.

Beaulieu, Paul-Alain (2007), „Late Babylonian Intellectual Life", în Leick, 2007, pp. 473-484.

Beckman, Gary (1999), *Hittite Diplomatic Texts*, ediţia a II-a, Atlanta.

Beckman, Gary (2005), „The Limits of Credulity", *Journal of the American Oriental Society*, 125, pp. 343-352.

Beckman, Gary, Trevor Bryce şi Eric Cline (2011), *The Ahhiyawa Texts*, Atlanta.

Bienkowski, Piotr şi Alan Millard (eds.) (2000), *Dictionary of the Ancient Near East*, Londra.

Bietak, Manfred (2003), „Science versus Archaeology : Problems and Consequences of High Aegean Chronolog", în Bietak, 2000-2007, Viena, vol. 2, pp. 23-34.

Bietak, Manfred (ed.) (2000-2007), *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium BC*, 3 vol., Viena.

Billows, Richard (2010), *Marathon : How One Battle Changed Western Civilization*, New York şi Londra.

Bittel, Kurt (1976), „Das Ende des Hethiterreiches aufgrund archäologischer Zeugnisse", *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte, Universität Frankfurt a.M.*, pp. 36-56.

Black, Jeremy *et al*. (2004), *The Literature of Ancient Sumer*, Oxford.

Boardman, John *et al*. (eds.) (1971-1988), *The Cambridge Ancient History*, vol. 1-4, Cambridge.

Borger, Riekele (1996), *Beiträge zum Inschriftenwerk Assurbanipals*, Wiesbaden.

Bottéro, Jean (ed.) (1954), *Le problème des Habiru à la 4e Rencontre assyriologique internationale*, Paris.

Bottéro, Jean (1972-1975), „Habiru", *Reallexikon der Assyriologie*, 4, Berlin şi New York, pp. 14-27.

Bottéro, Jean (1981), „Les Habiru, les nomades et les sédentaires", în *Nomads and Sedentary Peoples*, J.S. Castillo (ed.), Mexico, pp. 89-107.

Bottéro, Jean (1992), *Mesopotamia : Writing, Reasoning, and the Gods*, trad. Z. Bahrani şi M. Van De Mieroop, Chicago.

Bottéro, Jean, şi Samuel Noah Kramer (1989), *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, Paris.

Briant, Pierre (1982), *État et pasteurs au Moyen-Orient ancien*, Londra.

Briant, Pierre (2002a), *From Cyrus to Alexander : A History of the Persian Empire*, Winona Lake, IN.

Briant, Pierre (2002b), „The Greeks and «Persian Decadence»", în Thomas Harrison (ed.), *Greeks and Barbarians*, Edinburgh, pp. 193-210.

Briant, Pierre, Wouter Henkelman şi Matthew W. Stolper (eds.) (2008), *L'Archive des Fortifications de Persépolis*, Paris.

Bridges, Emma, Edith Hall şi P.J. Rhodes (eds.) (2007), *Cultural Responses to the Persian Wars : Antiquity to the Third Millennium*, Oxford.

Bright, John (1959), *A History of Israel*, Philadelphia (ediţia a II-a 1972 ; ediţia a III-a 1981 ; ediţia a IV-a 2000).

Brinkman, J.A. (1976), *Materials and Studies for Kassite History*, vol. I : *A Catalogue of Cuneiform Sources Pertaining to Specific Monarchs of the Kassite Dynasty*, Chicago.

Brinkman, J.A. (1976-1980), „Kassiten", în *Reallexikon der Assyriologie*, 5, Berlin şi New York, pp. 464-473.

Brinkman, J.A. (1984a), „Settlement Survey and Documentary Evidence : Regional Variation and Secular Trend in Mesopotamian Demography", *Journal of Near Eastern Studies*, 43, pp. 169-180.

Brinkman, J.A. (1984b), *Prelude to Empire*, Philadelphia.

Brosius, Maria (2006), *The Persians*, Londra.

Brown, David (2000), *Mesopotamian Planetary Astronomy – Astrology*, Groningen.

Bryce, Trevor (2003), *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East : The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, Londra şi New York.

Bryce, Trevor (2005), *The Kingdom of the Hittites*, ediţie nouă, Oxford.

Bryce, Trevor (2012), *The World of the Neo-Hittite Kingdoms : A Political and Military History*, Oxford.
Cancik-Kirschbaum, Eva (2003), *Die Assyrer. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, München.
Cancik-Kirschbaum, Eva, Nicole Brisch şi Jesper Eidem (eds.) (2014), *Constituent, Confederate, and Conquered Space : The Emergence of the Mittani State*, Berlin.
Carter, Elizabeth (1992), „The Middle Elamite Period", în Harper, Aruz şi Tallon, 1992, pp. 121-122.
Carter, Elizabeth, şi Matthew W. Stolper (1984), *Elam : Surveys of Political History and Archaeology*, Berkeley.
Charpin, Dominique (1988), *Archives épistolaires de Mari*, Paris.
Charpin, Dominique (2004), „Histoire politique du Proche-Orient Amorrite (2002-1595)", în Charpin, Edzard şi Stol, 2004, pp. 23-480.
Charpin, Dominique (2010), *Reading and Writing in Babylon*, Cambridge, MA.
Charpin, Dominique (2012), *Hammurabi of Babylon*, Londra şi New York.
Charpin, Dominique, Dietz O. Edzard şi Marten Stol (2004), *Mesopotamien. Die altbabylonische Zeit*, Freiburg şi Göttingen.
Charpin, Dominique, şi Nele Ziegler (2003), *Florilegium marianum V. Mari et le Proche-Orient à l'époque amorrite. Essai d'histoire politique*, Paris.
Charvát, Petr (2002), *Mesopotamia before History*, ediţie revăzută şi adăugită, Londra şi New York.
Cline, Eric (2014), *1177 BC : The Year Civilization Collapsed*, Princeton.
Cline, Eric, şi Mark Graham (2011), *Ancient Empires : From Mesopotamia to the Rise of Islam*, Cambridge şi New York.
Cogan, Mordechai, şi Hayim Tadmor (1988), *II Kings*, New York.
Cohen, Andrew C. (2005), *Death Rituals, Ideology, and the Development of Early Mesopotamian Kingship : Toward a New Understanding of Iraq's Royal Cemetery of Ur*, Leiden.
Cohen, Raymond, şi Raymond Westbrook (eds.) (2000), *Amarna Diplomacy : The Beginnings of International Relations*, Baltimore şi Londra.
Collins, Billie Jean (2007), *The Hittites and Their World*, Atlanta.
Collon, Dominique (1987), *First Impressions : Cylinder Seals in the Ancient Near East*, Londra.
Coogan, Michael D. (ed.) (2001), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford.
Cook, J.M. (1983), *The Persian Empire*, Londra.
Cooper, Jerrold S. (1983), *Reconstructing History from Ancient Inscriptions : The Lagash-Umma Border Conflict*, Malibu.
Cooper, Jerrold S. (1986), *Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions, I. Presargonic Inscriptions*, New Haven.
Cooper, Jerrold (2001), „Literature and History : The Historical and Political Referents of Sumerian Literary Texts", în Abusch *et al.*, 2001, pp. 131-147.
Cooper, Jerrold (2004), „Babylonian Beginnings : The Origin of the Cuneiform Writing System in Comparative Perspective", în *The First Writing : Script Invention as History and Process*, S.D. Houston (ed.), Cambridge, pp. 71-99.
Crawford, Harriet (2004), *Sumer and Sumerians*, ediţia a II-a, Cambridge.
Crawford, Harriet (ed.) (2013), *The Sumerian World*, Londra şi New York.
Cryer, Frederick H. (1995), „Chronology : Issues and Problems", în Sasson, 1995, pp. 651-664.
Da Riva, Rocio (2008), *The Neo-Babylonian Royal Inscriptions : An Introduction*, Münster.
Da Riva, Rocio (2013), *The Inscriptions of Nabopolassar, Amēl-Marduk and Neriglissar*, Berlin.
Dalley, Stephanie (2013), *The Mystery of the Hanging Garden of Babylon*, Oxford.

Dandamayev, Muhammad (2004), „Twin Towns and Ethnic Minorities in First-Millennium Babylonia", în R. Rollinger şi C. Ulf (eds.), *Commerce and Monetary Systems in the Ancient World : Means of Transmission and Cultural Interaction*, München, pp. 54-64.

Dercksen, J.G. (2005), „Adad Is King ! The Sargon Text from Kültepe," *Jaarbericht van het vooraziatisch-egyptisch Genootschap „Ex Oriente Lux"*, 39, pp. 107-129.

Dickson, D. Bruce (2006), „Public Transcripts Expressed in Theatres of Cruelty : The Royal Graves at Ur in Mesopotamia", *Cambridge Archaeological Journal*, 16, pp. 123-144.

Driver, G.R., şi John C. Miles (1952-1955), *The Babylonian Laws : Edited with Translation and Commentary*, Oxford.

Durand, Jean-Marie (1997-2000), *Les documents épistolaires du palais de Mari* I-III, Paris.

Ebeling, Erich *et al*. (eds.) (1932-), *Reallexikon der Assyriologie*, Berlin.

Eder, Walter, şi Johannes Renger (eds.) (2007), *Chronologies of the Ancient World : Names, Dates and Dynasties* (Brill's New Pauly, Supplement), Leiden şi Boston.

Edzard, Dietz O. (1970), „Die Keilschriftbriefe der Grabungskampagne 1969", *Kamid el-Loz – Kumidu. Schriftdokumente aus Kamid el-Loz*, Bonn, pp. 55-62.

Edzard, Dietz O. (1997), *Gudea and His Dynasty*, Toronto.

Fadhil, Abdulillah (1998), „Der Prolog des Codex Hammurapi in einer Abschrift aus Sippar", *XXXIV. International Assyriology Congress*, Ankara, pp. 717-729.

Fales, F. Mario (2001), *L'impero Assiro : storia e amministrazione, 9.-7. secolo a.C.*, Roma şi Bari.

Fales, F. Mario (2010), *Guerre et paix en Assyrie : religion et impérialisme*, Paris.

Fales, F. Mario, şi J.N. Postgate (1992), *Imperial Administrative Records*, partea I (State Archives of Assyria 7), Helsinki.

Fales, F. Mario, şi J.N. Postgate (1995), *Imperial Administrative Records*, partea a II-a (State Archives of Assyria 11), Helsinki.

Farber, Walter (1983), „Die Vergöttlichung Naram-Sîns", *Orientalia*, 52, pp. 67-72.

Feldman, Marian H. (2005), *Diplomacy by Design : Luxury Arts and an „International Style" in the Ancient Near East, 1400-1200 BCE*, Chicago.

Finkel, Irving L. (1988), „The Hanging Gardens of Babylon", în Peter A. Clayton şi Martin J. Price (eds.), *The Seven Wonders of the Ancient World*, Londra şi New York, pp. 38-59.

Finkel, I.L., şi M.J. Seymour (eds.) (2008), *Babylon*, Oxford.

Finkelstein, Israel (1999), „State Formation in Israel and Judah", *Near Eastern Archaeology*, 62, pp. 35-62.

Finkelstein, Israel (2013), *The Forgotten Kingdom : The Archaeology and History of Northern Israel*, Atlanta.

Finkelstein, J.J. (1963), „Mesopotamian Historiography", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 107, pp. 461-472.

Fleming, Daniel E. (2004), *Democracy's Ancient Ancestors : Mari and Early Collective Governance*, Cambridge.

Foster, Benjamin R. (1995), *From Distant Days : Myths, Tales, and Poetry of Ancient Mesopotamia*, Bethesda, MD.

Foster, Benjamin R. (2001), *The Epic of Gilgamesh*, New York şi Londra.

Foster, Benjamin R. (2005), *Before the Muses : An Anthology of Akkadian Literature*, ediţia a III-a, Bethesda, MD.

Foster, Benjamin R. (2007), *Akkadian Literature of the Late Period*, Münster.

Foster, Benjamin R., şi Karen Polinger Foster (2009), *Civilizations of Ancient Iraq*, Princeton.

Frahm, Eckart (2011), „Keeping Company with Men of Learning : The King as Scholar", în Radner şi Robson, 2011, pp. 508-532.

Frahm, Eckart (2013), *Geschichte des alten Mesopotamien*, Ditzingen.

Frame, Grant (1992), *Babylonia 689-627 BC : A Political History*, Istanbul.
Frame, Grant (1995), *Rulers of Babylonia. From the Second Dynasty of Isin to the End of Assyrian Domination (1157-612 BC)*, Toronto.
Frame, Grant, şi Andrew George (2005), „The Royal Libraries of Nineveh : New Evidence for King Ashurbanipal's Tablet Collecting", *Iraq*, 67, pp. 265-284.
Frayne, Douglas R. (1990), *Old Babylonian Period (2003-1595 BC)*, Toronto.
Frayne, Douglas R. (1993), *Sargonic and Gutian Period (2334-2113 BC)*, Toronto.
Frayne, Douglas R. (1997), *Ur III Period (2112-2004 BC)*, Toronto.
Frayne, Douglas R. (2008), *Presargonic Period (2700-2350 BC)*, Toronto.
Frye, Richard N. (1963), *The Heritage of Persia*, Cleveland şi New York.
Fuchs, Andreas (1993), *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, Göttingen.
Garbini, Giovanni (1988), *History and Ideology in Ancient Israel*, trad. J. Bowden, New York.
Garelli, Paul (1980), „Les empires mésopotamiens", în M. Duverger (ed.), *Le concept d'empire*, Paris, pp. 25-47.
Garelli, Paul *et al.* (1997), *Le Proche-Orient asiatique*, vol. 1 : *Des origines aux invasions des peuples de la mer*, Paris.
Garelli, Paul *et al.* (2002), *Le Proche-Orient asiatique*, vol. 2 : *Les empires mésopotamiens, Israël*, Paris.
Garfinkle, Steven J. (2007), „The Assyrians : A New Look at an Ancient Power", în M. Chavalas (ed.), *Current Issues and the Study of the Ancient Near East*, Claremont, pp. 53-96.
Gasche, H. *et al.* (1998), *Dating the Fall of Babylon : A Reappraisal of Second-Millennium Chronology*, Chicago.
Genz, Hermann (2013), „No Land Could Stand before Their Arms, from Hatti ... on ...? New Light on the End of the Hittite Empire and the Early Iron Age in Central Anatolia", în A.E. Killebrew şi G. Lehmann (eds.), *The Philistines and Other „Sea Peoples" in Text and Archaeology*, Atlanta, pp. 469-477.
Genz, Hermann, şi Dirk Paul Mielke (eds.) (2011), *Insights into Hittite History and Archaeology*, Leuven.
George, A.R. (1992), *Babylonian Topographical Texts*, Leuven.
George, Andrew (1999), *The Epic of Gilgamesh*, Londra.
George, Andrew (2003), *The Babylonian Gilgamesh Epic : Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*, Oxford şi New York.
Ghirshman, Roman (1954), *Iran : From the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Harmondsworth.
Glassner, Jean-Jacques (2003), *Writing in Sumer : The Invention of Cuneiform*, ed. şi trad. Z. Bahrani şi M. Van De Mieroop, Baltimore.
Glassner, Jean-Jacques (2004), *Mesopotamian Chronicles*, Atlanta.
Goddeeris, Anne (2007), „The Old Babylonian Economy", în Leick, 2007, pp. 198-209.
Grabbe, Lester L. (2004), *A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period*, vol. 1 : *Yehud : A History of the Persian Province of Judah*, Londra şi New York.
Grabbe, Lester L. (ed.) (2011), *Enquire of the Former Age : Ancient Historiography and Writing the History of Israel*, New York.
Grayson, A. Kirk (1975), *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Locust Valley, NY.
Grayson, A. Kirk (1982), „Assyria : Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934-745 BC)", *The Cambridge Ancient History*, ediţia a II-a, vol. III/1, pp. 238-281.
Grayson, A. Kirk (1987), *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*, Toronto.

Grayson, A. Kirk (1991a), „Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704-669 BC)", *The Cambridge Ancient History*, ediţia a II-a, vol. III/2, Cambridge, pp. 103-141.
Grayson, A. Kirk (1991b), *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*, Toronto.
Grayson, A. Kirk (1996), *Assyrian Rulers of the Early FirstMillennium BC II (858-745 BC)*, Toronto.
Grayson, A. Kirk, şi Jamie Novotny (2012), *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC)*, partea I, Winona Lake, IN.
Grayson, A. Kirk, şi Jamie Novotny (2014), *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC)*, partea a II-a, Winona Lake, IN.
Greenberg, Moshe (1955), *The Hab/piru*, New Haven.
Greenfield, Jonas, şi Aaron Shaffer (1983), „Notes on the Akkadian-Aramaic Bilingual Statue from Tell Fekherye", *Iraq*, 45, pp. 109-116.
Günbatti, Cahit (1997), „Kültepe'den Akadlı Sargon'a âit bir tablet", *Archivum Anatolicum*, 3, pp. 131-155.
Gurney, Oliver (1990), *The Hittites*, Londra.
Hallo, William W. (1998), „New Directions in Historiography", în M. Dietrich şi O. Loretz (eds.), *Dubsar anta-men: Studien zur Altorientalistik: Festschrift für Willem H. Ph. Römer*, Münster, pp. 109-128.
Hallo, William W. (2001), „Polymnia and Clio", în Abusch *et al.*, 2001, pp. 195-209.
Hallo, William W. (ed.) (1997-2002), *The Context of Scripture*, 3 vol., Leiden.
Hallo, William W., şi William K. Simpson (1998), *The Ancient Near East: A History*, ediţia a II-a, Forth Worth.
Hanson, Victor Davis (2007), „Persian Versions: Myth and Reality in Wars between West and East", *The Times Literary Supplement*, 18 mai, pp. 3-4.
Harper, Prudence O. (1992), „Mesopotamian Monuments Found at Susa", în Harper, Aruz şi Tallon, 1992, pp. 159-182.
Harper, Prudence O., Joan Aruz şi Françoise Tallon (eds.) (1992), *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre*, New York.
Harrison, Thomas (2011), *Writing Ancient Persia*, Londra.
Hawkins, John David (2000), *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Inscriptions of the Iron Age*, Berlin.
Healy, John F. (1990), *The Early Alphabet*, Londra.
Heimpel, Wolfgang (2003), *Letters to the King of Mari: A New Translation with Historical Introduction, Notes, and Commentary*, Winona Lake, IN.
Heinz, Marlies, şi Marian H. Feldman (eds.) (2007), *Representations of Political Power: Case Histories in Times of Change and Dissolving Order in the Ancient Near East*, Winona Lake, IN.
Hoffner, Harry A. Jr. (1980), „Histories and Historians of the Ancient Near East: The Hittites", *Orientalia*, 49, pp. 283-332.
Hoffner, Harry A., Jr. (1992), „The Last Days of Khattusha", în William A. Ward şi Martha S. Joukowsky (eds.), *The Crisis Years: The 12th century BC*, Dubuque, Iowa, pp. 46-52.
Hoffner, Harry A., Jr. (2009), *Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta.
Hunger, H. (1968), *Babylonische und assyrische Kolophone*, Kevelaer.
Jacobsen, Thorkild (1943), „Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia", *Journal of Near Eastern Studies*, 2, pp. 159-172.
Jacobsen, Thorkild (1976), *The Treasure of Darkness*, New Haven şi Londra.
Jahn, Brit (2007), „The Migration and Sedentarization of the Amorites from the Point of View of the Settled Babylonian Population", în Heinz şi Feldman, 2007, pp. 193-209.

Jennings, Justin (2011), *Globalizations and the Ancient World*, Cambridge şi New York.
Joannès, Francis (2004), *The Age of Empires : Mesopotamia in the First Millennium BC*, trad. Antonia Nevill, Edinburgh.
Jursa, Michael (2005), *Neo-Babylonian Legal and Administrative Documents : Typology, Contents and Archives*, Münster.
Jursa, Michael (2010), *Aspects of the Economic History of Babylonia in the First Millennium BC*, Münster.
Jursa, Michael (2013), „The Babylonian Economy in the Sixth and Early Fifth Centuries BC : Monetization, Agrarian Expansion and Economic Growth", în Franco D'Agostino (ed.), *L'economia dell'antica Mesopotamia (III-I millennio a.C.) Per un dialogo interdisciplinare*, Roma, pp. 67-89.
Kitchen, K.A. (2007), „Egyptian and Related Chronologies – Look, no Sciences, no Pots ! ", în Bietak, 2000-2007, vol. 3, pp. 163-172.
Klengel, Horst (1992), *Syria : 3000 to 300 BC*, Berlin.
Klengel, Horst (1999), *Geschichte des hethitischen Reiches*, Leiden.
Knapp, A.B. (ed.) (1996), *Sources for the History of Cyprus*, vol. 2 : *Near Eastern and Aegean Texts from the Third to the First Millennia BC*, Albany, NY.
Koch-Westenholz, Ulla (2000), *Babylonian Liver Omens*, Copenhaga.
Kohler, J., şi F.E. Peiser (1904-1923), *Hammurabi's Gesetz*, Leipzig.
Koldewey, Robert (1914), *The Excavations at Babylon*, Londra.
König, Friedrich W. (1965), *Die elamischen Königsinschriften*, Graz.
Kraus, F.R. (1957-1958), „Assyrisch imperialisme", *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Gezelschap „Ex Oriente Lux"*, 15, pp. 232-239.
Kraus, F.R. (1960), „Ein zentrales Problem des altmesopotamischen Rechts : Was ist der Codex Hammu-rabi ? ", *Genava*, 8, pp. 383-396.
Kraus, F.R. (1968), *Briefe aus dem Archiv des Shamash-hazir*, Leiden.
Kroll, S. *et al*. (eds.) (2012), *Biainili-Urartu*, Leuven.
Kuhrt, Amélie (1995), *The Ancient Near East c. 3000-330 BC*, 2 vol., Londra şi New York.
Kuhrt, Amélie (2001), „The Achaemenid Persian Empire (c. 550 – c. 330 BCE) : Continuities, adaptations, transformations", în S. Alcock *et al*. (eds.), *Empires : Perspectives from Archaeology and History*, Cambridge, pp. 93-123.
Kuhrt, Amélie (2007a), *The Persian Empire : A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, 2 vol., Londra şi New York.
Kuhrt, Amélie (2007b), „Cyrus the Great of Persia : Images and Realities", în Heinz şi Feldman, 2007, pp. 169-191.
Kupper, Jean-Robert (1957), *Les nomades en Mésopotamie au temps des rois de Mari*, Paris.
Labat, René (1951), *Traité akkadien de diagnostics et prognostics médicaux*, Paris.
Labat, René (1967), „Assyrien und seine Nachbarländer (Babylonien, Elam, Iran) von 1000 bis 617 v. Chr.", în J. Bottéro, E. Cassin şi J. Vercouter (eds.), *Fischer Weltgeschichte*, vol. 4 : *Die Altorientalischen Reiche* III, pp. 9-111.
Lambert, W.G. (1960), *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford.
Lanfranchi, Giovanni B. şi Simo Parpola (1990), *The Correspondence of Sargon II*, partea a II-a : *Letters from the Northern and Northeastern Provinces* (State Archives of Assyria 5), Helsinki.
Lanfranchi, Giovanni B., *et al*. (eds.) (2003), *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*, Padova.
Larsen, Mogens Trolle (1979), „The Tradition of Empire in Mesopotamia", în *Power and Propaganda*, Mogens Trolle Larsen (ed.), Copenhaga, pp. 75-103.

Leichty, Erle (2011), *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*, Winona Lake, IN.
Leick, Gwendolyn (ed.) (2007), *The Babylonian World*, Londra şi New York.
Lion, Brigitte (2011), „Literacy and Gender", în Radner şi Robson, 2011, pp. 90-112.
Liverani, Mario (1965), „Il fuoruscitismo in Siria nella tarda età del bronzo", *Rivista Storica Italiana*, 77, pp. 315-336.
Liverani, Mario (1988a), *Antico Oriente. Storia, società, economia*, Roma şi Bari.
Liverani, Mario (1988b), „The Growth of the Assyrian Empire in the Habur/Middle Euphrates Area : A New Paradigm", *State Archives of Assyria Bulletin*, 2, pp. 81-98.
Liverani, Mario (1990), *Prestige and Interest*, Padova.
Liverani, Mario (1993a), „Model and Actualization : The Kings of Akkad in the Historical Tradition", în Liverani, 1993b, pp. 41-67.
Liverani, Mario (ed.) (1993b), *Akkad, the First World Empire*, Padova.
Liverani, Mario (1997), „Ramesside Egypt in a Changing World : An Institutional Approach", în *L'impero ramesside*, Roma, pp. 101-115.
Liverani, Mario (2001a), *International Relations in the Ancient Near East, 1600-1100 BC*, New York.
Liverani, Mario (2001b), „The Fall of the Assyrian Empire : Ancient and Modern Interpretations", în S. Alcock *et al*. (eds.), *Empires : Perspectives from Archaeology and History*, Cambridge, pp. 374-391.
Liverani, Mario (2004), *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography*, Londra.
Liverani, Mario (2005a), *Israel's History and the History of Israel*, trad. C. Peri şi P.R. Davies, Londra.
Liverani, Mario (ed.) (2005b), *Recenti tendenze nella ricostruzione della storia antica d'Israele : convegno internazionale : Roma, 6-7 marzo 2003*, Roma.
Liverani, Mario (2006), *Uruk : The First City*, trad. Z. Bahrani şi M. Van De Mieroop, Londra.
Liverani, Mario (2014), *The Ancient Near East : History, Society and Economy*, Londra.
Livingstone, Alasdair (2007), „Ashurbanipal : Literate or Not ? ", *Zeitschrift für Assyriologie*, 97, pp. 98-118.
Longman, Tremper III (1991), *Fictional Akkadian Autobiography*, Winona Lake, IN.
Loretz, Oswald (1984), *Habiru-Hebräer*, Berlin şi New York.
Luckenbill, Daniel David (1924), *The Annals of Sennacherib*, Chicago.
Luukko, Mikko şi Greta Van Buylaere (2002), *The Political Correspondence of Esarhaddon* (State Archives of Assyria 16), Helsinki.
Machinist, Peter (1982), „Provincial Governance in Middle Assyria", *Assur* 3/2, pp. 1-37.
Maekawa, Kazuya (1973-1974), „The Development of the é-mí in Lagash during Early Dynastic III", *Mesopotamia*, 8-9, pp. 77-144.
Maidman, Maynard Paul (2010), *Nuzi Texts and Their Uses as Historical Evidence*, Leiden şi Boston.
Malbran-Labat, Florence (1994), *La Version akkadienne de l'inscription trilingue de Darius à Behistun*, Roma.
Manning, S.W. (1999), *A Test of Time : The Volcano of Thera and the Chronology and History of the Aegean and East Mediterranean in the Mid Second Millennium BC*, Oxford.
Manning, S.W. *et al*. (2006), „Chronology for the Aegean Late Bronze Age 1700-1400 *BC*", *Science*, 312, pp. 565-569.
Marchesi, Gianni (2004), „Who Was Buried in the Royal Tombs of Ur ? The Epigraphic and Textual Data", *Orientalia*, 73, pp. 153-197.
Markoe, Glenn E. (2000), *Phoenicians*, Berkeley şi Los Angeles.

Matthews, Roger (1993), *Cities, Seals and Writing : Archaic Seal Impressions from Jemdet Nasr and Ur*, Berlin.

Matthews, Roger (2003), *The Archaeology of Mesopotamia : Theories and Approaches*, Londra.

Matthiae, Paolo (2010), *Ebla. La città del trono*, Torino.

Mayrhofer, Manfred (1975), „Kleinasien zwischen Agonie des Perserreiches und hellenistischen Frühling", *Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse*, 112, pp. 274-282.

Mebert, Joachim (2010), *Die Venustafeln des Ammī-Ṣaduqa und ihre Bedeutung für die astronomische Datierung der altbabylonischen Zeit*, Viena.

Michalowski, Piotr (1993), *Letters from Early Mesopotamia*, Atlanta.

Michalowski, Piotr (2003), „The Doors of the Past", *Eretz Israel*, 27, pp. 136-152.

Michalowski, Piotr (2011), *The Correspondence of the Kings of Ur*, Winona Lake, IN.

Michel, Cécile (2001), *Correspondance des marchands de Kanish*, Paris.

Milano, Lucio (1995), „Ebla : A Third Millennium City-State in Ancient Syria", în Sasson, 1995, pp. 1219-1230.

Milano, Lucio (ed.) (2012), *Il Vicino Oriente antico dalle origini ad Alessandro Magno*, Milano.

Millard, Alan (1994), *The Eponyms of the Assyrian Empire, 910-612*, Helsinki.

Molleson, Theya (1994), „The Eloquent Bones of Abu Hureyra", *Scientific American*, 271/2 (august), pp. 70-75.

Moorey, P.R.S. (1977), „What Do We Know about the People Buried in the Royal Cemetery ? ", *Expedition*, 20 (1), pp. 24-40.

Moorey, P.R.S. (1995), *From Gulf to Delta and Beyond*, Beer-Sheva.

Moran, William L. (1992), *The Amarna Letters*, Baltimore şi Londra.

Moscati, Sabatino (1960), *The Face of the Ancient Orient : A Panorama of Near Eastern Civilizations in Pre-Classical Times*, Garden City, NY.

Naveh, Joseph, şi Shaul Shaked (2012), *Aramaic Documents from Ancient Bactria (Fourth Century BCE)*, Londra.

Niehr, Herbert (ed.) (2014), *The Arameans in Ancient Syria*, Leiden şi Boston.

Nissen, Hans J. (1988), *The Early History of the Ancient Near East : 9000-2000 BC*, trad. E. Lutzeier şi K. Northcutt, Chicago şi Londra.

Nissen, Hans J., Peter Damerow şi Robert K. Englund (1993), *Archaic Bookkeeping : Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East*, Chicago şi Londra.

Oates, Joan şi David (2001), *Nimrud : An Assyrian Imperial City Revealed*, Londra.

Oded, Bustenay (1979), *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, Wiesbaden.

Olmstead, A.T. (1948), *History of the Persian Empire*, Chicago.

Onasch, Hans-Ulrich (1994), *Die assyrischen Eroberungen Ägyptens*, Wiesbaden.

Oppenheim, A. Leo (1977), *Ancient Mesopotamia*, ediţia a II-a, Chicago.

Owen, David I. (2013), „The Archive of Iri-Sagrig/Āl-Šarrākī : A Brief Survey", în Manuel Molina şi Steven Garfinkle (eds.), *From the 21st Century BC to the 21st Century AD : The Present and Future of Neo-Sumerian Studies*, Winona Lake, IN, pp. 89-102.

Pagden, Anthony (2008), *Worlds at War : The 2,500-Year Struggle between East and West*, New York.

Parker, Barbara (1961), „Administrative Tablets from the North-West Palace, Nimrud", *Iraq*, 23, pp. 15-67.

Parpola, Simo (1987), *The Correspondence of Sargon II, Part I. Letters from Assyria and the West* (State Archives of Assyria 1), Helsinki.

Parpola, Simo (1993), *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars* (State Archives of Assyria 10), Helsinki.

Parpola, Simo (1997), „The Man without a Scribe and the Question of Literacy in the Assyrian Empire", în Beate Pongratz-Leisten *et al.* (eds.), *Ana šadî Labnaāni lū allik : Beiträge zu altorientalischen und mittelmeerischen Kulturen Festschrift für Wolfgang Röllig*, Kevelaer şi Neukirchen-Vluyn, pp. 315-324.

Parpola, Simo, şi Kazuko Watanabe (1988), *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths* (State Archives of Assyria 2), Helsinki.

Parpola, Simo, şi R.M. Whiting (eds.) (1997), *Assyria 1995*, Helsinki.

Pettinato, Giovanni (1991), *Ebla : A New Look at History*, Baltimore.

Podany, Amanda (2002), *The Land of Hana*, Bethesda, MD.

Podany, Amanda (2010), *Brotherhood of Kings*, Oxford.

Podany, Amanda (2014), *The Ancient Near East : A Very Short Introduction*, Oxford.

Pollock, Susan (1999), *Ancient Mesopotamia : The Eden that Never Was*, Cambridge.

Pollock, Susan (2007), „The Royal Cemetery of Ur : Ritual, Tradition, and the Creation of Subjects", în Heinz şi Feldman, 2007, pp. 89-110.

Pongratz-Leisten, Beate (1999), *Herrschaftswissen in Mesopotamien*, Helsinki.

Porter, Barbara N. (1993), *Images, Power, and Politics : Figurative Aspects of Esarhaddon's Babylonian Policy*, Philadelphia.

Postgate, J.N. (1992a), *Early Mesopotamia : Society and Economy at the Dawn of History*, Londra.

Postgate, J.N. (1992b), „The Land of Assur and the Yoke of Assur", *World Archaeology*, 23, pp. 247-263.

Postgate, J.N. (2013), *Bronze Age Bureaucracy. Writing and the Practice of Government in Assyria*, Cambridge.

Potts, D.T. (1990), *The Arabian Gulf in Antiquity*, Oxford.

Potts, D.T. (1997), *Mesopotamian Civilization : The Material Foundations*, Ithaca.

Potts, D.T. (1999), *The Archaeology of Elam*, Cambridge.

Potts, Dan (ed.) (2012), *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, Oxford.

Potts, Dan (ed.) (2013), *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford şi New York.

Potts, Timothy (2001), „Reading the Sargonic «Historical-Literary» Tradition : Is There a Middle Course ? ", în Abusch *et al.*, 2001, pp. 391-408.

Pournelle, Jennifer R. (2013), „Physical Geography", în Crawford, 2013, pp. 13-32.

Pritchard, James B. (ed.) (1969), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, ediţia a III-a, Princeton.

Pruzsinszky, Regine (2009), *Mesopotamian Chronology of the 2nd millennium BC : An Introduction to the Textual Evidence and Related Chronological Issues*, Viena.

Radner, Karen (2011), „Assyrians and Urartians", în Steadman şi McMahon, 2011, pp. 734-751.

Radner, Karen (2013), „Assyria and the Medes", în Potts, 2013, pp. 442-456.

Radner, Karen, şi Eleanor Robson (eds.) (2011), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford şi New York.

Reiner, Erica, şi David Pingree (1975), *Babylonian Planetary Omens*, Malibu.

Renger, Johannes (2002), „Royal Edicts of the Old Babylonian Period – Structural Background", în M. Hudson şi M. Van De Mieroop (eds.), *Debt and Economic Renewal in the Ancient Near East*, Bethesda, MD, pp. 139-162.

Roaf, Michael (1990), *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Oxford.

Roaf, Michael (2012), „The Fall of Babylon in 1499 NC or 1595 MC", *Akkadica*, 133, pp. 147-174.
Robson, Eleanor (1999), *Mesopotamian Mathematics, 2100-1600 BC*, Oxford.
Rochberg, Francesca (2004), *The Heavenly Writing : Divination, Horoscopy, and Astronomy in Mesopotamian Culture*, Cambridge.
Roth, Martha T. (1984), *Babylonian Marriage Agreements 7th-3rd Centuries BC*, Kevelaer.
Roth, Martha T. (1997), *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, ediţia a II-a, Atlanta.
Rothman, Mitchell S. (eds.) (2001), *Uruk Mesopotamia & Its Neighbors*, Santa Fe.
Rothman, Mitchell S. (2004), „Studying the Development of Complex Society : Mesopotamia in the Late Fifth and Fourth Millennia BC", *Journal of Archaeological Research*, 12, pp. 75-119.
Rowton, Michael B. (1965), „The Topological Factor in the Hapiru Problem", *Studies in Honor of Benno Landsberger*, Chicago, pp. 375-387.
Sack, Ronald H. (1972), *Amel-Marduk 562-560 BC*, Kevelaer.
Sack, Ronald H. (2004), *Images of Nebuchadnezzar*, ediţia a II-a, Selingsgrove.
Saggs, H.W.F. (1984), *The Might that Was Assyria*, Londra.
Sagona, Antonio, şi Paul Zimansky (2009), *Ancient Turkey*, Londra şi New York.
Sallaberger, Walther (2007), „From Urban Culture to Nomadism : A History of Upper Mesopotamia in the Late Third Millennium", în C. Kuzuzuoglu şi C. Marro (eds.), *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire : une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie ?* , Paris, pp. 417-456.
Sallaberger, Walther şi Aage Westenholz (1999), *Mesopotamien. Akkade-Zeit und Ur III Zeit*, Friburg şi Göttingen.
Salvini, Mirjo (1995), *Geschichte und Kultur der Urartäer*, Darmstadt.
Salvini, Mirjo (1998), „The Earliest Evidences of the Hurrians before the Formation of the Reign of Mittanni", în *Urkesh and the Hurrians : Studies in Honor of Lloyd Cotsen*, G. Buccellati şi M. Kelly-Buccellati (eds.), Malibu, pp. 99-115.
Salvini, Mirjo (2008-2012), *Corpus dei testi urartei*, 4 vol., Roma.
Salvini, Mirjo, şi Ilse Wegner (1986), *Die Rituale des AZU-Priesters*, Roma.
Sancisi-Weerdenburg, Heleen (1987), „Decadence in the Empire or Decadence in the Sources ? ", în *Achaemenid History I : Sources, Structures and Synthesis*, H. Sancisi-Weerdenburg (ed.), Leiden, pp. 33-45.
Sassmannshausen, Leonard (2001), *Beiträge zur Verwaltung und Gesellschaft Babyloniens in der Kassitenzeit*, Mainz.
Sassmannshausen, Leonard (2004), „Kassite Nomads : Fact or Fiction ? ", în C. Nicolle (ed.), *Nomades et sédentaires dans le Proche-Orient ancien*, Paris, pp. 287-305.
Sasson, Jack M. (ed.) (1995), *Civilizations of the Ancient Near East*, 4 vol., New York.
Schaudig, Hanspeter (2001), *Die Inschriften Nabonids von Babylon und Kyros' des Grosen*, Münster.
Schmandt-Besserat, Denise (1992), *Before Writing*, Austin.
Schmidt, Klaus (2011), „Göbekli Tepe : A Neolithic Site in Southeastern Anatolia", în Steadman şi McMahon, 2011, pp. 917-933.
Schmitt, Rüdiger (2009), *Die altpersischen Inschriften der Achaemeniden*, Wiesbaden.
Schwartz, Glenn (1995), „Pastoral Nomadism in Ancient Western Asia", în Sasson, 1995, pp. 249-258.
Seeher, Jürgen (2001), „Die Zerstörung der Stadt Ḫattuša", în G. Wilhelm (ed.), *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie Würzburg, 4.-8. Oktober 1999*, Wiesbaden, pp. 623-634.

Selz, Gebhard J. (1989), *Die altsumerischen Wirtschaftsurkunden der Ermitage zu Leningrad*, Wiesbaden.

Seri, Andrea (2013), *The House of Prisoners. Slavery and State in Uruk during the Revolt against Samsu-iluna*, Boston şi Berlin.

Sharlach, Tonia M. (2004), *Provincial Taxation and the Ur III State*, Leiden.

Sherratt, Susan (2003), „The Mediterranean Economy : «Globalization» at the End of the Second Millennium BCE", în W.G. Dever şi S. Gitin (eds.), *Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past : Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palaestina*, Winona Lake, IN, pp. 37-54.

Singer, Itamar (1991), „A Concise History of Amurru", în Shlomo Izre'el, *Amurru Akkadian*, vol. 2, Atlanta, pp. 134-195.

Snell, Daniel C. (ed.) (2005), *A Companion to the Ancient Near East*, Oxford.

Starr, Ivan (1990), *Queries to the Sungod* (State Archives of Assyria 4), Helsinki.

Steadman, Sharon R., şi Gregory McMahon (eds.) (2011), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 10000-323 BCE*, Oxford şi New York.

Steinkeller, Piotr (1987), „The Administrative and Economic Organization of the Ur III State : The Core and the Periphery", în McGuire Gibson şi R.D. Biggs (eds.), *The Organization of Power. Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, Chicago, pp. 19-41.

Steinkeller, Piotr (2002), „Archaic City Seals and the Question of Early Babylonian Unity", în Tzvi Abusch (ed.), *Riches Hidden in Secret Places : Ancient Near Eastern Studies in Memory of Thorkild Jacobsen*, Winona Lake, IN, pp. 249-257.

Steinkeller, Piotr (2003), „Archival Practices at Babylonia in the Third Millennium", în M. Brosius (ed.), *Ancient Archives and Archival Traditions*, Oxford, pp. 37-58.

Steinkeller, Piotr (2013), „Puzur-Inshushinak at Susa : A Pivotal Episode in Early Elamite History Reconsidered", în Katrien de Graef şi Jan Tavernier (eds.), *Susa and Elam : Archaeological, Philological, Historical and Geographical Perspectives*, Leiden, pp. 293-317.

Stern, Ephraim (2001), *Archaeology of the Land of the Bible. II : The Assyrian, Babylonian, and Persian Periods, 732-322 BCE*, New York.

Stol, Marten (2004), „Wirtschaft und Gesellschaft in altbabylonischer Zeit", în Charpin, Edzard şi Stol, 2004, pp. 643-975.

Stolper, Matthew W. (1985), *Entrepreneurs and Empire*, Istanbul.

Tadmor, Hayim, şi Shigeo Yamada (2011), *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria*, Winona Lake, IN.

Thureau-Dangin, François (1912), *Une relation de la huitième campagne de Sargon*, Paris.

Tinney, Steve (1998), „Texts, Tablets, and Teaching : Scribal Education in Nippur and Ur", *Expedition*, 40/2, pp. 40-50.

Ur, Jason (2014), „Households and the Emergence of Cities in Ancient Mesopotamia", *Cambridge Archaeological Journal*, 24, pp. 249-268.

Van De Mieroop, Marc (1992), *Society and Enterprise in Old Babylonian Ur*, Berlin.

Van De Mieroop, Marc (1997), „On Writing a History of the Ancient Near East", *Bibliotheca Orientalis*, 54, pp. 285-306.

Van De Mieroop, Marc (1999a), *Cuneiform Texts and the Writing of History*, Londra.

Van De Mieroop, Marc (1999b), *The Ancient Mesopotamian City*, Oxford.

Van De Mieroop, Marc (1999c), „Literature and Political Discourse in Ancient Mesopotamia : Sargon II of Assyria and Sargon of Agade", în B. Böck *et al*. (eds.), *Munuscula Mesopotamica. Festschrift für Johannes Renger*, Münster, pp. 327-339.

Van De Mieroop, Marc (2000), „Sargon of Agade and his Successors in Anatolia", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 42, pp. 133-159.

Van De Mieroop, Marc (2003), „Reading Babylon", *American Journal of Archaeology*, 107, pp. 257-275.
Van De Mieroop, Marc (2005), *King Hammurabi of Babylon : A Biography*, Oxford.
Van De Mieroop, Marc (2007), *The Eastern Mediterranean in the Age of Ramesses II*, Oxford.
Vanderhooft, David S. (1999), *The Neo-Babylonian Empire and Babylon in the Latter Prophets*, Atlanta.
Van der Spek, R.J. (2008), „Berossus as a Babylonian Chronicler and Greek Historian", în R.J. van der Spek (ed.), *Studies in Ancient Near Eastern World View and Society : Presented to Marten Stol on the Occasion of his 65th Birthday*, Bethesda, MD, pp. 277-317.
Van Lerberghe, Karel (1995), „Kassites and Old Babylonian Society : A Reappraisal", în K. Van Lerberghe şi A. Schoors (eds.), *Immigration and Emigration within the Ancient Near East. Festschrift E. Lipinski*, Leuven, pp. 381-393.
Vanstiphout, H.L.J. (2004), *Epics of Sumerian Kings : The Matter of Aratta*, Atlanta.
Veenhof, Klaas R. (1997-2000), „The Relation between Royal Decrees and Law Collections in the Old Babylonian Period", *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux*, 35/36, pp. 49-83.
Veenhof, Klaas R. (2003), „Archives of Old Assyrian Traders", în M. Brosius (ed.), *Ancient Archives and Archival Traditions*, Oxford, pp. 78-123.
Veenhof, Klaas R., şi Jesper Eidem (2008), *Mesopotamia : The Old Assyrian Period*, Freibourg şi Göttingen.
Veldhuis, Niek (2011), „Levels of Literacy", în Radner şi Robson, 2011, pp. 68-89.
Veldhuis, Niek (2014), *History of the Cuneiform Lexical Tradition*, Münster.
Vidale, Massimo (2011), „PG 1237, Royal Cemetery of Ur : Patterns in Death", *Cambridge Archaeological Journal*, 21, pp. 427-451.
Villard, Pierre (1997), „L'éducation d'Assurbanipal", *Ktema*, 22, pp. 135-149.
Visicato, Giuseppe (1995), *The Bureaucracy of Shuruppak*, Münster.
Von Dassow, Eva (2008), *State and Society in the Late Bronze Age : Alalah under the Mittani Empire*, Bethesda, MD.
Von Soden, Wolfram (1937), *Der Aufstieg des Assyrerreichs als geschichtliches Problem* (Der alte Orient 37 1/2), Leipzig.
Walker, C.B.F. (1987), *Cuneiform*, Londra.
Waters, Matthew W. (2000), *A Survey of Neo-Elamite History*, Helsinki.
Watkins, Trevor (2010), „New Light on Neolithic Revolution in South-West Asia", *Antiquity*, 84, pp. 621-634.
Watson, Wilfred G.E., şi Nicolas Wyatt (eds.) (1999), *Handbook of Ugaritic Studies*, Leiden.
Wells, Bruce (2005), „Law and Practice", în Snell, 2005, pp. 199-211.
Westbrook, Raymond (1989), „Cuneiform Law Codes and the Origins of Legislation", *Zeitschrift für Assyriologie*, 79, pp. 201-222.
Westenholz, Joan (1997), *Legends of the Kings of Akkade*, Winona Lake, IN.
Wetzel, Friedrich, şi F.H. Weissbach (1938), *Das Hauptheiligtum des Marduk in Babylon, Esagila und Etemenanki*, Leipzig.
Whiting, Robert (1995), „Amorite Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", în Sasson, 1995, pp. 1231-1242.
Wiener, M.H. (2003), „Time Out : The Current Impasse in Bronze Age Archaeological Dating", în K. Polinger Foster şi R. Laffineur (eds.), *Metron : Measuring the Aegean Bronze Age*, Liège, pp. 363-399.
Wiener, M.H. (2007), „Times Change : The Current State of the Debate in Old World Chronology", în Bietak, 2000-2007, vol. 3, pp. 25-64.
Wiesehöfer, Josef (1996), *Ancient Persia from 550 BC to 650 AD*, Londra şi New York.

Wiesehöfer, Josef (2007), „The Achaemenid Empire in the Fourth Century BCE : A Period of Decline ? ", în Oded Lipschits *et al*. (eds.), *Judah and the Judeans in the Fourth Century BCE*, Winona Lake, IN, pp. 11-30.

Wiesehöfer, Josef (2009), „The Achaemenid Empire", în Ian Morris şi Walter Scheidel (eds.), *The Dynamics of Ancient Empires*, Oxford, pp. 66-98.

Wilcke, Claus (1989), „Genealogical and Geographical Thought in the Sumerian King List", în H. Behrens *et al*. (eds.), *DUMU-E2-DUB-BA-A : Studies in Honor of Åke W. Sjöberg*, Philadelphia, pp. 557-571.

Wilcke, Claus (2000), *Wer las und schrieb in Babylonien und Assyrien. Überlegungen zur Literalität im Alten Zweistromland*. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philologisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte. Jahrgang 2000, Heft 6. München.

Wilhelm, Gernot (1989), *The Hurrians*, Warminster.

Williamson, H.G.M. (ed.) (2007), *Understanding the History of Ancient Israel*, Oxford şi New York.

Winter, Irene J. (2000), „Babylonian Archaeologists of The(ir) Mesopotamian Past", P. Matthiae *et al*. (eds.), în *Proceedings of the First International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Roma, pp. 1785-1800.

Wiseman, D.J. (1985), *Nebuchadrezzar and Babylon*, Oxford.

Woolley, Leonard (1982), *Ur „of the Chaldees"*, ediţie revizuită şi actualizată de P.R.S. Moorey, Londra.

Woolmer, Mark (2011), *Ancient Phoenicia : An Introduction*, Londra.

Wright, Henry T., şi Gregory A. Johnson (1975), „Population, Exchange, and Early State Formation in Southwestern Iran", *American Anthropologist*, 77, pp. 267-289.

Wullen, Moritz, şi Günther Schauerte (eds.) (2008), *Babylon : Mythos*, Berlin.

Wunsch, Cornelia (2007), „The Egibi Family", în Leick, 2007, pp. 236-27.

Wunsch, Cornelia (2013), „Glimpses on the Lives of Deportees in Rural Babylonia", în Angelika Berlejung şi Michael P. Streck (eds.), *Arameans, Chaldeans, and Arabs in Babylonia and Palestine in the First Millennium BC*, Wiesbaden, pp. 247-260.

Yoffee, Norman (1988), „The Collapse of Ancient Mesopotamian States and Civilization", în N. Yoffee şi G. Cowgill (eds.), *The Collapse of Ancient States and Civilizations*, Tuscon, pp. 44-68.

Yoffee, Norman (2005), *Myths of the Archaic State : Evolution of the Earliest Cities, States and Civilization*, Cambridge.

Zamazalová, Silvie (2011), „The Education of Neo-Assyrian Princes", în Radner şi Robson, 2011, pp. 313-330.

Zettler Richard L., şi Lee Horne (eds.) (1998), *Treasures from the Royal Tombs at Ur*, Philadelphia.

Zimansky, Paul (2005), „Archaeology and Texts in the Ancient Near East", în S. Pollock şi R. Bernbeck (eds.), *Archaeologies of the Middle East. Critical Perspectives*, Oxford, pp. 308-326.

Zimansky, Paul (2011), „Urartian and the Urartians", în Steadman şi McMahon, 2011, pp. 548-559.

Cronologie

Evenimente politice şi militare	Progrese culturale şi tehnologice
	11000-7000 : dezvoltarea agriculturii
	cca 6500 : apariţia ceramicii
	cca 5500 : agricultura bazată pe irigaţii apare în Babilonia
cca 3400 : apariţia primului oraş : Uruk	cca 3400 : inventarea scrierii şi a instrumentelor birocratice în Babilonia ; începutul folosirii bronzului
cca 3100 : apariţia sistemului oraşelor-state în Babilonia	
2900-2288 : perioada dinastică timpurie în Babilonia	
cca 2500-2350 : conflictul la graniţa dintre Lagash şi Umma în Babilonia	cca 2500 : primele inscripţii regale în Babilonia
cca 2400 : Uru'inimgina din Lagash	cca 2350 : liste lexicale bilingve la Ebla
2288-2111 : perioada akkadiană timpurie	
2288 : accederea lui Sargon din Akkad	
2288-2175 : acţiuni militare akkadiene în Orientul Apropiat	cca 2200 : Naram-Sin se proclamă zeu ; tehnica cerii pierdute folosită în turnarea cuprului
cca 2150 : destrămarea hegemoniei Akkadului	
2110-2003 : perioada Ur III în Babilonia	
cca 2100 : Puzur-Inshushinak din Awan unifică sud-vestul Iranului	
cca 2070 : Shulgi creează organizarea statului Ur III ; unificarea Babiloniei	secolul XXI : apariţia literaturii omagiale regale în sumeriană
2003 : elamiţii capturează Urul şi pe regele său, Ibbi-Sin	
2003-1792 : perioada Isin-Larsa în Babilonia	
2000-1775 : perioada asiriană timpurie în nordul Mesopotamiei	
1898 : începutul războiului deschis între oraşele-state din Babilonia	
cca 1850 : Eshnunna îşi stabileşte hegemonia asupra regiunii Diyala, iar Mari asupra văii Eufratului mijlociu	secolele XIX-XVIII : învăţăcei din sudul Babiloniei copiază tăbliţe cu texte literare sumeriene
1793 : Rim-Sin al Larsei unifică sudul Babiloniei	

1792 : Shamshi-Adad pune bazele Regatului Mesopotamiei Superioare

1792-1595 : perioada babiloniană timpurie în Babilonia

cca 1775 : Zimri-Lim preia puterea în Mari

1766-1761 : Hammurabi din Babilon îşi elimină rivalii

1712 : sudul Babiloniei intră în Evul Întunecat

Începutul sau mijlocul secolului al XVII-lea : Hattusilis I înfiinţează Vechiul Regat Hitit

1595 : regele hitit Mursili I jefuieşte Babilonul

secolul al XVI-lea : Evul Întunecat în tot Orienul Apropiat ; crearea statului kasit în Babilonia

1500-1100 : perioada babiloniană mijlocie în Babilonia ; perioada elamită mijlocie în sud-vestul Iranului

cca 1500 : primele mărturii despre statul Mitanni în Siria de Nord

începutul secolului al XV-lea : atacuri egiptene în nordul Siriei

1400-1200 : Noul Regat în istoria hitită

1400-1100 : perioada asiriană mijlocie în Asiria

1365-1335 : statul Mitanni se divide în două părţi supuse străinilor

1353-1318 : Asiria devine o putere importantă sub Ashur-uballit I

1344-1322 : Suppiluliuma I extinde controlul hitit în Siria

secolul al XIII-lea : expansiunea asiriană susţinută

1274 : Bătălia de la Kadesh dintre Ramses al II-lea şi Muwatallis al II-lea

1259 : tratat de pace între Ramses al II-lea şi Hattusilis al III-lea

1200-1177 : prăbuşirea sistemului Epocii Bronzului Târziu

1155 : căderea dinastiei kasite în Babilonia

cca 1110 : Nabucodonosor I jefuieşte Susa

între 1200 şi 900 : arameenii dobândesc puterea politică în Siria

900-612 : perioada neoasiriană în secolul al IX-lea ; Asiria redobândeşte teritoriile sale din perioada mijlocie.

1755 : Hammurabi îşi termină codul de legi

secolele XVIII-XVII : apariţia literaturii în limba akkadiană

secolul al XVI-lea : folosirea cailor şi carelor de luptă în Orientul Apropiat

cca 1450-1200 : cultura scrisă a Babiloniei domină Orientul Apropiat

1255 : Tukulti-Ninurta I al Asiriei aduce literatură babiloniană acasă ca pradă de război

1158 : Shutruk-Nahhunte al Elamului aduce monumente babiloniene la Susa

cca 1110 : crearea literaturii în onoarea lui Marduk

între 1200 şi 900 : răspândirea alfabetului liniar ; fierul este tot mai folosit ; domesticirea cămilei ; îmbunătăţiri în tehnologia construirii corăbiilor

începutul mileniului unu : dezvoltarea tradiţiilor literare locale în partea vestică a Orientului Apropiat : neohitită, aramaică, feniciană, ebraică

cca 885-874 : Omri fondează o nouă dinastie în Israel
mijlocul secolului al IX-lea : Sarduri I unifică statul Urartu
853 : Salmanasar al III-lea al Asiriei şi o coaliţie de state vestice se luptă la Qarqar
823-745 : declinul puterii Asiriei
745 : Tiglat-pileser al III-lea iniţiază restructurarea Asiriei ca imperiu
740-646 : perioada neoelamită în sud-vestul Iranului
722 : Salmanasar al V-lea cucereşte Samaria
714 : Sargon al II-lea atacă Urartu
695 : cimerienii jefuiesc Gordionul, capitala Frigiei
689 : Sennacherib jefuieşte Babilonul
671 : Asarhaddon invadează Egiptul
664-663 : Assurbanipal invadează Egiptul
652-648 : război civil între Assurbanipal şi fratele său Shamash-shuma-ukin în Babilonia
647 : Assurbanipal jefuieşte Susa
626-539 : perioada neobabiloniană
612 : jefuirea oraşului Ninive şi retragerea asiriană spre vest
605 : Nabucodonosor al II-lea câştigă bătălia de la Karkemish
587 : Nabucodonosor al II-lea jefuieşte Ierusalimul
559-331 : Imperiul Persan
539 : Cirus pune capăt independenţei Babiloniei
521 : Darius uzurpă tronul Persiei
490 şi 480-479 : Persia nu reuşeşte să cucerească Grecia
484 : Xerxes zdrobeşte revoltele babiloniene
401 : Cirus cel Tânăr pierde lupta de la Cunaxa
331 : Alexandru intră în Babilon
323 : moartea lui Alexandru

începutul secolului al VIII-lea : cel mai vechi alfabet păstrat în Grecia

secolul al VII-lea : biblioteca lui Assurbanipal de la Ninive

începutul secolului al VI-lea : Nabucodonosor reconstruieşte Babilonul

555-539 : Nabonid promovează cultul lui Sin în detrimentul altor zeităţi babiloniene
sfârşitul secolului al VI-lea : Darius comandă crearea alfabetului persan cuneiform

Index

Trimiterile la termeni de pe hartă sunt în italice.

A

Aba-Enlil-dari 220
abanos 159, 309, 320-321
Abba'el 122
Abisare 109
Abu Hureyra 77
Abu Salabikh *57*, 62-63, 71, 80
Adab 63, 70-71, 84, *88*, 91
Adad-guppi 289-291
Adad-nirari I 139, 170, 196
Adad-nirari al III-lea 258
Adana 219
Adapa 193, 276, 280
Afganistan 74, 113, 158, 301, 312
Ahab 238-239
Ahaimenes 317
Ahemenizi 316-317, 331
Ahhiyawa 151, *175*, 177, 182-183
Ahiqar 219-220, 326
Ahuramazda 310-313, 316-317
Akhenaton 149, 153, 165
Akhetaten 153-154, 162-163
Akkad (oraş) 83-85, 87, 89, 202-203, 307
Akkad (regiune) *73*, 93-95, 98, 108-109, 132, 197, 291, 306-307
Akkad, dinastia din 68, 83-93, 95, 98, 101-102, 107, 193, 242, 260
akkadiană, limba 49, 52-53, 55, 71-72, 84-85, 87, 89, 91, 96-97, 104-105, 107-108, 119, 122, 127, 133-135, 139, 163, 171, 173, 179, 184, 189, 191-192, 193-194, 199, 201-202, 215, 219-220, 239-240, 242, 255, 260, 272, 274-277, 281, 296, 316
Akshak *66*, *88*, 91
Alalakh *120*, 122, *126*, 139, 156, 168, 171, 174, 177, 180, 185
Alashiya *150*, 153, 158, *175*, 208-210
Alcibiade 319
Alep 117, 119, 121-122, *126*, 138-140, 166, 168, 174, *175*, 178, 180, *207*, 232, 238
Alexandru Macedon 22, 300-301, 305, 309-310, 312-313, 315, 317-318, 324, 328, 330-332, 367
alfabet 54, 180, 184-185, 216-217, 219, 237, 241, 247, 311, 345, 367
alfabet liniar 216-217, 236, 366
Al-Mina *227*, 241
Al-Untash-Napirisha 162, *188*, 200-201
Alyattes 286
Amar-girid 90
Amarna 153, 193
Amarna, scrisorile 147, 153-156, 158, 160-162, 165, 170-171, 179-181, 185, 190, 195, 202
Amar-Sin 95
Amenhotep I 149
Amenhotep al II-lea 170
Amenhotep al III-lea 149, 153-154, 157, 170
Ammisaduqa 37, 107, 112, 122-123
Ammistamru al II-lea 182
Ammurapi 208-209
Amnanu 106
Amon 227, 239, 264
amorită, limba 55, 72, 96, 104, 107, 122
amoriţi 101, 105-108, 113, 121-123, 129, 140, 186, 189, 219

Amun 235, 330
Amuq B 35
Amurru 105, 122-123, 152-153, 159, 167, *169*, *175*, 177, 180-183, 186, 196, 210
Amytis 297
Andariq *126*, 129, 131
Anitta 137
Anshan *57*, *73*, 74, 117, 187, 199-200, 202, 230, 301, 307, 315,
Antichităţi iudaice 308
Antioh al III-lea 332
Antiohia 332
Anu 45, 95, 275, 297, 308
Apum 127, 151
Aqhat 184
arabi 123, 220, 239, 255, 265, 271, 296, 304, 319-320
Arabia 21, 26, *28*, 72, 220, 239, 241, 271, *283*, 289, 292, *303*, 316
Arachosia 309, 316
Aram 219, 238-239, 243
aramaică, limba 55, 72, 216-217, 219, 237-240, 255, 258, 276, 296, 301, 312, 316, 322, 325-326, 331
arameeni 123-124, 170, 191, 197, 211-212, 214, 219-220, 224, 226, 228, 234-235, 238-239, 247, 249, 253-254, 259-260, 266, 268
Aristotel 332
Armenia 231, 233, *303*, 320
Arpad 238-239
Arrapha *169*, 171, *188*, 252
Arshama 312, 323-324, 326
Arslan Tepe *57*, 58
Artatama 149, 170
Artaxerxes al II-lea 315, 318, 328-330
Artaxerxes al III-lea 311, 315, 318, 325, 328, 330
Artaxerxes al IV-lea 318
Arwad 235-235, 239
Arzawa *150*, 151, 153, 174, 176-177, *207*, 210
Asarhaddon 219-220, 261, 268-270, 272, 278, 282, 284, 367
Ashera 237
Ashkelon *207*, 209, *264*
Ashnakkum *88*, 89, 143
Ashur-uballit I 149, 154, 157, 187, 190, 195-196, 366
Ashur-uballit al II-lea 279
asiriană, limba 54, 104, 137, 139, 153, 193, 232-233, 258, 265
Assur (oraş) *57*, *73*, 75, *88*, 89-90, 104, 107-108, 113-116, *120*, 125, 127-129, 133, 162, *169*, *188*, 191, 193-195, 197, *227*, 247, 253, 255, 257-258, 262, 272, 291, 307
Assur (zeu) 116, 127, 197, 232, 245, 257-259, 270, 272-273, 276
Assur-Dan al II-lea 254
Assur-etel-ilani 274, 291
Assur-nadiin-shumi 266, 268
Assurnasirpal 203, 225, 229-230, 248, 255, 261, 265, 268-270, 272-281, 284-285, 287, 289-291, 367
Assurnasirpal al II-lea 238, 244, 247, 250-251, 254, 259
Assur-resha-ishi I 149, 197
Astarte 236
Astata 178
Astyage 301
Atalia 238
Atal-shen 141
Aten 162
Atena 293, 300, 302, 304, 313, 319, 327
Atrahasis 276
Attar-kittah 200
Avesta 313
Awan 64, 83, 91, 93, 365
Azatiwata 237
Azatiwataya 237
Aziru 167, 174, 181

B

Ba'al 184, 237
Ba'al-Hammon 236
Babilon 25, 27, 37, *66*, 93, 103, 108-109, *110*, 112, 116-117, 119, 122, 125, 127, 129-134, 136, 138-140, 154, 156-158, 165, 185, 187-191, 193-197, 201, 211, 213, 220, 226, 228-230, 243, *256*, 258, 261, 266, 268-269, 279-280, 282, 284-285, 287-293, 295-298, 301, *303*, 306-308, 311, 316-318, 321, 324, 330, 332, 365-367
babiloniană, limba 54-55, 105, 121, 135, 152-153, 162-163, 171-172, 180, 185, 192-194, 217, 296, 301, 311, 316, 322, 332
Bactria *303*, 304, 309, 312, 316, 318, 323, 331

Bagdad 26, *45*, 84, 189
Bagohi 326
Bahrain 72, 87, 190
bala 96-98, 100
Baranamtara 70
Bardiya 316-317, 324
Baruh 243
Bau 62, 68, 77-78
Bay 208
bătălia de la Cunaxa 315, 319, 367
bătălia de la Halule 225, 230, 266
bătălia de la Issos 330
bătălia de la Kadesh 147, 156, 161, 165, 176, 181-182, 366
bătălia de la Karkemish 282, 287, 367
bătălia de la Maraton 299-300, 304, 313-314
bătălia de la Qarqar 225, 238-239, 245, 255, 367
bătălia de la Salamina 299, 304-305
Behistun *303*, 311, 316-317
Bel-ibni 195, 266
Bel-Marduk 316
Belshazzar 289
Bel-Shimanni 324
Beltum 129
Benteshina 182
Beqa'a, valea 27, *28*
Berossus 285, 297
Bessus 318
Biainili 230
Biblia ebraică 123, 184-185, 212-213, 235, 237-239, 241-243, 263, 266, 280, 287-289, 298, 300, 308, 325
Bit-Adini 219, 249, 254
Bit-Agusi *227*, 232, 238
Bit-Amukani 226, *267*
Bit-Dakkuri 226, *267*
Bit-Jakin 228, *267*
Bogoas 318
Borsippa 131, 228-229, *267*, 273, 291, 297, 332
bronz 72, 113, 119, 159, 217-218, 232-233, 365
bulla 46, 50-51, 56, 58
Burnaburiash al II-lea 149, 156, 165, 190, 195
Byblos *57*, *73*, 75, 98, 152, 155, *169*, *175*, 181, *207*, 209, 235-236, 239

C

Cadiz 236
Calcolitic 35, 58
caldeeni 220, 226-230, 245, 266, 268, 278, 287, 295
Cambise 299, 302, 305-306, 311, 315-317, 321, 324, 326
Canaan 159, 168, *175*, 179-180, 184, 213, 237, 239, 242
Caria *283*, 286, *303*, 319-320
Cartagina 235-236
Catal Hüyük *28*, 35
cămilă 29, 220, 232, 239, 246, 304, 309
căsătorie diplomatică 75, 89, 96, 98, 130, 156-157, 174, 182, 198, 330
Chagar Bazar 89, 143
China 113, 320
Choga Gavaneh *57*, 58
Cilicia 141, 168, *283*, 285-286, 288, 296, *303*, 320-321
Cilindrul lui Cirus 306-307
cimerieni 233, 277, 282, 284, 286, 367
cimitirul regal din Ur 78, 81
cipro-minoică, limba 159
Cipru 142, 153, 159, 174, 206, 208-209, 218, 269, 293, 302, *303*, 321
Cirus 282, 284-286, 292, 299-302, 305-306, 308-311, 315-318, 322, 325, 327-328, 330, 367
Cirus cel Tânăr 305, 315, 318, 328-329, 367
climat 27-29, 34, 66, 98, 100, 214, 253, 293
Codul lui Hammurabi 132-133, 142, 198, 203, 306, 308
colonie 29, 58-59, 74, 101, 104, 113, 119, 128, 137, 235-236, 326
comentarii 277
credit 112, 133, 294, 324
Cresus 286, 301
Creta 102, 142, 159, 206
cronici 92, 230, 252, 273, 287
cronologie 30, 32, 37-38, 128, 148, 165, 168, 172-173, 252
cupru 72, 90, 98, 113, 153, 158, 217-218, 293, 365

D

Dadusha 116, 118
Dagan 75, 87, 89

Damasc 152, 174, *175*, 186, 219, *227*, 238-239, 255, 263, *264*, 319
Dan 219
Danuna 219, 237
Darius 286, 299, 302, 304, 306, 309-318, 320-323, 325-327, 329, 367
Darius al III-lea Ocos 317-318, 330
datare cu radiocarbon 165, 183
David 238, 242
Dayyan-Assur 255, 257
Decretele palatului din perioada asiriană mijlocie 198
democraţie primitivă 313
Demostene 319
denyen 210, 219
deportare 247, 279, 288, 293, 296
Der 131, 213, *227*, 230, *267*
dialectul babilonian standard 55, 192, 194
Dilbat *66*, *126*, 129, 228, *267*
Dilmun 72, 87, 119, 190, 197, 271
dorieni 213
drumul Khorasan *283*, 284
Dur-Katlimmu 249, 288
Dur-Kurigalzu 154, *188*, 190
Dur-Rimush 116
Dur-Sharrukin *227*, 244, 248-249, 252-253, 273

E

Ea 136, 274, 276
Eanna 41, 45-47, 50, 60, 89
Eannatum 67-70
Ebla 53, 55, *57*, 62-63, *73*, 75, 80, 87, 98, *120*, 122, 365
ebraică, limba 54, 216, 237, 366
Ecbatana *267*, *283*, *303*, 316
Edom *227*, 239, *256*, *264*, 269
Egibi 293, 307, 324
Egipt 21, 24, 29, 55, 59, 81, 102, 141-142, 147-149, 151-162, 164-168, 170, 172-174, 176-177, 179-183, 185-187, 190, 193, 195, 205-206, 209-210, 214-215, 218-219, 225, 235, 239, 242, 244, 261, 263, 265, 268-270, 278-279, 282, 287-288, 291, 293, 296-297, 299-300, 302, 305-309, 311-312, 314-317, 319, 321-323, 325-326, 329-331, 367
Ekallatum *120*, *126*, 127-129, *188*, 197
El 237
Elam *73*, 74, 87, 89-91, 100-101, 108, 116-117, 119, *126*, 129-131, 133, 148-149, *150*, 162, 187, *188*, 191, 193-194, 200-203, *207*, 210-211, 214, 225-226, 229-230, 234, 265-266, 268, 279, *283*, 296, 301, *303*, 304, 308, 311, 316-317, 320, 366
elamită, limba 55, 87, 91, 96, 104, 199, 201-202, 301, 311, 316, 322
elamită liniară, scrierea 91
electrum 159, 286, 327
Elefantina 219, *303*, 326, 328-329
elenism 22, 231
Emar *73*, 75, *120*, 122, 159, 163, 168, *169*, 172, *175*, 177-178, 180, 183-184, *188*, 193, 205, *207*, 211
Enheduanna 86
Enlil 67-71, 89, 93, 95, 190
Enmerkar 64, 135
Enmetena 69
énsi 65, 70, 84, 87, 96, 116
Enuma Anu Enlil 275
Epir-mupi 90
Epoca seleucidă 85, 331-332
eponim 37, 127-128, 192, 252
Epopeea lui Ghilgamesh 24, 135, 163, 192-193, 275-276
Erebuni *227*, 231
Erevan 231
Eridu *28*, 36, *66*, 89, 101, *126*, 136
Erridu-pizir 91
Eschil 300
Eshnunna *57*, *88*, 103, 108, 116-118, 127-131, 133, 202-203, 307, 365
Etiopia 285, 320-321
exorcist 199, 273-275
Ezdra 300, 308, 325

F

Fara 62-63
Fars 301, *303*, 310
Fenicia 236, 259, 269, *283*, 296, 321
feniciană, limba 236-237, 240, 366
fenicieni 29, 217, 235-237, 241, 246, 286, 304
Festivalul Anului Nou 297
fildeş 158-159, 162, 183, 236, 241, 249, 273, 309, 320

Filip al Macedoniei 330
filisteni 209, 218-219, 239, 241, 263, 265, 272
Filistia *207*, 219
Fravartish 317
Frigia 218, 226, *227*, *283*, 286, 367
frigiană, limba 301, 322

G

gambulieni 226
Gandhara *303*, 309
Garshana 94, 97, 100
Gasur *73*, *88*, 89-90
Gaugamela *303*, 324, 330
Gaumata 316-317
Gaza *264*, 330
Gedaliah 288
Georgia 320
ghicitori 274-275
Ghilgamesh 24, 64, 94, 101, 135, 163, 192-193, 275-276, 281
Gibala 183
Girsu 62-63, 65, 69, *88*, 94, 96, 100, *110*
Göbekli Tepe *28*, 31, 35
Godin Tepe *57*, 58
Gordion *283*, 286, 367
grădinile suspendate din Babilon 297-298
Grecia 22, 24, 94, 158, 162, 177, 206, 213, 217, 241, 285, 299-300, 302, 304-305, 313-314, 319, 325, 328-330, 367
Gudea 83, 91-92
Gungunum 109
Gusu 238
gutieni 91, 93, 124, 140, 197, 307
Guzana *227*, 239-240, 252-253, 258
Gyges 286

H

habiru 155, 168, 185-186, 213
Habuba Kabira *57*, 58-59
Hadad-ezer 239, 255
Hadad-yith'i 239-240, 258
Haft Tepe 200
Halaf 35-36
Haldi 232-233
Halicarnas *303*, 319
Hallutush-Inshushinak 201-202
Hama *227*, 235, 240, 255, *264*
Hamazi 64, *73*, 75
Hammurabi 37, 103-105, 107, 111, 117, 119, 121-122, 125, 129-136, 142-143, 188-189, 198-199, 201, 203, 258, 306-308, 366
Hana *126*, 134
Hanigalbat 168, *169*, 170, *188*, 196
Hantili 138-139
Haran 245, 250, 279, *283*, 287, 289-291
Hashshu 122
Hassuna *28*, 32, 34-25
Hatti 148-149, 151-153, 155-160, 165, 167-168, *169*, 170, 172-174, 176-183, 185, 187, 190, 193, 205-206, 208-210, 221-222, 234, 248
hattică, limba 137
Hattusa 25, 125, *126*, 138-140, 153, 162-163, 172-174, 176-177, 179, 182, 185, 193, 206, *207*, 208, 214, 221-222, 234
Hattusilis I 122, 125, 137-140, 173, 366
Hattusilis al III-lea 149, 155-156, 158, 165, 167, 176-178, 182, 185, 190, 204, 366
Hazor 119, *120*, *207*, 209
Herodot 284-286, 288, 298, 300-302, 304-305, 314, 316-321, 324
Hesiod 241
hicsoşi 141, 151
Hiram 235
Histaspe 316
hitită, limba 55, 137, 139, 142, 153, 163, 173, 179, 184, 193, 221
hitite, hieroglife 216, 222, 234
Homer 177
Humban-nikash 229
Humban-nimena 225, 230
hurianâ, limba 55, 75, 79, 91, 104, 137, 141-142, 153, 159, 171-172, 179-180, 184, 186, 193-194, 217, 233
hurieni 30, 75, 96, 104, 138, 140-142, 168, 170-171, 233

I

Iahve 237, 296, 326
Ibal-pi'el 117
Ibbi-Sin 94, 100-101, 108, 116-117, 365
Idadda 174
Idrimi 168, 171, 186
Iehu 238

Ieremia 243
Ierusalim 151, *175*, 237-238, *264*, 282, *283*, 287, 300, *303*, 308, 325-326, 367
Igalima 78
Igi-halki 200
Ila-kabkabu 127
Ilushum 116
Imperiul Maurya 330
Inanna 45, 47-48, 64, 67, 70-71
Ind 29, 74, 87, 299-300, 326
India 30, 137, 302, *303*, 330
indo-europene, limbi 30, 55, 137, 140-141, 259, 301, 311
Inshushinak 200-202
Ioiachim 287
Ioiachin 287, 298
Ionia *283*, 296, 311, 313, 316, 323, 327
Iosephus 297, 300, 308
Iosia 279
Iphur-Kish 90
Ipiq-Adad 116
irigaţii 26-27, 34, 45, 74, 97, 121, 132, 164, 211, 293, 301, 320, 326, 365
Iri-Sagrig 94, 97, 100
Isaia 300, 308
Ish'ar-Damu 75
Ishbi-Erra 100, 103, 108
Ishcali 116
Ishme-Dagan (Ekallatum) 128-129, 131
Ishme-Dagan (Isin) 102, 109
Ishtar 87, 89, 92, 127, 213, 276, 289, 295, 297-298, 332
Ishtumegu 301, 309
Isin *66*, *88*, 100, 102-103, 108-109, *110*, 111-112, 116-117, *120*, *126*, *188*, 201, *207*, 211, 365
Isin, dinastia din 64, 103, 108-109
Isin, a doua dinastie din 191-192, 201-202, 211, 226
Isis 296
Israel 24, 119, 185, 212, 226, *227*, 237-239, 241-243, 247, 255, 263, *264*, 265, 308, 366
Issos *303*, 330
Itiri 90
Iuda 226, *227*, 237-239, 242-243, 251, *264*, 265, 269, 279, *283*, 287-288, 296, 300, 322, 325-326

J

Jaffa *28*, 29
Jemdet Nasr *57*, 60, *66*, 71, 296
jetoane 50-51, 56, 58

K

Kabnak *188*, 200
Kabti-ilani-Marduk 213
Kadashman-Enlil I 149, 190
Kadashman-Enlil al II-lea 149, 190
Kadesh 156, 160, *169*, *175*, 180
Kalhu *227*, 228, 244-245, 247-249, 251-253, 257-258, 271
Kandalanu 268, 278
Kanesh 101, 103, 113-114, 119, *120*, 128, 137
Kara-hardash 157, 190, 193
Kar-Assur 246
Karatepe *227*, 237
Karduniash 189, 197
Karkemish *57*, *73*, 75, *120*, 122, 152, 159, *169*, *175*, 177-178, 180-181, *207*, 210, 222, *227*, 234, *283*
Karnaim 263, *264*
Kar-Salmanasar 249, 255, 257-258
Kar-Tukulti-Ninurta 162, 197
Kashtaritu 282, 284
Kashtiliashu al IV-lea 149, 190-191, 197
kasită, limba 141, 174, 176-177, 221-222
kasiţi 140, 187-204
Kaskieni 139, 141
Kenan Tepe 58
Keret 184
Khnum 326
Kidin-Hutran al III-lea 201
KI.EN.GI 70, 82
Kikkuli 142
Kili-Teshub 170
Kish 63-64, *66*, 68-71, *73*, 75, 80, 84, 89-90, 108, *110*, *126*, 129, 252
Kizzuwatna 141, *150*, 168, *169*, 174, *175*, 180
Koldewey, Robert 298
Ktesias 280, 285, 297, 300, 318, 328
Kudur-Mabuk 103, 109, 117
kudurru 192, 203
Kummidu 180
Kurigalzu I 191

Kurigalzu al II-lea 149, 157, 190, 196
Kurunta 176, 221
Kussara 137-138
Kutha *66*, 89
Kutir-Nahhunte 149, 193, 201
Kuzi-Teshub 234

L

Labarna 173, 178
Labashi-Marduk 289
Lachish 251
Lagash *57*, 62-63, 65, 67-71, 74, 76-78, 83-84, *88*, 91-92
Larsa *66*, 71, 103, 108-109, 111-112, 117, 119, *120*, *126*, 129-133, 260
Legile din perioada asiriană mijlocie 198
Leonidas 304-305
Liban 87, 159, 181, 236, 309
Liban, munţii 26-27, 121, 159
Libia *207*, 210, 302, *303*, 304, 320
Licia *283*, 286, 319
Lidia *227*, 271, *283*, 284, 286, 301-302, *303*, 319, 327
lidiană, limba 301
limmu 127-128
Linear B 148
Lista regilor babilonieni 188, 226
Lista regilor sumerieni 12, 63-64, 83, 91, 93, 109
Lista standard a meseriilor 49, 52-53
liste lexicale 52, 80, 134, 179, 193, 274, 308
Liyan *188*, 200
Lugalbanda 64, 135
Lugalkidinedudu 70
Lugalsha'engur 70
Lugalzagesi 70, 84
Lukka *175*, 209
luviană, limba 137, 179, 216, 234, 237, 240

M

Macedonia 15, 302, 319, 329-330
Madduwatta 174
Magan *73*, 87, 98
Maittani 168
Malamir *188*, *227*, 230
Malatiya *227*, 234
Malta 236
maneeni *227*, 230
Manishtushu 86-87, 91, 127, 202-203
Marad *66*, *110*, *126*, 129
Marduk 93, 136, 191, 193, 201-202, 229, 273, 276, 289, 292, 297, 306-308, 330, 332, 366
Marduk-apla-iddina al II-lea 230, 266
Marduk-zakir-shumi I 228
Marduk-zakir-shumi al II-lea 266
Marhashi *73*, 87, 89, 91
Mari *57*, 63-64, 70, *73*, 75, 80, 85, 87, 89, 91, 98, 103, 105, 107, 116-117, 119-125, 127-130, 134, 140-143, *188*
mariyannu 141, 164, 171
Maroc 235-236
masageţi 302, *303*
Mashkan-shapir 109, *120*, *126*
Mausol 319
Media *283*, 285, 296, 301, *303*, 307, 316-317, 320
medicamente 163
Megiddo 163, *175*, 263, *264*, 279
Melid *227*, 234
Meli-shipak 201
Melqart 236
Meluhha 87, 197
Memfis 261, 269-270, *303*
Menahem 263
Merneptah 149, 205, 210
Mesalim 68-70
Mesannepada 64, 70
Meskigal 84
Mesutira 306
mezi 230, 233, 255, 261, 279, 282-298, 301-302, 304, 317
Micene 147, *150*, 159, 162, 177, 205-206, *207*, 213
Midas 286
Milawata *175*, 177
Milet 177
Mill, John Stuart 313
Miri Qalat *57*, 58
Mita 286
Mitanni 141-142, 147-149, 151-155, 158, 160, 165-172, 174, 176, 178-180, 183, 187, 195, 259, 366
Mithra 296
mitul lui Nergal şi Ereshkigal 193
Moab *227*, 239, 243, *264*, 269

molimă 173, 176, 213, 240
monedă 67, 286, 293, 325, 327
Muballit-Sherua 157, 196
Murashu 324, 328
murex 159
Mursili I 122, 125, 136, 138-139, 149, 182, 193, 366
Mursili al II-lea 173, 176, 181
Mursili al III-lea 176, 178, 204
Musasir *227*, 232-233, 248, 252, 268
Mushalim-Baba 278
Mushezib-Marduk 266
Mushku 197, 286
Muwatallis al II-lea 149, 161, 165, 176, 178, 181-182, 204, 234, 366

N

Nabada 63, *73*
Nabonid 220, 282, 288-292, 296-297, 301, 306-308, 316-317, 367
Nabopolassar 225, 278-279, 282, 287, 291, 297
Nabu 229, 277, 297
Nabucodonosor I 149, 187, 191, 193, 202, 211, 229, 317, 366
Nabucodonosor al II-lea 282, 287-289, 291-292, 295-297, 325, 332, 367
Nabu-shuma-imbi 228
Nabu-shuma-ishkun 228
Nagar *73*, 75, 87, 89
Nahrina 158
Nairi 197, 231
Nanna 67, 86
Napirisha 200
Naram-Sin (din Akkad) 68, 83-84, 86-87, 89-90, 92-93, 101-102, 116, 193, 201-203, 296, 365
Naram-Sin (din Eshnunna) 127
Nasatya 141
Nawar 75, 91, 141
Neemia 300, 325
Nefertiti 159
Nerebtum 116, *120*
Neriglissar 288, 291
Nerik *175*, 176
Nesa 137
nesili, limba 137
Ningirsu 67-69, 76, 78
Ninive 25, *73*, 87, *88*, *126*, 127, 154, *169*, *188*, *227*, 229-230, 232, 244, 248-249, 251, 253-254, 261, 269-271, 273-274, 276-277, 279-282, 284, 298, 367
ninivită 74
Ninkisalsi 70
Nippur *44*, 63, *66*, 67, 70-71, 75, 86-87, 89, 91, 93-95, 97, 99-102, 108-109, 116, *126*, 133-134, 136, 185, 190-191, 201, 211, 220, *227*, 229, 234, *267*, *303*
Nubia 147, 151, 164, 186, 269-270, 302, *303*, 309, 320
Nurabad *57*, 58
Nuzi *57*, 168, *169*, 171, 185, *188*, 195, 202

O

Obeid *28*, 32-33, 35-36, 43-44, 58, *66*
obsidian 35
Oman 35, 72, 87, 102
Omri 238, 366
Opis 301, *303*
Osea 263
ostraca din Idumea 325

P

Pahir-ishshan 200
palaică, limba 137, 179
papirus 24, 235-236, 253, 307, 312, 316, 323
Parahshum 87
Parrattarna 149, 167-168
Parţia *303*, 316
Parysatis 323
Pasargadae *303*, 309-310, 322
Pekahia 263
Peleset 210, 218-219
pergament 24, 216, 219, 235-236, 253, 312, 323
persană veche, limba 55, 301, 311-312, 316
Persepolis 300, *303*, 309-311, 314, 317-318, 320, 322-323, 327
Pi-Ramses 162
Pitkhana 137
Pitru 255
Plateea 304
Platon 328
poarta lui Ishtar 289, 298
Poemul creaţiunii 193, 273, 276

Poemul dreptului suferind 193, 277
popoarele mării 30, 183, 205, 210, 212, 214, 218-219, 221
Povestea lui Erra 213
povestea potopului 276
Poveţe către un prinţ 229
prevestire 38, 95, 101-102, 143, 193, 274-275, 277, 280-281, 284, 308
Profeţia lui Marduk 193
protoakkadiană, limba 55, 71, 80
protocuneiforme 50-51, 53, 58, 60, 79
protoelamită. scrierea 51, 60, 80, 91
Proto-Hassuna 34-35
Psammeric 269
puqudieni 226, *267*
Puzrish-Dagan *88*, 94, 97-100
Puzur-Inshushinak 83, 91-92, 365

Q

Qatna 103, 119, *120*, 122, *126*, 129, 151 ,162, *169*, 172, 174, *175*, 180
Qattara 105, *120*, *126*, 127, 143
Qurdi-Nergal 278

R

Ramses al II-lea 149, 156, 161, 165, 167, 176, 178, 181
Ramses al III-lea 149, 205, 210, 212, 221
Ras Ibn Hani 208
Rasappa 258
raţie 49, 61, 76-78, 97, 111, 164, 190, 196, 246, 296, 298, 323
Regatul Mesopotamiei Superioare 116, 122, 127-129, 131, 141
Rege al Kishului 63, 69-70, 84, 89-90
rege substitut 281
Rib-Adda 155, 181
Rim-Anum 133
Rim-Sin I 103, 109, 111, 117, 129-130, 133-135
Rim-Sin al II-lea 133
Rimush 87, 90
Rio Tinto 236
Roma 24, 94, 235, 297
Roxana 330
Rusa-patari *227*, 231

S

Salmanasar I 149, 196
Salmanasar al III-lea 225, 228, 231, 235, 238-239, 248-249, 254-255, 257-258
Salmanasar al V-lea 250, 263
Samaria *227*, 230, 238, 245, 247, 261, 263, *264*, 325-326
Samarra *28*, 32, 35
Sammu-ramat 258
Samos 302, *303*
Samsuiluna 125, 133-136, 188
Sanballat 326
Sardanapal 280, 285
Sardis *283*, 286, 302, *303*, 304, 316, 319
Sarduri I 225, 231
Sarduri al II-lea 232
Sargon al II-lea 229-230, 232-233, 244-246, 248, 250, 262-263, 268, 273, 284, 286
Sargon din Akkad 75, 80, 83-86, 89-93, 101, 108, 193, 252-253, 296
satrapie 310, 318-319, 321-327, 330-331
Saustatar 170
sciţi 233, 271, 279, 282, 285-286, *303*, 320
Sciţia 302, 316
scriere hieroglifică 179, 215-216, 221-222, 234, 237, 311
Sedechia 287
Seleucia pe Tigru 332
Seleucos 330, 332
Semiramida 258
Sennacherib 195, 219, 225, 230, 243-244, 248, 251, 253, 261, 266, 268, 278-280, 298
Serabit el-Khadim 216
Seti I 181
Shaduppum 116, *120*
shagina 87, 96
shakkanakku 91, 119
Shamash 80, 89, 284, 296, 308
Shamash-eriba 324
Shamash-hazir 132
Shamash-shuma-ukin 261, 268, 279
Shamshi-Adad 107, 116- 117, 121-122, 125, 127-130, 134, 258
Shamshi-Adad al V-lea 228, 257-258
Shamshi-ilu 231, 258
Shapili 182
Shara 68-69
Sharkalisharri 89, 91, 93

Shattiwaza 149, 170
Shaushga 154-155
Shaushga-muwa 159, 177, 182, 196
Shehna 64, *73*, 75, *88*, 89, 127, 134
Shekelesh 210
Shemshara 105
Shikalayu 208, 210
Shilhak-Inshushinak 149, 201
Shimashki *73*, *88*, 98, 100
Shimili 233
Shiptu 121
Shiwini 233
Shubat-Enlil 105, 119, *120*, 127-128, 134, 143
Shu-ilija 116
Shulgi 94-99, 101
Shulshagana 78
Shumalia 189
Shupe-ameli 163
Shuqamuna 189
Shuruppak 63, *66*, 70, 78, 80, 107
Shushura 105
Shutarna al III-lea 170
Shutruk-Nahhunte 149, 201-203
Shutruk-Nahhunte al II-lea 230
Sidon *207*, 209, *227*, 235-236, 248, *264*
Silli-Sin 117, 130-131
sim'aliţi 106, 121
Simti-Silhak 117
Simurrum *73*, 87
Sin 89, 270, 289-291, 297, 332
Sinai *28*, 179, 210, 216
Sind 309
Sin-iddinam 132
Sin-leqe-unninni 192, 276
Sin-magir 64
Sin-shar-ishkun 278-279
Sin-shumu-lishir 278
Sippar *66*, 89, 108, *110*, *126*, 129-130, *188*, 197, 202-203, 213, *227*, 229, *267*, *283*, 296, 301, *303*, 308
Socrate 314
Sogdiana *303*, 316
Solomon 235, 242
Spania 29, 159, 235-236
Sparta 302, 304
state neohitite 221, 226, 234-235, 255
statuia Bassetki 90
subarieni 197
Sudan 151, 268
Suhu 248, 257
Sukkal-mah 97, 116-117, 119
Sultantepe 277
Sumer 24, 70, *73*, 93-95, 97-98, 101, 108-109, 132, 197, 291, 306-307
sumeriană, limba 48, 52-54, 64, 70-72, 75-76, 79-80, 85-86, 94, 96-97, 104, 108, 116, 122, 134-135, 179, 185, 192-194, 274-275, 280-281, 296
sumerieni 25, 30, 64, 108
Sumu'epuh 122
Sumur 155, *175*, 181
Sumu-Yaman 121
Suppiluliuma I 149, 157, 160, 167, 170, 173-174, 176-177, 180-181
Suppiluliuma al II-lea 149, 177, 208, 221-222
surse clasice 237, 284-285, 305, 330
Susa 50, 53, 56, *57*, 58, 60, 64, 70, *73*, 74, 87, 89-93, 97, 100, 117, *120*, *126*, 131, 142-143, 187, *188*, 191, 199-203, *207*, 225, *227*, 229-230, *267*, 268, *283*, 301, *303*, 304, 307-311, 318-320, 325
Susiana 51, 56, *57*, 60, 187, 199
sutei 107, 213

T

Tabarna 178, 182
Taharqo 269-270
Taidu 168, *169*
Tal-i Malyan 74
Tantamani 269
Taram-Agade 89
Tarhuntassa 176, 178, 206, *207*, 210, 221
Tawananna 178
Tăbliţa Venus a lui Ammisaduqa 37
tăbliţele de la Persepolis 310-311, 314, 322-323
tămâie 159, 220, 239, 320-321
Teba (Egipt) 235, 261, 269-270
Teba (Grecia) 158
Tehip-tilla 171
Teima 282, *283*, 289, 292
Teisheba 231, 233
Teishebaini *227*, 231
Teispes 315, 317

Telipinu 138, 173
Tell al-Hamidiya 168
Tell Asmar 116
Tell Beydar *57*, 63
Tell Bi'a 143
Tell Brak 43, *57*, 58, 87
Tell Harmal 116
Tell Leilan *57*, 89, 105
Tell Mozan 89
Tell Muhammed *188*, 189
Tell Rimah 105
Tell Taya 143
Templul Alb 45
Teogonia 241
Tepe Ozbaki *57*, 58
Tepe Sialk *57*, 58
Tepe Yahiya *57*, 58
Tepti-ahar 200
Termopile 304-305
Terqa *120*, 121, *126*, 127, 134, 140-141, 168, *169*, *175*, *188*
Teshub 233
Te'umman 230
Thera 165-166
Tiamat 193
Tiglat-pileser I 149, 195, 197
Tiglat-pileser al III-lea 232, 235, 250, 261-263, 265
Til-Barsip 249, 255
Tir *175*, *227*, 235-236, 238, 248, *283*, 288, 330
Tirint 162, 206, *207*
Tishpak 116
Tracia 302, *303*
Tudhaliya al IV-lea 149, 159, 172, 176-177, 182, 196, 221
Tukulti-Ninurta I 149, 170, 177, 187, 191, 193-194, 196-197, 201, 211
Tunip *120*, 122
Tuppi-Teshub 181
Tushratta 149, 154, 170-171
Tutankhamon 81, 153, 157, 162
Tutmes al III-lea 149, 181
Tuttul *73*, 75, 87, 89, 98, *126*, 127, 151

Ţ

Ţinutul Mării *188*, 189, *267*, 316
Ţinutul Mării, dinastia din 189, 226

U

Ugarit *57*, *73*, 75, 119, 122, 152-153, 159-160, 163, *169*, 172, 174, 177-185, 194, 205, 208-210, 216-217
ugarită, limba 55, 159, 184, 194, 208, 216-217, 237
Ulai, râu *227*, 230, *267*
Ulamburiash 189
Uluburun 158, *175*, 217
Umakishtar 284, 316-317
Umma 62-63, *66*, 68-71, 84, *88*, 94, 96-97, 100
Unken 70
Untash-Napirisha 149, 200-201
Upe *175*, 180
Ur *28*, 55, 60-61, 63-64, *66*, 67, 70-71, 76-78, 81, 83-89, 92-102, 104, 107-109, 111-112, 116-117, 119, 123, *126*, 133-136, *188*, *207*, 211, 220, 252, 260, *267*, 280, 289, 293, 296, 323
urartiană, limba 231, 233
Urartu 197, 225-226, 230-235, 255, 262, 265, 268, 286, 311, 316
Urhi-Teshub 176, 178-179
Urkesh *73*, 75, *88*, 89, 91, 141
Ur-Nammu 92-93, 97-98
Urshu *73*, 98, *120*, 122
Uruatri 197, 231
Uru'inimgina 62, 68, 70, 77, 84
Uruk 15, 25, 33, 35, 41-64, 67, 70-72, 74, 79-80, 84, *88*, 90, 93, 101, 108-109, *110*, 117, *126*, 133-135, *188*, 213, *227*, 229, *267*, 276, 278, 287, 297
Urum *66*, 71
Utnapishtim 101, 276
Utu-hegal 93

V

Varuna 141
vas cu buza teşită 46, 49, 58-59
Vaza din Uruk 47-48

W

Warad-Sin 109, 117
Washukanni 138, 171, 174
Wen-Amun 235
Woolley, Leonard 81

X

Xenofon 285, 300, 305, 318, 328
Xerxes 294, 304-305, 313-314, 318-320, 324, 328-329

Y

Yahdun-Lim 121-122, 127, 129
Yakhruru 106
yaminiţi 106, 121
Yamkhad 103, 119, *120*, 121-122, 128-129, 133, 136, 139, 151
Yarim-Lin 103, 117, 122, 130-131
Yasmah-Addu 116, 121, 125, 128-129
Yemen 239

Z

Zabalam *66*, 69, 71
Zannanza 157, 176
Zarathustra 312
zidul med *267*, 284, 301
zigurat 191, 200-201, 211, 248, 289, 330
Zimri-Lim 117, 119, 121-122, 129-131
Zoroastru 312

În colecţia HISTORIA

au apărut :

Jean-François Soulet – *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*
A.J.P. Taylor – *Originile celui de-al doilea război mondial*
Martin McCauley – *Rusia, America şi războiul rece, 1949-1991*
Yuri Stoyanov – *Tradiţia ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creştine în Evul Mediu*
Urs Altermatt – *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaţionalismul în Europa*
Andrei Pippidi – *Despre statui şi morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*
Max Weinreich – *Universităţile lui Hitler. Contribuţia intelectualilor la crimele Germaniei împotriva evreilor*
Peter Calvocoressi – *Rupeţi rândurile ! Al doilea război mondial şi configurarea Europei postbelice*
Hélène Carrère d'Encausse – *Blestemul ruşilor. Eseu despre asasinatul politic*
Anne-Marie Thiesse – *Crearea identităţilor naţionale în Europa. Secolele XVIII-XX*
Bernard Wasserstein – *Dispariţia diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*
Geoffrey Hosking – *Rusia, poporul şi imperiul*
Dennis Deletant – *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965*
Carol Iancu – *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944). Documente diplomatice franceze inedite*
Robert Levy – *Gloria şi decăderea Anei Pauker*
Stevan Pavlowitch – *O istorie a Balcanilor. 1804-1945*
Lucian Leuştean – *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon. 1918-1920*
Timothy Garton Ash – *Istoria prezentului : eseuri, schiţe şi relatări din Europa anilor '90*
Walter Kolarz – *Mituri şi realităţi în Europa de Est*
Anneli Ute Gabanyi – *Cultul lui Ceauşescu*
Rebecca Haynes – *Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940*
George F. Jewsbury – *Anexarea Basarabiei la Rusia : 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*
Donald M. Nicol – *Împăratul fără de moarte. Viaţa şi legenda lui Constantin Paleologul, ultimul împărat al romanilor*
Peter Calvocoressi – *Europa de la Bismarck la Gorbaciov*
Lucian Leuştean – *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe" (1920-1923)*
Zoe Petre – *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor greceşti referitoare la geţi*
John Foran – *Teoretizarea revoluţiilor*
Liviu Rotman – *Evreii din România în perioada comunistă (1944-1965)*
Harold Zimmermann – *Papalitatea în Evul Mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriografiei*
Alexandru-Florin Platon, Laurenţiu Rădvan – *De la* Cetatea lui Dumnezeu *la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI)*
Jean Ancel – *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iaşi, 29 iunie 1941*
Sorin Mitu – *Transilvania mea. Istorii, mentalităţi, identităţi*
Jean-François Soulet – *Istoria Europei de Est de la al doilea război mondial până în prezent*

Alexandru-Florin Platon, Laurenţiu Rădvan, Bogdan-Petru Maleon – *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)*

Bogdan Murgescu – *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*

Ştefan Lemny – *Cantemireştii : aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*

Victor Neumann, Armin Heinen (editori) – *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*

Stéphane Courtois – *Comunism şi totalitarism*

Adam Burakowski – *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu (1965-1989). Geniul Carpaţilor*

Niall Ferguson – *Civilizaţia. Vestul şi Restul*

Paul Kennedy – *Ascensiunea şi decăderea marilor puteri. Transformări economice şi conflicte militare din 1500 până în 2000*

Bogdan Murgescu – *Ţările Române între Imperiul Otoman şi Europa creştină*

Kenneth Pomeranz – *Marea divergenţă. China, Europa şi naşterea economiei mondiale moderne*

Ian Morris – *De ce Vestul deţine încă supremaţia şi ce ne spune istoria despre viitor*

Timothy E. Gregory – *O istorie a Bizanţului*

Viorel Panaite – *Război, pace şi comerţ în Islam. Ţările române şi dreptul otoman al popoarelor*

Marian Coman – *Putere şi teritoriu. Ţara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*

David S. Landes – *Avuţia şi sărăcia naţiunilor. De ce unele ţări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*

Thomas Asbridge – *Cruciadele. Istoria războiului pentru eliberarea Pământului Sfânt*

Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski – *1989. Toamna naţiunilor*

Jerry Brotton – *O istorie a lumii în douăsprezece hărţi*

Niall Ferguson (coord.) – *Istorie virtuală. Evoluţii alternative şi ipoteze contrafactuale*

Ernst H. Kantorowicz – *Cele două corpuri ale regelui. Un studiu asupra teologiei politice medievale*

Norman Davies – *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu*

Melinda Mitu, Sorin Mitu – *Ungurii despre români. Naşterea unei imagini etnice*

Simon Sebag Montefiore – *Stalin. Curtea ţarului roşu*

Niall Ferguson – *Marele Declin. Cum decad instituţiile şi mor economiile*

Marius Turda – *Eugenism şi modernitate. Naţiune, rasă şi biopolitică în Europa (1870-1950)*

Bernard Lewis – *Istoria Orientului Mijlociu. De la apariţia creştinismului până în prezent*

Dragoş Sdrobiş – *Limitele meritocraţiei într-o societate agrară. Şomaj intelectual şi radicalizare politică a tineretului în România interbelică*

Albert Hourani – *Istoria popoarelor arabe*

Lincoln Paine – *Marea şi civilizaţia. O istorie maritimă a lumii*

Simon Sebag Montefiore – *Tânărul Stalin*

Charles King – *Marea Neagră. O istorie*

Brendan Simms – *Europa. Lupta pentru supremaţie, de la 1453 până în prezent*

Miranda Carter – *Cei trei împăraţi. Trei veri, trei imperii şi drumul către Primul Război Mondial*

Gail Kligman, Katherine Verdery – *Ţăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)*

Sam van Schaik – *O istorie a Tibetului*

Jonathan Haslam – *O nouă istorie a serviciilor secrete sovietice*

Niall Ferguson – *Ascensiunea banilor. O istorie financiară a lumii*

Marc Van De Mieroop – *O istorie a Orientului Apropiat în Antichitate (cca 3000 – 323 î.Hr.)*

în pregătire :

Orlando Figes – *Vorbind în şoaptă. Viaţa privată în Rusia lui Stalin*

www.polirom.ro

Redactor : Adrian Botez
Coperta : Radu Răileanu
Tehnoredactor : Irina Lăcătuşu

Bun de tipar : august 2016. Apărut : 2016
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1,
et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

---

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax : 211.32.60, 212.29.27, E-mail : office@luminatipo.com

---